

2013

XVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

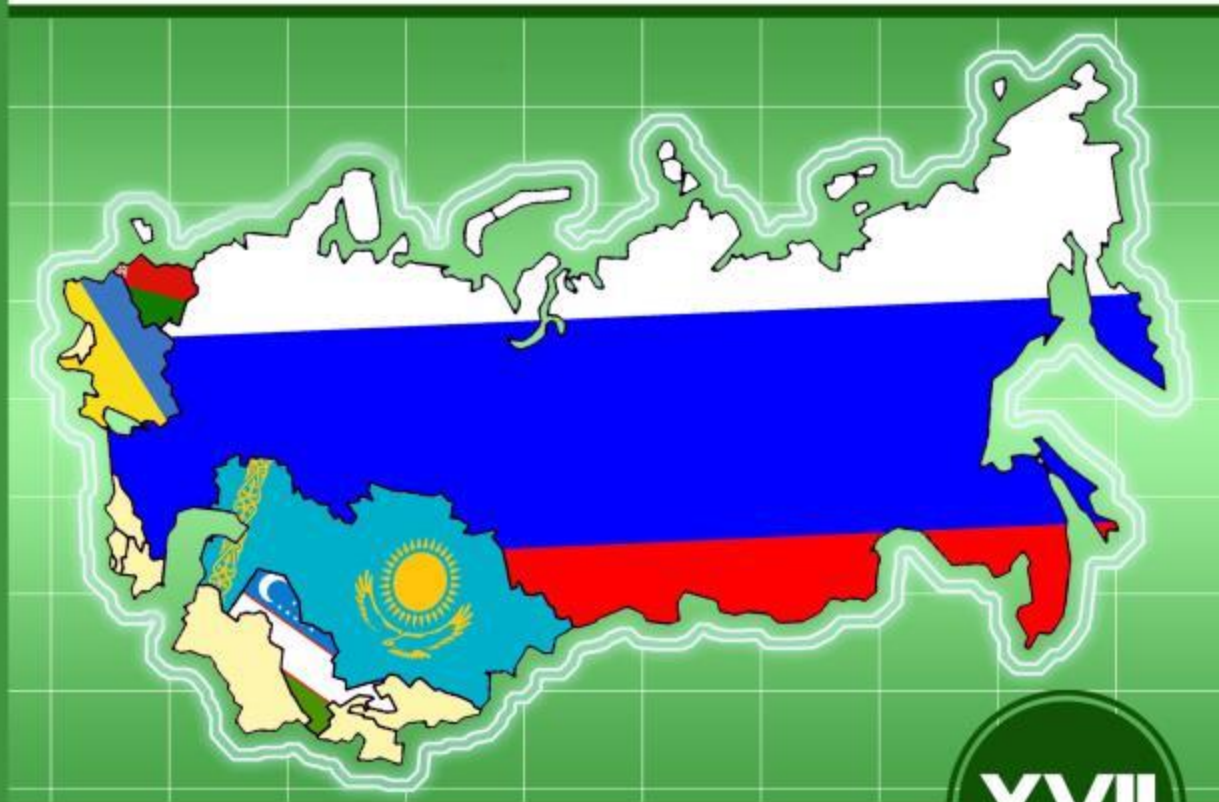
29 – 30 листопада 2013 р.

ЧАСТИНА 2

Секції:

Економіка, Педагогіка, Філологічні науки

Проблеми та перспективи
розвитку науки на початку третього тисячоліття
у країнах СНД

Переяслав-Хмельницький
2013

XVII

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття
у країнах СНД»**

29 – 30 листопада 2013 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЧАСТИНА 2

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XVII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия
в странах СНГ»**

29 – 30 ноября 2013 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ
ЧАСТЬ 2

Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 354 с.

Материалы XVII Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ» // Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. – 354 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик к.ф.н., доцент;

Я.О. Потапенко д.і.н., професор;

Т.М. Боголіб д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда к.біол.н. доцент;

В.А. Вінс к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік к.і.н.;

С.М. Кикоть к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик к.ф.н., доцент;

Я.О. Потапенко д.и.н., профессор;

Т.М. Боголиб д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида к.биол.н. доцент;

В.А. Винс к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник к.и.н.;

С.М. Кикоть к.и.н.

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

Ю.С. Табачок.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,

Ю.С. Табачок.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКАКирило Андрушко
(Миколаїв, Україна)**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ**

Основними питаннями для розгляду є: аргументація актуальності проблеми, оцінка реального стану фондового ринку України в умовах глобальної фінансової кризи, визначення прогнозів та перспектив розвитку фондового ринку України.

Фондовий ринок є основною складовою української ринкової економіки. Він сприяє обмеженню монополізму, формує сприятливі умови для конкуренції, а також раціональному розміщенню фінансових ресурсів.[1]. Також фондовий ринок є цілісною системою, з набором своїх правил і механізмів, що дозволяють як придбавати, так і продавати цінні папери.

Згідно із Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» цінні папери – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що засвідчують наявність грошових або інших майнових прав, визначають взаємини між особою, а також передбачають виконання зобов'язань щодо умов їхнього розміщення [3,с.2].

Фондовий ринок становить сукупний оборот цінних паперів, важливою особливістю яких є дозвіл акумулювання та перерозподілу коштів з однієї організаційної структури до іншої.

Мета всіх ринків фінансовою системи, в тому числі фондового ринку, є забезпечення наявності певного механізму підписання необхідних договорів для залучення та здійснення інвестицій в економіку. Договори складаються між суб'єктами які мають надмірний дохід, та готові інвестувати його, тому хто потребує цих засобів. На фондовому ринку дуже важливим моментом є організація механізму, який контролює та забезпечує ефективне переміщення інвестицій.

Фондові ринки відрізняються з організації торгівлі цінними паперами:

- Біржові і позабіржові;
- Стихійні і організовані;
- Прості і подвійні аукціонні ринки;
- Онкольні і безперервні аукціонні ринки;
- Касові та строкові ринки.
- Первинні та вторинні.[4]

Незважаючи на деякі позитивні тенденції на ринку цінних паперів, фондовий ринок України залишається одним з найслабших елементів фінансової системи України (об'єм біржових контрактів з цінними паперами зменшився майже на 12%). [2]

Основними причинами слабого розвитку фондового ринку України є:

- Низький відсоток акцій.
- Слабка внутрішня підтримка
- Низька ліквідність

Низький відсоток акцій, що обертаються на біржі є фундаментальною проблемою фондового ринку України. А це є вагомою причиною повільного розвитку як самого ринку, так і розвитку усієї національної економіки. Це означає що на Українському фондовому ринку неможливо організувати довготривалі інвестиційні стратегії, тому це означає що наш ринок є недорозвиненим. Рівень внутрішньої підтримки українського фондового ринку дуже низький. Українські інституціональні інвестори істотно програють західним інвесторам за обсягом коштів, що інвестуються в український фондовий ринок. Також дуже важливим аспектом є ліквідність. При настанні кризового стану на фондовому ринку, а також при бажанні інвесторів продати власні цінні папери, ринок не в змозі повністю поглинути обсяг, що продається. В результаті продавці істотно зменшують ціни і ринок провалюється. Для покращення ситуації на фондовому ринку України потрібні координовані дії Парламенту, Уряду та Фонду державного майна України.

Щоб достатньо швидко відновити український фондовий ринок, зробити його прозорим, ефективним та ліквідним необхідно терміново створити систему заходів:

1. Інформування і консультування населення відносно ситуації на фондовому ринку.
2. Більш активно розвивати накопичувальну пенсійну систему.
3. Проводити приватизацію державних підприємств переважно через фондову біржу.

А також дивлячись на розглянені вище проблеми та користуючись досвідом країн з розвиненим фондовим ринком необхідно, додаючи до трьох вище зазначених, виділити 7 основних заходів щодо удосконалення, покращення та стабілізації Українського ринку цінних паперів.

1. Стабілізація законодавчої бази, створення належної системи захисту прав інвесторів, власників цінних паперів.
2. Прийняття єдиного закону, який регулював би випуск та обіг усіх видів цінних паперів і питання професійної діяльності на ринку фінансових інструментів, депозитарного обслуговування, регулювання ринку фінансових інструментів.
3. Упровадження дієвої системи фінансової відповідальності щодо порушників, професійних учасників ринку цінних паперів.

4. Забезпечення розвитку ліквідності організованого ринку насамперед за рахунок консолідації та зростання частки організованого ринку.

5. Цілеспрямоване формування мережі інституційних інвесторів.

6. Уніфікація обліку цінних паперів, централізація депозитарної системи та її інтеграція у міжнародний ринок цінних паперів.

7. Поліпшення якості професійної діяльності та підвищення рівня компетентності фахівців на ринку цінних паперів, ознайомлення їх зі світовим досвідом організації фондового ринку шляхом міжнародного обміну та стажування.[5]

Розвиток фондового ринку України протягом січня – жовтня 2013 року. Розглянемо таблицю 1:

Таб.1.Обсяг виконаних біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі. млн. грн.

Період	Акції	Облігації підприємств	Державні облігації України	Облігації місцевих позик	Інвестиційні сертифікати	Усього
Січень	741,97	2 187,58	21 914,47	3,85	147,13	26 694,49
Лютий	1 161,76	4 015,23	17 147,96	195,68	250,42	24 795,52
Березень	1 692,96	5 103,59	24 334,78	141,66	783,75	33 867,43
Квітень	3 678,53	3 223,03	27 426,71	191,83	583,09	37 265,89
Травень	2 542,01	3 414,67	25 650,14	80,36	191,89	33 370,56
Червень	2 715,51	4 031,59	26 812,22	5,58	650,58	35 767,15
Липень	11 904,93	4 635,36	36 007,01	2,83	494,62	54 877,45
Серпень	6 351,79	5 597,22	48 067,66	81,80	1 342,62	63 197,52
Вересень	4 591,52	3 918,90	29 927,26	164,87	657,80	41 113,30
Жовтень	1 961,38	2 420,11	24 929,82	22,75	257,56	31 537,08
Усього	37 342,35	38 547,28	282 218,04	891,21	5 359,46	382 486,40

Протягом січня – жовтня 2013 року порівняно з даними аналогічного періоду 2012 року обсяг виконаних біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі збільшився у 2 рази. Здійснивши короткий огляд Програми розвитку фондового ринку України на 2012 – 2014 рр. можна виділити очікувані підсумки:

- залучення в середньому щорічно в цінні папери не менше ніж 100 млрд грн;
- зростання капіталізації лістингових компаній зі 180 млрд грн до 300 млрд грн;
- збільшення частки біржового фондового ринку з 13 % до 20 %;
- приріст з 36 млрд грн до 50 млрд грн загальної номінальної вартості облігацій підприємств;
- зростання вартості активів інвестиційних і пенсійних фондів з 12 млрд грн до 30 млрд грн;
- збільшення з 236 млрд грн до 400 млрд грн обсягів торгів цінними паперами на біржовому ринку.

Таким чином, хоча останнім часом ми маємо можливість спостерігати позитивні тенденції в розвитку фондового ринку України, все ж рівень його розвитку змушує бажати кращого. Наш фондовий ринок знаходиться на стадії початкового етапу, ні відміну від фондових ринків розвинених держав, на стадії низької привабливості для залучення інвесторів, в стадії низької ліквідності. Упровадження вищезазначених заходів дозволить розширити інфраструктуру фондового ринку та створити сприятливі умови для розміщення фінансових ресурсів, поліпшити рівень корпоративного управління, стимулювати інвестиційну активність у країні, сприятиме інтеграції в Європейський та світові ринки капіталу. Досягнути позитивних змін на фондовому ринку значною мірою вдасться за рахунок зусиль відповідних державних органів. Разом із цим не слід забувати, що держава може лише коригувати напрямки розвитку фондового ринку, а його стан та перспективи залежать виключно від діяльності суб'єктів господарювання.

Література:

1. Івахненко І. С Особливості функціонування ринку цінних паперів в Україні та його вплив на інвестиційний процес // Формування ринкових відносин в Україні. – № 4 (107). – 2010. – С. 81–85.
2. [Електронний ресурс]. <http://smida.gov.ua>
3. Закон України "Про цінні папери та фондовий ринок".
4. Волохова Л. Основні індикатори фондового ринку та їх економіко-статичне моделювання.
5. Терещенко Г.М. Проблеми становлення та напрями удосконалення функціонування ринку цінних паперів в Україні // Фінанси України. – 2007. – № 6. – С. 97-104.
6. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України <http://www.nssmc.gov.ua>

Ольга Бєлякова
(Київ, Україна)

WHAT IS THE EUROPEAN INVESTMENT BANK

The EIB is the European Union's bank. It is the only bank owned by and representing the interests of the European Union Member States. It works closely with other European Union institutions to implement European Union policy.

As the largest multilateral borrower and lender by volume, it provides finance and expertise for sound and sustainable investment projects which contribute to furthering EU policy objectives. More than 90% of its activity is focused on Europe but it also implements the financial aspects of the EU's external and development policies

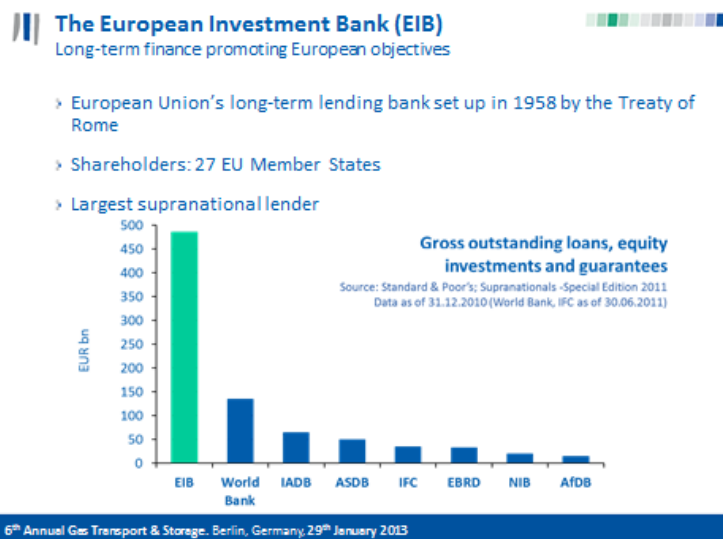
The European Investment Bank is owned by the 27 EU countries. Headquarters is located in Luxembourg, but the bank also has a network of local and regional offices in Europe and beyond.

The European Investment Bank supports projects in the EU countries, and invests in future member and partner countries.

It borrows money on the capital markets rather than drawing on the EU budget. The money is lent on favorable terms to projects in line with EU policy objectives. It supports projects that make a significant contribution to growth, employment, economic and social cohesion and environmental sustainability in Europe and beyond. Its priorities, as defined in its Operational Plan, are:

- Supporting the creators of 80% of new jobs (small and medium sized enterprises SMEs)
- Addressing economic and social imbalances between the regions (cohesion)
- Protecting and improving the natural and urban environment (environmental sustainability)
- Promoting innovation through investment in ICT and human and social capital (innovation)
- Linking regional and national infrastructure of transport and energy (Trans-European Networks)
- Supporting a competitive and secure energy supply (sustainable energy).

It raises the bulk of its lending resources on the international capital markets through bond issues. Its excellent rating allows it to borrow at advantageous rates. It thus is able to offer good terms to its clients.

The bank generally finances one-third of each project but it can be as much as 50%. This long term, supportive financing often encourages private and public sectors to make investment which might not otherwise be made.

All the projects the bank finances must not only be bankable but also comply with strict economic, technical, environmental and social standards. Its corps of 300 engineers and economists screens every project, before, during and after we lend. The bank works hard to be accountable to EU citizens.

The EIB Group consists of the European Investment Bank and the European Investment Fund (EIF). The EIF focuses on innovative financing for SMEs. The EIB is the majority shareholder with the remaining equity held by the European Union (represented by the European Commission) and other European private and public bodies.

In 2012, its shareholders (the EU Member States) decided to increase its capital by EUR 10bn. This boosted its stability and allowed to plan for EUR 60bn additional lending between 2013 and 2015. Previously, when the financial crisis erupted in 2008, the EU asked to offset falling investment. This led to a more-than one-third increase in the total value of on-going, outstanding loans by 2011.

As well as its lending operations, the EIB also helps one-off schemes to address specific challenges. In 2008/9 many corporate clients approached it for the first time to access the RSFF scheme which supports research, development and innovation (RDI). It also makes special funding available to enhance private investment capacity for RDI into energy efficiency and emissions reduction in the automotive, rail, aviation

and shipping industries. The bank works with the European Commission to use EU funds to support special programs to help countries hard-hit during the crisis.

Lending is by far its principal activity, accounting for around 90% of its total financial commitment. The EIB lends to clients of all sizes to support sustainable growth and jobs. Its support is often central to attracting other investors.

As well, the bank has a variety of sophisticated tools to help clients blend financing with additional sources of investment. It also offers advice to help maximize value for money.

Project loans for large developments in excess of EUR 25m

Intermediated loans are made via local banks

Structured finance provides additional support to priority projects

Guarantees: helping projects attract new investors

Project bonds: unlocking infrastructure funding

Equity & fund investment to catalyze further activity

Venture capital: helping fund managers invest in high-tech and growth SMEs

Microfinance has benefited from its long term commitment

Risk-sharing in research, development & innovation (RSFF)

Sustainable energy: maximizing investment (ELENA)

Green-tech demonstration support (NER300)

Infrastructure project advice for new EU members (JASPERS)

Urban development technical assistance (JESSICA)

Transport infrastructure cash-flow guarantees (LGTT)

Public-private partnership optimization (EPEC)

Flexible SME funding (JEREMIE)

The EIB supports the EU Neighborhood Policy in the Eastern Partner Countries by financing projects of significant EU interest.

The current EUR 3.7bn mandate runs from 2007 to 2013 and covers Russia, Ukraine, Moldova, Armenia, Azerbaijan, Georgia, and subject to future Council and European Parliament Agreement, Belarus. This mandate is for projects of significant interest to the EU in transport, energy, telecommunications and environmental infrastructure, and as of mid-2009 has been extended to cover also loans for SMEs via banks in Eastern Partnership countries within the framework of the Joint IFI Action Plan. With a view to supporting EU external action without affecting the EIB's credit standing, the EIB is offered a Community budgetary guarantee for operations carried out outside the Community, including the Eastern Partner Countries.

To complement the Mandate, the EIB set up in December 2009 the Eastern Partners Facility (EPF), a EUR 1.5 bn facility under which financing will be extended at the EIB's own risk (i.e. without EC guarantee). The EPF enables the Bank to support EU Foreign Direct Investments (FDI) in Eastern Neighbor countries, with a EUR 500 million ceiling for projects in Russia. The bulk of the facility will be used to support investment-grade projects/structures; financing up to EUR 150 m can be structured pursuant to the Structured Finance Facility, which provides for a higher risk bearing capacity. The EPF enables the Bank to play a pro-active role in supporting the resumption of FDI in Eastern Europe and thereby contribute to the modernization of these economies and to their integration with the EU economy.

In Ukraine the European Investment Bank (EIB) will support the extension of the existing metro line Dnipropetrovsk with EUR 152m over 25 years. The contract was signed in Luxembourg by the Ukrainian Finance Minister Yuriy Kolobov and EIB Vice President László Baranyay.

The signature and implementation of this project is an example of the enhanced cooperation between the Republic of Ukraine and the EU.

The project concerns the extension of the existing metro line in Dnipropetrovsk by four kilometers and the addition of three stations, bringing the metro service to the city center to serve areas of high urban density and activity. The EIB loan will thus support a key transport infrastructure project for Ukraine with an investment size of EUR 305m in a co-financing structure with European Bank of Reconstruction and Development and includes a comprehensive technical assistance package supported under the Eastern Partnership Technical Assistance Trust Fund managed by the EIB.

The project's implementation, expected to be completed by 2018, will have significant positive effects on the urban environment, such as noise reductions and reduced CO₂ emissions and will be fully in line with the climate change mitigation policy of the Bank.

The EIB strives to demonstrate to EU citizens that it furthers their interests and is accountable to them. It is required to follow some of these principles by law but others are its own voluntary policies.

Література:

1. www.webcrawler.com
2. www.ifc.org
3. encyclopedia2.thefreedictionary.com
4. www.eib.org

СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ

Соціально-відповідальний маркетинг – це процес виявлення та задоволення потреб споживачів з урахуванням потреб усього суспільства в цілому. Соціально-відповідальний маркетинг є практичним вираженням зовнішньої складової концепції соціальної відповідальності бізнесу [1, с. 118]. Він є частиною холістичного маркетингу, основні категорії якого представлені на рис. 1.

Рис.1 Складові холістичного маркетингу

Слід зауважити, що проблеми соціальної відповідальності маркетингу стали предметом розмов тільки на кінець ХХ століття, хоча з'явилися вони задовго до появи маркетингу як науки. Соціально-відповідальний маркетинг є важливою проблемою для бізнесу, який завжди був і залишається орієнтованим переважно тільки на збільшення прибутку.

Сучасна криза з початку ознаменувався різким посиленням державного регулювання економіки в усіх промислово розвинених країнах, тобто істотним зрушенням їх економічних систем в напрямку командної роботи. Саме посилення державного регулювання економіки дозволяє постійно виявляти підприємства, практикуючі соціальну безвідповідальність, яка вже почалася дуже давно. У 2012 році широкий резонанс отримав скандал навколо британського банку Barclays plc (вимовляється як Баркліз), який був оштрафований британським і американським органами фінансового регулювання на 452 млн доларів за маніпулювання ставкою міжбанківського кредиту LIBOR (Лондонська міжбанківська ставка пропозиції) [2]. Керівники банку визнали, що в період з 2005 по 2009 рік вони брали участь у таких маніпуляціях, і третього липня 2012 року глава Barclays Боб Даймонд пішов у відставку [3].

Банківські системи США, Англії та інших країн багато років значною мірою розвивалися на основі концепції неолібералізму. Банкам були створені дуже сприятливі умови, навіть під час кризи. Однак, як показали великі скандали останніх років, а також стійке зростання бонусів для банкірів, недостатнє державне регулювання цієї сфери обернулося величезним збитком не тільки для національної, а й світової економіки.

Британське Управління з фінансового регулювання і нагляду (FSA) підозрює банкірів в маніпуляції ставками LIBOR й аналогічними загальноєвропейськими ставками – EURIBOR. Безліч банківських продуктів залежать від цих ставок. За різними оцінками, від 360 до 600 трлн доларів щорічно обмінюються на основі цих ставок. А ці суми відповідають 5-10 обсягами щорічного світового внутрішнього продукту. Розпочато кримінальне розгляд. Підкреслюється, що маніпулювання ставками LIBOR вдарило по кишені пересічних платників податків і компаній по всьому світу, а цей скандал знову підриває довіру до світової банківської системи. На основі ставок LIBOR і EURIBOR, які переглядаються щодня, банки видають кредити один одному. Від цих ставок залежать ставки видаваних кредитів юридичним і фізичним особам, у тому числі споживчих та іпотечних. Вони визначаються як середні величини за вибіркою банків (16 для LIBOR і 43 для EURIBOR) серед яких був банк Barclays. Одному тільки банку Barclays без домовленості з співниками махінації були б не під силу. У числі підозрюваних виявилися такі великі банки, як Citigroup, Royal Bank of Scotland, UBS, JP Morgan, HSBC і Deutsche Bank. Британським і американським органами фінансового регулювання ведеться розслідування відносно підозрюваних співників. Висловлюється думка, що після завершення розслідування сума штрафів буде обчислюватися мільярдами доларів, так як збиток від маніпулювання ставками оцінюється в 1 трлн доларів.

На даний момент найбільш популярним в Україні інструментом соціально-відповідального маркетингу, а отже і зовнішньої соціальної відповідальності, залишається спонсорство та благодійність. Однак, в світовій практиці вже давно використовуються більш ефективні інструменти,

які дозволяють залучили кінцевих споживачів. Наприклад у даній сфері працює компанія Pampers, яка за власною ініціативою повідомила про акцію «1 упаковка = 1 вакцина», про те, що з кожної пачки дитячих підгузків вона буде перерахувати 0,07 долара США у фонд ООН (ЮНІСЕФ), ця добродійна акція допомагає зібрати кошти на придбання вакцин для тих, для кого таке щеплення – розкіш [4].

В Україні такі компанії на жаль притаманні лише іноземним компаніям, які здійснюють свою діяльність на теренах нашої держави («Procter and Gamble»), або дуже великим вітчизняним брендам («Київстар», «Наша ряба» і т.п.). Між тим дуже помилково вважати, що соціально відповідальний маркетинг, а отже і соціальна відповідальність загалом, – це справа тільки крупних фінансових та промислових гігантів, вимушених виправдовувати свої надмірні прибутки перед суспільством або згладжувати екологічний та соціальний дисбаланс якому слугувала їх діяльність. Проведення такої політики повинно стати усвідомленим вибором та лягти у основу цінностей та принципів компанії, які матимуть відображення як у внутрішньому так і у зовнішньому середовищі компанії.

На жаль, в нашій країні, є багато підприємств, власники яких експлуатують або своїх працівників, або своїх працівників і споживачів вироблюваної продукцією неналежної якості. Перша ситуація характерна для підприємств, які не створюють безпечні, комфортні умови праці, гідну її оплату. Друга ситуація характерна для багатьох виробників пального, продуктів харчування, спиртних напоїв, медикаментів і медичних послуг.

За дорученням прем'єр-міністра Миколи Азарова Держспоживстандарт у листопаді 2011 року [5] перевіряв якість і безпеку м'ясомолочної продукції, реалізованої в супермаркетах Києва і області. Коментуючи результати перевірки, Микола Азаров зазначив, що в молоці 20 відсотків жирів виявилися немолочного походження; у вареній ковбасі – соя, наявність якої не вказано на етикетці; консерванти та барвники; завищений вміст води; занижена зазначена на упаковці жирність сметани (замість 21 % – 18,5 %), а також виявлено значний вміст жирів немолочного походження; в сосисках дитячих вищого гатунку було занижено вміст білка і виявлена соя замість м'яса. Він дійшов висновку, що одна з основних причин такого стану справ полягає в тому, що в 2008 – 2009 року Державному комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики взагалі не виділялися гроші на перевірку якості продуктів.

За словами Сергія Орехова, послаблення контролю за якістю продукції на вітчизняному споживчому ринку відбулося і через відсутність державного фінансування на здійснення лабораторних досліджень щодо якості продукції. Він повідомив, що у жовтні поточного року вперше за останні роки на лабораторні дослідження виділено з державного бюджету 1,7 млн. грн., а в держбюджеті 2012 року передбачено 24 млн. грн., що, за його словами, дозволить Держспоживстандарту активізувати роботу із захисту прав споживачів, здійснюючи контроль за ринком та виявляючи недобросовісних виробників. «Сьогодні з боку Уряду та Президента ведеться велика робота для того, щоб ринок був цілком контрольований, щоб якість продукції, яка поступає на ринок для наших споживачів, відповідає стандартам», – прокоментував Сергій Орехов урядові рішення [5].

На відміну від юридичної відповідальності, соціальна відповідальність підприємства є не загальнообов'язковою, а, навпаки, добровільною. Для нашої країни питання ефективності функціонування державних організацій, покликаних забезпечувати потреби таких некомерційних сфер як охорона здоров'я, освіта, наука і культура, мистецтво і спорт, соціальна та екологічна сфери стоїть найбільш гостро. Таким чином, якщо українські компанії почнуть задовольняти довгострокові потреби суспільства у спонсорстві і благодійності, їх імідж, громадська думка про них, а також репутація на внутрішньому і зовнішньому ринках неодмінно виростуть. Зазвичай вважають що соціально-етичний (громадський) маркетинг, більш рентабельний ніж традиційна реклама в ЗМІ в кілька разів. Тому не можна говорити виключно про моральну природу походження соціально-етичного маркетингу, тобто благодійність має своєю причиною далеко не альтруїстичні цілі. Грубо кажучи, соціально-етичний маркетинг може розглядатися, по-перше, як маркетинговий інструмент, по-друге, як інструмент внутрішнього PR, і, по-третє, як прояв соціальної громадськості підприємства, його суспільної місії. За даними більшості західних досліджень, корпорації у своїй благодійній діяльності переслідують не фінансову вигоду, а поліпшення корпоративного іміджу та зростання довіри до компанії.

Така політика несе очевидні вигоди для всіх учасників ринку. Споживач, як член суспільства, задовольняє свою зацікавленість у підвищенні загального рівня життя. Суспільство, у свою чергу отримує поліпшення екологічної ситуації та збереження ресурсів, створення нових робочих місць, благодійні та спонсорські внески, підвищення кваліфікації персоналу і турбота про здоров'я співробітників та їхні родини. Компанія ж винагороджується не лише створенням сприятливої громадської думки, а й зростанням впізнаваності і лояльності клієнтів, а, отже, поліпшенням фінансових показників.[6, с. 423] Соціально-маркетингові проекти можуть бути ефективним засобом просування брендів і одночасно інструментом вирішення суспільних проблем.

Аналіз того, що відбувається в капіталістичних країнах, Україні, Росії дозволяє зробити висновок про те, що широке становлення соціально відповідального маркетингу може забезпечити тільки належне державне регулювання економіки і розвиток організації із захисту прав споживачів.

Література:

1. Зеленко О.О. Соціально-відповідальний маркетинг як невід'ємна складова соціальної відповідальності бізнесу: журнал «Економічний простір», №19, 2008

2. Портал BFM.ru, Британский Barclays оштрафован на \$452 млн за манипуляции, Электронный ресурс. Интернет – ресурс: www.bfm.ru/news/185161
3. Портал banker.ua, Глава Barclays Боб Даймонд ушел в отставку, Электронный ресурс. Интернет – ресурс: banker.ua/bank_news/banks/2012/07/03/1180456650
4. Портал unicef, Колискова заради життя. Зірки українського шоу-бізнесу об'єдналися, аби допомогти врятувати життя малюків, Электронный ресурс. Интернет – ресурс: www.unicef.org/ukraine/ukr/media_14422.html
5. Урядовий портал, На виконання доручення Прем'єр-міністра Держспоживстандарт провів експертизу м'ясо-молочної продукції, Электронный ресурс. Интернет – ресурс: www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244716369
6. Ламбен Жан-Жак. Стратегічний маркетинг. Європейська перспектива. Пер. з французької. – СПб.: Наука, 1996. – XV +589 с.

Науковий керівник:

доцент кафедри Сидорець Людмила Василівна

**Лаура Борон
(Краснодар, Россия)**

ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИКИ

Развитие промышленности, инновационных производств, транспортной инфраструктуры предъявляет новые требования к энергетической отрасли. Проблема технического перевооружения и модернизации оборудования стоит практически перед каждым предприятием энергетического комплекса нашей страны. Энергетика и энергосбережение относятся к числу пяти приоритетных направлений модернизации, что усиливает интерес государства и бизнеса к этой отрасли.

Российской энергетике сегодня требуются капиталовложения на сумму свыше 20 миллиардов в год, чтобы модернизировать электростанции и сети электропередач, а также для строительства новых генерирующих мощностей.

По мнению ряда экспертов, главным является именно вопрос эффективности расходования средств. Для этого необходимы современные технологии, инструменты, стандарты проектов, процессов управления производством добавленной стоимости. Ведь покрытие убытков из-за неэффективности созданных мощностей, энергокомпании попытаются взвалить на потребителей, что опять же отразится на росте энерготарифа [1, с. 33].

Несмотря на попытки органов государственной власти улучшить ситуацию в сфере контроля расходования средств в отрасли и декларации самих компаний, вопрос об эффективности инвестиций в отрасли остается открытым. В большинстве случаев никакой самоконтроль в электроэнергетических компаниях, а также контроль со стороны органов государственной власти и экспертных организаций не даст такого эффекта который могла бы дать нормально работающая обратная связь с рынком, с потребителем.

Такая связь может быть налажена только при изменении существующей системы отношений между потребителями и электроэнергетическими компаниями, в том числе при формировании и реализации инвестиционных программ. Существующая у некоторых электроэнергетических компаний возможность включить в тариф инвестиции в собственное развитие (по существу, для компаний это возможность получить бесплатные ресурсы и переложить все риски на плечи потребителей) не стимулирует менеджмент этих компаний к активному поиску альтернативных повышению тарифов источников финансирования капитальных вложений.

Вместе с тем, следует отметить, что в решении таких комплексных задач как развитие инфраструктуры, особенно опережающее развитие, нельзя ориентироваться исключительно на рыночные механизмы.

Тем не менее, комплексным альтернативным решением является переход от тарифного финансирования инвестиционных программ к адресным субсидиям из федерального бюджета с одновременным исключением соответствующих расходов из бюджетов электроэнергетических компаний и активному использованию механизмов государственно-частного партнерства, а в некоторых случаях переход к чисто рыночным механизмам привлечения инвестиций, в том числе, к привлечению заемных средств от потребителей электроэнергии [2, с. 48].

Для получения возможности привлечения нетарифных инвестиций в развитие электроэнергетическим компаниям придется кардинально улучшить качество инвестиционного процесса, начиная с подготовки прогнозов и обоснований и заканчивая обеспечением эффективности вложений, распределением доходов и прав собственности на результаты.

Эксперты убеждены, что процесс развития энергетической отрасли в России необходимо сделать более прозрачным и близким к законам рыночной экономики. К примеру, вкладывая деньги в развитие бизнеса, предприниматель-инвестор рассчитывает окупить свои затраты или как минимум стать собственником тех активов, на которые были потрачены деньги. В нашем случае потребитель –

и есть тот полноправный инвестор. Поэтому увеличение тарифа в части финансирования инвестиций в инфраструктуру должно быть связано с представлением плательщикам прав инвесторов.

Механизм финансирования инвестиционных программ энергокомпаний должен гарантировать максимальную прозрачность и эффективность. Если механизм привлечения средств не предусматривает возврат инвестиций инвесторам, это снимает с энергокомпаний ответственность и заинтересованность в достижении положительных результатов от внедрения новых технологий, использования нового оборудования. По своей сути это использование в чистом виде дотационного подхода к финансированию.

Представляется необходимым дополнить данный механизм инструментом, стимулирующим энергетические компании к эффективному расходованию средств, получаемых за счет надбавки к тарифу и за счет мер государственной поддержки.

Для этих целей предлагается обеспечить инвестиционную составляющую в росте тарифа выпуском ценных бумаг для потребителей. В общем виде схема взаимодействия участников рынка могла бы выглядеть следующим образом [3, с. 64].

Энергокомпания обеспечивает реализацию инвестиционного проекта. Часть финансирования осуществляется за счет размещения на рынке долговых ценных бумаг компании, например, облигаций, а часть – через повышение тарифа на электроэнергию. В результате, потребитель начинает платить за электроэнергию по новому тарифу с уже включенной в него «инвестиционной» надбавкой. Уполномоченный государственный орган, распределяет между потребителями сертификаты на суммы сравнимые с оплаченными потребителями инвестиционными надбавками в тарифах. Имея сертификат, потребитель вправе обратиться в уполномоченный банк, осуществляющий операции с сертификатами, и обменять свой сертификат на облигации энергокомпания, реализующей инвестиционные проекты. Так, потребитель становится собственником облигаций энергокомпания с правом требования их погашения. Механизмы погашения облигаций могут быть разнообразны.

Другим участником рынка ценных бумаг может выступать инвестиционная компания. В этом случае потребитель может реализовать инвестиционной компании ценные бумаги по текущей рыночной стоимости, не дожидаясь даты их погашения.

Таким образом, оплачивая инвестиционную надбавку к тарифу за электроэнергию, потребители получают инструмент, позволяющий компенсировать свои расходы, а энергокомпания – стимул к использованию разумного и эффективного подхода к использованию инвестиционных ресурсов, в отсутствие которого, затраты на невостребованные мощности придется покрывать самой энергокомпаниями.

Подобный подход обладает целым рядом преимуществ, как для отрасли, так и для плательщиков. Во-первых, негативная реакция потребителей на рост тарифа будет снижена за счет возможности, продав ваучер/сертификат, вернуть потраченные деньги, а в лучшем случае получить еще и дополнительный доход. Во-вторых, энергокомпания получают инвестиции, но не в виде дотаций, а на основе понятных и прозрачных рыночных механизмов. В-третьих, подобный механизм может стать стимулом к привлечению частных инвестиций в отрасль и купировать негативные эффекты, связанные с тенденцией возвращения государства в отрасль. Ведь привлечение инвестиций с рынка потребителей будет означать необходимость защиты прав многочисленных частных инвесторов, а также усиление контроля над инвестиционной деятельностью энергокомпаний.

Предложенный подход позволяет избежать двух крайностей, которые таят в себе существенные опасности для развития отрасли. С одной стороны, участие государства в инвестировании (в виде субсидий или дотаций) формирует практику, при которой компании зависимы от государственной поддержки. А значит, если такая поддержка иссякнет, компании прекратят свою деятельность по ряду направлений, либо обанкротятся (к примеру, в случае с небольшими компаниями, работающими в сфере ВИЭ). С другой стороны, переход к полностью рыночному тарифообразованию не только ведет к усложнению социальной ситуации, но и значительно снижает возможность прогнозирования и контроля положения дел в отрасли.

Основными требованиями, которые должны предъявляться к эффективной системе прогнозирования должны стать:

1. Публичность и объективность

Участникам системы прогнозирования должны быть не только электроэнергетические компании. Крупные потребители электроэнергии должны рассматриваться не только как поставщики информации в систему, но и принимать активное участие на всех этапах построения системы, в том числе, на этапе формирования методологии прогнозирования.

При формировании системы прогнозирования, а также прогнозов, должна широко использоваться практика привлечения независимых экспертов, обеспечивающих баланс интересов участников рынка.

Для выполнения данного требования, целесообразно создание специальных дискуссионных площадок для обсуждения вопросов построения системы, на базе существующих некоммерческих организаций.

2. Совместимость с моделью рынка

Система прогнозирования и результаты ее функционирования (прогнозы) должны стать неотъемлемым элементом конкурентной модели рынка.

3. Чувствительность и маневренность

Система прогнозирования, а также отдельные ее элементы должны иметь механизмы быстрого выявления изменений условий функционирования электроэнергетического сектора и механизмы принятия своевременных решений по селективной актуализации прогнозов.

Таким образом, повышение эффективности инвестиционной деятельности электроэнергетических компаний и, соответственно, обеспечение закрепленного в законодательстве принципа экономической обоснованности оплаты потребителями электроэнергии мероприятий по развитию объектов электроэнергетики является сложной задачей. Решение указанной проблемы потребует консолидации усилий представителей различных заинтересованных групп: отраслевого профессионального сообщества, органов государственного регулирования, потребителей, финансовых институтов и пр. [4, с. 123].

Литература:

1. Наследники Прометея: Кубанская электроэнергетика: вчера, сегодня, завтра. – Краснодар: Диапазон-В, 2009. – 312 с.: ил.
2. Журнал ТЭК: топливно-энергетический комплекс, №2 (50) 2013 апрель-июнь.
3. Журнал «ЛЭП – Лидерство. Эффективность. Профессионализм», №4 июль 2013
4. Анискин Ю.П. Управление инвестициями: учебное пособие / Ю.П. Анискин. – М.: ОМЕГА – Л, 2007. – 191 с.

Научный руководитель:

профессор, доктор экономических наук Полиди А.А.

**Геннадий Бродецкий, Денис Гусев
(Москва, Россия)**

ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОПТИМИЗАЦИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ПРИ МНОГИХ КРИТЕРИЯХ

При анализе логистических систем и цепей поставок сегодня все более широко используются методы многокритериальной оптимизации. Это обусловлено тем, в результате кризиса 2008 года, как отмечено в книге Д.А.Иванова (2009), «стремление к бесконечной максимизации прибыли в надежде на бесконечный экономический рост привели к колоссальным нарушениям в цепях поставок и к краху многих из них» [11, с. 68]. Сегодня выбор наилучшей альтернативы только по одному показателю неприемлем, поскольку в реальных задачах управления цепями поставок выделить такой единственный показатель не представляется возможным. «Применительно к сложным системам, какими и являются цепи поставок, оптимизацию нужно понимать не как нахождение единственного и наилучшего решения, но как идеологию построения моделей поддержки принятия решений» [11, с. 369]. Такие модели предусматривают, что анализируемые альтернативы имеют несколько показателей, которые должны быть оптимизированы одновременно. Другими словами, речь идет об оптимизации по многим критериям, а принимаемые решения должны быть сбалансированы с учетом предпочтений лица, принимающего решения (далее ЛПР).

Формат моделей многокритериальной оптимизации цепей поставок, а также и структура исходных данных (оптимизируемых показателей) могут обуславливать существенные проблемные ситуации, с которыми надо иметь дело менеджеру. Формальное применение в задачах многокритериальной оптимизации цепей поставок классических или традиционных для теории критериев выбора наилучшего решения может соотноситься с аномальными и нежелательными феноменами, которые будут снижать эффективность принимаемых решений. В частности, независимо от желания менеджера при оптимизации таких систем может оказаться, что не все исходно заданные частные критерии смогут участвовать в выборе наилучшего решения. Другими словами, в моделях оптимизации цепей поставок, не исключается, что только некоторые из частных критериев, которые формализованы в задаче оптимизации, повлияют на выбираемое решение. Такой феномен может быть обусловлен доминированием в абсолютном выражении показателей одних частных критериев над другими, что приводит к тому, что некоторые частные критерии участвуют в процедуре выбора наилучшего решения лишь формально, не влияя на окончательное решение (см., например, [8]). Понятно, что указанный аномальный феномен является исключительно нежелательным, поскольку выбор наилучшего решения в ситуациях такого типа будет неадекватен системе предпочтений ЛПР. Практически, такая ситуация может иметь место при любом критерии выбора прямого типа из тех, которые традиционно используются при оптимизации цепей поставок.

Существует подход, который позволяет устранять указанные феномены при оптимизации систем логистики. Суть и атрибуты такого подхода к решению задач многокритериальной оптимизации уже представлены в ряде публикаций [1,5,8]. Они предполагают синтез процедур традиционных для теории критериев выбора со специальными процедурами, разработанными в формате процессов аналитической иерархии – АИП (Analytic Hierarchy Process), к которым чаще обращаются как к методу аналитической иерархии [15].

Указанный подход к многокритериальной оптимизации систем логистики и цепей поставок представлен ниже в виде алгоритма. Пусть далее: n – число частных критериев; K_i – исходно заданный частный критерий, показатели которого будут модифицированы в формате предлагаемого подхода к оптимизации; G_i – этот частный критерий, но после модификации.

Шаги алгоритма оптимизации

Шаг 1. На первом шаге формализуется сводная таблица исходно заданных показателей частных критериев ($K_1 \dots K_n$) для анализируемых альтернатив, на основании которой будут реализованы сначала процедуры модификации таких показателей, а затем и процедуры выбора наилучшего решения применительно к требуемому критерию выбора.

Шаг 2. На втором шаге рассматриваемая задача оптимизации приводится к стандартному виду $K_i \rightarrow \min$ (когда все частные критерии минимизируются).

Шаг 3. На этом шаге реализуется проверка анализируемых альтернатив на Парето-оптимальность. Альтернативы, которые не будут оптимальными по Парето, не участвуют в дальнейшей оптимизации и должны быть отброшены.

Шаг 4. Для каждого частного критерия K_i с учетом его исходных показателей формализуются матрицы попарных сравнений альтернатив (это реализуется с учетом предпочтений ЛПР).

Шаг 5. Полученные на шаге 4 матрицы попарных сравнений проверяются на согласованность (индекс согласованности не должен превышать 0,1).

Шаг 6. На этом шаге требуется формализовать новые модифицированные оценки / показатели альтернатив:

6.1. По матрицам попарных сравнений, которые выражают согласованные суждения ЛПР, находятся (как собственный вектор матрицы сравнений по каждому частному критерию K_i) значения новых модифицированных показателей. Это – показатели важности альтернатив (в % измерении). Для удобств идентификации соответствующие частные критерии после такой модификации их показателей обозначаются G_i .

6.2. Для всех матриц попарных сравнений, которые не являются согласованными (индекс согласованности превосходит 0,1), необходимо вернуться к шагу 4 и исправить выявленные нарушения согласованности при формализации соответствующих матриц; затем реализовать шаг 5 и снова перейти к шагу 6.

Шаг 7. На основе новых модифицированных показателей частных критериев для анализируемых альтернатив формализуется сводная таблица их новых значений (по всем частным критериям G_i). Отметим, что исходная задача оптимизации будет далее применена к новому формату модифицированных показателей частных критериев. При этом окажется, что все *частные критерии максимизируются*. Чтобы подчеркнуть такую особенность, все частные критерии в новом формате и были обозначены как G_i . Соответственно, задача оптимизации принимает вид: $G_i \rightarrow \max$.

Шаг 8. На этом шаге требуется реализовать проверку анализируемых альтернатив на Парето-оптимальность. Это необходимо, поскольку сводная таблица из новых модифицированных показателей сформирована уже с учетом предпочтений ЛПР, а Парето-оптимальность альтернатив в новом указанном формате представления их показателей может быть нарушена. Не оптимальные по Парето альтернативы (в новом формате) далее не анализируются.

Замечание. Если после реализации этого шага останется только одна альтернатива оптимальная по Парето, то она представит так называемое *абсолютное решение*. В этом случае дальнейшие шаги алгоритма не нужны: оптимальную альтернативу даст указанное абсолютное решение.

Шаг 9. Если абсолютного решения нет, то ЛПР указывает требуемый критерий выбора для дальнейшего решения задачи оптимизации.

Кстати, если для исходного формата задачи многокритериальной оптимизации $K_i \rightarrow \min$ менеджер должен был реализовать проверку того, что формат показателей заданных частных критериев K_i позволяет использовать заданный критерий выбора (например, проверить отсутствие показателей различной размерности, что может исключить возможность применения критерия выбора), то применительно к новому модифицированному формату задачи оптимизации $G_i \rightarrow \max$ такая проверка не требуется.

Шаг 10. На этом шаге реализуются процедуры оптимизации в соответствии с заданным критерием выбора.

10.1 Решение задачи по указанным ЛПР критериям выбора при традиционном подходе (задача $K_i \rightarrow \min$).

10.2 Решение задачи по указанным ЛПР критериям выбора в новом формате (задача $G_i \rightarrow \max$).

Шаг 11. Проводится анализ адекватности процедур оптимизации (и полученных решений), чтобы убедиться в отсутствии воздействия нежелательных феноменов (доминирования, слепоты и др. – [4, 6, 9]).

Шаг 12. На этом последнем шаге реализуется выбор альтернативы, которая будет давать наилучшее решение на основе соответствующего подхода к оптимизации (с приемлемой адекватностью решений), позволяющего синтезировать процедуры выбора по традиционному критерию прямого типа с процессами аналитической иерархии.

Представленный алгоритм имеет широкие возможности для применения при многокритериальной оптимизации логистических систем и цепей поставок. Авторами были решены соответствующие задачи многокритериальной оптимизации в следующих областях логистики: выбор места дислокации и формы собственности склада, выбор наилучшего маршрута и др. В частности, в статье «Особенности решений при оптимизации запасов с учетом риска и рентабельности цепи поставок» (в соавторстве с Якубиным Е.В.), опубликованной в третьем номере журнала «Менеджмент качества» в 2013 году, рассматривается стратегия управления запасами в условиях риска (с учетом волатильности спроса, а также с учетом рисков недопоставки товара) при многих критериях.

Актуальность применения многокритериальной оптимизации при управлении запасами обусловлена следующим. Из-за бурного развития логистики в последнее время многие специалисты говорят о необходимости более эффективного управления запасами, рассматривая такие задачи с точки зрения минимизации совокупных издержек. При этом не уделяется достаточного внимания, с одной стороны, управлению рисками в таких моделях и поддержанию при этом соответствующего уровня сервиса предприятием. С другой стороны, эффективность управления запасами не может оцениваться только издержками на их создание и обслуживание. В частности, в качестве одного из критериев оптимизации решений надо учитывать требование максимизации рентабельности оборотного капитала. Соответственно выбор стратегии и принятие решений надо соотносить с такой политикой управления запасами, которая гармонизирует все аспекты, связанные с этой задачей. В статье [7] такая попытка впервые была проведена на основе традиционных методов многокритериальной оптимизации применительно к группе товаров бытовой техники. При этом были даны рекомендации, относящиеся как к выбору подхода для расчета размера заказа (традиционного или с учетом временной стоимости денег), так и к учету особенностей, обуславливаемых указанными факторами риска при определении параметров оптимальной стратегии.

Представленные материалы иллюстрируют возможности повышения качества принимаемых решений для задач оптимизации цепей поставок.

Литература:

1. Бродецкий Г., Гусев Д. Многокритериальная задача выбора места дислокации и формы собственности склада с учетом рисков // Журн. РИСК, №4, 2008.
2. Бродецкий Г.Л. Моделирование логистических систем. – М.: «Вершина», 2006.
3. Бродецкий Г., Руденко Я. Выбор наилучшего маршрута в цепях поставок как задача многокритериальной оптимизации // Журн. «Логистика и управление цепями поставок», №6, 2009 г.
4. Бродецкий Г., Руденко Я. Организация эффективных процедур многокритериальной оптимизации маршрутов в цепях поставок // Журн. (ВАК) «Логистика», №3, 2011
5. Бродецкий Г.Л., Гусев Д.А Особенности эффективного использования критерия среднего геометрического в формате задач многокритериального выбора места дислокации и формы собственности склада // Журн. Логистика сегодня, №1, 2011.
6. Бродецкий Г.Л. Проблема феномена «слепоты» для смешанных форматов задач многокритериальной оптимизации цепей поставок // Журн. «Логистика и управление цепями поставок», № 1, 2009
7. Бродецкий Г.Л., Гусев Д.А. Специальные алгоритмы многокритериальной оптимизации в цепях поставок // Логистика сегодня, 2011. № 6.
8. Бродецкий Г., Бродецкая Н., Гусев Д. Эффективные инструменты многокритериальной оптимизации в логистике // Журн. РИСК, №2, 2010.
9. Бродецкий Г.Л., Гусев Д.А., Якубин Е.В. Особенности решений при оптимизации запасов с учетом риска и рентабельности цепи поставок // Менеджмент качества, 2013, №3
10. Дыбская В.В. Управление складированием в цепях поставок. – М.: «Альфа-Пресс», 2009.
11. Иванов Д.А. Управление цепями поставок / Д.А. Иванов – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2009
12. Корпоративная логистика. / Под ред. проф. В. Сергеева – М.: «Инфра-М», 2006
13. Логистика: Практическая энциклопедия. / Под научн. ред. проф. В. Сергеева – М.: «МЦФЭР», 2007.
14. Модели и методы теории логистики. / Под ред. В. Лукинского. – СПб.: Питер, 2003.
15. Саати Т., Керис К. Аналитическое планирование и организация систем. – М.: «Радио и связь», 1991.
16. Саати Т. Принятие решений при зависимостях и обратных связях: Аналитические сети / – М.: ЛИБРОКОМ, 2011. – 360 с.
17. Шикин Е., Чхартишвили А. Математические методы и модели в управлении. – М.: «Дело», 2000

Ірина Бубякіна
(Біла Церква, Україна)

СПОЖИВЧИЙ КОШИК В ЖИТТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

В Україні існує проблема відповідності набору та обсягу товарів мінімального споживчого кошика заробітній платі та медичним стандартам, є серйозні сумніви щодо адекватності набору товарів мінімального споживчого кошика.

У 2000 році Кабмін прийняв спеціальну постанову з довгою назвою “Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення”. У ній було визначено основні параметри виживання українців.

Споживчий кошик – асортимент товарів, що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людини або сім’ї.

Поняття споживчого кошика існує у багатьох країнах світу. Ціна і національні особливості його в кожній країні свої: споживчий кошик американця нараховує 350 продуктів і послуг, француза – 507, англійця – 350, німця – 475. Український споживчий кошик нещодавно був розширений до 297 (було 260) найменувань продуктів.

Споживчий кошик українців складається з мінімального набору продуктів. Український споживчий кошик не враховує сучасних потреб людини, пов’язаних з технологічними, інтелектуальними, інформаційними змінами в сучасному суспільстві. Більш того, кошик вчорашнього дня закладає майбутні злидні нашого народу. На недостатньому рівні закладені такі витрати, як оплата комунальних послуг, платне лікування, платна освіта, і ніяк не згадані потреби в особистому розвитку та відпочинку.

Цікаво, що в цивілізованих країнах про населення дбають набагато краще. Скажімо, в Англії до споживчого кошика, між іншим, закладено таке: шампанське, пиво, MP3-плеєр з музичними записами, підключення до інтернету, витрати на телевізори з плоским екраном, акустичну гітару, великий перелік товарів для дому, включаючи дверні ручки й витрати на садівника, нещодавно включили котлети по-київськи та i-phone, німці – цифровий фотоапарат, відеокамеру, сканер і лазерний принтер, прилад для вимірювання кров’яного тиску. У свою чергу, споживчий кошик американця передбачає витрати на тютюнові та алкогольні вироби, на освіту, на мобільний і комп’ютерний зв’язок. А французи заклали до свого споживчого кошика також витрати на відвідування перукарні, купівлю лаків для волосся, гелів для душу та інших численних косметичних засобів. Крім цього, передбачено кошти на няню для дитини, на апарати для виправлення зубів, на оренду автомобілів і проїзд у таксі, а також на їжу для котів і собак.

Західна людина не боїться малювати для себе ситуації майбутнього, у яких вона більш заможна, ніж сьогодні. Для неї світ весь час ускладнюється і змінюється, а отже – постійно змінюється і зміст споживчого кошика.

Виходить, чим повніше кошик відображає вимоги часу, тим багатша країна. Лише українці не відчують цієї динаміки, живучи за стандартами минулого століття.

Споживчий кошик українця виявився гіршим, ніж пайок військовополоненого у 1941 році. Уряд пропонує українцям харчуватися удвічі гірше, ніж годували німецьких військовополонених у сталінських таборах у 1941 році.

106 грамів хліба, 5 грамів сала і 25 грамів ковбаси, півтора стакана молока та 250 грамів картоплі на день, пара шкарпеток та колготок на рік, одна пара білизни на 5 років – це не тюремні норми, а рекомендований державою так званий споживчий кошик для українців. Також населення повинно отримувати, на думку влади, на 35 грам більше солодоців, ніж німці в дні війни. Хоча в пайці полонених були присутніми ще й борошно, томат-пюре, а в кращі часи і горох, квасоля, сухофрукти та кава – на відміну від “маленьких таких українців”.

Мабуть, і одягали їх не гірше, ніж українців сьогодні, бо, скажімо, чоловічі зимові черевики за споживчим кошиком можна придбати раз на 12 років. На 8 років нашій людині має вистачити одного пальта.

Закрадається підозра, що в уряді причаїлася глибоко законспірована терористична організація. Саме її підступами пояснюється наявність у “споживчому кошику” лише двох кілограмів сала на рік (або п’яти з половиною грамів на день) на одного дорослого й півтора кілограма (трохи більше чотирьох грамів на день) на підлітка.

Проте діють у владі й оптимістичні сили. Норма споживання яєць – основної зброї політичної боротьби – становить одне на день на підлітка, пів-яйця на дитину і 0,6 яйця на дорослого. Тобто для забезпечення мінімуму споживання потрібно приблизно 16 млрд. яєць на рік. Тоді як реальне виробництво не перевищує 12 млрд. Де вишукуватимуть резерви, залишається лише здогадуватися.

Що ще опинилося в “продуктовому кошику”? У нормах зразка 2000 року одному працездатному їдцю пропонувалося обмежитися в рік 14 кг яловичини, телятини й баранини, а тепер – 16 кг, але тільки яловичини (більш як 43 г на день). Свинини пропонується 8 кг на рік (21 г на день). Із кошика виключено кроликів, зате додалися два кілограми птиці (14 кг на рік, або 38 г на день). Із продуктів найпершої потреби на рік нам пропонують 62 кг білого хліба (169,8 г на день, жити можна), 95 кг картоплі (260 г на день, також краще, ніж ситуація з салом). А також 25 кг помідорів і огірків разом (68 г на день, на закуску не вистачить), 60 кг фруктів і ягід (164 г на день, півтора яблука). І позаяк уже внесли в “мінімум” 13 кг кондитерських виробів, то чому не внесли горілку?

Дітям норми трохи збільшено. Якщо в “кошику-2000” тим, кому до шести років, належало з’їсти впродовж року 11,7 кг яловичини, баранини, телятини, а від 6 до 18 років – 18,3 кг, у найближчу п’ятирічку “видаватимуть” по 12,9 і 20 кг відповідно. Свинини в минулу п’ятирічку дітям до шести років пропонувалося 5,8 кг на рік, підліткам – 9,2 кг, а з цього року – відповідно 8,1 і 12,7.

Раціон для непрацездатних традиційно менш багатий, ніж для працюючих. Їх чомусь вирішили годувати рибою: раніше її було 2,5 кілограма на рік, а тепер – 9,5 на рік і понад це 1,3 кг

рибодуктів. Правда, в окремих експертів виникає підозра: чи то в старий документ, чи то в новий закаралася помилка.

Кабмін “розписав” і гардероб для всіх груп населення. Він фактично не зазнав змін із 2000 року. Тобто залишається таким самим малореальним. Теоретично, верхній зимовий одяг (куртку на синтапони), звісно, можна носити чотири роки (саме раз на чотири роки заплановане її придбання). Проте вже на третій рік у цій куртці в пристойні місця заходити буде соромно.

Чоловічий костюм пропонується носити п'ять років, а п'ять сорочок – чотири роки. Термін носіння краватки знижено з десяти до п'яти років. А от джинси тепер пропонується носити дві пари сім років, тоді як раніш була одна пара на три роки. Можливо, у додатку до постанови уряду варто було б зазначити, де продаються такі джинси? Бо ті, які є в більшості магазинів, носяться до пузирів на колінах і дірок на сідницях щонайбільше рік.

Жіноче пальто пропонується носити вісім років, жіночу осінню куртку – сім. На такий само термін розраховані дві сукні. А одну вовняну спідницю пропонується носити п'ять років. Як і три блузки. Хоча, здавалося б, жінкам належить гардероб змінювати частіше. Навіть тим, котрі живуть на прожитковий мінімум. Чотири роки має прослужити купальник (пенсіонеркам і купальник не потрібен), а трусів на ті самі два роки «видають» не п'ять штук, а шість. Але є і прогрес: термін носіння однієї пари жіночих зимових чобіт скорочено з п'яти років до трьох.

Хіт дитячої “споживчої шафки” – “гарнітур для новонароджених (шапочка, сорочечка, пелюшки)”, термін служби якого встановлено в шість(!) років. За бажання можна, звісно, здогадатися, що не користування пелюшками протягом шести років мали на увазі чиновники Кабміну, а те, що середньостатистичне немовля повинне, за їхніми підрахунками, з'являтися в середньостатистичній родині раз на шість років. Правда, двох пелюшок для новонародженого обмаль, а одноразових підгузників у дитячий “кошик” не внесли.

А в інших предметів, необхідних для дітей, дуже завищено терміни служби. Так, дітям до трьох років пропонується носити верхній зимовий і демісезонний одяг по два роки, як і сукні для дівчаток і сорочки для хлопчиків. У дітей від шести до 18 років та сама проблема: джинси, сорочки, футболки, бюстгальтери, светри – усе пропонується носити по два, а то й по три роки. По два роки пропонується носити взуття – туфлі, кросівки, утеплені черевики. А купальник/плавки – так узагалі п'ять років.

Для дітей шкільного віку прописано норми по шкільному приладдю. На навчальний рік у прожитковий мінімум входять 50 зошитів, 10 ручок і два(!) підручники. Ноу коментар.

Три ковдри пропонується використовувати 10 років, три подушки – 15. Дивно, чому не п'ятдесят, адже зустрічаються в сім'ях і бабусині ковдри. Правда, якість тоді була кращою...

Шість підковдр мають прослужити п'ять років, шість простирادل – чотири, так само, як шість наволок. Шести рушників повинно вистачити на три роки, трьох махрових рушників – на вісім. Із нового варіанта “споживчого кошика” чомусь виключено носові хусточки: раніше на рік їх пропонувалося три штуки.

На середньостатистичну сім'ю на місяць виходить 3,5 шматка туалетного мила та два шматки господарського (у попередньому “кошику” було три). А також дві пачки прального порошку, півпляшки шампуню та 1,4 тубика зубної пасти. І три рулончики туалетного паперу.

Медикаменти на рік: три пачки вати (було п'ять), п'ять десятиметрових пакетів бинта, п'ять упаковок валідолу/валеріани, три баночки йоду й зеленки, шість упаковок болезаспокійливого/жарознижуючого. А також дев'ять пачок вітамінів і одна... пачка гірчичників. Загалом, хворіти Кабмін не рекомендує.

Посуд: шість тарілок на три роки, чотири каструлі та дві пательні на дев'ять років, а також один чайник на вісім. Чайний сервіз на п'ять років. Термін служби ложок і виделок – десять років.

Холодильник середньостатистичній родині пропонується змінювати раз на 15 років, телевізор – раз на десять, пральну машину – раз на 14. Люстру й настільну лампу – раз на 25 років.

Місячна норма отримання друкованих видань за підпискою чи вроздріб – 52 примірники (один тижневик). З 1 до 1,3 збільшено місячну норму відсилання листів. Раз на місяць пропонується відвідувати бібліотеку чи купувати книжку.

На рік заплановано одне людиновідвідання лазні, прання двох кілограмів білизни в пральні, чотири стрижки та 0,2 фотографування. А ще – 524 поїздки громадським транспортом (1,4 на день – не кожен повернеться додому)...

Відомий у світі борець з бідністю лауреат Нобелівської премії миру професор економіки Мухаммад Юнус говорив, що бідняк – це людина, яку штучно позбавляють життєвих ресурсів і не дають реалізувати свій потенціал. Сказав наче про українців виживання.

В Україні на споживчому кошику базується прожитковий мінімум. Він встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг для основних демографічних та соціальних груп населення.

З 1 січня 2013 року прожитковий мінімум в Україні становить 1147 Згідно з опитуванням, щоб не почувати себе бідними, 54% українців хочуть отримувати зарплату від 2700 гривень на людину в місяць.

Прожитковий мінімум на 2014 рік в Україні встановлюється Законом “Про Державний бюджет на 2014 рік” за поданням Мініфіну України: з 1 січня – 1217 гривень; з 1 липня – 1250 гривень; з 1 жовтня – 3001 гривня.

У першому кварталі 2013 року середньостатистична українська міська сім'я жила на 3565 грн./місяць, а сільська – на 3097 грн. на місяць. При цьому витрати на одного члена сім'ї склали в середньому 1282 грн./місяць.

У жовтні 2010 року проводився соціальний експеримент з метою визначити, скільки людей зможуть прожити місяць на суму запропонованого державою прожиткового мінімуму. Прожити на 907 грн. (тодішній прожитковий мінімум) вдалося лише одному учаснику експерименту. До фіналу дійшла тільки одна учасниця (Євгенія Суярко – журналіст, м. Суми), яка протрималася довше за всіх – 28 днів. За її словами, вона дуже схудла, у неї почалися серйозні проблеми зі здоров'ям. У результаті учасниця застергла своїх співвітчизників від спроб повторити цей експеримент.

Повертаючись до порівняння, у США місячний прожитковий мінімум становить близько 700 доларів, а мінімальна зарплата – 1230 доларів на місяць. При цьому в країнах Європи найнижча мінімальна зарплата – в Болгарії (92 євро), а найвища – в Люксембурзі (1570 євро). Тож не дивно, що згідно з даними експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я, 46% населення колишніх радянських республік та інших східноєвропейських країн живуть за межею бідності.

Нинішні розрахунки прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати проводяться за застарілою системою та старими цінами. Наміри влади до кінця року довести мінімальну зарплату до 1218 грн. не в стані наповнити споживчий кошик середнього українця. Згідно з опитуванням, щоб не почувати себе бідними, 54% українців хочуть отримувати зарплату від 2700 гривень на людину в місяць.

Отже, можна зробити висновок.

Сьогодні споживчий кошик середньостатистичного українця, у прямому розумінні слова, порожній. У кожного він викликає різні емоції: істеричний сміх або сльози відчаю, бо прикро, що через непрофесійність влади ми змушені жити саме так. Набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг для основних соціальних і демографічних груп населення (так урядовці офіційно назвали наш споживчий кошик), які нам диктують можновладці можна назвати не інакше як нав'язування злиднів.

Необхідно в першу чергу переглянути споживчий кошик українця і мінімальний прожитковий рівень, до якого прив'язані всі виплати і соціальні стандарти держави.

Література:

1. Закон України „Про прожитковий мінімум” Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, №38
2. Закон України „Про оплату праці” від 24 березня 1995 року N 108/95 З. 07.2003, ВВР, 2004, № 7
3. Крайник О.П. Системний підхід до регулювання соціального – економічного розвитку регіону //Регіональна економіка (укр.). – 2012. – № 1.
4. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки./ А.Ф. Мельник – К.: Наукова думка, 2004.
5. Основи економ. теорії: Підручник у 2-х кн.. Кн..2:/ Ю.В. Ніколенко та ін.; – 2-ге вид. Перероб. і доп. – К.: Либідь, 2008.
6. Поворознюк І.М. Мінімальна заробітна плата як соціальна гарантія працівників і елемент системи оплати праці //Формування ринкових відносин в Україні (укр.). – 2012. – № 2
7. Розміри соціальних гарантій//Все про бухгалтерський облік.-2007
8. Сітнікова Н.П. Економічні передумови подолання бідності в Україні, як один з пріоритетів стратегії розвитку //Формування ринкових відносин в Україні (укр.). – 2003. – № 12.
9. Стельмашук А.М. Державне регулювання економіки. Навчальний посібник./А.М. Стельмашук – Тернопіль: Астон, 2001. –362с.
10. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: Навч.посібник/Д.М. Стеченко – К.:МАУП,2000.- 176с.
11. Шевченко Л.С. Мінімальна заробітна плата та її рівень: теоретичне осмислення проблеми // Україна: аспекти праці (укр.). – 2013.-№ 4

Тарас Вільганюк
(Миколаїв, Україна)

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РАЙОН

Характеристика Центрального економічного регіону є неоднозначною: з однієї сторони – вигідне географічне розташування та родючі землі, начебто повинні сприяти максимальному його розвитку, якого ми, на жаль, не спостерігаємо. З іншої сторони – віддаленість від кордонів та морського порту, недостатність водних та електроенергетичних ресурсів, і не зовсім досконалий поділ праці приводять до того стану, який ми зараз можемо спостерігати. Тож давайте розглянемо всі передумови та характеристики, які притаманні Центральному енергетичному району.

Розташований район в межах України і є єдиним серед економічних районів, межі якого перебувають повністю на території держави. Складається з двох територіальних одиниць – Черкаської та Кіровоградської областей. Загальна площа району складає 45,5 тис. кв. км (це є 7,5 % від загальної площі держави). Населення району – 2530,5 тис. людей (тобто це є 5,2 % усього населення України).

Територіально-адміністративний устрій Центрального економічного району складається з 41 району, 28 міст, 41 селища міського типу та 1843 сіл.

За загальнодержавним поділом праці район виділений завдяки виробництву продукції сільського господарства, машинобудування, енергетичного, електротехнічного приладобудування, будівельної індустрії, видобутку уранових руд, графіту та хімічної промисловості.

Знаходиться Центральний економічний район в центральній частині України. На сході межує з річкою Дніпро та Північно-Східним економічним районом. Західна сторона межує з Подільським економічним районом, південна – з Придніпровським та Причорноморським районами, на півночі – з Київським (Столичним) районом. У Центрального економічного району немає жодного виходу до державного кордону країни.

Основною позитивною характеристикою району є саме його розташування в центрі України. Він має приблизно однакову відстань від усіх інших економічних районів, разом з тим, найбільший вплив на його розвиток мають Київський район разом із столицею, та Придніпровський соціально-економічний район.

До негативних характеристик Центрального економічного регіону також можна віднести його розташування, воно є віддаленим від державних кордонів, та відсутній безпосередній вихід до морського берега.

Кліматичні умови в Центральному економічному районі достатньо сприятливі для вирощування певних видів сільськогосподарської продукції. Хоча тут не завжди випадає достатня кількість опадів, та все ж агрокліматична зона, в цілому, є досить теплою та сприятливою для вирощування озимих сортів пшениці, соняшнику та цукрових буряків. У тваринницькій галузі переважним видом виробництва є свинарство та скотарство. Також добре розвинене птахівництво, а вівчарство – розвинене в незначній мірі.

В Центральному економічному районі найкраще ґрунтове покриття в Україні. Черкаська область багата на лучні та лісові ґрунти, типові малогумусні чорноземи. В долинах річок переважають чорноземно-лучні та лучно-болотні ґрунти. Для Кіровоградської області характерне переважання чорноземів середньо – і малогумусних опідзолених. Землі еродовані на 48%.

Ґрунтовий покрив центрального економічного району на 80% зайнятий родючими чорноземами, які є максимально продуктивними ґрунтами для вирощування сільськогосподарських рослин. Цей чинник і став визначним в момент вибору спеціалізації економічного району.

Проте водними ресурсами район забезпечений недостатньо. По території Центрального економічного району течуть ріки Південний Буг та Дніпро з притоками. Також на даній території розташовані Кременчуцьке, Канівське та Дніпродзержинське водосховища. Крім цього територія Українського кристалічного щита багата родовищами мінеральних та лікувальних родонових вод (Новоукраїнка, Знамянка, Умань). Також район багатий на корисні копалини, це теж в значній мірі пов'язане із розташуванням Центрального економічного району в межах Українського кристалічного щита, та різними особливостями геологічної будови.

На сьогоднішній день більше 30 родовищ бурого вугілля в Дніпровському буровугільному басейні є розвіданими. Також значні промислові запаси містяться біля міст Олександрія та Ватутіно, ведеться їх активна розробка.

Активна робота проводиться теж на Козацькому та Тарнавському родовищах. Але за причини незначної енергетичної цінності ці родовища розробляються лише для того, аби забезпечити власні місцеві потреби.

Також в районі присутні родовища горючих сланців, найбільше з них Барвисте. Ведеться добуток торфу в долині річки Ірдинь.

Для розвитку атомної енергетики держави район має дуже велике значення, адже тут зосереджені поклади уранових руд (м. Смоліне, Кіровоградська область). Східна частина Центрального економічного регіону багата покладами залізистих кварцитів, Побужжя – нікелевих руд та хромітів. Не так давно, протягом останніх десятиріч були відкриті золоторудні родовища (Юріївське, Клинець та ін.), які в майбутньому стануть основою золотовидобувної та золотопереробної галузей. Геологи висловлюють думку, що існує велика ймовірність в межах Центрального економічного регіону відкрити родовища алмазів, платини, міді, вольфраму, хрому та інших рідкісних металів. На даний час на території району розвіданими є великі запаси нерудних корисних копалин, серед яких – палигорські глини, які є універсальною мінеральною сировиною.

Перші негативні показники народжуваності в Центральному економічному регіоні були зареєстровані ще в 1991 році. Традиційно, в Центральному економічному районі найнижчою є густина сільського населення, цей показник складає 24,7% («лідером» стала Кіровоградщина з показником у 18,6%). Найбільш густонаселеними регіонами є Звенигородський, Христинівський, Городищенський райони, де густина населення складає 83 особи/ кв. км. Найменше заселена центральна частина району – показник складає 35 осіб/ кв. км.

Національний склад представлений – українцями на 84,1%, росіянами – 9,1%, євреями – 1,1%, молдаванами – 1%, сербами, поляками та іншими національностями.

Для Центрального економічного району характерною є компонентно-функціональна структура, що сформувалася на підставі наявності власних природних ресурсів та максимально вигідного географічного положення.

Разом вони стали важливою передумовою для активного розвитку харчової та легкої промисловості, хімічної та будівельної індустрій, розвитку машинобудівної галузі та кольорової металургії.

Найважливіша роль в районі відводиться на розвиток харчової промисловості, спеціалізація якої визначається сільськогосподарським виробництвом. Сировина для випуску великого асортименту товарів постачається саме звідси. В 2012 році на долю харчової промисловості припадало 43 % всієї валової продукції району. В цій галузі є зайнятими 34% промислово-виробничого персоналу регіону. І чи не найголовнішою підгалуззю сільськогосподарської промисловості є цукрова підгалузь.

2,7% ВВП центрального економічного району дала легка промисловість. Основні підприємства галузі, які працюють в районі, це Черкаська текстильна фабрика, Черкаський шовковий комбінат, Стеблівська прядильно-ткацька фабрика, швейні фабрики в містах Черкаси, Корсунь-Шевченківський, Шпола, Сміла, Золотоноша, Умань, Гайворон, Кіровоград, Жашків, Олександрія, Чигирин (Відповідно підприємства: фірма "Ковіс", ВАТ "Азас", МП "Україна", "Роксолана", МП «Гайтекс» та інші.)

Виробництво чорної металургії в центральному економічному районі представлене Криворізьким збагачувальним комбінатом, який має потужність 26,0 мільйонів тонн сирової залізної руди та 11 мільйонів тонн рудних концентратів, крім того, щороку виробляється ще й 10,0 мільйонів тонн окатишів. В Кіровограді також працює ливарний завод.

Галузь кольорової металургії представляють такі підприємства як ВАТ "Чисті метали" і Світловодський комбінат твердих сплавів і тугоплавких металів, вони займаються виробництвом важких металів, вольфрамового дроту й литва з кольорового металу.

Хімічна промисловість в районі є галуззю спеціалізації. Вона представлена чотирма підприємствами: завод "Промінь" (м. Світловодськ), ВАТ "Азот", "Хімволокно" (м. Черкаси), завод "Прогрес" (м. Кіровоград). Продукція цих підприємств є широко відомою як в Україні, так і за кордоном, це хімічні волокна, мінеральні добрива, лакофарбові матеріали, розчинники, хімічні реактиви, засоби догляду за автомобілем, лікарські засоби, полімерні плівки та ін.

Завдяки добре розвиненій паливній промисловості центральний економічний район забезпечує 100% обсягів видобутку бурого вугілля в державі.

Родовища бурого вугілля знаходяться в Олександрії, Петровому, Балаховці, Михайлівці, Байдурівці, і відносяться до Дніпровського бурого-вугільного басейну. Середньорічний видобуток брикетів бурого вугілля на Байдаківській та Дмитрівській фабриках складають близько 3,5 мільйонів тонн.

Дуже швидкими темпами в Центральному економічному районі йде ерозія земель. Прибалкові та придоліні межиріччя постійно піддаються лінійним розмивам та площинним змивам, сила та інтенсивність яких росте із заходу на схід. Особливо це виражено у смузі, прилеглої до Дніпра. Еродованість ґрунтів в цій місцевості перевищує 50%. Часто ерозія супроводжується зсувами та обвалами.

Основною проблемою району є низький рівень розвитку промисловості та значна обмеженість електроенергетичних потужностей. Ця проблема може бути частково вирішена за рахунок введення в дію Канівської ГЛЕС та Чигиринської ТЕС. Гарні передумови для швидкого розвитку промислової галузі мають такі міста як Черкаси, Канів, Чигирин, Золотоноша, Світловодськ, Кіровоград, Гайворон, Олександрія, Корсунь-Шевченківський, Сміла, Тальне та інші населені пункти.

Екологічні проблеми в районі представлені високим рівнем забруднення радіонуклідами міст Звенигородка, Канів, Лисянка. Також достатньо забрудненими є води малих річок, які протікають в межах Українського кристалічного щита. Спостерігаються високі темпи ерозії чорноземних ґрунтів, також присутнє значне забруднення атмосфери міст Черкаси та Кіровоград.

Загалом, центральний економічний район має досить гарну базу для свого розвитку. Тут добре розвинена хімічна промисловість та аграрний комплекс. Але, «завдяки» низькій проблем іншого характеру, серед яких – віддаленість від державних кордонів, висока залежність від Придніпровського та Столичного економічних районів, Центральний економічний район України, як ніхто інший, потребує територіального розподілу праці.

Найліпшим виходом із ситуації, що склалася, є зростання рівня промислового та харчового комплексу району, покращення стану доріг міжміського та регіонального сполучення та створення умов для постійного зростання довіри малого та середнього бізнесу до економічної політики в районі. Всі ці передумови піднімуть потенціал Центрального економічного району в найближчі два роки.

Література:

1. Голиков А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії. – К.: Либідь, 1997.
2. Заблоцький Б.Ф. Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка. – К., 2002.
3. Новікова А. Економічна безпека України у транспортній сфері // Економіка України. – жовтень 2002. – №10(491). – С. 18-25.
4. Розміщення продуктивних сил України / За ред. Є. П. Качана. – К.: Вища школа, 1998.
5. Розміщення продуктивних сил: Підручник / В. В. Ковалевський, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенов та ін.; За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Товариство "Знання", КОО, 2000.
6. Соціально-економічна географія України: Навч. посібник /За ред. проф. Шаблія О.І. Вид. друге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2000.
7. Стеченко Д.М. Розвиток продуктивних сил і регіоналістика. – К.: Вікар, 2002.

Артем Волошин
(Одеса, Україна)

ФІЛОСОФІЯ «КАЙДЗЕН» НА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Глобальна економічна криза, в якій залучена і Україна, позначила проблеми в національній економіці, підвищила увагу до проблем якісного її реформування на основі корінних перетворень у реальному секторі. В умовах кризи стало очевидним, що орієнтація на надприбутки і екстенсивне зростання в світі глобальної конкуренції застаріли. Подолання рецесії неможливо без підвищення економічної ефективності функціонування всіх суб'єктів господарювання та становлення вітчизняних підприємств на шлях інноваційного розвитку. Однак, впровадження інновацій часто вимагає значних капіталовкладень. Криза зумовила істотне скорочення зовнішніх фінансових інвестицій і привів до згорання кредитування та інвестиційних програм у промисловості. У цих обставинах впровадження концепції постійного поліпшення «кайдзен», розробленої в японській компанії Тойота, є перспективним напрямком організаційних змін в кризовій ситуації, оскільки дозволяє знизити нераціональні витрати, але при цьому значно підвищити якість, гнучкість і продуктивність виробничо – економічних систем. Досвід таких всесвітньо відомих компаній, як «Toyota», «Nissan», «Canon», «Honda», тому підтвердження. Отже, реалізація механізму антикризового управління на основі концепції кайдзен, максимально адаптованої до практики менеджменту вітчизняних підприємств є завданням стратегічного характеру, вирішення якої дозволить забезпечити економічне оздоровлення і подальший поступальний розвиток українських підприємств.

Принципи кайдзен називають найбільш ефективною філософією японського менеджменту. У бізнесі ця концепція управління стала застосовуватися після другої світової війни і вважається ключем до успіху, якого вдалося досягти в Японії багатьом підприємствам в різних видах економічної діяльності. Автором стратегії постійних поліпшень по праву вважають Имаї М. [1]. Подальший розвиток теорії відображено в працях Синго С. [2]. Спроби адаптувати концепцію на інші економіки і культури також увінчалися успіхом. Підтвердженням цьому є ряд робіт західних авторів, присвячених проблематиці управління організаціями в стилі кайдзен, серед яких М. Коленсо [3]. Успіх організаційних змін в японських і західних компаніях обумовлюють підвищений інтерес російських і вітчизняних учених до проблем побудови бізнес – моделей відповідно до принципів кайдзен. Так, вчені РЕА ім. Г.В. Плеханова розглядають кайдзен в якості системи поліпшення бізнес-процесів. Роботи вітчизняних економістів присвячені проблематиці управління витратами підприємств з використанням інструментарію концепції кайдзен.

У широкому сенсі, кайдзен – концепція забезпечення постійних поліпшень у всіх аспектах діяльності організацій або її окремих підрозділів за допомогою внутрішніх резервів, без залучення великих інвестицій ззовні. Система японського менеджменту увазі досягнення таких конкретних цілей, як підвищення ступеня задоволеності споживачів; усунення втрат (тимчасових, фінансових, матеріальних та ін.); підвищення якості (товарів, послуг, взаємин, процесів, виконуваних завдань та ін.); зниження витрат на розробку, виробництво, утримання запасів і поширення. Відповідно до цього, основу управління кайдзен утворюють дві головні функції: підтримку і вдосконалення. Підтримання – це дії, спрямовані на забезпечення наявних технологічних, організаційних та операційних стандартів, і їх підтримку за рахунок навчання співробітників та трудової дисципліни. Удосконалення – це заходи щодо поліпшення існуючих стандартів. Отже, уявлення про управління в системі японського менеджменту зводиться до підтримання та поліпшення стандартів діяльності підприємств [1, с. 37].

Згідно концепції кайдзен, зміни повинні бути системними і піддаватися постійному перегляду. М. Коленсо зазначає: «При конструюванні організації, здатної як на еволюцію, так і на революцію, культура кайдзен здатна внести величезний вклад. Головний внесок полягає в наступному: потреба в невеликих поліпшеннях в цілому враховується в рамках системного підходу кайдзен, який набуває постійний характер, а не є частиною повторюваної ініціативи» [3, с. 8]. З цього випливає, що ефективними нововведеннями будуть тільки вузько направлені зміни, орієнтовані на вирішення конкретної проблеми. Обумовлено це тим, що масштабні інновації припускають революційні зміни і вимагають значних капіталовкладень в нові технології та обладнання. На противагу західним теоріям інноваційного розвитку кайдзен робить упор на людські зусилля, мораль, комунікацію, навчання, командну роботу, залучення в процес змін і самодисципліну [1, с. 38].

Не можна не відзначити, що в кайдзен у великій мірі задіяний людський чинник, що створює передумови підвищення готовності всіх працівників приймати зміни і брати участь в них. Реорганізація діяльності на основі концепції кайдзен зводиться до незначних, поступових змін бізнес – моделі підприємства завдяки використанню сучасних методів організації виробництва і забезпечення якості продуктів, і процесів.

Узагальнюючи вище сказане, можна стверджувати, що в умовах глобальної економічної кризи реалізація проектів кайдзен на вітчизняних підприємствах дозволять переломити негативні тенденції і визначать стійкі їх позиції в майбутньому. Впровадження системи кайдзен – це довгостроковий проект, проте, на відміну від масштабних інновацій, характеризується невисоким ризиком і забезпечує поступальний прогрес. Ці переваги дають підстави вважати, що в даний час кайдзен можна розглядати як один з методів антикризового управління підприємствами. Виходячи з цього, авторами

запропонована схема поетапного впровадження стратегії постійних поліпшень в практику господарювання вітчизняних організацій (мал. 1).

Мал. 1. Поетапне впровадження концепції кайдзен в практику управління вітчизняних підприємств

Перед початком проекту визначаються цілі його реалізації. Мета має особливе значення, оскільки визначає вектор майбутнього розвитку підприємства. Відповідно до неї формуються стратегія і тактика підприємства, розробляються плани і прогнози, оцінюються результати. Тому від того, наскільки мета розвитку коректна і адекватна вимогам сучасного бізнес-середовища, залежить ефективність реалізованих змін.

Формалізація цілі та її подальша деталізація на конкретні приватні задачі визначає інструменти та методи їх вирішення: що, яким чином і як можна змінити і поліпшити в організації виробництва на кожному робочому місці, щоб реалізувати стратегію найбільш ефективно. Моніторинг досягнутих результатів має проводитися безперервно. Якщо цілі не виконуються, то обов'язково визначаються причини невиконання і стоять за ними проблеми. Тільки вирішивши глибинні проблеми, можна рухатися далі, не повторюючи колишніх помилок і поступово вдосконалюючи всі напрямки діяльності[1].

Необхідно відзначити, що рішення більшості проблем на підприємстві лежить в області організації ефективної комунікації із співробітниками. Основне завдання менеджерів, які сповідують цінності кайдзен, – терпляче створювати найбільш просту і доступну систему подачі пропозицій щодо поліпшення робочого процесу «знизу». Саме налагоджена і безперервна зворотний зв'язок дозволяє грамотно узагальнити проблеми, обґрунтувати план дій і розробити комплекс коригуючих управлінських впливів. В умовах ведення бізнесу «по – українськи» залучення працівників, роз'яснення їм суті методів управління в стилі кайдзен – найскладніший компонент реалізації стратегії постійних поліпшень. Приймаючи рішення про її запровадження, керівництву компанії треба розуміти, що це передбачає зміну не тільки корпоративної культури, а й способу мислення. Не всі співробітники готові до постійних змін, навіть якщо вони відповідальні виконавці.

Важливо підкреслити, що підприємство – це соціально – економічна система, тому кадри – одна з головних її системоутворюючих характеристик. Внесок кожного працівника як активного елемента системи обумовлює результативність стратегії кайдзен і орієнтує підприємство на досягнення цілей його розвитку, а робота в команді створює сприятливий мікроклімат у колективі і дозволяє зміцнити корпоративний дух.

Однак, зміни не буде ефективними без розробки відповідної системи мотивації кадрів. Впровадження системи «П'ять S» (організація, акуратність, прибирання, стандартизація, дисципліна) – один з інструментів кайдзен, орієнтованих на адаптацію співробітників до змін, мотивуючий їх до самовдосконалення. Система «5S» спрямована на оптимізацію робочого часу та підтримка порядку на робочому місці, допомагає систематизувати дії з адаптації співробітників до нових правил. Крім того, важливо також передбачити створення корпоративної системи навчання кадрів, регулярно проводити спеціальні тренінги із залученням сертифікованих бізнес-тренерів і консультантів.

Таким чином, досвід успішних інновацій провідних компаній світу доводить, що найбільшої ефективності можна досягти, враховуючи організаційний аспект розвитку. Організаційне навчання, адаптація персоналу до змін, вдосконалення процесів управління та формування сильної

корпоративної культури дозволяють створити підприємство майбутнього, цінності якого відповідають вимогам сучасної конкурентного середовища. В умовах глобальної економічної рецесії вихід вітчизняних підприємств з системної кризи можливий на основі чіткої і продуманої антикризової програми. Впровадження системи кайдзен дозволяє без значних капітальних витрат налагодити виробництво, знизити нераціональні витрати, підвищити продуктивність праці, що слід розглядати не тільки як антикризові заходи, але і як спосіб нарощування довгострокового конкурентного потенціалу в майбутньому.

Література:

1. Имаи М. Кайдзен: Ключ к успеху японских компаний: Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 274 с.
2. Синго С. Изучение производственной системы Тойоты с точки зрения организации производства: Пер. с англ. – М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2006. – 312 с.
3. Коленсо М. Стратегия кайдзен для успешных организационных перемен: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 175 с.
4. Управління затратами підприємства: Монографія / Козаченко Г.В., Погорелов Ю.С., Хлапьянов Л.Ю., Макухін Г. А. – К.: Лібра, 2007. – 320 с.
5. Бондаренко С. С. Інструментарій реалізації концепції постійного вдосконалення на вітчизняних підприємствах // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 4, Т. 1 (114). – С. 150-153.

Науковий керівник:

доцент кафедри, Сидорець Людмила Василівна.

**Віктор Востріков
(Миколаїв, Україна)**

МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У сучасному менеджменті все більшого значення набувають мотиваційні аспекти. Мотивація праці персоналу є ключовим засобом забезпечення мобілізації кадрового потенціалу, а так само оптимальне використання ресурсів. Основною метою процесу мотивації є отримання максимальної віддачі від використання наявних трудових ресурсів, що дозволяє збільшити загальну ефективність і прибутковість діяльності підприємства. Постійні зміни в економічній і політичній сферах нашої держави, в той же час створюють великий потенціал і серйозні загрози для кожної особистості і вносять значний рівень невизначеності в життя практично кожної людини. Тому, тільки лиш дієвий мотиваційний механізм, що відповідає сучасним умовам і є гнучким до швидких економічних змін, забезпечить ефективне використання трудових ресурсів. Розробка і впровадження ефективних мотиваційних моделей сприяє підвищенню конкурентоспроможності, продуктивності і ціни. в кінцевому результаті, прибутковості підприємства. Також, це дозволяє вийти підприємству на економічно новий рівень розвитку і реалізувати свої можливості на вищому рівні. Найголовніше, використання ефективної мотиваційної моделі на підприємстві свідчить про уважне і дбайливе ставлення керівництва до власних працівників, до їх матеріального і соціального становища. Імідж будь-якого підприємства чи організації визначається на один перед належним ставленням до всіх членів трудового колективу, а успіх підприємству гарантований, якщо є зацікавленість його працівників в підвищенні продуктивності праці та в повній реалізації свого творчого потенціалу. Комплексне дослідження основних напрямків мотивації праці, огляд основних методичних підходів та розробка на основі проведеного дослідження практичних шляхів вдосконалення мотивації праці в системі управління підприємством.

Дослідженню проблем мотивації персоналу в теоретичному і практичному аспектах присвячені роботи відомих вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема, А. Маслоу. Ф. Геруберга, Л. Портера, С. Бандура. Д. Богині. М. Генкша, Г. Дмитренко, В. Жигалова, С. Занюка, А. Кибанова, А. Колот, М. Мартиненко, В. Никифоренко, В. Онікієнко. М. Самікіної, В. Шинкаренко та ін.

Однак в економічній літературі недостатньо обґрунтовано розуміння сутності процесу мотивації розвитку людських ресурсів, особливості формування форм, методів і техніки мотивації, що створює у працівників почуття відповідальності за виконану роботу. Американський учений Р. Дарт розглядає мотивацію як сили, що існують усередині людини або поза нею, і які збуджують у ній ентузіазм і завзятість за виконання певних дій. І далі він зазначає: «Мотивація працівників впливає на їхню продуктивність, і частина роботи менеджера саме і полягає в тому, щоб спрямувати мотивацію на досягнення цілей організації» [2]. Мотивація, за визначенням Н. Дряхлова і Є. Купріянова, – це спонукання людей до активної діяльності, процес свідомого вибору людиною певної лінії поведінки, яка ґрунтується на внутрішніх і зовнішніх факторах або, іншими словами, на мотивах і стимулах [3]. Така різноманітність визначень показує, що мотивація персоналу – це складне і багатопланове явище, яке потребує всебічного вивчення. Тому, з'ясовуючи сутність і природу мотивації, необхідно

усвідомлювати, що йдеться насамперед про процес, який відбувається в самій людині і спонукає його вести в конкретні ситуації певним чином.

Мотивування являє собою процес формування такого психологічного стану людини, який зумовлює її поведінку. здійснює установку до діяльності, спрямовує і активізує її. Мотивація праці являє собою прагнення працівника задовольнити свої потреби; в загальному розумінні – це сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які зумовлюють людину до трудової діяльності і надають їй цілеспрямованість, орієнтовану на досягнення певних цілей [4].

Система мотивації персоналу є однією з важливих складових як системи управління персоналом в організації, так і системи безпеки підприємницької діяльності. Правильно розроблена система мотивації дозволяє не тільки активізувати потенціал людини в напрямку досягнення мети, але і приносити задоволення працівнику в процесі праці через задоволення його потреб і забезпечує безпечні умови діяльності всього підприємства.

Однією з найважливіших форм мотивації на підприємствах та організаціях є матеріальне стимулювання праці, яке являє собою процес формування і використання систем матеріальних стимулів праці та розподілу заробітної плати відповідно до дії закону розподілу за кількістю і якістю праці.

Політика винагороди за працю організовується так, щоб свідомі ініціатива працівника була спрямована на підвищення продуктивності праці, вдосконалення своєї кваліфікації, надавала працівнику можливість збільшувати працюючий свій дохід. Заробітна плата є винагородою в грошовому виразі, яку працівник одержує від підприємства чи фізичної особи, для яких виконує обумовлену трудовим договором роботу. Основною заробітною платою визнається винагорода за виконувану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників і службовців. Додатковою заробітною платою є винагорода за працю понад встановлені норми, трудові успіхи та винахідливість і особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, премії.

Сучасна практика зарубіжних і деяких українських підприємств свідчить про тенденцію до істотних змін в системі мотивації персоналу. Для працівників характерні інші ціннісні орієнтації спонукальних мотивів до трудової діяльності. При цьому на перший план висуваються самореалізація і саморозвиток (нематеріальна мотивація). Нематеріальне стимулювання розвитку персоналу в організації, перш за все, спрямоване на задоволення мотиву збереження соціального статусу працівника в трудовому колективі завдяки залишенню за ним його робочого місця або займаної посади: підвищення соціального статусу працівника в трудовому колективі в результаті одержання ним більш високої відповідальної посади, посилення зацікавленості працівника самим процесом оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками: поглиблення інтересу до професійного спілкування з професіоналами як в організації, так і за її межами [1].

Нематеріальна мотивація спрямована на підвищення лояльності співробітників до компанії одночасно зі зниженням витрат на компенсацію співробітникам їх трудовитрат. Під нематеріальним ми розуміємо такі заохочення високо – результативної роботи, які не видаються співробітнику у вигляді наявних або безготівкових грошей, але можуть зажадати від компанії інвестицій в якість робочої сили, а саме: можливість розвитку та навчання, планування кар'єри, оздоровлення: пільгове харчування та т.д. [4]. Основний ефект досягається за допомогою нематеріальної мотивації – це підвищення рівня лояльності та зацікавленості співробітників в компанії.

До моральних способів мотивації відноситься визнання заслуг (приватне і публічне). Суть особистого визнання у тому, що працівники, які позитивно виділилися в справах підприємства, згадуються в доповідях вищого керівництва фірми або особисто представляються йому, отримують право підпису відповідних документів, у розробці яких вони брали участь, персонально вітаються дирекцією з нагоди свят або сімейних дат [5].

Вчені відзначають, що кожна людина індивідуальна, і у кожної людини є індивідуальні потреби, які вона бажає задовольнити працюючи на підприємстві. Таким чином, при побудові системи мотивації керівнику слід пам'ятати, що не можна мотивувати всіх працівників однаково. Це допоможе йому зробити систему мотивації економічно ефективною. Система нематеріальної мотивації повинна бути різною не тільки для працівників різних рівнів, а й враховувати соціальний статус, вік, стать працівника, а також його психологічні особливості.

Отже, існують такі методи нематеріальної мотивації персоналу:

- постановка перед працівниками чітко сформульованих і досяжних цілей;
- систематичний аналіз успішно досягнутих працівниками цілей;
- залучення працівників до різних програм навчання і підвищення кваліфікації;
- створення якомога прозорішої системи оцінки і оплати їх праці;
- делегування працівникам управлінських повноважень;
- підвищення персональної відповідальності кожного працівника з наданням права вибору методів вирішення поставлених задач;
- публічне визнання успіхів працівників в роботі, підтвердження їх цінності для підприємства різними доступними для керівництва способами;
- увага безпосереднього керівництва до думки працівників;
- створення атмосфери відкритого суперництва з регулярним підведенням підсумків змагання;

- наділення працівників владними повноваженнями при проведенні невиробничих заходів;
- залучення працівників до вирішення проблем, що вимагають нестандартного підходу;
- врахування уявлень працівників про справедливість в розподілі обов'язків і в методах винагороди.

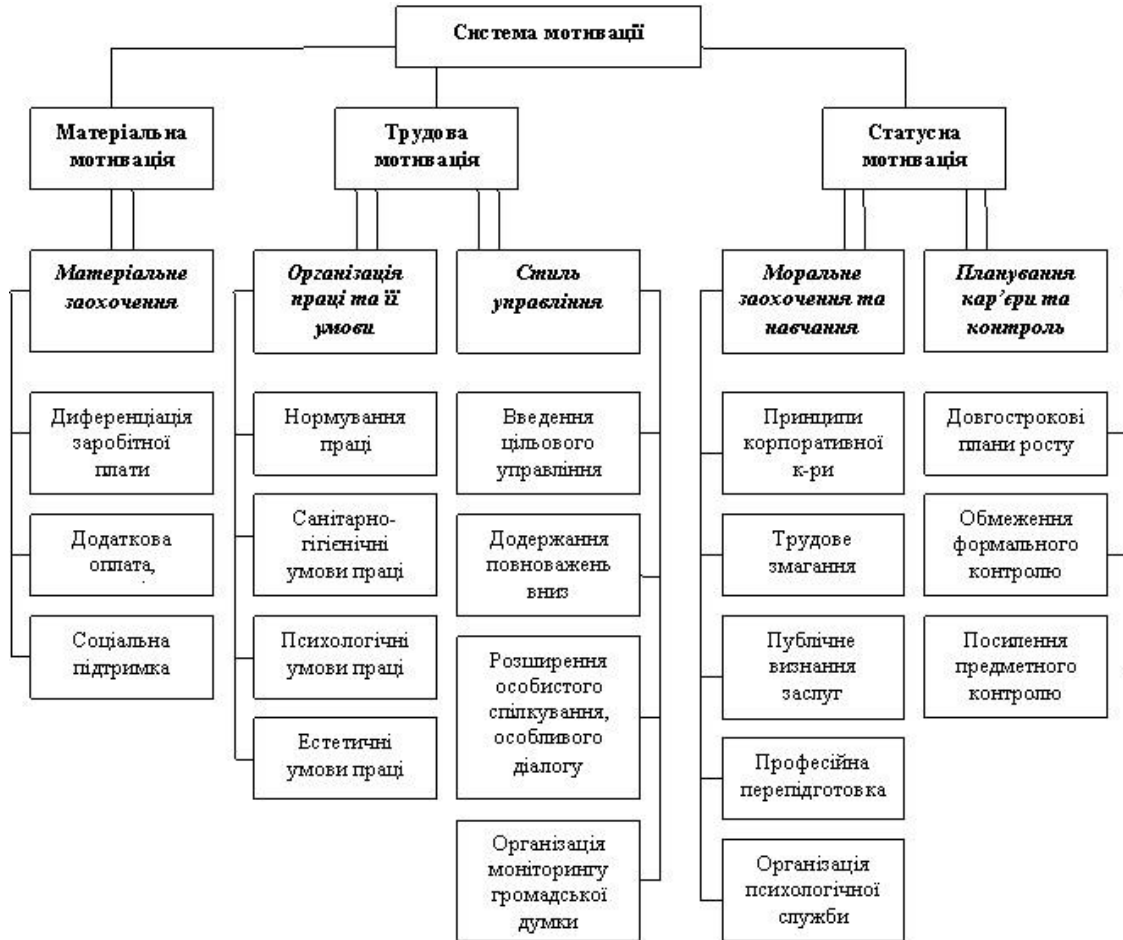
Створення мотиваційного середовища на підприємстві, насамперед, через забезпечення залежності винагородження працівника від досягнутих ним результатів і кваліфікації, максимально зацікавити людей у реалізації свого фізичного або інтелектуального потенціалу – головне завдання власників підприємств. Сьогодні потрібні нові механізми, які створюють могутні стимули для продуктивної праці та максимальної реалізації здібностей працівників. Сприяти впровадженню мотиваційного механізму діяльності працівників на підприємстві можна, зокрема, через:

- проведення внутрішньої діагностики ефективності діяльності персоналу;
- розробку мотиваційного механізму управління персоналом на підприємстві;
- перепідготовку, підвищення кваліфікації управлінського персоналу тощо.

Важливим аспектом у вищезазначених напрямках є залучення професійних зовнішніх консультантів консалтингових компаній, що спеціалізуються на управлінському менеджменті. Також, перевагу слід віддавати вітчизняним консультантам, які знають глибинні причини існуючих управлінських проблем, пов'язаних з менталітетом, національними особливостями, і з урахуванням цього розробляють шляхи оптимального їх вирішення.

В узагальненому вигляді типова система мотивації персоналу включає в себе такі групи мотиваційних чинників як: матеріальна, трудова та статусна мотивація. При чому, в основі матеріальної мотивації полягає задоволення потреби у прагненні людини до поліпшення свого матеріального добробуту; в основі трудової мотивації – задоволення бажання працювати взагалі та працювати в даній організації, у даному колективі та займати дану посаду; в основі статусної мотивації лежить задоволення бажання людини до кар'єрного росту, задоволення потреби у визнанні досягнень. Таким чином, кожна група мотиваційних чинників включає в себе ряд підгруп, які зображено на рис. 1.

Рис. 1 Мотиваційні чинники

Отже, інноваційні технології, найсприятливіші зовнішні умови, без добре підготовленого та мотивованого персоналу високої ефективності роботи досягнути неможливо. Вкладення в людські ресурси стають довгостроковим чинником конкурентоспроможності та стійкого функціонування підприємства. Управління людьми має важливе значення для всіх підприємств – великих і малих, промислових та в сервісних. Без професійного кваліфікованого персоналу жодне підприємство не зможе досягнути поставленої цілей і вижити. Людина є найважливішим елементом виробничого процесу на підприємстві.

Література:

1. Азарова А.О. Дослідження множини чинників нематеріальної мотивації на підприємстві / А.О. Азарова, О.А. Ковальчук // Економічний простір. – 2010.
2. Дафт Р.Л. Менеджмент / Р.Л. Дафт – Питер, 2000. – 480 с.
3. Дряхлов Н., Куприянов Е. Система мотивации персонала в Западной Европе и США Н. Дряхлов, Е. Куприянов // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 2. – С. 83-88.
4. Иванченко Г.В. Особливості використання нематеріальних стимулів на вітчизняних підприємствах / Г.В. Иванченко // Економіст. – 2010. – № 3.
5. Тужилкіна О.В. Підвищення вагомості нематеріальних чинників мотивації праці у формуванні людського капіталу сучасного підприємства в Україні / О.В. Тужилкіна // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9.

Науковий керівник:

доцент, Сидорець Людмила Василівна.

Валентина Гнєдїч

(Біла Церква, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Розвиток персоналу є важливою умовою успішної діяльності будь-якої організації. Це особливо справедливо на сучасному етапі, коли прискорення науково-технічного прогресу веде до швидких змін і вимог до професійних знань, умінь і навиків.

Персонал у сучасних умовах повинен бути високоосвіченим, володіти високою загальною культурою, стратегічним мисленням та ерудицією. Організація професійного розвитку стала однією з основних функцій управління персоналом.

При здійсненні кадрового планування організація переслідує такі цілі:

- одержати та утримати людей потрібної якості й у потрібній кількості;
- найкращим чином використовувати потенціал свого персоналу;
- бути здатною передбачити проблеми, що виникають через можливий надлишок чи недостачу персоналу.

Домогтися високих результатів в організації можливо тільки тоді, коли люди, які там працюють, володіють знаннями, умінням, відповідним настроєм. Освіта і навчання персоналу повинні бути безперервними і забезпечувати необхідний професійний розвиток.

Організовує координує і контролює цю діяльність на підприємстві відділ управління персоналом.

За прогнозами науковців в найближчі роки середній рівень освіти зросте. Більше половини створених робочих місць вимагають середньоспеціальної освіти, значна кількість – вищої. Домогтися високих результатів в організації можливо тільки тоді, коли люди, які там працюють, володіють знаннями, умінням, відповідним настроєм. Освіта і навчання персоналу повинні бути безперервними і забезпечувати необхідний професійний розвиток.

Професійний розвиток – це набуття працівником нових компетенцій, знань, умінь і навиків, які він використовує чи буде використовувати у своїй професійній діяльності. Це процес підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників з метою виконання нових виробничих функцій, завдань і обов'язків нових посад. Про важливість професійного розвитку свідчить той факт, що більшість зарубіжних підприємств виділяють для цієї цілі 10 % фонду заробітної плати.

Розвиток персоналу являє собою системно організований процес безперервного професійного навчання працівників для підготовки їх до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу. Розвиток персоналу забезпечується заходами, пов'язаними з оцінюванням кадрів з метою виробничої адаптації та атестації персоналу, плануванням трудової кар'єри робітників і фахівців, стимулюванням розвитку персоналу тощо.

Навчальна діяльність підприємства представлена досить різноманітними її видами. Насамперед звертає на себе увагу, що навчання може бути організоване безпосередньо на підприємстві власними силами. В позавиробничому навчанні роль підприємства зводиться до визначення вимог не тільки до кількості, але і до спрямованості навчання, закріплених у відповідних договорах (заявках) на підготовку. Саме навчання здійснюється в спеціальних навчальних центрах, а також у системі вищої і середньої фахової освіти. Крім того, підприємство за допомогою різного виду стимулів впливає на самоосвіту (самопідготовку) своїх працівників, на розвиток ними професійної майстерності.

З позиції виробничо-технічного призначення в навчанні робітників виділяють :

- підготовку нових робітників;
- перепідготовку і навчання робітників іншим (суміжним) професіям;
- підвищення кваліфікації.

По відношенню фахівців і керівників навчальна функція підприємства виявляється, насамперед, в організації підвищення їхньої кваліфікації.

Навчання робітників безпосередньо на робочому місці носить оперативний характер, тому що орієнтовано на освоєння конкретного трудового процесу, виконання конкретної роботи, не вимагає великих витрат на навчання, скорочує період адаптації працівника. У процесі навчання використовуються такі методи, як робота протягом деякого часу як асистента, поступове ускладнення завдання, ротація (зміна) робочих місць, делегування частини функцій, відповідальності та ін. Навчання на робочому місці характерно, насамперед, для робітників і простих посад службовців.

Навчання поза робочим місцем більш ефективне, має велику теоретичну спрямованість, дає різнобічну підготовку, але вимагає значних витрат. Крім того, працівник відривається від своєї роботи. Використовувані тут методи відповідають, як правило, теоретичній спрямованості навчання – це лекції і практичні заняття в аудиторії, використання ділових ігор і розбір конкретних виробничих ситуацій, навчальні програми, у тому числі і комп'ютеризовані, обмін досвідом та ін. Навчання поза робочим місцем характерно для всіх категорій працівників, але здебільшого для керівників, фахівців і службовців.

Ціль діяльності підприємства (фірми) в області навчання полягає в забезпеченні: належного рівня підготовки працівника, що відповідає вимогам робочого місця (посади); умов для мобільності працівника як передумови до кращого використання і забезпечення зайнятості; можливості для просування працівника як умови формування мотивації і задоволеності працюю.

Підготовка, перепідготовка кадрів і підвищення кваліфікації – важлива ланка в збалансованості попиту та пропозиції робочої сили. Дійсно, змінюючи професійну спрямованість підготовки, рівень кваліфікації, а також, здійснюючи первинну підготовку для конкретних робочих місць, підприємство може забезпечити найбільш повну відповідність структури працівників структурі робочих місць з урахуванням усього спектра вимог, що висувуються останніми до якості робочої сили.

З переходом до ринкової економіки функції підприємства по організації навчання і забезпеченню його належної якості значно розширюються, що пов'язано з ослабленням ролі державного регулювання підготовки кваліфікованої робочої сили через систему професійно-технічної освіти і перепідготовкою значної частини робочої сили, що вивільняється, з підвищенням вимог до гнучкості робочої сили, підвищенням значимості процесів зміни праці, з орієнтацією підприємства на задоволення потреби в кваліфікованій робочій силі за рахунок власних працівників.

Перед системою управління персоналом на підприємстві стоять такі задачі в області підготовки, перепідготовки кадрів і підвищення їхньої кваліфікації:

- вироблення стратегії у формуванні кваліфікованого персоналу;
- визначення потреби в навчанні кадрів по окремих його видах;
- правильний вибір форм і методів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації;
- вибір програмно-методичного і матеріально-технічного забезпечення процесу навчання як важливої умови якості навчання;
- пошук засобів для фінансування усіх видів навчання в необхідній кількості і з необхідною якістю.

Причини зміни умов трудової діяльності різноманітні: зміна місця роботи, перехід в інший підрозділ, на нову посаду, впровадження нових форм організації праці, її оплати і т. д. Тому в умовах введення нового механізму господарювання, переходу на госпрозрахунок, самофінансування і самооплатність, що супроводжується значним вивільненням і, отже, перерозподілом робочої сили, збільшенням числа працівників, змушених або освоювати нові професії, або змінювати своє робоче місце і колектив, важливість проблеми адаптації ще більше зростає. Ця проблема тією чи іншою мірою стосується всіх категорій працюючих, але найбільше гостро вона стоїть для молодих робітників і молодих фахівців.

Зміна робочого місця припускає не тільки зміну умов праці, зміну колективу, але і часто пов'язана із зміною професії, виду діяльності, що додає адаптації нового, більш складного характеру. У процесі пристосування людини до виробничого середовища виникає чимало питань: чи потрібно приймати працівнику середовище як належне і всіма силами пристосовуватися до нього, чи вимагати зміни і самого середовища, які шляхи і засоби впливу на людину і на середовище, де критерії можливості і необхідності врахування вимог працівника і т.д. Тому варто розрізнити активну адаптацію, коли індивід прагне впливати на середовище для того, щоб змінити його (у тому числі і ті норми, цінності, форми взаємодії і діяльності, що він повинен освоїти), і пасивну, коли він не прагне до такого впливу і змін.

Найбільш ефективною представляється адаптація як процес активного пристосування індивіда до середовища, що змінюється, за допомогою відповідного керуючого впливу і використання різних засобів (організаційних, технічних, соціально-психологічних і т.п.).

По своєму впливу на працівника розрізняють прогресивні результати адаптації і регресивні. Останні мають місце у випадку пасивної адаптації до середовища з негативним змістом (наприклад, з низькою трудовою дисципліною). Крім того, розрізняють первинну виробничу адаптацію, коли людина вперше включається в постійну трудову діяльність на конкретному підприємстві, і вторинну – при наступній зміні роботи.

Складові (компоненти) виробничого середовища, як об'єкта адаптації дуже різноманітні. Серед них можна виділити: умови праці та її організацію, оплату праці і форми матеріального стимулювання,

зміст праці, жорсткість норм, психологічний клімат у колективі й т. і.

Виробничу адаптацію, як складне явище, можна розглядати з різних позицій, виділяючи такі її сторони – психофізіологічну, професійну, соціально-психологічну. Кожна з них має свій об'єкт, свої цільові задачі, показники ефективності. Так, психофізіологічна адаптація – це адаптація до трудової діяльності на рівні організму працівника як цілого, результатом чого стають менші зміни його функціонального стану (менше стомлення, пристосування до високих фізичних навантажень і т. п.). Професійна адаптація – це повне й успішне оволодіння новою професією, тобто звикання, пристосування до змісту і характеру праці, її умов і організації. Вона виражається у визначеному рівні оволодіння професійними знаннями і навичками, в умінні, у відповідності характеру особистості характеру професії. Професійна адаптація визначає терміни освоєння нової професії, що впливає на вибір кадрової політики (орієнтація на набір працівників зі сторони чи на перерозподіл власних), на тривалість періоду збереження знижених виробничих показників, властивих неадаптованому працівнику, періоду формування трудового стереотипу.

У вирішенні кадрових проблем на підприємстві важливе значення мають усі різновиди виробничої адаптації. Так, при формуванні колективу потрібно враховувати, що змінюваність кадрів чи зворотний показник – закріпленість робітників на робочих місцях – багато в чому залежать від результатів адаптації. Незадоволеність її результатами приводить до необґрунтовано високої плинності, до підвищеної захворюваності, до інших негативних моментів, у тому числі й економічного характеру.

У прискоренні процесу адаптації, зниженні негативних моментів, що її супроводжують, і складається задача управління нею.

Найважливішим напрямком кадрового планування є планування кар'єри працівника, його просування по кваліфікаційних чи службових рівнях (ступенях) за визначеною схемою (моделлю). Планування виступає альтернативою стихійним переміщенням працівників. Планування трудової кар'єри як складова частина кадрової політики являє собою цільову функцію управління персоналом на підприємстві, оскільки має на меті забезпечити найбільш раціональне використання трудового потенціалу працівника, створити умови для самореалізації його як особистості.

Кар'єра в широкому розумінні цього слова означає успішне просування в області суспільної, службової, наукової чи виробничої діяльності, досягнення популярності, слави і т. д.

Трудова кар'єра – це індивідуальна послідовність найважливіших змін праці, пов'язаних зі зміною положення працівника по вертикальній шкалі складності праці чи соціальних сходах робочих місць. "Трудова кар'єра" є більш загальним поняттям у порівнянні з таким, як "просування по роботі", "просування по службових сходах", "просування в професії", ділова кар'єра. До оцінки кар'єри тієї чи іншої людини можна підходити по-різному: по-перше, з позицій оточення працівника – людей, що судять про його кар'єру виходячи з власних уявлень; по-друге, з позицій самого працівника, тобто в плані суб'єктивно усвідомленого відношення працівника до свого становища в професійному плані, до свого статусу, досягнутому положенню в ієрархічній службовій градації. Причому вибір пріоритетів здійснюється працівником, виходячи зі своїх життєвих цілей, ціннісних орієнтацій. Однак свою кар'єру працівник порівнює не тільки зі службовим просуванням, але і з життєвими цілями.

Отже, цілі кар'єри полягають у тому, щоб: професія (вид діяльності) чи займана посада відповідали самооцінці і тому морально задовольняли; робота знаходилася в місцевості, природні умови якої сприятливо діють на стан здоров'я і дозволяють організувати гідний відпочинок; умови роботи підсилювали можливості людини і розвивали їх; робота носила творчий характер і дозволяла досягти визначеного ступеня незалежності; праця добре оплачувалася чи була б можливість одержувати великі побічні доходи; робота дозволяла продовжувати активне навчання, займатися вихованням дітей і домашнім господарством й інше.

Організаційне забезпечення професійного просування пов'язано з участю в цій роботі багатьох функціональних служб і виконавців: фахівців відділу праці і заробітної плати чи відділу кадрів, цехових підрозділів, а також працівників соціологічної служби, планово-економічної і технічної служб, обчислювального центру, адміністрації і лінійних керівників – начальників цехів, майстрів, а також членів рад бригад і бригадирів.

Література:

1. Савченко В.А. Управление развитием персонала: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 351 с. [Электронный ресурс] / Савченко В.А. / – Режим доступа к книге: <http://library.if.ua/books/104.html>
2. Белецкий Н.П. и др. Управление персоналом: Учебное пособие. Белецкий Н.П., Велесько С.Е., Ройш П.–Мн.: ИП «экоперспектива» 2000.–320 с.
3. Ситник О.Ю. Развитие персонала как фактор развития конкурентоспособности предприятия. [Электронный ресурс] / – Режим доступа к статье: <http://intkonf.org/sitnik-o-yu-rozvitok-personalu-yak-faktor-rozvitku-konkurentospromozhnosti-pidpriemstva/>
4. Крушевницка О.В., Мельничук Д.П. Управление персоналом: Навчальний посібник. – К., Кондор, 2003. – 296 с.
5. Савальева В.С., Єсько О.Л. Управление персоналом: Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 336 с.
6. К. Резякин Развитие персонала – 4 основных принципа. [Электронный ресурс]/-Режим доступа к статье:<http://www.kariera-star.com/sunstar/hrazvitie.php>.

Юлія Гуцалюк
(Хмельницький, Україна)

ЗНАЧЕННЯ РЕКЛАМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ

Інформуючи людей про товари, послуги й ідеї, реклама стимулює ріст продажів, а отже, торгівлі. У якості путівника покупця вона забезпечує споживача відомостями про нові товари або ціни, а промислових споживачів – важливою інформацією про нове обладнання й технологіях. За рахунок одночасного інформування великої кількості людей про пропоновані товари й послугах реклама в значній мірі знижує витрати збуту й полегшує завдання індивідуальної реалізації. Як результат – знижуються видатки й ростуть прибутки, які можуть бути інвестовані в додаткове капітальне устаткування й робочі місця.

Реклама – це вид діяльності або вироблена в її результаті продукція, метою яких є реалізація збутових або інших задач промислових, сервісних підприємств і громадських організацій шляхом розповсюдження оплаченої ними інформації, сформованої таким чином, щоб чинити посиленний вплив на масову або індивідуальну свідомість, викликаючи задану реакцію вибраної споживчої аудиторії.

У нашій практиці, на відміну від західної, поняття реклами ширше. До неї відносять виставкові заходи, комерційні семінари, упакування, друковану продукцію, поширення сувенірів та інші засоби стимулювання торговельної діяльності.

Рекламна діяльність буває: міжнародна (сучасна діяльність фірм промислово розвинених країн, орієнтована на закордонні ринки з урахуванням їх особливостей) ; Зовнішньо-економічна (діяльність вітчизняних підприємств і організацій на зарубіжних ринках, що відображає сучасну практику) ; Внутрішня (діяльність вітчизняних підприємств і організацій, обслуговують внутрішній ринок).

Нарівні з терміном "реклама" (advertising) означає рекламні оголошення в засобах масової інформації (у пресі, по радіо, телебаченню, нащитової реклами) існують заходи, що сприяють продажу, "сейлз промоушн" (sales promotion), паблік рилейшнз "(public relations), а також "Директ-маркетинг" (direct-marketing) [1, с. 45]

Тепер встановимо відміну реклами в засобах масової інформації від сейлз промоушн, паблік рилейшнз і директ-маркетингу.

Реклама, як правило, створювана і яку публікує рекламне агентство, інформує про виробника або його товар, формує і підтримує їх образ (image) і оплачується рекламодавцем відповідно до тарифів на розміщення рекламних звернень у засобах масової інформації. Дохід рекламного агентства, як правило, утворюється в результаті оплати творчих робіт та отримання від засобів розповсюдження реклами комісійної винагороди.

Сейлз промоушн – діяльність з реалізації комерційних і творчих ідей, стимулюють продажі виробів або послуг рекламодавця, нерідко в короткі терміни. Зокрема, вона використовується за допомогою упаковки товарів, на якій розташовані різні інструменти сейлз промоушн (наприклад, портретивідомих людей, героїв мультфільмів, дорогих марок автомобілів), а також шляхом спеціалізованих заходів на місцях продажу. Довгострокова мета – формування в сприйнятті споживача більшої цінності фірмових товарів, замаркованих певним товарним знаком; короткострокова – створення додаткової цінності товару для споживача (added value). Діяльність в області сейлз промоушн оплачується з розрахунку витрати витраченого експертами часу, гонорарами за творчу роботу і по тарифах за технічну роботу.

Паблік рилейшнз – припускає використання редакційної частини засобів поширення масової інформації з метою здійснення престижної реклами, спрямованої на завоювання доброзичливого ставлення до товарних сімейств або випускають їх фірмам. Будучи однією з форм зв'язку рекламодавців з громадськістю через засоби масової інформації, паблік рилейшнз передбачає отримання рекламними агентствами доходу від рекламодавців у вигляді гонорарів, які оплачують час витрачений на виконання їх замовлень.

Директ-маркетинг – постійно підтримувані спрямовані комунікації з окремими споживачами або фірмами, які мають очевидні наміри купувати певні товари. Діяльність у галузі директ-маркетингу, в основному, здійснюється шляхом прямої поштової розсилки (direct mail) або через вузько спеціалізовані засоби поширення реклами. Доходи рекламного агентства при його роботі в області директ-маркетингу утворюються від комісійних винагород і залежать від сум, витрачених клієнтом [2, с. 72]

Відмінності цих елементів полягають і в їх цілях: реклама – створення образу фірми, товару, досягнення поінформованості про них потенційних покупців; сейлз промоушн – спонукання до здійснення покупок, стимулювання роботи товаровиробника мережі; паблік рилейшнз – досягнення високої суспільної репутації фірми; директ-маркетинг – встановлення двосторонніх довгострокових комунікацій між виробником і споживачем [2, с. 56]

На сьогоднішній момент є нерозривний зв'язок між сучасним бізнесом та рекламою.

Рекламне агентство виготовляє оригінали реклами, проводить комплексні рекламні кампанії та окремі рекламні заходи, взаємодіє з продуктивними базами, з іншими рекламними і видавничими фірмами, у тому числі закордонними, здійснює зв'язок із засобами поширення реклами, розміщає в

них замовлення на публікацію реклами, контролює проходження і якість виконання замовлень, виставляє рахунки рекламодавцю й оплачує рахунки засобів розповсюдження реклами.

Цікавим є те, що сьогодні споживач стає активним учасником рекламного процесу, найчастіше його ініціатором. З власної волі він запитує від рекламного агентства, засоби поширення реклами або рекламодавця – потрібну йому інформацію. У сучасній рекламній діяльності споживач виступає як генератор зворотного зв'язку. Під час здійснення рекламного процесу в нього включаються й інші учасники: організації, що регулюють рекламну діяльність на державному (урядові заклади) і суспільному (асоціації та інші подібні організації) рівнях; виробничі, творчі і дослідницькі організації, що ведуть свою діяльність у галузі реклами.

Для того, щоб рекламний процес був досить високо ефективним, йому повинні передувати відповідні маркетингові дослідження, стратегічне планування і вироблення тактичних рішень, що диктуються цілями рекламодавця і конкретною обстановкою на ринку.

Серед форм реклами найбільш оптимальною є візуальна реклама що включає в себе друковану газетно-журнальну, світлову, оформлювальну, фотореклами. Іншим видом є слухова (аудіореклама) – радіореклама, що впливає на аудиторію за допомогою усних рекламних повідомлень. Високої популярності набирає візуально-слухова (аудіовізуальна) реклама, що включає в себе теле-, кіно-, відеоролики [2, с.76].

Завдяки рекламі попит на рекламований продукт, безумовно, підвищується і в плані еластичності стає нееластичним, тому що на споживача впливає не ціна, а саме якість товару, тобто не зважаючи на ціну, покупець все одно купить цей товар, тому що його добре прорекламували, його якість і зовнішній вигляд. Взагалі реклама характерна для монополістичної конкуренції, де вона є головним джерелом стимулювання попиту через великі диференціації продукту.

Кожна реклама – це пай від довгострокового вкладу в "особистість" марки. Кожна реклама повинна розглядатися як невід'ємна частина того складного символу, яким є образ марки, як довгостроковий внесок у репутацію марки.

У результаті кращого ринку і найбільшого прибутку досягає той, хто націлює свою діяльність на створення найбільш сприятливого образу, яскраво окресленої індивідуальності та неповторності своєї марки.

У комерції, як відомо, всяке буває, але одне – безперечно: там, де реклама запам'яталася, число споживачів зростає.

Література:

1. Заяць Т.А., Тарлопов І.О., Пилипенко О.О. Управління маркетингом на підприємстві. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 252 с.
2. Ілляшенко С. М., Баскакова М.Ю. Маркетингові дослідження: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./Сумський держ. ун-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 192 с.
3. Лук'янець Т.А. Економічний механізм маркетингу: Навч. посіб./ Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К.: КНЕУ, 2011. – 464 с.

**Владимир Дудаков
(Николаев, Украина)**

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕПРИЯТИЯ

Политика компаний в области развития персонала направлена на обеспечение ее предприятий эффективно работающими кадрами на основе выявления, развития и максимальной реализации трудового и творческого потенциала каждого работника, формирование у него чувства корпоративной солидарности и приверженности интересам предприятия. [2]

Для реализации такой политики применяются современные технологии профессиональной подготовки персонала, отбора и адаптации молодых работников, поиска высококвалифицированных специалистов, подготовки кадрового резерва, работы с целевыми группами персонала, развития корпоративной культуры и внутренних коммуникаций.

В отечественном бизнесе в организационной структуре практически каждой фирмы присутствуют отделы стратегического планирования. Предприятия и организации активно признают и перенимают западный опыт современного стратегического менеджмента. Однако при этом упускается из виду один из основных критериев успеха вырабатываемой ими стратегии – взаимосвязь стратегического планирования с мотивацией персонала фирмы. Иными словами, разрабатываемая предприятием стратегия должна быть не только тесно связана с мотивацией оплаты труда, но и затрагивать вопросы его эффективной оплаты.

Практика управления, сложившаяся на большинстве отечественных предприятий, убедительно показывает, что традиционные отечественные системы оплаты труда не являются адекватным стимулом в достижении стратегических результатов. Основным недостатком действующих в настоящее время систем оплаты труда является ориентирование на достижение поставленных цифр и стимулирование «сегодняшних» успехов, а не на достижение стратегических целей и перспектив развития предприятия. Они не поощряют творчество персонала, не вызывают у

него желания достигать новых высот. Это служит определенным тормозом в дальнейшем продвижении фирмы. Кроме того, разрыв в оплате труда между активными и перспективными работниками, и типичными исполнителями невелик. Чаще всего он выражается через «поднятие по служебной лестнице». Фактически, это скрытая форма уравниловки, которая блокирует проявление стратегических инициатив по всей вертикали организации.

Считаем, что при стратегическом планировании для преодоления выше обозначенных недостатков в организации систем оплаты труда, необходимо внедрять для всего персонала систему крупных премиальных выплат, критерием которых должны служить определенные стратегические результаты, имеющие строгие количественные и качественные оценки.

Альтернативным вариантом мотивации персонала может служить выплата всем работникам процента от прибыли в равных долях между всеми участниками программы. В зарубежной практике такая система получила название Профит-шеринг (profit sharing). Смысл ее заключается в следующем: в начале года компания заявляет о своих планах на весь год и определяет, что в случае превышения чистой прибыли после уплаты налогов определенной суммы, некоторый процент от нее будет поровну распределен между участниками программы. Каждый сотрудник понимает, что от его работы, зависит прибыль компании на конец года, поэтому это мероприятие является сильным мотивационным фактором. Особенность программы состоит в том, что часть прибыли распределяется между сотрудниками, вне зависимости от позиции, должности и статуса человека. В программе не участвуют топ-менеджеры и высокопоставленные руководители, она рассчитана на начинающий и средний профессиональный состав. Не секрет, что компании тратят большие средства на обучение персонала, поэтому профит шеринг является способом повышения заинтересованности специалистов в своем рабочем месте. Внедрение данной программы позволяет предприятиям поддерживать имидж инновационных компаний не только в сфере их основной деятельности, но и в применении других внутренних технологий.[3] Как показывает время, профит-шеринг – это достаточно сильный инструмент. Если сотрудник знает, что он получит большую сумму денег в конце года, то точно доработает до его конца. Эта программа нужна не только для поощрения сотрудников, но для поддержки имиджа компании.

Согласно исследованиям, проведенными некоторыми западными рекрутинговыми компаниями, небольшие компании с численностью персонала 60-100 чел. больше уделяют внимание денежному компоненту, чем крупные. Они вынуждены платить на 20-60% больше, чем известные в мире компании-бренды. Типичная стратегия небольших компаний – это привлечение высококвалифицированных сотрудников и резкое увеличение им жалования. При этом замечено, что сотрудники, получающие повышенную зарплату, вовсе не лояльны к фирме, и текучка среди «перекупленных» специалистов гораздо выше, чем среди сотрудников, выращенных внутри фирмы.

Чтобы избежать развития таких негативных моментов, эксперты рекомендуют создавать в структурах благоприятный психологический климат. Рабочий должен почувствовать сопричастность к тому, чем занимается компания. Тогда размер зарплаты отойдет на задний план (возможно, временно), и сотрудник перестанет думать о приложении своих способностей в других фирмах, где труд оплачивается выше. Как утверждают эксперты, спектр человеческих устремлений и желаний такой огромный, что измерять его только деньгами не стоит. Не случайно сегодня многие известные международные компании при приеме на работу «ценного кадра» стараются выяснить внутреннюю его мотивацию. Руководство не против высокой зарплаты, но оно должно быть уверено, что сотрудником, в первую очередь, движет не любовь к большим деньгам, а интерес к новому делу.

Если необходимо оценить работу конкретного сотрудника за определенный период времени, применяется система перфоменс менеджмент платформ (performance management platform). Результатом этой оценки может стать выплата премии или увеличение заработной платы.

Исходя из вышеизложенного, считаем, что в процессе стратегического планирования на предприятиях должны быть учтены следующие элементы, способствующие мотивации персонала:

Для персонала устанавливаются не только оперативные, но и стратегические цели. Оплата труда производится по результатам, которые фиксируются не только для текущей операционной деятельности, но и по выполнению стратегических планов. Рост оплаты труда персонала осуществляется только в случае достижения удовлетворительных результатов работы предприятия (элемент profit sharing).

Оплата труда каждого работника должна формироваться индивидуально. При стратегическом подходе к организации системы оплаты труда управление трудовой деятельностью персонала представляет собой циклический годичный процесс, в котором менеджер (руководитель программы) работает индивидуально с каждым подчиненным над установлением целей и ожиданий, осуществляет инструктирование и обучение, анализирует результаты и решает вопрос о размере вознаграждения (элемент performance management platform).

При стимулировании персонала предприятия необходимо учитывать сложность и рискованность проекта с учетом определенных критериев, которые устанавливаются до начала программы. [1]

Стратегическое планирование системы оплаты труда с применением элементов зарубежных методик в более короткие сроки позволит предприятиям достичь конкретных поставленных целей, эффективно мотивировать персонал, развивая его творческий потенциал, сохранить высококвалифицированные кадры, способные увеличить общую эффективность бизнеса.

Управление трудовой деятельностью является важным элементом общей стратегии компании. Она призвана упорядочить процедуру выполнения бизнес-целей каждым работником фирмы, объединить в единое целое вопросы стратегического управления и оперативной работы на уровне конкретного исполнителя. Эти цели вытекают из стратегического плана компании. Иными словами, данная система направлена на установление связи между стратегиями, индивидуальными целями и критериями эффективности труда на всех уровнях иерархии компании.

Литература:

1. «Стратегический менеджмент», учебник – Петрова А.Н. 2005г.
2. «Экономика предприятий», В.И.Титов, учебник 2008г.
3. «Экономика предприятий» учебник, Грузинов В.П., Грибов В.Д. 2005г

Научный руководитель:

доцент кафедры, Сидорев Людмила Васильевна.

**Батес Дуйсекова, Зульфия Каирканова
(Астана, Казахстан)**

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ОБЗОР ШКОЛЬНОГО ПИТАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Питание школьников очень важный фактор современного образования.

В г. Астане функционирует 70 государственных школ [1], организацией питания в школах занимаются индивидуальные предприниматели и ТОО, арендующие школьные столовые. Выбор предприятий для организации питания проводится путем проведения тендера Управлением образования г.Астаны.

Каждым арендатором школьных столовых проводится согласование меню горячих завтраков и полдников с «Департамент контроля государственного санэпид надзора» (далее – ДКГСЭН) по г. Астане. При согласовании меню учитывается совместимость продуктов, нормы выхода и отсутствие запрещенных в реализации продуктов питания (газированные продукты, чипсы, сухарики и т.д.) Проверки санитарно – гигиенического состояния столовых, качества приготовленных блюд, соответствие их требованиям санитарных норм и правил проводится в плановом порядке согласно утвержденного генеральной прокуратурой плана.

В связи с вышеизложенным содержанием основных моментов в организации питания в школьных столовых является ежедневный контроль, который должен проводиться администрацией школы и медицинским работником, обязанными ежедневно проводить бракераж готовой продукции, т.е. оценку органолептических качеств продукции, внешнего вида и норм выхода и согласовать раздачу готовой продукции. Поэтому, при наличии каких либо претензий по организации питания необходимо изначально отработать вопрос с администрацией школы и при отсутствии должной реакции с их стороны в письменном виде представлять жалобу в ДКГСЭН по г.Астана, т.к. устные и анонимные жалобы не являются основанием для проведения проверки и данная проверка не будет зарегистрирована в прокуратуре по г.Астана. [2]

По регионам и областям очень большой разрыв в ценах на питание. В одних областях это может быть 70-90тг., в других 250-300тг. Это связано с системой госзакупок. По существующему законодательству, организации образования должны закупать питание у тех, кто предоставляет наиболее низкие цены. [3]

Целью данного анализа является провести сравнительный анализ фактических затрат на питание школьников и выделяемой государством суммы на данное питание.

На основе поставленных целей, определены следующие задачи:

- определить сколько государство выделяет денег на питание школьников с 1-4 классы, и достаточно ли их...
- определить состояние школьного питания, работ индивидуального предпринимателя в школьных условиях.

Себестоимость – один из обобщающих показателей интенсификации и эффективности потребления ресурсов.

Под себестоимостью продукции, работ и услуг понимаются выраженные в денежной форме затраты всех видов ресурсов.

Анализ себестоимости продукции и направлен на выявление возможностей повышения эффективности использования материальных, трудовых и денежных ресурсов в процессе производства, снабжения и сбыта продукции, изучение себестоимости продукции позволяет дать более правильную оценку уровню показателей прибыли и рентабельности, достигнутому на предприятиях.

Калькулирование себестоимости продукции (работ, услуг) – это исчисление величины затрат, приходящихся на единицу (выпуск) продукции. Ведомость, в которой производится расчет на единицу продукции, называется калькуляцией.

База исследования: средняя школа № 50 г. Астана, школьным питанием охвачены учащиеся с 1-4 классы, что составляет в общем количестве 600 учеников (не включая детей питающихся бесплатно, т.е. малоимущие и дети сироты)

Государство выделяет ИП, на каждого ученика с 1-4 класс – 176 тг.

Для калькулирования себестоимости было взято меню – раскладка с ценами на один день :

Горячее, плов (225тг.):

1. мясо – 50гр.
2. рис-100гр.
3. морковь – 50гр.
4. лук-30гр.
5. масло подсолнечное – 50гр.
6. приправа } 30гр.
- соль }
- перец }

Выход: 150гр.

Хлеб – 34гр.(5тг)

Компот из сухофруктов – 200гр.(20тг):

1. Сахар-100гр.
2. Лимонная кислота-5гр.
3. Сухофрукты-300гр.
4. Вода-200гр.

Салат из моркови-50гр.(50тг):

1. Морковь-50гр.
2. Приправа-5гр.
3. Масло подсолнечное-30гр.

Фрукты: банан (яблоко) (50тг.)

Итого: 350тг.

Подводя итоги, обед в школьной столовой учащихся с 1-4 классов, в результате калькулирования себестоимости составил – 350тг. За учетом затрат: на электроэнергию, заработную плату работников, коммунальных услуг.

$176\text{тг. (сумма выделяемая государством)} - 350\text{тг. (сумма фактических затрат)} = 174\text{тг. (общий убыток)}$

$600 \text{ (количество учеников с 1-4 классы)} * 176\text{тг. (сумма выделяемая государством)} = 105600\text{тг. (дохода за один день, при сумме 176тг.)}$

$600 \text{ (количество учеников с 1-4 классы)} * 350\text{тг. (сумма фактических затрат)} = 210000\text{тг. (доход за один день, при сумме 350тг.)}$

$105600 - 210000 = 104400\text{тг. (убыток)}$

Таким образом, убыток в размере 104400тг. ИП покрывает свободным питанием учителей и буфетной продукцией.

В результате исследования можно вывить недостаток средств выделяемых государством на питание школьников 1-4 классы.

Как было сказано выше: выбор предприятий для организации питания проводится путем проведения тендера Управлением образования г.Астана.

В ходе тендера, для положительного результата каждое ИП, ТОО предлагают прейскурант с наименьшими ценами.

В этой сфере большая конкурентность, в связи с чем ИП, ТОО вынуждены снижать цены до минимума.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28 февраля 2007г., №234-III
2. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет. Пер. с англ. (под ред. Мабалиной С.А.) – М.: Аудит, Юнити, 1994. – 146с.
3. Керимов В.Э. Управленческий учет. – Москва: Юнити, 2003. – 413с
4. Министерство образования и науки РК http://www.edu.gov.kz/ru/deyatelnost/doshkolnoe_i_srednee_obrazovanie/ [1,с.1]
5. Организация питания в школах г. Астаны http://gorsesastana.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=181%3A2012-05-07-02-5556&catid=13%3Ainfo&Itemid=40&lang=ru [2,с.1]
6. http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/sistemu-shkolnogo-pitaniya-peresmotryat-v-kazahstane-243346/[3,с.1]

Научный руководитель: магистр «Оценки»,
ст.преподаватель АО «Финансовая Академия» Каирканова Зульфия

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ФАКТОР ЙОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

На сьогодні питання аналізу розвитку конкуренції у світовому аграрному виробництві, виокремлення найважливіших чинників, що впливають на конкурентоспроможність підприємств АПК, визначення найбільш ефективних шляхів нецінової конкуренції для аграрних підприємств України та підвищення їх конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках є найважливішими завданнями функціонування галузі.

Як невід'ємний атрибут ринку, конкуренція є головним мотивом підвищення якості продукції, модернізації виробництва, його екологізації, застосування сучасних високих технологій, інноваційної діяльності і, на цій основі, забезпечення не лише виживання, але й високої конкурентоспроможності і можливостей соціально-економічного розвитку суспільства. Конкуренцію слід розглядати як економічну боротьбу, суперництво товаровиробників, виконавців робіт та послуг, постачальників ресурсів виробництва, споживачів та інших суб'єктів ринку за найвигідніші умови їх виробництва, реалізації і споживання [1, с.17].

Аналіз сучасних вітчизняних і закордонних літературних джерел дозволяє виділити такі основні форми конкуренції: міжгалузеву, внутрішньогалузеву, міжвидову, предметну і функціональну [1, с.24; 3, с.47], а тому лише аналіз усіх цих форм в їх єдності і взаємодії може підказати реальні дієві шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємств АПК в сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції України.

Аналіз класичної міжгалузевої конкуренції засвідчує, що за її умов суперництво виходить за межі однієї галузі внаслідок випереджаючого зростання попиту на окремі види товарів або групи товарів при підвищенні ціни на них [3, с.65]. При цьому ресурси з інших галузей переливаються в галузі, що виробляють товар підвищеного попиту, а, отже, змінюються пропорції у сферах виробництва, приводиться в рух вся структура економіки, інвестуються наукові дослідження та прогресивні технології і соціальна сфера. Дійсно, це класичні умови регулювання за допомогою ринкових методів (взаємодії попиту і пропозиції) міжгалузевої конкуренції, яка має чітко виражений характер і широкі можливості впливу держави на прискорення одних і гальмування інших сторін такого суперництва, тобто за допомогою податкових пільг та економічних преференцій спрямовувати хід міжгалузевої конкуренції у необхідне для суспільства русло.

Такою ідеальною ця форма конкуренції була б за умов функціонування на ринку вільного ціноутворення з незначним державним регулюванням на сільськогосподарську продукцію і продовольство. Проте, в сучасних умовах, коли на аграрному ринку України панують здебільшого "декретні" ціни, а на промислову продукцію вони практично відпущені, міжгалузева конкуренція фактично не діє, оскільки рентабельність виробництва різних видів продукції сільгоспвиробників є занадто низькою, і переливання капіталу з однієї галузі в іншу не відбувається.

Розглядаючи стан внутрішньогалузевої конкуренції між сільгоспвиробниками [2, с.352], слід відмітити, що в агропромисловому виробництві нашої країни вона практично відсутня, не дивлячись на те, що тут діють десятки тисяч агровиробників з різними формами власності і господарювання і, на наш погляд, цього б було цілком достатньо для її функціонування.

Відсутність внутрішньогалузевої конкуренції є негативним явищем у системі ринкових відносин і свідчить про низький рівень їх розвитку, що не сприяє відточуванню інструментів конкуренції на внутрішньому аграрному ринку України. Внутрішньогалузева конкуренція в аграрному секторі економіки може з'явитися лише за умов наявності у виробників такої кількості продуктивного капіталу, який у короткий термін, завдяки прискореному виробництву агропродукції, створить реальну рівновагу між попитом і пропозицією, що є можливим завдяки дії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Внутрішнім чинником є різке збільшення обсягів виробництва всіх видів агропродукції, особливо овочів, фруктів, молока, м'яса та інших продуктів, але для цього необхідне державне втручання у вигляді регулювання цін, дотацій та кредитування сільгоспвиробників. Зовнішнім чинником є встановлення рівноваги між попитом і пропозицією на сільськогосподарську продукцію за рахунок зовнішнього ринку, що стало реальним зі вступом України до Світової організації торгівлі (2008р.), а звідси і зростання відкритості внутрішнього ринку до імпортного, значно дешевшого, але не завжди якісного продовольства.

З метою забезпечення за цих умов захисту та конкурентоспроможності вітчизняних сільгоспвиробників, необхідно провести організаційно-економічні заходи, спрямовані на створення інноваційних підприємств малого і середнього бізнесу з високим рівнем комерціалізації їх діяльності, відповідними маркетинговими і агроконсалтинговими службами, а також агробізнес-інкубаторів (центрів з підготовки і перепідготовки підприємців аграрної сфери), тобто з орієнтацією на розв'язання конкретної аграрної ринкової проблеми чи завдання, а також впровадження державної підтримки всіх суб'єктів виробництва незалежно від форм господарювання, пільгового кредитування галузі, створення спеціальних (вільних) продовольчих та сировинних економічних зон, іпотечних банків, розробка стимулюючої системи податкових пільг.

Аналіз міжвидової конкуренції [2,с.353] також свідчить про існуючі суттєві недоліки в її розвитку, оскільки діє успадкований з часів командно-адміністративної економіки принцип – виробництво заради виробництва, а не ринковий – виробництво для максимального забезпечення потреб споживача, тобто зайняття відповідної ринкової ніші. Відсутність на аграрному ринку суттєвої цінової диференціації та необхідність отримання максимального прибутку за умов “ декретних ” цін примушує фермерські господарства та агропідприємства обирати для виробництва найменш затратні культури – кукурудза на зерно, озима пшениця, і мало бажаних вирощувати цукрові буряки, овочі, картоплю, а тим паче продукцію тваринництва. Що ж відбувається за такої умови? У врожайні роки їх доходи падають замість того, щоб зростати, оскільки зростає пропозиція при незмінному попиту, а звідси – має місце падіння ціни і за таких умов регулююча дія держави зводиться до нуля. Це відбувається у результаті того, що сільгоспвиробники ще не повною мірою освоїли ринкові відносини, а роль ринкової інфраструктури (консалтингової, біржової, обслуговуючої, рекламної, інформаційної служби) ще не достатня, тоді як у країнах ринкової економіки їх мережа є досить поширеною.

Предметна конкуренція [2,с.355] має велике значення для підприємств, що продають сільському господарству техніку, інвентар, які мають незначну різницю за технологічними характеристиками і призначенням, але суттєво відрізняються якістю роботи техніки. На наш погляд, це матиме важливе значення для виробників сільськогосподарської продукції, сприятиме підвищенню її конкурентоспроможності та збільшенню доходів. Для забезпечення такого підходу виникає необхідність функціонування чисельних однопрофільних підприємств з виготовлення сільськогосподарської техніки, що є можливим лише за умови подальшої демонополізації виробників техніки з виділенням цехів із завершеним циклом виробництва у самостійні підприємства та використання субпідряду і суміжного виробництва.

Функціональна конкуренція [2,с.357] в агропромисловому виробництві існує тоді, якщо конкретна потреба товаровиробника задовольняється різноманітними методами і є альтернатива вибору для задоволення потреб виробництва. Проведені нами дослідження стану конкуренції у високорозвинених країнах з ринковою економікою показують що, незважаючи на те, що в економічній теорії прийнято вважати існування двох основних методів конкуренції – цінового і нецінового, в сучасних умовах ринку перевага надається неціновим методам конкуренції, тобто підтримці цін на одному рівні, тоді як зростання прибутку досягається за рахунок зниження виробничих витрат та поліпшення якості сільськогосподарської продукції (збільшення вмісту клейковини у зерні пшениці, цукристості цукрових буряків, маслянистості в соняшнику та ін.).

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників за таких умов має базуватися, у першу чергу, на виробництві екологічно чистої продукції, повному фінансуванні з різних джерел вітчизняної селекційної роботи і наукових установ, створення агропарків, агробізнес-інкубаторів, венчурних фірм та банків з кредитування розробок нових ідей та впровадження у виробництво високоефективних нововведень, які забезпечують високий вихід продукції у розрахунок на одиницю затраченої енергії. Сьогодні існує нагальна необхідність перегляду традиційних технологій вирощування сільськогосподарських культур у напрямку докорінного зменшення її енергоємності, що дозволить знизити затрати праці та собівартість виробництва продукції, збільшити прибутковість галузі.

Цілком зрозуміло, що основною ознакою ринкової економіки є конкурентна боротьба підприємств за одержання максимальних прибутків, проте в аграрному виробництві конкуренції притаманні відмінні особливості. Як правило, конкуренція через систему ринкових відносин і цінового механізму координує виробництво матеріальних благ, але в агропромисловому виробництві України така конкуренція не здійснюється, оскільки держава не займається регулюванням цін, кредитуванням та дотаціями сільгоспвиробників.

Таким чином, узагальнюючи відмітимо, що особливістю конкурентних методів є використання нецінових методів, оскільки цінові не діють. Така ситуація обумовлює падіння доходів сільгоспвиробників, не дозволяє здійснювати переливання капіталів з однієї галузі в іншу. Саме тому основним напрямком підвищення конкурентоспроможності для вітчизняних виробників має бути використання високих (у т.ч. енергозберігаючих) технологій, впровадження інновацій та виробництво екологічно чистої продукції. Для досягнення цього доцільно сформулювати відповідні організаційні передумови, спрямовані на створення необхідної ринкової інфраструктури (консалтингових фірм, агропарків, агробізнес-інкубаторів, венчурних фірм та іпотечних банків, інформаційного забезпечення, маркетингових досліджень, комерціалізацію аграрної науки та ін.). Особлива роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємств АПК України належить залученню в галузь іноземних інвестицій та створенню вільних економічних зон в аграрному секторі.

Література:

1. Портер М.Э. Конкуренция: пер. с англ. / М.Э. Портер. – М.: Изд. дом "Вильямс", 2003. – 496 с.
2. Рабштина В.М. Основы маркетингу в галузях АПК / В.М Рабштина, В.В. Писаренко, Х.З. Махмудов – Дніпропетровськ: Зоря, 2002 – 416с
3. Тарнавська Н.П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика / Н.П. Тарнавська //Тернопільський економічний ун-т. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. –570 с.

Аяулым Жұмабекова, Ақбөпеш Телібаева
(Қарағанды, Қазақстан)

ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫН ТАЛДАУ

Еңбек ресурстары – халықтың еңбектік әлеуеті, ел (аймақ) халқының шаруашылық саласында жұмыс істеуге қажетті білім деңгейі бар, дене күші толысқан және дені сау бөлігі; елдің экономикалық әлеуетінің маңызды элементі. Еңбек ресурстарының өлшемі халықтың санына, оның өсіп өнуінің режиміне, демографиялық құрылымына байланысты барлық демографиялық процестерінің қарқындылығына сәйкес болады. Қазақстанда оған I және II топтағы мүгедектерден басқа барлық еңбек жасындағы адамдар (16–63 жастағы ерлер, 16–58 жастағы әйелдер) және жеңілдік жағдайда жасы бойынша зейнетақы алатын зейнеткерлер, еңбек жасынан жоғары және төмен тұрған жұмыс істейтін адамдар жатады. 1999 жылғы халық санағы бойынша, Қазақстанда еңбек ресурстары бүкіл халықтың 56%-дан астамы болды.

Еңбек ресурстарына сәйкес салада білім және еңбек дағдыларына ие қажетті физикалық деректері бар тұрғын халықтың бөлігі кіреді. Кәсіпорынның қажетті еңбек ресурстарын жеткілікті қамтамасыз етілуі олардың рационалды пайдаланылуы, еңбек өнімділігінің жоғары деңгейлі өнім көлемін арттыру үшін және өндіріс тиімділіктерін арттыру үшін үлкен маңызы бар. Кәсіпорынның еңбек ресурстарын қамтамасыз етілуіне және олардың пайдалану тиімділігіне барлық жұмыстардың көлемімен орындалатын өз уақытылығы, жабдық машина, механиканың пайдалану тиімділігі тәуелді. [1, 326]

Талдау міндеттері.

- Кәсіпорынның және құрылымдық бөлімшенің еңбек ресурстарын, сондай-ақ олардың категориялары мен кәсіптер бойынша қамтамасыз етілуін зерттеу, бағалау.

- Кадрлар ағымдағы көрсеткіштерін анықтау мен зерттеу.

- Еңбек ресурстарының резервтерін анықтау, олардың анағұрлым тиімді пайдалану.

Еңбек бойынша талдауды жүргізу үшін келесі қайнар көздерді пайдаланылады.

- Еңбек бойынша есеп.

- Табельдік есепке алумен кадрлар бөлімі деректері.

- Еңбек ресурстармен кәсіпорынның қамтамасыз етілуі.

- Жұмыскердің категориялары мен кәсіптері бойынша.

- Нақты санын оның жоспарлық қажетімен салыстыру бойынша есептейді.

- Еңбек ресурстарының біліктілігі сапалық құрамында талдау керек.

Кәсіпорынды еңбек ресурстарымен қамтамасыз ету үшін онда мына көрсеткіштерді орындау керек.

1. жұмысшылардың квалификациясын жоғарлату.

2. еңбек жағдайын жақсарту және жұмысшылардың денсаулығын жақсарту.

3. тұрмыстық-техникалық қажеттіліктерді қадағалау.

4. еңбек ұжымын әлеуметтік қамтамасыз ету.

Кәсіпорындағы жұмысшылардың квалификациясын жоғарлату жоспарын орындау барысында мына көрсеткіштерді талдайды, жұмысшының жоғары, орта немесе орташа маманданған оқу орындарын қанша пайызы бітіргенін, кадрлар дайындау жүйесінде қанша адам немесе пайыз, квалификациясын жоғарлату нәтижесінде қанша пайыз және квалификацияланбаған қанша пайыз. Жұмысшылар квалификациясын жоғарлату жоспарын орындау еңбек өнімінің көтерілуіне және кәсіпорын жұмысына оң баға беріледі.

Жұмысшылардың денсаулығын жақсартуын қамтамасыз ету мақсатында мына көрсеткіштер қолданылады:

- жұмысшыларды санитарлық құралдармен қамтамасыз ету.

- санитарлық-гигиеналық жағдайын жақсарту.

- жұқтырылатын аурумен ауратын адамдардың пайыздық үлесі.

- денсаулықтарын демалыс орындарда, үйде, тур. саяхаттарда емдеткендер қанша пайыз.

Еңбек ресурстарын пайдалану былайша анықтауға болады, яғни бір жұмысшының істеген күндер мен сағатына байланысты және жұмыс уақыт қорына байланысты. Мұндай талдау әрбір жұмысшының категориясы бойынша, өндіріс бойынша және кәсіпорын бойынша өткізіледі. [2, 456]

Еңбек өнімділігін талдау.

Еңбек өнімділігін бағалау үшін жалпы, жеке және көмекші көрсеткіштер қолданылады. Жалпылама көрсеткіштерге орташа жылдық, орташа күндік, орташа шығатын еңбек өнімділігі жатады. Жеке көрсеткіштерге белгілі бір түрдегі өнім бірлігінің өндірісінің уақыт шығындары жатады. Көмекші көрсеткіштерге белгілі бір өнім түрін өндіруге кеткен уақыт шығыны жатады.

Еңбек өнімділігінің жалпылама көрсеткіштеріне бір жұмыскердің орташа жылдық өнім өнімділігі жатады. Оның көлемі тек қана жұмысшылар өндірісіне байланысты емес, сондықтан жұмысшылар санына, өнім санына, орындалған күндер және ұзақтығына байланысты.

Көрсеткіштер	жоспар	нақты	өзгерісі; +; –
1. өнім өндірудің көлемі, млн.тг.	94000	100000	+6000
2. өнеркәсіптік-өндірістік персонал, саны, адам	100	202	+102
2.1. жұмысшылар саны, ЧР	170	165	-5
3. өнер/к-өндір/к перс/л құр/ғы жұмысшылар үлесі,	80	81,68	+1,68
4. бір жылда бір жұмысшының іст. күндер саны, Д	220	180	-40
5. жұмыс күні-ң орт. ұзақт., сағ П	7,95	6,7	-1,25
6. Істелінген жалпы уақыт			
6.1. бір жылда барл. жұмысш-р адам-сағ	140150	320320	+180170
6.2. оның іш/де бір жұмысш-ң адам-сағ	1749	1860	+111
7. орт. жылд. өнімд/к, млн. тг.			
7.1. бір жұмыскердің орт. жылд. еңбек өнімдл. ГВ	440	241	-199
7.2. бір жұмысшы-ң орт. жылд. еңб. өнімд. ГВ*	705	502	-203
8. жұмысшы-ң орт. күндік өнімд. ДВ	2,63	3,52	+0,89
9. жұмысшы-ң орт. сағ. өнімд. мың. тг. ЧВ	2,45	1,20	-1,25

Аналитикалық талдау барысында жұмыскердің орташа жылдық еңбек өнімділігі байланысты бір жұмысшының бір жылдағы істеген күндері, жұмыс ұзақтығының күндер бойынша және орташа сағаттық өнімділігі.

$$ГВ = Д * П * ЧВ.$$

Еңбек өнімділігінің көрсеткіші ретінде орташа сағаттық өнімділігі міндетті түрде талданады, оған жұмыскерлердің орташа күндік және орташа жылдық өнімділік тәуелді болып келеді.

Орташа сағаттық өнімділікті талдау үшін өнімнің еңбек сиымдылығы және оның бағасына байланысты. Бірінші топ факторына техникалық өндіріс, ұйымдық өндірісі, өндіріссіз уақыт шығыны. Екінші топқа өнім өндіріс көлемінің өзгерісі, тасымалдау өндірісі жатады.

Жоспар және нақты басқа орташа сағаттық өнімділіктің тағы 3 шартты көрсеткіштерін талқылау қажет.

Орташа сағаттық өндіріс көрсеткіштердің бірінші шарты.

$$ЧВ_{усл1} = (ВПф +; - \Delta ВПстр) / (Тф - Тн +; - Тэ)$$

ВПф – нақты көмекші көрсеткіштер.

ВПстр – көмекші көрсеткіштің құрылымдық ілгерімі.

Тн – жұмыс уақытының өнімсіз шығыны.

Тэ – жоспардан тыс үнемділік енгізу шарасы.

Екінші шартты көрсеткіш – бұл көрсеткіштің біріншісінен айырмашылығы **Тэ** қолданылмайды.

$$ЧВ_{усл2} = (ВПф +; - \Delta ВПстр) / (Тф - Тн)$$

Үшінші шартты көрсеткіш – бұның айырмашылығы екіншісінен жұмыс уақытының өнімсіз шығыны қолданылмайды.

$$ЧВ_{усл3} = (ВПф +; - \Delta ВПстр) / Тф$$

Орташа сағаттық өнімділік деңгейіне әсер ететін факторлар үшін корреляциялық-регрессиялық талдау үлкен роль ойнайды. Орташа сағаттық өнімділігінің көп факторлық корреляциялық моделіне мына факторларды енгізуге болады: қормен жарақтандырылу және қуатпен жарақтандырылу еңбегі, жоғары және орта квалификациясы бар жұмысшының пайызы, құралдардың орташа қолдану мерзімі және тағы басқа.

Осы факторлар арқылы жұмысшының орташа жылдық өнімділігін анықтау үшін, ол үшін алынған орташа сағаттық өнімділік өсімін бір жұмыскердің істелген сағат санына көбейтеміз.

$$\Delta ГВ_{xi} = \Delta ЧВ_{xi} * Дф * Пф$$

Жұмысшының орташа жылдық өнімділігіне әсерін анықтау үшін, алынған жұмысшының орташа жылдық өнімділігін өндірістік-өнеркәсіптік қызметкерлердің нақты үлес салмағына көбейтеміз.

$$\Delta ГВ_{xi} = \Delta ГВ_{xi} * УДф$$

Осы факторлардың өнім шығару көлемінің өзгерісіне әсерін есептеу үшін, жұмысшының орташа жылдық өнімділік өсімін *i*-нші факторы бойынша өнеркәсіптік-өндірістік қызметкерлердің тізімі бойынша орташа санына көбейтеміз.

$$\Delta ВП_{xi} = \Delta ГВ_{xi} * ПППф$$

немесе *i*-нші фактор бойынша орташа сағаттық өнімділік өзгерісін көбейтеміз жұмыс күнінің ұзақтығына, бір жұмыскердің бір жылда істеген күндер санына, жұмысшының үлес салмағының жалпы санына және кәсіпорын жұмысшыларының тізімі бойынша орташа санына көбейтеміз.

$$\Delta ВП_{xi} = \Delta ЧВ_{xi} * Пф * Дф * УДф * ПППф$$

Еңбек өнімділігінің жоғарлауын қамтамасыз ету үшін нақты шара ойластыру керек және жұмысшының орташа сағаттық, орташа күндік, орташа жылдық өнімділігінің резервін анықтау керек.

Еңбек өнімділігінің жоғарлауына жету үшін мына жағдайлармен байланысты:

а) өнім шығысының жоғарлауы кәсіпорынның барлық өнімділік қуаты арқылы, себебі бұл жағдайда өнімділіктің тек қана жұмысшының уақыт шығынын өзгермелі бөлігі жоғарлайды, ал тұрақты бөлігі өзгеріссіз қалады. Ақыр аяғында өнім шығару уақытының шығыны төмендейді.

б) еңбек өнімділігінің қысқарту шығыны арқылы өндіріс интенсификациясы, сапа өнімінің жоғарлауы, өндірістің механикалық және автоматикалық комплекстеріне енгізілуі, өндірістің техника және технологиялық жаңаруы, уақыт шығынын қысқарту арқылы өндіріс ұйымын жақсарту.

Орташа сағаттық өнімділік резервтерінің жоғарлауын мына көрсеткіштер арқылы есептеуге болады.

$$P\uparrow ЧВ = ЧВв - ЧВф = ВПф + P\uparrow ВП / Тф - P\downarrow Т + Тд - ВПф / Тф$$

$P\uparrow ЧВ$ – орташа сағаттық өнімділік резервінің жоғарлауы.

$ЧВв, ЧВф$ – мүмкін және нақты орташа сағаттық өнімділік деңгейі.

$P\uparrow ВП$ – жалпы өнімнің жоғарлату резерві.

$Тф$ – өнім шығарылымның жұмыс уақытының нақты шығыны.

$P\downarrow Т$ – жұмыс уақытының қысқарту резерві.

$Тд$ – қосымша еңбек шығыны.

Резерв өсімін орташа сағаттық өнімділіктің жұмыс күнінің жоспарлы ұзақтығына көбейтсек, резерв өсімінің орташа күндік өнімділігін аламыз. Егерде осы резервті бір жұмыскер уақытының жоспарлаған көлеміне көбейтсек, онда резерв өсімінің орташа жылдық өндірімін аламыз.

Өнім шығысын жоғарлату резервін анықтау үшін, ол үшін орташа сағаттық өнімділікті көбейтеміз барлық жұмысшының жұмыс уақытының жоспарланған қорына.

$$P\uparrow ВП = P\uparrow ЧВ * Тв$$

Еңбек өнімділігінің резерв өсімін белгілі бір шара өткізу арқылы мына формуламен есептеуге болады.

$$P\uparrow ПТxi = P\downarrow ЧР \%xi / 100 - P\downarrow ЧР \%xi$$

$P\downarrow ЧР \%xi$ – жұмысшылар санының салыстырмалы қысқарту пайызы. [3, 12 б]

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Савицкая Г.В. «Анализ хозяйственной деятельности предприятия», – Минск: ИП «Экоперспектива», 1998.
2. Қасымова А.Ф., Танекеева Г.Ж. «Экономикалық талдау», – Қарағанды 2010.
3. Ахметжанова Б.А., Қасымова А.Ф., Танекеева Г.Ж. «Кәсіпорын қызметін экономикалық талдау», – Қарағанды : ҚарМТУ баспасы 2005.

Ғылыми жетекші:

Экономика ғылымдарының магистрі : Ламбекова Айгерім Нұрланқызы.

Надія Зайцева

(Біла Церква, Україна)

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ

Зовнішньоекономічні зв'язки України в сучасних умовах стають могутнім засобом прискорення науково-технічного розвитку та інтенсифікації економіки. Нині оволодівати найновішими досягненнями науки і техніки без інтенсивного обміну науковими дослідженнями, різноманітними товарами і послугами означає нерационально використовувати власні ресурси, втрачати час і темпи розвитку.

Зовнішньоекономічна діяльність дає змогу прискорювати науково-технічний прогрес завдяки організації спільних досліджень, швидкому переобладнанню сучасною технікою цілих галузей і виробництв, сприяє розв'язанню багатьох соціальних проблем. Отже, зовнішньоекономічні зв'язки стають одним з основних чинників розвитку господарства України.

Правову основу для практичного здійснення зовнішньоекономічної політики створюють Закони України "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про вільні економічні зони", "Про іноземні інвестиції".

Міжнародні зв'язки України здійснюються як у зовнішній торгівлі, так і в економічному, науково-технічному і культурному співробітництві, в міжнародному туризмі та інших формах. Основою здійснення міжнародних зв'язків є законодавчо визначені засади, а також перспективи і напрями зовнішньоекономічної політики.

Сучасна зовнішньоекономічна діяльність України є ваговою складовою економічного розвитку нашої держави і, без перебільшення, в останні роки стала тим локомотивом, який забезпечує загальне економічне зростання економіки України.

Минулий 2012 рік для розвитку зовнішньоекономічної діяльності був досить складним, оскільки вітчизняна зовнішня торгівля розвивалася в умовах несприятливого зовнішнього середовища, для якого було характерним погіршення цінової кон'юнктури на основні товари українського експорту та розвиток рецесійних процесів в основних зовнішньоторговельних країнах-партнерах України.

За підсумками I півріччя 2013 року сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами хоча і залишалось негативним в сумі 225,4 млн. дол. США, однак у порівнянні з показниками I півріччя 2012 року покращилось у 8,7 раза.

Виправити та стабілізувати ситуацію з утворенням негативного сальдо в зовнішній торгівлі товарами дозволить реалізація нової редакції Плану заходів з подолання негативного сальдо у зовнішній торгівлі, яка затверджена розпорядженням Уряду від 29 квітня 2013 року.

Зазначеним Планом передбачено, зокрема, здійснення заходів спрямованих на стимулювання нарощування експорту високотехнологічної продукції, розвиток вітчизняної матеріально-технічної бази, забезпечення енергетичної безпеки, тощо.

Президент України у своєму Щорічному Посланні до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2013 році» зауважив на необхідності зміщення акцентів економічної політики держави на внутрішні чинники економічного розвитку, що потребує відповідної модернізації зовнішньоекономічної політики України.

Серед напрямків модернізації зовнішньоекономічної політики можна назвати підтримку діяльності та підвищення конкурентоспроможності експортерів на традиційних ринках та в освоєнні ними нових ринків збуту завдяки, зокрема, створенню спеціалізованого фінансового інституту, орієнтованого на кредитування та страхування експортних поставок, продовженню розбудови системи оперативного відшкодування ПДВ експортерам на «автоматичних» засадах тощо.

Для України важливим завданням залишається зберегти позитивну динаміку у відносинах не лише із традиційними «глобальними гравцями» такими як США, КНР та Росія, але і з державами, які утверджуються на сучасній світовій мапі як нові світові та регіональні лідери.

У поточному році з метою виконання Україною міжнародних зобов'язань проводиться робота щодо внесення змін до Митного тарифу України, якими передбачається, зокрема, введення нової редакція Митного тарифу України, в основу якого покладено нову версію Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності відповідно до Гармонізованої системи опису та кодування товарів версії 2012 року та Комбінованої номенклатури Європейського Союзу; зменшення пільгових ставок увізного мита на деяку продукцію і товари відповідно до зобов'язань України перед СОТ на 2013 рік.

Ведеться також робота зі спрощення дозвільних процедур у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, передбачається внести зміни до чинних нормативно-правових актів щодо процедури переоформлення та видачі окремих ліцензій у зовнішньоекономічній діяльності та дозволів на право здійснення реекспорту суб'єктами господарювання.

Взаємовигідна міжнародна торгівля товарами та послугами, як і раніше, посідає провідне місце в складній системі міжнародних економічних зв'язків, оскільки вона по суті відтворює всі види міжнародного поділу праці і об'єднує всі країни в єдину господарську цілісність на сучасному світовому ринку товарів. Для неї властиві передусім дві найхарактерніші риси: переважання пропозиції товарів над існуючим попитом і жорстка конкурентна боротьба між його учасниками. Це є результатом значного зростання в умовах науково-технічної революції продуктивності суспільної праці в промислово розвинутих країнах і здешевлення внаслідок цього продукції при збільшенні її обсягів. Водночас широке представництво товаровиробників різних країн і регіонів на світових ринках посилює конкурентну боротьбу між ними за споживача, веде до поділу світових товарних ринків, ускладнює проблему проникнення на них нових агентів.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку Україна має тісні зовнішньоекономічні зв'язки з більш ніж 100 країнами світу. Провідну роль у розвитку зовнішніх економічних зв'язків України відіграють країни близького зарубіжжя. Найважливішими торговельними партнерами України є: Росія, Туркменія, Білорусь, Азербайджан, Литва, Казахстан та інші країни.

Україна, яка є великою європейською країною, має добре розвинуту промислову базу, родючу землю сільськогосподарського призначення, висококваліфіковані кадри та розвинуту систему освіти.

Україна заохочує зовнішню торгівлю та інвестиції. Верховна Рада (Парламент України) прийняла законодавство про іноземні інвестиції, відповідно до якого іноземним інвесторам дозволяється придбання у власність бізнесових структур та майна, а також вільне вивезення прибутків і доходів.

Для Європи Україна є важливою транзитною країною, через газотранспортну мережу якої надходить газ з Росії до Європейського Союзу. Україна не тільки є незалежною від зовнішніх поставок електроенергії, але і сама експортує її до інших країн. Прийнята в країні енергетична стратегія спрямована на поступове зменшення виробництва електроенергії на основі споживання газу та нафти, на користь атомної енергетики, а також на застосування енергозберігаючих технологій, які дозволяють скоротити промислове споживання газу.

На початок XXI ст. Україна характеризується високим розвитком чорної металургії, яка забезпечує виробництво чавуну, сталі та широкого спектру металовиробів, включаючи труби. Протягом останніх років Україна входить до десяти найбільших світових виробників сталі. Іншою важливою галуззю економіки є хімічна та нафтохімічна промисловість, яка, серед іншого, виробляє кокс, мінеральні добрива, кислоти та соду.

Товари, які виробляються в Україні, включають металургійне обладнання, дизельні локомотиви, трактори та автомобілі. Країна володіє потужною високотехнологічною промисловою

базою, включаючи електронну промисловість, виробництво товарів військового призначення, космічну галузь, є також одним з найбільших виробників цукру, зерна, м'яса та молочних виробів.

Одним із основних напрямів України в зовнішньоекономічній діяльності є її європейський вибір, який був визначений у початковий період формування основ її зовнішньої політики і став природним наслідком здобуття країною державної незалежності. Він відображає життєво важливі інтереси України, викристалізувався з усієї попередньої історії українського народу, його ментальності та глибоких демократичних традицій, ґрунтується на законному прагненні громадян України бачити свою державу невід'ємною частиною єдиної Європи.

Безумовно, пріоритетність цілей інтеграції України в ЄС не означає недооцінки важливості інших стратегічних напрямків зовнішньополітичної діяльності нашої держави. Зокрема, зберігатиме своє значення як один з наріжних каменів української зовнішньої політики розвиток взаємовигідної співпраці з Росією. Так само велика увага приділятиметься і надалі співробітництву з іншими державами СНД та ГУУАМ.

Слід також тримати у полі зору чинники, які виходять за межі регіональної інтеграції і ефективний розвиток яких можливий лише в глобальних масштабах. Це особливо стосується розвитку новітніх технологій, пов'язаних з прискореною інформатизацією, революцією в галузі телекомунікацій та біотехнологій. У цьому контексті важливо правильно розставити акценти, забезпечити взаємодію з усіма провідними технологічними центрами світового господарства.

Шляхи і конкретні механізми досягнення євроінтеграційних цілей України, тактичні підходи можуть і повинні бути гнучкими, чутливими до змін, що відбуваються як всередині держави, так і в ЄС та у всьому світі. Досі головна увага приділялася переважно розбудові механізмів політичних відносин з Євросоюзом, і цю роботу, безумовно, не можна припиняти. Водночас сьогодні зусилля мають зосередитися на суттєвому поглибленні та розширенні практичного співробітництва між Україною та ЄС за всіма магістральними напрямками: економічному та торговельному; зовнішньополітичному та у сфері безпеки; у галузі юстиції та внутрішніх справ. Згідно з Програмою інтеграції України до Європейського Союзу така співпраця повинна сприяти здійсненню у країні системних реформ, а також забезпеченню сприятливих для України умов у контексті ЄС.

Настав також час для істотної активізації зусиль у підвищенні рівня підготовленості держави, суспільства та національної економіки до входження в структури ЄС. Це визначає напрями перетворень в Україні та пріоритети при формуванні та здійсненні зовнішньої економічної і соціальної політики.

Література:

1. Постанова 10.08.2005 п 280 «Про врегулювання питань іноземного інвестування в Україну»
2. Скляренко В. Країни світу. – К.: Фоліо, 2008.

Інтернет-ресурси:

1. <http://czechia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-czechia/trade> (Посольство України в Чеській Республіці)
2. <http://denmark.mfa.gov.ua/ua/ukraine-dk/trade> (Посольство України в Королівстві Данія)
3. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0947-05> (Законодавство України)
4. http://www.vniiesh.ru/publications/zhurnal_laquoарк (Журнал «АПК: економіка, управління»)

**Зарина Илемесова,
Амина Джаксыбекова, Данагуль Шекшекбай
(Караганда, Казахстан)**

ВХОЖДЕНИЯ УКРАИНЫ В ТАМОЖЕННЫЙ СОЮЗ

Экономические потрясения, возникающие в последние годы то в одной, то в другой стране а постсоветском пространстве, отсутствие сколько-нибудь ощутимых результатов в преодолении кризисных явлений вынуждающих политиков все чаще обращаться к опыту совместного ведения хозяйства в условиях управляемой интеграции. Даже благополучные в экономическом отношении страны давно уже избрали для себя путь многоступенчатой интеграции, ведущей в конечном итоге, по замыслу ее инициаторов, к политическому сближению. Именно межгосударственным, экономическим, торговым, валютно-финансовым объединениям западные страны обязаны своим стабильным и поступательным развитием.[3, с.14]

Мировой опыт свидетельствует что, таможенные союзы создают благоприятные условия для развития торговли, производства, способствует укреплению не только экономических, но и политических связей государств, которые объединены общими экономическими интересами.

Таможенный союз (Customunion) – тип международной интеграции, предполагающий согласованную отмену странами-участницами союза национальных таможенных тарифов и введение общего таможенного тарифа и единой системы нетарифного регулирования торговли в отношении третьих стран; образование единой таможенной территории. Таким образом, таможенный союз – это более глубокий тип интеграции, чем зона свободной торговли.[7]

В соглашении о создании таможенного союза оговариваются следующие моменты:

- снятие внутренних таможенных границ между странами-членами союза;
- перенос таможенного контроля на внешний периметр союза;

- устранение таможенных процедур во взаимной торговле товарами национального производства;
- унификацию форм и методов сбора внешнеторговой статистики;
- согласование форм и методов предоставления льгот участникам внешнеэкономической деятельности;
- введение общей для всех стран-участниц таможенного союза системы тарифного и нетарифного регулирования при торговле с третьими странами;
- создание общей системы преференций.[1,с.14]

Суть таможенного союза заключается в том, что на пути движения товаров между тремя государствами устраняются все (тарифные и нетарифные) препятствия, включая таможенные пошлины и сборы, а также таможенный досмотр грузов. Кроме того, устанавливаются общие таможенные тарифы и меры нетарифного регулирования в отношении третьих стран. Таможенный контроль должен быть перенесен с внутренних границ стран – участниц тройственного союза на внешние. Это идеальный, законченный вариант таможенного союза. На практике же строительство тройственного таможенного союза осуществляется в несколько этапов и не идет столь гладко, как изначально предполагалось.

На первом этапе Россия, Белоруссия и Казахстан сразу же сняли все оставшиеся изъятия из режима свободной торговли, а затем провели унификацию внешнеэкономического и таможенного законодательства.

Иначе пока и не может быть, так как единый наднациональный таможенный орган в тройственном союзе не создан (как это предполагалось вначале), а совместные решения достигаются путем согласований на уровне правительств и ведомств. [4,с.13]

И так давайте поговорим о плюсах вступления Украины в Таможенный Союз(ТС).

Участие Украины в Таможенном союзе (ТС) позволит стране экономить \$3-6 млрд в год на оплате российской нефти и газа, а также увеличить экспорт товаров на \$5-9 млрд, подсчитали. Учитывая, что основной эффект даст снижение цен на энергоносители, вступление в ТС замедлит модернизацию украинской экономики.

Присоединение Украины к Таможенному союзу России, Белоруссии и Казахстана позволит за три года нарастить объем экспорта украинских товаров в РФ на \$4,6-8,8 млрд. Одной из наиболее существенных выгод, которые может получить Украина от вступления в ТС, станет уменьшение цен на базовые ресурсы, что способствует развитию ее экономики. Отмена Россией пошлин на экспорт углеводородов улучшит сальдо торгового баланса Украины на \$2,9 млрд. Это идентично сумме дефицита торговли Украины с Россией в 2010 году (товарный дефицит – \$9,3 млрд, профицит торговли услугами – \$6,2 млрд).[3,с.19]

Снижение цен на российский газ для Украины до уровня цен для Белоруссии (\$180 за тысячу кубометров в 2010 году) обеспечит положительный прирост торгового сальдо Украины до \$5,1 млрд. Эффект от отмены защитных мер во взаимной торговле оценен еще в \$0,5 млрд, от снятия технических барьеров – в \$1 млрд. Общая выгода Украины от присоединения к Таможенному союзу и участия в Едином экономическом пространстве в рамках Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС) может составить \$6-10 млрд. [2]

Так же существуют и другие преимущества:

1. ТС обеспечит выход украинской продукции в конкурентно-способную среду, что в свою очередь позволит улучшить качество продукции.

2. В СССР строились предприятия, которые заведомо зависели от предприятий в других республиках. Так как других мы не построили – это облегчит (сделает возможным) их развитие.

3. Сейчас ЕС переживает не самые лучшие моменты, сама Меркель говорила что ЕС в этот год будет нелегким.

4. Поддержка гривны. Вступление в Таможенный союз позволит Украине стабилизировать свое финансовое положение и обеспечить стабильный спрос на национальную валюту.

5. Развитие промышленности. Наиболее зависимые от цен на энергоносители отрасли украинской промышленности – металлургическая, машиностроительная, химическая – при льготных ценах получат новый импульс развития.

6. Независимость от МВФ. В случае присоединения к ТС Киеву не придется соглашаться на новые требования МВФ, поднимая цены на газ для населения и ЖКХ при замороженных пенсиях и социальных выплатах. Каждый украинец сможет ощутить выгоду на себе.[8]

Проведенное исследование подтверждает настоятельную необходимость правдивого информирования населения Украины относительно проекта ее вхождения в ТС с обязательным отражением позитивов и негативов, выгод и рисков. Сейчас такая работа целенаправленно не развернута, что порождает неопределенность как в ученом мире, так и в социуме. Исходя из этого, целесообразно создать независимую рабочую группу: ученых-экономистов, аналитиков, прогнозистов, социологов по разработке модели такой экономической интеграции.

Исследование предпосылок данного экономического сотрудничества, анализ торговых и инвестиционных отношений, выявление перспектив экономической интеграции позволяет сделать однозначный вывод о значительном потенциале и возможностях взаимовыгодного сотрудничества, прежде всего в рамках Таможенного Союза.

Литература:

1. Гайдуцкий, П. Украина и Таможенный Союз: проблемы интеграции [Текст] / П. Гайдуцкий // Зеркало недели. – 2013. – №11. – 22 марта.
2. Общая экономическая ситуация в Украине [Электронный ресурс]. URL: http://medpharmconnect.com/Ukrainian_market/.
3. Ивантер, В.В. «Экономические последствия создания ЕЭП и присоединения к нему Украины» [Текст] / В.В. Ивантер, В.М. Геец, В.А. Ясинский, А.А. Шуров, А.М. Анисимов // Евразийская экономическая интеграция. – 2012. – №1 (14) (февраль).
4. Бексултанов, О.В. Особенности развития внешнеэкономических связей Украины со странами СНГ/ДонНУ/ [Электронный ресурс] / О.В. Бексултанов. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pzvs2012_2/040.pdf.
5. Головащенко, В. Ключевые аспекты и тенденции внешнеторговой деятельности Украины [Электронный ресурс] / В. Головащенко. URL: <http://8cent-emails.com/>.
6. Финансовые новости в Украине www.news.finance.ua/ru/1/0/all/2013/01/125/295428
7. http://ru.wikipedia.org/wiki/Таможенный_союз
8. Данные РИА «Новости»
9. gazeta.kz

Научный руководитель:

магистр экономических наук Ламбекова Айгерим Нурлановна.

**Анастасія Іванченко
(Миколаїв, Україна)**

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В ЕВОЛЮЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Актуальність теми. Управління людськими ресурсами – головна функція будь-якої організації. У рамках концепції управління людськими ресурсами персонал зрівняний з основним капіталом; витрати на нього розглядаються як довгострокові інвестиції; кадрове планування переплітається з виробничим, і працівники стають об'єктом корпоративної стратегії. Активно впроваджується групова організація праці, у зв'язку з чим робиться акцент на створення команди, на розвиток здібностей людей і формування корпоративної культури. Кадрові служби вирішують організаційні й аналітичні питання, а також надають підтримку лінійним керівникам з метою полегшити адаптацію працівників у компанії. У концепції людських відносин стверджується, що людина сьогодні прагне, по-перше, до способу існування в соціальному зв'язку з іншими людьми і, по-друге, – як частина цього – до економічної функції, що потрібна групі й цінується нею. Таким чином, управління людськими ресурсами спрямоване на розв'язання принципово нових, довгострокових завдань, на підвищення економічної та соціальної ефективності роботи організації, підтримку її балансу із зовнішнім середовищем.

Персонал – найбільш складний об'єкт управління в організації, оскільки, на відміну від речових факторів виробництва, є живим, має можливість самостійно приймати рішення, діяти, критично оцінювати пред'явлені до нього вимоги, має суб'єктивні інтереси і т.п. Персонал є мотором будь-якої організації. Часто керівники основну увагу приділяють фінансовим, виробничим питанням, проблемам матеріально-технічного забезпечення чи збуту готової продукції, не приділяючи при цьому достатньої уваги людям, які забезпечують роботу організації в усіх напрямках. Ці помилки занадто дорого обходяться. Без людей немає організації. Без потрібних людей жодна організація не зможе досягти своєї мети і вижити.

Більш сімдесяти відсотків працездатного населення розвинутих країн світу працюють сьогодні по найму, тобто одержують в обмін на свою працю матеріальна винагорода від організації. Цю винагороду називають компенсацією і відповідно систему управління цим процесом – управління компенсацією.

Які б ні були наші погляди на трудову мотивацію, навряд чи можна заперечувати, що винагорода чи компенсація співробітникам грає винятково важливу роль у залученні, мотивуванні і збереженні в організації необхідної їй робочої сили. Як уже відзначалося, компенсація може робити прямо протилежний вплив на співробітників – мотивуючи і демотивуючи.

Неефективна система винагороди може викликати в працівників незадоволеність (як розміром, так і способами визначення і розподілу винагороди), що спричиняє зниження продуктивності праці, падіння якості, порушення дисципліни. Незадоволені компенсацією працівники можуть вступити у відкритий конфлікт із керівниками організації, припинити роботу, організувати страйк чи залишити організацію.

З іншого боку, ефективна система компенсації стимулює продуктивність працівників, направляє їхню діяльність у потрібне для організації русло, тобто підвищує ефективність використання людських ресурсів. Основне значення системи компенсації полягає в тому, щоб стимулювати виробничі поведінки співробітників і, направивши його на досягнення стратегічних

задач, що стоять перед нею, іншими словами, з'єднати матеріальні інтереси працівників зі стратегічними задачами організації. Ця ключова установка визначає мети системи компенсації.

Організації конкурують між собою на ринку праці, прагнучи залучити тих фахівців, що їм необхідні для досягнення стратегічних задач.

У цьому змісті система компенсації повинна бути конкурентоздатною стосовно до тієї категорії працівників, що необхідні організації.

Коли винагорода в організації не відповідає тому, що пропонує ринок праці, співробітники можуть почати залишати її. Щоб уникнути втрати співробітників, на професійне навчання і розвиток яких організація затратила визначені засоби і які є коштовним ресурсом, керівники повинні забезпечити конкурентоздатність системи компенсації. Винагорода повинна орієнтувати працівників на ті дії, що необхідні для організації. Продуктивність, творчість, досвід, відданість філософії її повинні заохочуватися через систему компенсації [3, с. 79-82].

Продумана система компенсації дозволяє організації контролювати й ефективно керувати витратами на робочу силу, забезпечуючи при цьому наявність необхідних співробітників. Оскільки витрати на робочу силу є основною статтею витрат для більшості сучасних організацій, ефективне управління ними має принципове значення для загального успіху організації. Як уже відзначалося, недоплати працівникам можуть сильно підірвати здатність її реалізовувати свої стратегічні задачі. У той же час необґрунтовано високі витрати на заробітну плату привели до банкрутства безліч організацій.

Система компенсації повинна бути, з одного боку, добре зрозуміла кожному співробітнику організації (у протилежному випадку вона може викликати неадекватну реакцію персоналу і спричинити за собою не ті дії, які вона була покликана стимулювати), а з іншого боку – проста для адміністрування, тобто не вимагати значних матеріальних і трудових ресурсів для забезпечення її безперебійного функціонування.

В усіх країнах винагорода працівників тією чи іншою мірою регулюється державним законодавством, ігнорування якого може привести до судових і адміністративних санкцій проти організації, що пов'язано зі значними матеріальними і моральними витратами.

Приведені вище мети системи компенсації можуть вступати у визначене протиріччя один з одним, наприклад, контроль за витратами і залучення кваліфікованого персоналу. Керівництво повинне знайти оптимальне співвідношення між ступенем вирішення кожної з цих задач, що є унікальним для будь-якої організації на кожній етапі її розвитку. У момент створення нової ї задачі мінімізації витрат на робочу силу, як правило, приноситься в жертву задачі залучення кваліфікованого персоналу. У період економічних труднощів організації часто відкладають на майбутнє прийом нових співробітників і зосереджуються на скороченні витрат на заробітну плату.

Багато українських й були змушені удатися на початку 90-х років до "стратегії виживання", відповідно до якої на винагороду працівників витрачаються лише засоби, що залишаються після покриття всіх інших витрат і отримання планованого прибутку. При такій стратегії ціль контролю за витратами на робочу силу домінує над іншими цілями системи компенсації. Паралельно з "стратегією виживання" у сучасній українській економіці можна спостерігати принципово інший підхід до винагороди співробітників – деякі організації витрачають практично всі засоби, що заробляються ними, на заробітну плату, ігноруючи інвестиції, професійне навчання, створення резервів, тобто вирішують насамперед задачу залучення й утримання персоналу [3, с. 152-154].

Практичне застосування описаної вище методики управління персоналом підприємства на основі стратегії стимулювання вимагає врахування ряду зовнішніх факторів і чіткого розуміння недоліків, властивий традиційній системі.

Перший і головний фактор – продуктивність співробітників організації. Строго говорячи, економічна організація зацікавлена в працівнику доти, поки його робота приносить прибуток, тобто гранична продуктивність його праці перевищує витрати організації на цього працівника. У протилежному випадку організація починає субсидіювати працівника, що, безумовно, суперечить її основній меті – збільшенню власного капіталу.

Робота будь-якої організації неминує пов'язана з необхідністю комплектування штату. Добір нових працівників не тільки забезпечує режим нормального функціонування організації, але і закладає фундамент майбутнього успіху. Від того, наскільки ефективно поставлені робота з добору персоналу, у значній мірі залежить якість людських ресурсів, їхній внесок у досягнення цілей організації і якість виробленої продукції чи наданих послуг.

Пошук і добір персоналу є продовженням кадрової політики, реалізованої підприємством, і одним із ключових елементів системи управління персоналом, тісно ув'язаним практично з всіма основними напрямками роботи в цій сфері. Адже без нього неможливо закріпитись на ринку, а тим паче досягти завоювання більшої частки ринку [1, с. 17-18].

Підприємству слід інтенсифікувати власні зусилля у таких напрямках роботи з персоналом:

- Кадрове планування. Кадрове планування задає чіткі орієнтири, що стосуються професійної приналежності, кваліфікації і чисельності організації працівників, що вимагається.
- Аналіз роботи, нормування праці й оцінка виконання. Дозволяють виробити вимоги і критерії, відповідно до яких будуть відбиратися кандидати на конкретні вакантні посади. З іншого боку, оцінка робочих показників нових працівників після деякого періоду їхньої роботи в організації дозволяє визначити ефективність самого процесу добору.

- Система стимулювання. Дає можливість виробити політику стимулювання праці і набір стимулів, спрямованих на залучення кандидатів, що відповідають необхідним вимогам, а також сприяє утриманню вже найнятих працівників.
- Оргкультура. Порядки, норми поведінки і трудові цінності, які культивуються в організації, враховуються при встановленні критеріїв, використовуваних при пошуку і доборі нових працівників.
- Система заходів для адаптації нових працівників до роботи в організації і до трудового колективу. Важливо не тільки відібрати кращих працівників, але і забезпечити їхнє м'яке входження в організацію і швидкий вихід на необхідний рівень робочих показників.
- Навчання – це продовження процесу добору й адаптації нових працівників.

Однак для того, щоб зв'язок між основними функціональними напрямками процесу управління персоналом і роботою по пошуку і добору персоналу для заповнення вакансій, що мають в організації, не була декларована лише на папері, необхідна визначена структура служби управління персоналом. Ефективність діяльності по пошуку і добору нових працівників підвищується, якщо цей напрямок роботи здійснюється під єдиним керівництвом і координується з іншими сферами діяльності, пов'язаними з управлінням персоналом, починаючи від ведення кадрової документації і кінчаючи питаннями нормування і соціального захисту. Це дозволяє не тільки дотримуватися більш чітких критеріїв і процедур при пошуку і доборі кадрів, але і забезпечує високі результати в професійній і соціальній адаптації нових працівників[2, с. 64-68].

У сучасних умовах корінним чином змінилася роль людини у виробництві. Людина є не тільки найважливішим елементом виробничого процесу на підприємстві, а й головним стратегічним ресурсом компанії в конкурентній боротьбі. Якби не були прекрасні ідеї, новітні технології, найсприятливіші зовнішні умови, без добре підготованого персоналу високоефективної роботи домогтися неможливо. У зв'язку з цим управління персоналом зазнало радикальних змін. Усталюється новий погляд на робочу силу, як на один із ключових ресурсів економіки, як на "людський капітал". Люди в даний час розглядаються вже не як кадри, а як людські ресурси. Їхня цінність як фактора успіху увесь час зростає. У результаті поступово стала формуватися система управління людськими ресурсами, що заміняє систему управління кадрами. Вона покликана зіграти ключову роль у забезпеченні умов конкурентоспроможності і довгострокового розвитку організації. Дана система заснована на концепції людських ресурсів, що визнає необхідність капіталовкладень у формування і розвиток людських ресурсів. На відміну від концепції управління персоналом, ця концепція виправдовує економічну доцільність витрат, пов'язаних із залученням якіснішої робочої сили, її безперервним навчанням, підтримкою в працездатному стані і навіть створенням умов для повнішого виявлення можливостей і здібностей, закладених в особистості, з подальшим їх розвитком. Вкладення в людські ресурси стають довгостроковим фактором конкурентоспроможності і виживання фірми. У зв'язку з цим затрати, пов'язані з персоналом, розглядаються вже не як прикриті втрати, а як інвестиції в людський капітал – основне джерело прибутку. Таким чином, під управлінням персоналом розуміється система взаємозалежних організаційно-економічних та соціальних заходів для створення умов щодо нормального функціонування, розвитку й ефективного використання потенціалу робочої сили на рівні організації. Обов'язковою умовою при цьому повинне бути органічне поєднання управління персоналом з концепцією розвитку організації.

Література:

1. Артем'єв В. Нові можливості управління персоналом //Охорона праці. – 2000. – № 9.
2. Колпаков В. Управління розвитком персоналу: теорія і практика/ //Персонал. – 2004. – № 11.
3. Христофоров І. У пошуках "генератора" ефективності управління персоналом //Справочник кадровика. – 2003. – № 8.

Науковий керівник:
доцент Сидорець Людмила Василівна.

Поліна Ісакова
(Миколаїв, Україна)

РОЛЬ БРЕНД – МАРКЕТИНГУ В ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

У сучасних умовах підвищення ефективності виробництва можна досягти переважно за рахунок розвитку інноваційних процесів, які отримують кінцеве вираження в нових технологіях, нових видах конкурентоспроможної продукції. Розвиток нових технічних і організаційно – технологічних, вдосконалення основних принципів управління стосовно до специфіки вітчизняного ринку створюють умови для оновлення процесів відтворення на підприємствах і дають додатковий імпульс для економічного зростання. За своєю природою інновації включають в себе не тільки технічні чи технологічні розробки, а й будь-які поліпшення у всіх сферах науково-виробничої діяльності, в тому числі вдосконалення організації, продажів, системи просування товару і т. п.

Відомо, що поведінка споживача є, в основному, ірраціональним і інтуїтивним. Якщо у покупця немає явних переваг у продукції, він вибирає її на підставі таких чинників:

- вражень від минулих покупок продукції (товарів і послуг);
- рекомендацій друзів і знайомих;
- зовнішнього вигляду продукції, назви, місця продажу, ціни;
- інформації про виробничі характеристики продукції (складі, терміні зберігання, гарантованих зобов'язаннях).

Тому більшу роль у формуванні успішного бренду грає торгова марка, до якої відносяться логотип товару; слоган; легенда; упаковка і так далі[1].

Будь-який бренд є торговою маркою, але не всі торгові марки згодом стають брендом. Але поняття «бренд» набагато ширше, ніж поняття «товар», яке обмежено і пов'язано з матеріальними властивостями, що задовольняють потреби покупця. Бренд формує образ торгової марки і зміцнює її у свідомості споживача через комунікації, що символізують пряме чи уявне відношення до товару[4].

Наприклад, торгова марка «Майский чай» – це словосполучення, що асоціюється у свідомості з весняними квітами, весняним пробудженням, теплом. Але саме слово « травневий чай» не відображає цінності даного товару і не має безпосереднього відношення до його призначення і якості.

Таким чином, бренд формує у свідомості споживачів споживчі властивості товару через символіку торгової марки.

При продумуванні бренду (і будь-яких інших) маркетингових комунікацій варто керуватися наступними вимогами:

- сенс бренду повинен бути об'єктивним і оперативним: здатним привернути увагу покупця при одиничному контакті;
- повідомлення про товар повинні сформувати стійке враження про властивості, що вигідно відрізняють його від конкурентної торгової марки.

Стратегічна мета бренду – створити основу для формування тривалих взаємин покупця і брендового товару.

Стратегію формування бренду можна викласти за допомогою такої покрокової схеми:

- визначення місії бренду, набору цінностей. Слід відповісти на запитання: «Які позитивні якості брендового товару повинні відкритися у підсвідомості споживача? Як ми можемо йому допомогти?»;

- візуалізація бренду, пошук ефективного способу, асоціацій, які найбільш тісно відображають потреби клієнтів;

- розробка атрибутики бренду.

- Головна помилка при формуванні бренду на пострадянському просторі – починати роботу з візуалізації (створення логотипу, імені компанії), а не з продумування місії і цінностей бренду[5].

Сьогодні бренд формує від 30 % до 70 % ринкової вартості бізнесу. Він бере участь у капіталізації бізнесу, дає можливість планувати грошові потоки. Так, згідно з даними дослідження «The Banker»(рис.1), репутація бренду є ключовим фактором успішності банку (такої думки дотримується 65 % банкірів).

Ключові фактори успішності банку,
згідно «The Banker»

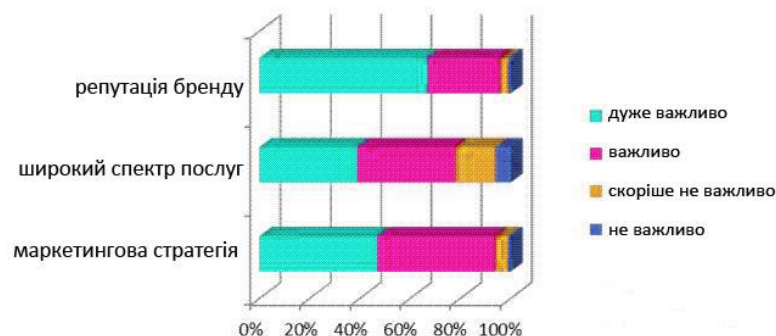

Рис.1 Ключові фактори успішності банку,згідно «The Banker»

Нарешті, відзначимо, що крім простого виведення бренду на ринок на початку XXI століття все більш популярними стають такі тенденції у сфері бренд – менеджменту:

- Нішевий концентрований маркетинг. Відмінно проілюстрований автобрендом Smart: замість того, щоб конкурувати на всьому ринку автомобілів, вони знайшли вузькоспрямований сегмент і охопили його цілком;

- Застосування конфронтаційних технологій. На практиці це позначає об'єднання дуже різних брендів з метою викликати інтерес / підтримати попит на їх продукцію;

Наостанок – історична довідка. Вперше брендинг у сучасному розумінні слова став застосовуватися ще в третьому тисячолітті до н.е. – Коли тавро на худобі стало сприйматися не тільки як ідентифікатор власника – тваринника, але і як показник особливих властивостей саме даного поголів'я, що сприяли активним продажам (що прямо зазначено, наприклад, у Єгипті в 21 столітті до н.е.) [2].

Англійське слово brand до XX століття і мало основне значення « тавро, випалювали на шкірі клеймо ». Воно походить від того ж протогерманського кореня, що німецьке brennen і його англійський аналог burn – палити, випалювати, припікати (звідси ж, до речі, і німецьке Brand – « пожежа » – яке дало у російській мові слова типу брендспойт, брендмауер).

Ще більш давніми елементами брендингу були форми і орнаментация кераміки, а також деяких інших артефактів. Все це, підчас, крім сакральних, художніх та інших функцій вже тоді створювалося цілеспрямовано для підвищення продажів (якими в давнину частіше служив натуральний обмін) – в якості знака певних властивостей або особливої статусності предметів або вкладаємого в них вмісту. Вже в дописьмову епоху, очевидно, ремісники і найближчі до них влади та інші зацікавлені особи створювали цілі « продажні » концепції конкретного іміджу – пов'язаного з використанням предметів, оформлених саме так, а не інакше [5].

Клеймо ж в чистому вигляді в античні часи і в ранньому середньовіччі мали найбільш серйозні й успішні виробники найбільш цивілізованих країн. Але вже в XVI столітті власний герб і символіку мало більшість виробників товарів у Європі.

Наявність у компанії сильної торгової марки (бренду) є стратегічним важелем підвищення її конкурентоспроможності. У суспільстві споживання торгової марки (бренди) є насамперед показником рівня доходів і соціального статусу, а також можуть бути вираженням стилю життя, фантазій, відображенням естетичного вибору. Бренди в чому стають психологічним контекстом існування людини і способом координації культури і мови спілкування між компаніями та споживачами. На сьогодні мова брендів сформована щодо визначенням міжнародним «правилами гри», і споживачі згодні приймати символізовані брендами життєві установки [3].

На початку XXI ст. практично на всіх економічних ринках (особливо на розвинених) інновації технічного або змістовного характеру супроводжуються у все більшій мірі інновацією форм і образів, які формуються в уяві споживача. У інформаційному суспільстві все більшу роль відіграє просування бренду, яке досягається шляхом розвитку стійких позитивних образів і асоціацій, пов'язаних з брендом. Збільшення ролі образів, асоціацій привело в тому числі і до формування нового подання про інновації в рамках комунікативної концепції формування конкурентних переваг – про споживчі інновації. У цьому зв'язку в економічній науці посилюється інтерес до розробки теорії та методології брендингу як до невід'ємного компоненту реалізації наукового і технічного потенціалу підприємств, територій та інших суб'єктів економіки в умовах ринку. Першочергова значимість інновацій для динамічного розвитку економіки та підвищення конкурентоспроможності підприємств висуває проблему розвитку теоретичних і методичних основ системи формування та просування брендів інноваційних товарів в число актуальних проблем економіки.

Таким чином можна зробити висновок, що інноваційна діяльність нерозривно пов'язана з брендом, який виконує керуючу функцію. Бренд-маркетинг як прийом менеджменту споживчих інновацій – це управління процесом реалізації нових продуктів та їх просуванням [2].

Література:

1. Зозульов О.В. Аналіз ставлення споживачів до торговельної марки: огляд сучасних теорій і підходів / О.В. Зозульов // Маркетинг в Україні. – 2002. – №1. – С. 4 – 8.
2. Дойль П. Маркетинг-Менеджмент и стратегии. СПб: Питер, 2002, с.215.
3. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: навчальний посібник / С.М. Ілляшенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга»; К.: Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. – 324 с.
4. Кузьменко В. Потребительская инновация: новый взгляд на инновационную деятельность на рынках потребительских товаров в условиях современного общества // Бренд-менеджмент – 2004 – №1 с. 51.
5. Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу: монографія / [за ред. д.е.н., професора С.М. Ілляшенка].–Суми: ВТД «Університетська книга», 2008 –615 с.

Науковий керівник: доцент Сидорець Людмила Василівна

Зульфья Каирканова, Камила Рахимжанова
(Астана, Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВВЕДЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Как отметил Глава государства Н.А. Назарбаев в Послании народу Казахстана «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира, Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии», современная, конкурентоспособная и открытая рыночная

экономика это фундамент процветающего и динамично развивающегося общества [1]. Согласно его Концепции одной из приоритетных задач для достижения данной цели является интеграция в мировую экономику. То есть, возникает необходимость совершенствования системы бухгалтерского и финансового учета, а именно приоритетным является внедрение Международных стандартов финансовой отчетности.

Базовая основа для перехода уже была заложена сразу после приобретения независимости нашей страны, а в 2002 года в Казахстане официально был легализован переход на МСФО. Причина того, почему же не стали сразу их развивать – молодая страна с нехваткой квалифицированных работников и с недостаточным опытом в этой сфере. Но текущее положение не только Казахстана, но и государств со всего мира уже обязывает применять МСФО на практике. К примеру, Америка начала объединять некоторые стандарты с GAAP, а Россия, согласно Постановлению Правительства РФ № 107 от 25.02.2011 «Об утверждении Положения о признании Международных стандартов финансовой отчетности», определило механизм признания и принятия международных стандартов в РФ.

Задача перехода на МСФО – формирование финансовой отчетности, полезной для принятия экономических решений различным группам пользователей, при этом полезность отчетности будет определяться качеством и количеством информации, в ней содержащейся. Таким образом, МСФО должен быть максимально открытым, надежным и сопоставим с информацией об организации. Поэтому основными принципами является: принцип начисления; непрерывность деятельности; разумность; последовательность; приоритет содержания над формой. Компоненты данной отчетности включают баланс, отчет о прибылях и убытках, движение денежных средств, изменения в капитале и примечания к ним [2].

Рассмотрим как происходил процесс перехода в Казахстане на МСФО и какие результаты мы имеем. Основные периоды:

1995 г – Указ, имеющий силу Закона Республики Казахстан «О бухгалтерском учете». Годом позже были введены Казахстанские стандарты бухгалтерского учета, которые послужили истоком перехода на МСФО.

2002 г. – принято дополнение Закона статьей 2-1, согласно которой финансовая отчетность должна составляться организациями, за исключением государственных учреждений в соответствии с МСФО, в следующем порядке: финансовые организации с 1 января 2003 года, акционерные общества – с 1 января 2005 года, и иные организации – с 1 января 2006 года.

15 мая 2003 г. – введение «Плана мероприятий по переходу на международные стандарты финансовой отчетности в Республике Казахстан на 2003-2005 годы».

9 августа 2006 года – Проект Концепции развития отрасли бухгалтерского учета и аудита в РК на 2007-09 гг.

Кроме того, разрабатываются методические рекомендации по введению и применению МСФО, издаются учебные пособия, проводятся семинары по обучению кадров. Одним из примеров можно назвать проведение семинаров по городам Казахстана на тему «Бухучет в соответствии с МСФО», организатором которого являлось Правительство страны совместно с Американским агентством по международному развитию (USAID) проекта. Международные организации, такие как PWC, KPMG и другие, также заняты в сфере обучения к новым стандартам финансовой отчетности.

Согласно статистическим данным депозитария финансовой отчетности, на данный момент в Казахстане количество компаний, перешедших на МСФО составляет 3369 организации публичного интереса, где 1322 – акционерные общества. При этом основные проблемы с которыми они столкнулись это отсутствие информационно-учебных материалов по МСФО, от которых можно было бы отталкиваться. Кроме того, другая существенная проблема – нехватка квалифицированного персонала, немногие аудиторы и бухгалтеры полностью смогли овладеть необходимой информацией и практикой введения финансовой отчетности. В Казахстане за проведение аттестации аудиторов отвечает Квалификационная комиссия при Палате Аудиторов. При этом список действительных членов аудиторов в Палате на 2012 год составляет 369 аудиторов, количество непрактикующих аудиторов 27.

Для субъектов малого и среднего бизнеса эта проблема еще более существенна в отличие от других видов организаций, так как МСФО практически не применимы для этих категорий из-за комплексности и методологической сложности. В силу этого обстоятельства 11 января 2011 года Всемирный Банк и Фонд развития МСФО провели семинар, посвященный базовым элементам МСФО для МСБ, что позволило лучше понять систему.

В каких аспектах все же имеются различия между МСФО и Казахстанскими стандартами бухгалтерской отчетности? Во-первых, КСБУ направлена на четкое соблюдение всех законодательных принципов отчетности, имеется порядок ведения бухгалтерского учета и составления отчетности. Когда как приоритетным направлением по МСФО является экономическая целесообразность и профессиональное мнение бухгалтера. Во-вторых, применение МСФО позволяет открыть доступ к международным рынкам капитала, а именно это поток новых иностранных инвестиций в наши компании. Возможно это один из самых ключевых преимуществ как для Казахстана, так и для зарубежных стран. Инвесторы, видя прозрачность финансовых отчетностей, будут с большим доверием относиться к отечественным компаниям[3].

Так какие результаты мы имеем на сегодня? Во-первых, это улучшение системы проверок финансовых отчетов, то есть прозрачность и доступность информации позволяет более точно понять

финансовое положение компании. Во-вторых, прозрачность информации минимизирует уровень коррупции не только в компании, но и в Казахстане. И, конечно, это приток инвестиции, что позволяет улучшить экономику во всем государстве.

Немаловажную роль играет и обучение кадров. Согласно данным Института профессиональных бухгалтеров и аудиторов в Казахстане необходимо пройти обязательную подготовку и получить сертификат профессионального бухгалтера в аккредитованной организации. Это Национальная сертификация "Профессиональный бухгалтер", CAP, CIPA, DipIFR, Институт Сертифицированных Финансовых Менеджеров (ИСФМ) Казахстана. Последнее является представителем ИСФМ в Лондоне, которая также открыла свои представительства в России, Латвии, Эстонии, Украине и Азербайджане. Сертификация DipIFR является аналогом программы ACCA Великобритании, она была создана специально для стран СНГ и ведется на русском языке для удобства обучения.

Как только начался процесс перехода на МСФО, многие компании сталкивались со многими трудностями, и даже в некоторой степени не понимали зачем менять казахстанские стандарты финансовой отчетности. Но в любом случае данный процесс был необходим, так как для осуществления главной цели – вхождение в список конкурентоспособных стран с развитой рыночной экономикой – нужно идти в ногу со всем миром. И на основе, пусть и недолгого, полученного опыта в Казахстане улучшится финансовое состояние не только крупных организации, но предприятий малого и среднего бизнеса.

Литература:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии» от 1 марта 2006 года
2. Дюсембаев К.Ш. «Анализ финансовой отчетности», Экономика, Алматы, 2009, Учебник
3. Официальный сайт IFRS Foundation and the IASB – www.ifrs.org

Научный руководитель: Магистр «Оценки»,
старший преподаватель АО «Финансовая Академия» Каирканова Зульфия Раисовна.

**Зульфия Каирканова, Бибигуль Алтаева,
Дана Куженова
(Астана, Казахстан)**

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Вместе с развитием общества развивается и совершенствуется экономическая мысль. Одной из экономических наук, которая позволяет решать различного рода социально-экономические проблемы является бухгалтерский учет.

Бухгалтерский учёт – упорядоченная система сбора, регистрации и обобщения информации в денежном выражении о состоянии имущества, обязательств организации и их изменениях путём сплошного, непрерывного и документального учёта всех хозяйственных операций.

Проблемные вопросы в развитии бухгалтерского учета, находят отражение в различных трудах ученых, благодаря чему в настоящее время существуют различные научные направления. Наличие разных подходов хоть и помогает с разных сторон взглянуть на существующие проблемы, но так же и создает некоторые препятствия для формирования и развития профессионального суждения бухгалтера, ввиду противоречивости некоторых выводов.

В данной статье рассматривается развитие бухгалтерского учета на современном этапе. Исследуется вопрос взаимосвязи между теорией и практикой бухгалтерского учета, а так же основные требования по вопросу квалификации бухгалтера.

Бухгалтер, приступая к решению задач бухгалтерского учета, как правило, полагается на свои знания в области теории бухгалтерского учета полученные им в процессе обучения в учебном заведении и в процессе самообучения. Но лишь теоретических знаний бухгалтерского учета недостаточно, важно так же грамотно применять их на практике.

Знания, навыки и опыт все это на сегодняшний день играет немаловажную роль в развитии бухгалтерского учета. Любое действующее предприятие желало бы получить в свои руки бухгалтера, который имеет соответствующее образование, знание нормативных документов в своей области, знание определенных программных продуктов и наличие опыта работы. И во многих случаях акцент делается именно на последнем.

Развитие теории и практики учета неразрывно связано с его усложнением и рисками, которые имеют место на практике. Это могут быть риски, которые связаны с незнанием и впоследствии неправильной постановкой бухгалтерского, налогового и управленческого учета в организации бухгалтером.

Нередко можно увидеть скитания выпускников в поисках своей первой работы, именно потому, что, как правило, предприятия не хотят подвергаться подобного рода рискам. Всем понятно, что сразу после окончания обучения выпускники обладают только теоретическими знаниями по своей профессии. Из чего можно сделать вывод о том, что диплом – это не гарантия трудоустройства, а лишь «лицензия» на поиски работы бухгалтера.

Считается что методология учета, сформированная на протяжении достаточно долгого времени, остается и применяется без изменений, что не соответствует действительности. Таким образом, даже действующему бухгалтеру необходимо приспосабливаться к изменениям, которые появляются в процессе развития учета. Даже наличия опыта работы иногда бывает недостаточно. В процессе своей работы бухгалтер обязан постоянно совершенствовать уровень своих знаний, умений и навыков, повышать квалификацию и стремиться к профессиональному росту, что повлияет на формирование и развитие его профессионального суждения. Именно по этой причине сейчас большое внимание уделяется повышению квалификации бухгалтеров различными способами. В качестве примера можно привести проверенный на западе и заслуживающий высокого доверия способ, которым является получение международного признанного диплома или сертификата бухгалтера. Примерами таковых являются:

- CPA (Certified Public Accountant);
- ACCA DipIFR (Diploma in International Financial Reporting);
- CMA (Certified Management Accountant);
- CIA (Certified International Auditor).

На западе наличие таких сертификатов и дипломов давно стало требованиями для работы в качестве бухгалтера.

Для получения таких сертификатов от бухгалтеров требуется знание всех соответствующих стандартов бухгалтерского учета и финансовой отчетности.

Наряду со всем выше перечисленным важно отметить так же, что бухгалтеру необходимы определенные личные и профессиональные качества и способности, такие как: внимательность, ответственность, исполнительность, организованность, аккуратность и другие качества.

«Профессиональное суждение» – это заключение ответственного работника о деталях признания и оценки объекта учета в бухгалтерской отчетности.

Профессиональное суждение необходимо, в первую очередь, при решении вопроса о включении объекта в отчет о прибылях и убытках или в бухгалтерский баланс. В процессе формирования профессионального суждения решают, сможет ли объект служить источником экономических выгод, какова вероятность их притока или оттока, с какой степенью надежности можно измерить стоимость объекта.

Профессиональное суждение требуется и при оценке конкретных событий или фактов, таких как срок полезной службы объекта, соотношение правовой формы и экономического содержания, длительность процесса потребления заключенных в объекте экономических выгод, реальность погашения сомнительной дебиторской задолженности, возможность устаревания объекта, вероятность обращения в судебные органы по обязательствам компании и возможный итог разбирательств, в которые может быть вовлечена компания.

При получении бухгалтером первого практического опыта немаловажную роль играет внешняя среда. В относительно небольшой организации бухгалтеру приходится сталкиваться со всеми участками финансового и налогового учета, поскольку бухгалтерию в таких предприятиях зачастую ведет один бухгалтер, поэтому здесь больше возможностей для приобретения бухгалтером практического опыта по всем участкам учета. В крупных компаниях бухгалтер, в основном, выполняет одну и ту же работу, которая у работника может быть доведена до автоматизма. И здесь нет возможности получения всестороннего практического опыта.

Бухгалтерский учет как наука развивается и совершенствуется благодаря вкладу исследователей, которые имеют профессиональные знания и практические навыки в данной сфере.

Если бухгалтер занимается исследовательской деятельностью, то он всегда высказывает свое профессиональное суждение и вносит свой вклад в развитие теории и практики учета. Теория учета развивается тогда, когда практическая деятельность ставит новые задачи, требующие экономического обоснования, постановки, определения объекта учета и его движение во времени.

Для дальнейшего развития бухгалтерского учета, как науки актуальным и важным является представление результатов проведенных исследований в теории и практике бухгалтерского учета всему научному сообществу, в целях обмена знаниями и опытом в бухгалтерском учете.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»;
2. Международные стандарты финансовой отчетности
3. Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знаний / Под ред. С.Н. Южакова. Т.18. – СПб, 1904 – 798 с.
4. Бухгалтерский учет: учеб. / Под ред. Я.В. Соколова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 776 с.
5. Шевелев А.Е., Шевелева Е.В. Риски в бухгалтерском учете: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2007. – 280 с.

6. Соколов Я.В. Зачем бухгалтеру теория бухгалтерского учета? // Бухгалтерский учет. – 2005. – № 2. – С. 53–56.
7. Гульпенко К.В., Тумашик Н. В. Теоретические аспекты развития учета // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 4 (32). – С. 177-181.
8. Палий В.Ф. Актуальные вопросы теории бухгалтерского учета // Бухгалтерский учет. – 2005. – № 3. – С. 45–48.
9. Палий В.Ф. Актуальные вопросы теории бухгалтерского учета // Бухгалтерский учет. – 2005. – № 3. – С. 45–48.
10. Райзберг Б.А. Психологическая экономика: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА – М, 2005. – 432 с.

Научный руководитель:

Старший преподаватель Каирканова Зульфия Раисовна.

**Зульфия Каирканова, Асель Курманова
(Астана, Казахстан)**

ОСОБЕННОСТИ РЕФОРМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ КАЗАХСТАНА

Повышение эффективности экономики является ключевой задачей современной экономической стратегии государства. Особая роль в этом принадлежит бухгалтерскому учету, как важному средству управления ресурсами страны. Поставленные перед бухгалтерским учетом задачи по обеспечению информацией внутренних и внешних пользователей о показателях деятельности государственных учреждений в целях достоверной оценки её финансового и имущественного положения свидетельствуют о повышении роли бухгалтерского учета как уникального источника для принятия обоснованных управленческих решений. В свою очередь возникновение новых экономических и правовых отношений между хозяйствующими субъектами различных организационно – правовых форм собственности, происходящие интеграционные процессы во всех сферах их деятельности с зарубежными партнерами предполагают гармонизацию бухгалтерского учета, ориентированного на использование общепринятых в мировой практике принципов и правил ведения бухгалтерского учета.

Фундаментальные изменения в мировой экономике, связанные с ее глобализацией потребовали унификации принципов составления финансовой отчетности, для того чтобы она была понятна, сравнима, надежна и достоверна, т.е. обеспечила бы общую сопоставимость финансовой отчетности разных стран. В качестве основного инструмента реформирования бухгалтерского учета и отчетности экономическими развитыми странами были приняты МСФООС[1].

Международные Стандарты Финансовой Отчетности общественного Сектора – это стандарты, разработанные Международной Федерацией Бухгалтеров для организаций, основная деятельность которых заключается в предоставлении государственных услуг, и их финансирование в основном осуществляется за счет средств государственного бюджета.

Основные принципы, положения и требования МСФООС основаны на МСФО. Цель МСФООС заключается не только в предоставлении информации для принятия управленческих решений, но и в том, чтобы учреждение отчиталось за вверенные ему ресурсы и обеспечило заинтересованных лиц полной и достоверной информацией о его финансовом положении. Международные стандарты отражают уровень сложившихся в развитых экономиках рыночных отношений, имеют международное признание и обобщают лучшую современную мировую практику в области составления финансовой отчетности[1].

По мнению международных экспертов, применение МСФООС позволяет упростить законодательную базу учета и пресечь бесконечный поток текущих инструкций, писем, указаний, которые нередко противоречат друг другу и тем самым характеризуются относительно меньшей сложностью по сравнению с национальными стандартами, применением минимальных трудозатрат на разработку, внедрение и простотой восприятия для пользователей финансовой информации во всем мире[2].

Интеграция Казахстана в рыночную экономику определила ряд существенных задач, одной из ключевых из них является реформа системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности путем внедрения международно-признанных принципов и методов учета и отчетности.

В настоящее время бухгалтерский учет в государственных учреждениях ведется согласно Инструкции по бухгалтерскому учету в государственных учреждениях. Традиционный учет и отчетность в государственных учреждениях, по сути, представляет собой содержание информации о движении денежных средств в соответствии с Единой бюджетной классификацией расходов, сформированной по кассовому методу и позволяет эффективно контролировать целевое их использование. Однако, главным потребителем такой информации выступает государство в лице отраслевых министерств и ведомств, планирующих, статистических и финансовых органов, где основная функция учета заключается в предоставлении информации об отклонениях от установленных планов и смет. При этом финансовое положение учреждения рассматривается только

второстепенно. Действующая ныне система не позволяет полноценно и результативно оценивать воздействие на экономику мер государственной бюджетной политики и анализировать эффективность их на долгосрочной перспективе, поскольку операции, базирующиеся на кассовой основе не отражают адекватным образом экономическую сущность операции и как следствие ее воздействие на финансовое положение. В этой связи возникает объективная необходимость в трансформации учета и отчетности по новым принципам и правилам с целью осуществления перехода от управления затратами к управлению результатами для создания ясной и прозрачной системы управления финансовыми ресурсами страны и усиления ответственности за эффективное их использование[3].

Актуальность этого вопроса заключается в том, что комплексный пересмотр всей системы учета и отчетности, развитие и его совершенствование в соответствии с международными правилами должен сочетаться с максимальным использованием многолетнего национального опыта и сохранением тех методов, инструментов и методологических решений, которые не противоречат принципам международных стандартов.

В основу реформы бухгалтерского учета казахстанских государственных учреждений были заложены принципы, методы и модели учета МСФООС – международных стандартов финансовой отчетности общественного сектора по методу начисления. Как показывает международная практика, МСФООС закрепляют достаточно длительный опыт ведения бухгалтерского учета и отчетности в условиях рыночной экономики. Кроме того, отчетность, сформированная по МСФООС, отличается высокой информативностью и полезностью для принятия управленческих решений[2].

На сегодняшний день первый этап Плана действий программы совершенствование системы бухгалтерского учета государственных учреждений в части подготовки методологии новой системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности для государственных учреждений практически завершен. Утверждены приказами Министра финансов РК нормативные правовые акты, единая учетная политика, план счетов бухгалтерского учета, правила ведения бухгалтерского учета, формы и порядок составления отдельной и консолидированной финансовой отчетности.

Одним из основных документов регламентирующих порядок ведения бухгалтерского учета являются Правила ведения бухгалтерского учета, заменяющие собой Инструкцию. Новые правила устанавливают единый порядок ведения бухгалтерского учета в государственных учреждениях, содержащихся за счет республиканского и местных бюджетов. При этом, администраторы бюджетных программ по согласованию с центральным уполномоченным органом по исполнению бюджета в необходимых случаях могут издавать указания о порядке применения общих положений по бухгалтерскому учету в государственных учреждениях своей системы с учетом специфики их деятельности и соблюдением установленного порядка ведения бухгалтерского учета в государственных учреждениях[2].

Первоначальным шагом реформы послужила трансформация отчетности организаций публичного интереса на МСФО, вторым и наиболее масштабным предстоит внедрение МСФООС, с целью гармонизации двух систем в единообразии, и последующего перехода к основному завершающему шагу по формированию консолидированного баланса активов и обязательств государства в целом.

Таким образом, новая система ведения бухгалтерского учета позволит вести более подробный учет и соответственно получать более детальный объем информации для пользователей. Как известно, для принятия правильных экономических решений важны два фактора эффективный менеджмент и достоверная и полноценная финансовая информация. Где основной целью и задачей бухгалтерского учета является обеспечение заинтересованных лиц полной и достоверной информацией о финансовом положении государственных учреждений.

Предполагается, что результаты проделанной методологической работы найдут широкое применение в практической деятельности государственных учреждений РК и приведут к более эффективному управлению ресурсами страны в целом.

Литература:

1. Калиева Д.Ш., Макарова С.Б., статья «МСФООС: история возникновения и международный опыт их применения»
2. Ерназарова З.А., статья «Основные тенденции развития бухгалтерского учета. Изменения в законодательстве»
3. Салыхова Э., Андекина Р., статья «Проблемы и перспективы введения МСФО в Казахстане»

Научный руководитель:

Старший преподаватель кафедры «Учет и аудит», магистр «Оценки»
Каирканова Зульфия Раисовна.

Зульфия Каирканова, Дана Куженова, Бибигуль Алтаева
(Астана, Казахстан)

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ АУДИТОРСКОГО РИСКА И СУЩЕСТВЕННОСТИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ АУДИТОРСКОЙ ПРОВЕРКИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В числе требований Международного стандарта аудиторской деятельности – «Обязанности аудитора по рассмотрению недобросовестных действий в ходе аудита» – содержится требование оценки риска существенного искажения в результате недобросовестных действий. В том числе, на уровне бухгалтерской отчетности в целом и на уровне предпосылок, составления бухгалтерской отчетности, в отношении групп однотипных операций, остатков по счетам бухгалтерского учета и раскрытий информации.

Необходимо принимать во внимание тот факт, что аудитор не подтверждает каждую заключенную клиентом сделку, он может только выразить независимое мнение с определенным уровнем уверенности в ее правомерности. Всегда есть определенный риск, потому что существует вероятность того, что какая-либо существенная неточность не была обнаружена.

В данной статье предлагается методика для оценки аудиторского риска искажений бухгалтерской отчетности в результате недобросовестных действий. В основе которой лежит практическое руководство «Managing the Business Risk of Fraud: A Practical Guide», адаптированное для применения в рамках аудиторской проверки.

До начала описания методики необходимо знать ряд определений:

Недобросовестные действия – это действия, совершенные обманным путем одним или несколькими лицами из числа представителей собственника, руководства, работников аудируемого лица и (или) иными лицами для получения незаконных выгод.

Риск – результат существенных условий, событий, обстоятельств, действия или бездействия, которые могут негативно повлиять на способность аудируемого лица достигать своих целей и реализовывать свои стратегии.

Аудиторский риск – это риск, который заключается в том, что аудитор может выразить несоответствующее мнение в случаях, когда в финансовой отчетности содержатся существенные искажения.

Средства контроля – это то, что применяет аудируемое лицо для обеспечения разумной уверенности в достижении своих целей.

Факторы риска недобросовестных действий – это мотивирующие факторы; давление совершить недобросовестное действие; осознанная возможность предпринять недобросовестное действие и способность завуалировать его, находя ему логическое обоснование.

Процесс оценки аудиторских рисков существенного искажения в результате недобросовестных действий можно разделить на семь этапов:

- Определение потенциальных рисков недобросовестных действий.
- Оценка вероятности реализации рисков, определенных на первом этапе.
- Оценка последствий реализации рисков, определенных на первом этапе.
- Установление, на каких должностях и в каких подразделениях сотрудники наиболее склонны к совершению недобросовестных действий и определение наиболее вероятных способов совершения указанных действий.
- Определение и соотнесение существующих средств контроля с соответствующими рисками совершения недобросовестных действий.
- Установление, действуют ли средства контроля, определенные на пятом этапе, эффективно и результативно.
- Определение и оценка остаточного риска, возникающего в результате неэффективности средств контроля либо их отсутствия.

Методика оценки аудиторского риска начинается с составления списка выявленных рисков недобросовестных действий, которые оцениваются по вероятности наступления и значимости последствий. Затем риски соотносятся с должностями и подразделениями организации и существующими средствами контроля. В дальнейшем средства контроля оцениваются по планируемой эффективности, а затем фактическая эффективность применения подтверждается результатами тестирования. На завершающем этапе определяются остаточные риски существенного искажения и ответные действия аудитора в их отношении.

Приведенный выше в статье метод проведения оценки рисков недобросовестных действий, не является единственно возможным. Можно применять свой подход, отличный от указанного как полностью, так и на уровне отдельных этапов.

Однако, при этом, необходимо принимать во внимание три важных обстоятельства:

- различия в масштабе деятельности, отрасли функционирования и иные факторы делают невозможным симплификацию процесса оценки для всех организаций, всякий раз необходимо корректировать свой подход в зависимости от аудируемого предприятия;
- чем более сложен будет выбранный метод оценки, тем сложнее будет применить его на практике;

• оценка какого-либо риска недобросовестных действий как существенного и отсутствия ответных действий в его отношении со стороны аудитора, будет явным нарушением стандартов аудиторской деятельности.

Точных способов сведения аудиторского риска к нулю не существует, но аудитор всегда должен стремиться к максимальному его снижению путем учета всевозможных факторов при планировании аудита.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности»
2. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»
3. Международные стандарты аудита
4. Международные стандарты финансовой отчетности
5. Аренс А. Аудит / А. Аренс – М.: Финансы и статистика 2001. – 560 с
6. Аудит: учебник для бакалавров / Р. П. Булыга – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 431 с.
7. Бычкова С. М. Аудит: учеб. пособие / С. М. Бычкова – М.: Магистр, 2009. – 463 с.
8. Бычкова С. М. Практический аудит / С. М. Бычкова – М.: Эксмо, 2009. – 176 с.
9. Научный специализированный журнал «Учёт, анализ и аудит»
10. Аудиторский риск // Режим доступа: <http://www.auditfinprom.ru>
11. Аудиторский риск // Режим доступа: <http://www.referun.com/n/metodicheskiy-instrumentariy-otsenki-riska-v-audite>

Научный руководитель:

Магистр «Оценка» Каирканова Зульфия Раисовна.

**Зульфия Каирканова, Слукеш Ахметова,
Нурайлым Кайрбекова
(Астана, Казахстан)**

ПРОБЛЕМЫ НЕРАВНОМЕРНОСТИ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ КАЗАХСТАНЦЕВ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Как экономическое явление заработная плата возникла на определенной стадии развития человеческого общества, на том его этапе развития товарного производства, когда возник промышленный капитал и в обществе появились наемные работники, с одной стороны, и предприниматели – с другой. Наемный рабочий за свою работу на предприятии получал заработную плату.

На рынке труда происходит продажа рабочей силы с установлением «ставки заработной платы», объективной основой которой и является стоимость рабочей силы.

В современных условиях «ставка заработной платы» и «заработная плата работника» являются формами существования цены рабочей силы на той стадии жизненного цикла, когда рабочая сила принадлежит работнику в трудоспособном возрасте и потребляется в процессе производства продукции (услуг).

Как расход заработная плата должна гарантировать получение нужного работодателю результата, побуждая работника к определенной активности. Поскольку в современных условиях «цена рабочей силы» стала сложным понятием, работодатель стремится минимизировать в расчете на единицу продукции все виды издержек на рабочую силу, а не только заработную плату.

В Республике Казахстан сняты существовавшие ранее максимальные размеры заработной платы и установлен запрет на какое бы то ни было понижение размеров оплаты труда в зависимости от пола, возраста, расы, национальной принадлежности и т.п. Размер заработной платы устанавливается работодателем самостоятельно.

В соответствии с Трудовым Кодексом Республики Казахстан виды, системы оплаты труда, размеры тарифных ставок, окладов, премий, иных поощрительных выплат, а также соотношение в их размерах между отдельными категориями персонала, предприятия, организации определяют самостоятельно, что находит отражение в системе оплаты труда предприятия. [1]

Назарбаев Н.А. в своих трудах отмечал, что "...Казахстан обладает огромным производственным, трудовым и научно-техническим потенциалом, использование которого способствует преодолению экономического спада и создает все условия для превращения страны в одну из ведущих и процветающих держав мира". [2]

Цель регулирования рынка труда, и заработной платы, как основной его составляющей, определяется тем, что в настоящее время необходимо строить "...общество максимальных возможностей, где уважают личность и свободу каждого человека, где заботятся о тех, кто не в состоянии позаботиться о себе сам, где ценится любой труд". [1, с.12]

Учет труда и заработной платы по праву занимает одно из центральных мест во всей системе учета на предприятии. Учет труда и заработной платы должен обеспечивать оперативный контроль за количеством и качеством труда, за использованием средств, включаемых в расходы организации.

За каждым расчетом необходимо подразумевать работника, для которого заработная плата является основным источником дохода, а для организации – это суммы расходов, прямо влияющих на финансовый результат ее деятельности. [3, с.153]

Работодатель обязан оплачивать труд работника в соответствии с законодательством о труде, индивидуальным трудовым договором.

Зарботная плата состоит из основной и дополнительной частей. Основная заработная плата, являющаяся относительно постоянной частью заработной платы, состоит из должностных окладов (тарифных ставок). Составляющими элементами дополнительной заработной платы являются доплаты и надбавки к должностным окладам (тарифным ставкам), премии и вознаграждения, прочие виды выплат.

Таким образом, задачи бухгалтерского учета труда и заработной платы – это целевые установки, требования к бухгалтерскому учету труда и заработной платы, а именно:

– в установленные сроки производить расчеты с персоналом предприятия по оплате труда (начисление зарплаты и прочих выплат, сумм к удержанию и выдаче на руки);

– своевременно и правильно относить в себестоимость продукции (работ, услуг) суммы начисленной заработной платы и отчисленной органам социального страхования;

-собрать и группировать показатели по труду и заработной плате для целей оперативного руководства и составления необходимой отчетности, а также расчетов с органами социального страхования и пенсионным фондом.

В Казахстане средняя зарплата в марте 2013 увеличилась на 10 122 тенге. Средняя заработная плата казахстанцев в марте 2013 составила 108 857 тенге, увеличившись на 10 122 тенге или на 10,3% по сравнению с февралем.

По данным Агентства по статистике РК, средние заработные платы в марте 2013 года выросли по сравнению с соответствующим месяцем прошлого года на 8,2%, в реальном выражении на 1,3%. Средний заработок в Казахстане в марте 2013 составил 108 857 тенге.

Напомним, что средняя заработная плата в феврале 2013 года составляла 98 735 тенге.

В Астане средняя зарплата в марте 2013 года составила 155 332 тенге. Регионом с наименьшей по Казахстану средней зарплатой в марте 2013 года стала Северо-Казахстанская область (72 611 тенге).

Литература:

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 15 мая 2007 года № 252-III
2. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана "Стратегия вхождения Казахстана в число 50 наиболее развитых стран мира до 2015 года" от 01 марта 2006г. // Индустриальная Караганда №65 от 04.03.2006г.
3. Нурсеитов Э.О. Бухгалтерский учет в организациях/ Учебное пособие. – Алматы, 2006. – 472с.
4. <http://mojarplata.kz>

Научный руководитель: старший преподаватель кафедры «Учет и аудит», Каирканова Зульфия Раисовна.

Тетяна Коснічева
(Київ, Україна)

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Ситуація пенсійного забезпечення в Україні, на жаль, далека від бажаної. Склалась тенденція не врегулювання складної ситуації, а навпаки її погіршення. Те що відбувається зараз просто неймовірно дратує всіх нас.

Зараз ми маємо намір і змогу, завдяки світовому досвіду розвинутих країн докорінно змінити дане становище. Світовий досвід з розвинутою сферою недержавного пенсійного забезпечення показує, що виплати з недержавних пенсійних фондів значно перевищують державні пенсії, більш того, поступово витісняють солідарну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. У розвинутих ринкових економіках система недержавного пенсійного забезпечення, окрім реалізації соціальної функції, виконує системну функцію акумулювання коштів населення та трансформації їх в довгострокові інвестиційні ресурси. В Україні основні інститути, що оперують на ринку недержавного пенсійного забезпечення (насамперед недержавні пенсійні фонди) поки що відіграють надзвичайно малу роль у сфері залучення інвестицій у реальний сектор економіки.

Важливим кроком до стабілізації ситуації є – недержавне пенсійне забезпечення. А саме – створення недержавних пенсійних фондів під жорстким контролем уряду України.

Яким чином це має працювати:

Держава контролюючи кількість населення в містах, та районних центрах отримує змогу відрегулювати кількість утворених недержавних пенсійних фондів. Зробивши аналіз, після жорсткої перевірки та повній відповідності недержавного пенсійного фонду надає Ліцензію, завдяки якій дана установа може починати свою діяльність. Обов'язково має створитись сайт на якому держава має

висвітлити інформацію щодо недержавних пенсійних фондів, які отримали ліцензію. Отримавши ліцензію недержавний пенсійний фонд починає розповсюджувати інформацію, щодо своїх можливостей, а також запропонованих програм.

Що саме це дасть населенню:

1. Насамперед, кожна людина отримає змогу накопичувати та контролювати власну пенсію
2. Люди не будуть остерігатись, так як дана система буде під чітким контролем держави
3. Населення отримає змогу піклуватись про майбутнє своїх нащадків (створюючи пенсійні фонди, ще при народженні дитини)
4. З'явиться можливість піклуватись про близьких (роблячи для них відрахування до пенсійного фонду)
5. Соціальний захист громадянина в пенсійному віці
6. Державні гарантії громадянина щодо його пенсійного забезпечення

Для чого це Державі:

1. Вона отримуватиме відрахування від недержавних пенсійних фондів і тим самим отримає вільні кошти
2. Забезпечить населення «нормальною» пенсією
3. Надасть нові робочі місця для населення
4. Отримає відрахування (за ліцензію від недержавного пенсійного фонду).

Таким чином, система недержавного пенсійного забезпечення стане потужним джерелом довготривалих інвестицій в економіку країни, адже пенсійні кошти, акумульовані в третьому рівні – це ті інвестиції, яких сьогодні економіка так потребує, адже це і розширення вітчизняного виробництва, запровадження новітньої техніки і технології, інвестування усіх галузей економіки.

Ситуація в Україні згідно даних Держфінпослуг України складається наступна:

Станом на 30.09.12 в Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 96 недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ) та 38 адміністраторів НПФ.

Система недержавного пенсійного забезпечення протягом останніх років розвивається досить динамічно. Основні показники діяльності НПФ та темпи їх приросту наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних Фондів

Недержавні пенсійні фонди	2010	2011	9 м. 2012	Темпи приросту, %	
				2011/2010	9 м. 2012/2011
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів (тис. шт.)	69,7	75,0	62,2	7,6%	-17,1%
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами (тис. осіб)	569,2	594,6	579,5	4,5%	-2,5%
Загальні активи НПФ (млн. грн.)	1 144,3	1 386,9	1 549,2	21,2%	11,7%
Пенсійні внески (млн. грн.), у т.ч.	925,4	1 102,0	1 248,1	19,1%	13,3%
– від фізичних осіб	40,7	50,6	56,0	24,3%	10,7%
– від юридичних осіб	884,6	1 051,2	1 191,9	18,8%	13,3%
– від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,2	0,0%	0,0%
Пенсійні виплати (млн. грн.)	158,2	208,9	237,0	32,0%	13,5%
Кількість осіб, що отримали/отримують пенсійні виплати (тис. осіб)	47,8	63,1	64,4	32,0%	2,1%
Сума інвестиційного доходу (млн. грн.)	433,0	559,9	549,9	29,3%	-1,8%
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів (млн. грн.)	64,6	86,6	100,7	34,1%	16,3%

Як видно з таблиці 1, значення переважної більшості основних показників НПФ демонстрували позитивну динаміку, але водночас у зв'язку з розірванням 2 частини пенсійних контрактів учасниками НПФ відбулось істотне зменшення їх кількості та кількості укладених пенсійних контрактів на 2,5% та на 17,1% відповідно.

Станом на 30.09.12 адміністраторами недержавних пенсійних фондів було укладено 62 202 пенсійні контракти з 49 222 вкладниками, з яких 2 404 вкладники (або 4,9% від загальної кількості вкладників) – юридичні особи, на яких припадає 1 191,9 млн. грн. пенсійних внесків (95,4% від загального обсягу пенсійних внесків за системою НПЗ), та 46 818 вкладників (або 95,1% від загальної кількості вкладників) – фізичні особи.

При цьому порівняно з кінцем 2011 року кількість контрактів з юридичними особами зменшилася на 19,4%, а з фізичними особами зменшилася на 7,9%.

Протягом 9 місяців 2012 року кількість учасників НПФ відповідно до укладених контрактів зменшилася на 15,2 тис. осіб (або на 2,5%), і станом на 30.09.11 становила 579 474 особи (на кінець 2011 року – 594 638 осіб).

Станом на 30.09.12 серед учасників НПФ більшість становили особи віком від 25 до 50 років, а саме 64,2% та від 50 до 60 років, а саме 24,1%.

Станом на 30.09.12 частка вікової групи учасників НПФ старше 60 років становила 6,7%, вікової групи до 25 років – 5,0%. Серед учасників НПФ у розрізі всіх вікових груп більшість становлять чоловіки.

Протягом січня – вересня 2012 року зріс обсяг сплачених пенсійних внесків. Так, станом на 30.09.12 загальна сума пенсійних внесків становить 1 248,1 млн.грн. пенсійних внесків, що на 13,3% більше, ніж на кінець 2011 року (або на 146,1 млн. грн.).

Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) станом на 30.09.12 становили 237,0 млн. грн., збільшившись за 9 місяців 2012 року на 13,5%.

Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на 30.09.12 було здійснено пенсійних виплат (одноразово та на визначений строк) 64 392 учасникам, тобто 11,1% учасників від їхньої загальної кількості отримали пенсійні виплати.

Загальний обсяг активів, сформованих пенсійними фондами, станом на 30.09.12 становить 1 549,2 млн. грн. Всього за дев'ять місяців 2012 року активи недержавних пенсійних фондів зросли на 14,2% (або на 162,1 млн. грн.) у порівнянні з кінцем 2011 року.

Метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян. Тому стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ.

Загальна сума доходу, отриманого від інвестування пенсійних активів, станом на 30.09.12 становила 549,9 млн. грн. (або 44,1% від суми залучених внесків), зменшилася протягом 9 місяців 2012 року на 10,0 млн. грн. (або на 1,8%).

Поки що суттєвим фактором, що продовжує стримувати зростання інвестиційного доходу НПФ, є незначний обсяг залучених пенсійних внесків для забезпечення можливості здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти.

Станом на 30.09.12 переважними напрямками інвестування пенсійних активів є депозити в банках (31,6% інвестованих активів), облігації підприємств – резидентів України (21,6%), акції українських емітентів (18,5%) та цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (13,6%)

У загальній структурі інвестиційного портфеля НПФ активи розподіляються таким чином:

– 510,0 млн. грн., або 32,9% загальної вартості активів НПФ, розміщено на банківських депозитах (станом на кінець 2011 року – 396,8 млн. грн., або 34,7%, відповідно);

– частка цінних паперів, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, у консолідованому портфелі НПФ в абсолютному виразі зменшилася з 209,0 млн. грн. станом на кінець 2011 року до 189,3 млн. грн. станом на кінець III кварталу 2012 року, та у відносному дещо знизилася – з 15,1% до 12,2%, відповідно;

– частка корпоративних облігацій у консолідованому портфелі збільшилась у порівнянні з кінцем 2011 року: в абсолютному виразі з 346,5 млн. грн. до 457,0 млн. грн., а у відносному з 25,0% до 29,5%, відповідно;

– у порівнянні з кінцем 2011 року в консолідованому портфелі НПФ частка акцій українських емітентів зменшилася з 18,4% до 16,5%, але в абсолютному виразі зросла з 254,6 млн. грн. до 256,3 млн. грн., відповідно);

– дещо збільшились у загальній вартості активів НПФ частки активів, інвестованих у цінні папери, дохід за якими гарантовано Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими радами відповідно до законодавства, (з 0,5% станом на кінець 2011 року до 0,3% станом на кінець III кварталу 2012 року) та в інші активи, не заборонені законодавством України (з 3,4% станом на кінець 2011 року до 0,7% станом на кінець III кварталу 2012 року);

– дещо зменшились у загальній вартості активів НПФ частки активів, інвестованих у банківські метали (з 1,9% станом на кінець 2011 року до 1,6% станом на кінець III кварталу 2012 року) та в об'єкти нерухомості (з 3,5% станом на кінець 2011 року до 3,2% станом на кінець III кварталу 2012 року);

– обсяг коштів на поточному рахунку станом на кінець III кварталу 2012 року становив 19,2 млн. грн., або 1,2% у консолідованому портфелі НПФ (станом на кінець 2011 року – 37,2 млн. грн., або 2,7 %).

Витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, за дев'ять місяців 2012 року зросли на 16,3% і в цілому за час існування пенсійних фондів становлять 100,7 млн. грн., або 6,5% від загальної суми активів НПФ.

Основна частина витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, станом на 30.09.12 припадає на винагороду за надання послуг з управління активами пенсійного фонду – 71 068,7 тис. грн., або 70,6% від загальної суми витрат. Витрати на оплату послуг з адміністрування пенсійного фонду становлять 20 806,2 тис. грн., або 21% від загальної суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Оплата послуг зберігача, який здійснює відповідальне зберігання активів пенсійного фонду, становить 5 430,2 тис. грн., або 5,4% від загальної суми витрат.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, доцент Павлюк Клавдія Василівна

МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗИ

Сучасні методи управління конкурентоспроможністю підприємства за допомогою маркетингових інструментів дозволяють забезпечити своєчасність прийняття управлінських рішень, спрямованих на підвищення стійкості до негативних впливів, досягнення цільових ринкових позицій при мінімізації рівня підприємницького ризику. Маркетингова складова подолання кризи шляхом підвищення конкурентоспроможності підприємства вивчається низкою вітчизняних і зарубіжних авторів, серед них: В.Г. Крижанівський, В.І. Лапенков, С.Г. Беляєв, В. І. Кошкін, Е.М. Коротков, Е.А. Уткін.

Предметом представленого дослідження є аналіз традиційних методів підвищення конкурентоспроможності підприємства (на основі використання інструментів антикризового маркетингу) з точки зору їх ефективності в умовах функціонування інформаційного (постіндустріального) суспільства, а також відповідності умовам функціонування економічних суб'єктів в Україні. Кризовий стан організації, з точки зору маркетингу, означає її неконкурентоспроможність. Цей стан не виникає миттєво. Процес переходу в умови кризи починається з поступового погіршення таких економічних показників роботи організації, як збут, прибуток, рентабельність, імідж в очах споживачів.

Менеджери організації повинні своєчасно відреагувати на цей процес шляхом встановлення об'єктивних причин його виникнення та проведення комплексу маркетингових заходів, що перешкоджають подальшому розвитку кризи.

Кризові явища в економіці, які в умовах інформатизації суспільства набувають глобальних масштабів, висувають до підприємств особливі вимоги. Це обумовлено, зокрема, змінами в макроекономічній обстановці, які виражаються в зниженні платоспроможного попиту, недоступності кредитних ресурсів.

У процесі розвитку кризи можна виділити наступні його основні стадії:

- Зменшення обсягів продажів і прибутку;
- Скорочення виробництва, виникнення збиткових виробництв;
- Відсутність власних коштів і резервних фондів, різке зниження платоспроможності.

Найчастіше це обумовлюється також тим, що частина оборотних коштів спрямовується на обслуговування збільшеної кредиторської заборгованості;

– Стан гострої неплатоспроможності. У підприємства немає можливості профінансувати виробництво і здійснювати платежі по попереднім зобов'язанням. Виникає реальна загроза призупинення або навіть повного припинення виробництва [5]. Так, за дослідженнями компанії Ernst & Yong, 80 % національних і зарубіжних компаній, які працюють в Україні, відчули на собі наслідки глобальної економічної кризи. При цьому найбільше криза скоротила попит на фінансові послуги (так вважають 74 % респондентів), нерухомість і будівництво (72 %) [2]. Кожному підприємству в умовах кризи особливо важливо правильно оцінити ситуацію, ринкову обстановку з тим, щоб запропонувати ефективні засоби конкурентної боротьби [1]. Щоб створити конкурентоспроможну економічну структуру, треба не просто модернізувати організацію та управління, але чітко знати, для чого це робиться, яка мета повинна бути досягнута. Головне при цьому – уміти оперативно визначити і ефективно використовувати в конкурентній боротьбі свої переваги. Завдання управління конкурентоспроможністю підприємства включається до досягнення успіху в конкурентній боротьбі, при цьому вона стає не стільки функцією торгівлі або виробництва, скільки функцією управління.

Аналіз конкурентоспроможності має свої специфічні риси та завдання:

– оцінка конкурентоспроможності, тобто визначення показників конкурентоспроможності підприємства, є основою для організації всієї виробничо – господарської діяльності в умовах ринкової економіки;

– вивчення конкурентоспроможності повинно вестися безупинно і систематично, на стадіях життєвого циклу продукції. Такий підхід дозволяє своєчасно приймати рішення про оптимальні зміни товарного асортименту, необхідність пошуку нових ринків або нових ринкових ніш, розширенні і створенні нових виробничих потужностей, розробки нових або модернізації товарів, що випускаються.

– оцінка рівня конкурентоспроможності підприємства викликає необхідність використовувати цілий ряд показників, які свідчать про ступінь стійкості підприємства, здатності випускати продукцію, що користується попитом у споживачів і забезпечує йому стабільний прибуток при виробничо – господарській діяльності.

Завдання маркетингу в кризу – використовувати власні інструменти, спрямовані на формування дохідної частини через ціноутворення, асортимент, формати продуктів і відстеження цільових аудиторій. Змінюється поведінка споживача, змінюються звички і уподобання [4]. Для того, щоб забезпечити необхідну ефективність антикризового управління, необхідно розглянути і оптимізувати комплекс засобів маркетингу, які по суті своїй є факторами ринкової кон'юнктури:

– Незбалансований продуктивний портфель підприємства, орієнтація тільки на мале число ключових споживачів може погіршити наслідки кризи. Слабо диверсифікований портфель споживачів

призводить до негативних наслідків, робить бізнес більш ризикованим. Підприємство перестає бути гнучким, втрачає такі механізми управління, як ціноутворення та управління дебіторською заборгованістю, оскільки змушене з метою утримання споживача підлаштуватися під його вимоги. Оскільки все важче домогтися диференціації через те, що продукти відомих виробників за своїми споживчими властивостями мало відрізняються один від іншого і все більше випускається продуктів, схожих один на одного, то треба уточнити політику в області надання послуг і цін, тобто переглянути політику в галузі продуктової диференціації;

– Перегляд цінової політики підприємства доцільно здійснювати як у бік зменшення норми прибутку, так і у бік зниження витрат своєї діяльності, відмови від послуг економічно виправданих посередників. Для того, щоб підвищити рентабельність продажів і надалі збільшити приплив коштів, необхідно знизити витрати. В умовах кризи скорочення витрат – один з найбільш дієвих інструментів, яким підприємство повинно скористатися для стабілізації фінансового становища. Для зниження витрат підприємства в умовах кризи необхідно наступне: посилення процедур авторизації витрат, мотивування персоналу на зниження витрат і скорочення витрат, не пов'язаних з основною діяльністю підприємства, ліквідація непрофільних активів;

– У політиці розподілу насамперед необхідно проаналізувати ефективність різних каналів збуту шляхом зіставлення обсягу продажів через кожен канал з витратами на його створення і функціонування. Результати даного аналізу дадуть можливість намітити комплекс заходів щодо поліпшення функціонування якихось каналів збуту, відкриттю нових каналів і, що не виключено, з ліквідації ряду існуючих каналів. Одним з результатів такого аналізу може бути відмова від деяких дистриб'юторів ;

– Що стосується реклами, то в умовах кризи вона має бути більш цілеспрямованою і менш витратною. Не виключено, що уточнення ринкових сегментів, перепозиціонування продуктів може змінити цільову аудиторію, що призведе до необхідності перегляду рекламної діяльності в цілому, вибору окремих рекламних засобів. Грамотна оцінка рекламних кампаній – це запорука успіху під час кризи [4].

Сьогодні в якості одного з найбільш оптимальних способів скорочення маркетингового бюджету називають проведення тактики маркетингової діяльності, ґрунтуючись на методах « партизанського » маркетингу (термін введений в науковий обіг Дж. К. Левінсоном). Під останнім розуміється прихована реклама, заснована на використанні нейролінгвістичного програмування і законів людської поведінки. По суті, суб'єкта роблять частиною спланованого спектаклю, в ході якого намагаються викликати його інтерес до певного товару. Використання цих коштів на конкретному ринку і для конкретних видів товарів дозволяє визначити фактичний маркетинговий потенціал організації та загрози для неї з боку ринку, що вкрай важливо при розробці стратегії антикризового управління. Маркетингові можливості організації оцінюються за допомогою таких ринкових понять, як ціна, попит і пропозиція. Саме їх сукупне розгляд відображає дію економічних законів на ринку і їх можливий вплив на стан організації. Однією з цілей маркетингу в антикризовому управлінні можна назвати дослідження зовнішнього ринкового середовища організації, в першу чергу – мікросередовища. Йдеться про такі важливі суб'єкти, як постачальники, конкуренти, партнери. Від їх компетентності та надійності дуже багато залежить, особливо коли організація знаходиться в кризі. Необхідно аналізувати діючі зв'язки і взаємини і формувати нові, вигідні умови [3].

Отже, для компаній, які функціонують на українському ринку, актуальним є використання традиційних інструментів антикризового маркетингу з коригуванням на умови розвитку інформаційного суспільства. При цьому структура останніх доповнюється методами укладення корупційних угод, що стало наслідком не так глобальної економічної кризи, скільки макроекономічної ситуації, яка склалася в Україні і характеризується пригніченням економічних свобод.

Література:

1. Фатхутдінов Р.А. Стратегіческая конкурентоспроможність: підручник / Р.А. Фатхутдінов. – М. : ЗАТ «Видавництво» Економіка », 2005. – 504 с.
2. http://mclub.ipsys.net/index.php?option=com_content&task=view&id=685&Itemid
3. Антикризове управління: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9 – 10 грудня 2007). / [Редкол: Н.П. Макаркин (відп. ред.) і др.]. – Саранськ: Вид-во Мордов.ун-та, 2008. – 165 с.
4. Павлова Н.Н. Маркетинговий підхід до оцінки конкурентоспроможності товару / Н.Н. Павлова // Маркетинг за кордоном. – 2004. – № 1. – С. 12 – 15.
5. Демченко А.А. Маркетингові інновації в умовах кризи / А.А. Демченко // Маркетинг. – 2009. – №1. – С. 44 – 50.

Науковий керівник:
доцент Сидорець Людмила Василівна.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Важнейшей задачей развития украинского общества является повышение качества управления социально-экономическим развитием государства и регионов. На сегодня в практике государственного управления в Украине финансовые и материальные ресурсы, которые направляются на развитие регионов, используются неэффективно. К сожалению, структура экономики регионов Украины, которая сложилась сегодня в целом неэффективна, более того, экономически и экологически опасна.

Результаты многих исследований проблемы эффективного государственного регулирования регионального развития изложены в трудах отечественных ученых: О.И.Амошы, С.О.Билои, Д.П.Богини, В.Г.Бодрова, В.М.Гейца, М.Х.Корецкого, Э.М.Либанова, Ю.В.Наврузова, В.М.Олуйка, В.В.Юрчишина. Стратегическое управление социально-экономическим развитием региона и эффективной структуры региональной экономики чисто рыночными методами, с минимальным вмешательством государства рассматривает А.В.Черевко. Формирование новой структуры региональной экономики на инновационной основе исследуют Л.И.Федулова и Н.Ю.Буга. Однако, несмотря на значительное количество публикаций в указанной сфере, в отечественной теории и практике формирования структурных процессов региональной экономики нет комплексного стратегического подхода с учетом реалий и перспектив развития региона.

Целью статьи является анализ основных тенденций и проблем структурного развития региональной экономики и определение стратегических направлений экономического развития регионов.

Перестройка структуры экономики – важнейшая стратегическая задача социально-экономического развития регионов Украины. Как бы ни развивались рыночные отношения, добиться существенного экономического роста и улучшения материального благосостояния населения невозможно без структурной перестройки. Успешное проведение структурных преобразований территориальной общественной системы в значительной степени зависит от правильности выбора приоритетных направлений. На сегодня одной из главных проблем регионалистики является определение влияния политики рыночной трансформации на политику социально-экономического развития региона [1]. Есть структурная перестройка, обеспечения единства экономического пространства, формирование системы региональных рынков, создание конкурентной среды, обеспечения инвестиционной привлекательности регионов, определение пространственной стратегии рынокообразования должны направляться на более эффективное использование трудового, природно-ресурсного, инвестиционного и геополитического потенциалов с целью повышения жизненного уровня населения. Рассматривая механизмы обоснования целей политики социально-экономического развития региона, следует отметить, что в системе критериев регионального развития в условиях рыночной трансформации определяющими являются: уровень занятости населения, уровень предпринимательской деятельности, уровень воспроизводства трудового потенциала, уровень социальной инфраструктуры, уровень экологической безопасности. Особую значимость в системе устойчивого социально – экономического развития региона имеет удовлетворение потребностей и интересов населения, ведь они выступают двигателями действий и поступков человека, формируя систему экономических отношений. Степень обеспеченности различных групп населения регионов должен определяться по таким критериям, как уровень удовлетворения материальным положением, трудом и профессией, жилищными условиями, услугами здравоохранения, положением в семье. Учитывая существующее политико-правовое поле и организационно-экономические условия предлагаются следующие приоритетные направления становления и развития предпринимательских структур: формирование и поддержка малых форм предпринимательской деятельности, развитие предпринимательских структур в базовых отраслях хозяйственного комплекса региона, разработка эффективных направлений сотрудничества малых, больших, средних предприятий; использование возможностей предпринимательских структур в процессе создания свободных экономических зон и территорий приоритетного развития [3]. Обеспечение занятости населения и развития предпринимательской деятельности невозможно без соответствующей трансформации процессов воспроизводства трудового потенциала. Ведь процесс регионального возрождения, как и выход национальной экономики на более высокую ступень развития, требует создания не только современной материально-технической базы, внедрение новейших, высокопроизводительных технологий, но и формирование такой высококвалифицированной производительной силы, которая по своей структуре и профессиональным составом была способной удовлетворить потребности рыночных преобразований. К сожалению, прогрессирующий спад производства, резкое снижение доходов большинства работающих привели к разрушению интеллектуального потенциала населения, обесценение мотивационных стимулов к повышению производительного труда, к массовой деградации кадров. В подавляющем большинстве регионов сохраняется низкий уровень среднемесячной заработной платы, который наиболее деструктивно влияет как на эффективность самого труда, так и на процесс воспроизводства трудового потенциала. Проблема обеспечения

занятости населения является ключевой в политике социально-экономического развития региона. Это особенно остро прослеживается при оценке демографической ситуации, ведь именно она выступает интегральным показателем отношения государства к обеспечению потребностей жизнедеятельности своих граждан [1].

Демографическое развитие детерминировано типичными для большинства регионов причинами: низкой рождаемостью, которая постоянно уменьшается в последние годы, высоким уровнем смертности, в значительной летальностью болезней органов дыхания, инфекционными и паразитарными заболеваниями, высоким уровнем преждевременного старения людей. В системе развития социальной инфраструктуры первоочередного решения требуют такие вопросы жилищно-коммунального хозяйства, как реформирования экономических отношений путем проведения радикальных изменений в существующем порядке финансирования, кредитования, налогообложения и ценообразования, обеспечение сбалансированного развития тепло-, водо-, газоснабжения и водоотведения в ходе реализации программ жилищно-гражданского и промышленного строительства; техническое переоснащение на основе широкого применения отечественных и зарубежных научно-технических достижений. В оживлении деловой активности населения важную роль играет предпринимательство (особенно малые его формы), которое обеспечивает создание новых рабочих мест, способствует перераспределению имеющегося капитала, наполняет местный рынок товарами первой необходимости.

К сожалению, в регионах сектор малого бизнеса еще не стал главным фактором развития прогрессивных рыночных отношений, конкуренции, заинтересованности серьезных инвесторов, так и уровень безработицы там значительно выше, чем в среднем по стране [2]. В системе регулирования рынка предпринимательства предлагаются следующие мероприятия направлены на активизацию развития малых форм хозяйствования, а именно: совершенствование механизма реализации кредитных линий международных организаций, разработка и внедрение эффективных финансовых и инвестиционных рычагов государственной поддержки; упрощение процедуры регистрации субъектов предпринимательства и выдачи лицензий на осуществление отдельных видов деятельности. С целью обеспечения высокого уровня жизни населения важно создавать благоприятные организационные и экономические предпосылки для развития регионального потребительского рынка. Сокращается товарооборот на душу населения, наблюдается значительное преобладание товаров иностранного производства, предприятия торговли сконцентрированы как правило в городах, остается низкой покупательная способность граждан.

Для формирования современного регионального потребительского рынка необходимыми мерами являются: реструктуризация всей системы потребительской кооперации, упорядочивание торговли табачными изделиями и алкогольными напитками, осуществление массовой инвентаризации субъектов предпринимательской деятельности независимо от формы собственности, применение в сфере бытового обслуживания населения кольцевого сбора заказов специалистами-агентами в каждом населенном пункте, организация работы специализированных аграрных бирж, создание торговых домов. К важнейшим направлениям деятельности органов регионального управления по осуществлению трансформационных преобразований следует отнести: рациональное использование природно-ресурсного потенциала; структурно – товарную перестройку промышленности; структурно-имущественную перестройку агропромышленного производства, развитие внешнеэкономических связей и трансграничного сотрудничества; инвестиционное обеспечение [3]. Социально-экономический подъем регионов определяется уровнем развития аграрной сферы, которая подверглась значительному спаду в переходный период. Неудивительно, что значительные сдвиги произошли в ее функционально-компонентной структуре, упадок когда-то сверхприбыльные области, растет материалоемкость и энергоемкость продукции.

В таких условиях необходимо прибегнуть к таким шагам: завершить земельную реформу, которая стимулировала бы развитие сектора жизнеспособных формирований сельскохозяйственного производства; усовершенствовать рыночные механизмы ценового регулирования, кредитно-финансовой системы и налоговой политики; ускорить развитие отечественного сельскохозяйственного машиностроения и химической промышленности для обеспечения агропромышленного производства современной техникой, минеральными удобрениями, средствами защиты растений, ветеринарными препаратами, способствовать внедрению современных технологий и результатов научно-технических исследований, обеспечить рациональное использование земель, их охрану, принятия мер для экологической безопасности, оптимизацию структуры угодий [2]. Для регионов, которые имеют природные, исторические и организационно-экономические предпосылки участия в международном разделении труда, одним из главных источников наполнения бюджета является активизация внешнеэкономической деятельности.

При этом основными мерами выступают меры, направленные на стимулирование международной торговли, на поиск источников новейших технологий и дополнительных финансовых ресурсов. Существует необходимость поиска таких форм международного сотрудничества, дополняя государственные контакты, в наибольшей степени учитывающих специфику регионов, разделенных государственными границами, и способствовали бы смягчению последствий их существования через совместное решение социально-экономических проблем. Наиболее действенной и оптимальной формой приграничных связей, успешно апробирована на европейском континенте, является еврорегиональная модель сотрудничества на принципах добровольности, децентрализации и

самоуправління. І позтому тільки общі действия, сохранение и укрепление добрососедских и дружественных отношений, взаимная открытость могут гарантировать гармоничное развитие территорий.

Методология экономической политики государства основывается на определенных подходах, принципах и предусматривает логику управления социально – экономическим развитием страны. Рыночный механизм и экономическая политика находятся в диалектическом единстве. Рациональный синтез эффективного рыночного механизма и экономической политики позволяет решать основные социальные и экономические проблемы общества, конъюнктурные и стратегические цели. Экономическая политика и рыночное саморегулирование экономики часто дополняются функционированием института социального партнерства, обеспечивает согласование интересов всех субъектов реализовать экономические и социальные цели Государственное вмешательство в экономику должно быть рациональным, поскольку чрезмерная активность государства может вызвать негативные тенденции и последствия, а также обуславливает уменьшение финансовых возможностей государства.

Литература:

1. Сеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. Навчальний посібник. – К.: Віка, 2007. – 235с.
2. Пріоритети розвитку заради добробуту. Звіт Запорізької облдержадміністрації. – Запоріжжя, 2010. – 184с.
3. Чернюк Л.Г. Економіка регіонів (областей) України: Навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2008. – 650 с.

Науковий керівник:
доцент Сидорець Людмила Василівна.

Курбатов Владислав
(Миколаїв, Україна)

СИСТЕМА МАРКЕТИНГУ

Кожна зростаюча компанія завжди приходиться до необхідності підвищення якості управління для поліпшення прибутковості свого бізнесу. Тому постає питання: до якого рівня слід доводити централізацію цієї системи? У більшості великих компаній добре розуміють: зважаючи зростаючої конкуренції ринок став досить жорстким, тому істотно збільшити ефективність його роботи вже скрутно. Однак підвищення ефективності може бути досягнуто як за рахунок зниження внутрішніх витрат (а основні бізнес – процеси у великих компаніях, як правило, добре налагоджені), так і за рахунок розширення присутності на ринку[1].

Керівники великих територіально розподілених компаній очікують помітного приросту прибутку в результаті збільшення ефективності роботи філій, що знаходяться в регіонах. Приріст очікується в тому числі і за рахунок надання комплексу якісних вже стали звичними, у всіх регіонах. Стає необхідною трансляція єдиних, корпоративних стандартів обслуговування, «обкачаних» у столиці, в регіональні офіси компанії.

Перша стадія цього процесу – Побудова системи, яка реалізує обслуговування ключових клієнтів відповідно до єдиних корпоративних стандартів. Наступний етап передбачає включення в систему всіх інших бізнес-технологій, у тому числі технологій маркетингу[4].

Давайте розглянемо конкретні ситуації, які спонукають керівників компаній налагоджувати і цю частину типових бізнес-процесів. Наприклад, для українських організацій досить типова ситуація, коли в центральному офісі розробляється і реалізується централізована рекламна кампанія, а філія тієї ж фірми паралельно реалізує власну регіональну рекламну кампанію. При цьому служба маркетингу філії може використовувати зовсім інші макети і не найефективніші засоби реклами. Більш того, рекламні кампанії філії та центру часто не синхронізовані.

Ще одна з причин низької результативності – відсутність синхронізації рекламних акцій, здійснюваних з центру, і регіональних кампаній. Внаслідок цього не досягається знаменитий «ефект резонансу» регіональних та центральних маркетингових заходів.

Що нам коштує будинок побудувати, або з чого починається побудова системи регіонального маркетингу?

Який буде єдина система маркетингу компанії, залежить від поставлених нею цілей. Тому краще починати її розробку саме з опису мети і показників ефективності проекту (в даному випадку проект – це створення єдиної системи маркетингу територіально розподіленої організації) [3].

Як правило, показники ефективності маркетингу можна розбити на дві великі групи. Перша група – іміджеві показники популярності компанії (більш зручно було б користуватися такими показниками, як вартість марки, але з ряду причин робити це в Україні поки досить складно). Друга група – показники ефективності маркетингу щодо бізнесу (як правило, це величина потоку якісних контактів, який прямує по каналах маркетингу в збут).

Що собою являє єдина система маркетингу і як вона може впроваджуватися?

Будь-який керівник філії прагне бути самостійним. Тому він сам повинен бути зацікавлений у впровадженні системи маркетингу, чітко усвідомлюючи, що інакше результат роботи буде нижче очікуваного. Крім того, керівництво центральної компанії має дуже послідовно і жорстко контролювати проект впровадження системи маркетингу, жорстко питати зі своїх підлеглих (в даному випадку – директорів філій)[2].

Байдужості вищого керівництва компанії впровадження такої системи неефективно – виникає цілий ряд бюрократичних проблем. Відомо, що компанії, число співробітників якої перевищує 400 осіб, «зовнішній світ» начебто вже і не потрібен. Люди «варяться у власному соку», занурені у власні проблеми, не бажаючи помічати нічого іншого (у тому числі і клієнтів, і конкурентів. Тому головна умова впровадження системи маркетингу – це зацікавленість першої особи компанії, усвідомлення необхідності даної системи для успішного ведення бізнесу.

Чому необхідно навчання?

Якщо директор філії не розуміє, навіщо йому потрібен маркетинг, або розуміє, але не знайомий з маркетинговими технологіями, то через його некомпетентності результат, швидше за все, буде незадовільним, навіть якщо співробітники відділу маркетингу – чудові фахівці та менеджери. Навчання вирішує цю проблему, забезпечуючи єдине розуміння термінології, регламентів.

На другому етапі реалізації проекту потрібно досить жорстко впровадити у свідомість керівників ідею про те, що система маркетингу – це іменносистема, тобто єдиний, пов'язаний комплекс процесів[2]. Стандартна система управління маркетингом включає і себе аналіз, планування, виконання та оцінку результатів. Забезпечення роботи всього цього комплексу – обов'язкова умова. У регіональних відділеннях повинна бути впроваджена система, яка вже випробувана в центрі і передається і готовому вигляді, як інструмент з усіма інструкціями з використання.

Якщо підійти до процесу впровадження системи формально, найпростіше видати наказ приблизно такого змісту: «Із завтрашнього дня на всьому підприємстві вводиться система маркетингу. До того, хто її проігнорує, будуть застосовуватися такі штрафні санкції...» У компаніях з авторитарним стилем управління це може спрацювати, але навіть у такому випадку ефект буде несуттєвим і тимчасовим. При зовнішній переконливості жорсткого стилю управління оптимальним все одно залишається підхід, при якому на початку реалізується «пілотний» проект: відбираються два-три філії, найбільш сильних і плані менеджменту та успішних з фінансової точки зору, а також (це, мабуть, найголовніше) очолюваних директорами, зацікавленими у впровадженні системи маркетингу. З ними і проводяться перші заходи з впровадження системи[2]. На найближчому плановому нараді в центрі обов'язково заслуховуються звіти цих філій. Директора інших підрозділів, які присутні на такій нараді, отримують реальну картину реалізації проекту, усвідомлюють, що ефект від впровадження системи в наявності. Люди починають обговорювати впроваджені нововведення один з одним і поступово усвідомлюють їх важливість, «приміряють» все сказане на себе. Зрозуміло, на першому етапі впровадження системи в центральному управлінні маркетингу головного офісу необхідно виділити сильного менеджера, який буде вести даний проект. Практика показує, що такий підхід дуже ефективний – менеджер в центрі максимально занурюється в проблеми філій і дуже швидко піднімає їх на певний рівень.

Третя стадія – впровадження системи по всіх інших філіях фірми.

Це солодке слово «треба»...

Варто торкнутися і ще одну важливу тему – реалізацію вже затверджених регіональних планів. Що стосується ідей, які лягають в основу всеукраїнських акцій, філії за визначенням не повинні мати свободи в цьому питанні: ідеологія (комунікаційна стратегія всієї компанії) виробляється в центрі і потім транслюється в регіони. Керівництву філій, проте, наданий вибір конкретних інструментів її реалізації[4].

Якщо у регіональних центрів є показники, до досягнення яких потрібно прагнути, то вони зацікавлені самостійно підібрати найбільш оптимальні інструменти впровадження. У процесі навчання, проведеного заздалегідь, керівникам пояснюють, за якими принципами вибирати ці інструменти, які підходи використовувати. Природно, для різних міст методи будуть різними: в Києві, наприклад, досить ефективна реклама в метро (в силу того що ескалатори досить довгі і людина може прослухати одне рекламне повідомлення кілька разів, а значить, краще його запам'ятати); в інших містах краще спрацює щось інше, адекватне регіональному менталітету.

Навчаючи керівників, ми пішли за наступним шляхом. На перших заняттях пояснюється, що являє собою комплекс маркетингу, за якими принципами він будується. Як правило, керівник служби маркетингу головної компанії готує план навчання, розробляє основні тези, проводить конкретні тематичні семінари, де виступають керівники відділів центрального управління маркетингу (зазвичай це начальник PR-відділу, начальник рекламного відділу).[4] Може бути, при такому підході кілька втрачається загальний методологічний аспект, оскільки не залучаються сторонні викладачі, але даний недолік компенсується тим, що ведучий в будь-який момент може підхопити актуальну тему, розставити більш точні акценти, навести конкретні, зрозумілі всім слухачам приклади. У рамках подібних семінарів має бути й система «круглих столів», на яких розбираються деталі і реальні ситуації, обговорюються нагальні проблеми.

Замість післямови: «І тоді я так його мотивував...»

При впровадженні будь-яких нововведень завжди виникають проблеми, як правило психологічного характеру. У цьому сенсі «обкатка» нової системи управління маркетинговими

процесами дуже сильно нагадує впровадження в компанії системи мотивації та оцінки ефективності менеджерів. Зазвичай, перша реакція – повне нерозуміння; після навчання гостре неприйняття зникає, оскільки люди з'ясовують причини та очікувані результати змін, що відбуваються. І все ж на початковому етапі потрібно жорсткий тиск зверху: « з першого числа ми всі переходимо на цю систему». Нарешті, відбувається перебудова, ламання свідомості: «діватися нікуди, це єдиний стандарт компанії».

Через деякий час після того, як проникали системні мотивації, люди починають відчувати це. Припустимо, керівник департаменту повідомляє начальника відділу: «Із завтрашнього дня Ви повинні відповідати переді мною за певні показники». Перша реакція керівника – відторгнення (« Навіщо заповнювати зайві папірці?!»). Зі звичного болота доводиться вириватися подібно до того, як Мюнхгаузен витягував себе за волосся, а це, погодьтеся, боляче!

Жорстка схема управління прищеплюється небезболезненно. Адже якщо керівник чинить тиск на начальника відділу, той, у свою чергу, точно так само починає тиснути на своїх підлеглих: мовляв, вони повинні відзначати за спої конкретні показники (інтегровані) і показники підрозділу. Але проходить ще якийсь час, і співробітники розуміють, що «жити » в новій системі показників і зручно, і зрозуміло.

Приблизно те ж саме відбувається при реалізації системи маркетингу в регіонах. Досить швидко керівники філій усвідомлюють, що з їх плечей знімається значний вантаж (не відповідальний, а невпевненості в правильності своїх дій).

Якщо керівнику філії дати готову, відпрацьовану і якісно описану систему, через деякий час він переконується, що діяти за цією моделлю легко. Ще через деякий час з'являється реальна віддача. І коли закінчується психологічна ломка, такий керівник стає у своєму роді партнером центральної компанії, тому що він так само, як і її творці, залучений у впроваджуваний процес і чекає подальших результатів[3].

Яких результатів можна очікувати від впровадження системи?

Насамперед, зниження витрат па маркетинг, розширення частки компанії на ринку. На мій погляд, дуже важливо впровадження саме всієї сукупності елементів управління і особливо – системи оцінки ефективності маркетингу та маркетингових каналів.

Чому?

Будь-якому бізнесмену, тим більше керівнику великої компанії, властивий скептичний підхід до нововведень. Все-таки маркетинг зазвичай сприймають як витратну статтю, і для того щоб вирішити, чи впроваджувати нову систему, нам доводиться... її оцінювати. Найкраще при цьому спиратися на вимірювані величини. Оцінка ефективності маркетингу чітко покаже, якими є в кінцевому рахунку інформаційна складова і фінансова складова (дохід, який принесли клієнти, які потрапили в компанію з маркетингових каналів, по відношенню до витрат).

В основному кінцева мета нашого проекту – збільшення потоку нових клієнтів, насамперед у філіях. Супутні результати – оптимізація маркетингових витрат, підвищення ефективності маркетингу в цілому, в тому числі і за рахунок «ефекту резонансу».

Література:

1. Галицький Е.Б. Методи маркетингових досліджень. М.: Інститут Фонду «Громадська думка», 2012
2. Кревенс Д. Стратегічний маркетинг. – ВД «Вільямс», 2003
3. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту: Підручник. – К.: Академ-видав, 2003. – 416 с.
4. Іган Дж. Маркетинг взаємин. Аналіз маркетингових стратегій на основі взаємин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008

Науковий керівник:
доцент кафедри, Людмила Василівна.

Олена Куц
(Київ, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАБУДОВУ КИЄВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Київ входив до складу Російської імперії і був центром Південно-Західного краю. Після проведення в Росії «великих реформ» 60-70-х років ХІХ ст. почався стрімкий розвиток капіталізму, що супроводжувався швидким зростанням міського населення. За тридцять років (1867 – 1897 рр.) населення Києва зросло з 68 до 247 тис. чол. (або у 3, 63 рази; для порівняння за ті ж роки: Петербурга – у 2,35, Москви – у 2, 95) [4, с. 20] і він став п'ятим найбільшим містом Російській імперії, згодом перейшов на четверте місце (після Петербургу, Москви і Одеси) [4, с. 22] з 630 тис. мешканців у 1916 р. [1, с. 44].

На зламі століть Київ був одним з найбільших промислових, фінансових й торговельних центрів Росії, її «цукровою» столицею. «Будівельна лихоманка», що охопила всі великі міста, не оминула і Київ, де вона проходила в два етапи – у 1895-1901 рр. та у 1907-1914 рр. [8, с. 5]. Лише за чотири роки (1906 – 1910 рр.) у Києві було споруджено 464 кам'яних багатопверхівок, 493 дерев'яних

будинків, 13 заводів, що забезпечували будівельні потреби [1, с. 50]. Саме тоді остаточно планується і формується той Київ, яким ми бачимо його сьогодні.

Спостерігається різке зростання чисельності архітекторів – з семи у 1870-х роках до шестидесяти шести в 1914 р. Крім того при забудові Києва працювали ще десятки інженерів-будівельників, цивільних інженерів, інженерів шляхів сполучень, військових інженерів [8, с. 43].

Основними типами будівель стають особняки та прибуткові будинки. Особняком (у Києві збереглося понад сто особняків) називали окремих, на одну родину міський будинок [3, с. 5]. Власниками особняків були представники вільних професій (інженери, лікарі, архітектори, художники, професура) – приблизно 25 %, підприємці – близько 20 % (передусім цукропромисловці), решту склали чиновники та військові [3, с. 6].

Своєрідною «візитівкою» міста стають (і залишаються донині) особняки – «Будинок з каріатидами» (1911 – 1912 рр., на замовлення інженера шляхів сполучень В.Я.Демченка, вул. Пилипа Орлика, 3; архітектори І. Беляєв, О. Гілевич) [3, с. 212-220], «Замок феодала» (1911 – 1913 рр., на замовлення чиновника з особливих доручень при київському генерал губернаторі надвірного радника М.В. Ковалевського; вул. Пилипа Орлика, 1/15; архітектор П.Ф. Альошин) [3, с. 198-211], «Шоколадний будинок» (1899 р., на замовлення голови Київського біржового комітету С.С. Могильовцева, вул. Шовковична 17/2, за участю архітектора В. Ніколаєва) [3, с. 264-272], «Будинок вдови, що плаче» (1907-1908 рр., на замовлення 2-ї гільдії купця С.С. Аршавського, вул. Лютеранська 23, за проектом архітектора Е. Брадмана) [3, с. 192-197] тощо.

Увагу привертають також прибуткові будинки – багатоповерхові житлові будинки, де квартири здавалися внайми. Серед найвідоміших – «Будинок з химерами» (1902 – 1903 рр., власний будинок В.В. Городецького, вул. Банківська, 13), «Будинок з котами» (1909 р., архітектор В. Безсмертний, вул. Гоголівська, 23); будинки на вулицях Ярославів Вал, 1 (1896 – 1898 рр., архітектор А.П. Добачевський); Городецького, колишня Миколаївська, 9 (1901, архітектор Г.П. Шлейфер); Богдана Хмельницького, колишня Фундуклеївська, 36 (1899 р., архітектор В.М. Ніколаєв); Великий Житомирській, 38 (1900 р., архітектор В.М. Ніколаєв); Інституцькій, 13/4 (1909 – 1910 рр., архітектор Г.П. Шлейфер) і багато інших.

Зокрема, прибуткові будинки стали окрасою «Київського Парижу» – колишньої Миколаївської (тепер вулиця архітектора Городецького) вулиці, прокладеної при забудові садиби Ф.Ф. Мерінга [2, с. 24-25]. Ф.Ф. Мерінг (1822-1887) був професором Київського університету св. Володимира, директором терапевтичної клініки при університеті [6, с. 233-235]. Його садиба – суцільний сад з озером – займала величезну ділянку від Хрещатика до Липок та від вулиці Інститутської до Лютеранської [9, с. 122]. Взимку озеро ставало катком в самому центрі Києва і було улюбленим місцем для прогулянок у киян. Після смерті професора його спадкоємці продали садибу місту [7, с. 474]. Так з'явилися чотири нові вулиці – Миколаївська, Ольгінська, Мерінговська і Нова.

Забудова Києва наприкінці XIX – на початку XX ст. створила неповторне обличчя міста і є своєрідним наочним посібником для вивчення національної історії та культури.

Література:

1. Анисимов А. Приветъ из Киева. – К.: Скай Хорс. 2011. – 352 с.
2. Анисимов А. Скорбное бесчувствие. На добрую память о Киеве, или грустные прогулки по городу, которого нет. – К.: «ТАВАСНУК Ltd», 1992. – 264 с.
3. Друг О.М., Малаков Д.М. Особняки Києва. – К.: «Кий», 2004. – 823 с.
4. Забудова Києва доби класичного капіталізму або коли і як місто стало європейським. – К.: ВАРТО, 2012. – 559 с.
5. Київ: Енциклопедичний довідник. – К.: Головна редакція УРЕ, 1981. – 735 с.
6. Макаров А.Н. Киевская старина в лицах. XIX в. – К.: Довіра, 2005. – 878 с.
7. Макаров А.Н. Малая энциклопедия киевской старины. 2-е изд. – К.: Довіра, 2005. – 558 с.
8. Малаков Д.В. Прибуткові будинки Києва. К.: «Кий», – 383 с.
9. Рибаків М.О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К.: «Кий», 1997. – 374 с.
10. Рибаків М.О. Хрещатик відомий і невідомий. – К.: «Кий», 2003. – 501 с.

Олена Лазарєва
(Миколаїв, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Агропромисловий комплекс – один з найбільших і найважливіших секторів економіки України. Від рівня його розвитку, стабільності функціонування, особливо сільського господарства, залежить стан економіки і продовольча безпека держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, матеріальний рівень життя населення.

Проте саме в АПК найбільше економічних проблем, зокрема питання формування та розвитку селянських та фермерських господарств, ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, взаємовідносини між сферами АПК, обмеження дотацій з бюджету на продукцію сільськогосподарського виробництва тощо. Сучасний агропромисловий комплекс є важливим

сектором економіки України, оскільки він формує 17 відсотків валового внутрішнього продукту та близько 60 відсотків фонду споживання населення.

Окремі аспекти розвитку АПК України розглядаються у роботах таких вчених як А. Даниленко, І. Кириленко [1, с. 4], В. Месель-Веселяк, П. Саблук, Й. Шумпетер та ін. Завдяки їх дослідженням сформовано основні наукові положення, спрямовані на підвищення продовольчої безпеки країни і її регіонів завдяки виробництву продукції сільського господарства.

Проте недостатньо уваги приділено саме перспективам розвитку агропромислового комплексу, адже це істотно впливає на стан справ у суспільстві в цілому та в сільському господарстві зокрема. Вищевикладене і зумовило вибір теми дослідження та його основну мету.

Метою роботи є поглиблення та узагальнення теоретико-методичних основ і вироблення перспектив розвитку агропромислового комплексу.

Методика дослідження базується на використанні монографічного, статистичного методів та методу наукового узагальнення.

Варто відмітити, що нестабільність галузі аграрного сектора економіки пояснюється рядом наступних факторів.

Спостерігається значний диспаритет цін на продукцію сільського господарства і предмети праці, що обмежує розвиток сільськогосподарських товаровиробників. Також внаслідок необдуманих, а іноді нераціональних кроків щодо проведення аграрної реформи [2] не досконало використовуються земельні, трудові та фінансові ресурси аграрної сфери. Постійно знижується родючість ґрунтів, малоефективно використовується потенціал земель сільськогосподарського призначення. Як наслідок – інфраструктура аграрного ринку розвинена не достатньо потужно.

Відсутність необхідної підтримки сільськогосподарських виробників на державному рівні проявляється у недосконалості цінової, фінансової, кредитної та інвестиційної політики держави щодо аграріїв.

Сучасна аграрна політика вже зробила певні кроки у формуванні наукових основ її функціонування, розробила стратегічні напрями здійснення аграрної реформи та комплекс конкретних заходів, спрямованих на прискорення виходу сільськогосподарського виробництва з кризового стану, які детально викладені в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [3, с. 5-6]. Проте через відсутність науково обґрунтованого механізму запровадження цих заходів, реформа у сільському господарстві не забезпечила позитивних результатів, а навпаки, поглибила його кризу [4].

В Україні постійно скорочується виробництво усіх видів продовольчих товарів [5]. До мінімуму зведено виробництво м'яса, молочних продуктів, цукру, хліба та ін. Зменшення продовольчих товарів також супроводжується суттєвим зниженням їх якості. Все це звело до мінімуму їх споживання населенням, до того ж обсяги споживання не відповідають його раціональній нормі.

Враховуючи вищевикладене, агропромисловий комплекс повинен знайти своє відображення у продовженні економічних реформ [6]. Вони мають бути спрямовані на створення економічного середовища для прискореного розвитку агропромислового виробництва, на стійкість економічних умов для розширеного відтворення у всіх галузях і сферах агропромислового комплексу, удосконалення фінансово-кредитної, цінової, податкової та протекціоністської політики.

Предметом державної політики має стати управління і планування в агропромисловому комплексі, ліквідації хаосу, надання процесу розвитку

АПК контрольованого, планомірного і регульованого характеру. Вважаємо, що в умовах, коли ринок ще не вступив у повну силу, а його регуляторами не стали стимулюючими чинниками розвитку економіки, то управління розвитком ефективного використання агропромислового виробництва повинна взяти на себе держава. У своїй політиці вона має враховувати такі чинники, як регулювання розвитку агропромислового виробництва, обмін, розподіл і споживанням матеріальних благ у відповідності із законами суспільного виробництва. Адже без цілеспрямованого державного управління і планування вивести агропромисловий комплекс з кризової ситуації, забезпечити стабільне нарощування виробництва продовольства практично неможливе.

Варто зауважити, що комплексність і пропорційність розвитку агропромислового комплексу має включати не тільки збалансований розвиток галузей промисловості, що виробляють промислові засоби виробництва і предмети праці та сільськогосподарського виробництва, але й галузі харчової і переробної промисловості. Великий дисбаланс сировинних ресурсів і виробничих потужностей легкої і харчової промисловості, порушення технологічних та економічних зв'язків між промисловими і сільськогосподарськими підприємствами, недопоставками сировини зумовили різке зменшення всіх видів продукції харчування і дуже велике погіршення її якості.

Слід відзначити, що держава ще не в повній мірі спромоглася створити надійний і високоефективний податковий механізм із урахуванням особливостей сільськогосподарського виробництва і специфіки галузі, який забезпечував би їх прискорений розвиток і високоефективне функціонування аграрного сектора економіки. Окремі податки, такі як податок

на додану вартість (ПДВ), відрахування у фонд ліквідації Чорнобильської строфи, соціального страхування та інші, лягають важким тягарем на

плечі сільськогосподарських товаровиробників. Тому необхідно переглянути податкові ставки та навіть доцільно було б ввести податкові канікули при певних обставинах для виробників.

Адже діюча податкова система не враховує реального фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, гальмує розвиток простого і розширеного відтворення, не дозволяє нагромаджувати кошти для будівництва гідромеліоративних споруд, корінного поліпшення лук і пасовищ,

придбання сільськогосподарських машин і обладнання, обмежує можливості використання досягнень науково-технічного прогресу. Таким чином нова податкова політика має бути спрямована на узгодження суми податків і обов'язкових платежів з фінансовими можливостями сільськогосподарських товаровиробників.

Комплексність, збалансованість і пропорційність розвитку матеріально-технічного постачання, забезпечення сільського господарства промисловими засобами виробництва, всіма іншими матеріально-технічними ресурсами, створення відповідної системи – лише при цих складниках можна вести аграрний сектор економіки.

Держава має створювати максимально сприятливі умови і забезпечувати надійну правову базу для розвитку агропромислового комплексу, підприємництва та агробізнесу. Саме ринкова конкуренція має активно впливати на формування доходності, рентабельності, інвестиційних нагромаджень, які є основою економічного зростання і розширеного відтворення.

Головна функція держави має зводитись, перш за все, до управління соціально-економічними процесами, раціонально поєднувати і оптимально сполучати централізоване регулювання економічних процесів і ринково-регулюючі механізми управління макро – і мікроскопічним розвитком. І це поєднання повинно відігравати ключову роль під час соціально-економічних перетворень. Всі важелі економічного розвитку, регулювання і контролю економічних явищ і процесів необхідно спрямувати на стимулювання прискореного розвитку агропромислового виробництва, формування і розвиток

конкурентоспроможних підприємницьких і господарських структур.

До того ж, всі складові ринкових перетворень мають базуватися на економічних, технологічних, інженерно-технічних обґрунтуваннях, економіко-математичному моделюванні і виборі оптимальних варіантів господарських

структур. Використання найновіших методів і прийомів управління і планування сприятиме прискореному виходу агропромислового комплексу з кризової ситуації, забезпеченню переходу на більш високоєфективні соціально-економічні, господарські і підприємницькі структури.

Розвиток аграрних підприємств залишається основним сектором виробництва товарної продукції. Тут зосереджено понад дві третини сільськогосподарських угідь, основний потенціал виробничих ресурсів. Від

розвитку цього сектора залежить успіх сільськогосподарського виробництва

України. Нові формування ринкового типу, що ґрунтуються на приватній власності на землю та майно, пропагують відносини, де кожний учасник виробництва бере участь у ньому та отримує плату за землю. В таких господарствах ефективніше використовуються трудові ресурси, вони мають більшу можливість вирішувати соціальні потреби села.

Особливу роль в діяльності сільськогосподарських підприємств повинні відіграти різноманітні форми інтеграції в агропромисловому комплексі, кооперування по виробництву, зберіганню та переробці сільськогосподарської продукції, наданню різноманітних послуг, торгівлі.

Враховуючи вищевикладене, перспективи розвитку агропромислового комплексу мають базуватися на удосконаленні фінансово-кредитної, цінової, податкової та в цілому державної політики, що дозволить забезпечити ефективний розвиток господарства, зупинення спаду і забезпечення нарощування обсягів виробництва, відновлення внутрішнього і зовнішніх ринків продовольства, проведення соціально-економічних перетворень на селі.

Основним шляхом підвищення ефективності всіх структурних підрозділів АПК має бути перехід на інтенсивний розвиток. До того ж, інтенсифікація повинна відбуватися на основі науково-технічного прогресу, через впровадження індустріальних технологій вирощування основних сільськогосподарських культур.

Література:

1. Кириленко І. Г. Деякі аспекти державної аграрної політики в Україні в умовах світової фінансової кризи / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. — 2010. — № 11. — С. 4—11.
2. Колузанов К. Аграрная реформа и перспектива развития АПК Украины К. Колузанов // Международный сельскохозяйственный журнал. — 2001. — № 3. — С. 25-30.
3. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. — Офіц. вид. — // Економіка АПК. — 2007. — № 11. — С. 3-57. — (Нормативний документ КабМін України. Постанова).
4. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2010 рік. Головне управління статистики у Миколаївській області, 2011. — 639 с.
5. Лазарева О.В. Формування продовольчої безпеки як пріоритетний напрям розвитку аграрного сектора / О.В. Лазарева // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 1 (48).-2009. — С. 87-93.
6. Кочерга С.В. Зміна власності – крок до ринкових перетворень // Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук / С.В. Кочерга // Збірник наукових праць молодих вчених. — Полтава. — 1997. — с. 213-217.

Анна Лало
(Ірпінь, Україна)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В сучасній ринковій економіці відіграє важливу роль банківська сфера, яка є складовою кредитної системи і забезпечує постійний і безперервний рух грошей в обігу. Оскільки метою банківської діяльності є максимізація прибутку, то необхідно здійснювати постійне та адекватне банківське регулювання на державному рівні.

Перед тим, як визначити поняття «державне регулювання діяльності банків», слід звернутися до визначення поняття «державне регулювання» в цілому. В науці державного управління державне регулювання визначається як економічний метод державного управління, який є системою типових заходів законодавчого і контрольного характеру, що здійснюються відповідними державними органами та громадськими організаціями з метою стабілізації та пристосування існуючої соціально-економічної системи до постійно змінюваних умов [5].

Банківське регулювання – це система заходів, за допомогою яких центральний банк або інший наглядовий орган гарантує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі [1].

Існує багато авторів, які присвячують свої роботи розгляду державного регулювання банківської діяльності, зокрема це: Є.Б. Кубко, Я.А. Гейвандова, Л.К. Воронова, Т.П. Гудзь, С.М. Козьменко, В.В. Коваленко, А.П. Яценюк, О.П. Орлюк.

В Україні банківський сектор становить 90 % фінансового ринку, тому розгляд регулювання банківської діяльності є важливим етапом розвитку економіки країни. В Законі України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III внесено багато поправок, деякі статті цього закону було виключено, а деякі потребують коригування, тому і виникла необхідність у прийнятті нового закону.

Регулювання діяльності банків здійснює Національний банк України (НБУ) в межах визначених Верховною Радою. Згідно зі статтею 1 Закону України від 20.05.99 «Про Національний банк України» банківське регулювання визначається як «одна із функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства» [6].

Для кращого та надійного здійснення регулювання банківської системи на рівні центрального апарату існують департаменти, відділи та служби.

Для того щоб регулювання банківською діяльністю було ефективне, потрібно діяти за певними принципами:

1. Стабільність фінансової системи як кінцева мета банківської діяльності щоб забезпечити збереження довіри до банків і безпеку населення та інвесторів, які зберігають у банку свої кошти.

2. Принцип підпорядкування ринку, який має забезпечити максимальну відповідність умовам вільної ринкової економіки.

3. Урівноваження умов конкуренції.

4. Автономії банківської функції означає, що наглядові органи не повинні надмірно втручатися в управління банком, оскільки ніякий нагляд у будь-якій формі не замінить якісний менеджмент.

5. «Прозорості», за умови якого відбувається постійний рух інформації від банку до наглядових органів, а також у межах, що не становлять комерційної таємниці до інших користувачів.

6. Демократичної легітимізації передбачає врахування інтересів усіх суб'єктів банківського процесу [3].

Невід'ємною складовою банківського регулювання є забезпечення захисту інтересів вкладників і кредиторів для підтримки довіри суспільства до банківського сектора. Низька довіра населення зумовлена закритістю інформації про діяльність банків, їх проблеми та ризики. Це насторожує вкладників і кредиторів, оскільки немає гарантій збереження їх коштів. Ще одна проблема – недостатній рівень економічної обізнаності реальних і потенційних клієнтів банків. Більшість осіб діють як інші, прикладом є масове вилучення вкладів фізичними особами з банківських установ на початку фінансової кризи, що спричинило ланцюгову реакцію і спровокувало розгортання кризових явищ в економіці.

Банківська система є одним з найкращих інструментів регулювання економіки, оскільки економіка не може розвиватися без необхідної кількості грошей. Тому регулювання банківської системи передбачає не тільки створення безризикових умов її функціонування, але й стимулювання (гальмування) економічних процесів у країні [2].

За даними Національного банку України можна проаналізувати банківську діяльність, а зокрема кількість банків за Реєстром, кількість банків, що знаходяться у стадії ліквідації та кількість банків, які мають банківську ліцензію.

Основні показники діяльності банків України (млн. грн.)

№ з/п	Назва показника	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.10.2013
1.	Кількість банків за Реєстром	198	198	197	194	198	176	183
2.	Виключено з Державного реєстру банків за рік	1	7	6	6	0	26	0
3.	Кількість банків, що знаходиться у стадії ліквідації	19	13	14	18	21	22	19
4.	Кількість банків, які мають банківську ліцензію	175	184	182	176	176	176	181
4.1	з них: з іноземним капіталом	47	53	51	55	53	53	51
5.	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	35.0	36.7	35.8	40.6	41.9	39.5	34.2

Джерело: дані Національного банку України [4].

Спостерігаємо, що станом на 01.01.2013 року з державного реєстру було виключено найбільше банків, а саме 26 банків. Станом на перше жовтня 2013 року 19 банків знаходяться у стані ліквідації, тобто зберігається тенденція зниження кількості банків. Хоча у 2009 (13 банків) та 2010 році (14 банків) знаходилися у стадії ліквідації але загальний перелік у реєстрі був найбільшим 2009 р. – 198 банків, 2010 р. – 197 банків.

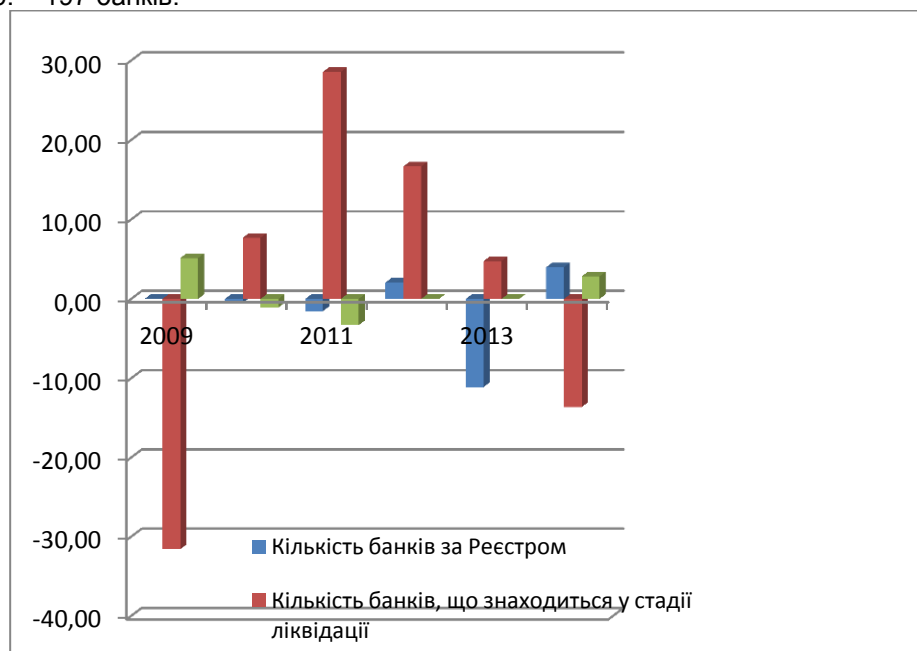

Рис. 1. Темп приросту кількості банків за 2009-2013 роки

З рисунку видно, що найбільший від'ємний темп приросту був у 2009 році, кількості банків, що знаходяться у стадії ліквідації – 31,58 %.

Для того, щоб державне регулювання було ефективним необхідно для початку стабілізувати грошову одиницю та зацікавити банки до накопичення капіталу. Потрібно також не забувати про розвиток фінансово – бюджетної та банківської системи. Відповідно має бути політична стабілізація в країні та плідна співпраця з міжнародними фінансовими організаціями.

Література:

1. Вовчак, О.Д. Кредит і банківська справа: підручник / О.Д. Вовчак, Н.М. Руцишин, Т.Я. Андрейків. – К.: Знання, 2008. – 564с.
2. Д'яконова, І.І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України: монографія / І.І. Д'яконова. – Суми: Університетська книга, 2007. – 400 с.
3. Кудряшов В.П. Податкове стимулювання та його інструменти / В.П.Кудряшов // Наукові праці НДФІ. – 2008, № 6. – с. 96-103.

4. Офіційний сайт Національного банку України. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm – Назва з титул. екрана.
5. Плотнікова М. В. Підходи до визначення поняття державне регулювання діяльності банків в Україні / Плотнікова М. В. // Правовий вісник УАБС. – 2011. – № 1(4). – С. 71-74.
6. Про Національний банк України [Електронний ресурс]: Закон України від 20.05.99 № 679-XIV / Національний банк України. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/B_zakon/law_NBU.pdf.

Дмитрий Лютий
(Миколаїв, Україна)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛИХ СІМЕЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

В Україні в умовах розвитку ринкових відносин активізується діяльність малого підприємництва, усередині якого специфічну роль займає сімейний бізнес, який не має, проте в українському законодавстві відповідної правової основи. Особливості, проблеми формування і функціонування сімейного бізнесу досі не порушені у вітчизняній науковій літературі. Це стримує формування сімейних підприємств в Україні, тоді як за кордоном вони отримали широке застосування, і діяльність яких відрізняється високою ефективністю.

Проблеми розвитку сімейних підприємств у сфері малого бізнесу схожі з несімейними підприємствами. При цьому можна виділити ряд специфічних проблем. «Лише протягом 1997-2000 років в... законодавчих актів було внесено понад тисячу змін і доповнень, які вступали в протиріччя між собою і діючими нормами. Малий підприємець не в змозі правильно орієнтуватися в цьому законодавчому полі», – пише Хандурін Н. При цьому Кисельов А. П. підтримує Хандуріна Н., відзначаючи, що «... в Україні відсутній дієвий механізм підтримки, розвитку та захисту малого бізнесу... При цьому слід синхронно розвивати як державну систему підтримки бізнесу, так й ініціативу малих підприємств з об'єднання зусиль у сфері державно – фінансової діяльності». «З кожним роком кількість малих підприємств в Україні зростає, а людей там працюючих – зменшується. Середньорічна кількість найнятих працівників на малих підприємствах України в 2006 році різко скоротилося і ледь перевищувало 1,7 мільйона чоловік, хоча ще в 2003 році цей показник досягав 2 мільйонів», – заявляють Саакова І., Тимчишин. Така негативна динаміка свідчить про те, що малі підприємства в Україні все більше схожі на сімейний бізнес, в якому задіяні переважно члени однієї сім'ї. При цьому вітчизняні вчені не розглядають специфічні проблеми сімейного бізнесу. Водночас зарубіжними вченими виявлено проблеми малих підприємств сімейного типу в усіх напрямках їх діяльності. Алан Кросбі пише « за даними статистики, 24 % сімейних фірм не виживають довше одного покоління, і тільки одне з десяти сімейних підприємств продовжує свою діяльність до третього покоління». Такої ж думки дотримується професор Університету Кеннесау в Джорджії Джозеф Астрахан, який займається питаннями родового бізнесу, стверджуючи, що « у сімейного підприємства є тільки один шанс з п'ятдесяти, щоб вціліти в руках роду до п'ятого покоління ».

Метою даної статті є виділення специфічних проблем малих підприємств сімейного типу :

На базі поставленої мети визначимо завдання статті:

- Розглянути фактори розвитку підприємництва;
- Виявити причини невдач у малому підприємстві;
- Виділити проблеми малих підприємств сімейного типу;
- Запропонувати шляхи підвищення економічного потенціалу малого сімейного підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження:

1) Фактори розвитку підприємництва.

Головним фактором розвитку підприємництва є економічна свобода. Вона являє собою свободу господарської діяльності, торгівлі, землекористування та ін. Економічна свобода важлива як для підприємця, так і для споживача. Економічна свобода підприємців і економічна свобода споживачів тісно взаємопов'язані і не можуть існувати один без одного. Чинники, що впливають на рівень розвитку підприємництва:

1. Стадія економічного циклу. Оскільки малий бізнес дуже чутливий до економічних коливань, він більшою мірою, ніж великий бізнес, схильний невдач на стадіях спаду і депресії.

2. Інфляція. Високі темпи інфляції – причина серйозних проблем в будь-якому бізнесі. Проте особливо згубно вони впливають на малий бізнес.

3. Ставки відсотка за кредит. В умовах підвищення процентних ставок на кредити порушується рівновага, що робить малий бізнес особливо уразливим.

4. Державне регулювання. Як показують численні дослідження, державна підтримка малого бізнесу в розвинених країнах – один з ключових чинників його процвітання.

2) Причини невдач у малому бізнесі.

Хоча у високорозвинених країнах, незважаючи навіть на наявність сприятливого зовнішнього середовища, багато підприємців зазнають невдачі так само, як і українські. І це обумовлено недоліками в діяльності самих підприємців.

Основними причинами невдач в малому бізнесі, в тому числі на сімейних підприємствах, найчастіше є:

- Некомпетентність в управлінні своїм бізнесом ;
- Брак досвіду в обраній сфері діяльності;
- Поганий контроль за фінансовою діяльністю ;
- Недолік капіталу;
- Недбалість у надання споживчого кредиту своїм клієнтам ;
- Недоліки у стратегічному плануванні ;

Розвиток малого сімейного підприємництва в Україні має ряд особливостей, які необхідно враховувати при оцінці його стану, можливостей і перспектив. Ці особливості різні за своєю природою. Одна з них пов'язана з українським менталітетом і відображає суть українського духу. Їх вважають базовими особливостями.

Інша група особливостей складається виходячи з конкретної сучасної економічної та політичної ситуації, що склалася в Україні

4) Проблеми малих підприємств сімейного типу.

Наукові досягнення та узагальнення практики діяльності підприємств свідчать про те, що причини, які гальмують інтенсивний розвиток малого підприємництва сімейного типу, можна звести до таких, як :

1. Недосконалість законодавчої бази та системи державної підтримки підприємництва: – з питань розвитку підприємництва в цілому;

- відсутність в законодавстві визначення сімейного бізнесу ;
- відсутність стратегічно певної державної політики з питань взаємодії великого бізнесу з малим ;

– нерозвиненість проблеми залучення суб'єктів малого підприємництва до інноваційної діяльності: за офіційними даними, тільки 5 – 6 % малих промислових підприємств інноваційно активні;

– недостатня державна фінансово – кредитна підтримка малого бізнесу ; – недосконала система обліку та статистичної звітності, відсутність статистичної інформації по підприємствах сімейного типу.

2. Реєстрація підприємства. За словами бізнесменів, іноді кількість необхідних дозволів і довідок може досягти чотирьох сотень. При цьому дозволами держрегулювання малого бізнесу не обмежується. Якщо в Європі процедуру перевірок проходять тільки підприємства, зайняті у фармацевтиці, хімічній промисловості та інших потенційно небезпечних галузях виробництва, в Україні в 2006 році різним перевіркам піддалося більше 90 % фірм.

3. Банківський кредит. Незважаючи на існування пільг для малого і середнього бізнесу, людині, що починає свою діяльність з «нуля», складно виплатити суму кредиту плюс процентну ставку банку приблизно 5 – 6 %.

4. Недолік кваліфікованих фахівців у сфері технічної освіти. За словами Ірини Онищенко, професори Європейського університету, підприємствам зараз не вистачає приблизно 400 тисяч фахівців.

5. Обмеженість інформаційної та консультаційної підтримки малого сімейного бізнесу.

5) Шляхи підвищення економічного потенціалу малого сімейного підприємництва.

На підставі вищевикладеного матеріалу, можна зробити висновок, що для підвищення економічного потенціалу малого сімейного підприємництва та зростання його ролі в економіці України слід забезпечити реалізацію організаційно-правових, фінансово – економічних і соціально – психологічних завдань.

Фінансово – економічні завдання :

1) фінансові завдання: – вдосконалення системи фінансування, кредитування, страхування; – реформування системи оподаткування та митних зборів ; – різноманітність форм фінансово – кредитної підтримки сімейного бізнесу, організація системи мікрокредитування через муніципальні фінустанови, благодійні фонди, кредитні спілки;

2) економічні завдання: – полегшення загального стану економіки; – зростання загального обсягу вітчизняного виробництва; – зростання надійності національної валюти та ін;

3) ресурсні завдання: – можливість формування капіталу для початківців сімей; – доступність науково – технічного та інформаційного потенціалу; – розвиток ринку нерухомості та ін

4) соціально – психологічні завдання: – оптимізація систем « сім'я » і « бізнес »; – створення та пропаганда позитивного образу підприємця в сфері малого сімейного бізнесу; – розвиток молодіжного та жіночого підприємництва. Висновки. На закінчення необхідно відзначити, що практично в будь-якій цивілізованій країні малий бізнес починається з власного, сімейного капіталу. Україна не виняток. При цьому на відміну від зарубіжних країн, поняття сімейного бізнесу в Україні звели до рівня самих малих підприємств, залишивши без уваги інші за всіма параметрами сімейні підприємства. Перед малим сімейним бізнесом виникає багато бар'єрів як на рівні регулювання державою, так і підтримки з боку фінансових установ. Важливими кроками в їх подоланні, вжитими недавно, стали спроби детермінування сімейного бізнесу в законодавстві (нехай і сильно відрізняється від світових стандартів). На даний момент немає єдиної думки в питанні подальших перспектив розвитку сімейного бізнесу в Україні. У зв'язку з цим виникає необхідність наукового вирішення питання перспективності

малих підприємств сімейного типу як фактора економічної діяльності та пошуку методів зростання їх економічного потенціалу.

Література:

1. Хандурін М. Мале підприємство – місток до громадянського суспільства / Н. Хандурін // Дзеркало тижня. – 2004. – № 12. – С. 47-48.
2. Кисельов А. П. Теорія і практика сучасного бізнесу (або як створити фірму і працювати на себе) / А. П. Кисельов. – К. : Видавництво ЛІБРА, 1995. – 248 с.
3. Кросбі Алан. Спадкування бізнесу. Хто продовжить вашу справу? / Алан Кросбі. – СПб: Пітер, 2004. – 204 с.
4. Саакова І, Тимчишин С. Малий бізнес в Україні дрібніше / І. Саакова, С. Тимчишин // Дело. – 2007. – № 11. – С. 15-16.
5. Кужель. А. В. Малий бізнес як індикатор демократії / А. В. Кужель // Дзеркало тижня. – 2002. – № 29 (404). – С. 34-36.

Науковий керівник:

доцент Сидорець Людмила Василівна.

**Арсений Матыцин
(Николаев, Украина)**

ЧТО НА САМОМ ДЕЛЕ ПРЕДСТАВЛЯЕТ ИЗ СЕБЯ МАРКЕТИНГ ИГР?

Сегодня существует достаточно обширная инфраструктура, которая распространена по всему миру, но почему-то ее упорно избегают, все еще считая, очевидно, несерьезной деятельностью. А рассказываю я об игрострое.

Тематика вопроса очень интересна по той самой причине, что это неизведанная территория для маркетолога.

После бума, который, произошел с маркетингом на территории стран СНГ после вхождения информации и старта изучения маркетинга на конкретных примерах, после начала импорта заграничных товаров и, соответственно, стартом продвижения этих самых товаров и возникновения на рынке товаров отечественного производства, в качестве противовеса и начала продвижения оных на том же рынке, появилось большое количество специалистов в этой области. [4]

В свете нынешнего развития мультимедийного сообщества, введения новых средств продвижения информации, а так же постоянно появление все новых и новых элементов этого самого сообщества, те методы, которые были созданы маркетологами и использовались 10-20 лет назад уже не раскрывают рынок в той самой мере, как это было. Требуется создание новых методов, методологий, и т.д. для удовлетворения новых, растущих потребностей элементов рынка.

Но, если брать конкретно рынок медиа, и конкретизировать его до рынка игр, то тут образовалась такая обстановка.

Поколения выращенные на Tetris и Dandy, уже сами начинают присоединяться к гигантам-корпорациям, которые образовались из тех, пробующих этот рынок небольших компаний, производящих игры. Многие из них отошли сами собой, а те, кто остались на плаву, образовали нынешних представителей рынка игр, а так же самых рьяных потребителей продуктов этого самого рынка.

В число продуктов входят:

1. Сами игры
2. Арт-буки
3. Печатная продукция, которая поставляется в коллекционных изданиях
4. Сами коллекционные издания
5. Электронные издания
6. Рекламная продукция(плакаты)

Иными словами, уже сам маркетинг игр дает продукт, на котором можно зарабатывать, сам процесс рекламного продвижения приносит прибыль.[2]

Сегодня, чтобы заинтересовать потребителя, а этот потребитель крайне критичен и придирчив к продукту, который производят компании-гиганты, необходимо давать качественный продукт. Тут не получится сэкономить за счет материала, как это делают в промышленном производстве и продвижении товара за счет снижения стоимости исходного продукта и высококачественного маркетинга, привлечения как можно большего количества потребителей и какого-либо удержания их в списке постоянных потребителей товара.

Исключениями могут быть представители инди-разработчиков, которые чаще всего выходят в свет и в прибыль сугубо за счет идеи и интересной низкопробной реализации. А эта прослойка образовалась по нескольким причинам:

1. Крупные компании вышли с уровня небольших и независимых разработчиков, они задали хороший темп в создании игр, но саму нишу освободили.

2. Опять же, то поколение, что выросло на первых попытках предоставить игру, все же соскучилось по старым играм и тут следует учесть фактор ностальгии, она оказала сильное влияние на развитие игростроя.

3. Не все хорошие разработчики работают в крупных компаниях, но желание создавать, мотивирует их на это.

А теперь разберем, что же такое мотивация в данном случае и как она влияет на игры и маркетинг игр.

Почти все выходцы поколения 90-х сейчас образовали свою структуру маркетинга игр. Кто-то стал журналистом, кто-то блоггером, кто-то видео-блоггером. И эти люди продвигают игры больше за идею, чем за реальную заработную плату.

Идея – вот двигатель мотивации и тот фактор, без которого любая, даже сверхнавороченная игра с минимальным количеством багов и ошибок (а их избежать нереально), не сможет стать хотя бы просто хорошим продуктом, который будет востребован на рынке игр.[1]

Весь процесс маркетинга игр сводится к тому, чтобы найти того потребителя, того игрока который заинтересован в том, чтобы поиграть в эту и именно эту игру, и привить ему любовь именно к этой игре.

Что касается инди-разработчиков, то тут видно, что игру создавали люди, что она не конвейерного производства. С инди-разработчиком можно связаться и чувствуется, что игру он создавал любя ее. За инди-разработчиков я беру именно тех людей, которые создают интересные и качественные игры, а не тех, кто просто плодит мусор. Хотя иногда не знаешь, окажется эта игра мусором, ушедшим в сторону, или она станет тем продуктом, который найдет свою широчайшую массу потребителей. Как это было с Minecraft, игрой, которая сейчас известна очень многим.

Что касается инструментов управления маркетинговым продвижением игры, то тут выбор их зависит от нескольких факторов:

1. Бюджет, который выделен на создание и продвижение игры
2. Аудитория
 - a. Пол
 - b. Возраст
 - c. Социальная прослойка
 - d. И т.д.
3. Жанр игры
4. Платформа

Так же в планировании маркетинговой компании важное, если не первое, место занимает продумывания того, что разработчик хочет донести до игрока. Вся суть того, что хочет донести разработчик до игрока помещается обычно в кратком описании, которое сопутствует разработке и продвижению игры на рынке, так как это процесс не быстрый и требуется достаточно много времени для реализации всего процесса. Так же требуется наличие собственного фирменного стиля игры, оно входит в то, что несет разработчик, так как в идеальном мире, логотипы и сопутствующие элементы фирменного стиля создаются на основе ассоциативного ряда, образы, которые должны четко согласовывать мышление и желание потребителя с именно этим продуктом. Образ, который должен закрепиться в сознании конечного потребителя еще до того, как он приобрёл этот товар. В случае с играми очень важно, чтобы этот образ закрепился не только в сознании конкретного потребителя, так, как и тот, кто не приобретет игру может посоветовать ее своему знакомому, который посоветует другому знакомому, который уже купит игру. А ведь это уже есть инструмент продвижения игры.

Так мы плавно подошли к вопросу о том, что же представляет из себя это мировое игровое сообщество. Это постоянно меняющаяся и растущая масса разработчиков и игроков, которые очень тесно связаны друг-с-другом. Эту связь можно даже сравнить с семейной связью. Так как разработчик, в силу своего рода деятельности, явно играет в игры, созданные другими разработчиками, ведь ему необходимо где-то черпать вдохновение. Как минимум желание создавать игры базируется на эффекте от игры, в которую ты когда-то уже сыграл. Да, немаловажными являются факторы увлечений и факторы случайности, а в процессе создания игр, случайность – это закономерность, которая не всегда подвластна управлению даже самого разработчика. Что касается увлечений, то они могут базироваться на основе хобби одного или группы разработчиков, а учитывая, что над игрой обычно работает не один, а несколько человек, как минимум, то каждый, даже нехотя, вкладывает свою лепту в саму игру. Это прорисовка, это стиль написания кода, это выбранный язык, это рельсы, на которые положен сюжет. Это и сам сюжет.

Как уже обозначалось выше, сюжет – это все. И, если он понравится другому элементу «семьи» – блоггером, журналистам и т.д., то можно с уверенностью сказать, что проект успешен и будет успешным, но, в процессе продвижения игры нужно правильно зацепить внимание этих самых элементов, при этом потратив как можно меньше ресурсов.

Снижать затраты ресурсов относительно игр можно с помощью страничек в соц-сетях. Они же обеспечивают PR (Public Relations), а конкретно отдачу непосредственно от потенциальных покупателей игры, и обеспечит быструю обратную связь самим покупателям, что может помочь выявить какие-либо неточности в процессе создания игры, а не тогда, когда уже сложно что-то менять. Ведь в процессе пост-продвижения игры и поддержанию ее на рынке важным элементом является быстрая отдача и реакция на отклики или жалобы купивших ее. [3]

Так же существуют такие социально-экономические программы, как Kickstarter, которые позволяют заявить о создании игры еще до того, как разработчик приступил к каким-либо действиям и более того, собрать круг потенциальных потребителей, которые заинтересуются в проекте и вложат в него деньги. Но тут существует много сложностей, разработчик может не получить ничего, а может получить гораздо больше, чем планировал. Последний вариант хуже, потому что требования к проекту возрастут в разы, чего, может быть, не планировалось.

Еще существуют методы дополнительной мотивации и поощрений для покупки игры, это в крупных издательствах могут быть разного рода коллекционные издания, в которые входят обычно арт-буки (печатное издание описывающие и иллюстрирующие творческий процесс производства игры), сама игра для одной или нескольких платформ, коллекционные миниатюры, реплики, дополнительный контент к игровому процессу и т.д.

Это все стоит на конвейере и окупает само себя, но актуально только для многосерийных игр, когда они уже четко «стоят на ногах» и воспринимаются конечными потребителями на «УРА!». Иначе это будут просто выброшенные деньги на ветер.

Существуют исключения, которые завоевали рынок в одну ночь. Вчера это был никому не известный проект, сегодня он уже окупил свою стоимость. Только за такими проектами стоят очень серьезные планировки маркетингового процесса.

В следствии всего вышеописанного следует подытожить, что разработчики и сообщество игроков – это единая целостная система, при подходе к которой при разработке маркетингового плана нужно учитывать совсем другие аспекты, нежели в обычном классическом маркетинге по продвижению товара. И более того, игровой маркетинг продвигает не товар в классическом смысле этого понимания, он продвигает продукт искусства.

Литература:

1. Галёнкин С. – Маркетинг игр / Сергей Г. // 2013
2. В.П. Букин, Н.П. Ординарцева – Реклама качества & Качество рекламы / В.П. Букин, Н.П. Ординарцева // Пенза 2004
3. Scott Steinberg – Video game marketing and PR / Scott Steinberg // 2007
4. Пелевин В.О. – Generation «П» / Пелевин В.О. // 1999

Научный руководитель:

доцент кафедры Сидорец Людмила Васильевна.

Юрій Машика
(Ужгород, Україна)

СТАН ТА ДИНАМІКА БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Безробіття та зайнятість населення є одними із найважливіших соціально-економічних проблем світу та зокрема України. Досягнення високого рівня зайнятості – одна з передових цілей державної політики. Неспроможність знайти собі гідне місце роботи – це основний чинник трудової міграції населення. Надмірне безробіття має негативний вплив на економіку країни, саме тому вивчення цього питання на сьогодні є надзвичайно актуальним.

Зайнятість, безробіття і міграція – найважливіші показники використання трудового потенціалу у видах економічної діяльності країн та регіонів. Поняття «безробіття» містить такі основні аспекти, як потреба в праці, прагнення працювати, пошук роботи і неможливість її мати [2, с.96-97].

У Законі України "Про зайнятість населення" безробітними вважаються працездатні громадяни у працездатному віці, які через не залежні від них причини не мають заробітку і трудового доходу, зареєстровані у державній службі зайнятості як особи, що шукають роботу [1, с. 243]. Безробіття розраховується як відношення чисельності безробітних, які зареєстровані в державній службі зайнятості, до працездатного населення працездатного віку. Значний недолік такої методики розрахунку полягає у заниженні реального числа безробітних [1, с. 243].

Україна – це одна з держав, які найбільше постраждали від фінансово-економічної кризи, в результаті якої загострилися певні проблеми, що вплинули на підвищення рівня безробітних [7, с. 4].

Безробіття – це соціальне явище перевищення кількості бажаючих отримати роботу над кількістю робочих місць, проявом якого є стан незайнятості працездатного населення. Процес росту рівня не зайнятого населення працездатного віку має негативні економічні й соціальні наслідки для економіки та населення країни, територій на яких воно набуло значного поширення [6].

Безробіття завжди супроводжується додатковими витратами на підтримку безробітних, крім цього в країні поширюється соціальне напруження. Створення цивілізованого ринку праці, завдяки якому громадянин зміг би швидко працевлаштуватися на хорошу роботу з усіма умовами праці, відповідно до вимог безпеки й гігієни, з задовільною зарплатнею і який надав би роботодавцю висококваліфікованих працівників, можливе тільки за наявності ефективної системи працевлаштування.

Проблеми безробіття неодноразово досліджували багато вчених і практиків, серед яких: А. Вольська, В. Галицький, І. Гнибіденко, Л. Єневич, Г. Кондратьєв, С. Іванов, Г. Мамонова, Ю. Маршавін, І. Моцін, М. Міропольська, П. Нікіфоров, В. Саульська, Т. Черниш, Н. Тілікіна, Т. Панюк, О. Піжук, В. Пиц, Л. Шиян, В. Ярошенко, а також інші світові фахівці.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, проблеми безробіття та працевлаштування на даний момент залишаються вивченими недостатньо ґрунтовно. Це є вагомою причиною для подальших наукових досліджень. Саме тому обрана тема є дуже важливою на сьогодні.

Безробіття – це соціально-економічне явище, для якого характерно незайнятість частини робочої сили (економічно активного населення) у сфері економіки. Тобто у реальному житті безробіття виступає як перевищення пропозиції робочої сили над попитом на неї. Причин безробіття дуже багато, одними з яких є: спад економіки; структурні зрушення; технологічний прогрес та запровадження нових технологій. Це пов'язано, передусім, з мізерними інвестиціями, низьким рівнем запровадження сучасних технологій в економіку і т. д. [3, с. 85].

Основні проблеми ринку праці України пов'язані зі зростанням тривалості періоду безробіття, збільшенням кількості громадян, які намагаються знайти роботу, а також існуванням труднощів щодо працевлаштування соціально незахищених верств населення.

Вагомий внесок до формування безробіття в Україні здійснює прихована його форма, тобто небажання чи неможливість значної частини безробітних осіб працездатного віку реєструватися в службах зайнятості [8, с. 4].

Аналіз показників безробіття в Україні станом на 2009 та 2013 рр., наведений у таблиці 1.

Таблиця

№ з/п	Назва показника	2009 рік	2013 рік	Відхилення +/-
1	Економічно активне населення працездатного віку	579 тис. осіб	585,2 тис. осіб	+6,2 тис. осіб
2	Зайняте населення	511 тис. осіб	527,9 тис. осіб	+16,9 тис. осіб
3	Безробітне населення	68 тис. осіб	57,3 тис. осіб	-10,7 тис. осіб
		11,7%	9,8%	-1,9%
4	Працевлаштовані	28,5 тис. осіб	15,2 тис. осіб	-13,3 тис. осіб
5	Середній розмір допомоги по безробіттю	642 грн.	1003 грн.	+361 грн.

З даних у таблиці 1 ми бачимо, що кількість населення працездатного віку у 2009 році становила 579 тис. осіб., тоді як у 2013 році 585,2 тис. осіб, отже їхня кількість збільшилась понад 6 тис. осіб.

Серед них зайнятого населення у 2009 році було 511 тис. осіб, а у 2013 – 527,9 тис. осіб. Безробітне населення у 2009р. становило 68 тис. осіб або 11,7%, а у 2013р. – 57,3 тис. осіб або 9,8%. Отже, кількість безробітних дещо зменшилась.

За сприяння державної служби зайнятості у 2009р. були працевлаштовані 28,5 тис. осіб, а у 2013р. – 15,2 тис. осіб. Середній розмір допомоги по безробіттю у 2009 році становив 642 грн., а у 2013р. – 1003 грн., тобто грошова допомога зросла на 361 грн.

Впродовж 2012-2013рр. найвищий показник безробіття був зафіксований у Житомирській області, а найнижчий – у м. Києві [5].

Після проведеного аналізу показників безробіття в Україні та їхньої динаміки, перейдемо до ознайомлення з показниками безробіття серед країн Європейського Союзу.

Найменший рівень безробіття у жовтні 2013 році зафіксовано у Норвегії – 3,7% та Австрії – 4,9%. Невисокий він у Німеччині 5,4%. Найвищі показники серед країн південної Європи – Греції та Іспанії 26,6% та 26,8% відповідно, а також Португалії – 17,6% та Кіпру – 15,1%. Рівень безробіття у Франції – 10,8%. Середньостатистичним показником серед 27 країн ЄС – 10,9% (серпень 2013р.). З пострадянських країн найкращий стан зайнятості населення в Естонії – 8,7% безробітних, а нещодавно прийнята до ЄС Хорватія має високий показник безробіття – 16,6% [6].

На проведення політики зайнятості Україна витрачає приблизно 0,41% ВВП, що значно менше, ніж в країнах ЄС (2,6% – Швеція, 3% – Франція, 1,6% – Угорщина) [4, с. 184].

Отже, ми можемо зробити висновок, що рівень безробіття в Україні нижчий, ніж у середньому по країнах Євросоюзу.

Важливим аспектом цієї наукової роботи є дослідження причин безробіття, адже без цього не можливо визначити наслідки та шляхи подолання проблеми безробіття повною мірою.

Виділяють такі причини виникнення безробіття:

- міграція робочої сили;
- спад економіки і відповідне скорочення сукупного попиту на робочу силу;
- структурні зрушення;
- важкі умови праці;
- нерегулярна чи взагалі відсутня виплата заробітної плати;
- обмежена кількість робочих місць;
- процеси приватизації та роздержавлення.

Виникнення безробіття тягне за собою такі наслідки:

- посилення соціальної напруги;
- зростання кількості психічних захворювань;
- посилення соціальної диференціації;
- загострення криміногенної ситуації;
- падіння трудової активності;
- скорочення податкових надходжень;
- зменшення ВНП;
- падіння життєвого рівня населення;
- зростання витрат на допомоги безробітним [8, с. 5].

Попри всі негативні наслідки, безробіття має й позитивні свої сторони:

- підвищення соціальної цінності робочого місця;
- збільшення особистого вільного часу та свободи вибору місця роботи;
- зростання соціальної значимості й цінності праці;
- зростання конкуренції між працівниками;
- стимулювання підвищення інтенсивності та продуктивності праці;
- можливість для безробітного використати перерву в зайнятості для перенавчання;
- підвищення рівня освіти.

Отже, за результатами даного дослідження можна дійти до такого висновку, безробіття – це стан неповної зайнятості працездатного населення суспільною корисною працею. Явище, коли частина активного населення хоче працювати, але не може реалізувати свої можливості; коли пропозиція робочої сили перевищує попит на неї; коли кількість наявних робочих місць не відповідає суспільно необхідній кількості.

Безробітними вважаються працездатні громадяни, що не можуть одержати роботу відповідно до своєї освіти, професії, ступеня кваліфікації, котрі зареєстровані на біржі праці. Рівень безробіття визначається відношенням числа безробітних до загальної чисельності працездатного населення країни. Розв'язання проблеми безробіття безпосередньо пов'язане з розвитком суспільного виробництва, підприємництва, насамперед із розвитком малого й середнього бізнесу. Завдяки аналізу форм та видів безробіття, ми можемо розрізняти шляхи підходу до даної проблеми.

Таким чином, високий рівень безробіття – це проблема, яку потрібно вирішувати і яка потребує глибокого наукового аналізу та вироблення на цій основі практичних рекомендацій, які можуть використовуватися для розробки і реалізації ефективно соціально-економічної політики, направленої на забезпечення продуктивної зайнятості економічно активного населення країни, зменшення рівня безробіття до мінімального соціально-допустимого рівня.

Література:

1. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – №24. – с.243.
2. Економічна енциклопедія: [у 3 томах] – Київ: Видавничий центр «Академія». – 2002. – Т.1. – с.864.
3. Лопатіна К.А./Стан та напрями ліквідації проблеми безробіття в Україні//Управління розвитком. – 2011. – №16(113). – с.85-86.
4. Прушківська Е.В./Світовий досвід та основні напрями державного регулювання зайнятості в Україні//Держава та регіони.– 2008. – №4. – с.182-186.
5. Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua/>.-Державний комітет статистики України.
6. Режим доступу <http://uk.wikipedia.org/wiki/> Динаміка та географія безробіття в Україні та ЄС.
7. Стаття «Динаміка та географія безробіття в Україні та ЄС у 2012-2013 рр.».[Електронний ресурс] – Режим доступу <http://infolight.org.ua/>.
8. Федоренко В.Г./Ринок праці в Україні та економічні тенденції в умовах світової економічної кризи//Економіка та держава. – 2009. – №1. – с.4-5.
9. Чурилова О.В./Безробіття в Україні: причини, види, наслідки//Наукові доробки молоді – вирішення проблем європейської інтеграції. – 2008. – Т.2 – с.182-184.

Даниил Нагаев
(Николаев, Україна)

ИНФОРМАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ МАРКЕТИНГА И МЕНЕДЖМЕНТА

Менеджмент и маркетинг – теснейшим образом взаимосвязанные дисциплины в сфере управления предприятием.

Как нам известно из трудов Филиппа Котлера: «*Маркетинг* – это искусство и наука правильно выбирать целевой рынок, привлекать, сохранять, и наращивать количество потребителей посредством создания у покупателя уверенности, что он представляет собой наивысшую ценность для компании», а также «упорядоченный и целенаправленный процесс осознания проблем потребителей и регулирования рыночной деятельности». От маркетинговой политики предприятия зависит его успех и продвижение на целевых рынках, без которых невозможно благополучное существование предприятия. Зачастую важные управленческие решения принимаются в зависимости от поставленных маркетинговых целей.

Разумеется, существует и обратная связь. «*Менеджмент* – это управление производством, совокупность принципов, методов, средств и форм управления производством с целью повышения эффективности производства и его прибыльности» (Большой Экономический Словарь). Достижение ключевых позиций на целевых рынках невозможно не только без своевременно принятых эффективных маркетинговых решений, но и при отсутствии грамотного управления.

Из приведенных выше определений дисциплин, взаимосвязи которых посвящена эта глава, следует, что они ставят перед собой сходные задачи, достижение которых зачастую зависит от высокой степени взаимодействия руководства компании и маркетинговых служб.

Разумное управление предприятием, поддержание и наращивание спроса на его продукцию обеспечивается достоверной, актуальной и точной информацией. Информация – основа для разработки любых маркетинговых и управленческих решений. Маркетинговая информация формируется благодаря постоянному наблюдению и тщательному учёту рыночных процессов, тенденций, событий. Информация, необходимая в сфере управления формируется за счёт учёта использования ресурсов компании, расчёта эффективности и прибыльности производства и т.п.

Зачастую для определения верного решения требуется специализированная информация, на которую в наше время сформировался устойчивый спрос. В крупных компаниях зачастую имеются специализированные отделы обеспечения информацией. При отсутствии такового можно воспользоваться услугами специализированных фирм, занимающихся сбором и обработкой необходимой информации. (Одна из наиболее известных в России – «Исследовательский Центр Ромир»). На сегодняшнем этапе экономического развития как нашей страны, так и большинства зарубежных стран, информация имеет самый высокий приоритет ценности, в последние годы она превратилась в мощный стратегический ресурс. Как частным, так и государственным предприятиям необходимо обеспечить грамотную организацию работы с рыночной, конкурентной, деловой, экономической и иными видами информации. В сегодняшнем мире значимость информации растёт в геометрической прогрессии. По уровню потребления информации в какой-либо стране можно судить о степени её экономического развития.

Для понимания сути данной работы необходимо чёткое представление о самом понятии информации и данных, которые зачастую ошибочно не разделяют. Итак, *данные* – это «сырые» цифры и факты, отражающие отдельные аспекты реальности. Под *информацией* понимаются данные, представленное определённым образом или в определённой форме, что придаёт им смысл. Информация, в отличие от данных обладает информативностью, являющейся характеристикой полезности первой.

Полезность и важность информации определяются такими её качествами, как:

- *Точность*, т.е. достоверность отражения действительности.
- *Своевременность*. (Запоздалые новости, как правило, теряют свою ценность).
- *Содержательность*. (Обрывочные данные не имеют смысла, информация тем ценнее, чем она полнее).
- *Соответствие*. (Данные должны отвечать специальным интересам пользователя информации).

В зависимости от направленности деятельности, одни и те же данные могут представлять различную информацию.

В случае с маркетингом информация в основном важна в качестве показателей состояния целевых рынков и позиций на них самого предприятия, и необходима для его продвижения, а также как путь к информированию потребителя о своих товарах или услугах.

С позиций менеджмента информация рассматривается в большинстве случаев как показатель эффективности производства товаров или услуг и необходима для учёта расхода ресурсов, рационального распределения производительных сил и многого другого, а также важна для принятия дальнейших решений по изменению структуры предприятия.

В маркетинге для получения и обработки данных применяют маркетинговые исследования, проводить которые – задача маркетинговой информационной системы; менеджмент для этих целей использует специализированные информационные системы различных видов, рассмотренные в главе 3.1. Вместе с маркетинговой ИС они образуют ИС предприятия.

Маркетинговая информация, данные и их источники делятся на многие подвиды по различным критериям.

Первичные и вторичные данные.

Первичные данные получаются в результате специально проведённых для решения конкретной маркетинговой проблемы так называемых «полевых» маркетинговых исследований, их сбор осуществляется путём наблюдений, опросов, экспериментальных исследований.

Под *вторичными данными*, применяемыми при проведении так называемых «кабинетных» маркетинговых исследований, понимаются данные, собранные ранее из внутренних и внешних источников для целей, отличных от целей маркетинговых исследований. Другими словами, вторичные данные не являются результатом проведения специальных исследований. Кабинетные исследования являются наиболее доступным и дешёвым методом проведения маркетинговых исследований. Для малых, а порой и средних предприятий – это практически единственный метод получения маркетинговой информации.

Сбор вторичной информации обычно предшествует сбору первичной информации. Вторичные данные помогают исследователю более широко ознакомиться с ситуацией в отрасли, с тенденциями изменения объёма продаж и прибыли, конкурентами, последними достижениями науки и техники.

Внутренние и внешние источники информации.

Внутренними источниками служат:

1. Отчёты компании
2. Беседы с сотрудниками различных отделов, в основном отдела сбыта
3. Маркетинговая информационная система (рассмотренная в главе 3.2); бухгалтерские и финансовые отчёты; отчёты руководителей на собраниях акционеров
4. Сообщения торгового персонала; отчёты о командировках
5. Обзоры жалоб и рекламаций потребителей
6. Планы производства и НИОКР
7. Протоколы заседаний руководства и др.

Внешними источниками являются:

- Данные международных организаций (Международный Валютный Фонд, Европейская организация по сотрудничеству и развитию, ООН).
- Законы, указы, постановления государственных органов; выступления государственных, общественных, политических деятелей;
- Выставки, ярмарки, совещания, конференции, презентации, дни открытых дверей, коммерческие базы и банки данных.
- Данные официальной статистики, периодической печати, результаты научных исследований и т.п.

Внешнюю информацию можно также подразделить на официально опубликованную, доступную для всех, и на т.н. синдикативную информацию, недоступную для широкой публики и издаваемую отдельными организациями – такая информация приобретается за деньги. Специальные информационно-консультативные организации, как уже говорилось в первой главе, собирают и обрабатывают первичную информацию, а затем её продают.

За последние годы, в связи с развитием компьютерных сетей, появилась возможность пользоваться их услугами, как для специализированных маркетинговых фирм, так и для специалистов маркетинговых подразделений организаций, осуществляющих данные исследования самостоятельно. Так, посредством сети Интернет, можно получить информацию о состоянии рынка определённых товаров в различных странах. Кроме того, в России функционирует ряд компьютерных информационных систем, специально ориентированных на сбор и передачу разнообразной информации, в том числе о рынках и товарах.

Проанализировав взаимосвязь маркетинга и менеджмента в информационных аспектах, мы выяснили, что эти дисциплины неразрывно связаны друг с другом и оказывают значительное взаимное влияние на их сферы деятельности. Были рассмотрены основные положения, методы и процессы.

Совершенно очевидно, что только при тесном взаимодействии маркетинговых служб и руководства компаний возможно интенсивное развитие и процветание предприятия.

Особенное внимание следует уделять развитию таких взаимоотношений в условиях развивающейся экономики нашей страны, которая, к слову даёт широкое поле для внедрения инноваций в этой области, применяя как отечественные, так и зарубежные новейшие разработки.

Литература:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга. – М.: Прогресс, 1994
2. Большой экономический словарь.
3. Периодическое издание «Маркетинг и менеджмент».
4. Орлов А.И. Основные идеи современного маркетинга.
5. Курс лекций «Информационные системы», прослушанный мной в Институте Управления и Информатики.

Науковий керівник:
доцент Сидорец Людмила Васильевна.

Вера Накарякова
(Екатеринбург, Россия)

ГЕНДЕР В МАРКЕТИНГЕ

Реальностью становится постиндустриальный период развития мировой экономики, характеризующимся тем, что в воспроизводственном цикле (производство, распределение, обмен, потребление) главенствующую роль начинает играть фаза обмена или доведение продукции до конечного потребителя необходимого количества и необходимого качества в минимальные сроки с минимальными затратами.

Рассмотрим, что способствует ее формированию и развитию этой фазы производственного цикла? Базой эффективного обмена является сегментирование продукции на рынок [1].

Самые известные высказывания по поводу сегментации рынка принадлежат знаменитым гуру маркетинга – П. Дойлю и Т. Левитту. Первый предупредил: «Если фирма не сумеет разбить рынок на сегменты, рынок разобьет на сегменты фирму». Второй сказал об этом более категорично: «Если вы не мыслите сегментами, значит, вы вообще не думаете». Почему два уважаемых маркетологи так активно призывают к сегментированию, ответ прост: единственный способ стать лидером на любом рынке – выбрать себе как можно точнее выгодный сегмент рынка. Итак, ошибочный выбор сегмента рынка – одна из главных причин краха многих товаров, несегментных же подход к рынку – главная [2].

Существует критерий для принятия решения о сегментации: если количество различий между отдельными группами потребителей больше, чем различий внутри каждой из групп, сегментацию проводить целесообразно. Одной из целей сегментации – это концентрация усилий на тех покупателях, чьи потребности вы можете удовлетворить лучше других.

Что касается России, то она остается страной с переходной экономикой, а ее рынок является развивающимся рынком. Почти все процессы, происходящие на нем турбулентны, их трудно описать. А это создает препятствия для внедрения методов маркетинга в российском бизнесе. Есть аспект, не рассмотрев который, невозможно говорить о маркетинге в России. Речь идет о вышеупомянутой сегментации рынка. Наиболее распространенным способом сегментации по уровню доходов. Это вполне обоснованная стратегия, которая и подтверждается правилом Парето 80/20. суть его в том, что 20% явления дают эффект в размере 80% и наоборот. Поэтому работать с потребителями высокого дохода на определенных рынках правильно.

Ф. Котлер [3] отмечает, что единого метода сегментации рынка не существует. Деятелю рынка необходимо опробовать варианты сегментирования на основе разных переменных параметров, одного или нескольких сразу, в попытках отыскать наиболее полезный подход к рассмотрению структуры рынка. К основным переменным относятся: географические, демографические, психографические и поведенческие.

Однако для более точного выбора целевого сегмента предприятию, находящемуся в турбулентной среде необходимо использовать новые, креативные факторы. На одном из «инновационных» факторов отбора следует остановиться – это использование гендера и гендерных различий потребления товаров и услуг.

На сегодняшний день есть множество определений гендера. Для социологии характерны определения, делающие акцент на социальный пол, то есть на паттерны человеческого поведения, свойственные мужчинам и женщинам.

В психологии гендер употребляется в более широком смысле и включает: особенности психических функций: восприятия, памяти, мышления и др. Психология ставит перед собой задачу определить признаки, отличающие два пола, особенности их реакции на стимулирующие воздействия, специфику аналитической деятельности и др. [4].

Следует подчеркнуть важность работ в социологии и психологии для маркетинга видит в изучении потребностей и стереотипов потребительского поведения полов при выборе продукта. Интерес к исследованиям гендера высок благодаря быстро растущей покупательской активности женщин. Т. Питерс приводит данные статистики потребления женщинами [5]:

- 83% расходов на товары народного потребления;
- 94% на товары домашнего обихода;
- 92% туризм;
- 91% жилье;
- 51% электроника;
- 60% автомобили.

Такая же картина наблюдается в сфере услуг:

- 89% решений об открытии банковского счета;
- 80% выбор медицинского центра;
- 66% всех расходов на здравоохранение.

Полученные данные позволяют на их основе выделить ключевые роли женщин, вносить коррективы в разработку маркетинговой стратегии, не останавливаясь только на очевидных характеристиках женщин.

Минтон и Шнайдер развили мысль Розенкранца об обосновании разницы в логичности и обоснованности размышлений и действий между женщинами и мужчинами и предположили, что мужчина более целенаправлен в поступках, а женщины более импульсивны и подвластны стимулирующим факторам, например, таким, как отношения, возникающие в момент взаимодействия с клиентом. Исследователи полагают, что женщины в среднем переживают весь спектр эмоций с большей интенсивностью и несбалансированностью, чем мужчины [6]. Кроме этого, женщины склонны демонстрировать эмоции и лучше их артикулируют. Мужчины гордятся самоконтролем и способностью не демонстрировать эмоции.

Трудно не согласиться с мнением автора [7], что гендер в стимулировании продаж становится фактором, определяется на сугубо биологической предрасположенности к формированию выбора,

однако в маркетинге и, в частности, в сегментировании рынка, необходимо рассматривать более широко, чем только биологический пол.

Пиногорский Д.А. выделил мужской и женский типы лояльности, которые проявляются также в некоторых видах принятия решения. Мужской тип – основывается на петтерне, который заключается в стремлении к повторной покупке и формируется на основе наиболее предпочтительных характеристик товара и услуги. Женский тип лояльности является скрытым типом лояльности, который хранится на эмоциональном уровне потребителя и проявляется чаще всего в его общественной жизни в рамках обмена опытом, как наиболее объективного способа сравнения альтернатив и отражается в рекомендациях.

Однако отмечается в работе [7], что не все товары и услуги в равной степени могут быть дифференцированы по гендерному признаку. Существуют принципиально мужские продукты и принципиально женские. Помимо этого существуют универсальные товары и услуги с широкой аудиторией, где гендерный аспект неуместен. Неудачный опыт рекламных компаний показывает, что ко многим современным женщинам не имеет смысла предлагать электронику, автомобили с женским дизайном.

Статистика, да и наблюдения в быденной жизни говорят о том, что женщины являются наиболее активными участниками рынка, могут в большой степени. гендерный подход позволяет избежать длительное тестирование перед запуском нового товара.

Таким образом, процесс сегментирования рынка получил возможность использования нового инструмента для более точного определения доли рынка в виде гендера. Тема использования гендера в маркетинге требует дальнейшего изучения.

Литература:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс. – М.: Издательский дом Вильямс, 2007. – 656 с.
2. Терещенко В.М. Маркетинг: новые технологии в России, 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 416 с.
3. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс. – М.: Прогресс, 1992. –662 с.
4. Key V. Palan, «Gender Identity in Consumer behaviour resech»,2001 [Электронный ресурс]. URL: // <http://www.pfy>
5. Барлетта М. Как покупают женщины. – Вершина, 2006. С. 19-21.
6. Bartos R, Marketing to women around the world/ Yarvard Buiness Shool Press, 1989.
7. Пиногорский Д.А. Гендер в современном маркетинге // Маркетинг в России и за рубежом, 2012, № 6. С. 23.

Павлова Анна
(Минск, Беларусь)

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Необходимым условием развития экономики является высокая инвестиционная активность. Она достигается посредством роста объемов реализуемых инвестиционных ресурсов, наиболее эффективного их использования в социальной области и приоритетных сферах материального производства. Инвестиции формируют производственный потенциал на новой научно-технической базе и определяют конкурентные позиции стран на мировых рынках. Как известно, именно инвестиции способны новые знания и изобретения сделать наукоемким востребованным продуктом. Их качественный уровень, количественный рост и соотношение дают представление о проводимой государством инвестиционной политике

Процесс разработки национальной инвестиционной политики все больше ориентируется на новые стратегии развития. Большинство государств стремятся привлекать и поощрять иностранные инвестиции в интересах укрепления производственного потенциала и устойчивого развития. В то же время множество стран в настоящее время укрепляют нормы регулирования иностранных инвестиций, шире используя промышленную политику в стратегических секторах, ужесточая процедуры отбора и мониторинга и тщательно проверяя международные соглашения. Сохраняется риск того, что некоторые из этих мер принимаются в протекционистских целях.

Процесс разработки международной инвестиционной политики находится на переходном этапе. К концу 2012 года режим международных инвестиционных соглашений состоял из 3196 договоров. Сейчас страны все чаще отдают предпочтение не двустороннему, а региональному подходу к выработке норм и правил в области МИС и учитывают элементы устойчивого развития. Более 1300 из сегодняшних 2857 двусторонних инвестиционных договоров к концу 2013 года достигнут стадии «прекращения действия в любой момент», что откроет возможность устранения несоответствий и пробелов в многостороннем и многоуровневом режиме МИС и укрепления его аспекта развития [1].

Что касается Республики Беларусь, то в настоящее время большинство белорусских предприятий нуждается в модернизации. Уровень физического старения нашей промышленности составляет порядка 80% при мировом показателе конкурентоспособности экономики с точки зрения технологичности 60%. И здесь важно найти таких инвесторов, которые в современных условиях не

только предоставят финансовые ресурсы, но и возьмут на себя обязательства по техническому перевооружению организаций, обеспечат сбыт готовой продукции. Белорусским предприятиям нужны прежде всего не портфельные (спекулятивные) инвесторы, приходящие, как правило, ненадолго и преследующие, в основном, цель наживы, а стратегические, которые несут ответственность за предприятие, создают дополнительные рабочие места, насыщают рынок товарами и услугами, решают региональные проблемы.

Для того чтобы отечественные и иностранные компании инвестировали средства в инновационные проекты, реализуемые в Беларуси, необходимо проведение в нашей стране эффективной инвестиционной политики. Практика показывает, что процесс взаимодействия Правительства с бизнесом является важным и необходимым условием успешного инвестиционно-инновационного развития страны.

На данный момент в Республике Беларусь делается все возможное для активизации инвестиционной деятельности и улучшения инвестиционного климата. Государство расположено между двумя крупными экономико-политическими пространствами Европы: Европейским Союзом и Российской Федерацией. Вкладывая капиталы в белорусскую экономику, зарубежный инвестор получает доступ к обширному российскому рынку и рынкам других стран СНГ [2, с. 148]. В стране действует Консультативный Совет по иностранным инвестициям, возглавляемый Премьер-министром. В Беларуси имеется развитое инвестиционное законодательство, направленное на стимулирование инвестиционной деятельности, ее государственную поддержку, а также защиту прав инвесторов на территории республики. основополагающим документом, определяющим общие условия осуществления инвестиционной деятельности в Беларуси, является Инвестиционный кодекс.

В процессе осуществления инвестиционной деятельности, в том числе при реализации инновационных проектов, инвесторы имеют право на государственную поддержку в виде централизованных инвестиционных ресурсов или предоставления гарантий белорусского Правительства. Кроме того, при реализации отдельных инвестиционных проектов, имеющих важное значение для экономики нашей страны, с инвестором может быть заключен инвестиционный договор, в котором устанавливаются правовые гарантии Республики Беларусь по данному проекту, оговоренные на период действия договора. Кроме обеспечения защиты прав инвесторов, в республике создана система стимулов для осуществления инвестиционной деятельности. Так, ряд преференций предоставлены инвесторам в свободных экономических зонах, малых и средних городах, сельской местности, парке высоких технологий [3].

С 2004 года государство постоянно принимает меры по созданию более конкурентных преимуществ для привлечения инвестиций при предоставлении дополнительного объема льгот и преференций для инвесторов. Все это делает нашу страну привлекательным, а также безопасным и выгодным местом для зарубежных капиталовложений. В настоящее время акценты в инвестиционной политике Республики Беларусь постепенно смещаются от преференциального режима к созданию универсальных общеэкономических условий, определяющих единые «правила игры» для национальных и иностранных инвесторов в области лицензирования, внешнеэкономической деятельности и в отношении действия стабилизационных норм.

С целью увеличения объемов привлечения иностранных инвестиций и содействия реализации конкретных инвестиционных проектов, в том числе инновационных, сформирована и постоянно обновляется база данных инвестиционных проектов белорусских предприятий, заинтересованных в привлечении иностранных инвестиций. Руководство страны считает, что сегодня идеальный момент для привлечения иностранных инвестиций, поскольку в мире сейчас много свободных финансовых ресурсов, которые можно привлечь в качестве инвестиций.

Литература:

1. Результаты инвестиционной политики [Электронный ресурс]. – 2012. – Режим доступа: <http://www.government.by/upload/docs/file56dfecd71d0dd538.pdf>. – Дата доступа: 19.07.2013.
2. Савенок Э. А. Иностранные инвестиции: курс лекций. – Минск: Акад. упр. при Президенте Республики Беларусь, 2011. – 184 с.
3. Стратегия привлечения прямых иностранных инвестиций до 2015 года утверждена в Беларуси [Электронный ресурс]. – 2012. – Режим доступа: <http://www.government.by/ru/content/4217>. – Дата доступа: 21.09.2013.

Научный руководитель:
магистр экономических наук Абухович Юлия Константиновна.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНИХ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ БІЗНЕСУ

Сучасний процес глобалізації світової економіки буде супроводжуватися формуванням низки суперечностей, які викликають його модифікування в спрямованості розвитку новітньої суті.

Зараз на великому рівні працюють 2 протилежні віяння. Цивілізації, з одного боку, з'єднуються масовими системами комунікації комерції і т. д.; з іншої – розщеплюються на етно-регіональні складові. Все це веде до розмивання традиційних національно-державних кордонів з двох сторін. Тим не менше, дані два процеси: глобалізація і локалізація – внутрішньо взаємопов'язані. Саме це зумовило появу нової тенденції – глокалізації, що має на увазі з'єднання глобального з локальним.

Хоча масові рекламні стратегії впроваджуються на інтернаціональному рівні, спроба ефективного глобального і централізованого управління маркетингом в сучасних умовах зазнає невдачі. На заміну глобального менеджменту і глобальному бренд маркетингу, прийшла нова теорія величезного бізнесу – глокалізація.

Місцевий або державний менеджмент націлений на максимізацію пристосування, обліку відмінностей, концентрації, незалежності та розділення маркетингових заходів залежно від національних кордонів. Тому, локальна або державна рекламна стратегія визначають необхідність враховувати локальні особливості в діяльності компанії на конкретному ринку.

Глобальна маркетингова стратегія фокусується на максимальній стандартизації, концентрації управління маркетингом, синхронізації і інтеграції всіх маркетингових дій. У взаємозв'язку з цим, масова рекламна стратегія робить основний упор на універсальність маркетинг – прийомів, що застосовуються в різних країнах. Теоретики і практики використовують глобальні маркетингові концепції для втілення мультинаціональних стратегій, в той час як втілення по – справжньому глобальної стратегії практично не представляється можливим.

Чим сильніше процес глобалізації, тим більш затребуваною стає локальна специфіка, яка, впливаючи на процес глобалізації, трансформує його, перетворює на процес глокалізації.

Процес глокалізації має місце бути в інтернаціональній стратегії бізнесу, насамперед ТНК.[3] Глокалізація бізнесу для міжнародної компанії – це не просто реалізація принципів глобального маркетингу, націленого на адаптацію свого продукту на тих чи інших зарубіжних ринках, а формування такої ситуації, коли компанія будує свою політику щодо власних закордонних філій таким чином, щоб ці філії глибоко інтегрувалися в місцеву економіку, ставши частиною « локального співтовариства». При цьому застосовуються стандартизовані (глобальні) механізми ведення бізнесу, напрацьовані технології, але з використанням місцевих можливостей в організації бізнесу, місцевих технологічних напрацювань, залученням місцевих менеджерів.

Таким чином, концепція глокальна маркетингу вводить нові стандарти в точність втілення глобальних маркетингових стратегій. Глокально маркетинговий підхід означає, що глобальні та локальні особливості враховуються в рівній мірі і оптимізують маркетингову стратегію.

Прикладом впровадження глокального маркетингу виступила соціальна мережа Facebook, яка удосконалила дизайн сторінок, що належать світовим брендам. Завдяки таким змінам, власники брендом зможуть зробити ці сторінки більш зрозумілими і комфортними для користувачів. Крім цього, їх можна адаптувати під конкретні потреби брендів. Відомий веб – портал Yahoo.com також демонструє впевнену прихильність до стратегії глокалізації і успішно просувається в утвердженні себе як « стартової сторінки для всього світу».

Джон Ф.Джонс у своїй книзі «Міфи, небиліці і факти про рекламу » виділяє наступні групи брендів:

Міжнародні бренди, які обнародовано транснаціональними корпораціями і використовують у своїх комунікаціях глобальні чи глокальні рекламні стратегії.

Міжнародні бренди, які просуваються транснаціональними корпораціями і використовують у своїх комунікаціях багатонаціональні рекламні стратегії, гранично адаптовані до умов місцевого ринку.

Місцеві бренди, що продаються транснаціональними корпораціями, які з очевидних причин не використовують міжнародні рекламні кампанії.

Місцеві бренди, що продаються місцевими виробниками і використовують місцеві, локальні стратегії [2].

У кожній країні продаються бренди всіх чотирьох типів, проте їх питома вага (значимість) і частка присутності на ринку відрізняються. Практично у всіх країнах сама нечисленна група брендів – перша. На їх частку припадає близько 10 %, проте їх значимість у своїй товарній категорії і в споживчих перевагах може бути досить високою. Часто вони бувають лідерами в своїй товарній категорії і демонструють високий потенціал розвитку. Актуальність застосування глокалізаційних стратегій підтверджується сьогодні і тим, що, на думку фахівців в області маркетингу, на сучасному етапі саме тенденція персоніфікації товарів і послуг для споживача приносить найбільшу вигоду виробнику. Якщо трендом попередніх років були сегментація і таргетування аудиторій, то в нинішньому році на перше місце ставляться індивідуальні переваги клієнтів. Проаналізувати їх і передбачити бажання, зробивши персональне пропозицію клієнту, – запорука успіху в новій реальності.

Дозволено відзначити 3 форми реалізації процесу глокалізації :

– Коли глокалізація здійснюється « зверху ». Наприклад, реалізація глобального маркетингу та менеджменту ТНК. Прикладом може служити використання місцевих менеджерів, з виведенням їх на провідні управлінські позиції в компанії (філії, відділення). Як правило, ці менеджери пропонують нові ідеї, використовуючи глобальні напрацювання в бізнесі, брендингу та ін, просуваючи їх через кордони, адаптуючи до обстановки в інших країнах, створюючи глокальний продукт. – Коли процес глокалізації ініціюється « знизу ». Наприклад, коли місцеві компанії прагнуть розширити сферу і форми своєї взаємодії з глобальними, пропонуючи нові, вдосконалені моделі співробітництва;

– Коли і транснаціональні і локальні компанії взаємодіють один з одним, формуючи модель відносин на основі нових механізмів, елементів, технологій виробничого процесу. Глобалізація локальних виробників призводить до появи міжнародного глокального продукту. Хоча зазвичай локальність цього продукту ховається, затушовується, і він постає як глобальний. У даному випадку відбувається як би зворотний процес глокалізації – глобалізація локального, на відміну від локалізації глобального. Подальша перспектива розвитку цього процесу – відбір кращого з глокального, щоб перетворити його в глобальний продукт [1].

Обидва процеси – глобалізація і локалізація – мають істотну об'єктивну основу. З одного боку, процес глокалізації передбачає відкритість суб'єктів світової економіки місцевим, національним техніко – технологічним новаціям. У цьому виявляється об'єктивний характер нової економіки як інноваційної економіки. З іншого – цей процес дозволяє національному малому і середньому бізнесу вчитися у ТНК, прискорює передачу знань і навичок, надаючи можливість локальному гравцеві вийти на глобальний рівень.

Компанії, що використовують переваги глокалізації, тобто вміння працювати через кордони, знаходити точки дотику з різними бізнес – культурами обов'язково, за інших рівних умов, доб'ються високої міжнародної конкурентоспроможності. При ефективному, інноваційному застосуванні наявного потенціалу, а також відповідному використанні механізмів і можливостей, які дає глобалізація, вітчизняні компанії мають достатньо сприятливі перспективи в ХХІ столітті [4].

Література:

1. Е.Ф. Авдокушин. Формы и методы процесса глокализации мировой экономики. Материалы конференции «Транс-Евразийский коридор Развитие Миланский этап: новое измерение сотрудничества». CERTeT Боккони – «Миллениум Банк» (ЗАО) 7-8 ноября 2012. ISPI Научно-исследовательский институт международной политики Palazzo Clerici –via Clerici 5 – Милан http://west-east.org/bocconi/index.php?option=com_content&view=article&id=138:2009-10-27-09-20-13&catid=48:2009-10-20-06-01-47
2. Глобальный бренд: понятие, виды, особенности продвижения на международном рынке <http://internet-advance.ru/mezhdunarodnaya-reklama/106-globalniy-brend.html>
3. Глокальный маркетинг Стратегии.-2003. <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?Id=210>
1. Тренды и вызовы 2013 <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?Id=1519>

Науковий керівник:

доцент Сидорець Людмила Василівна.

**Анжеліка Романчук
(Вінниця, Україна)**

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

В умовах глобалізації вагомого значення набуває посилення конкурентоспроможності країни на світовому ринку. Для ефективної інтеграції національної економіки у світову необхідно досягнути високого рівня конкурентоспроможності самої країни і окремих її суб'єктів господарювання. Підвищення конкурентоспроможності економіки та перехід на інноваційний шлях розвитку є ключовим завданням державної політики.

Дослідження проблеми підвищення світового рейтингу України вважається досить актуальним, адже для розробки стратегії економічного розвитку країни в глобальній конкуренції необхідно розуміти зміст та сутність такої економічної категорії, як конкурентоспроможність країни.

Значний вклад у дослідження конкурентоспроможності зробили зарубіжні економісти: П. Кругман, С. Ліндер, М. Портер, Д. Сакс, Л. Саммерс та ін. Серед вчених пострадянського простору слід відзначити науковий внесок вітчизняних та російських економістів таких, як Я. Базилюк, М. Делягін, Я. Жаліло, В. Іноземцев, Д. Лук'яненко, С. Меншиков, І. Спиридонов та ін. Незважаючи на значні досягнення в теорії і практиці дослідження конкурентоспроможності країни, потребують подальшого вивчення [3, с.44].

Міжнародна конкурентоспроможність країни – це здатність країни створити таке національне бізнес-середовище за умов вільного справедливого ринку в якому вітчизняні товаровиробники можуть постійно розвивати свої конкурентні переваги, займати й утворювати стійкі позиції на певних сегментах світового ринку, завдяки потужному економічному потенціалу, що забезпечує економічне

зростання економіки на інноваційній основі, розвинутій системі ринкових відносин, володінню значним інтелектуальними капіталом та інвестиційними ресурсами, гнучким реагування на зміну світової кон'юнктури та, відповідно до цього, диверсифікацією виробництва, максимально відстоюючи реалізацію національних інтересів заради економічної безпеки та високих стандартів життя населення [1, с.16].

В сучасних умовах інтеграції та глобалізації світової економіки, конкурентоспроможність країни – це потужний аналітичний і політичний інструмент, завдяки якому формується економічна карта світу. З огляду на це визначення зрозумілою є увага до рейтингу національної конкурентоспроможності.

На сьогоднішній день сформувались дві основні школи рейтингування конкурентоспроможності країн: лозаннська (IMD) та гарвардсько-давоська (WEF).

Міжнародний інститут розвитку менеджменту – (IMD-Lausanne) сьогодні здійснює свою діяльність більш, ніж у 60 країнах (регіонах) світу. Особливістю складання рейтингу IMD є те, що він оцінює кожну країну на основі аналізу близько 330 критеріїв по чотирьох основних напрямках: стан економіки, ефективність уряду, стан ділового середовища і стан інфраструктури.

При розрахунку рейтингу використовуються матеріали міжнародних організацій, серед яких ООН, СОТ, Світовий банк та інші, а також більше 50 партнерських інститутів з усього світу. Бізнес-клімат в охоплених дослідженням країнах оцінюється на основі думки аналітиків, опитувань керівників крупних корпорацій і фахівців.

Щорічно з 1971 року проводиться моніторинг конкурентоспроможності країн, який оприлюднюється у «Світовій доповіді про конкурентоспроможність» (Global Competitiveness Report) на Всесвітньому економічному форумі (World Economic Forum, WEF) у швейцарському місті Давосі.

Конкурентоспроможність за версією WEF визначається за двома індексами: Індексом глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) та Індексом конкурентоспроможності бізнесу (Business Competitiveness Index, BCI).

Відповідно до методики WEF, країна отримує оцінку, яка базується на розрахунку за 12 основними критеріями.

Оцінюючи рівень економічного розвитку країни, перш за все, потрібно сконцентрувати свою увагу на світових рейтингах конкурентоспроможності та використати їх аналіз для визначення пріоритетних напрямів розвитку економіки України в міжнародному конкурентному середовищі. У таблиці 1 наведено дані щодо місця України за значеннями складових глобального індексу конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у 2008 – 2013 рр.

Таблиця 1

Зміна рейтингу України та його складових за даними ВЕФ [3]*

Складові ІГК України	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013
ІГК	72	82 ↓	89 ↓	82 ↑	72 ↑
Державні та суспільні установи	115	120 ↓	134 ↓	131 ↑	132 ↓
Інфраструктура	79	78 ↑	68 ↑	71 ↓	65 ↑
Макроекономічна стабільність	91	106 ↓	132 ↓	112 ↑	90 ↑
Охорона здоров'я й початкова освіта	60	68 ↓	66 ↑	74 ↓	62 ↑
Вища освіта та навчання	43	46 ↓	46 –	51 ↓	47 ↑
Ефективність товарного ринку	103	109 ↓	129 ↓	129 –	117 ↑
Ефективність ринку праці	54	49 ↑	54 ↓	61 ↓	62 ↓
Рівень розвитку фінансового ринку	85	106 ↓	119 ↓	116 ↑	114 ↑
Технологічна готовність	65	80 ↓	83 ↓	82 ↑	81 ↑
Розмір ринку	31	29 ↑	38 ↓	38 –	38 –
Удосконалення бізнесу	80	91 ↓	100 ↓	103 ↓	91 ↑
Інновації	52	62 ↓	63 ↓	74 ↓	71 ↑
Кількість країн-учасниць	131	133	139	142	144

* «↑» – підвищення рейтингової позиції порівняно з попереднім роком;

«↓» – зниження рейтингової позиції порівняно з попереднім роком;

«-» – незмінність рейтингової позиції порівняно з попереднім роком.

Варто відмітити, що конкурентною перевагою України є значна місткість внутрішнього ринку. Досить високим залишається також рейтинг країни в категорії «вища і професійна освіта», що багато в чому пояснюється великою кількістю людей з вищою освітою. Доволі високою є і оцінка ефективності ринку праці, що пояснюється відносно легкою фактичною процедурою найму і скорочення працівників, а також порівняно невисоким рівнем оплати праці. Найбільшою проблемою для конкурентоспроможності України були і залишаються неефективні інституції, трансформація яких не була завершена за майже двадцять років незалежності країни. Однією з вагомих проблем залишається низька ефективність товарних ринків, у тому числі через високі податки, незручне їх адміністрування, проблеми з розвитком добросовісної конкуренції на ринку, а також через високі нетарифні бар'єри та складні митні процедури [3, с.29-30].

Однак рейтингові позиції України за даними IMD значно відрізняються від рейтингів ВЕФ (табл. 2).

**Динаміка рейтингових позицій України та її складових
за даними IMD [2]***

Показник	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012
Позиція за IMD	54	56 ↓	57 ↓	57 -	56 ↑
Економічні показники	50	55 ↓	55 -	45 ↑	48 ↓
Ефективність державного управління	52	56 ↓	56 -	58 ↓	56 ↑
Ефективність бізнесу	52	53 ↓	54 ↓	55 ↓	55 -
Інфраструктура	46	48 ↓	41 ↑	48 ↓	51 ↓
Всього країн	55	57	58	59	59

* «↑» – підвищення рейтингової позиції порівняно з попереднім роком;

«↓» – зниження рейтингової позиції порівняно з попереднім роком;

«-» – незмінність рейтингової позиції порівняно з попереднім роком.

Дані таблиці 2 демонструють, що у рейтингу конкурентоспроможності країн згідно IMD Україна в 2012 році посіла 56 місце серед 59 досліджуваних країн піднявшись на 1 позицію порівняно з 2011 роком. При цьому рейтинг таких важливих складових як інфраструктура та економічні показники у 2012 році зменшився на 3 позиції.

Наведені вище дані свідчать про певні розбіжності у оцінці стану інфраструктури у рейтингах ВЕФ та IMD, які пояснюються відмінністю критеріїв його аналізу. Так, ВЕФ враховує розвиток та якість транспортних та телекомунікаційних мереж, а IMD оцінює розвиток освіти, базової, технологічної та наукової інфраструктури, охорони здоров'я та навколишнього середовища. Наприклад, згідно рейтингу глобальної конкурентоспроможності ВЕФ стан інфраструктури у 2012 році поліпшився та піднявся на 6 позицій порівняно з 2011 роком, чому сприяло проведення в Україні чемпіонату Європи з футболу 2012, адже до проведення Євро було реконструйовано, збудовано та відремонтовано частину автомобільних доріг, аеропортів та залізничних доріг. А за версією IMD стан інфраструктури України у 2012 році знизився на 3 позиції, що пояснюється недостатнім розвитком технологічної та наукової інфраструктури, проблемами у сфері охорони здоров'я та навколишнього середовища.

Низькі позиції України в загальному рейтингу пояснюються низкою проблем, які заважають українським підприємствам досягти належного рівня конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

У формуванні та становленні конкурентних переваг країни важливу роль відіграє розвиток національних регіонів. Саме інноваційне регіональне середовище, на думку Л. Л. Антонюк, зумовлює міжнародну конкурентоспроможність країни [1]. За результатами досліджень фонду «Ефективне управління» та ВЕФ Київ посідає першу позицію, оскільки саме столиця України характеризується основними новітніми технологіями, найбільшим внутрішнім ринком з найвищою інтенсивністю конкуренції, найрозвинутішою інфраструктурою та рівнем маркетингу. Дніпропетровська область займає друге місце завдяки найвищим рівням розвитку бізнесу та інноваційного потенціалу (табл. 3).

Низький рівень розвитку конкурентоспроможності характерний для п'яти регіонів України, які потребують впровадження ряду регіональних реформ та заходів щодо поліпшення економічних та соціальних показників. Лише чотири регіони демонструють високі рейтингові позиції та розвиток конкурентоспроможного бізнес-середовища. Вони є орієнтиром та прикладом ефективного впровадження заходів регіональної політики. Середній рівень конкурентоспроможності притаманний більшості областям України.

Задля підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни варто розвивати та формувати конкурентні переваги її регіонів шляхом впровадження ефективних методів регіонального управління, розвитку та поліпшення соціально-економічних показників діяльності регіонів тощо.

Типологія регіонів України за індексом глобальної конкурентоспроможності у 2012 році

Групи регіонів за індексом конкурентоспроможності	Межі індексу	Регіони (області)
I. Розвинуті регіони (високий рівень конкурентоспроможності)	4,37-4,12	м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Донецька та Київська області
II. Сталі регіони (середній рівень конкурентоспроможності)	4,10-3,92	Одеська, Запорізька, м. Севастополь, Полтавська, Львівська, Волинська, Рівненська, Сумська, Миколаївська, Вінницька, Чернівецька, Закарпатська, Черкаська, АР Крим, Луганська, ІваноФранківська, Хмельницька
III. Депресивні регіони (низький рівень конкурентоспроможності)	3,91-3,82	Тернопільська, Чернігівська, Житомирська, Кіровоградська, Херсонська

[розроблено на основі 5]

На жаль, можна зробити висновок, що на сучасному етапі рівень конкурентоспроможності України залишається досить низьким. В нашій державі існує чимало проблем, які перешкоджають інтенсивному розвитку економіки, який би знайшов свій вираз у показниках конкурентоспроможності.

Для стабільного становища країни на світовому ринку необхідною умовою є підтримання економіки, соціальної політики та інфраструктури країни на високому рівні. Не зважаючи на досить вагомий природний, інтелектуальний та інноваційний потенціал, Україна не використовує свої конкурентні переваги через відсутність незалежної структури виробництва, низьку якість державного управління та прояви корумпованості на вітчизняному ринку [3, с.46].

Аналіз рейтингових показників та їх динаміка дає можливість визначити основні напрями щодо підвищення конкурентоспроможності національної економіки:

- підвищення ефективності державного управління та спрощення ведення бізнесу;
- захист прав інвесторів;
- жорстка боротьба з корупцією;
- досягнення макроекономічної стабільності;
- розвиток інфраструктури країни;
- розвиток ринку праці;
- формування інноваційної і водночас соціально орієнтованої моделі економічного розвитку.

Таким чином, при правильному використанні ключових показників за якими країна відверто пасе задніх у світовій економіці, можна значно поліпшити позиції у ключових світових рейтингах та відповідно підвищити конкурентоспроможність держави.

Література:

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: регіональний аспект / Л.Л. Антонюк [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2005_1_Antoniuk_ukr.pdf
2. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www3.weforum.org>
3. Ряба О.І., Шумило Н.М., Конкурентоспроможність України та напрями її підвищення.-Р.:Вісник Хмельницького національного університету. – №2. – 2010. – С. 44-47.
4. Савчук Н.В. Підтримка та розвиток експорту як важливий фактор розвитку економіки /Савчук Н.В., Федоренко О.В. // Вісник КНУТД. – №6. – 2011. – С. 241-244.
5. Фонд «Ефективне управління»: Звіт конкурентоспроможності України 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://competitiveukraine.org/ukr/competitive_report

Науковий керівник:

кандидат сільськогосподарських наук, доцент Фіщук Наталя Юріївна.

Юрій Романюк
(Одесса, Украина)

ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

В системе производства и экономических отношений центральное место занимает человек. Он определяет цели и направления развития производства, организует его, производит товары и оказывает услуги для своей жизни и развития. Поэтому эффективность экономики любого общества, прежде всего определяется качеством имеющихся трудовых ресурсов и способом их использования в производстве, ведь основной производительной силой являются люди с их способностями и возможностями. В современных условиях роль человека в производстве существенно изменилась: человек является не только важнейшим элементом производственного процесса на предприятии, но и главным его стратегическим ресурсом. Вложения в человеческие ресурсы становятся долгосрочным фактором конкурентоспособности предприятия. Качественное воспроизведение трудовых ресурсов, формирование трудового потенциала и рациональное его использование зависит от уровня управления трудовыми ресурсами на всех уровнях. Современная ситуация управления трудовыми ресурсами в Украине является результатом существования проблем и противоречий, которые длительное время не решались и продолжают обостряться. Это несбалансированность существующих трудовых ресурсов и рабочих мест, экономическая деятельность, которая ориентируется на короткий срок.

Целью статьи является обобщение современных подходов к формированию основных направлений управления персоналом.

Объектом исследования является процесс формирования основных направлений управления персоналом.

Предметом исследования является экономический механизм управления трудовыми ресурсами.

Управление трудовыми ресурсами представляет собой сознательный, сложный, многофакторный процесс, характеризующийся специфическими особенностями и закономерностями, системностью и завершенностью.

За последние годы в Украине пытаются изменить устаревшую концепцию управления персоналом. Однако прежде чем менять концепцию управления персоналом, целесообразно создать продуманную систему работы с трудовыми ресурсами. Существующая система, неэффективность которой все более очевидна, радикально не меняется. Недостаточно глубоко понимаются в основах кадровой политики руководители различных уровней и специалисты кадровых служб, среди которых более лиц с техническим образованием, определяющим технократическую ориентацию системы управления предприятием в целом. Отсюда часто негативное отношение руководителей к интересам социального и культурного характера, планирования и организации результативной работы с персоналом.

На сегодняшний день проблемам использования трудовых ресурсов посвящены работы известных зарубежных и отечественных ученых как, Маршалл А., Портер М., Воронин А., Замора А.И., Качан Е.П., Пастух А., Романишин В.А., Травин В.В., Гееца В.М., нижнего М.И., Оникиенко В.В., Абалкин Л.И., Горелов Н.А., Заславская Т.И., Кочетков А.П., Белла Д., Иноземцева В.Л., Тоффлера Э. и др. [1,2,3,4,5]. Процесс качественного совершенствования человеческих ресурсов отражено в работах основателей теории человеческого капитала Шульца Т., Беккера Г. и их последователей.

Немалый вклад в развитие трудового направления экономической науки делают и ученые высшей школы, в частности в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко, Львовском государственном университете имени Ивана Франко и т.д..

Существует много подходов к определению понятия «трудовые ресурсы». Так, Романишин В.А. определяет трудовые ресурсы, как главную производительную силу общества [4], а Травин В.В. определяет трудовые ресурсы, как часть населения страны, которая обладает физическим развитием, умственными способностями и знаниями, необходимыми для занятия общественно – полезным трудом [5]. Кроме того, Качан Е.П. рассматривает трудовые ресурсы, как совокупность носителей рабочей силы, которая в основном определяется демографической структуре населения, установленными пределами работоспособности как тех, которые принимают участие в процессе труда, создании потребительных стоимостей и социально – культурных ценностей, так и потенциально способных к общественно – полезной деятельности [3].

Современные же взгляды на управление персоналом тесно связываются с управлением человеком с позиции теории человеческих отношений в отличие от ранее существующих взглядов, – это обогащенный технологиями, наукой и культурой интеллектуальный и духовный потенциал населения (работника).

Так, английский профессор С. Лиз [5] отмечает семь стратегических направлений в работе с персоналом:

– Снижение удельного веса заработной платы в себестоимости продукции и оплаты труда работников. Из-за высокой оплаты труда в развитых странах Европы и Америки продукция многих западных фирм стала неконкурентоспособной по сравнению со странами восточно – южной Азии. Как выход предлагается разделить персонал на две группы: высококвалифицированных постоянных работников с социальной гарантиями и высокой оплатой труда ("ядро") и малоквалифицированных сезонных работников без социальных гарантий и низкой оплатой труда ("периферию"). Однако эта модель подходит не для всех предприятий;

– Работники – это ресурс, который необходимо максимизировать. Признано, что единственным источником долгосрочного преимущества на рынке является знание способностей своих работников и максимизация их изобретательности, мотивации и человеческих отношений, а не "копирование" опыта других компаний. Передовыми предприятиями в этой сфере "ИБМ", "Hewlett – Packard";

– Неразрывная связь стратегии предприятия и стратегии управления персоналом. В зависимости от типа компании она может применять централизованную стратегию из единого центра (каскадная модель Чандлера) и децентрализованную стратегию, когда самостоятельные подразделения крупной компании проводят гибкий маркетинг на рынке (модель Портера и Фомбрука);

– Развитие организационной культуры: общие цели, коллективные ценности, харизматические лидеры, жесткие позиции на рынке, контроль работников с помощью социальных мер. Высокая внутренняя организационная культура для некоторых компаний – ключ к успеху;

– "Японизация" методов управления персоналом. Широко распространилась после успеха крупных японских компаний ("Sony", "Mitsubishi", "Toyota", "Nissan"). Достигается за счет минимизации числа уровней управления, высокой организационной культуры, гибких форм организации труда, высокого качества продукции, преданности работников фирме и т.п.;

Отметим рост популярности метода моделирования компетенций. Это можно объяснить его преимуществами над традиционно используемым методом описания производственного поведения – должностной инструкцией. В отличие от должностной инструкции, где описывается, какие функции должен выполнять работник – составлять годовые отчеты, проводить еженедельные "летучки" и т.д., – "карта компетенций" определяет, каким должен быть работник для успешной работы в определенной сфере.

В современных условиях быстро меняются вкусы и потребности клиентов, а простую работу отдельных работников все шире заменяют инновационные технологии.

В современных динамичных условиях работники должны обладать двумя важными компетенциями: ориентированностью на потребности клиента и ориентированностью на результат. Главное в организации – работник, а за ее пределами – потребитель продукции и услуг. Поэтому, решая проблемы управления персоналом в организации, в первую очередь необходимо помнить о специфике человеческих (трудовых) ресурсов, а именно:

- Люди должны интеллект, их реакция на внешнее воздействие эмоционально – сознательная, а это значит, что процесс взаимодействия между организацией и сотрудниками должен быть двусторонним;

- Люди, в отличие от других ресурсов, способны к постоянному усовершенствованию и развития;

- Трудовая деятельность человека проходит в современном обществе 30-50 лет, соответственно взаимоотношения человека и организации носят долговременный характер;

- В отличие от других ресурсов, люди приходят в организацию сознательно, с определенной целью и ждут от организации помощи в ее реализации;

- Управление человеческими ресурсами представляет из себя особый вид деятельности, который требует выполнения специальных функций и наличия особых качеств у тех людей, которые занимаются этой деятельностью.

Существенно изменяются и способы и методы оценки персонала. С одной стороны, акцент делается на производственной поведении – многие организации отказались оценивать, как сотрудник работал в течение определенного периода (хорошо, удовлетворительно, плохо), а предпочитают оценке того, насколько он владел каждой из необходимых компетенций в течение этого периода. С другой стороны – внимание уделяется достижению значимых и измеримых результатов, как на уровне отдельного работника, так и на уровне подразделения и организации в целом. Характерными для ведущих учреждений такие тенденции:

- Привлечение к оценке сотрудника коллег, подчиненных и даже внешних клиентов. Все популярнее становится "360 – градусная" аттестация, когда работник получает оценку от своего руководителя, подчиненных и партнеров. В американской компании "Johnsonvill Foods" и их сотрудники совместно оценивают каждого из своих коллег по его вкладом в достижение целей подразделения, эффективностью коммуникации с коллегами, кооперацией и участием в совещаниях подразделения. Многие организации начинают проводить опрос клиентов с целью оценки своих представителей;

- Учет итогов работы подразделения и организации при оценке сотрудника. Работник не может получить высокую оценку, если его подразделение не справился с поставленными задачами, как бы хорошо он не работал на своем месте;

- широкое распространение метода управления посредством постановки целей, использования количественных показателей для оценки работников всех уровней и профессий. Исследования показывают, что количественные цели (как, например объем продаж или процент дефектов) намного сильнее мотивируют, чем субъективные оценки ("хорошо" или "плохо");

- Пересмотр традиционных сроков оценки (год, полгода) в пользу других вариантов (изменение сроков).

Литература:

1. Воронин А. Эффективность производства и распределение экономии общественного труда между субъектами рынка / А. Воронин, А. Пастух // Экономика Украины. – 2009. – № 3. – С. 27 – 37.
2. Замора А.И. Основные тенденции формирования и использования трудовых ресурсов / А.И. Замора // Актуальные проблемы экономики. – 2009. – № 4. – С. 85-91.
3. Качан Е.П. Управление трудовыми ресурсами / Е.П. Качан : учеб. пособие. – М.: Издательский дом «Юридическая книга», 2005. – 358с.
4. Романишин В.А. Рынок труда Украины : современное положение и пути реформирования / В.О. Романишин // Актуальные проблемы экономики. – 2004. – № 6. – С.214 – 219.
5. Травин В.В. Кадровая политика в современных условиях / В.Травин. – М., 2006. – 364с.

Научный руководитель:
доцент Сидорец Людмила Васильевна.

НОВІТНІ ШЛЯХИ ТРАКТУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ» ТА «ОСНОВНІ ЗАСОБИ» І ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

В умовах гострого дефіциту інвестиційних ресурсів перед підприємствами постає першочергове завдання підвищення ефективності використання основних фондів, як важливого матеріального елементу виробництва, що в значній мірі визначає їх потенціал. Але нові умови процесів трансформації економіки України вимагають теоретичного переосмислення змістовних характеристик категорій "основні фонди", "основний капітал", "виробнича потужність підприємства" та «основні засоби».

Теоретичні аспекти підвищення ефективності капітальних вкладень і основних фондів, їх функціонування та відтворення досліджувались і висвітлені у роботах П.Т. Саблука, М.Я. Дем'яненка, М.С. Герасимчука, М.І.Кісіля, Л.В. Конторовича, А.О. Заїнчковського та інших вітчизняних вчених.

Встановлено, що категорія основного капіталу притаманна капіталістичному способу господарювання. Вона формувалася у процесі тривалої еволюції економічної теорії та розвитку ринкових відносин. У результаті переходу від капіталістичного до соціалістичного способу господарювання категорія "основний капітал" була замінена категорією "основні фонди". У всіх випадках натурально-уречевленими носіями капітальної вартості є основні засоби. З переходом до ринку, коли відбувся зворотний процес зміни способів господарювання, в систему економічних категорій повернулося поняття "основний капітал". На даному етапі виявлено паралельне використання категорій "основні фонди", "основні засоби" та "основний капітал", що є недоліком. Це і зумовлює актуальність обраної теми.

На основі вивчення сутності взаємопов'язаних категорій зроблено висновок, що основні засоби – натурально-речова категорія, а основні фонди й основний капітал – вартісні. Категорія основного капіталу має два визначення: фінансове та економічне. Згідно з фінансовим визначенням під капіталом слід розглядати активи (кошти) підприємства. Економічне визначенням поняття капіталу відображає такі його ознаки: вартість, рух вартості, наявність суб'єкта власності, ідентифікація суб'єкта власності як фізичної особи, специфіка руху вартості, зміна своєї форми на іншу тощо.

Зараз в економічній теорії наявний досить фрагментарний підхід до категорій «основний капітал» та «основні засоби». Тому запропоновано розглядати їх у трьох проекціях, що відображають єдність трьох взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих аспектів змістовних характеристик: натуральний, вартісний, соціальний (рис. 1).

Натуральний	•Удосконалення господарського механізму використання засобів праці, посилення соціального напрямку процесу
Вартісний	•Удосконалення оцінки засобів праці, амортизаційної політики
Соціальний	•Удосконалення технічної бази виробництва, прискорення темпів НТП

Рис. 1. Зміст категорій "основний капітал" та «основні засоби», напрямки підвищення ефективності їх використання

Це дозволить комплексно і в повній мірі зрозуміти зміст проблем ефективного використання основних фондів підприємств у перехідній економіці. Дослідження натурального аспекту порушує проблеми технічного прогресу, відповідності технічної бази підприємства вимогам сучасного рівня розвитку науки і техніки у розвинутій ринковій економіці. Другий аспект – спосіб обороту вартості – зумовлює актуальність проблеми забезпечення стійких інвестиційних джерел для розширеного відтворювального процесу, амортизаційної політики. Соціальний аспект виділяє проблеми ефективного використання засобів праці у наявних суспільних умовах, при відповідному господарському механізмі, соціальних наслідків рішень, що приймаються. У поступі глибоких соціально-економічних перетворень, що викликані переходом від планової до ринкової економіки індустріального типу, яка базується на високотехнологічному виробництві, неприпустимо обмежуватись вартісним змістом основних фондів. Це як окремий випадок проявляється у недоліках приватизації, де головна увага щодо основних фондів зосереджена на оцінці їх вартості.

При дослідженні аспектів сучасного розвитку основних засобів було приділено увагу тим питанням, вирішення яких, в першу чергу, сприятиме підвищенню рівня використання виробничого потенціалу підприємств у перехідний період.

В умовах перехідної економіки закономірності, які зумовлюють взаємодію факторів виробництва, економічні категорії мають транзитивний характер невизначеності, що залежить від ступеня їх трансформації, наповнення новим змістом. Категорії в цих умовах містять в собі поряд з новими елементами залишки попередніх, старих, що поступово зникають. Це важливо враховувати

для розробки вірної, теоретично обґрунтованої господарської політики, націленої на ефективне використання технічного потенціалу, що формувався в інших соціально-економічних умовах.

Виділено загальні та найбільш характерні елементи, що притаманні основним засобам і основному капіталу як категоріям відповідно у плановій та ринковій економіці. Це дозволяє більш чітко представити їх перехідний стан (рис. 2).

Загальні ознаки основних засобів та основного капіталу	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Спосіб обороту вартості – поступове перенесення вартості на товар. 2. Двоїста форма – вартісна і натурально-речова. 3. Натурально-речова форма – засоби праці. 4. Технологічна зрілість – комплексна система машин. 5. Планомірність розвитку в рамках первинної господарської ланки. 6. Циклічність оновлення. 	
Особливі ознаки основних засобів	Особливі ознаки основного капіталу
<ol style="list-style-type: none"> 1. Основоположна форма власності – державна. 2. Характер відтворення на макрорівні – планомірний. 3. Рушійний імператив – державний план, економія. 4. Пріоритет натурально-речової форми. 5. Орієнтація на максимальне використання виробничих потужностей підприємств. 6. Характер економічного зростання і використання основних фондів – переважно екстенсивний. 7. Технологічний прогрес має фондомісткий характер у рамках індустріальної стадії зростання. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Основоположна форма власності – приватна. 2. Характер відтворення на макрорівні – ринковий. 3. Рушійний імператив – конкуренція, прибуток. 4. Пріоритет вартісної форми. 5. Орієнтація на посилення і закріплення положення на ринку. 6. Характер економічного зростання і використання основного капіталу – переважно інтенсивний. 7. Технологічний прогрес – капітало-зберігаючий.

Рис. 2. Загальні та особливі ознаки категорій "основні засоби" і "основний капітал"

Результати дослідження внутрішньої структури категорій "основні фонди" і "основний капітал" дозволяють більш коректно встановити вектор перетворень економічних відносин щодо розвитку та ефективного використання засобів праці у перехідній економіці, виявити наступність підходів, методів підвищення фондо – і капіталовіддачі.

У результаті аналізу проблем використання основних виробничих фондів підприємств в економіці доперехідного періоду було встановлено, що екстенсивний характер відтворювальних процесів у промисловості України супроводжувався низкою негативних явищ і тенденцій, які дестабілізували всю економічну систему: деформація структури в бік високої питомої ваги першого підрозділу промисловості, методологічно обґрунтованого як закон "переважного розвитку виробництва засобів виробництва"; деформація галузевої структури основних виробничих фондів унаслідок мілітаризації економіки; деформація структури фінансових джерел відтворювальних процесів основних фондів унаслідок безмірного розбухання інвестиційної сфери, переамортизації, завищення норми накопичення; не була подолана негативна двадцятирічна тенденція зниження фондовіддачі; не був досягнутий світовий рівень продуктивності суспільної праці.

Ступінь використання виробничих потужностей є одним з важливих показників ефективності використання основних фондів. Для виробничого процесу важливим є спосіб поєднання необхідних факторів виробництва. Вихідне становище поєднаних факторів виробництва породжує якісно нове явище, яке не зводиться до утворюючих факторів – економічну категорію виробничої потужності.

В умовах реформування економіки категорія "виробнича потужність" насичується ринковим змістом, мотиви її руху включають ринкові цільові настанови, а пропорції поєднання особистих і натурально-речових факторів визначаються не тільки технологічною доцільністю, а, й знаходяться під сильним впливом вимог, які висуваються споживачами. Вищевикладене зумовило необхідність уведення нового поняття – "ефективна виробнича потужність підприємства". Ефективна виробнича потужність підприємства – це максимально можливий обсяг продукції, який може бути вироблений підприємством і реалізований на ринку споживачу при визначеному рівні цін. Радикальні зміни зовнішніх і внутрішніх умов виробництва, таких, як технічна модернізація, вдосконалювання систем організації та управління, впровадження високих технологій, застосування більш дієвих систем стимулювання праці, підвищення якості продукції приводить до розширення ефективної виробничої потужності. Звуження ефективної виробничої потужності підприємства призводить до зменшення його кон'юнктурних можливостей і є прямим наслідком різкого подорожчання матеріальних ресурсів, збільшення банківських процентних ставок, незбалансованого зростання заробітної плати і непосильного податкового тягаря. Уведення в економічну теорію поняття "ефективна виробнича потужність підприємства", подальше поглиблення його змісту, розкриття його взаємозв'язку з категоріями, що відображають господарську діяльність підприємств у ринкових умовах – все це має важливе методологічне значення для дослідження шляхів підвищення ефективності використання виробничих потужностей і основних фондів промислових підприємств у перехідній економіці.

Відомі такі три традиційні форми оновлення активної частини основних фондів. При першій засоби праці, що стали непридатними, замінюються такою ж кількістю нових засобів, які не відрізняються від попередніх за своїми техніко-експлуатаційними властивостями та вартістю. Змістом другої форми оновлення також є заміна засобів праці якісно такими ж, але більш дешевими машинами. Третя форма оновлення основних фондів відбувається на базі якісно нової техніки. Слід виділити ще одну форму оновлення активної частини основних фондів, яка мало вивчена у вітчизняній економічній науці, це – дифузія технологічних нововведень. Вона являє собою

високоєфективний інноваційний процес, який інтенсифікує оновлення активної частини основних фондів підприємств методами копіювання, імітації, запозичення, перенесення і розповсюдження нової техніки і технології. Дифузія технологічних нововведень супроводжується витисненням старої техніки і являє собою якісно новий ступінь у способах та підходах до оновлення активної частини основних фондів на новій інформаційній базі.

Практична реалізація процесів дифузії технологічних нововведень можлива при створенні організаційної інфраструктури трансферу технологій.

Отже, використання в інноваційній стратегії підприємств дифузії технологічних нововведень як нової форми оновлення активної частини основних фондів дозволить подолати негативні тенденції фондівіддачі, а також практично здійснити стратегічні і тактичні цільові настанови щодо реалізації концепції оптимального технологічного розвитку на рівні світових науково-технічних досягнень. Активізація і прискорення процесів дифузії технологічних нововведень можливі при створенні організаційної інфраструктури трансферу технологій, що дозволить підприємствам створити реальні передумови для технологічної модернізації виробництва.

Література:

1. Хохлов Н.П., Горобинская М.В. Диффузия технологических нововведений – форма обновления активной части основных фондов предприятий // Вісник ХДЕУ. – 2011. – № 4 (20). – С.61-65.
2. Горобинська М.В. Перехідний стан і внутрішня структура категорій "основні фонди" і "основний капітал" в умовах трансформації економіки // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – Вип. 110. – С.108-112.

Юлія Свенська
(Миколаїв, Україна)

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ БЕНЧМАРКІНГОВОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВ

В умовах кризи загострюється проблема необхідності якісного реформування підходів до організації діяльності вітчизняних підприємств, орієнтованих на забезпечення сталого розвитку національної економіки. У сформованих обставинах актуальне застосування нових методів управління, здатних забезпечити безперервне оновлення технічної та технологічної бази виробництва, освоєння і випуск нової конкурентоспроможної продукції, проникнення і збереження позицій вітчизняних виробників на світових ринках товарів і послуг. Бенчмаркінг, який дозволяє розглянути резерви підвищення якості продукції з позицій соціально-економічної теорії якості, є перспективним методом управління ефективністю на вітчизняних підприємствах.

Основоположником концепції бенчмаркінгу вважають М. Заїрі [1]. Подальший розвиток метод отримав в працях таких авторитетних зарубіжних вчених, як: Харрінгтон Х. Дж., Харрінгтон Дж. С. [2], Рейдер Р. [3], Кермаллі С. [4], Ван Юй [5] та ін Результативність застосування даного методу управління в зарубіжній практиці обумовлює пильну увагу вчених Росії і України. Так, теоретичні положення бенчмаркінгу та аналіз можливостей його застосування на підприємствах пострадянських країн розглянуті в працях Б.Л. Кузнєцова, М.М. Шарамко, Н.В. Владимцева, І.А. Єлшин, А.Г. Гончарука.

Одночасно з цим, роботи українських авторів, присвячені проблемам впровадження бенчмаркінгу як ефективного методу управління, практично відсутні, або недостатньо повно розкривають сутність проблематики і ґрунтуються, переважно, на розгляді позицій зарубіжних економістів, часто його плутають і ототожнюють з конкурентною розвідкою. У зв'язку з цим, мета роботи – узагальнити теоретичні основи і положення, які обґрунтовують необхідність застосування бенчмаркінгу в Україні.

Бенчмаркінг (Benchmarking) давно завоював до себе симпатію й успішно використовується в практиці японських, американських, західноєвропейських і скандинавських бізнесменів і вчених. У тому вигляді, яким бенчмаркінг відомий зараз, він був розроблений в США в сімдесятих роках, але його основні концепції були відомі значно раніше. Часом народження бенчмаркінгу вважають кінець 1950-х рр., Коли фахівці японських компаній відвідували західноєвропейські та американські підприємства для вивчення їх ідей, технологій та ноу-хау в галузі виробництва [1].

Термін «бенчмаркінг» походить від англійського слова benchmark і має безліч трактувань. Одні вважають його продуктом еволюційного розвитку концепції конкурентоспроможності, інші – програмою по поліпшенню якості, треті ж зараховують його до екзотичних продуктів японської бізнес-практики. Харрінгтон Х. визначає бенчмаркінг як «... стандарт, або еталон, за допомогою якого можна виміряти, або оцінити рівень небудь підсистеми організації, тобто це спосіб визначення, розуміння і розвитку найкращих продуктів, послуг, дизайну, обладнання, процесів і практик з метою поліпшення реальної ефективності організації» [2]. У найбільш простій і ясній формі, на думку американського вченого, бенчмаркінг можна визначити як процес знаходження і вивчення найкращих з відомих методів ведення бізнесу. У широкому розумінні benchmark – це щось, що володіє певною кількістю, якістю і здатністю бути використаним як еталон при порівнянні з іншими предметами. Бенчмаркінг є систематичну діяльність, спрямовану на пошук, оцінку і навчання на кращих прикладах ведення

бізнесу. Метою бенчмаркінгу є знаходження кращого способу управління і ведення справ, а так само знайти відповідь на питання «як зробити це краще?».

Вперше цей метод був розроблений в 1972 р. для оцінки ефективності бізнесу Інститутом стратегічного планування в Кембріджі (США). Цілеспрямовано використовувати бенчмаркінг почала компанія Rank Xerox у момент важкої кризи в 1979 р. для аналізу витрат і якості власних продуктів в порівнянні з японськими. В даний час бенчмаркінг вважається найефективнішим напрямком консалтингу.

Практичне застосування бенчмаркінгу полягає в чотирьох послідовних діях:

1. Розуміння власних бізнес-процесів та їх деталей.
2. Аналіз бізнес-процесів інших компаній.
3. Порівняння власних результатів з результатами аналізованих компаній.
4. Впровадження необхідних змін для скорочення відставання та згодом орієнтація на досягнення конкурентних переваг.

досягнення конкурентних переваг.

В основу бенчмаркінгу покладена ідея порівняння діяльності не тільки підприємств-конкурентів, а й провідних фірм інших галузей. Практика показує, що розумне використання досвіду конкурентів і успішних компаній дозволяє скоротити витрати, підвищити прибуток і оптимізувати подальший вибір стратегії організації. Бенчмаркінг не є одноразовим аналізом. Для отримання ефективності від застосування цього процесу необхідно зробити його невід'ємною частиною процесу інновацій і удосконалень у бізнесі. За даними консалтингової компанії "Ваш & Со", останні два роки бенчмаркінг входить до трійки найпоширеніших методів управління бізнесом у великих міжнародних корпораціях. Це пов'язано з тим, що бенчмаркінг відносно швидко і з меншими витратами дає можливість удосконалювати бізнес-процеси. Він допомагає побачити і зрозуміти, як працюють провідні компанії, що, в свою чергу, підвищує ймовірність досягнення високих результатів.

Бенчмаркінг розглядають також як альтернативний метод стратегічного планування, при якому завдання визначаються на основі аналізу показників конкурентів. При відборі напрямки діяльності, розміщенні ресурсів та пошуку зв'язків між напрямками свого функціонування, компанія повинна бачити стратегічні особливості своєї галузі. Тому галузевий аналіз – перший щабель у розробці стратегії. Він включає вивчення рівня і спрямованості конкуренції, форм поведінки клієнтів, а також їх купівельної спроможності, поведінки постачальників, перешкод при вході в галузь і т.д. Галузевий аналіз є основою для розрахунку потенціалу прибутку в середньому по галузях і сприяє визначенню причини переваги деяких компаній у порівнянні з іншими. Наступним етапом є аналіз конкуренції. Тут необхідно зрозуміти загальну фінансову силу конкурента і співвідношення з його пріоритетами в конкуруючій області і як конкурент розподіляє свої ресурси. Після проведення галузевого аналізу і аналізу конкурентів належить розробка стратегії, тобто, яким чином компанія може випередити конкурентів, використовуючи основні чинники успіху, а саме: розширення виробництва, впровадження інноваційних технологій, нових товарів і послуг, зміна ціноутворення, продажу і доставки, маркетингу, персоналу і т. д.

Виділяють такі причини популярності бенчмаркінгу в сучасному світі:

1. Глобальна конкуренція. В даний час, в умовах глобалізації бізнесу, чітко видно важливість і необхідність всебічного і детального вивчення та кращих досягнень конкурентів з метою подальшого їх використання.

2. Винагорода за якість. На даний момент, якість є невід'ємною складовою всіх бізнес-процесів і це не тільки техніко-технічні характеристики продукції, а й те, що бажає споживач, тобто якість – це запорука успіху.

3. Необхідність повсюдної адаптації та використання світових досягнень у галузі виробничих і бізнес – технологій. Щоб не залишитися позаду своїх конкурентів, всім компаніям, незалежно від розміру та сфери діяльності, необхідно постійно вивчати і застосовувати передовий досвід в області виробничих і бізнес-технологій [2].

Бенчмаркінг дозволяє проаналізувати діяльності компанії з метою виявлення областей, які потребують плюсових змін в рамках програм безперервного вдосконалення. Головна мета бенчмаркінгу полягає у приведенні всіх складових діяльності підприємства до можливо більш високому рівню, а також у збереженні цих досягнень. Залежно від цілей впровадження бенчмаркінгових проектів використовуються різні технології планування останніх. Проте, якою б не була мотивація, в будь-якому випадку необхідний чіткий план майбутнього проекту, що містить докладний опис всіх етапів, серед яких неодмінно повинні бути присутніми наступні: етап вибору предмета бенчмаркування; етап проведення внутрішнього дослідження; етап вибору організації, необхідної для порівняння, тобто організації-партнера; етап збору зовнішньої інформації; етап аналізу та виявлення потенціалу поліпшень; етап впровадження поліпшень. Професійно розроблений план передбачає детальне опрацювання необхідного обґрунтування, обов'язковим атрибутом якого є наявність графічного матеріалу – графіків і діаграм, що полегшують процес сприйняття матеріалу [1; 2].

Практика свідчить, що безліч бенчмаркінгових програм «провалилося» унаслідок недостатньо ретельного і, що найголовніше, що не системного підходу до планування і контролю. З метою ефективної реалізації концепції бенчмаркінгу необхідно заздалегідь спланувати процес його впровадження, а також визначити пріоритетні напрямки майбутніх досліджень, сфокусувавши їх на досягненні конкретних цілей і розробивши технологію їх проведення. Для досягнення конкурентної

переваги підприємство в сучасній бізнес-середовищі зобов'язане орієнтуватися на потреби клієнтів і проводити політику «активного проstownування», а отже, виробляти продукцію максимально високої якості. Важливість такої орієнтації пояснюється на схемі (рис. 1).

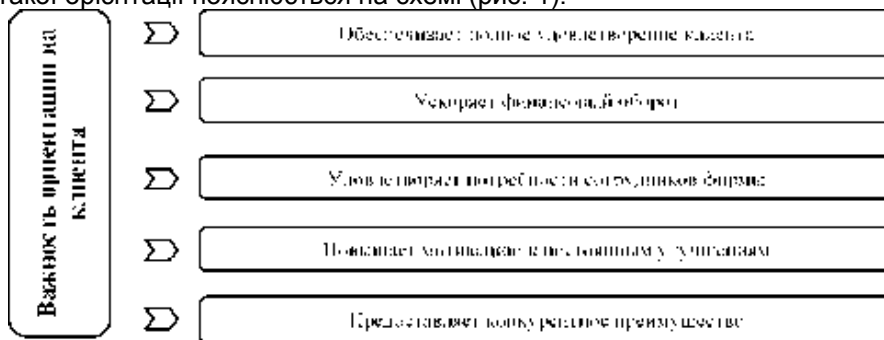

Рис. 1. Важливість орієнтації на клієнтів в процесі реалізації бенчмаркінгового проектів

Переваги бенчмаркінг полягають в тому, що він дозволяє об'єктивно проаналізувати свої сильні і слабкі сторони; спрямований на вивчення компанії з метою визначення стратегічних орієнтирів для ліквідації відставання і виходу на лідируючі позиції; почерпнути нові ідеї як у виробничій сфері, так і в області збуту; бути в курсі подій і активно діяти. Практика показує, що погляд на свою організацію крізь призму досвіду кращих світових компаній або лідерів галузі дає можливість знайти нові орієнтири для підвищення ефективності управління (рис. 2).

Бенчмаркінг дозволяє:
<ul style="list-style-type: none"> • орієнтуючись на клієнта, підвищити якість вироблених товарів і послуг; • оптимізувати кількість працівників ; • організувати навчання персоналу; • скоротити питомі витрати; • підвищити продуктивність праці; • знайти способи просування компанії на нові ринки; • визначити найбільш ефективні моделі організації; • адаптувати кращий досвід до умов своєї організації

Рис. 2. Можливості бенчмаркінгу

Таким чином, бенчмаркінг є потужним інструментом удосконалення і є ефективним способом для вивчення і себе, і конкурентів, сприяє відкритості та підвищенню ефективності бізнесу, оскільки попереджає організацію про її відставання; з'ясовує рівень організації в порівнянні з кращими в світі; веде до швидкого впровадження нових підходів при меншому ризику; скорочує витрати на процес удосконалення. На думку авторів, організація, яка вирішила здійснювати управління за допомогою бенчмаркінгу, насамперед, повинна визначити базові принципи, якими вона керуватиметься, здійснюючи всі свої операції. Ці принципи повинні служити основою при виборі орієнтирів розвитку, висунутих сучасної бізнес-середовищем.

Література:

1. Zairi M. Effective management of benchmarking projects. – Oxford: Elsevierlimited, 2004. – 352p.
2. Харрінгтон Х. Дж., Харрінгтон Дж. С. Бенчмаркінг в кращому вигляді! : Пер. з англ. / Под ред. Б. Резніченко. – СПб.: Питер, 2004. – 176 с.
3. Рейдер Р. Бенчмаркінг як інструмент визначення стратегії та підвищення прибутку: Пер. з англ. А.Л. Раскіна / Под научн. ред. Т.В. Данилової. – М.: Стандарты та якість, 2006. – 350 с.
4. Кермаллі С. Інструменти ефективного менеджера: 100 ключових термінів, моделей і концепцій сучасного менеджменту: Пер. з англ. – М.: Добрая книга, 2005. – 256 с.
5. Ван Юй бенчмаркінгового резерви підвищення якості продукції промислових підприємств Китайської Народної Республіки: Монографія / Під наук. ред. Б.І. Герасимова. – Тамбов: Вид-во Тамбо. держ. техн. ун-ту, 2003. – 92 с.

Науковий керівник:

доцент кафедри, Сидорець Людмила Василівна.

**Айжан Серік
(Караганда, Казахстан)**

ЕҢБЕКАҚЫНЫҢ БУХГАЛТЕРЛІК ТӨЛЕМ ЕСЕБІ

Кәсіпорынның заңды және жеке тұлғалар алдындағы кредиторлық қарыздары бухгалтерлік есеп жүйесінде міндеттемелер деп аталады. Кәсіпорынның бұл міндеттемелері қатарына – еңбекақы кіреді. Жалпы жұмысшылар мен қызметкерлерге есептелетін еңбекақы негізгі және қосымша деп аталатын екі түрге бөлінеді. [6. с. 57]

Негізгі еңбекақы – жұмысшылар мен қызметкерлердің нақты жұмыста болған уақытына, яғни олардың істеген жұмысына, атқарған қызметіне төленеді. Негізгі еңбекақыға мына төмендегі аталғандар жатады:

- Мерзімді және кесімді еңбекақы.
- Сыйлықтар мен сыйақылар.
- Үстеме сыйлықтар.

Қосымша еңбекақы – еңбек заңына сәйкес шарттарда қаралып белгіленген, жұмысшылар мен қызметкерлердің жұмыс істемеген, қызмет атқармаған уақытына төленетін төлемдер жатады. [5, с. 34]

Жұмыс беруші, еңбек және коллективті келсім шартқа және заңға сәйкес, жұмыстың көлемі мен сапасын, әрі қиындығын ескере отырып, жұмыскерге еңбекақы төлеуге міндетті. Жекелей еңбек пен коллективті жұмыс нәтижесіне қарай ақы төлеу мүмкіндіктері де қарастырылады. Жеке еңбек келісім шартында, міндетті түрде еңбекақы төлеу шарттары қарастырылады. Еңбекақы көлемін жұмыс беруші тағайындайды және оның мөлшері заңмен бекітілген ең төменгі жалақы мөлшерінен кем болмауға тиіс.

Еңбекақыны есептеу әр мекеменің өзі қабылдаған штаттық кестесінің негізінде, еңбекақы төлеу жүйесі мен формасына сай, жұмыс уақыты табелін толтыру арқылы жүргізіледі. [1, с. 19]. Кез келген мекемеде қызметкерді жұмысқа алу, босату үшін немесе іс – сапарға жіберу үшін мекеме басшысының бұйрығы керек. Еңбекақы есептеген кезде бекітілген ставка бойынша жеке табыс салығы, сонымен қатар, зейнетақының жинақтау қорына аудару үшін 10% көлемі ұсталып қалынады. Еңбекақы қорына байланысты әлеуметтік салық пен қамсыздандыру жарнасы есептеліп, оны ұйым төлейді. Еңбекақы ұсталуға тиісті міндетті төлемдер ұсталып болғасын, төлем ведомосы бойынша еңбеккерге төленеді.[3, с. 8]

Төлем ведомосын төлеу уақытын көрсете отырып, мекеме басшысы бекітеді. Ведомосты жабар кезде, кассир немесе бухгалтер, әртүрлі себептермен төленбей қалған соманы тексеріп және оларға « төленді » деген штамп басылады. Ведомость бойынша төленген еңбекақының сомасы, кассалық шығыс ордердегі және кассалық кітаптағы сомаға сәйкес келуі тиіс. Еңбекақы бойынша есептесу 3350 « Еңбекақы бойынша қысқа мерзімді алашақтар қарызы » деп аталатын счеттар тобында жүргізеді. Еңбекақы жүйесіндегі негізінен екі түрлі формада қолданылатыны белгілі – *уақытына қарай және өнім көлеміне қарай* төлеу жүйесі.

Мысалы Қазақстан Республикасының колледждерінде еңбеккерге сыйақы ретінде ақшалай қаржы төлеу, жұмысты ықтиятты түрде орындап, оның сапалы, тез арада атқаруын ынталандыру үшін сыйақы беру қолданылады. Колледжде еңбекақы төлеу жүйесінде қосымша, еңбеккерге жыл қорытындысы бойынша материалды үстемелер төлеу шарттары қарастырылады. Колледжде жыл қорытындысы бойынша төленетін материалдық көтермелеулер, сыйақы төлеудің қосымша бір түрі болып табылады және еңбек ұжымы, ұжымдық келісім шартта көрсетеді және жұмыс берушінің актілерінде арнайы қарастырады. Еңбекақы негізгі және қосымша болып екіге бөлінеді. Негізгі еңбекақы еңбекақының басты бөлігі есебінде лауазымдық жалақылардан тұрады. Қосымша еңбекақының элементтеріне лауазымдық жалақыға қосымша берілетін сыйақылар мен материалдық ынталандырулар, басқа да түрдегі төлем ақылар жатады.

Еңбек туралы заңға сәйкес, ұжымдық келісім шарт бойынша, колледждің еңбеккерлеріне жалақы ай сайын кем дегенде бір рет төленуге тиісті. Еңбекақы бойынша, оны есептеп, рәсімдеу үшін пайдаланылатын регистр, ол есептеу ведомосы болып табылады. Аналитикалық есептің бұл регистрі әрбір табель нөмері, жұмыскерлердің категориясына сай және еңбекақы түрлері мен одан ұсталатын сомалар бойынша жеке жасалынады.

Колледжде еңбекақы беруі былай іске асады еңбекақы бойынша бухгалтер еңбекақыны есептеп міндетті ұсталымдарды ұстап банкке, яғни жеке тұлғалардың есеп карточкасына аударады. Аударылған ақша 2 сағат көлемінде әр еңбеккердің карточкасына келіп түседі. Колледжде қызметкерлер мен жұмысшыларға еңбекақы негізгі еңбекақы және мерзімді еңбекақы бойынша есептеледі. Өйткені бұл оқу орнында сағаттық мұғалімдер де бар. Олардың жалақысын есебіне мысал келтірсем:

№1. Мұғалім А –ның жалақысы штаттық кесте бойынша 65 000 тг деп белгіленген. Ақпан айында 20 жұмыс күні болды. Мұғалім А-ның жалақысын негізгі еңбекақы бойынша есептеймін.

$$МЗЖ = 65\ 000 * 10\% = 6500\text{тг}$$

$$ЖТС = (\text{жалақы} - МЗЖ - \text{ең төменгі жалақы}) * 10\%$$

Осы формулаға сала отырып жеке табыс салығын табамыз.

$$ЖТС = (65\ 000\text{тг} - 6\ 500\text{тг} - 15\ 999) * 10\% = 4250,1\text{тг}$$

Алатын жалақысы:

$$65\ 000\ \text{тг} - 6500\text{тг} - 4250,1 = 54\ 249,9\text{тг}$$

Әлеуметтік салық (жалақы қоры – зейнетақы жарнасы) * 11%

$$65000 - 6500 * 11\% = 6435\ \text{тенге. Соның ішінде әлеуметтік жарна 5\%} = 321,75$$

$$\text{Әлеуметтік салық } 6435 - 321,75 = 6113,25$$

Дт	Кт	Сомасы (тг)
8113	3350	65 000
3350	3120 3220	4250,1 6 500
3350	1010,1030	54 249,9
8113	3150	6113,25
8113	3210	321,75 [4, с 3]

№2. Мұғалім Б-ның 1 сағаттық жалақысы – 463тг. Ақпан айында ол 48 сағат жұмыс істеді. Мұғалім Б-ның жалақысын сағаттық ставка бойынша еңбекақы төлеу жүйесі бойынша жалақы мөлшерін анықтаймын.

$463\text{тг} * 48\text{сағ} = 22\ 224\text{тг}$

$\text{МЗЖ} = 22\ 224 * 10\% = 2\ 222,4\text{тг}$

$\text{ЖТС} = (22\ 224\text{тг} - 2\ 222,4\text{тг} - 15\ 999\text{тг}) * 10\% = 400,26\text{тг}$

Алатын жалақысы:

$22\ 224 - 2\ 222,4 - 400,26 = 19\ 601,34\ \text{тг}$

Әлеуметтік салық (жалақы қоры – зейнетақы жарнасы) * 11%

$22\ 224 - 2\ 222,4 * 11\% = 2200,176\ \text{тенге}$. Соның ішінде әлеуметтік жарна 5% = 110,0088

Әлеуметтік салық $2200,176 - 110,0088 = 2090.1672\text{тг}$

Дт	Кт	Сомасы (тг)
8113	3350	22 224
3350	3120 3220	400,26 2 222,4
3350	1030	19 601,34
8113	3150	2090.1672
8113	3210	110,0088

Шаруашылық операция мазмұны	Дебет	Кредит
Қызметкерге кассадан жалақысы берілді	3350	1010
Жеке табыс салығын ұстау (10%)	3350	3120
Жеке табыс салығы бюджетке аударылды	3120	1030
Зейнеткерлік жинақтау қорына міндетті түрде аудару үшін ұсталған зейнеткерлік жарналар (10%)	3350	3220
Еңбекақыдан несие сомасы ұсталды	3350	1252
Мекеме кассасынан алынған несие	1252	1010
Еңбек ақы есептеу	7210,8113	3350
Еңбеккерлердің карт-счетаға аударылған еңбек ақы сомасы	1040	1030

Әдебиттер тізімі:

1. ҚР «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есеп беру туралы» Заңы. 17.07.2009 №188
2. «Қазақстан Республикасындағы аудиторлық әрекет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 28.08.2009 №192-IV
3. «Қазақстан Республикасындағы еңбек туралы» Заң. 10.12.1999
4. Бухгалтерлік есеп шоттарның үлгі жоспары. ҚР Қаржы министрлігі 2007ж №185
5. Абленова.Д.О. Аудит негіздері/ Оқулық-Алматы 2005ж
6. Қабылова.Н.Қ. Бухгалтерлік есеп/ Оқу құралы-Астана 2008ж
7. Нұрсейітов.Е.О. Ұйымдағы бухгалтерлік есеп/ Оқу құралы-Алматы 2009ж

Ғылыми жетекші:

Экономика ғылымдарының магистрі Ламбекова Айгерім Нұрланқызы.

ВЕНЧУРНОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ

Сегодня все больше возрастает значение инновационного фактора, который является двигателем социального и экономического развития страны. С каждым годом идет наращивание темпов научно-технического прогресса, усиливается конкуренция технологий, что позволяет некоторым странам выйти в лидеры по инновационно-технологическому развитию. В тоже время увеличивается разрыв в технологическом и экономическом развитии стран. В данных условиях переход от экспортно-сырьевой к инновационной экономике стал важнейшей задачей для Казахстана.

Впервые институт венчурного финансирования начал формироваться в США с середины XX в. в связи с началом становления экономики, основанной на знаниях, и впоследствии стал важным фактором ее дальнейшего развития. Во многих других странах (в Великобритании, Израиле, Финляндии и т. д.) программы венчурного инвестирования также были успешно реализованы.

Венчурные инвестиции (от англ. «venture», что означает «рискованное начинание») подразумевают вложение денег в перспективный инновационный бизнес, который еще не имеет доступа на фондовый рынок. С одной стороны, существует компания, нуждающаяся в средствах для финансирования и реализации инновационной идеи. С другой стороны, выступает отдельный состоятельный инвестор («бизнес-ангел») либо финансовый посредник (венчурный фонд), который финансирует инновационный проект посредством покупки доли в уставном капитале или пакета акций, а по прошествии времени продает свою долю [1].

Одной из характеристик венчурного финансирования является то, что оно не затрагивает все элементы инновационного процесса. Оно играет основную роль на разработки и апробации, затем и при выходе инновационного товара на рынок. При этом не затрагиваются такие этапы инновационного цикла, как фундаментальные и прикладные исследования, а также создание опытного образца.

Венчурное финансирование имеет ряд особенностей, отличающих его также от других видов финансирования, к примеру, банковского.

1. Венчурное финансирование невозможно без принципа «одобренного риска». Это означает, что вкладчики капитала заранее соглашаются с возможностью потери средств при неудаче финансируемого предприятия в обмен на высокую норму прибыли в случае ее успеха.

2. Такой вид финансирования предполагает инвестирование капитала на длительные сроки, при этом инвестору приходится ждать в среднем от трех до пяти лет, чтобы убедиться в перспективности проекта, и от пяти до десяти лет, чтобы получить прибыль на вложенный капитал [2].

В Казахстане венчурное финансирование получило свое развитие с 2003-2004 гг. В 2003 году был создан АО «Национальный инновационный фонд» (ныне – АО «Национальное агентство по технологическому развитию» – НАТР), который стал важным элементом инновационной системы Казахстана.

С 2004 года Фонд осуществляет инвестиции в крупные инновационные проекты в приоритетных отраслях экономики. Основной формой инвестирования в инновационные проекты является доленое неконтрольное участие до 49% в уставном капитале юридических лиц путем приобретения акций (долей) участия. Также Фонд занимается созданием в стране венчурной инфраструктуры, осуществляет трансферт передовых зарубежных технологий. Условием финансирования проекта через АО НИФ является, в первую очередь, соответствие проекта приоритетам индустриально-инновационной политики Казахстана, а также направленность проекта на создание нового вида наукоемкой продукции (работ, услуг), либо на повышение ее технического уровня, внедрение новых и совершенствование ранее внедренных технологий.

По достижению определенных технических и финансовых показателей инновационного проекта, а также по окончании срока сотрудничества, Фонд осуществляет выход из проектных компаний, посредством реализации своей доли другим участникам проекта.

К концу 2011г. Фондом было профинансировано 9 инновационных проектов, на общую сумму 3,7 млрд. тенге. Среди успешных проектов можно выделить проект по производству удобрений из фосфорных шламов. В настоящее время построено опытное производство и налажен выпуск нескольких тысяч удобрений в год. За все время работы фонда было профинансировано порядка 50 ОКР, некоторые из которых уже сейчас востребованы и активно внедряются в производство. Примером может служить разработка ТОО «НТО Плазмотехника» новейшего поколения плазменно-топливных систем для растопки котлов теплоэлектростанций. В настоящее время данная технология внедряется на теплоэлектростанциях г. Астаны и Караганды.

В 2010 году Фонд принял к рассмотрению 21 проект на общую сумму 18 234 млн. тенге [3, с. 56]. Большая часть поданных на рассмотрение проектов относится к строительной индустрии (50% проектов). Также представлены к рассмотрению проекты в сфере альтернативной энергетики, химической и легкой промышленности. Ограничение числа профинансированных фондом проектов отчасти может быть объяснено тем обстоятельством, что фонд может финансировать в проект не более 49% от его стоимости, а оставшиеся 51% необходимо внести самому предпринимателю. Необходимость вложения на начальном этапе производства значительных средств делает

недоступными услуги фонда для многих малых и средних предприятий. В отличие от фонда, большей свободой обладают венчурные фонды, которые могут финансировать в проект до 100% его стоимости в зависимости от условий соглашений о дальнейшем разделе прибыли.

Неоспоримо преимущество венчурных фондов в финансировании проектов и по сравнению с банками второго уровня. Малые наукоемкие фирмы часто не имеют достаточного имущественного залога для получения в банках кредита для развития бизнеса. Получение кредитов в банках под залог патента и промышленного образца остается для казахстанских предпринимателей недоступным.

На данном этапе фонд является партнером в четырех венчурных фондах Казахстана, созданных совместно с местными инвесторами на принципах государственно-частного партнерства (АО «АИФРИ «Delta Technology Fund», АО «АИФРИ «Logycom perspective innovations», АО «Фонд Высоких технологий «Арекет», АО «АИФРИ «Сентрас»).

В первом полугодии 2010 года Фондом был осуществлен выход из капитала и закрытие двух отечественных венчурных фондов «Адвант» и «Almaty Venture Capital». Выходы и закрытие венчурных фондов обусловлены тем, что управляющими компаниями фондов осуществлены продажи портфельных компаний. Прибыль АО «НИФ» составила 58,8 млн. тенге, несмотря на убыточность двух проектов фонда «Almaty Venture Capital».

Дополнительно 295,1 млн. тенге получено Фондом от инвестиций в зарубежные венчурные фонды – Vertex III Fund L.P., Wellington Partners III Technology Fund L.P. и Mayban Jaic Asian Fund. Таким образом, в структуре прибыли Фонда от произведенных инвестиций большая доля принадлежит доходам от зарубежных инвестиций.

К 2010 году казахстанскими венчурными фондами было профинансировано 18 проектов, 4 из которых завершены [3, с.68].

Средний размер инвестиций на 1 проект составил 2,5 млн. долл. США. Для сравнения, в Европейском союзе в 2010 году венчурными фондами было инвестировано 43 млрд. евро в 5033 компании, что в среднем на 1 компанию составляет более 8 млн. евро [4, с.245]. Объем венчурных инвестиций в ряде стран (Швеция, Великобритания, Норвегия) превышает 0,5% от ВВП при среднеевропейском показателе в 0,3%.

Решающую роль при принятии решения о финансировании проекта играет признание степени его инновационности, что достигается не всегда. Так, проведенная в 2010 г. Счетным комитетом проверка показала, что казахстанскими венчурными фондами и институтами развития были допущены некоторые нарушения, которые касаются нерационального использования средств институтов развития, а также финансирования проектов, не являющихся инновационными [5, с.4]. К примеру, инвестиции АО «НИФ» в венчурный фонд АО «АИФРИ «Сентрас» в такие проекты, как «Организация производства велосипедов» и «Создание аптечной сети» были признаны не инновационными.

Не возвращены средства на сумму 247,5 млн. тенге, инвестированные венчурным фондом АО «Арекет» в сделку по приобретению облигаций АО «БТА Банк». Также, фондом допущены убытки, связанные с отказом спутника «Казсат» на сумму 7363,3 млн. тенге. Из трех проектов венчурного фонда «Адвант» два проекта так и не принесли прибыли. В сумме убытки НИФ составили 11 834,2 млн. тенге.

За период существования большинство отечественных венчурных фондов продемонстрировали низкую эффективность работы; ими были профинансированы проекты в традиционных отраслях: оптово-розничная торговля, строительство (производство щебня, железобетонных конструкций) и др., при этом не была достигнута цель по привлечению частного капитала в инновационную деятельность. По ряду проектов фондами получены убытки. Низкие показатели работы венчурных фондов могут быть объяснены бесконтрольностью использования финансовых ресурсов, т.к. АО «НИФ» проводит мониторинг венчурных фондов лишь на основе получаемых отчетов от управляющих компаний венчурных фондов, и не осуществляет функции финансового контроля и стратегической координации.

Избежать убытков в дальнейшей деятельности фонда позволит проведение более тщательной экспертизы проектов, увеличение штата специалистов НАТР. Необходимо, чтобы мониторинг осуществлялся на всех стадиях реализации проекта, должен быть разработан эффективный механизм подотчетности и контроля над проектными компаниями. Рисковый характер вложений не позволяет полностью исключить появление убытков в будущем, однако их можно значительно сократить посредством усиления контроля за проведением экспертизы и расходованием средств компаниями.

Перспективой развития института венчурного финансирования в Казахстане является развитие т.н. региональных венчурных фондов (РВФ) создание которых предусмотрено Программой развития науки, инноваций и содействия технологической модернизации на 2010-2014 годы. Объектами инвестиционной поддержки должны явиться частные предприниматели, действующие в отраслях, являющихся приоритетными для каждого региона, при этом предпочтение отдается бизнес проектам, которые только начинают стадию реализации. Планируется, что региональный венчурный фонд будет обеспечивать инновационные проекты финансовыми ресурсами в регионах на постоянной основе благодаря ежегодному привлечению частных инвесторов, капитализации средств венчурного фонда, а также в результате выходов учредителей из проектов.

Литература:

1. Цвирко С.Э. Венчурное финансирование как фактор инновационного развития экономики России // Вестник ТГУ, №9(89), 2010. – С.149-156.
2. Иода Е.В. Венчурное финансирование инновационной деятельности//Вестник ТГУ, №10 (78), 2009. – С.39-43
3. Информация о деятельности АО «Национальный инновационный фонд». – Астана, 2010. – 139 с.
4. European private equity and venture capital association: yearbook 2011. – Brussels, 2012. – 420 p.
5. Бюллетень №23 Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета. – Астана, 2010. – квартал I. – 47 с.

Екатерина Сливка
(Николаев, Украина)

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ

Одной из важнейших проблем на современном этапе развития экономики большинства стран СНГ является проблема в области работы с персоналом.

В современных условиях сложно переоценить роль управления персоналом в достижении стратегических целей и высокого уровня эффективности деятельности предприятия, так как основу экономики составляет труд людей, а потенциал каждого предприятия определяется кадрами, персоналом. Это обуславливает постоянную актуальность проблемы управления персоналом, о чём свидетельствуют многочисленные исследования украинских и зарубежных ученых в данном направлении [2]. В экономической литературе представлены различные методические подходы к управлению персоналом, поэтому возникает задача разработки наиболее эффективного набора методов управления персоналом, способного продвинуть теорию и практику управления на шаг вперед.

При пересмотре методов управления персоналом, не отвечающих состоянию внешней среды, руководство может столкнуться с конфликтом, порождаемым неприятием новых методов организационной культурой фирмы из-за консерватизма и инертности некоторой части коллектива. Такой конфликт может быть достаточно болезненным и разрушительным по своим последствиям.

Так К. Девис выделил три группы причин сопротивления нововведениям. Основу всех экономических причин составляет боязнь потери в заработке, что и формирует у работника антиинновационную установку [1].

Относительно причин личностного характера, побуждающих людей противиться инновационному процессу, можно сказать, что основным является сопротивление личности обесцениванию, которое очень часто несет с собой инновационный процесс.

Особое место в процессе профессионализации управления занимает проблема "устаревания". "Устаревание" имеет место в том случае, когда отдельная личность использует точки зрения, теории, понятия и методы, которые являются менее эффективными при решении проблемы, чем другие, существующие в настоящее время. Конечно, не всякий пример неэффективности управления персоналом фирмы связан с "устареванием". Лень, недостаточное понимание, перегрузка другими обязанностями также могут привести к неэффективности. Но расходы фирмы на разработку и принятие второсортных решений возникающих проблем, вероятно, намного больше, чем расходы, необходимые для преодоления "устаревания" своего персонала [5].

Управленческая практика показывает, что в любой фирме в результате сочетания разных причин наличие конфликтов неминуемо. Конфликты возникают, нередко, из-за недовольства персонала оценкой их работы руководителем. В случае очень серьезных конфликтов может иметь место даже смещение организационных целей.

В стремлении к повышению эффективности управления персоналом небесполезно обращение к опыту других стран, изучение и обобщение достижений зарубежной научной мысли и хозяйственной практики. Украине жизненно важно обобщить опыт западных фирм в области управления персоналом, обеспечить отечественным менеджерам условия для получения ими управленческих знаний высокого уровня.

Для того, чтобы успешно конкурировать в условиях быстро развивающегося рынка, компаниям необходимо постоянно и всесторонне совершенствовать свою деятельность. Все более активно ориентируются на западные модели и практику работы отделы маркетинга, продаж, финансов, логистики, внедряются IT-системы, создаются новые брэнды.

В промышленности Украины более половины сотрудников службы управления персоналом занимаются нормированием и оплатой труда. В системах управления человеческими ресурсами США больше всего сотрудников занято отбором, адаптацией и оценкой персонала. При этом на отбор на одного менеджера высшего уровня затрачивается \$64 тыс., на менеджера среднего уровня – \$16 тыс., бухгалтера – \$20 тыс., инженера – \$16 тыс., секретаря – \$4 тыс [3].

А поскольку любая компания – это единое целое, каждое ее «слабое звено» неизбежно влияет на продуктивность работы других звеньев корпоративного механизма (производства, сбыта, финансового блока и др.).

Именно поэтому руководители крупных украинских компаний все острее чувствуют потребность в выстраивании эффективных систем кадрового менеджмента. Ведь любыми нововведениями – техническими ли, идеологическими ли – пользуются и управляют люди, от них зависит эффективность и успешность работы компании на рынке. Любой коллектив – это группа людей, объединившихся для той или иной совместной деятельности [7].

Существуют общие проблемы управления персоналом, присущие всем предприятиям, такие как: текучесть кадров, слабая система мотивации, организация работы сотрудников, низкая производительность труда.

Актуальность управления персоналом в наше время обусловлена тем, что процессы трансформации, в которые включена организация, невозможны без изменения требований к сотрудникам и в первую очередь к самому персоналу управления.

Необходимо отметить, что важнейшим фактором эффективной работы каждого предприятия является своевременная и высококачественная подготовка, переподготовка и повышение квалификации персонала, что способствует обширному диапазону их теоретических знаний, практических умений и навыков. На первом месте стоит содержание труда и уровень его оплаты. Существенное значение имеет социальный климат в коллективе.

Также можно отметить, что основной задачей управления персоналом является наиболее эффективное использование способностей сотрудников в соответствии с целями предприятия и общества. При этом должно быть обеспечено сохранение здоровья каждого человека и установлены отношения конструктивного сотрудничества между членами коллектива и различными социальными группами.

Известно, что успешное развитие производства в современных условиях в немалой степени зависит от конкурентоспособности персонала. А она достигается постоянной подготовкой персонала, повышением их квалификации и стратегическим определением их количества и профессиональной ориентацией в данный момент и на данном производстве. Но сложившаяся в Украине государственная политика в сфере человеческих ресурсов оказалась неэффективной: существенно ослаблена профессиональная школа, отсутствует система развития персонала предприятий, разрушены прежние связи между профессиональным образованием и профессиональным трудом. Рынок профессий и рынок образовательных услуг Украины практически не связаны [6].

В процессах управления персоналом также имеется необходимость организации мышления и действий работников с учетом потребностей партнеров по рынку. Новую политику в настоящее время полностью совмещают с концепцией развития предприятия. Эта политика ориентации на тенденции и планы развития предприятия и она призвана учитывать:

- досрочное страхование предприятия;
- сохранение его независимости;
- финансирование роста;
- сохранение финансового равновесия;
- закрепление достигнутой прибыли.

Таким образом, результаты деятельности многих предприятий и накопленный опыт их работы с кадрами показывают, что формирование производственных коллективов, обеспечение высокого качества кадрового потенциала являются решающими факторами эффективности производства и конкурентоспособности продукции. Проблемы в области управления персоналом и повседневная работа с кадрами, по оценке специалистов, в ближайшей перспективе будут постоянно находиться в центре внимания руководства. В будущем с развитием научно-технического прогресса содержание и условия труда приобретут большее значение, чем материальная заинтересованность.

Литература:

1. Основы управления персоналом / п.р. Генкин Б.М. М, 1996.
2. Управление персоналом: Учебник для вузов. Под. р едакций Т. Ю. Базарова, Б.П. Еремина – М: Банки биржи, ЮНИТИ 1998. – 423с.
3. Кибанов, А.Я. Управление персоналом организации [Текст] / А.Я.Кибанов. – М.: Инфра-М, 2002. – 296 с.
4. Сно, К.К. Управленческая экономика [Текст] / К.К. Сно; пер. с англ. – М.: Инфра-М, 2000. – 671 с.
5. Дмитриенко, Г.А. Мотивация оценки персонала [Текст] / Г.А. Дмитриенко.– К.: МАУП, 2002. – 280 с.
6. Владимирова, Л.П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка [Текст] /Л.П. Владимирова – М.: Издательский Дом «Дашков и К», 2001. – 308 с.
7. Травин, В.В. «Основы управления персоналом» [Текст] / В.В.Травин, В.А.Дятлов. – М: «Дело», 1997. – 198с.

Научный руководитель: Сидорец Л.В.

СУТНІСТЬ ТА ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ ТА ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА

Підприємства, які працюють в умовах ринку, несуть повну відповідальність за своїми зобов'язаннями перед ланками фінансово-кредитної системи, постачальниками, власними працівниками, а також за результатами виробничо-фінансової діяльності. Здатність підприємства своєчасно погашати свої боргові зобов'язання характеризує його фінансовий стан. Фінансовий стан підприємства – це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів. Фінансова діяльність – це система форм і методів, які використовуються для фінансового забезпечення функціонування підприємств та досягнення ними поставлених цілей, тобто це практична фінансова робота, що забезпечує життєдіяльність підприємства, поліпшення її результатів. Фінансовий стан підприємства залежить від результатів його виробничої, комерційної та фінансово-господарської діяльності. Тому на нього впливають усі види діяльності підприємства. Метою оцінки фінансового стану підприємства є пошук резервів збільшення його прибутковості, рентабельності та платоспроможності.

Оцінка фінансового стану підприємства має здійснюватись шляхом обчислення системи економічних показників, які характеризують господарсько-фінансове становище суб'єктів господарювання.

До основних показників, що характеризують фінансовий стан підприємства, належать такі:

- прибутковість (рентабельність);
- оптимальний розподіл прибутку;
- оптимальні розміри власних оборотних активів, які забезпечують нормальний процес виробництва та реалізації продукції;
- наявність власних джерел формування оборотних активів в обсязі, достатньому для їх покриття;
- платоспроможність підприємства.

Якщо підприємство досягає у вказаних напрямках необхідних оптимальних параметрів, його фінансовий стан є стійким. Якщо ж воно не отримує, скажімо, прибутку, який би забезпечував необхідний приріст власних фінансових ресурсів, його фінансовий стан не може бути стійким. Тому розгляд змісту, порядку розрахунку вказаних показників, їх взаємозв'язку і впливу на фінансовий стан дуже важливий для підприємства. Фінансовий стан підприємства треба систематично й усебічно оцінювати з використанням різних методів, прийомів та методик аналізу. Це уможливить критичну оцінку фінансових результатів діяльності підприємства як у статистиці за певний період, так і в динаміці – за ряд періодів, дасть змогу визначити «больові точки» у фінансовій діяльності та способи ефективнішого використання фінансових ресурсів, їх раціонального розміщення [1, с. 116].

Таким чином у достовірній інформації про фінансовий стан підприємства безпосередньо зацікавлені адміністрація і співробітники, інвестори, постачальники, покупці, кредитори, страхувальники, державні органи (податкові, статистики та ін.); опосередковано – біржі, юристи, консультанти та експерти, засоби масової інформації, громадські організації.

Головна мета аудиту фінансового стану – своєчасно виявляти і пропонувати, як ліквідувати недоліки у фінансовій діяльності та знаходити резерви покращення фінансового стану підприємства і його платоспроможності.

Аналіз фінансового стану підприємства є необхідним етапом для розробки планів і прогнозів фінансового оздоровлення підприємств [2, с. 92]. Кредитори та інвестори аналізують фінансовий стан підприємств, щоб мінімізувати свої ризики за позиками та внесками, а також для необхідного диференціювання відсоткових ставок. Для загальної оцінки фінансового стану підприємства складають спрощений баланс, в якому об'єднують в окремі групи однорідні статті. І для того, щоб аналіз загального фінансового стану був повним, необхідно дати оцінку змінам окремих статей. Така оцінка надається за допомогою горизонтального (часового) і вертикального (структурного) аналізів [3, с. 114].

Рівень ефективності господарської діяльності будь-якого підприємства визначають фінансові результати, отримані внаслідок цієї діяльності. Це можуть бути як прибуток, так і збитки.

Прибуток – це абсолютний показник ефективності діяльності підприємства, перевищення суми доходів над сумою витрат, які були понесені для отримання цих доходів.

Засновники та акціонери аналізують структуру та динаміку чистого прибутку з метою визначення тенденцій розвитку підприємства, можливості отримання дивідендів, мінімізації власного фінансового ризику. Такі зовнішні суб'єкти аналізу як податкові органи вивчають елементи прибутку, що підлягає оподаткуванню, з метою перевірки правильності розрахунків і сплати податків. Вони використовують дані фінансової і податкової звітності.

У практичній діяльності підприємства не завжди існує можливість отримати прибуток. Існує також негативна форма фінансового результату – збиток.

Збиток – це певні витрати, шкоди, упущені вигоди підприємства у вигляді перевищення суми витрат над сумою доходів. Наявність збитку свідчить, що підприємство не враховує або ігнорує об'єктивні закони ринкової економіки. Іншими причинами виникнення збитку можуть бути порушення прав суб'єкта господарювання, недоліки господарської діяльності, стихійні лиха. Це негативно впливає на фінансовий стан підприємства та може призвести до банкрутства.

Перед аналітиками стоїть завдання спрогнозувати виникнення збитків і розробити рекомендації щодо їх попередження та усунення. Необхідно враховувати, що будь-які збитки є реальними резервами підвищення прибутку, оскільки усунення недоліків передбачає покращання вже існуючих показників.

Метою аналізу фінансових результатів є визначення повноти та якості їх отримання, динаміка абсолютних відносних показників, з'ясування спрямованості, ступеня впливу факторів на зміну прибутку та рентабельності, визначення можливих резервів його зростання.

Фінансові результати підприємства можуть бути оцінені з різним ступенем деталізації залежно від цілей аналізу, існуючої інформації, програмного, технічного та кадрового забезпечення. Найбільш доцільним є виділення процедур експрес-аналізу та поглибленого аналізу фінансових результатів, де розрізняють ряд показників:

- загальні показники характерні для всіх галузей економіки, специфічні
- для окремих галузей;
- первинні показники формуються за даними обліку планової інформації, похідні – розраховуються на базі первинних даних;
- синтетичні (інтегральні) показники узагальнюють складні економічні явища та процеси;
- результативний показник – це показник, що є об'єктом дослідження.

Отже, аналіз фінансово-економічних результатів діяльності підприємства є невід'ємною частиною фінансово-економічного аналізу. До основних показників, що характеризують результативність діяльності підприємства є рівень отриманого прибутку (збитку) і рентабельність (збитковість).

Аналіз фінансових результатів здійснюють за даними фінансової та статистичної (особливо в умовах сільськогосподарських підприємств) звітності.

Якість аналізу фінансових фінансової звітності, а також від компетенції керівника, який приймає управлінське рішення. Від того, наскільки якісно проведено аналіз фінансових результатів, визначено основні чинники, що його забезпечують залежить подальша результативність діяльності підприємства.

Література:

1. Бойчик І. М. Економіка підприємств : навчальний посібник / І.М. Бойчик, П. С. Харів, М. І. Хопчан. – Л.: Сполох, 2005. – 211 с.
2. Гончаров А. Б. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник / А.Б. Гончаров. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2005. – 240 с.
3. Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз : навчальний посібник / К.В. Ізмайлова. – К.: МАУП, 2004. – 152 с.

Науковий керівник:

доцент, Крупельницька Ірина Геннадіївна.

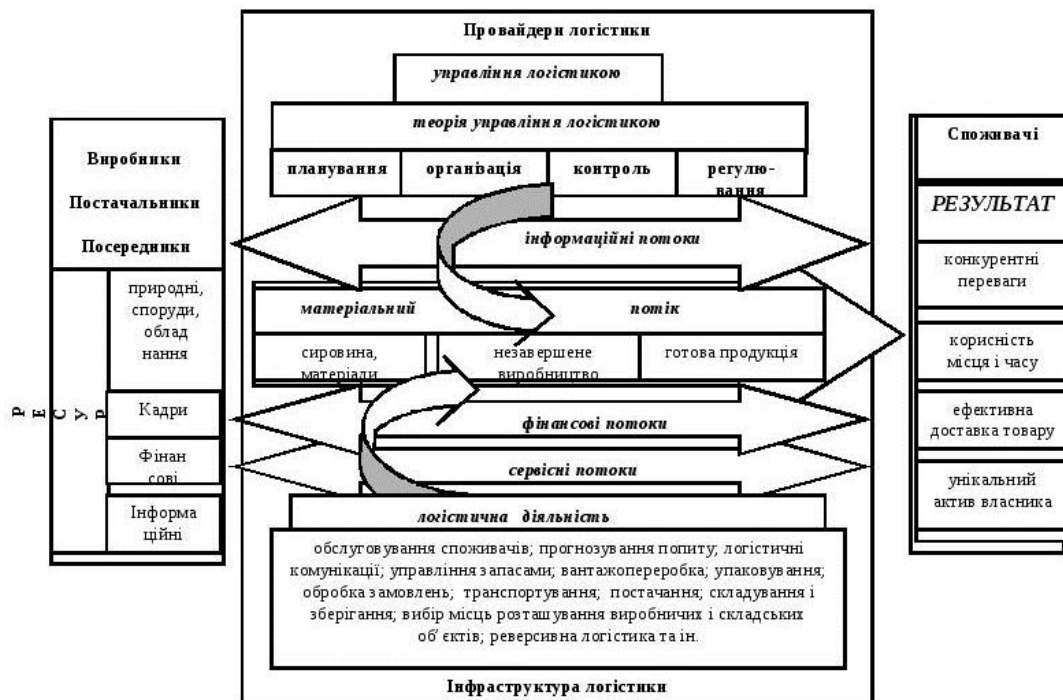
**Стас Сорочан
(Миколаїв, Україна)**

ПРОБЛЕМИ І РІШЕННЯ СУЧАСНОЇ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ В УКРАЇНІ

Зниження логістичних витрат і підвищення ефективності роботи транспортного комплексу – то, до чого повинні прагнути всі гравці ринку. Оптимізація схем доставки вантажів, використання нових технологій – все це можливо при консолідації. Однак поки всі види вантажоперевезень в державі розділені, лише в окремих випадках спостерігаються варіанти їх злиття. Перед компаніями стоїть питання вироблення бізнес процесів в умовах стагнації, пошуки нових продуктів і технологій.

Визначальною стратегією діяльності на світових ринках є чіткість і висока швидкість оформлення угод. Іншими словами, ключовим моментом діяльності в розвинених суспільствах стає підсилення ролі логістики.

Компанії – постачальники послуг для економії капіталу, зниження ризиків і збитків знаходять нові форми взаємовідносин з клієнтурою. Розширюється практика залучення зовнішніх постачальників, що дозволяє отримати швидкий доступ до нових ринків в будь-якій точці земної кулі, краще адаптуватися до місцевої специфіки, пов'язаної з митним регулюванням, національним законодавством. Проте торгові та промислові компанії воліють співпрацю з глобальними постачальниками логістичних послуг.

Зниженню витрат і підвищенню рівня обслуговування сприяє використання змішаних перевезень вантажів різними видами транспорту. Так, якщо вантаж, вже знаходиться в дорозі, потрібно доставити в більш короткі терміни, то його можуть зняти, наприклад, з судна в найближчому порту і передати на повітряний або залізничний транспорт. При такому повідомленні вантажовідправник не тільки звільняється від перевалки вантажів, а й виграє в економії на наскрізному тарифі, нижчому, ніж сумарний тариф на багатьох видах транспорту.

Логістична транспортний ланцюжок, тобто схема доставки товару, може мати вигляд прямого транзиту, збуту товарів через систему складів або створення складального підприємства в країні реалізації продукції. В оцінку входять не тільки прями транспортні витрати за варіантами доставки, а й збутові, витрати внутрішньогалузевої конкуренції і по зонах дублювання операцій, витрати складального підприємства. У низці портів і на внутрішніх терміналах застосовуються місцеві регіональні тарифи: за зберігання вантажів, термінальне обслуговування транспортних засобів і контейнерів, експедиційні послуги.

У глобальних логістичних мережах відбувається концентрація вантажопотоків за оптимальними напрямками. Всього на земній кулі близько 80 міжнародних транспортних коридорів (МТК), за якими здійснюється основна частина перевізної діяльності в світі. Провідну роль у формуванні глобальних мереж грає європейський ринок, що має величезний потенціал. За оцінками експертів, за останні 25 років внутрішні вантажні перевезення в Західній Європі збільшилися в 2 рази.

Для поліпшення якісних характеристик обслуговування на залізницях необхідні інвестиції, особливо в реконструкцію шляху, новий рухомий склад, системи сигналізації та зв'язку.

Надалі, для ефективного функціонування технічно і технологічно оновленого автомобільного транспорту, здатного забезпечити достатнє за обсягом і задовільний за якістю транспортне обслуговування, надання різних транспортних послуг для всіх груп підприємств, організацій і населення, розвитку підприємництва та здорової конкуренції, необхідно:

- Створення ефективної системи державного регулювання і контролю ринку транспортних послуг, що забезпечує справедливу конкуренцію на транспортному ринку;
- Управління процесом реорганізації транспортної системи спеціально створюваними при міських адміністраціях структурами, функції, яких зводилися б до формування транспортної політики (аналіз, планування) на регіональному рівні, організації маршрутів і розподілу їх на тендерній основі, контролю за дотриманням усіх аспектів перевізного процесу (безпека, екологія);
- Ведення технічної політики на автотранспортних підприємствах з координацією процедури технічного обслуговування за типами рухомого складу і впровадженням сучасної системи постачання запасними частинами, засновану на контролі і аналізі причин виходу з ладу деталей, агрегатів і вузлів.

В Україні окремі елементи логістики застосовувалися і в часи планової економіки. При розробці народногосподарських, галузевих і міжгалузевих п'ятирічних і довгострокових планів використовувалися оптимізаційні моделі управління запасами, а також методи вирішення транспортних завдань. Однак була відсутня характерна для логістики інтеграція всіх етапів переміщення матеріального потоку в єдину логістичну ланцюг, елементи розглядалися окремо незалежно один від одного.

Ринок транспортно-логістичних послуг – важлива складова економіки України. Пов'язано це з тим, що саме логістика є запорукою доставки продукції від виробника до споживача і без функціонування логістичних структур торгівля стає практично неможливою.

Основою для формування стратегічних цілей транспортної логістики та її розвитку в Україні є певні існуючі історичні та економічні особливості нашої країни. Адже очевидно, що сучасний український ринок перевезень вантажів має певні помітні відмінні риси у порівнянні з європейськими та азіатськими аналогами. Тому до чинників, які впливають на стратегію логістики в Україні слід віднести:

- Зростання витрат на всі види перевезень надзвичайно швидкими темпами (зокрема, зростання цін на нафту та інші енергетичні ресурси);
- Зміна орієнтації на логістичному ринку: від ринку послуг до ринку споживача, внаслідок чого системи обслуговування і виробництва значно підвищили свою ефективність, для того, щоб просування послуг на ринку давало очікувані результати, стало необхідним організувати діяльність щодо зниження цін на послуги та поставку їх належного якості в зазначені терміни;
- Комп'ютерні технології почали розвиватися стрімко і бурхливо і цей процес сприяє застосуванню новітніх технологій у транспортно – логістичній діяльності, а саме: тепер може проводитися обробка великих масивів інформації, обмін даними в реальному часі з мінімальними витратами і т.д.

Тому для прискорення розвитку ринку логістики в Україні, потрібно визначити причини, які негативно впливають на транспортно-логістичну діяльність. До них відносяться:

- Сучасний державний підхід, який повинен вирішувати проблеми логістики, не здатний належним чином контролювати логістичний ринок. Наприклад, це проявляється у відсутності відповідної правової бази, фахівців та центрів їх підготовки тощо;
- Різноманітні інновації гальмуються світовою економічною кризою, невирішеністю питання приватної власності, зменшенням обсягів виробництва товарів і послуг, інфляцією;
- Ні сформованого комплексного обліку логістичних витрат, а існуюча система бухгалтерського обліку, практичні методики внутрішньовиробничого госпрозрахунку поки не дають можливості повністю оцінювати витрати й результати логістичної діяльності;
- Логістичний підхід вимагає здійснення кардинальних змін у структурі підприємства, переходу до більш гнучких організаційних структур, створення спеціалізованих цехів і служб транспортно-складського господарства;
- Недостатній рівень професіоналізму кадрів і численні недоліки підготовки працівників в галузі логістики негативно впливають на формування логістичного ринку в Україні.

В умовах переходу України до ринкової моделі економіки у підприємств з'явилася можливість самостійно планувати основні напрямки та умови своєї діяльності, визначити організаційні форми управління, вибирати вид господар господарської діяльності, Розпоряджатися трудовими, матеріальними, фінансовими та інформаційними ресурсами, вибирати собі ділових партнерів.

У зв'язку з нестабільністю економіки сучасної України рішенням логістичних проблем необхідно займатися на всіх рівнях управління логістичними потоками. Особливу увагу треба приділити самому підприємству як мікро логістичній системі, оскільки саме на рівні підприємства відчувається загострення логістичних проблем.

Керівництво сучасних підприємств досить часто стикається зі складними проблемами у сфері постачання. Наприклад, підвищені закупівельні ціни, несвоєчасне виконання замовлень виробничих підрозділів, непрозоре складське господарство, великі запаси матеріалів та обладнання на складах породжують проблему неліквідів. Ця сфера тісно пов'язана з транспортом, який відіграє в логістиці особливу роль. Практично на всіх підприємствах транспорту відсутні сучасні транспортні засоби, які б відповідали світовим стандартам, спостерігається відсталість інфраструктури транспорту, низький техніко-технологічний рівень і рівень організації управління перевезень.

Для підприємства важливо правильно вибрати той вид транспортування, який надасть можливість доставити вантаж вчасно і без пошкоджень. Однак, вибираючи певний вид транспорту, необхідно враховувати не тільки те, що знизяться витрати на транспортування, відбудеться скорочення часу поставки, але і те, як вплине вибір виду транспорту на інші логістичні операції. У сучасних економічних умовах при транспортуванні підприємство повинно об'єднувати кілька замовлень в один для певних груп вантажів.

Визначення графіка транспортування дає можливість підприємству своєчасно перемістити матеріал потік. Це важливо особливо для високотехнологічних галузей, де життєвий цикл продукту є коротше час його проектування, комплектації, виробництва та дистрибуції.

Для підвищення надійності послуг, скорочення термінів виконання замовлень, збільшення гнучкості в складних випадках, налагодження з клієнтами довірчих відносин підприємства можуть вибрати власну транспортну систему. І навіть за умови додаткових витрат на утримання самостійного транспорту, при раціональній організації завантаженості власних транспортних одиниць підприємство буде мати нижчий рівень витрат порівняно з витратами на послуги транспортних компаній.

Література:

1. Левіков Г.А. Глобалізація світової економіки та логістика // Бюлл. Транспортної інформації (БТІ). 2002. № 8.
2. Логістика: Підручник / Под.ред. Б.А. Анікіна. – М.: ИНФРА-М, 2005.
3. Прокоф'єва Т.А. Проектування і організація регіональних транспортно-логістичних систем: навчально-методичний комплекс. М.: Изд-во РАГС – 2009.

4. Шкоро О.Н. Використання інформаційних технологій у транспортній логістиці / О.Н. Шкоро // Економіка та держава. – 2008. – № 2.
5. Транспортна логістика. Траспортні тарифи (07) У // Пономарьова Ю.В. Логістика: навч. посіб. – К.: Центр навч. П56 літ. – 2005.

Науковий керівник:
доцент кафедри, Сидорець Людмила Василівна.

Шавкат Сунакбаев
(Туркестан, Казахстан)

REAL BUDGET OF THE STATE

The leader of the nation Nursultan Nazarbayev in the Message to the people of Kazakhstan of 2012 and in the program article "Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to Society of General Work" I gave important instructions on further improvement of life of Kazakhstan citizens according to time requirements.

And these questions are directly connected with financing. At the same time the Head of state especially notes that not simply "bottomless" financial injections to the social sphere today are important, concrete measures, and first of all legislative character are necessary.

Despite eurocrisis, forward development of our republic "in a tone", gross domestic product since the beginning of year grew by 5,6%, macroeconomic and financial stability remains, inflation in 9 months made 3,9% (against 6,2% in the 2011th), the international reserves – 83,8 billion dollars.

Income of Kazakhstan citizens already raised – the average salary since the beginning of year on July increased by 11,7%, unemployment rate is lowered to 5,2%. The forecast of social and economic development of the country for 2013-2017 and the draft of the republican budget for 2013-2015 is prepared.

The first task is an ensuring macroeconomic stability at the expense of the coordinated monetary and credit and tax and budgetary policy. The countercyclic macroeconomic policy for the purpose of minimization of risks will be pursued for this purpose at possible options of development of economy.

For deduction of inflation have to realization of a package of measures on ensuring stability of the prices in domestic market. The tax policy in the medium-term period will be directed on stimulation of development of non-oil sector of economy, creation favorable investment and business climate, maintenance of competitiveness of domestic productions. Also taking into account addresses of citizens and representatives of business amendments in some acts concerning the taxation are developed.

The second direction – large-scale modernization and economy diversification, protection of the competition and improvement of business climate in the country. Now the Government actively conducts work on GP FIIR updating. Implementation of such large investment projects in the infrastructure sphere, as construction of the first module of Balkhash thermal power plant, Beyneu's gas pipeline – will begin Bosa – Akbulak.

The active investment policy will be pursued also. Special emphasis is placed on use of opportunities of deepening of integration processes within EEP and the Customs union. In this direction the Government already carries out system work on improvement of business climate and the maximum reduction of admbaryer. In July of the current year the law which allowed to reduce all types of licenses and permissions almost by 30% is adopted, S. Ahmetov paid attention. The concept of further reforming of allowing system is also approved, and since April licenses are granted in an electronic format.

The main approaches are developed for execution of an order of the Head of state to the complex Concept of state regulation of business activity till 2020.

Additions in the Road Map of Business-2020 program taking into account which grants for beginning businessmen to 3 million tenge for the first time are provided are accepted, leasing transactions are subsidized, the new system of guaranteeing the credits is realized.

Other priority of work of the Government – social modernization according to the directions designated by the Head of state in the article "Twenty Steps to Society of General Work".

Our general task – ensuring social unity and stability. It assumes equal opportunities at fast development of economy and its formation with high level of productive employment.

In this direction the Employment-2020 program works, in the health care sphere the main emphasis will be laid on improvement of quality of medical services, expansion of provided medical care.

Big achievements – in education. Today successfully Nazarbayev Universitet – absolutely new project of world level focused on a transfer of three major components – educations, science and innovations develops. The task of consecutive distribution and introduction of this model on all system of the higher education of Kazakhstan is thus set.

As a whole on realization of orders of the Head of state given in article "Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to Society of General Work", in the republican budget for 2013 are provided by 379,4 billion tenge.

The new direction will have development of housing construction within the Affordable housing-2020 program, implementation of programs of modernization of housing and communal services, "JSC Bulak" also will be continued.

In particular, within the Program of modernization of housing and communal services by the end of 2012 it is planned to carry out modernization of municipal networks with a general extent about one thousand kilometers. On "the Joint stock company Bulaka" until the end of 2012 is planned to bring access of the population to the centralized water supply in the cities to 84%, in rural areas – to 43%. "Target transfers are listed to regions in full.

As a whole on realization of actions for improvement of life of the population (the programs "Affordable housing-2020", modernization of housing and communal services, "JSC Bulak") for 2013 it is provided by 287,7 billion tenge.

Strong regions – a basis of economic and social modernization of Kazakhstan, are sure of the Government. Coordination of measures for the solution of actual problems of monotowns will be carried out through the program of their development for 2012-2020. On its realization in 2013 it is provided by 34,1 billion tenge.

Not less important and the following direction – modernization of system of public administration and improvement of quality of rendering the state services. Reference point here – on development of "the electronic government", simplification of administrative procedures, increase of competitiveness of the country.

For the purpose of formation of highly effective government the Concept of modernization of system of a state administration and the law "About the State Services" are developed.

Despite put when developing the budget rather rigid restrictions, its priorities and an orientation remain invariable – employment increase, improvement of living conditions and providing the population with affordable housing, high-quality growth of the human capital, regional, industrial and innovative development, business support, strengthening of defense capability, national security, a law and order and measures of the prevention and elimination of emergency situations.

It is impossible to forget and about a developing economic situation in the world. Oil income will be used in volume of the guaranteed transfer with savings of other part in National fund. As a result the share of the guaranteed transfer in the total amount of predicted receipts will decrease from 25,5% in 2013 to 18,6% in the 2015th. And financing of expenses will be carried out generally at the expense of the oil income.

It is necessary to provide also prevention of significant increase in debt load of the Government. At preservation of favorable conditions of development for maintenance of a public debt at moderate level decrease in deficiency from 2,1% to gross domestic product in 2013 to 1,5% to gross domestic product in the 2015th is planned. Decrease in deficiency and limited use of the oil income will promote reduction of an oil budget deficit according to forecasts to 3,9% to gross domestic product in 2015.

Pledge of successful implementation of the main articles of the budget which people's deputies called socially focused, it is possible to consider growth of macroeconomic indicators of the main fields of activity and development of the financial market of the country.

Following the results of September, 2012 inflation developed at the level of 5%. Last year the indicator of the corresponding period was on a mark of 7,4%. Despite impressive results (a present rate of inflation historically the lowest since 1999), the National Bank in common with the Government and local executive bodies pays much attention to an anti-inflationary policy. Achievement of a common goal – inflation deduction in a corridor of 6-8% – is provided with the appropriate measures of a monetary policy.

Export of goods for the first half of the year 2012 grew by 10,9% and made 47,1 billion dollars. Import for the same time exceeded 21,8 billion dollars, having increased in comparison with the corresponding period of last year by 18%. Following the results of 9 months the situation in the currency market remains stable. The rate of tenge this year fluctuated at the level of 147,5–150,2 for US dollar, nominal weakening of tenge in relation to dollar made as a whole one percent.

It should be noted that the situation in world economy is characterized by strengthening of the crisis phenomena in the eurozone, and also deterioration of conditions in the financial markets, reduction in production and unemployment growth. However, despite negative influence of external factors, gross domestic product of Kazakhstan in six months 2012 grew by 5,6% that, however, is slightly lower than predicted level of 6%. Nevertheless, on economy growth our country advances Russia (4%), Ukraine (3%) and Belarus (2,9%).

It is natural that the subsequent 2013-2017 growth rates of economy will depend on duration of the crisis phenomena and efficiency of accepted programs of development. The basic scenario of the forecast of average annual growth of world economy assumes 3,9%. It is predicted that nominal gross domestic product will grow from 36,6 trillion tenge in 2013 to 65,3 trillion tenge in the 2017th.

Growth of economy will lean generally on increase in internal demand. The rate also becomes on increasing investments into industrial projects. Oil production volume, according to forecasts of the Ministry of oil and gas, in 2013 will make 82 million tons with the subsequent increase to 102 million tons in 2017. The total amount of receipts in the republican budget is predicted with growth from 5 trillion 415 billion tenge in 2013 to 6 trillion 388 billion tenge in 2015.

The draft of the budget fully allows to provide realization of the main priorities. First of all it is the social sphere. The document fully socially directed in which the share *сопсасходов* for 2013 makes 39% to the general expenses (2,4 trillion tenge). In 2014 this figure will make 40,1%, in the 2015th – 39,7%.

Борис Супіханов
(Київ, Україна)

ЕКОНОМІЧНА ПОТУЖНІСТЬ ГЕОРЕГІОНІВ ПЛАНЕТИ

В умовах існуючої системи світового господарства, коли кожна національна економіка є фактично його часткою, уже багато років для оцінки економічної потужності будь-якої країни чи георегіону планети використовуються величини валового внутрішнього продукту (ВВП) як узагальненої оцінки стану та змін економіки. Виходячи з цього нами зроблений аналіз змін величини ВВП за 2000 і 2010 роки з власними розрахунками по кожному континенту та георегіону планети з використанням даних щорічних Доповідей ООН щодо розвитку людини по кожній країні з урахуванням при розрахунках на одну особу чисельності населення за відповідний рік.

На жаль, розрахункові показники не відображають стовідсоткову точність внаслідок того, що по деяких регіонах планети за обидва порівняльні роки по окремих країнах відсутні відповідні дані. Наприклад, за 2000 рік по регіону «Північна Африка» у базі даних ФАО відсутні показники Лівії, а за 2010 рік по регіону «Східна Африка» – по Зімбабве та Джибуті. Але, на наш погляд, отримані нами порівняльні розрахунки цілком вірогідно розкривають загальну картину регіональних змін ВВП в цілому та на одну особу.

Насамперед слід зазначити, що за перші 10 років третього тисячоліття найбільш активно нарощували свою економічну потужність ті континенти, і відповідно, георегіони планети, в яких розташована більшість країн, що розвиваються. Так, якщо країни Європейського континенту підвищили свій ВВП у 2,6 раза при зростанні чисельності населення з 706 до лише 721,6 млн осіб, то країни Африканського континенту збільшили в цілому ВВП у 6 разів при водночас підвищенні чисельності населення з 715,9 до 946,9 млн осіб, або на 32% (табл. 1).

Слід підкреслити, що найбільший приріст ВВП за 10 років дали країни Азіатського континенту – з 8,9 до майже 26,8 трлн дол. США, або у 3 рази, тоді як багаторічні лідери світового виробництва країни георегіону «Північна Америка» збільшили свій ВВП лише в 1,4 раза, або на 3,9 трлн дол. США проти, наприклад, 8,7 трлн дол. США країн георегіону «Східна Азія», в якому «головну скрипку» грає Китай.

1. Зміни ВВП у цілому й на одну особу [1, 2]

Континент, георегіон	ВВП, млрд дол. США			ВВП на одну особу, дол. США		
	2000 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р, разів	1990 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р, разів
Африка	523,7	3155,1	6,0	676	3332	4,9
Східна Африка	60,6	355,4	5,9	251	1223	4,9
Центральна Африка	35,1	601,0	17,1	369	4750	12,9
Північна Африка	216,3	1144,4	5,3	1282	6584	5,1
Південна Африка	136,2	538,8	3,9	2751	9655	3,5
Західна Африка	75,5	551,5	6,8	351	1836	5,2
Америка	13005,1	20516,2	1,6	15934	22356	1,4
Північна Америка	10525,3	14469,9	1,4	33530	42014	1,2
Центральна Америка	622,6	1713,2	2,7	4605	10996	2,4
Карибський басейн	40,8	168,1	4,1	1898	6667	3,5
Південна Америка	1186,4	4165,0	3,5	3434	10616	3,1
Азія	8910,1	26794,8	3,0	2572	7620	2,9
Центральна Азія	32,6	343,8	10,5	586	5561	9,5
Східна Азія	6542,4	15272,2	2,3	4486	9484	2,1
Південна Азія	693,5	5586,4	8,0	520	3278	6,3
Південно-Східна Азія	483,5	2589,8	5,3	1032	5460	5,3
Західна Азія	1158,1	3002,6	2,6	7159	15297	2,1
Європа	8953,7	16403,6	1,8	12582	22732	1,8
Східна Європа	636,0	3815,5	6,0	2100	12944	6,1
Північна Європа	2213,4	2658,7	1,2	23348	26813	1,1
Південна Європа	1898,4	2284,1	1,1	14590	16466	1,1
Західна Європа	4205,9	7645,3	1,8	22983	40455	1,7
Океанія	446,0	914,1	2,0	15326	25251	1,6
Австралія та Нова Зеландія	440,0	889,9	2,0	19214	33409	1,7
Світ, разом	30971,1	69016,4	2,2	7446	10103	1,3

Зазначимо також, що якщо у 2000 році питома вага країн Африканського та Азіатського континентів, а також країн георегіонів «Центральна Америка», «Карибський басейн» і «Південна Азія», де розташовані країни, що розвиваються, становила 36,4% (11,3 трлн дол. США) у загальносвітовій

величині ВВП (30,9 трлн дол. США), то у 2010 році вже понад 52% – майже 36 трлн дол. США з 69 трлн дол. США загальносвітового ВВП.

При цьому, найбільший внесок був зроблений країнами Азіатського континенту – майже 17,9 трлн дол. США, або 47% загальносвітового зростання ВВП (+38 трлн дол. США).

Динамічний розвиток окремих георегіонів значно змінив величини ВВП, що припадають на одну особу. Природно, що, як і раніше, лідируючі позиції займають розвинуті країни георегіонів «Північна Америка» та «Західна Європа», де на одну особу величина ВВП перевищує 40 тис. дол. США. Але, якщо у 2000 році цей показник розвинутих регіонів перевищував відповідну величину країн Африканського континенту у 49,6 і 34 рази, то у 2010 році відставання скоротилося до 12,6 і 12,1 рази.

Відповідно по георегіону «Східна Азія» це співвідношення змінилося з 7,5 до 4,4 і з 5,1 до 4,2. Більше того, динаміка економічного зростання георегіонів планети значно змінила потоки товарів і співвідношення обсягів торгівлі між розвинутими георегіонами і георегіонами, що розвиваються (табл. 2).

2. Зміни обсягів експорту та імпорту товарів, млрд дол. США

Континент, георегіон	Експорт, млрд дол. США			Імпорт, млрд дол. США		
	1990 р.	2010 р.	2010 р. до 1990 р., разів	1990 р.	2010 р.	2010 р. до 1990 р., разів
Африка	104,9	510,7	4,8	94,6	475,9	4,5
Східна Африка	7,3	32,3	4,4	12,8	60,9	4,7
Центральна Африка	11,8	91,4	7,7	7,0	41,3	5,9
Північна Африка	36,9	177,8	4,8	37,4	178,5	4,8
Південна Африка	27,0	92,3	3,4	22,8	109,7	4,8
Західна Африка	21,9	116,9	5,3	14,6	85,5	5,8
Америка	667,4	2966,1	4,4	766,3	3269,2	4,3
Північна Америка	521,8	1932,9	3,7	641,4	2373,9	3,7
Центральна Америка	45,6	340,0	7,4	51,8	376,5	7,3
Карибський басейн	13,3	27,2	2,0	16,9	54,0	3,2
Південна Америка	86,7	666,0	7,7	56,2	464,8	8,3
Азія	589,6	6164,6	10,4			
Східна Азія	281,0	3226,8	11,5	268,1	2526,5	9,4
Південна Азія	47,0	497,3	10,6	57,4	507,0	8,8
Південно-Східна Азія	144,1	1237,1	8,6	162,3	953,4	5,9
Західна Азія	117,5	1203,4	10,2	85,4	644,3	7,5
Країни, що розвиваються	843,0	6425,9	7,6	797,8	6016,8	7,5
Розвинуті країни	2534,2	8236,6	3,2	2669,5	8924,0	3,3
Світ, разом	3495,6	15283,5	4,4	3607,4	15414,3	4,3

Дані UNCTAD у нашій обробці.

Отже, якщо на світовому рівні обсяги експорту товарів зросли з 1990 року до 2010 року з 3495,6 до 15283,5 млрд дол. США, або у 4,4 рази, то країн, що розвиваються, у 7,6 рази проти 3,2 рази розвинутих країн. При цьому, питома вага експорту країн, що розвиваються, зросла з 24,1% у 1990 році до 42% у 2010 році, а розвинутих, навпаки, зменшилася з 72,5 до 53,9 %. Інша частина питомої ваги відповідно 3,4 і 4,1 % припадає на країни з перехідною економікою.

Показовими є зміни обсягів експорту по георегіонах планети, де на перше місце вийшли георегіони Азіатського континенту: «Східна Азія» збільшила експорт у 11,5 рази, «Південно-Східна Азія» – у 8,6 рази і «Західна Азія» – у 10,2 рази. Показники обсягів імпорту товарів повністю віддзеркалюють показники експорту.

Такі радикальні зміни темпів розвитку георегіонів планети дозволили при підготовці чергової Доповіді ООН щодо людського розвитку назвати її «Піднесення Півдня: людський прогрес у різноманітному світі» [3].

Насамперед у Доповіді зазначено, що піднесення Півдня це феномен, що є безпрецедентним за темпами та масштабами. Так, Великій Британії, де розпочалася промислова революція, знадобилося 150 років для подвоєння виробництва на душу населення, а для США – 50 років. При цьому в обох країнах на ті часи чисельність населення не перевищувала 10 млн осіб, тоді як економічне піднесення Китаю та Індії, що також призвело до подвоєння виробництва на одну особу, відбулося менше, ніж за 20 років при чисельності населення в кожній на рівні 1 млрд осіб.

ООН вважає, що піднесення Півдня слід розглядати як історію різкого розширення людського потенціалу та сталого прогресу людського розвитку у країнах, де мешкає лівова частина населення нашої планети.

Це зумовило ситуацію, коли вперше за 150 років сукупний обсяг виробництва трьох лідерів з економіки, серед країн, що розвиваються – Бразилії, Індію та Китаю майже дорівнює сумі ВВП країн, які здавна займають лідируючі позиції серед промислово розвинутих країн Півночі – Німеччини, Італії, Канади, Великої Британії, США та Франції. Так, якщо в 1950 році ВВП Китаю, Індії та Бразилії становили лише 10% світової економіки, а питома вага шістки лідерів перевищувала 50%, то до 2050 року, за прогнозом, питома вага трійки дорівнюватиме 40% світових обсягів, тоді як питома вага шістки

буде лише трохи більше 20%.

Зміни у розвитку призвели до того, що в країнах Півдня питома вага середнього класу зросла з 26 до 58 %, а до 2030 року, за прогнозом експертів ООН, на Півдні мешкатиме понад 80% світового середнього класу, які витратять 70% сукупних світових витрат на споживання.

Стрімко зростають обсяги торгівлі, які у 1800 році вони становили 2% ВВП, у 1913 – 22%, а нині складають 56% при водночас різкому збільшенні кількості торговельних партнерів. Так, якщо у 1996 році тільки 6 країн, що розвиваються, мали 100 і більше торговельних партнерів, то нині таких країн не менше 15-ти. Частка Півдня у торговельних потоках перевищує половину світових обсягів проти чверті лише 30 років тому. При цьому, торговельні зв'язки Південь-Південь зростають швидше, ніж Північ-Південь, що забезпечило зростання питомої ваги торгівлі Південь-Південь з 8,1% у 1980 році до 26,7% у 2011 році, тоді як питома вага торгівлі Північ-Південь зменшилася приблизно з 46 до 30 %.

Показовими є зміни обсягів торгівлі Китаю з найменш розвинутими країнами, коли, наприклад, імпорт Китаєм продукції АПК за 2000-2011 роки зріс від 180 млн до майже 1,2 млрд дол. США, а загальний експорт Китаю у ці країни з 620 млн до 2,4 млрд дол. США.

В цілому, за визначенням ООН, вперше за багато століть Південь є локомотивом глобального економічного зростання. При цьому, Півдню, як і раніше, потрібна Північ, але Північ у все більше зростаючій прогресії потребує Південь.

Найменш радикальними є зміни обсягів торгівлі продукцією АПК, насамперед георегіонами з країнами, що розвиваються. Так, якщо світ у цілому збільшив обсяги експорту продукції АПК з 325,6 до 1080 млн дол. США, або у 3,3 раза, то георегіони «Центральна Америка» – у 4,6 раза; «Південна Америка» у 5,5; «Південна Азія» – у 5,7, а «Південно-Східна Азія» – у 6 разів, тоді як георегіони з розвинутими країнами збільшили експорт у 2,8 («Північна Америка»), 2,6 раза («Західна Європа») та «Австралія і Нова Зеландія», а «Північна Америка» лише у 2,3 раза. Виняток становить георегіон «Східна Європа», що вирвався з полону планової економіки на простір глобальної ринкової економіки, який збільшив експорт у 6,2 раза.

Зростання імпорту регіонами з країнами, що розвиваються, можна, з одного боку, оцінити, як позитив наслідків збільшення купівельної спроможності населення та економічного піднесення країн цих регіонів, а з іншого боку, це зростання імпортозалежності бідних країн, коли вони імпортують продукції АПК більше, ніж експортують.

Водночас Південь все більше підтягується до Півночі за економічною потужністю аграрного сектора, а деякі георегіони навіть перевищують георегіони Півночі з розвинутими країнами. Так, наприклад, якщо у 2000 році загальна вартість продукції сільського господарства країн Африканського континенту була в 1,7 рази менше георегіону «Північна Америка», то у 2010 році вже лише у 1,17 рази, а георегіон «Східна Азія», який за економічною потужністю аграрного сектора у 2000 році перевищував георегіон «Північна Америка» у 2,2 раза, збільшив свою перевагу у 2010 році до 2,7 рази (табл. 3).

3. Зміни вартості продукції сільського господарства, млрд. дол. США [4]

Світ, регіон	1990 р.	2010 р.	2010 р. до 2000 р., %
Африка	108,8	305,1	280,4
Східна Африка	15,1	40,7	269,5
Центральна Африка	2,8	14,1	5 разів
Північна Африка	35,2	85,1	241,7
Південна Африка	7,8	20,1	257,7
Західна Африка	47,9	145,0	302,7
Америка	330,1	711,7	215,6
Північна Америка	189,7	358,5	189,0
Центральна Америка	34,4	55,3	160,7
Карибський басейн	4,7	6,6	140,4
Південна Америка	101,4	291,2	287,2
Азія	712,9	1678,8	235,5
Центральна Азія	7,6	17,0	223,7
Східна Азія	415,7	971,9	233,8
Південна Азія	179,6	354,1	197,1
Південно-Східна Азія	61,3	225,5	350,7
Західна Азія	45,7	110,3	241,3
Європа	282,9	565,9	200,0
Східна Європа	63,5	166,5	262,2
Північна Європа	35,4	57,2	161,6
Південна Європа	85,0	136,4	160,5
Західна Європа	98,9	205,8	208,0
Океанія	23,2	47,1	203,0
Австралія і Нова Зеландія	23,0	46,7	203,0
Світ	1458,0	3308,8	226,9

Таким чином, аналіз показав чітку тенденцію позитивних змін економічної потужності георегіонів планети як у цілому, так і аграрного сектору, що є найбільш важливим для життєзабезпечення людства, що рухається по траєкторії глобальних змін.

Література:

1. Доклад о развитии человека 2002. – Нью-Йорк : Оксфорд юниверсити пресс, 2002. – 277 с.
2. Доклад о развитии человека 2012. – М. : «Весь Мир», 2012. – 228 с.
3. Доклад о человеческом развитии 2013. – М. : «Весь мир», 2013. – 201 с.
4. <http://faostat.fao.org/site/613/default>

Владислав Твердохлеб
(Одесса, Украина)

О ОТДЕЛЬНОМ ПОЛОЖЕНИИ НАЛАДКИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ СОСТАВЛЯЮЩИХ ОРГАНИЗАЦИИ

В современном мире экономика справедливо считается сложным социальным организмом, который имеет большое количество степеней свободы, « функционирует за счет внутренних ресурсов и не требует внешних сил и иных ». Хозяйствующая организация как основной структурно – формирующий элемент экономики и первичное социальное образование, где возникают точки соприкосновения индивидуума и социума, является центром сочетания разнонаправленных интересов и возможностей их согласования. Одними из институтов экономики, которые могут быть не только « точками функционального роста », которые обеспечивают необходимую « наследственность экономического развития », но и « источниками инкубации, поддержание и распространение позитивных экономических институтов ». Поэтому организация может считаться такой, что играет особую роль в жизнедеятельности общества, а общее поведение экономически независимых субъектов имеет определяющее влияние на национальное хозяйство.

Постановка задачи

Существенное повышение степени сложности проблем, стоящих перед организацией, и недостаточный уровень исследования способности их решения обуславливают неоднозначность, а иногда и противоречивость существующего теоретически – методологического основания. Это требует, с одной стороны, формирования парадигмального мышления, а с другой – использование жестко формализованных процедур диагностики и решения проблем организации. Для решения задач, стоящих в контексте развития научной теории, необходимо:

- Обобщить теоретико – методологические основы формирования императивов при создании и функционировании организации;
- Обосновать единые принципы, раскрывающие специфику налаживания взаимодействия между элементами организации.

Результаты обсуждений

Потребность целостного видения объектов, явлений и процессов актуализирует системное мышление и обуславливает необходимость использования системного подхода, ведь он является основой системы научно социально – экономического управления. Этот подход применяется во всех сферах деятельности человека и прежде всего в сфере научной деятельности. К тому же, по мнению И. Брауберга, В. Садовского, Е. Юдина, « системный подход является адекватным исследовательским подходом при изучении не каких-либо объектов, произвольно названных системами, а только тех, которые являются органическим целым ». Как результат, и по сей день продолжается процесс формирования и обогащения общей теории систем, поскольку появляются все новые и новые системные теории и научные направления, в которых системный подход является методологической основой. С этих позиций целесообразно остановиться на положениях основного закона управления Р. Эшби, или « закона необходимого разнообразия », согласно которому на каждую организацию как открытую систему внутренней и внешней среде имеет различное влияние – такой, что закономерно повторяется, и случайный. Чтобы удержать свою целостность и способность к функционированию, организация (система управления организации) должна реагировать на каждый такой влияние определенной противодействием и именно в определенное время. Естественным становится тот факт, что система управления организацией должна иметь такую же или более разнообразную программу действий, соответствующую возможному многообразию влияния среды на систему, которая управляется. Учитывая, что различные ситуации, с которыми сталкивается организация, являются взаимосвязанными – процесс управления, реагирующий на воздействие ситуации, обуславливает появление других процессов управления, которые, в свою очередь, формируют новые процессы, обуславливая существование непрерывных управленческих циклов.

Когда речь идет о современной организации как социально – экономическое образование, то система управления должна выстраивать элементы внутренней среды таким образом, чтобы оно приобретало таких качеств, как ценность, редкость, невозможность имитации, отсутствие эквивалентных субститутутов на перспективу. Для этих элементов(подсистем) должна существовать возможность обмена информацией, энергией и продуктами с внешней средой и должна

обеспечиваться когерентная согласованность, т.е. обязательное взаимодействие. Учитывая, что окружающий мир является целостным, все природные явления и события в обществе взаимосвязаны и взаимосогласованные, а учитывая чрезвычайно высокий уровень динамичности происходящего в природе и обществе, можем считать, что полно противоречиями единство природы и общества и может быть источником развития. Именно такое видение сущности природы, общества и организационных образований должно быть характерным для всех видов целостных систем на всех уровнях иерархии управления социально – экономическими системами и отражать содержание процессов, происходящих в них. Как отмечает А.Б. Клейнер, для правильного понимания и правильного восприятия функционирования и взаимодействия подсистем в контексте системно – интеграционной теории функционирования организации как системы может быть описано такими основными процессами:

- Метаболизма, то есть обмена с окружающей средой;
- Репродукции – воспроизведение внутренних характеристик;
- Эволюции – изменения личностных характеристик;
- Гармонизации внутреннего пространства, то есть согласование функционирования подсистем.

При рассмотрении метаболизма организационных процессов каждую из подсистем предлагается считать « производителем определенного продукта», который имеет товарную или форму услуги для потребления внутри организации, а также за ее пределами. В частности, функционирующая организация является продуцентом: профильной продукции, институтов, знаний, решений, поведенческих образов, корпоративной культуры и менталитета. Они могут воспроизводиться в: специфических уникальных культурных образцах и ценностях; товарах и услугах, реализуемых за пределами организации; корпоративных модификациях мышления работников; внутрифирменной институциональной системе; корпоративном культурной среде; запасе знаний, сведений и впечатлений о собственном поведении, присущих отдельной организации.

Эволюция и гармонизация внутреннего наполнения функционирования каждой системы в таком контекстном наполнении является, по нашему мнению, генерирующими развитие.

Гармонизация внутриорганизационного наполнение – процесс, обеспечивающий согласование элементов системы, которые имеют разную интенсивность функционирования, до состояния Парето – эффективности. При этом в нем необходимо выделить следующие особые режимы – поддержка, согласование, осознанное познания и восприятия, обеспечения единства, корректировки, удаления лишнего. Ведь именно такое композиционирование его траектории воспроизведения позволяет реализовывать всю полноту статуса организации и способствовать ее развитию.

Источник активности организации, комбинирование параметров ее существования определяется, прежде всего, необходимостью установления законов и закономерностей взаимодействия последней с другими системами. Организация как сложная система является составляющей общей системы, является ее окружением. Каждая организация имеет тесные взаимосвязи с внешней средой. И именно с помощью непрерывного обмена информацией с ним поддерживаются структура организации и его функции, а вследствие трансформации внешнего воздействия и адаптации к происходящим изменениям, формируется комплекс задач о существовании организации. При этом перед организацией постоянно возникает дилемма относительно возможностей / необходимости внешнего / внутреннего использования имеющихся ресурсов. Каждая организация выбирает индивидуальный проект, комбинацию отношений между внешними и внутренними факторами, побудительными мотивами и ограничениями. Это обуславливает дальнейшие особенности политики организации по установлению паритета / диспаритета между внешними и внутренними приоритетами и определяет ее поведение в дальнейшем. Разная обеспеченность ресурсами, многовариантная комбинаторика механизма их сочетание, различие в режимах потребления и политике воспроизведения обуславливает соответствующую результативность для каждой организации в дальнейшем. Например, процесс целеполагания с этих позиций может быть формально представлен следующим образом:

(1) $P \cdot \Pi, f \cdot \lim M$

где M – цель организации; Π – характеристика исходного состояния (в количественном и качественном измерении); P – ресурсы организации (в т.ч. средства достижения целей) и их конфигурация; f – функция когерентности между ресурсами организации; $\lim f$ – скорость изменения внутриорганизационных процессов.

Учитывая это, чрезвычайно актуальным является определение также особенностей взаимодействия организации с ее внешней средой. Во-первых, каждая социально – экономическая организация как целенаправленная система останется открытой (или закрытой) относительно своего окружения, насколько это ограничение взаимодействия будет способствовать достижению запланированного состояния. Система может быть только относительно закрытой в том смысле, что взаимодействие со средой будет ограничена (в том числе и сознательно), или система не будет взаимодействовать или обмениваться с какой-либо частью среды. Однако каждая организация как « реальная система » открыта именно вследствие наличия « всесторонних взаимосвязей всего со всем ». Во-вторых, организация должна иметь определенные внешние границы, которые позволяют идентифицировать ее как относительно собственного окружения, так и внешней среды в целом. В пределах организации будем понимать совокупность таких ее элементов, систематически

взаимодействуют как с ее внутренними элементами, так и внешней средой. Это взаимодействие охватывает все ресурсные потоки и импульсы организации. Только при таких условиях можно достичь реальной системности описания всех возможных организационных явлений и процессов. В-третьих, идентификации организации как социально – экономической системы во внешней среде должна проводиться на паритетных началах.

Поэтому, по нашему мнению, организации следует рассматривать не просто как социально – экономическую систему, состоящую из взаимодействующих элементов и подсистем, а как активную систему, что взаимосвязи с внешней средой и влияет на него по инициативе системы управления. Полезность поведения организации будет восприниматься персонализировано и отвечать ценностным предпочтениям конкретного субъекта и реальной ситуации, обуславливающие допустимость такого поведения. Это будет существенно зависеть от информационных аспектов такого взаимодействия. Тогда естественно, что когнитивно – ценностный подход фактически формирует уникальный механизм функционирования организации, несмотря на то, что совокупные возможности внешней среды по приему, накоплению и пониманию информации ограничены, а координация и концентрация этой информации затруднена.

Выводы

1. В рамках системной парадигмы взаимодействие как основная форма построения отношений элементов организации становится отражением разнонаправленности процессов, идентифицирующие ее по внешней и внутренней среде, создают предпосылки для формирования базиса развития.

2. Понятие « организация» относится к особой группе экономических категорий, которые должны иметь четкую идентификацию в одном из структурированных смысловых пространств(экономическая организация, государственная или рыночная организация, трудовой коллектив, фокус – группа и т.д.) и рассматриваться комплексно. Это объясняется тем, что организация может одновременно быть как экономическим, так социальным субъектом, внутри и за пределами которой действуют различные мотивы, не позволяющие разграничить ее жизненное пространство на личное и общественное.

3. Для того чтобы деятельность организации была результативной, чрезвычайно актуальным является определение особенностей взаимодействия организации с ее внешней средой, учитывая что должен быть сформирован комплекс задач, решение которых будет обеспечивать своевременную разнообразие управленческого воздействия, достаточное для поддержания целостности.

Литература:

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980.
2. Блауберг И.В. Системный подход в системной науке, проблемы методологии системного исследования / И.В.Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г.Юдин. – М.: Мысль, 1970.
3. Бодров В.Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання і управління: навч. посіб. / В.Г. Бодров. – К.: – 2002.
4. Большаков А.С. Современный менеджмент: теория и практика / А.С. Большаков, В.И. Михайлов. – СПб.: Питер, 2000. – 416 с.
5. Бурков В.Н. Теория активных систем (состояние и перспективы) / В.Н. Бурков, Д.А. Новиков. – М.: СИНТЕГ, – 1999.
6. Генсон М.Е. Керування освітою та організаційна поведінка / М.Е. Генсон. – Режим доступу: <http://management.com.ua>

Научный руководитель: Сидорец Л.В.

**Сулужаш Тусупбекова, Айгерим Ламбекова,
Динара Сыздыкова
(Қарағанды, Қазақстан)**

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕВАЛЬВАЦИЯ МӘСЕЛЕСІ

Халықаралық қаржы нарығындағы, ұлттық қаржы бағамының төмендеуі, қаржы резервінің азаюы, мемлекеттің төлейтін балансы және тез арадағы сауданың төмендеуімен байланысты, ұлттық ақша бірлігінің тұрақты құндылығының заңды дәрежеде төмендеуі, құнсыздануы. Девальвация ашық және жасырын деп бөлінеді. Ашық девальвация заңи тұрғыда танылған девальвация, алтын қорынан өтелмейтін көлемде қағаз ақшаларды айналыстан алу немесе айырбастау есебінен валютаның ресми бағамын төмендету, гиперинфляциядан кейін валютаны тұрақтандыру әдісі. Жасырын девальвация – ресми жария етілмеген девальвация, мемлекеттің құнсызданған ақша купюраларын айналымнан алмай-ақ ақша өлшемінің нақты алтын баламын төмендетуі. Ал бүгінгідей әлемдік экономикалық дағдарыс жағдайында девальвацияның артықшылығы мен кемшілігі де бар. Бірінші жағынан, әлемге түгелдей жайылған қаржы дағдарысының әсерінен несие нарықтары құлдырап, мұнайдың және басқа да шикізаттардың бағасы төмендеді. Бұл жағымсыз құбылыс Қазақстанның ұлттық экономикасынан да айтарлықтай сезілуде. Елімізде қолма-қол валюта ағынының азаюынан қаржы көлемінің өсу қарқыны

төмендеді. Сондай-ақ несиеге деген пайыздық мөлшерлеменің жоғарылауы мен халық табысының азаюы тауар сатып алушылардың белсенділігін төмендетті. Екінші жағынан, девальвацияны қолданудан әуелі өнеркәсіптік өнімнің, содан соң тұтынушылар нарығындағы бағалардың өсімі баяулайтыны белгілі. Мәселен, салыстырып қарасақ: 2008 жылдың қаңтар-қарашасында инфляция 9,2 пайызды құраса, 2007 жылы қаңтар-қарашада 16,5 пайызды құраған көрінеді. Яғни, бұл процесс экономикалық тұрақтылықты сақтауға септігін тигізеді деген сөз. Алайда, қазіргі жағдайда теңге бағамын төмендетуді бірте-бірте жүзеге асырған дұрыс. Себебі, девальвация экспорттың өсіміне жол ашып береді. Импорттық тауарлардың бағасы өскенімен, олардың отандық тауарлармен бәсекелестігі төмендейді. Яғни, импортқа белгілі бір дәрежеде шектеу қойылады.

Сондықтан, еліміздегі экономикалық ахуалды жақсарту және отандық өндірісті дамыту үшін доллардың бағамын көтеру тиімді болады. Девальвация сондай-ақ отандық өнеркәсіпке өз нарығымыздағы шетелдік компанияларды ығыстыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әлемдік дағдарыспен күрес аясында Үкімет экспортқа бағытталған салаларды дамытуды, аграрлық сектордың белсенділігін арттыруды ойлап отыр. Бұл жерде бізге девальвация қажет! Өйткені теңгенің бағамын төмендету саудалық сальдоны жақсартып, бізге капиталдың ағылуына мүмкіндік береді. Девальвацияның артықшылығын бірнеше рет осы тәсілді қолданған Ресейдің тәжірибесінен көруге болады. Соңғы күндері, әсіресе, Григорий Марченко қызметінен кеткелі, «теңгенің бағамы әлсірейді, алда девальвация күтіп тұр» деген сыбыстар көп айтылуда. Ал Марченко кетерінен бұрын девальвация болады деген дақпыртқа сеніп, ынғайсыз жағдайда қалмау керектігін және мұнай бағасының халықаралық нарықтардағы бағасы жоғары болып тұрғанда теңгенің құнсызданбайтынын мәлімдеген болатын. Кейбір сарапшылар Марченконың кетуін осы алда күтіп тұрған девальвациямен байланыстырады. Бірақ бұндай мәлемдеменің негізсіз айтылғаны анық. Марченко «девальвация, егер көршіміз ресейліктер өз рублін девальвацияға ұшыратса ғана, біздің теңгеге де әсер етуі мүмкін, оған мұнайдың халықаралық нарықтағы бағасының төмендеуі ғана ықпал ете алады. Әзірше, мұнайдың таяу жылдары өз позициясын беретін түрі байқалмайды. Сондықтан алдымен мұнай бағасының беталысына қарай болжам жасауы тиіс» деген болатын. Бірақ Марченко тек сыртқы факторларды ғана есепке алды, ішкі нарықтағы валюталық саясатқа талдау жасамады.

Жақында ғана Мұнай-газ министрі Ұзақбай Қарабалин көмірсутек бағасына төніп тұрған қауіптің жоқ екендігін айтты. Оның Kazenergy еуразиялық форумында айтқан пікірі бойынша 2030 жылы мұнайдың бір баррелі 150 доллардан айналуы мүмкін. Ал осы онжылдықта бір баррель 120 доллар деңгейіне дейін көтерілуі ықтимал екен. Шындығына келгенде, әлем қанша жерден энергияның балама түрлерін тауып, оларды қолданса да, мұнай мен газ әлі де талай жылдар бойы негізгі қуат көзі болып қала беретініне сөз жоқ.

Қарабалин мырзаның айтуынша, АҚШ қатты көмірсутек өндірісін белсендіре түсуге ұмтылуда. Өйткені бұл мақсат елді мұнай экспортын алға шығаруға ықпал етпек. Қытай болса, жетекші экспортшылар қатарына енді, алдағы 10 жылда ол осы салада көшбасшылық рөлді атқаруды көздеп отыр. Министрдің мәліметтері алдағы уақытта мұнай бағасының құлдырамайтынына сенім артса, ресейлік және америкалық сарапшылар мұнайдың алдағы 5-10 жылда бағасы 80 долларға дейін түсуі мүмкін деген болжам жасауда. Олар тіпті 2013-2014 жылдары мұнай бағасының 100 доллар төңірегінде ары-бері құбылып тұратынын айтқан болатын. Өздеріңіз көріп отырғандай, 2013 жылдың аяқталуына аз ғана уақыт қалды, ал мұнай бағасы болса, 110-117 доллардан түскен емес. Ресейлік және америкалық сарапшылар 2015-2016 жылдары мұнай бағасының нағыз топалаң түсуі басталатынын хабарлайды.

Жалпы, мұнайға деген сұраныстың құлдырайтыны жайында белгілі сарапшы Степан Демураның айтқан болжамдары бар. Оның айтуынша, нағыз девальвация халықаралық нарықтардағы мұнай бағасының құлдырауынан бастау алады.

Бүгінде Қазақстан экспортының алпыс пайыздайы мұнайға байланысты және ол қаржы нарығындағы табысты сала болып есептеледі. Соңғы жарты жылда ғана қара алтын бағасының 3 есеге дейін арзандауы бағамдық бағаларды қайта қарауға мәжбүр еткен. Ал кейбір отандық сарапшылар теңге девальвациясының бүгін-ақ басталып кеткенін алға тартуда. Инновациялық экономика ғылыми-зерттеу институтының директоры, сарапшы Мағбат Спанов теңге девальвациясының басталуының нышандарын еліміздегі салықты көтеру туралы шаралардан байқауға болатынын айтады. Оның пікірінше, мемлекет белгілі бір инфрақұрылымдық жобаларға резервтер іздестіруде, ал екінші бір жобаларды біржола жауып тастамақ. Себебі теңгенің долларға шаққандағы бағасы күн сайын 10-20 тиынға өзгеруде. Тағы бір сарапшы, экономика ғылымдарының кандидаты Ілияс Исаев елдің ішіндегі валюта саясаты өзгеруі керек дейді. «Марченко девальвацияға не апаруы мүмкін дегенде тек сыртқы факторларды ғана атап айтты. Мұнайдың халықаралық бағасы мен ресейлік рубльдің құнсыздануы – бұл тек сыртқы факторлар ғана. Ал теңгені байқайтын болсаңыздар олардың қатысынсыз күн өткен сайын құнсызданып бара жатқанын байқау қиын емес. Жалпы, девальвация дегеніміз, бірнеше жүздеген теңгеге өсіп кетеді деп қабылдамау керек. Өткен жылдары бір доллар 149 теңгеден айналса, биыл ол 154-ке дейін өсті. Теңгенің құнсыздануы ішкі нарықтағы тауарға, оның бағасының өсуіне байланысты жүріп келеді. Яғни бұл ақырындап тоқтаусыз жүріп келе жатқан процесс [3, 98 б.]. Айта кететін бір жайт, тек қана теңге емес, барлық мемлекеттің ұлттық валюталар осылай құнсыздану үстінде. Осыларды ескергеннің өзінде, біздің еліміздің ішкі нарығында теңгені осыншалықты құнсыздандыруға жол бермеуге шамамыз жетер еді. Ал оған мүмкіндік бермейтін мәселе – өте жұмсақ валюта саясаты. Әлемдік тәжірибеде ұлттық валютаны ішкі

нарықта қорғау деген мәселе бар. Ал біз оның барлық құралдарын алып тастадық. Мұның да себебі бар [1, 25 б.]. Сырттан инвестиция тарту үшін жұмсақ валюта саясаты керек болды. Ал шетелден инвестиция тарту үшін біз неге жұмсақ валюта саясатын жүргізуге тиіспіз дегенге келетін болсақ, экономиканы дамытуға, жаңа технологиялар мен техникамен жабдықтау үшін орасан қаржы қажет. Өзімізде ондай қаражат жеткіліксіз. Экономикамыздың дамуы баяу, іштен қаржыландырушылар табылмайды. Банктердің бетін нақты секторларға бұрылмай отыр.

Жалпы теңгенің құнсыздандыруға жол ашып отырған бірнеше ішкі факторлар мыналар: біріншіден, тауарлар мен азық-түлік бағаларын бақылаусыз бос жібергеніміз, екіншіден, айырбас пункттерінің иелерінің қалаған бағамды қоя салуы, үшіншіден, теңгенің ішкі нарықтағы айналымының шеңберінің тарылуы, төртіншіден, коммерциялық банктердің тізгінін бос қоюымыз.

Ішкі нарықта доллардың барған сайын теңгенің айналымын тықсырып бара жатуының белгілері анық байқалады. Көлік, пәтер, жер міндетті түрде доллармен сатылады. Неге ішкі нарықта доллармен сауда жасауымыз керек дегенге сұраққа келетін болсақ, бұл адамдардың психологиялық тұрғыда долларға тәуелділігін көрсетеді. Яғни психологиялық фактор. Коммерциялық банктерге бақылауды бос қоюымыздың себебі де белгілі, олар проблемалық портфельдің астында қалып отыр. Тапқан табыстары арқылы мемлекеттің экономикасын көмектері жоқ. Бізде банктердің бас менеджерлері (банк иелерін былай қойғанда) айына 30 мың АҚШ доллары мөлшерінде айлық алады екен. Ондай еңбекақы Америка банкирлерінде де жоқ. Олар осындай қомақты мөлшерде алатын айлықтары үшін, экономиканы дамытуға өзүлестерін қосу керек. Яғни жүйелі валюталық саясат жасау қажет. Шетелдерден инвестиция тартуға жұмсақ валюталық саясатты қолданған дұрыс, ал іштегі валюталық саясатқа жұмсақтық жасаудың еш қажеті жоқ. Қорыта келгенде, девальвация мұнайдың халықаралық нарықтағы бағасына ғана емес, алдымен ішкі валюталық саясатқа да байланысты құнсызданады. Бізде сол процесс бүгінде жүріп жатыр. Ішкі нарықтық факторларды болдырмау үшін. Ұлттық банк валюта саясатын нығайтуы керек. Кейбір мамандар сыртқы факторлардан әзірше келер қауіп жоқтығын негізге ала отырып, экспортқа шығаратын өнімдеріміздің бағасы төмендеп отырмағанын айтады. Ресеймен екі ортада қауіп барына олар келісуде. Ресей рублінің долларға шаққандағы бағамы 6-7 пайызға төмендеді. Кей кездері 10 пайызға да жетіп жығылды. Яғни бізге орыс валютасының әсері тиіп тұрғанын осыдан да білуге болады. Оның үстіне қазіргі кезде олжақтан келетін тауарлардың көлемі де ұлғая түсуде. Біздің ішкі өніміміз олардыкімен салыстырғанда бәсекеде ұтылыпқырайды. Біз теңгені тек долларға ғана шағып отырмаймыз, яғни мультивалюталық көзінкөніні ішінде ресейлік рубль де бар.

Яғни Ресей рублі девальвацияға ұшыраса, Қазақстан да өзінің бәсекеге қабілеттілігін сақтау мақсатында сондай шараларға баруы мүмкін екен. Өйткені біз Кедендік одақтың мүшесіміз, бір кемедегінің жаны бір дегендей, бізге әсер етері сөзсіз. Сарапшылардың айтуынша, тағы бір себеп, елде нақты экономикалық теңдестірілген экономикалық саясаттың болмауының әсері [2, 78 б.].

Ұлттық банк тарапынан бүгінгідей жағдайдан пайда табамын деушілерге тосқауыл қою керектігін айтты. Халық арасында қобалжулардың күшеймеуі үшін бірқатар жұмыстар атқарылуы керек. Халық арасында дүрлігу, қобалжу болмауы қажет. Бүгін күні бойына осы процесті бақылағанымызда, ешқандай келеңсіздіктің жоқтығына көз жеткіздік. Республика бойынша доллар қорыжеткілікті. Кейбір банктерде шектеулі мөлшер ғана бар. Алайда тұрғындар сұранысын қанағаттандыратын мөлшердегі валюта табылады. Осыған байланысты дүрбелең туғызудың қажеті жоқ. Ертеңгі күні мұнай бағасы көтерілгенде, теңгенің тұрақтылығы да қалыптасады деген пікірлер де айтылуда. Девальвация – заңды үдеріс. Бұл – алдымен отандық өндірушілерге, оның ішінде экспорттаушыларға тиімді құбылыс. Сонымен еліміздегі бұл келеңсіз жағдайдың орын алуына байланысты мамандардың әр түрлі пікірлері мен болжамдары, сонымен қоса бұл экономикалық процестің болуының ішкі және сыртқы факторлары да атап айтылды. Әр тараптаптар өз позициясын ұстануда. Бұл мәселе әлі де талқыланып, сұрақ үстінде тұрған маңызды мәселелердің бірі болып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Е. Арын – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. – 569 б.
2. Банк терминдері мен ұғымдарының қазақ сөздігі. / Ғ. Сейіткасымов, Б. Бейсенғалиев, Ж. Бекболатұлы – Алматы: Экономика, 2006.
3. Қаржы-экономика сөздігі. – Алматы: ҚР Білім және ғылым министрлігінің Экономика институты, "Зияткер" ЖШС, 2007.

Интернет көздері:

1. <http://tonykok.kz>
2. <http://www.aktobegazeti.kz/>
3. <http://www.inform.kz>

Денис Фіюрський
(Миколаїв, Україна)

СПОСІБ ЗАСТОСУВАННЯ МАРКЕТИНГУ У ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ КРИМУ

На сьогоднішній день готельна індустрія є однією з найбільш перспективних і швидко розвиваються галузей у всьому світі. Кількість засобів розміщення туристів, до яких відносять готелі, готелі, кемпінги, пансіонати і т. д., як в Україні, так і за кордоном з кожним роком зростає.

Жорстка конкуренція, зростання витрат, мінливі споживчі переваги – всі ці фактори призводять до необхідності застосування маркетингу керівниками готельних підприємств для вибору правильної стратегії поведінки фірми на ринку.

Однак керівники, практичні працівники не завжди правильно розуміють суть маркетингу, його можливості, а також ті переваги, які може отримати готельне підприємство, що застосовує у своїй діяльності принципи маркетингу. Основним принципом туристського маркетингу є застосування тактики і стратегії активного пристосування до вимог потенційних покупців з цілеспрямованим одночасним впливом на них [1, с. 67].

Цей принцип передбачає системне використання маркетингових заходів. Заходи, що вживаються готельними підприємствами носять розрізнений і несистемний характер, обмежуються в основному збутом і рекламною діяльністю [2, с. 4].

Реалізація маркетингу вимагає щоденного прийняття рішень і дій співробітників усередині готелю і поза нею.

Готельному підприємству необхідно мати людей, здатних проводити аналіз ринку, планування маркетингових заходів, їхнє здійснення і контроль.

На думку В. Є. Туватової, можна виділити наступні основні функції служби маркетингу готельного підприємства [3, с. 9]:

- розробка стратегії маркетингу підприємства;
- вивчення споживчих переваг (анкетування, опитування, спостереження);
- аналіз цінової, збутової, рекламної стратегії підприємства і методів стимулювання збуту, виявлення їх сильних і слабких сторін;
- вибір найбільш перспективних цільових сегментів ринку та розробка орієнтованої на них стратегії;
- розробка пропозицій щодо створення (коригування) елементів фірмового стилю, їх правильному використанню в оформленні внутрішніх і зовнішніх приміщень готелю, а також у всіх використовуваних засобах реклами;
- розробка плану заходів з реклами та зв'язки з громадськістю з використанням найбільш ефективних засобів реклами, оперативний аналіз ефективності їх проведення і, при необхідності, коректування ;
- розробка пропозицій щодо формування та коригування позитивного іміджу готелю в свідомості споживачів і єдиної корпоративної культури, безпосередню участь у їх практичному здійсненні з використанням засобів реклами

Зазначені функції можливо реалізувати на підприємстві тільки за допомогою взаємопов'язаного систематизованого підходу у використанні інструментів маркетингу для управління готелем. Для цього необхідні спеціально навчені кадри, яких готують на економічних факультетах і факультетах управління [4, с. 8]. Саме професіоналізм фахівців з маркетингу, відповідний стиль управління, використання сучасних засобів комунікації і планомірне просування продукту – такі складові завтрашнього дня в готельній індустрії [5, с. 10].

Вході дослідження потреби у фахівцях-маркетологах, проведених в 2008 р. на кримських підприємствах, проведеного А. М. Бузною, було виявлено, що в ряді випадків респонденти під маркетингом розуміли продаж і рекламу [4, с. 18]. По закінченні ряду років на аналогічному опитуванні також необхідно перевірити розуміння керівниками підприємств поняття «маркетинг», виходячи з чого визначати ступінь кваліфікованості їх відповідей.

Генеральна сукупність таких підприємств у Криму охоплює близько 14 тисяч суб'єктів ринку. Підприємства сортували по типу розміщення, організаційно – правовій формі власності, кількості штатних співробітників, терміну їх діяльності в умовах нової ринкової системи, щоб виявити наявність або відсутність залежності від цього чинника сприйняття маркетингу керівниками або фахівцями підприємства.

Залежність використання на підприємстві маркетингу і потреби в маркетологах встановлювали по відношенню до фактору величини готельного підприємства та типом підприємства з розміщення. Респондентами в основному були керівники підприємств (54,4% від загальної кількості опитаних) та спеціалісти (29,4%), які володіють інформацією про кадровий склад і характер діяльності підприємства. При цьому 78,5% опитаних мали вищу освіту, 14,5% – середню і середнє спеціальне, а також 7% – незакінчену вищу, що дозволяло сподіватися на відносну компетентність відповідей щодо відомостей про маркетинг, принаймні на опитуваних підприємствах.

Отримані відповіді (табл. 1) показують, що близько 56,25% респондентів вибрали найбільш вірну відповідь, розуміючи маркетинг як організаційно – інформаційну систему, спрямовану на розробку, виробництво і реалізацію товару, відповідного попиту споживача. Зіставивши даний результат з результатом дослідження А. М. Бузни, можна зробити висновок: після років кількість співробітників, які розуміють маркетинг правильно (у 2007 р. 67,4% керівника підприємств сфери послуг дали правильну відповідь) не тільки не збільшилася, а й на більш ніж 10% зменшилася. Це вказує на негативні зміни в розумінні даного визначення

Табл. 1 Відповіді респондентів про розуміння маркетингу

Фактори впливу на відповіді респондентів	Кількість підприємств	Варіанти відповідей : Маркетинг – це				
		рекламна діяльність, спрямована на більш успішну реалізацію товару	виготовлення товару, відповідного потребам ринку	продаж товару (послуги)	організаційно – інформаційна система, спрямована на розробку, виробництво і реалізацію товару, відповідного попиту споживача	Вагалися з відповіддю
По всіх опитаних підприємствах	320	28,1	3,1	4,1	56,25	8,1
За типом підприємства – з розміщення						
Готель	192	25	7,1	6,3	58	3,6
Будинок відпочинку	26	30,9	5,1	4,8	54,9	4,3
Пансіонат	18	35,9	3,8	4,9	49,7	5,7
Турбаза	4	25	-	-	75	-
Готельний комплекс	2	-	-	-	100	-
Гостьовий будинок	36	37,2	2,9	-	53,4	6,5
Готель	42	28	3,9	3	65,1	-
За кількістю штатних співробітників, чоловіків						
1 – 10	54	38,2	7,3	5,7	44	4,8
11 – 50	155	29,5	5,3	6,5	54,5	4,2
51 – 100	74	10,8	3,9	7,4	72	5,9
101 – 200	27	9,9	4,4	4,5	73,3	7,9
200 і більше	10	-	-	-	100	-
За стажем роботи підприємства						
Від 1 року до 3 років	59	25,4	5,2	7,1	56,2	6,1
Від 4 до 10 років	190	24,8	4,7	4,9	60,7	4,9
Від 11 до 20 років	53	22,6	3,3	1,6	67,7	4,8
21 рік і більше років	18	10,9	-	-	89,1	-
Посада респондента						
Керівник	174	20,2	7,6	4	64,7	3,5
Керівник функціонального підрозділу	94	23,5	6,1	7,2	60,1	3,1
Лінійний менеджер	52	36,5	6,1	9,5	34,9	13
Освіта респондента						
Вища	251	24	5,7	4,4	61,2	4,7
Середня, середнє спеціальна	47	22,8	15,5	12,4	39,5	9,8
Незакінчена вища	22	25,4	6,5	11,2	49,4	7,5

При цьому в пансіонатах виявилось найменшу кількість вірних відповідей (49,7%) при кращих результатах в готелях і на турбазах (65,1 і 75% відповідно) і абсолютному їх кількості (100%) в готельних комплексах.

Кількість вірних відповідей так само, як і в дослідженнях А. М. Бузни, зростала зі збільшенням величини підприємства і з збільшенням терміну його функціонування. Це досить логічно, оскільки на більш великих підприємствах є більше можливостей для спеціальної маркетингової діяльності, а зі збільшенням терміну діяльності в ринкових умовах зростає розуміння умов ринкового господарювання на основі маркетингу.

Зрозуміло, істотною виявилася різниця у відповідях залежно від рівня освіти. Найбільша кількість вірних відповідей дали респонденти, які мають вищу освіту (61,2%), тоді як правильність відповідей респондентів із середньою та середньою спеціальною освітою не досягала 40%.

Проте, більше 40% невірних відповідей, близько 35% яких належала керівникам, свідчить про невірну постановці маркетингової діяльності (або відсутності такої) на більш ніж третини опитаних готельних підприємств.

Застосування маркетингу на підприємстві. З усіх відповідей про те, що маркетинг на підприємстві застосовується (79,7%) лише 43,25% виявилися достовірними, тобто фактично маркетинг застосовується менш ніж на половині опитаних підприємств.

Такий же корекції підлягали і відповіді про наявність працівників, які виконують функції з маркетингу в готельних підприємствах. При отриманих позитивних відповідях від 72,5% опитаних респондентів фактично слід визнати 48,5%. Така ситуація підтвердилася і при визначенні функцій, виконання яких відносили до маркетингових на даному підприємстві.

Результати проведеного дослідження показали недостатню кваліфікованість маркетологів і наявність потреби в них. Основна маркетингова діяльність і раніше концентрується у відділах реклами і продажів (збуту) і носить поточний, а не стратегічний характер. Проведені маркетингові дослідження роз'єднані і епізодичні, обмежені в кращому випадку зіставленням цін конкурентів, аналізом анкет клієнтів готелю, даних історії гостей готелю і не носять системного характеру.

Література:

1. Жукова Марина Олександрівна. Менеджмент у туристському бізнесі / М. О. Жукова. – М. : КНОРУС, 2006. – 192 с.
2. Скобкін Сергій Сергійович. Цілі і завдання маркетингу для готельної галузі / С. С. Скобкін // Російське підприємництво. – 2002. – № 2. – С. 180.
3. Туватова Вікторія Євгенівна. Підвищення ефективності маркетингової діяльності в готельному бізнесі [Текст] / В. Є. Туватова // Маркетинг в Росії і за кордоном. – 2008. – № 1. – С. 65.
4. Бузні Артемій Миколайович. Вивчення потреби у фахівцях – маркетологах / А. М. Бузні // Вчені записки Кримського
5. Сеген Жорж. Цілі і методи комерційної політики в готельному бізнесі на порозі XXI століття / Ж. Сеген // Готель. – 2005. – № 2. – С. 77.

Науковий керівник:
доцент Сидорець Людмила Василівна.

Євген Хрущ
(Миколаїв, Україна)

МАЙБУТНЄ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Машинобудівний комплекс – сукупність галузей промисловості, що виробляють машини і устаткування для усіх галузей і ланок народного господарства.

Особливості галузі : наукомісткість, трудомісткість, металоємність, кооперація.

Машинобудування – надзвичайно складна галузь, ділиться на декілька десятків галузей і виробництв. Розвиток машинобудування є показником технічного рівня країни. Важке машинобудування забезпечує різноманітним устаткуванням енергетику, металургію, хімічну, гірничодобувну і будівельну промисловість. Розміщується в районах, де є метал і споживачі готової продукції, тобто в Донбасі(Горловка, Краматорськ, Луганськ, Донецьк, Маріуполь) і Придніпров'ї(Дніпропетровськ, Кривий ріг). Окремим великим центром цієї галузі є Харків. Електротехнічна промисловість випускає продукцію для енергетичних систем: трансформатори, генератори, [2] важке устаткування для електровозів, кабелі, електродвигуни, високовольтну апаратуру. Цен виробництво орієнтується переважно на кваліфіковані трудові ресурси. Тому його основні центри(Запоріжжя, Харків, Київ, Одеса, Донецьк, Бердянськ) розташовані на сході і в центрі країни. Транспортне машинобудування є трудомістким, досить складним і вимагає посиленої кооперації. Найкращі умови для його розвитку на Сході і в центральній частині України. Деякі види продукції цієї галузі малотранспортабельні(наприклад, суднобудування), тому вони орієнтуються на споживача.

Найбільше значення для України мають:

- локомотивостроєння – зосереджено у великих містах на сході(Луганськ, Харків, Дніпропетровськ)
- вагонобудування(Кременчук, Дніпродзержинськ, Стаханов, Маріуполь);
- суднобудування(Миколаїв, Херсон – морський, Київ – річкове)
- автомобілебудування – переважно у великих містах(Кременчук – вантажні, Запоріжжя – легкові, Львів – автобуси, Одеса – автокрани, Луцьк – вантажопасажирські малолітражні автомобілі, Мелітополь, Харків – мотори, Київ, Харків – мотоцикли);
- літакобудування – у великих наукових центрах з численними трудовими ресурсами(Київ, Харків, Запоріжжя).

Станко-и приладобудування – досить складні галузі, тому вони тяжіють до наукових центрів і районів, де є досить[2] кваліфікованих трудових ресурсів. Тому більшість центрів цих галузей

зосереджена на сході (Харків, Краматорськ, Сєверодонецьк), в Подніпров'ї (Київ, Житомир, Дніпропетровськ, Черкаси). На заході таких центрів трохи (Львів, Івано-Франківськ). Продукція сільськогосподарського машинобудування досить об'ємна, тому малотранспортабельна. Тому воно орієнтується на споживача і найбільші його центри зосереджені в Лісостепі і Степу (Харків – трактори, Дніпропетровськ – трактори і бурякозбиральні комбайни, Херсон – кукурудзо-и зернозбиральні комбайни, Тернопіль – бурякозбиральні комбайни, Львів, Одеса, Умань – інша сільгосптехніка). Подальший розвиток машинобудування країни вимагає технічного переозброєння, реконструкції і переспеціалізації на основі технологій світового рівня, [3] створення сучасних невеликих і середніх заводів по випуску конкурентоздатної продукції для світового і внутрішнього ринків, у тому числі товарів народного споживання.

У комплекс входять 1668 підприємств, 58 підгалузей, 1,6 млн. зайнятих. Частина машинобудування в промисловому виробництві в 1997 р. складала 15,8% у експорті – 13,9%. ВВП галузі зменшилося з 27% до 7,8%. Обсяг виробництва продукції в ній скоротився до 37,0%. Найбільший занепад простежується в сільськогосподарськомашиностроєнні (на 87%), автомобілебудуванні (86%). Проблемною є реалізація продукції із-за її високої ціни. Рентабельність галузі складає 7,2%. [1] Науковими дослідженнями займаються 116 організацій. Пріоритетні галузі – авіаційна, ракетно-космічна, суднобудування, електронна, виробництво міських транспортних засобів, оборонної області експортного напрямку, виробництво зернових комбайнів, енергозбережного устаткування. Після тривалої економічної кризи в українській промисловості простежується похвалення. [3] Поки ще складно знайти підприємства, які повним ходом переозброюють або модернізують виробництва, але для багатьох це питання стане гострим вже в найближчому майбутньому. Основними стратегічними галузями промисловості України залишаються машинобудування і металургія, без яких неможливо говорити про інноваційний розвиток держави в цілому. Особливе місце в розвитку промисловості країни займає Дніпропетровська область. [4] За січень-травень 2012 року питома вага регіону в державному обороті від промислової діяльності склала 18,6%. [1] Характерною рисою структури реалізованої продукції промисловості області є переважання металургійного виробництва і виробництва готових металевих виробів. Гірничо-металургійна галузь Дніпропетровської області є однією з найбільших в промисловості України. За першу половину 2012 року в порівнянні з аналогічним періодом минулого року на Дніпропетровщині більш ніж на 10% зросло виробництво чавуну, майже на 9% – стали, обсяги випуску агломерату збільшилися на 15%, прокату – на 10%, труб – на 6%, концентрату – на 2,5%. Однією з головних проблем промислової галузі залишається зношеність основних фондів – більше 70%. [1] На багатьох заводах устаткування застаріло не лише фізично, але і морально, автоматизація виробництва залишається на низькому рівні, що обумовлено порівняльною дешевизною робочої сили.

Використання нових технологій, підвищення конкурентоспроможності продукції, раціональне споживання природних ресурсів і збереження природного довкілля – це насущні питання, рішення яких передбачене як комплексною стратегією розвитку регіону, так і основними завданнями 12-ої міжнародної виставки промислового устаткування і металообробки "Машпром-2012"TM, [2] яка пройде з 16 по 19 жовтня 2012 року в Львовому палаці (м. Дніпропетровськ). Українська економіка після походу в Європу стані іншою. Про це заявивши на брифінгу директор Київського центру політичних досліджень і конфліктології Михайло Погребинський. "Машинобудування помре через два-три роки. У Європі продукцію того ж заводу "Мотор Сич" ніхто не купуватиме. [4] Розвиватимуться сільське господарство, туризм. Мені така економіка не подобається. Греція жила туризмом і чим закінчила? Хочеться, щоб була промисловість, високі технології. [2] Тоді шансів вижити більше. Східним регіонам буде складніший. Ахметов розуміє ці тенденції: все активніше займається сільським господарством, а масштабної модернізації підприємств не проводить", – відмітив він. За словами Погребинського, вступити в Митний союз для України – піти в певну невідомість. "Цен – незакончений проект. Очевидний недолік – своєобразные правила ігри, значною мірою корупційні, в Росії, Казахстані, Україні. Формально там існує порядок консенсусного ухвалення рішень на рівні. Президент призвав шукати ефект синергії. Президент Віктор Янукович вважає за доцільне об'єднання українських підприємств енергетичного машинобудування з російськими, якщо це економічно вигідно. Він відмітив, що необхідно визначити, де об'єднання з російськими підприємствами дасть ефект синергії. "І там, де ми його бачимо, нам треба приймати рішення і об'єднуватися – це економічно вигідно", – сказав Янукович. Янукович підкреслив, що, прагнучи до об'єднання підприємств, необхідно виключити їх поглинання.

Література:

1. Александрова В.П., Прогнозування впливу інноваційних факторів на розвиток економіки України. // Економіка підприємства. 2007. С.9-26.
2. Антонік В.І., Ковальчук В.А., Кононенко В.Д., Бабець Є.К. Розміщення продуктивних сил: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. – К.:Професіонал, 2006.-215с.
3. Болдир, О.В. Родіонов.// Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – вип. 206. т. 1. – С. 176 – 186.

4. Воронкова А.Е., Родіонов О.В. Методи прийняття управлінських рішень у забезпеченні конкурентоздатності підприємств: екологічний аспект // Прометей. Региональный сб. научн. трудов по экономике. Вып.1 (16). – Донецк: Юго-Восток ЛТД., 2005. – С. 199-203.

Науковий керівник: доцент Сидорець Людмила Василівна.

Александр Худик
(Николаев, Украина)

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ РОСТА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА НА УГОЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В системе обобщающих показателей эффективности производства ведущая роль принадлежит производительности труда. С одной стороны, она характеризует достигнутый уровень материально-технической базы производства, эффективность использования достижений научно-технического прогресса, а с другой производительность труда является основой роста национального дохода, реальных доходов населения и социального развития государства.

На уровне и темпах роста производительности труда в промышленности сказывается развитие других отраслей народного хозяйства: транспорта, строительства, сельского хозяйства, непродовольственных отраслей; – соотношение которых состоит между накоплением и потреблением, наличием денежных средств в населения и товарным обеспечением.

На всех этапах развития человечества проблеме управления производительностью труда уделяли внимание экономисты разных стран мира. Классические теории производительности представлены работами таких великих экономистов, как Дж. Кларк, Рикардо, А. Смит, А. Маршал, Шумпетер и др. Среди современных ученых, которые занимались этой проблемой, Кравчук Н.В. [1], Масалаб Г.Р. [2], Батченко Л.В. [3] и др. Но проблема роста производительности труда на угольных шахтах Украины и до сих пор не решена.

Целью статьи является обобщение факторов, которые влияют на производительность труда в угольной промышленности и резервов ее роста.

Согласно рекомендациям международной организации труда (МОТ), следует различать понятия «производительность» и «производительность труда».

Производительность – это эффективность использования ресурсов – труда, капитала, земли, материалов, энергии – во время производства различных товаров и предоставлении услуг. Она отражает взаимосвязь между количеством и качеством производимых товаров или предоставления услуг и ресурсами, которые были потрачены на их производство. Производительность позволяет сравнивать производство на различных уровнях экономической системы (на уровне отдельного индивида, цеха, предприятия, организации, отрасли и государства) с использованными ресурсами. Во время ее оценки необходимо учитывать рост стоимости энергии, сырья, расходов, связанных с безработицей т.д. [4]

Производительность труда – полезный результат трудовых затрат, показатель эффективности целесообразной деятельности рабочих, занятых в сфере производства [4]. Производительность труда тесно связана с ее интенсивностью. Последняя характеризует степень напряженности труда за единицу времени и измеряется количеством потраченной энергии человека. Чем выше уровень интенсивности труда, тем выше ее производительность.

Повышение производительности труда – процесс постоянный. К.Маркс и Ф.Энгельс открыли экономический закон роста производительности труда и сформировали его содержание. По определению К.Маркса, рост производительности труда заключается в том, что доля затрат живого труда в продуктах уменьшается, а доля затрат прошлого труда (воплощенного в средствах производства) увеличивается, но так, что общая сумма труда в каждой единице продукта уменьшается [5].

Поскольку в процессе производства продукции расходуется как живая, так и прошлая работа, то в связи с этим различают производительность индивидуальной (только живой) и общественного труда (всей труда – живой и прошлой).

Угольная промышленность Украины всегда страдала от кризисных явлений. Особенно это наблюдалось в начале перехода нашей страны к рыночным отношениям. Это было связано со многими причинами, а именно: большинство предприятий работают с незначительной производственной мощностью, используется устаревшее оборудование низкого качества, сложные горно-геологические условия, высокий уровень коррупции в отрасли и другие.

На уровень производительности труда на угольных шахтах влияют такие факторы, как среднесуточный или среднегодовой добыча угля; развитие и состояние горных работ; техническое оснащение и уровень использование машин и механизмов в шахте и на поверхности; горно-геологические условия; структура численности работников; режим труда; принятая организация труда; состояние трудовой дисциплины и другие.

С 2004 по 2010 г. на предприятиях Минуглепрома Украины наблюдалось значительное падение производительности труда. В 2011 году производительность труда рабочего по добыче

упала на 1,7 т по сравнению с 2010 годом. Хотя заработная плата шахтеров в этот период возросла значительными темпами и составляла 63% от производства продукции [6].

В последние годы наблюдается тенденция к увеличению производительности труда. По данным Министерства угольной промышленности по итогам января – июля 2012 г. На предприятиях Минуглепрома производительность труда рабочих по добыче угля составила 24,0 тонн, превысив плановый показатель на 15,4%, а показатель соответствующего периода 2011 г. – на 8,6% (на 1,9 т) [7].

Производительность труда одного рабочего по добыче угля на государственных предприятиях за январь – декабрь 2012 г. составила 24,1 тонн, превысив плановый показатель (21,5 тонны на одного работающего) на 12,1%. По сравнению с соответствующим прошлым периодом производительность труда возросла на 2,0 тонны в расчете на одного работающего, или на 9% [7].

По данным Донецкого областного управления статистики, производительность труда шахтеров за период с 1994 по 2012 годы существенно менялась. Если в период с 1994 по 1999 годы производительность труда одного работника ППП по добыче угля снизилась на 8,4 т, то с 2004 по 2012 годы этот показатель имел тенденцию к увеличению (с 18,5 т в 2004 г. до 24,1 т в 2012 г.). Изменение производительности труда за последние годы приведены в табл. 1.

Таблица 1. Производительность труда на угольных шахтах

Показатели	1994	1999	2004	2007	2009	2005	2010	2011	2012
Среднемесячная производительность труда, т:									
1) одного работника ППП по добыче угля	21,1	12,7	18,5	21,4	21,9	20,9	21,5	21,2	24,1
2) одного производителя по добыче угля	24,6	14,5	21,2	24,7	25,3	24,2	25,0	24,8	-
3) одного виробника на очисних роботах	85,3	59,3	89,7	109,0	114,5	113,5	116,7	116,4	-

Важная роль в стимулировании производительности труда отводится организации заработной платы и материального поощрения рабочих. Увеличение заработной платы и возможность приобретения на заработанные средства разнообразных и качественных товаров и услуг осуществляет очень большое влияние на рост добычи, отношение рабочих к процессу труда и его последствий. Так, среднемесячная зарплата работающих на предприятиях Минуглепрома повысилась до 2307 гривен в июне 2012 года (на 527 грн). А среднемесячная оплата горнорабочих очистного забоя за этот период соответственно возросла на 862 грн до 4539 грн (или на 23%) [7].

В то же время, по информации Главного управления статистики Донецкой области, в декабре 2012 года по сравнению с предыдущим месяцем объем угольной продукции возрос более чем на 25%. Годовая добыча рядового угля составил 34,2 млн т, что меньше 2011 г. на 1,8%. На обогатительных фабриках области в 2012 году переработано 42,8 млн т угля (за счет ввоза из-за пределов региона), что больше показателя за 2011 г. на 2,7%. В то же время объем готового угля (полученные шахтами продукты обогащения и рядовой уголь, отгруженный потребителям, в том числе для последующего обогащения) сократился в сравнении с 2011 г. на 3,5% и составил 25,2 млн т. Объем готового угля для коксования, составив за год 12,2 млн т, уменьшился против 2011 г. на 17,8% [9].

Общий объем производства в угольной промышленности Донецкой области сократился за 2012 г. В сравнении с 2011 г. на 1,6% [9].

В условиях мировой нефтегазовой кризиса значение добычи угля резко возрастает. Для Украины, где мало других источников энергии, это вопрос экономической безопасности. Надо направлять все усилия на повышение производительности труда на угольных предприятиях. Тем более, что основные потребители «черного золота» тепловые электростанции и коксохимическая промышленность планируют к 2030 году увеличить потребление до 63 и 39,8 млн тонн соответственно.

Для повышения производительности труда на предприятии необходимо постоянно искать резервы ее роста, то есть неиспользованные еще реальные возможности экономии трудовых ресурсов. Внутрипромышленные резервы обусловленные совершенствованием и наиболее эффективным использованием оборудования и рабочей силы, а также сокращением

потерь рабочего времени, экономии сырья, материалов, капитала и других видов ресурсов.

Обычно внутрипромышленные резервы роста производительности труда разделяют на резервы снижения трудоемкости, улучшение использования рабочего времени, экономии материальных ресурсов и орудия труда.

Внутрипромышленные резервы роста производительности труда проявляются и реализуются непосредственно на предприятии. К ним можно отнести:

1) снижение трудоемкости изготовления продукции (технологической, производственной и полной);

2) улучшение использования рабочего времени (внедрение научной организации труда, укрепления дисциплины, сокращение текучести кадров, использование передового опыта, улучшение

производственной санитарии и охраны труда, ликвидация производственного брака и других производственных затрат);

3) резервы улучшения структуры, повышения компетенции кадров и лучшего использования рабочей силы (механизация и более эффективное использование труда вспомогательных рабочих, снижение удельного веса административного персонала, улучшение психологического климата в коллективе).

За время использования резервы роста производительности труда подразделяются на текущие и перспективные.

В условиях мирового кризиса предприятиям угольной промышленности следует искать перспективные резервы роста производительности труда, которые требуют перестройки производства, внедрение новых технологий и т.д. Для этого необходимы дополнительные капитальные вложения и значительные сроки выполнения работ.

Выводы. Производительность труда, независимо от политического строя, является важнейшим показателем развития экономики. Рост производительности труда обеспечивает предприятиям и всему общественному производству дальнейшее развитие.

Важная роль в стимулировании производительности труда отводится организации заработной платы и материального поощрения рабочих. Увеличение заработной платы и возможность приобретения на заработанные деньги разнообразных и качественных товаров или услуг имеет очень большое влияние на рост добычи, и отношение работников к процессу труда.

Конкретно на изменение уровня производительности труда на угольных предприятиях влияют следующие факторы: среднесуточный и среднегодовой добыча угля; развитие и состояние горных работ; техническое оснащение и уровень использования машин и механизмов в шахте и на поверхности; горно-геологические условия; структура численности рабочих; режим труда; организация труда; состояние трудовой дисциплины и другие факторы.

Література:

1. Кравчук Н.В. Организационно-экономический механизм управления производительностью труда на угольных предприятиях: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.06.01. НАН Украины. Ин-т экономики и промышленности. – Д., 2003. – 20 с.
2. Масалаб Г.Р. Стратегия повышения производительности труда. Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: ИЭП НАН Украины. – Д. 2000. – С. 179 – 188.
3. Батченко Л.В. Управление социальными процессами в угольной промышленности / НАН Украины ИЭП – К., Наукова думка, 2002. – 412 с.
4. Завиновська Г.Т. Економіка праці: навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 97 – 116.
5. Степанов А.П., Неженцев В.В., Сивый В.Б. Экономика угольной промышленности. – К.: Техніка, 1974. – С. 118 – 140.
6. Вовченко А., Гринев В. Проблемы реформирования угольной промышленности Украины // Экономика Украины. – 2012. – № 5. – С. 19 – 23.
7. Міністерство вугільної промисловості України [Електронний ресурс]: інформаційно-аналітичний звіт про розвиток вугільної промисловості України за січень-грудень 2012 року.
8. Промисловість Донецької області: Статистичний збірник. – 2011. – № 7/173.
9. Український союз промисловців і підприємців [Електронний ресурс] / Вісті з регіонів УСПП. Виробництво у вугільній промисловості Донецької обл.

Научный руководитель:
доцент Сидорець Людмила Василівна.

Лідія Худякова
(Біла Церква, Україна)

АКТУАЛЬНІСТЬ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВА У СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Всебічний аналіз результатів трансформації аграрного сектору економіки показує, що причини суперечливості процесів і результатів реформ криються не лише у відсутності практичного досвіду здійснення таких змін, а й у відсутності науково обґрунтованої стратегії управління формотворчими процесами.

Сучасний світ – це діалектичне поєднання протиріч, що майже дійшли до межі свого загострення. Сучасна економіка України, як частина світової системи та основна рушійна сила людської цивілізації, є яскравим прикладом такого загострення. На жаль, економіка нашої країни, відноситься до однієї з найслабших ланок світової економіки та є найбільш вразливою до кризових явищ. Це позначається на становищі кожного окремо взятого підприємства та громадянина. Наслідки кризових явищ нам добре відомі, та основні з них – фінансова і виробнича нестабільність, набувають майже всеохоплюючого поширення. За умов розвитку ринкових відносин в Україні, суттєвого

розширення прав підприємств у галузі фінансово-економічної діяльності та відповідальності за своїми зобов'язаннями перед усіма ланками фінансово-кредитної системи, постачальниками і своїми працівниками, значно зростає роль своєчасного і якісного аналізу фінансового стану підприємств. З його допомогою виробляється стратегія і тактика розвитку підприємства, обґрунтовуються плани й управлінські рішення, здійснюється контроль за їх виконанням, виявляються резерви підвищення ефективності виробництва, оцінюються результати діяльності підприємства. Фінансовий стан – один з найбільш важливих чинників життєдіяльності кожного підприємства, особливо в умовах економічної кризи. Фінансовий стан підприємства – це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання ресурсів. Фінансовий стан підприємства залежить від результатів його виробничої, комерційної та фінансово-господарської діяльності. Тому кожен суб'єкт економічної діяльності, незалежно від галузі та форми власності, не повинен нехтувати потенційними можливостями збільшення прибутку фірми, які можна виявити тільки на підставі своєчасного аналізу фінансового стану. Тому кожне підприємство обов'язково розробляє насамперед свою методику проведення фінансового аналізу, яка дасть змогу провести повну оцінку фінансового стану з урахуванням відповідних факторів.

Фактори, які можуть зумовити фінансову кризу на підприємстві, заведено поділяти на зовнішні, або екзогенні (які не залежать від діяльності підприємства), та внутрішні, або ендогенні (що залежать від діяльності підприємства). До зовнішніх факторів відносять:

1. політичну нестабільність в країні, в якій розміщене підприємство;
2. значний рівень інфляції;
3. нестабільність фінансового ринку, господарського та податкового законодавства;
4. зниження купівельної спроможності населення;
5. фінансова криза в країні.

Внутрішні фактори:

6. низький рівень кваліфікації керівного персоналу;
7. низька якість менеджменту та маркетингу;
8. помилки в інвестиційній політиці;
9. дефіцит коштів для фінансування,
10. недосконалість виробничої структури управління.

Щоб попередити фінансову кризу підприємства слід завчасно виявити можливість її появи. Для цього необхідно, в першу чергу, провести дослідження показників реалізації продукції, адже зниження її обсягу є першим фактором, що повинен спонукати керівний персонал підприємства виявити можливу загрозу фінансового стану та чинники, що призвели до цього. Така тенденція може бути спричинена світовою фінансовою кризою (знижуються доходи зарубіжних партнерів по бізнесу), але це може бути й результатом зниження конкурентоздатності продукції конкретного підприємства.

Стабільність фінансового положення підприємства в умовах ринкової економіки обумовлюється в чималому ступені його діловою активністю.

Аналізуючи показники ділової активності підприємства ми тим самим з'ясуємо, скільки чистого доходу припадає на 1 грошову одиницю усіх наявних ресурсів, своєчасно виявляємо їх зниження, що є загрозливим для фінансової стабільності підприємства. Для покращення становища насамперед потрібно: підвищити ефективність діяльності підприємства за рахунок прискорення обертання ресурсів і скорочення періоду їх обороту, збільшення числа обертів шляхом скорочення періоду виробництва або скорочення періоду обігу, яке в свою чергу потребує вдосконалення технології, модернізації і автоматизації виробництва.

Методика аналізу фінансового стану підприємств США, Франції та Японії докладніше, порівняно з іншими, характеризує фінансовий стан і може застосовуватись для зовнішнього аналізу суб'єктів господарювання в Україні. В економіці США існує близько 2 тисяч різних показників оцінки фінансового стану компаній хоча на практиці для аналізу використовують близько 200 показників.

На відміну від нашої країни, де система звітних показників була переважно централізована, у країнах з розвинутою ринковою економікою спецслужби опрацьовують у галузі досліджень системи звітних показників, необхідних для здійснення ринкових відносин, результати цих робіт закріплюються в національних стандартах обліку і звітності.

Система бухгалтерського обліку має створювати інформацію не тільки для внутрішнього контролю і прийняття рішень керівником фірми, а й для оцінки фінансового стану потенційно можливими кредиторами. Все це знайшло відображення в міжнародних стандартах бухгалтерського обліку.

В окремих країнах поширені різні підходи до складання фінансових звітів, обумовлені чинним законодавством і стандартами. Але це не є перешкодою для оцінки й прийняття рішень. Більшість країн з ринковою економікою визнають основні цілі та ринкові концепції фінансових звітів згідно з Міжнародним стандартом бухгалтерського обліку, оскільки це задовольняє потреби транснаціональних корпорацій та міжнародних фінансових ринків.

У 2000 році в Україні введено Міжнародний стандарт складання фінансової та бухгалтерської звітності підприємств. Досвіду щодо аналізу та планування фінансової документації бракує, тому

знайомство з окремими положеннями бухгалтерської та фінансової звітності країн з ринковою економікою становить особливий інтерес.

Стійкий фінансовий стан підприємства формується в процесі всієї його виробничо-господарської діяльності. Тому оцінку фінансового стану можна об'єктивно здійснити не через один, навіть найважливіший показник, а тільки за допомогою комплексу системи показників, що детально й усебічно характеризують господарське становище підприємства.

Важливе значення для підприємства відіграє його майновий стан. Провівши оцінку майнового стану підприємства слід зазначити, наскільки зношені засоби і як часто вони оновлювались протягом останніх років. Застаріле не сучасне обладнання може призвести до суттєвого зменшення обсягів виробництва продукції та зниження продуктивності праці, погіршення якості продукції. Керівникам підприємств слід вживати заходів по модернізації, реконструкції, заміні чи капітальному ремонту основних засобів найближчим часом.

Ліквідність підприємства – це його здатність швидко продати активи й одержати гроші для оплати своїх зобов'язань.

Аналіз ліквідності здійснюється шляхом розрахунку таких показників (коефіцієнтів): покриття, швидкої ліквідності, абсолютної ліквідності, чистого обігового капіталу. У зв'язку з фінансовою нестабільністю в країні і світі в цілому підприємство, яке піклується про своє майбутнє, вдається до певних заходів прогнозування можливості банкрутства та пошуку резервів підвищення рентабельності виробництва і зміцнення комерційного розрахунку.

Підтвердити чи спростувати ймовірність банкрутства може аналіз фінансової спроможності підприємства за допомогою моделей Альтмана і Спрінггейна.

Взявши до уваги точки зору науковців щодо визначення фінансового стану підприємства як статичного та динамічного поняття можна зазначити, що його сутність проявляється як у статистиці, тобто на певний момент часу, так і в динаміці, тобто в характеристиці діяльності підприємства у визначеному періоді. Пошук резервів, які можуть бути використані для покращення фінансового стану підприємства, слід проводити шляхом ґрунтовного аналізу всіх складових його діяльності. Основне: удосконалення фінансового стану підприємства можливе за рахунок збільшення вхідних та зменшення вихідних грошових потоків.

Підвищення розмірів вхідних грошових потоків можливе за рахунок: збільшення виручки від реалізації продажу частини непродуктивних, або з низьким коефіцієнтом використання, потужностей основних засобів, рефінансування дебіторської заборгованості тощо.

Отже, щоб запобігти банкрутству слід вжити відповідних заходів щодо поліпшення стабільності роботи підприємства:

- звернути увагу на управління активами;
- знайти шляхи додаткового фінансування підприємства
- позбутися збиткової продукції і підрозділів;
- розробити програму скорочення непродуктивних затрат;
- оптимізувати моделі залучення і використання власного капіталу.

Література:

1. Бердар М.М. Фінанси підприємств – К.: ЦУЛ, 2011.
2. Дем'яненко М.Л., Левченко Н.М. та ін. Фінанси підприємств: навч. посібник для підготовки фахівців у вищих навч. закл. – К.: 2007.
3. Зятковський І.В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень. – Т.: Економічна думка, 2006.
4. Непочатенко О.О. Фінанси підприємств – К.: ЦУЛ, 2011.
5. Поддегін А.М. та ін.. Фінанси підприємств: Підручник. – К.: КНЕУ, 2006.
6. Філімоненков О.С. Фінанси підприємства – К.: Алерта, 2009.
7. Череп А.В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання – К.: Кондор, 2009.

Олена Шамкалович
(Донецьк, Україна)

ОСНОВНІ ЗАСОБИ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Одними з найважливіших об'єктів бухгалтерського обліку є основні засоби, бо саме вони мають велику частку в активах підприємства. Крім того, основні засоби є важливою умовою функціонування суб'єкта господарювання, тому бухгалтерський облік повинний забезпечувати систему управління якісною інформацією для подальшого вирішення проблем ефективного та раціонального використання матеріальних активів.

Порядок обліку основних засобів у сучасних умовах господарювання має низку невирішених проблем, серед яких потребує уваги визначення економічної сутності та їх класифікація згідно нормативним актам.

Питаннями щодо обліку основних засобів займаються багато провідних вчених-економістів, зокрема Бутинець Ф.Ф., Войнаренко Н.П., Войтенко В.І., Голов С.В., Білуха М.Т., Завгородній М.М., Лінник В.Г., Осадчий Ю.І., Пушкар М.С., Сопко В.В., Швець В.Г. та інші.

Мета дослідження – уточнення сутності поняття «основні засоби» та їх класифікація, а також визначення особливостей трактування згідно П(С)БО 7, МСБО 16 та Податковим Кодексом.

Облік основних засобів має нормативно-правове регулювання, як на міжнародному, так і на національному рівні.

Згідно Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби" пункт 4, основні засоби – матеріальні активи, які підприємство/установа утримує з метою використання їх у процесі виробництва/діяльності або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [5].

Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» визначає, що основними засобами є матеріальні об'єкти, що їх:

а) утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг для надання в оренду або для адміністративних цілей;

б) використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного періоду [4].

Відповідно до Податкового Кодексу України, основні засоби – матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 2500 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 2500 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік) [6].

Поняття «основні засоби» має неоднозначне трактування, що зумовлює вчених-економістів досліджувати цей термін з різних сторін.

Бутинець Т. А., у результаті свого дослідження, зробила висновки щодо трактування основних засобів з економічної точки зору: «...основні засоби розглядаються як вкладений капітал, і, відповідно, повинні обліковуватися за собівартістю і їх можна прирівняти до витрат майбутніх періодів (динамічний баланс); основні засоби розуміються як ресурс, що знаходиться на підприємстві (статичний баланс)» [1].

Більш розширене тлумачення цього поняття наводить Довгалюк Н. В., що визначає основні засоби як матеріальні активи підприємства будь-якої форми власності, що неодноразово задійснюються у виробничих циклах та зберігають свою натуральну форму, переносячи свою вартість на вироблену продукцію частинами, строк використання яких перевищує один рік (операційний цикл). Основні засоби призначені для експлуатації самим підприємством, для надання в оренду іншим фізичним чи юридичним особам, що в сукупності дає змогу одержувати економічну вигоду для підприємства [2, с. 20].

Досить цікаве дослідження у своїй роботі провів Кузьмін Д. Л. Він відмітив, що після скасування поняття "основні фонди" поняття "основних засобів" набуває у будь-якому випадку уречевленої форми, що не суперечить його значенню, тому під основними засобами слід розуміти фактично наявні основні засоби виробництва та вартісне їх відображення в обліку [3].

Таким чином, неузгодженість визначень поняття «основні засоби» зумовлює різні підходи до класифікації цього об'єкту обліку.

Класифікація основних засобів, згідно П(С)БО 7 та Плану рахунків бухгалтерського обліку України на основі Наказу Міністерства фінансів України №291 від 30.11.99р., визначає такі основні засоби, як: земельні ділянки, капітальні ділянки на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом, будівлі, споруди та передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар (меблі), тварини, багаторічні насадження та інші основні засоби [8].

Класифікація груп основних засобів та інших необоротних активів і мінімально допустимих строків їх амортизації наведені у п. 145.1 Податкового кодексу:

- Група 1 – земельні ділянки;
- Група 2 – капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом;
- Група 3 – будівлі, споруди, передавальні пристрої;
- Група 4 – машини та обладнання;
- Група 5 – транспортні засоби;
- Група 6 – інструменти, прилади, інвентар (меблі);
- Група 7 – тварини;
- Група 8 – багаторічні насадження;
- Група 9 – інші основні засоби;
- Група 10 – бібліотечні фонди;
- Група 11 – малоцінні необоротні матеріальні активи;

- Група 12 – тимчасові (не титульні) споруди;
- Група 13 – природні ресурси;
- Група 14 – інвентарна тара;
- Група 15 – предмети прокату;
- Група 16 – довгострокові біологічні активи [6].

Крім того, основні засоби за функціональним призначенням та видом діяльності (виробнича, комерційна, банківська) поділяються на класи виробничих та невиробничих засобів.

Згідно зі спеціальною класифікацією основні засоби поділяються за галузями народного господарства: промисловість, будівництво, сільське господарство, транспорт, зв'язок тощо.

Значну роль має класифікація основних засобів за належністю до підприємства: власні й орендовані [9].

Таким чином, дослідження показує розбіжність у бухгалтерському та податковому законодавстві щодо визначення поняття «основні засоби» та класифікації: у Податковому кодексі для оподаткування використовують лише матеріальні активи, тобто виробничі «основні засоби», а П(С)БО 7 включає як виробничі, так і невиробничі основні засоби. Тобто П(С)БО 7 «Основні засоби» трактує поняття набагато ширше, ніж Податковий кодекс, а не чітке визначення поняття та класифікації «основних засобів» призводить до підміни у бухгалтерському обліку податковими термінами, що спричиняє труднощі в обліку основних засобів на практиці [7].

На основі аналізу нормативних документів та наукових розробок можна зробити висновки, що при сучасних умовах господарювання виникає проблема обліку основних засобів на підприємстві. Це підтверджує розбіжність у нормативно-законодавчих актах П(С)БО 7, МСБО 16 та Податковому кодексі щодо трактування поняття «основні засоби» та їх класифікація. Тому для узгодженості понять слід удосконалювати нормативно-законодавчу базу цього об'єкта на підприємстві.

Література:

1. Бутинець Т. А. Основні засоби: точка зору економіста // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 2 (23). – 22-36 с.
2. Довгалюк Н. В. Ефективність використання та відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств Центрального Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / Н. В. Довгалюк. – Житомир, 2010. – 20 с.
3. Кузьмін Д. Л. Основні засоби та основні фонди: порівняльний аспект // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 2 (23). – 148-155 с.
4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО 16) «Основні засоби» [Електронний ресурс] // IASB; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012. – Режим доступу : «http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_014».
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [Електронний ресурс] // Затв. наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92. – Режим доступу: «<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>».
6. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України від 01.10.2013. – Режим доступу: «<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>».
7. Попович В.І. Облік основних засобів: порівняльний аналіз МСБО та ПСБО [Електронний ресурс] / Мукачівський державний університет, кафедра обліку і контролю у сфері послуг та соціальної культури // – Режим доступу: «http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vnulp/Menegment/2012_721/41.pdf».
8. План рахунків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: «<http://www.buhoblik.org.ua/uchet/organizacziya-buxgalterskogo-ucheta/388-plan-raxunkiv.html>».
9. Класифікація основних засобів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: «<http://fingal.com.ua/content/view/775/35/1/1/>».

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Секіріна Наталія Володимирівна.

**Алла Шаповалова, Марія Мухіна
(Київ, Україна)**

СУТНІСТЬ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ ТА ЇХ ОБЛІКОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ

Актуальність теми. Розвиток та удосконалення платіжних засобів, що використовуються у господарській діяльності, призвели до появи (на початку 90-х років у європейських країнах) та подальшого застосування електронних грошей. В Україні електронні гроші увійшли в обіг з початку 2000-х років і на сьогоднішній день стали однією із форм розрахунків між суб'єктами господарювання. При використанні електронних грошей виникають питання щодо правового підґрунтя їх застосування, відображення операцій з електронними грошима в бухгалтерському обліку та врахування податкових наслідків таких операцій.

Аналіз джерел і публікацій показав, що тематика електронних грошей неодноразово досліджувалася вітчизняними вченими. Так, визначенню сутності та особливостей електронних грошей присвячені наукові статті В.В. Скоробогатової, Г. Давидовської, Д. Савчука, С.А. Биховець, Д.В. Бондаренко, ін. Методика відображення електронних грошей в бухгалтерському обліку розглянута в роботах таких авторів як: Т. Лишак, В.В Скоробогатова, Ю.М. Іванченко, В. Карпова, М.О. Гончарук та ін. Однак, ці питання потребують подальших досліджень у зв'язку із поширенням використання електронних грошей суб'єктами господарювання та необхідністю удосконалення їх нормативно-правового забезпечення.

Метою статті є дослідження сутності електронних грошей, їх використання в практиці діяльності суб'єктів господарювання та облікове відображення руху електронних грошей.

Відповідно до поставленої мети, завданнями дослідження є:

- розглянути сутність електронних грошей, нормативно-правове забезпечення їх використання;

- визначити особливості обліку електронних грошей.

Виклад основного матеріалу. З посиленням темпів розвитку електронної комерції в системах сучасних підприємств зростає роль розрахунків, що здійснюються із використанням електронних грошей. Застосування даної форми платежу можливе лише із функціонуванням електронної платіжної системи. Електронні платіжні системи в Україні в останні роки проходять бурхливий процес зростання. Операторами українського ринку електронних грошей, які мають відповідний дозвіл Національного банку України на роботу з ними, є МонеХу (емітент – ПАО «ФІДОБАНК»), GlobalMoney (емітент – АТ «Державний ощадний банк України») та Махі Card (емітент – ПАО «Альфа-банк»). Крім того, погоджено правила здійснення операцій з електронними грошима ряду банків-членів міжнародної платіжної системи Visa International (Кредитпромбанк, "Південний").

За даними Національного банку України сума електронних грошей, на яку користувачі здійснили операції з метою оплати товарів, за три квартали 2012 року (1,164 млн. грн.) збільшилася майже в десять разів у порівнянні з показником за весь 2011 рік (116 млн. грн.). За інформацією банків-емітентів за цей же період загальна кількість електронних грошей, що знаходилася в обігу (7,4 млн. грн.) збільшилася в 1,8 рази в порівнянні з 2011 роком (4,1 млн. грн.) [1]. В подальшому фахівцями прогнозується збільшення розрахунків із використанням електронних грошей до 30-40% на рік. Ці дані свідчать про зростання їх ролі як засобів платежу.

Поняття «електронних грошей» не так давно увійшло в економічну термінологію. Основоположителем поняття «електронні гроші» вважається Девід Чаум, голландський математик, який у 80-ті роки ХХ ст. розпочав проектування системи електронних платежів під назвою eCash.

Сучасне трактування поняття «електронні гроші» за різними джерелами представлено у табл.1.

Таблиця 1

Трактування поняття «електронні гроші»

№	Джерело	Трактування електронних грошей
1	Документ Європейського центрального банку «Звіт про електронні гроші» 1998 р.	Електронні гроші – грошова вартість, яка зберігається в електронному вигляді на технічному пристрої і може широко використовуватися для здійснення платежів підприємствам іншим, ніж емітент, без необхідності використання при цьому банківських рахунків
2	Європейська Директива про електронні гроші № 2000/46/ЄС від 18 вересня 2000 р.	Електронні гроші означають грошову вартість, яку представлено у вимозі до емітента, що: а) зберігається на електронному пристрої; б) випускається для отримання коштів на суму, не меншу за вартість у грошовому вираженні; в) приймається як засоби платежу за зобов'язаннями іншими, ніж зобов'язання емітента
3	Глосарій термінів Банку міжнародних розрахунків 2001р.	Електронні гроші – вартість, яка зберігається в електронному вигляді на таких пристроях як чіпова картка або накопичувач на жорсткому диску персонального комп'ютера
4	Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001р. № 2346-III (далі – Закон №2346)	Електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі.
5	Положення про електронні гроші в Україні, затв. Постановою Правління НБУ від 04.11.2010 р. № 481	Електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента

У вітчизняній практиці правовим підґрунтям застосування електронних грошей є Закон №2346, у ст.15 якого розкрито особливості випуску електронних грошей і здійснення операцій з ними. Відповідно до Закону, випуск електронних грошей може здійснювати тільки банк (емітент електронних платіжних засобів) і виключно в національній валюті України. Даний банк також бере на себе зобов'язання стосовно їх погашення.

Учасниками електронного грошового обороту, крім емітента є також агенти, оператори систем електронних грошей, торговці і користувачі. Зокрема, користувачем електронних грошей може бути юридична або фізична особа, якій надається послуга платіжної системи щодо виконання переказу коштів учасником платіжної системи. Торговцем є суб'єкт підприємницької діяльності, який, відповідно до договору з банком-еквасром або платіжною організацією, приймає до обслуговування платіжні інструменти з метою проведення оплати вартості товарів чи послуг (включаючи послуги з видачі коштів у готівковій формі). [2]

Положення № 481 встановлює вимоги Національного банку України до обороту електронних грошей, а також до дій всіх його учасників. При цьому даний акт також уточнює умови використання електронних грошей суб'єктами господарювання, а саме йдеться про використання електронних коштів для розрахунків з торговцями за товари в електронному вигляді, які придбаваються на виробничі (господарські потреби). [3] Спостерігаються певні невідповідності у визначенні користувачів і торговців відповідно до Закону №2346 та Положення № 481. Представляється доцільним узгодити понятійний апарат вищезазначених нормативних документів.

Відмітимо, що за Положенням № 481 НБУ обмежує суму електронних грошей, які можуть зберігатися на електронному пристрої, який знаходиться у розпорядженні користувача: сума електронних грошей на електронному пристрої, який не може поповнюватися, не повинна перевищувати 2000 грн. Сума електронних грошей на електронному пристрої, який може поповнюватися, не повинна перевищувати 8000 грн. Контроль за дотриманням цієї вимоги покладається на емітента.

Для того, щоб суб'єкт господарювання міг офіційно користуватися електронними грошима, у нього повинен бути укладений відповідний договір або з емітентом електронних грошей, або з агентом по розрахунках (суб'єктом господарювання, який приймає електронні гроші в обмін на готівкові або безготівкові кошти). При цьому треба враховувати вимогу НБУ: суб'єкти господарювання мають право проводити операції з тими електронними грошима, випуск яких здійснюється за правилами, узгодженими із Нацбанком України. Перелік систем електронних грошей, правила яких узгоджені з Національним банком України, та перелік банків, які мають право здійснювати випуск електронних грошей згідно із законодавством України, розміщено на сторінці офіційного інтернет-представництва НБУ. [4]

З початку застосування електронних грошей суб'єктами господарювання вони де-факто стають об'єктом бухгалтерського обліку. Але достатньо тривалий час у системі рахунків бухгалтерського обліку електронні гроші не враховувались в якості «офіційного» об'єкту обліку. Пропозиції фахівців щодо облікового відображення електронних грошей зводились до двох основних підходів: введення окремого о субрахунку «Електронні гроші» до рахунку 31 «Рахунки у банку» чи до рахунку 33 «Інші кошти». Останній підхід, як більш обґрунтований, було реалізовано при внесенні змін до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств і організацій: рахунок 33 «Інші кошти» доповнено субрахунком 335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті». [5]

Визначення електронних грошей, що надане в Інструкції ідентичне визначенню, наведеному в Законі № 2346. При цьому з метою бухгалтерського обліку не визнаються електронними грошима наперед оплачені картки одно цільового використання: дисконтні картки торговців, картки автозаправних станцій, квитки для проїзду в міському транспорті тощо, які приймаються як засіб платежу виключно їх емітентами.

Характеристика субрахунку 335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті» за Інструкцією не підпадає під загальну характеристику рахунку 33 «Інші кошти» та обмежується вказівкою на те, що за субрахунком відображаються операції з електронними грошима, які здійснюються комерційними агентами та користувачами, відповідно до нормативно-правових актів НБУ та правил використання електронних грошей, узгоджених з Національним банком України. У зв'язку з цим, пропонуємо розширити характеристику субрахунку у такій редакції: за дебетом субрахунку 335 відображати зарахування електронних коштів на електронний гаманець користувача чи торговця, за кредитом – перерахування електронних грошей на рахунок торговця чи іншого користувача та переведення електронних грошей на електронний рахунок емітента.

Зазначені операції за субрахунком 335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті» стосуються тільки руху електронних коштів. Всі інші операції, пов'язані з купівлею-продажем товарів із застосуванням розрахунків електронними грошима виконуються за правилами бухгалтерського обліку з врахуванням податкових наслідків таких операцій.

Так, у торговця і в бухгалтерському обліку і в обліку з метою оподаткування податком на прибуток дохід від продажу товарів визнається за правом переходу права власності на товар до покупця (за датою накладної на відпуск товарів); дохід від виконання робіт (надання послуг) визнається за датою складання акта чи іншого документа, який підтверджує виконання робіт або надання послуг. У момент визнання доходу від реалізації товарів (виконання робіт, надання послуг) за

електронними грошима визнають також собівартість їх реалізації як в бухгалтерському обліку, так і в обліку з метою оподаткування податком на прибуток. Податкові зобов'язання торговця з податку на додану вартість нараховуються на підставі виписаної на дату відпуску товарів (виконання робіт, надання послуг) податкової накладної, незалежно від попереднього отримання електронних грошей від користувача.

В свою чергу, у користувача право на податковий кредит з податку на додану вартість виникає на підставі податкової накладної, виписаної торговцем на дату відпуску товарів (виконання робіт, надання послуг) або на дату зарахування грошових коштів на поточний рахунок торговця в обмін на електронні гроші.

Суб'єкти господарювання в процесі здійснення операцій з електронними грошима сплачують комісійну винагороду банку. Так, торговці перераховують комісію за конвертацію електронних грошей у гривню, а користувачі – за поповнення електронного гаманця. Дані витрати відносяться до адміністративних витрат у бухгалтерському обліку та, відповідно, можуть бути віднесені і до податкових витрат (як витрати, пов'язані із господарською діяльністю суб'єкта господарювання).

Висновки. Використання електронних грошей під час здійснення розрахунків набуває розповсюдження у практичній діяльності суб'єктів господарювання, насамперед, завдяки зручності та швидкості таких операцій. Діюча нормативна база щодо регулювання процесів використання електронних грошей, на даний час, потребує вдосконалення. Зокрема, необхідно узгодити понятійний апарат електронного обігу у вищезазначених нормативних документах, ввести відповідні норми щодо електронних грошей до підготовленого проекту Закону про електронну комерцію. Також з метою забезпечення ефективного обігу електронних грошей, в даному акті необхідно врегулювати вимоги стосовно проведення розрахунків електронними грошима. Також необхідно посилити законодавство в частині запобігання шахрайства в сфері обігу даних засобів платежу.

Література:

1. Обіг електронних грошей в Україні склав 1,2 мільярда. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/01/25/358347/>
2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України: затв. Постановою ВРУ від 05.04.2001р. №2346-III. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Положення про електронні гроші в Україні, затв. Постановою НБУ від 04.11.2010 р. №481. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
4. Щодо переліку систем електронних грошей та банків, які здійснюють операції з електронними грошима: Лист НБУ від 15.01.2013 р. №25-112/335. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
5. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку: наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 627. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Карпова В. Електронні гроші в бух обліку: де відобразити – зрозуміло, а ось що...// Бухгалтерія. – №39, 2013.
7. Лишак Т. Електронні гроші: бухгалтерський і податковий облік [Електронний ресурс] / Т. Лишак // – 2013 – Режим доступу: <http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/ib/1956/7700/try>.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

**Dmitriy Muchkin,
Victoria Ilna, Zaripova Zarina
(Pavlodar, Kazakhstan)**

CRITICAL THINKING IN MODERN EDUCATION

The eighties witnessed a growing accord that the heart of education lies exactly where traditional advocates of a liberal education always said it was – in the processes of inquiry, learning and thinking rather than in the accumulation of disjointed skills and senescent information. By the decade's end the movement to infuse the K-12 and post-secondary curricula with critical thinking (CT) had gained remarkable momentum [1].

Now it is time to investigate the formation of healthy self-consciousness and thinking in Kazakhstan. Secondary and higher education do not give universal and fundamental skills of healthy critical thinking that could be compared with the completeness of reading and writing skills, while in fact the meaning and concerning of such "skill" is not less than literacy in our life (at least in Kazakhstan and the Commonwealth of Independent States, and as it seems in all highly developed countries). The right reflection, technically and in essence, is a narrow professional and specialized domain, while the scientific data about really applicable and practical features of human mind is the field of some faculties' students. For example in Kazakhstan students have only a term-long course of logic (school students are deprived of it, though, paradox is that in Stalin times logic was an compulsory school subject), while the topic of social psychological security is not present at all even in the curriculums of the psychologists-to-be.

In relation to this, it is extremely demonstrative that in the country that pretends to be an example of true democracy, I mean the USA, the deficiency of healthy thinking was realized more than twenty years ago by professionals and concerned citizens. Since then, there grows quite a powerful and efficient movement for critical thinking, a similar movement functions now in Western Europe.

This success also raised vexing questions: What exactly are those skills and dispositions which characterize CT? What are some effective ways to teach CT? And how can CT, particularly if it becomes a campus-wide, district-wide or statewide requirement, be assessed? When asked by the individual professor or teacher seeking to introduce CT into her own classroom, such questions are difficult enough. But they take on social, fiscal, and political dimensions when asked by campus curriculum committees, school district offices, boards of education, and the educational testing and publishing industries.

Given the central role played by philosophers in articulating the value, both individual and social, of CT, in analyzing the concept of CT, in designing college level academic programs in CT, and in assisting with efforts to introduce CT into the K-12 curriculum, it is little wonder that the American Philosophical Association, through its Committee on Pre-College Philosophy, took great interest in the CT movement and its impact on the profession. In December 1987, that committee asked the researchers to make a systematic inquiry into the current state of CT and CT assessment. A key outcome of the study was to determine the meaning of CT (critical thinking). We understand critical thinking to be purposeful, self-regulatory judgment which results in interpretation, analysis, evaluation, and inference, as well as explanation of the evidential, conceptual, methodological, criteriological, or contextual considerations upon which that judgment is based. CT is essential as a tool of inquiry. As such, CT is a liberating force in education and a powerful resource in one's personal and civic life. While not synonymous with good thinking, CT is a pervasive and self-rectifying human phenomenon. The ideal critical thinker is habitually inquisitive, well-informed, trustful of reason, open-minded, flexible, fairminded in evaluation, honest in facing personal biases, prudent in making judgments, willing to reconsider, clear about issues, orderly in complex matters, diligent in seeking relevant information, reasonable in the selection of criteria, focused in inquiry, and persistent in seeking results which are as precise as the subject and the circumstances of inquiry permit. Thus, educating good critical thinkers means working toward this ideal. It combines developing CT skills with nurturing those dispositions which consistently yield useful insights and which are the basis of a rational and democratic society [1].

There is also a view that Critical thinking – disciplined, self-directed thinking, which shows improvement ideas relevant to a particular method or field of thought. It is divided into two forms. If disciplined in the interests of a particular individual or group to the exclusion of other relevant individuals and groups, it is sophistic or weak sense of critical thinking, disciplined If to take into account the interests of various individuals or groups, it is – fair or a strong sense of critical thinking.

In critical thinking, we use our team members thought to adapt our thinking to the logical requirements of the type or mode of thought. If we are accustomed to think critically in the strong sense, we develop special features of thinking: intellectual humility, intellectual courage, intellectual perseverance, intellectual honesty, and trust in reason. Sophistic or weak sense of critical thought involves the development of these features only narrowly in accordance with the egocentric and sociocentric obligations [2].

In general, experts find good critical thinking to include both a skill dimension and a dispositional dimension. The experts find CT to include cognitive skills in (1) interpretation, (2) analysis, (3) evaluation, (4) inference, (5) explanation and (6) self-regulation. Each of these six is at the core of CT. Associated with each are criteria by which its execution can be meaningfully evaluated. However, no attempt is made here to specify those criteria since ample criteriological discussions exist in the literature.

All CT instruction should aim at developing good critical thinkers – persons who can integrate successful execution of various skills in the CT enhanced classroom with the confidence, inclination and good judgment to use these powerful tools in their other studies and in their everyday lives. Persons who have proficiency in CT skills but fail to use them appropriately are most unlikely to be regarded as good critical thinkers.

Those who seek to infuse CT into the educational system to be guided by a holistic conceptualization of what it means to be a good critical thinker. That some aspects of CT, particularly features within its skill dimension, are more readily targeted by existing educational assessment strategies should not distort the conceptualization of CT nor truncate full-blown CT instruction.

The experts characterize certain cognitive skills as central or core CT skills. The experts are not, however, saying that a person must be proficient at every skill to be perceived as having CT ability. The experts to be virtually unanimous (N>95%) on including analysis, evaluation, and inference as central to CT. Strong consensus (N>87%) exists that interpretation, explanation and self-regulation are also central to CT.

Finding: There is consensus that one might improve one's own CT in several ways. The experts agree that one could critically examine and evaluate one's own reasoning processes. One could learn how to think more objectively and logically. One could expand one's repertoire of those more specialized procedures and criteria used in different areas of human thought and inquiry. One could increase one's base of information and life experience.

The experts do not regard CT as a body of knowledge to be delivered to students as one more school subject along with others. Like reading and writing, CT has applications in all areas of life and learning. Also as with reading and writing, CT instruction can occur in programs rich with discipline-specific content or in programs which rely on the events in everyday life as the basis for developing one's CT.

Finding: One implication the experts draw from their analysis of CT skills is this: "while CT skills themselves transcend specific subjects or disciplines, exercising them successfully in certain contexts demands domain-specific knowledge, some of which may concern specific methods and techniques used to make reasonable judgments in those specific contexts".

Although the identification and analysis of CT skills transcend, in significant ways, specific subjects or disciplines, learning and applying these skills in many contexts requires domain-specific knowledge. This domain-specific knowledge includes understanding methodological principles and competence to engage in norm-regulated practices that are at the core of reasonable judgments in those specific contexts. The explicit mention of "evidential, conceptual, methodological, criteriological, or contextual" considerations in connection with explanation reinforces this point. Too much of value is lost if CT is conceived of simply as a list of logical operations and domain-specific knowledge is conceived of simply as an aggregation of information. Inquiry into the nexus of reasonable judgment and actual application can produce new appreciations of the necessity of robust concepts of both CT and domain-specific knowledge in education.

Since becoming adept at CT involves learning to use CT skills effectively in many different contexts, the experts insist that "one cannot overemphasize the value of a solid liberal education to supplement the honing of one's CT skills and the cultivating of one's CT dispositions".

CT skills can usefully be grouped and sub-classified in a number of legitimate ways. Hence, the sub-classification which resulted from this Delphi research should not be interpreted as necessarily excluding all others. Indeed, while declaring themselves to be in agreement with this sub-classification, various participating experts have also published their own sub-classifications. While characterizing each skill and sub-skill is important, creating arbitrary differentiations simply to force each and every sub-skill to become conceptually discrete from all the others is neither necessary nor useful. In practical contexts the execution of some skills or sub-skills may presuppose others.

Many of the CT skills and sub-skills identified are valuable, if not vital, for other important activities, such as communicating effectively. Also CT skills can be applied in concert with other technical or interpersonal skills to any number of specific concerns such as programming computers, defending clients, developing a winning sales strategy, managing an office, or helping a friend figure out what might be wrong with his car. In part this is what the experts mean by characterizing these CT skills as pervasive and purposeful.

Not every useful cognitive process should be thought of as CT. Not every valuable thinking skill is CT skill. CT is one among a family of closely related forms of higher-order thinking, along with, for example, problem-solving, decision making, and creative thinking. The complex relationships among the forms of higher-order thinking have yet to be examined satisfactorily.

Modeling that critical spirit, awakening and nurturing those attitudes in students, exciting those inclinations and attempting to determine objectively if they have become genuinely integrated with the high quality execution of CT skills are, for the majority of panelists, important instructional goals and legitimate targets for educational assessment. However, the experts harbor no illusions about the ease of designing appropriate instructional programs or assessment tools [1].

Healthy and well-armed instrumental systems thinking as a mass cultural achievement possible. And certainly vital. For, despite all our The computerized, the thinking in cognitive terms of our culture we are still in the deep Middle Ages. And the combination of the current technical equipment with the wildest infantile thinking clearly suicidal [3].

Literature:

1. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary. – «The Delphi Report». – By Dr. Peter A. Facione, Dean of the College of Arts and Sciences Santa Clara University. The Complete American Philosophical Association Delphi Research Report is available as ERIC Doc. No.: ED 315 423;
2. Paul, Richard W. Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ., 1990. – p.45;
3. <http://www.evolkov.net/critic.think/articles/Volkov.E.Critical.think>.
4. principles.introduction.html.

**Dmitriy Muchkin, Zharova Samal,
Apaeva Diana
(Pavlodar, Kazakhstan)**

CRITICAL THINKING – AS A MAJOR FACTOR IN THE FIGHT AGAINST DESTRUCTIVE CULTS

Despite the fact that it is often put forward allegations of excessive rationalism of our times and the need to "live heart" and feelings, the real situation is significantly different. In fact, as repeatedly proven social psychology, modern man in most cases, is not guided by a true reflection and social reflexes and emotional reactions. The main fundamental principle of social psychology tied for first place among the factors that determine a person's behavior, beliefs, again: "The impact of any" objective "stimulus situation depends on personal and subjective importance attached to it by man. Just... a situation that is interpreted by man, is the only true stimulus " [1].

For many normal social situations or circumstance is relatively harmless, or even inevitable, but it is extremely dangerous in terms of aggression of destructive cults. One of the main reasons for the success of destructive cults – operation of the human need for certainty and a clear reference points, needs at least an illusion-to-one and easy recognition of truth and falsehood, good and evil. The only means of modern culture and the whole of human civilization, which can simultaneously quench their thirst for certainty by clear benchmarks, and significantly reduce the risk of immersion in the illusion – is critical thinking. The existence and relative success of destructive cults indicate just the fact that the world is not "too rational" (that cults are strongly advocate the "liberation of the mind", "following of feelings and emotions," etc.), but rather, in the Many people do not reach at least the minimum necessary degree of rationality.

Accordingly, the problem of a healthy mind in connection with destructive cults should be viewed as a problem of deficiency of this essential component in today's culture. Destructive cults not only deprive people of the critical (healthy) thinking how much use and exacerbate or its complete absence or weakness and lack of skills per se. And it is in this environment, and they get so wide spread and serious. Imperfect manifestations of the human psyche often imperfect only in certain circumstances and in certain respects, and in others may be perfectly appropriate and justified. These weaknesses can be seen as the inevitable moments of cultivation by man of his best qualities.

Practice shows that whatever detailed negative information about destructive cults can not solve the problem and is efficient not for all. Besides, a complete and sustainable rehabilitation of destructive cults' victims is possible only in case of the formation of critical thinking and realistic "self-image" in their minds.

Destructive cults are not an isolated problem that should be solved with the use of isolated means. They are, just like any destructive phenomena, the indicators of much more fundamental problems of modern society. That is why it is necessary to formulate and solve them with utmost consideration and care. They can be referred to as the 'diseases of growth' when there appear certain disproportions in the development of different sub-systems of such complex systems as society and personality. A person comes across the problems concerning which he/she doesn't have enough experience and hence he/she doesn't have reliable and tested skills of their solving, neither he has spontaneously formed or consciously built cultural mechanisms to master and cope with them effectively. On the cults side there is the deficiency of the cognitive skills that are necessary for the new epoch; basal cognitive vulnerability; instability of social and individual psychological systems. To provide the health of person and society it is necessary to terminate the deficiency in the intellectually-reasonable culture of society, decrease cognitive vulnerability of a person and push the cults in their weakest point – inability to oppose anything to real reasonable critical thinking. The today achievements in the sphere of social psychology and in teaching the skills of critical thinking allow us organizing quite an efficient preventive protection from the influence of criminally-manipulative groups as well as helping their victims. The principles and the skills of critical thinking together with the adequate social psychological knowledge about the real features of a person and social interaction have such a universal, evident and pragmatic character that they can be the firm ground to master and cope with any subjective distortion and delusive ideological barriers.

Critical thinking – is the most important factor for the channel not only undermine the positions of destructive cults, but also any other attempts manipulative exploitation of imperfections of the human mind and thought.

The basic principles (signs) and healthy skills (critical) thinking can be divided into two groups:

- basic philosophical and methodological principles, including the relevant provisions of the general scientific and philosophical, as well as some of the specific provisions of the fundamental science of psychology;

- specific instrumental principles.

If obschemirovozzrencheskie formulate the principles of healthy thinking, they will be like the following:

- Recognition and acceptance of the fundamental cognitive imperfection of any human being;
- recognition of his inexhaustible capacity for self-deception and illusion due to indirect and not direct contact with reality;
- recognition that such imperfection can be substantially corrected (offset) certain skills due to objective reality, and the reality check of himself;
- recognition of the existence of issues without (human) responses and phenomena without (human) sense, that is, just the unknown (or unknowable), uncertain, unknown, unknown;
- rejection of the extreme desire to provide answers to all the questions and give all the meaning in the form of unjustified revelations and fantasies passed off as truth;
- recognition of uncertainty (no faith, no knowledge) in a number of issues as a normal aspect of human existence;
- recognition that only a person's very existence in tangible real world is infinitely self-sufficient basis for a rich and meaningful life without the involvement of the supernatural or extraterrestrial "causes" and "senses";
- the recognition that a person as an individual has only one life to which and after which there is a human life, such as this-worldly and yet extremely lonely;
- confession of faith only in the best reasonably as one of the essential components of the mind and life of a person, but does not justify the rejection of critical thinking, or the results of critical thinking.

Specific features of the instrumental healthy thinking is best seen in comparison with the ordinary way of thinking [2].

Comparison of characteristics of ordinary and critical thinking [3]:

Skillful Thinking		Conventional thinking
Assessing judgment	-	Conjectural assumption
Considered judgment	-	Preference
Classification	-	Grouping
Admission	-	Belief
The logical formulation of conclusions	-	Drawing conclusions
Understanding the principles of	-	Combining the concepts by association
The construction of hypotheses	-	The assumption (without good reason)
Offer opinions with arguments	-	The offer opinions without arguments
The formulation of judgments based on criteria	-	The formulation of judgments without relying on the criteria

Comparison of the best qualities and shortcomings of thinking [4]:

Thinking on the basis of best principles		Poor-quality thinking
Clarity	vs.	Ambiguity
Accuracy	vs.	Inaccuracy
Concreteness	vs.	Uncertainty
Thoroughness	vs.	Error
Relevance (importance)	vs.	Irrelevance (NS)
Consistency (consistency)	vs.	Inconsistency (inconsistency)
Consistency	vs.	Illogicality
Depth (fundamental)	vs.	Superficiality
Completeness	vs.	Imperfection
Significance	vs.	Triviality (banality)
Integrity (fairness)	vs.	Bias (bias)
Adequacy (for goal)	vs.	Inadequacy

If the pattern shown on the two sides of the table thinking to try to compare the major antimanipulyativnye social and psychological qualities of a man with his vulnerable side, you get something like this:

Compare antimanipulyativnyh and promanipulyativnyh personality traits [2].

Antimanipulyativnye quality		Vulnerable to manipulation quality
Reflexivity	-	Reflexively (social automatism)
Personal autonomy	-	Conformity
Constructive (active and prospective) adaptability	-	Case (passive and momentary) opportunism

The ability to objective knowledge	-	Subjective perception of reality
Self-criticism and overall criticality	-	Self-deception and belief in the illusion of
Change and development (lability, dynamism, flexibility)	-	Stereotyping (inertia, inertia, stiffness)
The flexibility and complexity	-	The need for unique determination
Independence	-	Orientation to authorities
Constructive conflict	-	Focus on the behavior of the majority
Freedom	-	Dependence

The juxtaposition of the three tables in the quality of thinking and behavior in reality are not mutually exclusive, but represent different parties and different degrees of manifestation of one and the same – a controversial person in controversial circumstances. As there is a world of absolute good and absolute evil, and there is only a sophisticated mix of pros and cons of having a real, and in this sense the situation for absolute positive or negative value – but only in relation to human life and human perception – so there is no absolutely good and absolutely bad characteristics of human thought and behavior.

In the end, I would like to note once again that the only means of modern culture and the whole of human civilization, which can simultaneously quench their thirst for certainty by clear benchmarks, and significantly reduce the risk of immersion in the illusion – is critical thinking.

Literature:

1. Ross, L., R. Nisbett person and the situation. Perspectives of Social Psychology / Per. from English. – Moscow: Aspect Press, 1999. – S. 46-47
2. <http://evolkov.net/critic.think/articles/Volkov.E.Healthy.thinking.against>.
3. cults.eng.html
4. Lipman, M. (1988). Critical Thinking: What can IT be? Educational Leadership. (46) 1, 38-43.
5. Paul, RW (1990). Critical Thinking: What every person needs to survive in A Rapidly changing World. – Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ.

**Бакытгуль Абыканова, Шара Сырбаева Жеткербаевна,
Гульдана Бекова, Сандугаш Ильясова
(Атырау, Қазақстан)**

ELECTRONICS WORKBENCH ПРОГРАММАСЫМЕН ТРИГГЕРЛЕРДІ ЗЕРТТЕУ (ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫС)

В статье рассмотрены схемы и методы исследования триггера. Приводится лабораторное задание, содержание отчета. Лабораторная работа выполняется с помощью моделирующего программного комплекса Electronics Workbench.

In the article the scheme and methods trigger. Is a laboratory setting, the contents of the report. Lab work is done by modeling software system Electronics Workbench.

1. Жұмыстың мақсаты

– Логикалық элементтерді қолдана отырып, асинхрондық триггерлер мен статикалық басқару триггерлердің схемасын құру;

– Триггерлердің жұмыс істеу принципін зерттеу;

– Триггерлер микросхемаларының жұмысымен танысу.

2. Қажетті құралдар мен қосымша құрылғылар

– Кілттер

– Жарық диодты индикаторлар

3. Теориядан қысқаша мағлұмат

Electronics Workbench программаны пайдалану үшін және модельдеу мүмкіндіктерін анықтау үшін мәзірлер жүйесін және олардың командаларын қарастырайық. EWB программасы стандартты Windows интерфейсын пайдаланады, бірақ оның кейбір мәзірлері мен командаларының осы программада істелетін мәселелердің сипатына сәйкес ерекшеліктері бар.

Екі орнықты күйі бар, сыртқы басқарушы сигналдың көмегімен бір күйден екінші күйге шұғыл өтетін электрондық құрылғыны триггер деп атайды. Триггерлерді электрондық есептегіш машиналарда, автоматика мен телемеханикада ақпараттарды сақтау, логикалық және цифрлік сигналдарды санау, импульстерді жиіліктері бойынша бөлу және оларды потенциалдық деңгейлерін ауыстырып қосу және т.б. көптеген мақсатпен қолданады. Өндірісте кеңінен таралған жадылық құрылғылар тоғына интегралдық тиггерлер жатады. Ақпаратын қызметтеріне қарай олар: RS, T, D, JK және т.б. болып бөлінеді. RS – триггер орнатушы немесе нұсқаулы триггер деп аталады. Оның себебі: сигнал «S» кіріс жолына берілгенде негізгі шығыс жолы Q – де «1» пайда болуы керек те, ал «R» – ге сигнал берілгенде, онда «0» пайда болуы керек. Сонымен, «S» «1» – лік кіріс жолы да, «R» «0» – дік кіріс жолы болып саналады. RS – триггердің шартты белгісі төменде көрсетілген. Оның кіріс жолдары жоғарыда айтылғандай S және R әріптерімен белгіленіп негізгі шығыс жолы Q-мен белгіленген. Көріп

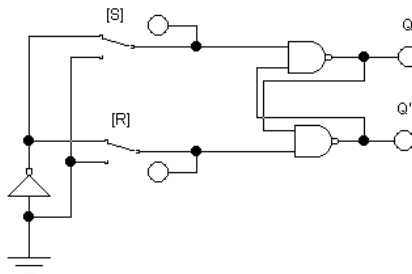
отырғанымыздай триггердің Q-ге қарсы шығыс жолы да бар: $Q=1$ болғанда, $=0$, немесе $Q=0$ болғанда, $=1$. Сондықтан да шығысы инверсиялық шығыс жолы немесе терістеме шығыс жол деп аталып, оның шығыс нүктесі терістеме белгісімен белгіленеді.

JK – типті триггер – бұл сызбаның екі тұрақты күйі бар және J мен K кірістері бар, олар $J=K=1$ шартында алдыңғы күйдегі инверсияны жүзеге асырады. ($J=K=1$; $Q_{n+1} = Q_n$). Мұндай қондырғы T-триггері сияқты жұмыс істейді. Қалған жағдайларда JK – триггері RS-типті триггері сияқты жұмыс көрсетілген. J мен K кірістеріне бірдей уақытта логикалық бірлік сигналын берген жағдайда триггер сәйкес тура келу сызбалар көмегімен оның бастапқы күйіне тәуелді «1» немесе «0» күйіне орнығады (яғни, T-типті триггер сияқты). Егер сигнал J мен K кірістеріне берілсе, онда триггер RS – типті триггеріне «1»немесе «0» күйіне сәйкес орнығады. JK – типті триггер жан-жақты болып келеді, оның негізінде қиын емес коммутациялық өзгерістер көмегімен RS-, D-, T-триггерлерін алуға болады. JK – триггер негізінде кез – келген триггерді жинауға болады делік. Мәселен, осы JK – дан T – триггер жасау үшін, оның барлық J және K ену жолдарын біріктіре қойып, оған «1» сигналын беріп, санақ импульстерін C – ену нүктесіне берсе болғаны. Ал мұндағы R жолдарының қажеттілігін санауыштар құра бастағанда байқауға болады [1, с. 528].

4. Жұмыстың орындалу тәртібі

EWb-1. Асинхрондық триггерлерді зерттеу

1. Инверсиялық шығысы бар RS-триггердің (сурет 1) схемасын құру және оның жұмыс істеуін зерттеу. Нәтижелер кестеге жазылады. Алынған нәтижелер бойынша триггердің жұмыс істеу режимі туралы қорытынды жасалады.

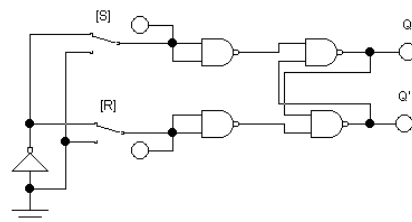

Сурет 1. RS-триггер

Кесте 1. RS-триггердің ақиқат кестесі

R	S	Q	Q'
0	1		
1	0		
	1		

2. Түзу кірісті RS-триггердің (сурет 2) схемасын құру және оның жұмыс істеуін зерттеу. Нәтижелер кестеге жазылады. Алынған нәтижелер бойынша триггердің жұмыс істеу режимі туралы қорытынды жасалады.

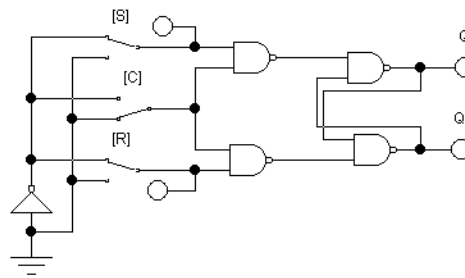
Сурет 2. Түзу кірісті RS-триггер

Кесте 2. Түзу кірісті RS-триггердің ақиқат кестесі

R	S	Q	Q'
1	0		
0	1		
	0		

EWb-2. Синхрондық триггерлерді зерттеу

1. Статикалық басқармалы RS-триггердің (сурет 3) схемасы құрылады және оның жұмыс істеуі зерттеледі. Нәтижелер кестеге жазылады. Алынған нәтижелер бойынша триггердің жұмыс істеу режимі туралы қорытынды жасалады.

Сурет 3. Синхрондық триггер

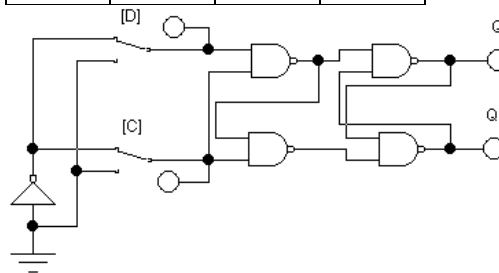
Кесте 3. Синхрондық триггерлерді ақиқат кестесі

C	R	S	Q	Q'

2. Статикалық басқармалы D-триггерінің (сурет 4) схемасы құрылады және оның жұмыс істеуі зерттеледі. Нәтижелер кестеге жазылады. Алынған нәтижелер бойынша триггердің жұмыс істеу режимі туралы қорытынды жасалады.

Кесте 4. D-триггердің ақиқат кестесі

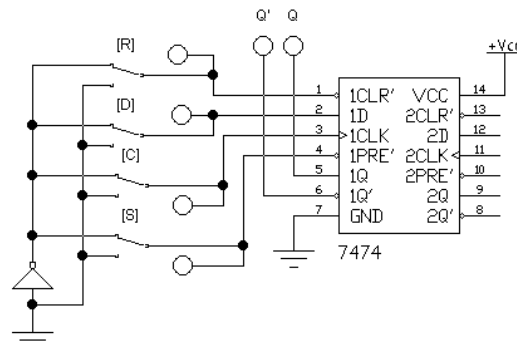
C	D	Q	Q'

Сурет 4. D-триггер

EWb-1. Триггерлердің микросхемаларын зерттеу

1. D триггерінің микросхемасының жұмысы зерттеледі және оның нәтижелері кестеге еңгізіледі. Алынған нәтижелер бойынша триггердің жұмыс істеу режимі туралы қорытынды жасалады [2, с. 17]

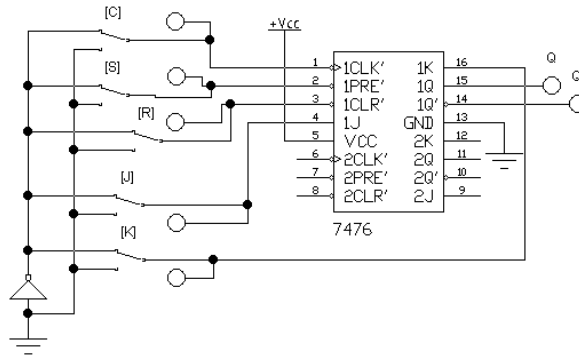

Сурет 5. Триггерлердің микросхемалары

Кесте 5. Ақиқат кестесі

C	D	Q	Q'

2. JK-триггерінің микросхемасын зерттеледі және нәтижелері кестеге еңгізіледі. Схемасы құрылады және оның жұмыс істеуі зерттеледі. Алынған нәтижелер бойынша триггердің жұмыс істеу режимі туралы қорытынды жасалады

Сурет 6. JK-триггер

Кесте 6. Ақиқат кестесі

R	S	Q	Q'
1			
0	0		
	1		
	0		

5. Бақылау сұрақтар

1. Асинхрондық триггерлер схемасының жұмысы.
2. Синхрондық триггерлер схемасының жұмысы.
3. D-триггерінің микросхемасының кіріс сигналдарының берілуі.
4. JK-триггерінің жұмыс істеу режимі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Угрюмов Е.П. Цифровая схемотехника. – СПб.: БХВ – Санкт-Петербург, 2004 – 528 с.
2. Электротехника и электроника в экспериментах и упражнениях. Практикум Electronics Workbench : В 2-х томах /Под общей редакцией Д.И.Панфилова. М.: ДОДЭКА, 2000. – 17 с.

Бакытгуль Абыканова, Гულიмира Ташкеева
 (Алматы, Қазақстан),
Гульдана Бекова, Айгерим Ибатоллина
 (Атырау, Қазақстан)

ДЕМУЛЬТИПЛЕКСОРДЫ ЗЕРТТЕУ

Жұмыстың мақсаты:

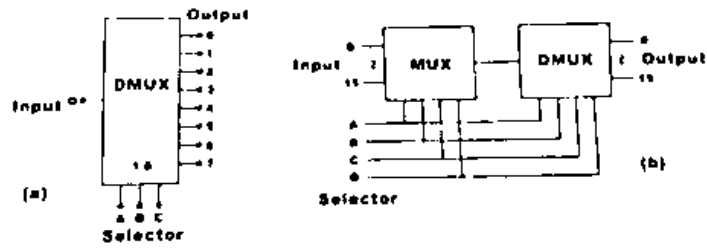
1. Демультимплектордың жұмыс істеу принципін түсіну.
2. Демультимплекторды қолдана отырып, CMOS интегралдық схемасын құру.

Қажетті құрал-жабдықтар:

- KL-22001 электр схемасының тақтасы.
- KL-26004 логикалық схеманың тәжірибесінің комбинациялық модулі.

Теориядан қысқаша мағлұмат

Демультимплектор немесе DMUX мультимплектордың толық қарама-қарсы негізгі логикалық сұлбасы. DMUX бір кірістен және бірнеше шығыстан тұрады. Кірісі кез келген шығысқа терминал арқылы жалғанады. Сонымен бірге демультимплекторды «мәліметтерді үлестіруші» деп те атайды (Сурет-1).

Сурет-1. Демультимплексордың негізгі логикалық сұлбасы

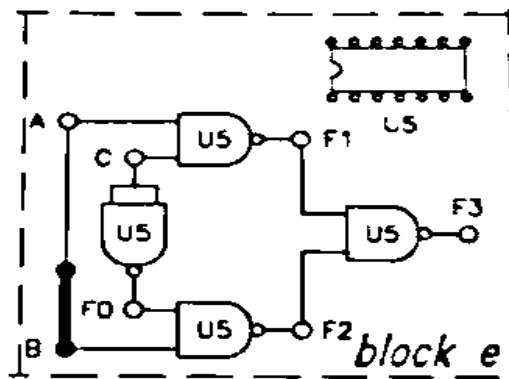
А, В және С үш клемма төменгі логикалық сұлба болғандықтан (CBA=000), D кірісіндегі мәліметтер 0-ші нөмірдің шығысына жіберіледі. CBA=010 болғанда, кірісі 2-ші нөмірдің шығысына беріледі. Селектор ұжымдық ахуал мәліметтердің демалыстарын орналастырылуды анықтайды. CBA=111 болғанда, мәліметтер соңғы шығысқа жіберіледі (7-ші нөмір). Мультиплексор мен демультимплексорды топтастырып, электр берілісі

желілерінің тиімділігін жоғарылатып, берілу қашықтығының жүйелері ұзақ орнатылады. 16 кірістен, 16 шығыстан және 4 селекторлардан тұратын MUX-DMUX комбинациялық сұлбаларынан құралады (Сурет-1) [1, с.18]. Төрт шығысы бар демультимплексордың адресі таңдау логикасы бойынша мультиплексордікіндей 4 кірісі бар. Демультимплексордың коммутациялық мүмкіндіктерін белгілеу үшін мультиплексорға ұқсас жазуды пайдалануға болады (1→ n), мұндағы n – демультимплексордың шығыстарының саны. Осы (1-2) демультимплексордың екі шығысы бар, ал (1→4) демультимплексордың 4 шығысы бар. Демультимплексорлар да толық және толық емес болуы мүмкін [2, с.82].

Жұмыстың орындалу тәртібі

А. Негізгі логикалық элементтер арқылы демультимплексордың 1 – ден 2 – ге дейінгі схемасын құрастыру

1. KL-26004 модулін KL-22001 электр схемасының тақтасына орнатып, е блогын табыңыз. 2 – суретке қарай отырып, KL-26004 модулін KL-22001 дегі тұрақты ток көздерінен +5В кернеуіне қосамыз [1, с.18].
2. А ны 85 SW0, С ны SW3 дерек аударғышына, ал F1 және F2 шығыстарын сәйкесінше L0, L1 логикалық индикаторларына қосамыз.
3. С ні 0 – ге тең деп, А өзгерте отырып, F1, F2 шығысының мәнін (кесте 1) жазамыз.
4. С ні 1 – ге тең деп, А өзгерте отырып F1, F2 шығысының мәнін (кесте 1) жазамыз.

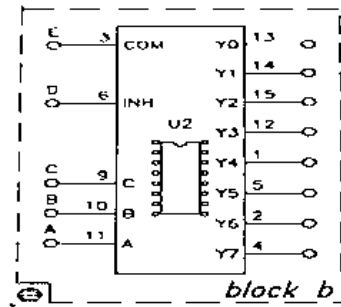
Сурет-2 (KL-26004 блок е)

Кесте 1

C	A	F ₁	F ₂
0	0	1	1
	1	1	0
1	0	1	1
	1	0	1

В. 1-8 ге дейінгі демультимплексордың интегралдық схемасын құрастыру

1. KL-26004 модулін, KL-22001 электр схемасының тақтасын орнатып, б блогын табу керек. 4 – суретке қарай отырып, KL-26004 және KL-22001 модулін ток көзінен +5В кернеуіне қосамыз. U2 тәжірибеде қолданылады

Сурет-4 (KL-26004 блок b)

2. E және D қосқыштарын сәйкесінше D0, D1 қосыңыз. A және B, C сәйкесінше SW0, SW1, SW2 дерек қабылдағыштарына, Y0-Y7 шығыстарын L0-L7 логикалық индикаторларына қосу керек.

3. D=0 болғанда 1-0-1-0 тізбегін E кірісіне жалпы қолдана отырып Y0-Y7 шығысын бақылау керек. D=1 болғанда 1-0-1-0 тізбегін E кірісіне жалпы қолдана отырып, Y0-Y7 шығысын бақылау керек.

4. D=0 болғанда E (1-0-1-0) тізбегін кезекпен орындай отырып A, B, C мәндерін 2 – кестеге жазамыз.

Кесте 2

C	B	A	Y ₀	Y ₁	Y ₂	Y ₃	Y ₄	Y ₅	Y ₆	Y ₇
0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Под редакцией Д.И.Панфилова. Электротехника и электроника в экспериментах и упражнениях. Практикум на Electronics Workbench. Том 2. М.: «Додэка», 2001. стр.18-21
2. М.М.Ельянов. Практикум по радиоэлектронике. М.: «Просвещение», 1977. стр.82-90

Юлія Веселка
(Київ,Україна)

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Педагог знаходиться в постійному пошуку нових засобів навчання, керуючись принципом «поєднання гри та навчання». При навчанні

дітей дошкільного віку велике значення надається методам розвиваючого навчання, а саме систематизації пропонованих знань і вмінь, використання наочних допоміжних засобів, що мають на меті полегшити дитині процес пізнання, формування умінь виконувати завдання певного типу і застосовувати їх у нових умовах.

Навчання за програмою «Світ англійських пригод» здійснюється в групах. А група – це колектив. Для досягнення добрих результатів неодмінною умовою є комфорт і відкритість, створення доброзичливої атмосфери в групі дітей, вміння їх дбайливо ставитися до своїх однолітків, проявляти доброту й увагу. Це є необхідною умовою успішного виконання будь-якого завдання в процесі навчання.

У роботі з дітьми на успіх навчання впливає не тільки методично сплановане викладання предмета, а й внутрішній настрій педагога, його творчий підйом, бажання подарувати радість тим, хто прийшов його послухати. Успіх навчання і ставлення дітей до предмета багато в чому залежить від особистості педагога, від його яскравості, емоційності, вміння використовувати ігрові прийоми. Перетворити заняття в гру, зробити її незабутньою – ось завдання педагога.

Матеріал засвоюється набагато краще, якщо будуть встановлені міжпредметні зв'язки. Дітям дошкільного віку англійську мову доцільно викласти як специфічний розділ ознайомлення з навколишнім світом. Тобто, протягом першого півріччя розповідати англійські казки, знайомити з англійським фольклором. Потім відправитися в подорож по глобусу, формуючи у дошкільнят уявлення

про розмаїття світу. До кінця першого року навчання плавно перейти до Англії, познайомити дітей з архітектурою (не буквально), зі столицею та її визначними пам'ятками, показати короткі рекламні фільми або презентації про Лондон, влаштувати виставку малюнків «Подорож в Лондон», вивчити англійські народні рухливі ігри, зробивши акцент на те, що в них грають англійські діти.

Однією з головних задач на початковому етапі навчання є постановка правильної вимови, тому особливу увагу необхідно приділити такому етапу уроку як фонетична зарядка.

Для дітей особливу трудність представляють специфічні звуки англійської мови. Якщо дитина неправильно вимовляє слово, необхідно м'яко і ненав'язливо виправляти помилки, адже навчити завжди легше ніж переучувати. Для постановки звуків використовуємо на уроках вірші «Little Kitty», «Why do you cry?», «Willy?».

На етапі, коли дитина починає вимовляти англійські слова, необхідно ввести особливу гімнастику, тобто невеликі артикуляційні вправи на постановку звуків, пропоновані дітям у вигляді казок.

Діти краще сприймають і засвоюють матеріал, якщо він якийсь обігрується, інсценується, в цьому хорошу допомогу надають вірші, міні – сценки. Можна розіграти діалоги або вірші з використанням м'яких іграшок, лялькового театру.

Беручи до уваги швидку стомлюваність дітей, на занятті не можна обійтися без фізкультпаузи. Практика показує, що слова пісень («Hands up, Hands down», «Walking, walking, hop, hop, hop», «One and two and three and four» тощо), супроводжуваних рухами, діти запам'ятовують вже через заняття. Таким чином, ми досягаємо подвійної мети: невеликий перепочинок і запам'ятовування нових слів.

Основним видом діяльності дітей дошкільного віку групи є гра. Але ігрова форма навчання не повинна бути самоціллю: вона покликана служити формуванню конкретних навичок і вмінь у всіх аспектах мови та видах мовленнєвої діяльності. Всі етапи занять переплетені в єдиний сюжет і обов'язково включають в себе ігрові моменти або гри.

Заключним етапом кожного заняття є перегляд мультфільмів англійською мовою.

Коли діти вже придбали певний запас знань, можна провести нетрадиційне заняття, наприклад, конкурс або змагання з врученням заохочувальних призів («Підбери риму», «Відгадай загадку», «Чия команда згадає і заспіває більше пісень», «Вгадай тварину»). Такі заходи, що виконують функцію контролю освоєних мовних компетенцій дошкільнят, створюють атмосферу комфорту і стимулюють інтерес до англійської мови.

Основою програми є ідея послідовного саморозвитку в дитини здібностей до творчого мислення при наявності певних умов, що сприяють цьому розвитку.

Мета програми: сприяти всебічному розвитку особистості дошкільників через виховання стійкого інтересу до оволодіння англійською мовою, розвивати творчі здібності вихованців.

Завдання: залучати дитину до англійської мови і культури, спонукати дитину до самостійного вирішення комунікативних завдань на англійській мові в рамках тематики, навчити елементарного діалогічного і монологічного мовлення, розвивати фонетичний слух,

створити умови для повноцінного і своєчасного психологічного розвитку, а саме розвивати мислення, пам'ять, увагу, уяву, кмітливість, волю.

Заняття починається з привітання, пальчикова гімнастика, потім пісні-танці, перегляд мультиків (5 хвилин), карток з квітами, цифрами, презентацій з різними словами по темам (іграшки, природа, частини тіла, тварини). Півгодини дуже активно займаються діти, потім вони йдуть грати з мамами, готується творчий етап – малювання, аплікація з певної теми, порушеної в ході уроку (дощик з парасолькою, яблуко, рибки, – про що співали, танцювали – то і на папір). Потім знову гра – з ляльками, хоровод, пісні (the wheels on the bus), потім колискова для ляльок, заспівування «goodbye» по – англійськи.

Безперечно необхідно спочатку навчити говорити «hello», «goodbye» дітей. Знову ж можна використати одну з ляльок, яка махає ручкою, вітаючи і прощаючись, але якщо ляльок немає, цілком можна продемонструвати це самім. Необхідно підняти діток до кола, та по черзі привітати один одного по колу, використовуючи імена, обов'язково демонструється завдання або з самим спритним з учнів.

Можна також пограти в м'ячик в колі, щоб повторити матеріал. Далі відпрацювання «goodbye», можна помахати ручкою і розбігтися в різні боки, навіть сховатися, потім зібратися (тут можуть виникнути складності, зібрати дітей не так просто) і сказати один одному "Hello", при бажанні повторити кілька разів. Це звичайно ж ще буде залежати від розмірів приміщення і наявності меблів, активності дітей та іншого. Така плідна робота дозволяє впродовж місяця навчити діток вітатися, реагувати на прохання повернути ляльку – іграшку, стати в хоровод і т.д.

Особливістю такого навчання є те, що необхідно робити все дуже швидко, щоб дітки не стомилися, змінюючи один вид діяльності на інший.

Отже, основоположні моменти концепції дошкільного навчання зводяться до використання широкого спектру методів, прийомів, форм і засобів навчання. При цьому враховуються індивідуальні особливості дітей, а також особливості їх загальнокультурного розвитку та сім'ї. Таким чином, основними прийомами є :

а) імітація;

б) створення образів: візуальних, музичних, пластичних.

Як наслідок – домінування невербальних засобів навчання на заняттях (картинок, образів, музики, танців);

в) використання навчальних ігор;

г) загадки;

д) драматизація міні-спектаклів, що сприяє усуненню психологічного бар'єру у дітей, підвищення самооцінки, значущості, що передбачає методика успіху.

Педагог на заняттях використовує такі види роботи:

1. Робота над вимовою: скоромовки, римування
2. Робота з іграшкою: діалог з іграшкою, опис іграшки
3. Робота з картинкою: опис картинки, гра "Що зникло", "Знайди картинку"
4. Розучування і декламація віршів: конкурс віршів, розучування пісень
6. Інсценування коротких оповідань і п'єс
7. Ігри: рухливі, спокійні, творчі ігри
8. Відтворення ситуативних діалогів
9. Розповідь по картинці

Організація роботи в групі

На заняттях діти сидять і стоять півколом чи колом, як можна ближче до педагога, що допомагає їм добре бачити і чути його, і створює теплий психологічний клімат, а також дозволяє швидко змінювати види діяльності.

При виборі тематики, лексико-граматичних конструкцій враховуються рівень розвитку дітей, їх мотивація та інтереси, а також співвіднесеність з навчальними планами з розвитку пізнавальних здібностей і мови: українською мовою в дитячому саду. На цьому етапі навчання дітей і, виходячи з досвіду навчання англійської мови дітей даного віку, представляється доцільним ввести наступні теми: «Моя сім'я», «Мої іграшки», «Веселий рахунок», «Кольори веселки», «Тварини», «Тіло людини», «Пори року», «Магазин іграшок», «Мій дім», «Ми в кафе», «У саду чи в городі», «Подорож», «Ця дивовижна Англія».

Підсумкове заняття. Контроль засвоєних знань, умінь, навичок по темі. Підведення підсумків. Заохочення дітей за активність і успішність.

Контроль та оцінка діяльності дитини

На ранній стадії навчання англійській мові прямий контроль навчальних дій дітей може привести до негативних емоцій і зниження мотивації до вивчення англійської мови. Тому ми пропонуємо проводити контрольні заходи у вигляді різних інсценівок, концертів, свят, на які можна запросити батьків.

Предбачуваний результат

До кінця навчального року (травень) діти вміють:

- виокремлювати англійську мову в загальному мовному потоці.
- долати психологічний бар'єр у засвоєнні мови на англійській мові.
- вітатися, прощатися англійською мовою.
- відповідати на питання:

What is your name? – Як тебе звать? How old are you? – Скільки тобі років? What is it? – Що це? Whose toy is it? – Чия ця іграшка? What colour is it? – Якого це кольору? What season it is now? – Яке зараз пора року? Whose is this toy? – Чия це іграшка? Do you have a sister? – У тебе є сестра? Do you like you father? – Ти любиш свого тата? What can you see in the bedroom? – Що ти можеш побачити в спальні? What is your favorite fruit? – Який твій улюблений фрукт? Do you like to travel by...? Ти любиш подорожувати на...?

- називати предмети і явища природи,
- вимовляти деякі специфічні звуки англійської мови.

Так само діти набувають певне уявлення про культуру, традиції країни досліджуваної мови, розширюють свій кругозір.

А до того моменту, коли дитина піде в школу, у неї буде сформовано головне – інтерес до подальшого вивчення англійської мови і буде накопичено певний обсяг знань, який полегшить дошкільнику освоєння будь-якої програми навчання англійській мові в початковій школі.

Література:

1. Махина О.Е. Обучение иностранному языку дошкольников: обзор теоретических позиций // Иностранные языки в школе. -1990. -№ 1-с.38-42.
2. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению /Е.И. Пассов-М. : Русский язык, 1989-140с.
3. Рязанова И.С. Обучение английскому языку детей младшего возраста // Иностр. яз. в школе. 1992. № 1.с.62.
4. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. М., 1991.с.129.
5. Halliwell S. Teaching English in the Primary Classroom. Longman, 1992.

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ БІОТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ ЗА ДОПОМОГОЮ ІКТ

Серед чинників, що здійснюють все більший вплив на розвиток системи формування професійних якостей фахівця біотехнічного профілю в сучасних умовах, чільне місце посідає процес інформатизації системи освіти. Інформаційно-комунікаційні технології все ширше використовуються в якості суспільного продукту, який забезпечує інтенсифікацію всіх сфер економіки, прискорення науково-технічного прогресу, розвиток педагогічної науки.

Постає необхідність детального розгляду питань інформатизації освіти та інформатичної підготовки майбутніх фахівців біотехнічного профілю з метою формування в них інформатичної компетентності та розвитку інформаційної культури. Інформатична компетентність, за визначенням багатьох науковців (В.Ю.Биков, Т.В.Отрошко, О.М.Спірін та ін.), це: знання інформатики (інформатичних дисциплін) як предмета; використання комп'ютера як необхідного технічного засобу; активна соціальна позиція і мотивація суб'єктів освітнього простору на інформаційну діяльність; сукупність знань, умінь і навичок щодо пошуку, аналізу та використання інформації, даних і знань; ціннісне ставлення до інформаційної діяльності.

Інформаційна культура випускника ВНЗ – одна з вимог, що пред'являються сьогодні державними освітніми стандартами вищої професійної освіти. Вивчення феномена інформаційної культури показує, що, незважаючи на інтенсивний розвиток науки про інформаційну культуру, вичерпного його трактування не існує. Це пояснюється, на думку Н. Б. Зінов'євої, „багатовимірністю і складністю самого феномена, багатоаспектністю його розгляду і обмеженим часовим періодом його дослідження”.

Інформаційна культура фахівця біотехнічного профілю – це підсистема його професійної культури, що інтегрує в собі: розуміння цінності інформації для професійної діяльності, орієнтування в інформаційних потоках професійної (в тому числі іншомовної) інформації, знання, вміння та навички з організації інформаційно-професійної діяльності (пошуку, здобування, переробки, зберігання, створення та розповсюдження професійної інформації), потребу в творчій інформаційній діяльності та в постійному поповненні знань з метою професійного вдосконалення.

Високий рівень інформаційної культури випускника, в свою чергу, є основним чинником готовності фахівця до інформаційно-професійної діяльності.

Необхідне широке залучення можливостей ІКТ в навчальному процесі біотехнічного ВНЗ – від гуманітарних до фундаментальних, загальноінженерних і спеціальних дисциплін. Це дасть можливість значно інтенсифікувати процес представлення студентам неперервно зростаючих обсягів науково-технічної, екологічної, соціальної і медичної інформації, забезпечити якість засвоєння теоретичних і практичних знань, допоможе студентам самостійно отримувати знання на базі сучасних методів телекомунікацій і міжнародних університетських електронних мереж. Тому одним із найважливіших завдань інформатизації професійної підготовки майбутнього фахівця біотехнічного профілю є формування інтелектуального навчального середовища, в якому здійснюється навчальна діяльність студентів, і яке стимулює впровадження нових освітніх технологій, орієнтованих на підтримку активних форм і методів навчання.

Науковий і технічний прогрес, глобальне розповсюдження технологій, що створюються в найбільш розвинених країнах світу, служать одним із головних доказів на користь провідної ролі освіти в ХХІ столітті. Освіта, за висловленням Г.І.Ібрагімова, – це сила, що стабілізує розвиток інформаційного суспільства.

Мета сучасної системи освіти – дати людині необхідні знання і вміння, професійні компетенції, професійну культуру і світогляд, заснований на розумінні тенденцій розвитку людського суспільства, а також створити умови самовизначення місця і ролі конкретної людини в інформаційному суспільстві.

Інформатизація освіти виступає як стратегічно важливий напрям розвитку суспільства, будучи необхідною умовою вирішення найважливіших проблем не лише сьогодишнього, а й майбутнього суспільства. Тому інформатична компетентність є однією з ключових компетентностей сучасної людини і виявляється, насамперед, у діяльності з вирішення різних завдань із залученням комп'ютера, засобів телекомунікацій, Інтернету тощо.

Методики навчання й розвитку, соціальні й професійні вимоги, глобалізація комунікативних, економічних і політичних проектів, пов'язаних з побудовою нового суспільства, – все це сильно залежить від рівня залучення ІКТ в освітній процес. Інакше суспільству загрожує хронічне відставання в цих галузях і, по суті, неспроможність у вирішенні тих завдань, які ставить перед нами ХХІ століття.

Інформаційно-комунікаційні технології пропонують вражаючі можливості й перспективи застосування в процесі викладання та навчання, підтверджуючи тим самим, що людство знаходиться на порозі освітньої революції, результатом якої стануть кардинальні зміни у всіх галузях людського життя. Сьогоднішній рівень розвитку ІКТ закладає реальний фундамент для створення глобальної системи Інтернет-навчання, що допомагає людям створити відкрите інформаційно-освітнє середовище без меж. До найбільш важливих переваг у сфері запиту інформації, що надаються Інтернет, слід віднести збільшення доступності довідкових матеріалів і даних для всіх категорій

користувачів. Інтернет є достовірно відкритою технологією, що дозволяє користувачам з будь-якими апаратними і програмними засобами витягувати з мережі необхідну інформацію незалежно від місця знаходження баз даних і знань. Тим самим, у рамках національних освітніх систем долається нерівномірність розподілу інформаційних баз, зазвичай сконцентрованих у великих центрах.

Об'єднання інформаційних ресурсів різних країн і регіонів призводить не лише до підвищення доступності, а й до кількісного зростання та якісної різноманітності інформації, не вимагаючи від кожної освітньої установи або користувача придбання й обслуговування дорогого та складного устаткування, необхідного для розміщення великих обсягів інформації. Інтернет-системи дозволяють зберігати масу інформації різноманітного типу. Саме віртуальні бібліотеки стають джерелом інформації, до яких найчастіше звертаються студенти.

Студенти першого курсу біотехнічного ВНЗ здебільшого є користувачами ПК, володіють уміннями і знаннями роботи з програмними продуктами, використовують інформаційне поле Інтернету, володіють інструментальним апаратом доступу до будь-якої інформації та її технічної обробки. Проте саме тут виявляються недоліки в якості їх навчання. У більшості не розвинені навички системного мислення та осмислення одержаної інформації, тобто вони не володіють навичками і вміннями, що необхідні для освіти впродовж усього свого життя, навичками й уміннями перетворення інформації в привласнене знання.

З метою інтенсифікації професійної підготовки майбутніх фахівців, яким доведеться працювати в умовах інформаційного суспільства, що розвивається швидкими темпами, пропонуємо на біотехнічних спеціальностях організувати навчальний процес з дотриманням принципу інформаційно-діяльничого засвоєння навчального матеріалу та принципу інтелектуалізації творчості. Принцип інформаційно-діяльничого засвоєння навчального матеріалу передбачає різні способи роботи з інформацією на основі розвитку дослідницького методу: збирання, розподіл, структурування, трансформація значущої інформації, породження нової інформації з тієї, що є. Підвищення інтелектуалізації творчості студентів передбачає освоєння нових умінь (робота з довідковою літературою, пошук потрібних відомостей в заданій ситуації, переробка їх на основі систематизації, класифікації, комбінування, синтезу та ін.).

Майбутні фахівці біотехнічного профілю, створюючи ідеальні, спеціально сконструйовані віртуальні світи, спостерігаючи за ними, можуть здійснювати свою діяльність у них достатньо ефективно засобами інформаційних технологій. Таким чином, при створенні комп'ютерних навчальних систем для навчальних дисциплін на перший план висувається метод комп'ютерного моделювання. Розроблені на його основі засоби ІКТ дозволяють прогнозувати властивості й поведінку об'єктів вивчення в хімічних, біологічних, технічних і медичних науках, визначати послідовність дій з операції з ними і оцінювати їх наслідки. До спеціальних засобів, що здійснюють даний метод, відноситься набір професійних логічних засобів, комплекс приладних і програмно-інструментальних компонентів, які складають частину професійно-орієнтованого інформаційно-освітнього середовища і професійного світу фахівця біотехнічного профілю.

Інформаційні ресурси у сфері біомедицинської інженерії – це той самий прошарок між наукою та виробництвом, який впливає як на розвиток виробництва, створюючи нові технології, так і на розвиток науки, орієнтуючи її на нові проблеми та ідеї. Без розвитку інформаційних систем, створення і забезпечення доступу до інформаційних ресурсів неможливий прогрес у сфері БМІ. Галузь біомедицинської інженерії з огляду на свою специфіку має постійно підвищувати свій інтелектуальний потенціал завдяки взаємообміну результатами наукових вітчизняних і зарубіжних досягнень.

Одним із завдань системи інформаційного забезпечення біотехнічної наукової і професійної діяльності ми вважаємо функціонування інформаційних каналів трансферу технологій, тобто, створення умов для просування інноваційних технологій, високотехнологічної продукції та послуг на внутрішній та міжнародний ринки, скорочення витрат підприємств-виробників технологій на пошук замовників і партнерів у бізнесі, забезпечення юридичної чистоти відповідних угод і захисту прав інтелектуальної власності авторів технологій.

За допомогою інформаційно-освітнього середовища ВНЗ забезпечує рівноправний доступ і раціональний обмін інформаційними ресурсами, створює умови для самоосвіти, саморозвитку й формування інформаційної культури майбутніх фахівців.

Отже, завдяки використанню ІКТ в навчанні студентам надається можливість проявити самостійність і творчий підхід до вибору способів пошуку інформації відповідно до наявних і отриманих на заняттях умінь: знаходити інформацію в різних джерелах; систематизувати її за заданими ознаками; бачити інформацію в цілому, а не фрагментарно, виділяти головне в інформаційному повідомленні, встановлювати асоціативні і практично доцільні зв'язки між інформаційними повідомленнями; включати інформацію з Інтернет у систему сформованих знань, використовувати ці знання при сприйнятті і критичному осмисленні інформації; інтерпретувати інформацію, розуміти її суть, адресну спрямованість, мету інформування; переводити візуальну інформацію у вербальну знакову систему і навпаки; чітко формулювати те, що дізналися з інформаційного джерела; відрізнити коректну аргументацію від некоректної, приймати особистісну позицію по відношенню до прихованого значення, аргументувати власні висловлювання, знаходити помилки в отриманій інформації і вносити пропозиції щодо їх виправлення; сприймати альтернативні точки зору і висловлювати обґрунтовані аргументи за і проти кожної з них; самостійно

трансформувати, представляти інформацію, видозмінювати її обсяг, форму, знакову систему, носій і ін.

Крім того, ІКТ розвивають ідеї програмованого навчання, відкривають абсолютно нові, ще не досліджені технологічні варіанти навчання, пов'язані з унікальними можливостями сучасних комп'ютерів і телекомунікацій. При цьому необхідно відзначити і негативні властивості комп'ютерних технологій: безмірне використання комп'ютерних засобів у навчальному процесі, відсутність дозування; захоплення продуктами масової культури, що знаходяться в мережі Інтернет; негативний вплив на здоров'я. Компенсацією цих негативних сторін є чітке усвідомлення мети і завдань використання комп'ютерних засобів, попереднє навчання і грамотне використання програмних можливостей, а також безперервне підвищення рівня кваліфікації користувача.

Література:

1. Гудирева О.М. Вплив нових інформаційних технологій навчання на активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів //Комп'ютерно-орієнтовані технології: Зб.наук.пр./Редкол. – К.:НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2003.– Вип.6.–С.25-36.
2. Гуревич Р.С. Формування інформаційної культури майбутнього фахівця як невід'ємна складова сучасної професійної освіти /Гуревич Р.С. //Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: Збірник наукових праць /За редакцією І.А.Зязюна та Н.Г.Ничкало. – Київ, 2003.–С.354-360.
3. Пономарьов О.С. Логіко-методологічні основи активізації професійно-пізнавальної діяльності студентів /О.С.Пономарьов, А.О.Харченко //Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал.–Харків:НТУ „ХПІ”,2009.–№4.–С.29-35.
4. Прадівляний М.Г. Формування професійно спрямованої іншомовної компетентності фахівців технічних та економічних спеціальностей засобами сучасних інформаційних технологій / Прадівляний М.Г.:Автореф. дис. канд. пед. наук. – Вінниця, 2006.–20 с.
5. Романова М.В. Развитие информационной компетентности студентов университета на основе конструктивистского подхода: Дис. канд.пед.наук /Романова М.В.–Магнитогорск, 2006.–172 с.
6. Солдатенко М.М. Методологічні аспекти організації самостійної пізнавальної діяльності студентів / М.М. Солдатенко //Неперервна професійна освіта: теорія і практика.–2002.–№2.–С.24-30.
7. Спиринов О.М. Информационно-коммуникационные и информатические компетентности как компоненты системы профессионально-специализированных компетентностей учителя информатики /О.М. Спиринов //Информационные технологии и средства обучения. 2009. №5 (13).– [Режим доступа]–Режим доступа к журналу: <http://www.ime.edu.ua.net/em.html>
8. Степанов В.К. Применение Интернета в профессиональной информационной деятельности / Степанов Вадим Константинович–М:Издательство ФАИР, 2009.–304 с.
9. Якушина Е. В. Методика обучения работе с информационными ресурсами на основе действующей модели Интернета /Якушина Е. В.: Автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 2002.–26 с.

Раиса Демиденко, Вера Омарова
(Павлодар, Казахстан)

СОДЕРЖАНИЕ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ

Профориентация школьников охватывает период от формирования познавательных интересов и интересов к труду до профессионального самоопределения выпускников школы. Ее актуальность сохраняется на всех ступенях образования и для всех участников образовательного процесса. При этом содержание профориентационной работы существенно отличается на каждой ступени обучения.

В системе профориентационной работы период учёбы в старшей школе является самым ответственным и направлен на содействие старшеклассникам в их профессиональном самоопределении.

Мотивы учения у 10-11-классников существенно отличаются от мотивов учащихся 7-8-х классов в связи с намечаемой профессиональной деятельностью. Если учащиеся 7-8-х классов, как правило, выбирают профессию, ориентируясь на любимый предмет, то учащиеся девятых классов начинают проявлять интерес к тем предметам, которые им пригодятся для подготовки к выбранной профессии. Подростки 13-14 лет смотрят в будущее с позиций настоящего, старшеклассники – с позиций будущего.

Выбор профиля обучения во многом зависит от мотивации учащихся. Можно выделить несколько типов мотивации, которые оказывают влияние на первый профессиональный выбор:

1. Мотивация с ориентацией на интересы и профессиональные склонности школьника, его способности, возможность углублённого изучения определённых предметов, реальная успеваемость.

Учащиеся с такой мотивацией принимают наиболее осмысленное и осознанное решение при выборе профильного класса.

2. Предрешенная мотивация: мнение родителей, родственников, желание продолжить семейную профессиональную традицию.

Старшеклассники, идущие по пути предрешённости, не принимают на себя ответственность за принятое решение. На первый взгляд, эта ситуация выглядит вполне благополучно как для самой личности так и для окружающих.

3. Рекомендации учителей, личность классного руководителя профильного класса. Подобные установки сужают пространство профессионального выбора.

4. Мотивация с ориентацией на сверстников: возможность учиться с друзьями в одном профильном классе, советы друзей и одноклассников.

5. Прагматическая и престижная мотивация: стремление учиться в каком-то определённом ВУЗе, ориентация на высокооплачиваемую работу, престижную должность.

6. Мотивация с ориентацией на успех или на избегание неудач. Учащиеся, ориентирующиеся на успех, выбирают профильный класс, учитывая свои интересы и способности, а также выстраивают более чёткую профессиональную перспективу.

Этапы формирования профилей.

В конце первого полугодия 9 класса разворачивается основной этап, завершающийся формированием будущих профильных классов. Этот этап включает следующие шаги:

1. Опрос учащихся и родителей о планируемом профессиональном выборе, его причинах, об определяемом им запросе на изучение общеобразовательных предметов и дополнительных курсов.

2. Определение возможных профилей, которые будут востребованы девятиклассниками.

4. Проведение диагностической «игры» для девятиклассников и их родителей: оценивание и определение профиля на основе учета множества факторов (семейные традиции, склонности учащегося, способности учащегося, мнение родителей, возможность продолжения образования и карьеры, рекомендации учителей, школьного психолога и др.).

5. Подача девятиклассниками и их родителями заявок на обучение в старшей школе по тому или иному профилю.

6. Принятие решений педагогическим коллективом старшей школы (или сети старших школ) об организуемых в следующем учебном году профильных классах.

7. День открытых дверей в старшей школе (сети): демонстрация имеющихся на старшей ступени возможностей, конкретизация предлагаемых образовательных услуг, представление будущих преподавателей профильных классов, презентация ими концепции преподавания предмета.

8. Выявление мнения учащихся о распределении вариативного компонента учебного плана с учетом выбранного профиля.

9. Имитационная игра учителей 10 классов «Распределение вариативного компонента базисного учебного плана в соответствии с выбранными учащимися профилями». Сопоставление результатов игры учителей с обобщенным запросом учащихся, выработка консенсуса в виде профильных учебных планов.

Модель профильного обучения основывается на сочетании базовых общеобразовательных, профильных и элективных курсов.

Особую трудность на этапе внедрения профильного обучения представляет разработка элективных курсов. Они призваны выполнять две важнейшие функции.

Первая состоит в том, чтобы поддерживать содержательное изучение основных предметов на заданном профилем высоком уровне, углублять и усиливать прикладной аспект школьных знаний.

Вторая функция элективных курсов носит ярко выраженную профориентационную направленность.

Элективные курсы профориентационного плана наиболее востребованы в современной школе, так как благодаря ним будут решены такие непростые задачи, как:

– получение непротиворечивых данных о склонностях и возможностях школьников и разделение их по профилям обучения;

– обеспечение широкого диапазона вариативности профильного обучения за счет комплексных и нетрадиционных форм и методов;

– дополнительная поддержка некоторых групп учащихся (проблема трудоустройства инвалидов, выбор девушками деловой карьеры, освоение юношами спортивных классов основ охранной деятельности, преодоление тревожными школьниками ситуаций конкуренции на экзамене или поступлении на работу и др.);

– выработка гибкой системы кооперации старшей ступени школы с учреждениями дополнительного и профессионального образования, а также с предприятиями и общественностью микрорайона, города, региона.

Совершенно понятно, что учебные занятия профориентационных курсов профильной подготовки чрезвычайно многообразны по методам их проведения. Важно, чтобы профориентационная составляющая присутствовала также и в элективных курсах по профильным предметам. Тем самым будут созданы условия для применения знаний по предмету для решения вопросов профессионального и жизненного самоопределения выпускников.

10. Предъявление учебных планов родителям на собраниях в 9 классах, окончательная коррекция планов, подписание договора учреждения образования третьей ступени с родителями.

Примерными критериями готовности учащихся 9 классов к выбору профиля обучения в старшей школе могут выступать:

- выраженность ценностных ориентаций, связанных с профилем обучения и соответствующими ему направлениями послешкольного образования;
- наличие индивидуально выраженных целей профильного обучения;
- информационная подготовленность в отношении значимости профильного обучения для дальнейшего продолжения образования, жизненного, социального и профессионального самоопределения;
- наличие опыта приложения усилий по освоению образовательного материала, освоению ключевых компетенций, востребованных в профильном обучении.

Основными направлениями работы по активизации профессионального самоопределения старшеклассников являются: просветительская (с учащимися, педагогами, родителями), диагностическая, коррекционно-развивающая, консультационная.

Просветительская работа включает в себя проведение бесед, лекций, направленных на обогащение знаний о требованиях, предъявляемых профессией к человеку, о трудностях, ошибках и заблуждениях при выборе профессии, о самопознании и самовоспитании.

Важно познакомить старшеклассников с миром профессий и его многообразием, с требованиями профессий к человеку, с типичными ошибками при выборе профессии; предложить общую информацию о высших учебных заведениях, рынке труда; дать представление об основных стратегиях выбора профессии, сформировать навыки использования алгоритма принятия решений.

Классные часы могут проводиться в форме:

- классного собрания; воспитательного часа («Познай самого себя», «Какие факторы оказывают значительное внимание на выбор профессии, «Мотивы выбора профессии», «Психологические характеристики профессий», «Профессии с большой перспективой», «Как стать гением. Жизненная стратегия творческого человека», «Профессиональная деятельность и социальный статус человека», «Здоровье и выбор профессии»); классных часов-размышлений («Человек, Личность, Гражданин, Труженик», «Открытое образование, – что это такое»); экскурсий; тематических лекций («Поступление на работу. Обращение, собеседование и заполнение документов при трудоустройстве», «Трудовые права несовершеннолетних», «Прогноз рынка труда на ближайшие годы»); бесед «Самообразование, саморазвитие и выбор профессии», «Культура общения и профессионализм»; диспутов «Что век грядущий нам готовит?», «Труд и творчество как главный смысл жизни», «Сотвори свое будущее»); профориентационных упражнений («Кто есть кто?», «Призвание», «Советчик», «Выбор», «Самоанализ», «А вот и Я», «Автопортрет по кругу», «Если бы..., я стал бы...», «Звездный час», «Знаешь ли ты свою будущую профессию?», «Мои жизненные и профессиональные планы», «Общее панно», «Отгадай профессию», «Маскарад», «Любимое блюдо», «Поступь профессионала», «Человек – профессия», «Я в будущем» и др.); профориентационных игр «Человек – человек», «Новый город», «Ветеран» – «Бездельник», «Кадровый вопрос», «Автопортрет», «Ассоциация», «Аукцион ценностей», «Защити свой выбор», «Остров», «Открытие фирмы», «Приемная комиссия», «Пришельцы», «Профконсультация», «Защита профессии перед родителями», «Самая – самая», «Сотворение мира», «Цепочка профессий», «Выпускник», «Профессия – специальность», «Древо профессий – XXI век», «Маклер», «На перепутье» и др.); интерактивных, ролевых и сюжетно-ролевых игр («Собеседование с работодателем», «Пресс-конференция: 10 лет спустя» и др.); техник, процедур («Визитка», «Образ Я», «Карусель», «Работа с ассоциациями», «Планирование будущего», «Прошлое, Настоящее, Будущее», «Вероятностные характеристики карьеры», «Особенности карьеры»); тренингов «Формирование уверенности», «Стресс – опасности и возможности», «Встреча на мосту», тренинговых развивающих занятий «Мы – старшеклассники» и др.;

- встреч с интересными людьми; викторин по различным областям знаний; заочных путешествий; конкурсов идей («Моя будущая профессия», «Дорога в завтра», «Хозяюшка», «Мастер»; презентаций «Портфолио моих достижений»; семинарские занятия с научным руководителем по теме научных проектов; фестивалей «Слава рукам золотым», «Фабрика звезд»; ток-шоу «Новое время – новые профессии»; вечеров-портретов «Человек красит место»; круглых стол «Профессии моих родителей»); дебат «Учиться всю жизнь?»; бизнес-игр; дискуссий « Мои знания – моё богатство и моё будущее»; КВНов; театральных премьер; психологических тренингов; устных журналов и пр. [1].

Следующим направлением должна стать *диагностическая работа*. Диагностическое обследование позволяет понять, чего учащийся достиг на пути формирования тех или иных способностей (в том числе профессиональных). Психодиагностическое обследование должно помочь учащемуся лучше узнать себя, свои возможности, способности, интересы, активизировать его стремление к работе над собой, к самовоспитанию и самосовершенствованию.

Коррекционно-развивающая работа предусматривает проведение направленного формирования, развития и коррекции профессиональных намерений, интересов, способностей старшеклассников, опираясь на весь комплекс полученных на предыдущих этапах работы знаний об учащемся. Для каждого школьника разрабатывается система индивидуальных рекомендаций по самовоспитанию, самосовершенствованию, развитию необходимых качеств.

Консультационная работа должна строиться таким образом, чтобы из диагностической она превратилась в развивающую, диагностико-коррекционную. Профконсультация – это своеобразный катализатор той большой и часто растянутой во времени самостоятельной работы школьника, которую он должен осуществлять, от изучения профессии, ее требований к человеку, до трудовых проб в ней. Все это возможно при условии понимания учащимся своих способностей, возможностей и стремления целенаправленно формировать те качества, которые являются профессионально важными.

Литература:

1. Профориентационные упражнения, игры, тренинги, занятия со школьниками: (учебно-методическое пособие) /Состав. Омарова В.К., Демиденко Р.Н. – Павлодар, ПГПИ, 2011. – 225 с.

**Раушан Джаниева,
Айгуль Сабитова, Салтанат Балгожина
(Кокшетау, Казахстан)**

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ

Высокие требования к обучаемому уже сегодня зачастую находятся на пределе возможностей человека. Традиционная система образования в силу своей инерционности очень слабо приспособлена к условиям быстропротекающих технологических изменений в обществе. Поэтому многие страны начинают широко привлекать в систему образования новые информационные технологии, методы и средства обучения. Система образования должна стать открытой, способной предоставлять человеку разнообразные наборы образовательных услуг, позволяющей учиться непрерывно, обеспечивающей возможность широким слоям населения получения высшего и дополнительного образования. Широкое развитие дистанционной системы обучения позволит осуществить поставленную ООН задачу: перейти от концепции «образование – на всю жизнь» к концепции «образование – через всю жизнь».

Целью создания и развития системы дистанционного обучения является предоставление самым широким кругам населения, проживающих в любых регионах, равных образовательных возможностей, а также повышение уровня образования за счет более активного использования научного и учебного потенциала ведущих университетов и академий.

Система дистанционного образования позволяет получить как базовое, так и дополнительное образование по месту основной работы обучающегося. Такая система обучения обеспечивает гибкость в выборе места и времени обучения, возможность обучаться без отрыва от своей основной деятельности, доступность обучения живущим в отдаленной местности, возможность выбора для изучения любых дисциплин.

Дистанционное обучение предполагает использование практически любых баз данных и библиотек, тем самым обеспечивая доступ ко многим источникам информации, находящимся в сети Интернет. Обучающийся обретает уверенность и испытывает положительные эмоции от возможности пользоваться современными достижениями техники и обширными информационными ресурсами.

Существенным достоинством дистанционного обучения является возможность индивидуализации учебного процесса и профессиональной подготовки специалистов путем составления индивидуальных планов для каждого обучаемого, систематического контроля и корректировки хода обучения.

За короткий исторический период обретения независимости Казахстан интегрируясь в мировую цивилизацию, используя прогрессивные технологии, добился значительных успехов в экономике. В связи с этим возрастает роль и значение образования, как сферы, ответственной за формирование интеллектуальной мощи и развития человеческого капитала страны.

В современной экономике важную роль играют не столько материальные товары и услуги, сколько «интеллектуальный потенциал». Способность казахстанцев поддерживать современную и эффективную систему образования, повышать интеллектуальный компонент рабочей силы путем обучения становятся критически важными для конкурентоспособности.

Начали проявляться такие особенности дистанционного обучения:

1. Гибкость, когда студент не сидит в аудитории шесть часов ежедневно, а может учиться согласно выбранных им времени и заниматься, сколько ему необходимо.
2. Параллельность, когда можно сочетать учебу с работой.
3. Асинхронность, когда студенту и преподавателю необязательно одновременно быть в аудитории.

Такие принципы системы дистанционного обучения как мобильность, рентабельность, не критичность к расстоянию, времени и конкретному образовательному учреждению, гуманистичность повышают либеральность образовательного процесса и воспитывают обучающегося к свободе мышления, к творческому подходу к делу, усиливается ответственность за результаты обучения,

прагматизм, економічність в використанні свого часу, які так необхідні діловому людині.

Президент Республіки Казахстан Н.А.Назарбаєв в Стратегії «Казахстан-2050» поставив крайню актуальну задачу: активно «розвивати онлайн-системи освіти». Сьогодні в світі відбувається новий прорив в освітніх технологіях. В умовах інформаційного суспільства сучасні технології дистанційного навчання дозволяють модернізувати вищу освіту. Дистанційне навчання відкриває нові можливості для підвищення кваліфікації впродовж усього життя.

Важка задача – прийняти рішучі заходи по розвитку національної системи дистанційного онлайн-навчання. Це питання національної безпеки, і конкурентоспроможності в відкритому світі.

За Програмою розвитку освіти передбачено до 2015 року створити університетські портали за зразком провідних зарубіжних вузів, а до 2020 року забезпечити 100-відсотковий доступ вузів до широкополосного Інтернету і за міри їх технічної підготовленості підключити до республіканської міжвузівської електронної бібліотеки. А інтернет-сайти багатьох вузів потребують модернізації, наповнення актуальним контентом. Електронні каталоги бібліотек вузів нерідко ще далекі від досконалості, як і швидкість передачі по Інтернету.

В Стратегії «Казахстан – 2050» зазначається, що ми «вповні можемо активно брати участь в масштабних міжнародних науково-дослідницьких проєктах. ...Наша мета – стати частиною глобальної технологічної революції». Це слід врахувати і активно розвивати, поощрювати міжнародні програми, проєкти в науковій сфері.

Література:

1. Самойленко О.М. // Самойленко О: Науково-педагогічний журнал «Білім. Освіта», № 4 (63), 2012. – 46 с.
2. Ібрагімов І.М. Інформаційні технології і засоби дистанційного навчання: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – М.: 2005. – 336 с.
3. Мадієв У.К. Статистика, облік і аудит, № 4 (25), 2006. – 3 с.
4. Нарикбаєв М., Казахстанська правда № 50-51, 09.02.2013. – 7 с.
5. Аймагамбетов Е., Казахстанська правда № 32, 13.01.2010. – 5 с.
6. Бычкова С.С., Професіонал Казахстану, № 11, 2010. – 53 с.
7. Сорокіна А.К., Професіонал Казахстану, № 6, 2011. – 33 с.
8. Сахіпов Н.Г. // Вестник КазНУ, № 4, 2010.
9. Жубаніязова А.Ж., Учитель Казахстану, 30 квітня-1 травня, 2010. – 3 с.
10. Ібішев Е.С., Курс, 25.07.2013. – 5 с.

Алла Дзундза, Ігор Моїсеєнко,
Кирилл Селяков, Людмила Селякова
(Донецьк, Україна)

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ПРОЯВ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА

Сучасне студентство (у науково-педагогічній літературі його прийнято називати «цифровим поколінням») виховується у відкритому інформаційному, понятійному і культурному середовищі. Вчені виділяють у портреті представників цифрового покоління такі якості, як креативність, інноваційність, інформованість (завдяки безперервній участі у пошуковій діяльності), багатозадачність (здатність вирішувати декілька когнітивних завдань одночасно) [2]. До проблем сучасної молоді вчені відносять інформаційну перевантаженість, Інтернет-залежність, незахищеність особистого простору, безвідповідальність внаслідок анонімності в мережевому спілкуванні. Наразі спостерігається дегуманізація емоційно-почуттєвої сфери цифрового покоління, оскільки реальна комунікація вимагає від людини глибини переживань, щирості, на відміну від віртуального спілкування, коли інформаційно-комунікаційні технології заповнюють надзвичайно важливу сферу людських відносин.

Зазначене вище вимагає від викладачів особливої уваги у побудові сценаріїв комунікації зі студентським загалом, створенні комфортного середовища навчання, яке сприятиме скороченню «цифрової» нерівності викладача і студента, скасуванню бар'єрів у стосунках представників різних поколінь. До того ж, необхідно враховувати, що сучасні студенти цінують рівноправну співпрацю, партнерські стосунки, відкритий обмін інформацією, прийняття рішень на основі обговорень, а не покірне виконання вказівок. У навчально-виховному процесі викладачі повинні працювати зі студентами «їхньою мовою», тобто не тільки надати студентам звичний формат «електронного» навчання, застосовуючи інтерактивні методи, ІТ-технології, а й враховувати цінності і норми сучасної комунікації. Тому питання розвитку комунікативної культури викладача набуває великого значення у сучасному ВНЗ.

Загальновідомо, що наразі змінюються концептуальні засади поняття культури викладача. Підвищується роль методологічної і загальнодидактичної педагогічної культури в організації і

методичному забезпеченні навчально-виховного процесу. До компетенції викладачів віднесені розробка і корегування робочих програм нормативних і вибіркових дисциплін, створення їх навчально-методичного і практичного забезпечення. Для професійного здійснення цієї важливої діяльності разом із глибокими спеціальними знаннями, інноваційними освітніми технологіями необхідним є високий рівень культури викладача. Виховувати культурну особистість може тільки висококультурна людина.

Як зазначалося вище, наразі великі вимоги висуваються до якості спілкування (викладача із студентами, колегами, кореспондентами комп'ютерних мереж тощо). Кожному з нас доводилося у своїй педагогічній практиці спостерігати прояви дефіциту культури спілкування викладача із студентом. Мова йде про педагогічний діалог у широкому розумінні цього поняття, де поряд із змістовною складовою професійної підготовки важливу роль відіграють культурні детермінанти: емоції, стиль мислення, нормативи поведінки, духовні цінності. На наш погляд, дієвим засобом формування комунікативної культури викладача є розвернення широких дискусій „викладач очима студентів” у вигляді відкритих обговорень або через письмові опитування. І цінність тут не лише у тих істинах, що народжує полеміка, а у множинності ракурсів, висвітлених через зворотній зв'язок, у підвищенні мобільності шляхів пошуку налагодження емоційно комфортного спілкування. Нам імпонує точка зору на цю проблему Ю. Сенько, який закликає викладачів бути готовими встати на позицію студента, що допоможе активізувати життєвий пізнавальний досвід студента [1]. Установка на паритетну співучасть у обговоренні навчальної проблеми дозволяє розкріпачити студента, навіть якщо його відповідь на запитання може не вести до правильного результату. Студент стає „відкритішим” до діалогу з викладачем. Щоб цей діалог був конструктивним, викладач повинен дотримуватися визначених норм комунікативної культури. Насамперед, необхідно враховувати, що невірними можуть бути лише висновки, узагальнення, зроблені студентом. Треба дати студенту можливість обґрунтувати свої висновки. Найчастіше, при цьому виявляється, що початкові факти і відомості, якими він оперував, не були помилковими. Послідовні питання допоможуть викладачу виявити, де саме, на якому етапі розмірковувань, була зроблена помилка. Уміле корегування процесу імплікації допоможе студенту виправитися, зробити вірні висновки. Найвища педагогічна майстерність викладача передбачає створення при цьому у студента ілюзії, що він самостійно зміг побудувати вірну послідовність міркувань.

На наш погляд, дуже корисним є розуміння викладачем, що студент має право на помилку. І більш того, ми повинні визнавати за ним це право. Доцільно під час обговорення відповіді студента застосовувати фрази: „цікава помилка”, „ця помилка не випадкова”, „дуже характерна помилка, її роблять часто”, „ваша помилка корисна, аналізуючи її, легко одержати вірну відповідь” тощо. Не менш корисним є прийом винесення на обговорення навмисно помилкового умовиводу. Участь студентів у критичному виявленні помилок дозволяє підвищити їхню самооцінку, довіру до рівня власних знань. Ми проводили такий експеримент. На екзамені виділили двох студентів приблизно одного рівня успішності. В одному випадку, після невірної відповіді, студенту вказувалася його помилка і пропонувалося: „У Вас є час подумати, ми сподіваємося, що ви зможете виправити свою помилку.” У другому випадку ми говорили: „Ваша відповідь невірна (не вказуючи при цьому на помилковий перехід), але тут, мабуть, наша помилка, ми бачимо тепер, що питання було поставлене не дуже коректно. Ми зараз переформулюємо його.” І робилося невелике уточнення, яке непрямо вказувало на помилку у вирішенні. Чи потрібно говорити, що у другому випадку скутість, що була обумовлена зробленою помилкою і можливою низькою оцінкою зникла легше, і наступні відповіді студента були набагато кращими. Тобто, пряmlinійна констатація неспроможності відповіді студента найчастіше породжує „замкненість” до подальшого діалогу. Студент замикається, віддаючи перевагу мовчанню, побоюючись знову опинитися у становищі „посередності”, особливо на очах членів своєї студентської групи.

Описана вище проблема вбачається нам набагато глибшою, вона висвітлює протиріччя між традиційною дидактичною культурою навчального предмету і культурою діалогу «викладач – студент» у широкому розумінні цього поняття. З одного боку нам потрібно переконувати студентів у тому, що ніхто не може бути досконалим, щоб їхні помилки не були джерелом виникнення нових комплексів, а, навпаки, розкривали можливості їхнього творчого зростання. Для цього необхідно усіяло демонструвати важливість локальних, нехай не дуже значних, успіхів у засвоєнні навчальних дисциплін. З іншого боку ми повинні переконувати наших студентів, що „досконалість не має границь”. Тому будь-яке набуте ними знання носить обмежений характер, є лише фрагментом цілісного, системного наукового пізнання. Розуміння цього допомагає сформувати у студентів потребу постійного набуття знань, негативне відношення до професійної задоволеності.

Проаналізуємо наслідки ще одного протиріччя у культурних установках навчального процесу. В Україні традиційним є навчання у студентській академічній групі, де викладач має справу не з окремою особистістю, а із молодіжним колективом. При цьому, зважаючи на сучасні пріоритети особистісно-орієнтованого навчання, викладач повинен усіяло заохочувати будь-які прояви індивідуальності студентів. Маються на увазі – власні, можливо нестандартні, точки зору, сміливість у висловлюванні особистої думки, розбіжність з позицією більшості. Але викладач не повинен допустити протиставлення особи і колективу.

Зауважимо, що цифрове покоління – це покоління індивідуалістів, вони психологічно дуже слабо прив'язані до корпоративного об'єднання, до колективу як особистого мікросоціуму. Сучасна молодь легко змінює не тільки місце навчання і працевлаштування, а й професійну діяльність. Тому

дуже важливо виховувати колективістські якості у майбутніх фахівців, які у своїй професійній діяльності зможуть згодом виявляти лояльність, толерантність, колективізм тощо. Для цього ми повинні формувати у студентів прагнення до досягнення узгодженої позиції, повагу до досвіду своїх колег. Процес вичленування дискусійного матеріалу, створення проблемної ситуації на занятті, підведення підсумків обговорення повинен бути ретельно скерованим і корегуватися педагогом. Саме від викладача залежить, чи буде гармонійною взаємодія особистого досвіду студентів із загальнокультурним досвідом соціуму, чи не перетвориться ця взаємодія у гальмо процесу формування особистості майбутнього фахівця. На закінчення наведемо вислів Я. Корчака: „Нехай рушійною силою освіти будуть співробітництво і цілеспрямованість. Нехай спільна творчість викладача і студента, діалог їхніх культур зафіксується через зміст загальнолюдської культури. А підсумком цієї спільної творчості буде збагачення духовного світу і студента і викладача.”

Література:

1. Сенько Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования / Ю.В. Сенько. – М.: «Академия», 2000. – 240 с.
2. Palfrey J., Born Digital. Understanding the first generation of digital natives / J. Palfrey, U. Gasser. – N.Y., Basic, 2008. – p. 375.

Lazzat Dyusembaev
(Astana, Kazakhstan)

ABOUT THE SELF-MANAGEMENT OF SOLVING MATHEMATICAL PROBLEMS AND POSSIBLE ITS FORMATION

To the action of self-control is now brought to the attention of Methodists. There are different types of tasks and format of the lessons that contribute to the development of self-control. It seems that the issue of self-control should be considered on the basis of a common position of educational psychology. Self-control in various psychological theories of thinking and learning is viewed from different angles. In the theory of gradual formation of mental action of self-control is seen as a stage in the implementation of monitoring, as the transition from external control to the internal development of when a certain level of material. This theory is considered as verification checks, adjustments to the performance by using the indicative framework action. The need for control is not necessary when the subject can monitor itself, consciously or unconsciously. Unconscious self control, if the action is automated, brought to the skill.

In some theories, studying the process of thinking, self-control is seen as the regulation of cognitive activities, as comparisons of intermediate results with expected final and intermediate objectives that makes the subject itself because the sample for comparison. According to these theories, the thinking process consists not only of operation analysis and synthesis and their derivatives, but includes generation needs, goals, meanings. Self-control, according to these theories is carried out both at the stage of receiving ideas, action plan and its implementation phase [2].

There is another interpretation of monitoring as diagnosing the level of mastering the material [3]. As such levels can be allocated to knowledge – understanding – application. Both control and camokontrol', is carried out by means of specially written tasks-tasks corresponding to a particular level of learning.

Look at how selected points of view on self-control, reflected when solving mathematical problems. We understand the challenge in the broadest sense, as the objective, this under certain conditions. Any question, any assignment under this understanding are priority.

When solving any mathematical tasks occur, indicative framework action-task analysis and plan of action. The performance of the action plan-implementation of decisions and actions of verification – checking the response and investigation of solution.

What is the self-monitoring analysis task conditions? When analyzing the conditions are known, the following activities are selecting data and requirements, clarifying the meaning of terms, select objects, situations and values. And their characteristics, simulations using spreadsheets, drawing a brief recording conditions.

The self-control by retelling the text in your own words, tasks to determine whether or not forgotten this, every word in the text is understood. If the condition is modeled by drawing tasks, schedules, check whether the individual has had in this model. In order to check whether the condition can be understood to recommend to restore text to short-circuiting, models, drawings.

All of this activity is to find out what the task is understood correctly, the task structure is allocated and is held in memory. This is achieved by teaching students to analyze conditions. When proposing hypotheses about the possible solution of self-control is that crucial need to prove to yourself that the choice of direction is made correctly: that with the help of selected theorems, definitions, rules of admission, you can bring the task to its logical conclusion; that fits a specific type for which there is a requirement that the heuristic allows to schedule the task. If the situation cannot be justified under the known technique, if used heuristics enters a deadlock, it is necessary to abandon the proposed plan and to continue the analysis of the conditions and bringing new ideas.

Is it possible to educate students on the stage of self-control?

Self-monitoring activities at the stage of problem solving plan search you can train, uncovering these

activities, showing how the teacher comes out of embarrassing situations. Encountered in finding a solution to the problem.

The implementation phase of activity of decisive solution was to apply selected heuristics, methods, rules, definitions, and self-control is a step-by-step, post-operation self-control.

The previously listed stages of the challenge of self-control is a natural component of search engine neotryvnaâ, which may or may not be realized.

The final step is the task of verification and investigation of solution obtained special status phase.

Teaching methods in mathematics are different forms of self-control, conducted after the completion of realization of the plan. Here are examples of such forms. Using a private event. For example, if you received some numerical inequality solutions span, you can check out some of the specific value of the variable from this period.

1. matching the dimension of the response to the task. For example, when finding ways to speed value is multiplied by the value of time.

2. Check the symmetry of response when the task in terms of some data are symmetrical. For example, if the system equations, symmetrically to the variables, and the values of various variables found to be equal.

3. Check the answer to common sense. For example, true speed may not be equal to 15 km/h, the number of working couldn't be fractional.

4. using a rough estimation. The data roughly rounded, and it turns out the possible result.

5. check with an inverse or by using another method.

6. text Validation tasks solved by writing the equation in meaning. This requires that all interim values that appear in the course of solving a problem, would have a meaningful variable value when received.

Forms of work, promoting self-control:

• Use of CSR (collective ways of training); • Writing of independent work, followed by a comparison with the sample; • Correction of incorrectly performed actions using rules, regulations, theorems, definitions.

Литература:

1. Вигоградова Л.В. Методика преподавания математики в средней школе/ Вигоградова Л.В. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 252 с.: ил. – (Здравствуй школа!).
2. Рогов Е.И. настольная книга практического психолога в образовании. М.: Владос, 1995.
3. Гладкий А.В, как работать с одаренными детьми.// математика в школе.1993.№2.
4. Саранцев Г.И. методика преподавания математике в школе :Учеб. Пособие для студентов мат. спец. пед. вузов и ун-тов / Саранцев Г.И. – М.: Просвещение, 2002. – 224 с.: ил. – ISBN 5-09-010148-5

**Айгүл Елепбергенова
(Талдықорган, Казахстан)**

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНЫП ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚТАРДЫ ӨТКІЗУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі кездегі жаңа ақпараттық технологиялардың дамуы әрбір студентте терең білім мен іскерліктің болуын, олардың шығармашылықпен жұмыс істеуіне, ойлауына қабілетті болуын талап етеді. Кредиттік технология негізінде оқыту үрдісінің басты мақсаты – арнайы педагогикалық әдіс-тәсілдерді жүйелі түрде қолдана отырып, студенттердің шығармашылық ойлауын, ғылыми көзқарасы мен белсенділігін ұшқырлау және де өз беттерінше білім алу дағдыларын қалыптастыру болып табылады [1]. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау. Жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интеллектін байыту» деп атап көрсеткендей [2], жоғары оқу орындарының алдында қазіргі таңда тек өзінің ісін жақсы білетін ғана емес, сонымен қатар қажетті жағдайда күрделі мәселелерді өзі шеше алатын маман дайындау міндеті тұр. Бұған жоғары оқу орындарының қабырғасында терең білім беру арқылы қол жеткізуге болады.

Оқу үрдісін ұйымдастыруға байланысты кәсіби іскерліктерді қалыптастыруға негіз болатын нәрсе, ол осы іскерліктерді жүзеге асыратын тікелей іс-әрекеттер мен практикалық жаттығулар. Бұл бір жағынан оқу үрдісін қарқындатуға жәрдемдессе, екінші жағынан болашақ мамандардың келешек жұмыстарына көмегін тигізеді. Оқу үрдісін ұйымдастыру мәселесі әрбір мұғалімнің алдынан шығады және оны әрқайсысы әртүрлі дәрежеде шешуге тырысады.

Теория мен практиканың байланысын жүзеге асыратын және практикалық іскерліктерге бағытталған ерекше оқу формасы практикалық сабақтар. Практикалық сабақтар студенттердің белсенділігімен; оқытушы тарапынан жоғары дәрежеде басшылық жасауымен; кері байланыстың қарқындылығымен және педагогикалық мақсаттарға қол жетерліктерімен сипатталады [3]. Кредиттік технология негізінде дифференциалдық теңдеулерді оқытуда практикалық сабақтардың ролі өте зор.

Д. Пойа: «Математикадағы біліктілік – бұл есептерді шеше алу қабілеті, дәлелдеу жолын табу, пікірлерді сыни көзқараспен талдау, математикалық аппаратты жеңіл пайдалана білу, нақты жағдайларда математикалық ұғымдарды ажырата білу», – деп жазды. Ал дәлелдеулерді таба білу, сонымен қатар пікірлерді сыни талдау да есеп болып табылады [4]. Математикалық аппаратты пайдалану есептерді шешу үшін пайдалы. Нақты жағдайларда математикалық ұғымдарды таба білу осы жағдайлардың математикалық моделін құру үшін, сонымен бірге спецификалық түрдегі есептерді шешу үшін қажет. Сонымен Пойаның анықтамасын басқаша, математикадағы біліктілік ең көп таралған «есеп» сөзіндегі есептерді шеше білу қабілеттілігі деп те айтуға болады. Математикалық білім есеп шығара білу біліктілігімен тексеріліп келеді, және де солай болмақ. Студенттің ұғымдарға, қасиеттерге, теоремаларға және әдістерге сүйене отырып есептерді шығаруы ойлау қабілетін дамытуға және математикалық аппаратты меңгеуіне әсер етеді. Осы себептен, математиканы қалай оқыту керек деген сұрақ есептерді қалай шешуге болады деген сұраққа келіп тіреледі. Есептерді шешу көбінесе практикалық сабақтарда орындалады. Егер практикалық сабақтардың мазмұны дәріс материалымен дұрыс ұйымдастырылған болса, онда ол жетістіктер әкеледі. Егер дәріс жүргізуші мен практикалық сабақты жүргізетін оқытушылардың көзқарастары сәйкес келсе, яғни, қасиеттерге, тұжырымаларға байланысты олар бір терминдер мен символикаларды пайдаланса, егер практикалық сабақтарда дәрісте алған теориялық білімдері бекітілетін болса, онда студент материалды жақсы меңгереді, осы алған білімін практика жүзінде қолдана алады және дәрісті өз бетімен ары қарай өңдеу үшін қосымша стимул алады. «Егерде оқытудың бірінші кезеңінде, дәріс пен практикалық сабақтар үйлеспей, яғни дәріс жүргізуші мен практикалық сабақты жүргізетін оқытушы бір сұраққа әр түрлі анықтамаларға сүйеніп және жеке деректерді әртүрлі көзқараспен түсіндірсе, қауіпті жағдай туады. Бұл студенттерді шатастырып, математикалық білімдеріне зиян келтіруі мүмкін, және де ол студенттер үшін оқу үрдісін күрделендіре түседі».

Практикалық сабақтар әдетте, 15-20 студенттерден тұратын, бір-бірін жақсы танитын топта жүргізіледі. Бірнеше сабақтан кейін студенттер де оқытушы туралы, яғни, оқу үрдісі жағынан, жеткілікті білетін болады, оның сабақ өткізу әдістемесі, студенттерге қойылатын талаптары, қандай оқулықтарға сүйенетіні, және т.б. Оқытушы да әр студенттің білім алуға талпынысы, ынтасы, математикалық білім қоры және т.б. туралы мәлімет алады. Бұл жағдайлар практикалық сабақтардың өзіне тән арнаулы қасиеттерін білдіреді. Егер оқытушы кішіпейілділік көрсетсе, көмек және өзара сенімді шығармашылық кеңістік құрса, олар оң әсер етеді, онда студент өзі түсінбеген сұрақтарын қысылмай қоя алады, достарымен өз ойын бөлісе алатын болады. Оқытушының өз тәжірибесі мен жұмысына деген жеке сыни көзқарасы және басқа оқытушылардың тәжірибесін пайдалану оған студенттің белсенділігін арттыруға және игерілген материалды творчестволық түрде меңгеруіне мүмкіндік береді. Мұнда адам психологиясының ішкі ерекшеліктерін ескеріп, педагогикалық әдіс-тәсілдерді тиімді пайдалану, қосымша резервтерді және оқытудың әсерлі әдістерін таба білу өте қажет. Бірақ «адам психикасының резервтерін пайдаланып математиканы оқытуды интенсификациялау теориясының негіздерін қалыптастыру және осы негізде кең қолданылатын өзіндік ерекшелігі бар басқа пәндерді, әсіресе, механикалық жаттауды негіз етіп алатын пәндерді оқытуда да практикалық кепілдеме жасау – бұл өте қиын мәселе болып табылады. Осы себептен қазіргі уақытта математиканы оқытуда жоғарыда көрсетілген әдістерді пайдалану оқытушының жеке іскерлігі мен шеберлігіне байланысты».

Практикалық сабақтарды өткізу сипаты мен тәсілі, негізінде, оның тақырыбы мен мақсатына байланысты анықталады. Сабақтың мақсатына жету үшін сабақта және үйге берілген тапсырмалардағы есептер жинағы үлкен мән атқарады. Әрине, мақсат топ студенттерінің көбі үшін орындалатындай етіп қойылуы керек. Жалпы мақсаттарына сәйкес практикалық сабақтарды төмендегідей түрлерге бөлуге болады:

- кіріспе сабақ (тақырыпқа немесе курсқа кіріспе сабақ);
- дағдыны қалыптастыру сабағы;
- зертханалық және семинар сабақ;
- іскерлік ойын сабағы.

Дифференциалдық теңдеулердің практикалық сабақтарының барлығын зертханалық сабақтарға жатқызуға болады. Оларда шешімдерді жалпыға таныс аналитикалық әдістермен қатар әрқашанда жаңа ғылыми қадам жасауға, есептеу техникасының көмегімен интегралдау үрдісін жүргізуге мүмкіндік бар. Математикалық және ғылыми-техникалық есептеулер дербес компьютерді қолданып шығарудың маңызды сферасы болып табылады. Олар көбінесе жоғарғы дәрежелі Бейсик немесе Паскаль тіліндегі программалардың көмегімен орындалады. Бүгінгі уақытта бұл жұмысты дербес компьютерде жұмыс істейтін кез-келген студент әр кезде орындай алмайды. Ол үшін ол студент программалау тілін жақсы меңгеріп, қазіргі кезде қолданылатын өте күрделі математикалық есептеулердің сандық әдістерін үйренуі тиіс. Алайда бұл қиындықтан математикалық есептеулерді автоматты интегралдаудың программалық жүйесін қолдану арқылы шығуға болады (мысалы, MathCad, Mathematica, Matlab, т.б.)

MathCad математикалық жүйесінде дифференциалдық теңдеуді шешу мысалын

$$L \cdot \frac{d^2}{dt^2} \theta(t) + g \cdot \sin(\theta(t)) = 0 \quad \theta(0) = \theta_0 \quad \frac{d}{dt} \theta(t) = 0 \quad \text{at } t = 0$$

қарастырайық:

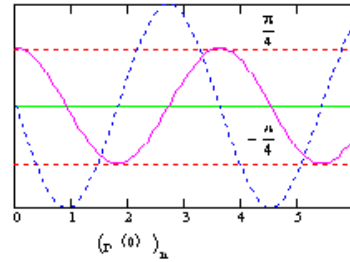
Параметрлерін енгізейік: $L := 3 \cdot m$ $\theta_0 := \frac{\pi}{4}$

$$g = 9.807 \frac{m}{sec^2}$$

$$D(t, X) := \begin{pmatrix} X_1 \\ -\frac{g}{L} \cdot \sin(X_0) \end{pmatrix} \quad T := 6 \\ N := 100$$

$$P := \text{Bulstoer} \left[\begin{pmatrix} \theta_0 \\ 0 \end{pmatrix}, 0, T, N, D \right] \quad n := 0, 1 \dots N$$

$$x := \sin\left(\frac{\theta_0}{2}\right) \quad 4 \cdot \sqrt{\frac{L}{g}} \cdot \int_0^{\sqrt{x}} \frac{1}{\sqrt{1-x^2 \cdot \sin^2(\phi)}} d\phi = 3.614 \text{ sec}$$

Осы мысалдан компьютерді оқу үрдісінде пайдалану есепті шешу уақытын соғұрлым үнемдейтінін көріп отырмыз.

Сонымен қатар, практикалық сабақтардың тәрбиелік мәні де өте зор. Мұнда оқытушының студентті шыншылдыққа, кішіпейілділікке, еңбекке деген сүйіспеншілігін оятуға және де қоршаған ортаны аялай білуіне тәрбиелеуге үлкен мүмкіндігі бар.

Қорыта келгенде, жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуге жаңа көзқарас, жаңа тәсіл керек, жаңа педагогикалық ізденістер мен идеялар қажет, педагог ролін арттыратын үрдіс жүргізілуі тиіс. Бұл жерде оқытушының рөлі ерекше әрі шешуші.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Основы кредитной системы обучения в Казахстане. Под общ. ред. Ж.А. Кулекеева, Г.Н. Гамарника, Б.С. Абдрасилова – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 198 с.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана. – 2004. – 134б.
3. Сатыбалдиев О.С. Педагогикалық жоғары оқу орындарында математикалық анализ курсын оқытудың әдістемелік жүйесі. – Алматы:РБК, 2000.-234 б.
4. Пойа Д. Математическое открытие. – М.: Наука, 1970.-452 с.

Тетяна Жумасва
(Петрівка, Україна)

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ

Економічні зміни, що відбуваються в Україні, спричинені економічною кризою та іншими причинами, погіршили й ринок праці.

Таким чином вища освіта повинна формувати духовно багате й професійно підготовлене покоління.

Як зробити навчання радісним і творчим процесом для викладача? Це проблема, яка не може не хвилювати педагога.

Підготовка таких спеціалістів вимагає впровадження в практику сучасних норм і методів навчання, докорінної перебудови навчального процесу та діяльності викладачів.

Така система забезпечить формування знань, умінь та навичок шляхом захоплення студентів в активну пізнавальну діяльність.

Найбільш оптимально відповідає цій задачі активне навчання.

Разом з викладачем студент повинен стати активним учасником навчального процесу. Й активність повинна проявлятися в самостійному пошуку матеріалу та способів вирішення поставленої проблеми, в набутті знань, необхідних для виконання практичного завдання. Це дозволяє їм відійти від стандартного мислення, стереотипу дій, спонукає до отримання знань.

Методи активного навчання розповсюджуються на досить широку групу прийомів та способів проведення теоретичних і практичних занять.

Методи активного навчання, порівняно з традиційними, мають певні особливості:

А) вимушена активізація мислення тому, що студент повинен бути активним, незалежно, бажає він цього;

Б) підвищується ступінь мотивізації з-за самостійних творчих напрацювань студентів;

В) виникає педагогіка співпраці при постійній взаємодії викладача зі студентом за допомогою прямого та зворотнього зв'язку.

Активні методи навчання можна використовувати на різних етапах: при первинному оволодінні знаннями, при удосконаленні знань, при формуванні умінь та навичок.

На первинному етапі можна використовувати проблемну лекцію, евристичну бесіду, навчальну дискусію, самостійну роботу з підручником. Для удосконалення систематизації знань та формування умінь використовувати такі методи, як рішення ситуативних задач, аналіз виробничих ситуацій, ділові ігри.

Методи активного навчання можна поділити на імітаційні та не імітаційні.

Імітаційні – це аналіз конкретних виробничих ситуацій, рішення ситуативних задач, виконання індивідуальних, сильних завдань, розігрування ролей, діловій ігри.

Неімітаційні: проблемна лекція, тематична дискусія, евристична бесіда, «круглий стіл», пошукова робота, самостійна робота з підручником, «мозгова атака».

Щоб активізувати мислення студентів на лекції, потрібно поставити проблему перед початком вивчення матеріалу. На лекції висвітлюватися найбільш важкі питання, проблеми, нові факти та події.

Можна використати «мозгову атаку» (колективне дослідження для загального виведення правил, комплексу вимог чи закономірних процесів, явищ, аргументацій положень, які розглядаються).

Слід зауважити, що саме в ході лекції чи розповіді слухачі можуть лише зовнішньо бути присутніми на заняттях, а внутрішньо бути безучасними та не сприймати вилогічності матеріалу.

Обов'язковою умовою лекційного заняття повинна стати робота з опорним конспектом по ходу викладання матеріалу викладачем.

Опорний конспект складається з окремих закінчених блоків та дозволяє студентам: краще розібратися в тому матеріалі, який вивчався, виділити питання, що пов'язані з окремими положеннями, та з допомогою викладача до кінця зрозуміти даний матеріал :

- краще запам'ятати тему, яка вивчається;
- використовуючи опорний конспект, точно та грамотно відповідати;
- систематизувати отримані знання.

Також опорний конспект допоможе викладачеві:

– сконцентрувати увагу на окремих, більш важких місцях нового матеріалу, який потрібно чітко «знати» та «уміти»;

– швидко без зайвих затрат, перевірити як студентиз асвоїли матеріал.

Лекційне заняття передбачає такі структурні елементи, як самостійну роботу студентів з довідковою літературою, рефератні повідомлення, евристичну бесіду та ін..

Складовою частиною лекції може стати навчальна дискусія як один із методів проблемного навчання. Вона дозволяє викладачеві викласти різні точки зору, що стосується тієї чи іншої проблеми, студентам обґрунтувати свою позицію. Аналіз їх суджень дає можливість більш переконливо ствердити в свідомості студентів основні теоретичні питання та висновки.

Для дискусії можна вибрати статті зі спеціальних журналів. Дискусію можна провести як перед початком певної теми, так і після її вивчення.

Підготовка студентів до дискусії проходить шляхом послідовного впровадження системи проблемного навчання, розвитку їх пізнавальної активності та самостійності.

Евристична бесіда – це ряд питань викладача, який направляє думки та відповіді студентів. Бесіда може розпочатися з повідомлень фактів, подій, демонстрації фрагмента кінофільму, де представлена проблемна ситуація, яку необхідно вирішити. Під час евристичної бесіди викладач шляхом доцільних питань заставляє студентів, на базі тих знань, що вони мають, спостережень, життєвого досвіду, формувати нові поняття, висновки, що приносить їм задоволення та стимулює пізнавальну діяльність.

Приклад аналізу конкретних ситуацій:

– в процесі підготовчої роботи студент повинен ліквідувати можливу проблему шляхом попереднього вивчення змісту ситуації підготовленої викладачем, де входять додаткові відомості, факти, статті та ін.;

– аналіз ситуації проводиться без середньої підготовки джерел додаткової інформації. Довідки дає викладач;

– аналіз проводиться без підготовки та джерел, але в процесі роботи студент, повинен зуміти визначити, якої інформації, яких знань їм не вистачає та із яких джерел їх можна отримати.

Викладач може заготувати до конкретних ситуацій приблизно такі питання:

- як ви оцінюєте те, що вийшло в даній ситуації?
- які помилки і ким допущені в даній ситуації? Яка причина цих помилок;
- які правила, норми, закони порушені?
- що б ви порадили, як потрібно було поступити?
- які б рішення прийняли ви в даних обставинах?

– запропонуйте заходи, які б попередили виникнення даної ситуації. Обґрунтуйте свою пропозицію;

– що корисного для себе ви взяли із аналізу ситуації? Як ви використовуєте цей досвід в своїй роботі чи подальшому житті?

Метод «Мозгова атака».

В навчальному процесі це метод вміння зосередитись на якійсь актуальній цілі.

Мозгова атака вимагає вільності думки: чим не очікуваніша ідея, тим більше можливостей розрахувати на успіх.

- Якою б фантастичною не була ідея, її потрібно одобрити.
- Заборонені взаємні критичні зауваження.
- Не допускати судження, ніби дану ситуацію неможливо вирішити.

Метод «Діловіігри»

Це дуже перспективний метод навчання. Він використовується для розвитку творчого мислення, формування практичних умінь та навичок, вони стимулюють увагу та підвищують увагу, а також підвищуються інтерес до заняття, активізують засвоєння навчального матеріалу.

1. Ігри можуть бути імітаційні, коли імітується на занятті діяльність будь –якої організації чи дільниці. Це може бути конкретна діяльність людей (ділова нарада, проведення бесіди). Сценарій імітаційної гри передбачає обстановку (кабінет, відповідні документи), в якій відбувається заняття.

2.Операційні ігри.

Вони допомагають опрацювати конкретні специфічні операції, в яких моделюється відповідний робочий процес.

3. Виконання ролей.

В цих іграх тринується тактика поведінки, дій, виконання функцій та обов'язки конкретної особистості. Для цього потрібно розробити модель ситуації.

Ролі розприділяються між студентами.

4. Метод інсценівки

Це "діловий театр", де розігрується будь – яка ситуація, поведінка людини в тій ситуації. Тут студент повинен мобілізувати весь свій досвід, знання, навички, вміти вжитися в образ певної особи, зрозуміти його роботу, оцінити ситуацію та знайти правильну лінію поведінки.

Основна мета інсценівки – навчити майбутнього спеціаліста орієнтуватися в різних обставинах. У зміст сценарію входять: навчальна мета заняття, опис проблеми, яка вивчається, обґрунтування поставленої задачі, план ділової гри, зміст ситуацій та характеристик дійових осіб.

Хід підготовки ділової гри:

1) Підготовка аудиторії, учасників та експертів. Визначається режим роботи, формулюється головна задача заняття, обґрунтовується виділена проблема та вибір ситуації. Видаються пакети матеріалів.

2) Процесгри. Ніхто не має права міняти її хід, лише викладач може корегувати дії учасників, як що вони відходять від головної мети гри.

3) Обговорення та оцінка результатів гри. Виступають експерти, обмінюються думками захист студентами своїх рішень та висновків.

Практична діяльність викладача дозволяє узагальнювати та класифікувати ділові ігри:

- позиційні ігри, де виявляється істина у боротьбі думок;
- рольові ігри, де кожна роль має певні характеристики;
- сюжетні ігри, які відображають ролі, позиції, але в них переважає сюжет;
- ситуативні ігри, в основу яких покладено і реальні події, і ролі, і сюжет, але стержнем являється ситуація і конфлікт;

Імітаційні ігри, організаційно-діяльні ігри, організаційно-творчі ігри та функціональні – всі вони виконують головну функцію – колектив немислення та колективну взаємодію.

Таким чином, нові педагогічні технології організації навчального процесу не тільки створюють сприятливі умови для творчості студентів, але й виставляють більші вимоги до викладача.

Вони виражаються в новій системі педагогічних знань умінь та навичок:

- вміти діагностувати мету навчання;
- в більш цілісному системному вивченню предмета;
- вміння оделювати в навчальному процесі професійну діяльність майбутнього спеціаліста;
- вміння організувати самостійну роботу студентів;
- вміння готувати комунікативну підготовку студентів та ін.

Гаухар Қамза
(Алматы, Қазақстан)

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ЕРЕСЕК ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында: «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың маңызын арттыру жалпы дүние жүзілік тенденциялар санына жатады. Мектепке дейінгі білім беру уақыты бала дамуының анағұрлым белсенді кезеңі болып табылады» – делінген[1].

Қазақстанда білім берудің бүкіл жүйесін ұлттық негізде қайта құру жағдайында мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың ұлттық музыка өнеріне, соның ішінде ұлттық аспаптарда ойнауға қызығушылығын арттыру және оны тереңірек меңгерту қажеттігі туындайды. Ол баланың көркемдік қабылдауы мен талғамын, эстетикалық қызығушылығын, қажеттілігін дамытады, болмысқа деген

шығармашылық қатынасын арттырады. Балалар өнерге еліктеген жағдайда, олардың тәрбиесінде ең алдымен ұлттық құндылықтарды, әсіресе төл музыкалық өнерімізді дұрыс қабылдап, аспаптық музыкаға әуестенуге баулу, оларды меңгерту теңдесі жоқ рөл атқарады. Жеке тұлғаның эмоционалдық мүмкіндігін көтереді.

Қазақстан ғалымдары ішінде С.А. Ұзақбаева, Р.К. Дүйсембінова, М.Х. Балтабаев, Т.А. Қышқашбаев, Ұ.А. Асанова, Ж. Нәжмеденов, Ж.З. Өтемісов, М. Оразалиева, әдіскер-ұстаз А. Райымбергенов т.б. өз еңбектерінде қазақ халық музыкасы мен дәстүрлі көркем мәдениетін оқушылар мен студенттердің тәрбиесін (музыкалық, эстетикалық, адамгершілік) жетілдіру мақсатында пайдалану жолдарын қарастырып, педагогикалық мүмкіндіктерін ашып көрсетті.

Мектепке дейінгі балаларды эстетикалық тәрбиелеу мәселелерін Н. Құлжанова, К. Меңжанова, Қ.М. Меңдаяқова, Т.А. Левченко, Ф.Н. Жұмабекова және т.б. зерттеген.

Ресейде және шетелдерде Б.Т. Лихачев, П.В. Халабузарь, В.С. Попов, А. Н.А.Ветлугина, А.Бейлино, Л.Кузмичева, М. А. Михайлова және т.б. мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық іс-әрекетін, ұйымдастыру формалары мен әдістерін, музыкалық қызығушылығының ерекшелігін теориялық және әдістемелік тұрғыда негіздеген.

Мектепке дейінгі балалар білім берудің барлық деңгейлерінде білімді тез қабылдап, жалпы өмірде табысты болып келетіндіктен, мектепке дейінгі ұйымдағы оқыту мен тәрбиелеу үдерісі оларды алғашқы біліммен қаруландырып, қоғам талабына сай тұлғаны қалыптастырудағы алғашқы негіз болады.

Қызығушылық мәселесі қазақ ойшылдары мен философтарының да, ағартушы-педагогтарының да (Әбунасыр Ибн Мухаммед әл-Фараби [2, 452], Әбуғали Ибн-Сина [3] және т.б.) назарынан тыс қалмаған. Олар айналаны танып-білуде қызығушылықтың рөліне үлкен мән берген.

Сонау XI ғасырдағы Шығыс педагогикасы тарихында тәлім-тәрбиелік жағынан аса құнды еңбек болып есептелетін «Кабуснама» шығармасында музыканы тыңдау, қабылдай білуге байланысты құнды пікірлер, ойлар айтылған. Кітаптың авторы Кайкаус осы аталған еңбегін 63 жасында өзінің ұлы Гиланшахқа арнап жазады. «Жыршы және музыканттық туралы» деп аталған отыз алтыншы тарауында былай деп жазды:

«Балам, біліп қой, егер сен музыка жолына түсер болсаң, жеңіл де жайдарлы бол. Үстіндегі киіміңді әр кез таза ұста. Музыка өнеріне арналған әулім сарайға кіргенде бет-әлпетіңді тыржытып, қабағыңды түйме...

Бір ғана баяу немесе жылдам орындалатын әндерді орындай берме. Музыкалық шығарманың бір үлгісін қайта-қайта ойнай беру жарамайды. Адамдардың мінезі бірдей емес... Сол себепті аспаптық музыка шеберлері бұл өнерге арнап ережелер жазған», – деп алдымен хусрауани, одан соң рах, хафиф, тарана мақамдарының айтылатындығын жазады. Байқап отырсақ, алғашқы хусрауани мақамы патшалар қабылдауында ойналады екен. Рах – ән әуеніне бейім, хафиф жастарға бағышталған мақам, тарана – көңілді де, ойнақы әуен деген ұғым болып шығады.

Әкесінің баласына айтқан ғибрат сөздерінің ішінде адамның үлкен жиын үстінде өзін қалай ұстауы да қамтылған. «Егер тыңдаушылар толыққанды, шырайлы болса – екінші ішекте; сұрланып, сарғыш тартып отырса – жоғарғы ішекте, ал аққұба жүзді, толық күйінде отырса – баста көбірек ойна. Өйткені, бұл ішектер адам мінезінің төрт түріне сай жасалынған», – деген жерде, автор музыкалық аспап пен адам мінезі арасындағы байланысты тыңдаушылардың қабылдауына, яғни эстетикалық талғамына сай айырып отыр. Оның ән айту (орындау), ән мен аспаптың сүйемелі музыкалық шығарманың әркелкілігі жайындағы пікірлері де қонымды.

Одан әрі кәрілер мен балаларға арналған музыканың ерекшеліктеріне тоқталады. Алғашқыларына ойлы да сазды, ал соңғыларына жеңіл де ойнақы музыка әуенін ойнауды ұсынады.

Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың музыкаға қызығушылығын арттыру үшін тәрбиеші өзінің алдына белгілі мақсат қоюы тиіс. Ал осы музыка сабағындағы қойылған нақты мақсат белгілі бір музыкалық тәрбиенің міндеттерін жүзеге асыруды көздейді.

Мектеп жасына дейінгі ересек топ балаларының музыкаға қызығушылығын дамытудағы ең бірінші міндет ол музыкалық іс-әрекеттер арқылы баланың сезімін (эмоциясын) ояту. Өйткені балалардың сабақ үстіндегі іс-әрекетінде эмоция өзіндік бағыттаушы және реттеуші рөл атқарады. Ол:

- а) музыкалық шығармалардың мазмұнын балалармен бірге талдау;
- ә) музыкалық-дидактикалық ойындар ұйымдастыру;
- б) тиімді әдіс-тәсілдерді таңдай білу;
- в) балалардың жас ерекшеліктері мен музыкалық даму ерекшелігін ескеру.

Екінші міндет – белгілі бір шығарманы саналы түсініп қабылдауға баулу.

Ол үшін мынадай жұмыстар атқарылуы тиіс:

- а) музыканың көркемдік құралдарының (екпін, ырғақ, әуен, дыбыс бояуы, дыбыс биіктігі т.
- б.) музыкалық шығарма мазмұнын жасаудағы ерекшеліктерін түсіндіру;
- ә) түрлі көрнекі құралдарды пайдалану;

б) ырғақтық қимылдар жасау (нота биіктігін көрсету, ырғақты колмен шапалақтап көрсету, ойнауға жеңіл қарапайым ұлттық аспаптарды қолдану арқылы меңгертіледі).

Үшінші міндет – музыкалық шығарманы өз шама-шарқынша орындауға үйрету барысында орындаушылық дағдыларды меңгерту. Бұл:

- а) шығарманы тыңдап, талдай білу дағдысын қалыптастыру;
- ә) күйлерден шағын үзінділерге ұлттық аспаптарды қосып ойнауға үйрету;

б) домбыра үйретуді нотасыз және саңдық жүйе бойынша меңгерту.

Мектепке дейінгі ересек топ балаларының жас ерекшелігі – олардың дамуымен, жаңа әлеуметтік жағдайлардың, құрдастарымен жасайтын арнайы өзара қарым-қатынасының пайда болуымен, «балалар қоғамының» құрылуымен, басқа адамдарға қатысты өзіндік ішкі позициясы, өз «менін» және өз қылықтарының маңызын аңғарудың арта түсуімен, үлкендердің ішкі дүниесіне, олардың іс-әрекеттері мен өзара қарым-қатынастарына ерекше қызығуымен сипатталады.

Қазіргі музыка сабағы – мектепке дейінгі ұйымдағы музыкалық тәрбие жұмысын ұйымдастырудың негізгі формасы, музыка сабағында балалар педагогика ғылымының оған қойылатын соңғы талаптары бойынша мынадай іс-әрекеттермен айналысады: хормен ән айту, музыка тыңдау, музыкалық ырғақтық қимылдар, балалар аспабында ойнау, музыка сауаты, балалар шығармашылығы т.б.

Музыка – эстетикалық тәрбие беру құралдарының бірі. Өнердің басқа түрлері сияқты ол да өмірдегі әсемдікті, табиғат сұлулығын бағалауға және адамдар арасындағы қарым-қатынастарды түсініп, білуге үйретеді. Баланы жастайынан өнерге баулып, музыка әлемімен таныстыру, оны сезіндіріп ән айтқызып, күй тартқызудың мақсаты – халқымыздың асыл қазынасын, дәстүрлі ән-күйлерін бойларына сіңіре білу, олардың эстетикалық талғамын жан-жақты байытып, дамыту – бүгінгі таңда өте маңызды мәселеге айналып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығымен бекітілген. [www. Government.kz](http://www.Government.kz).
2. Аль-Фараби. Трактаты о музыке и поэзии /Пер. с араб. АН Республики Казахстан. Институт философии. Отв. ред. Бурибаев М.С. – Алматы, «Ғылым», – 1993-456 с.
3. Ибн-Сина. Избранные философские произведения. /Пер. с араб. М.: Наука, 1980.

С.К. Кариев, А.Т. Жумагулова
(Тараз қаласы, Қазақстан)

БАҒДАРЛЫ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Бүгінгі таңда жас ұрпаққа тәлім-тәрбие мен білім беру маңызды рөл атқарады. Өскеген ұрпақты әлеуметтік мәдениетке сәйкес, жан-жақты дамыған, ұлттық бәсекеге қабілетті тұлға ретінде қалыптастыру қоғам алдындағы ең басты мәселелердің бірі. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының басты мақсаты 12 жылдық орта білім беру жүйесіне көшу. Бұл қоғамдағы түрлі бағыттардағы өзгерістерге сәйкес білім берудің қызметіне жаңаша қарау, әлемдік жинақталған тәжірибеге және табыстарға сыни тұрғыда талдау мен бағалау, сонымен қатар ең маңыздысы ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып оқыту мен тәрбиелеудің тиімді жолдарын қолдану.

Елбасымыз Н. Назарбаев 2012 жылғы 5 қазан күні «Назарбаев Университетінде» оқыған «Қазақстан білім қоғамы» дәрісінде: «Орта білім беру жолында біз 12 жылдық оқытуға көшуге дайындықты жалғастырамыз. Жаңа білім беру үлгі қалыптары әзірленуде...»-деп ерекше атап өтті. 12 жылдық білім беру ерекшелігі білім беру парадигмасының өзгеруі: білім, білік, дағдыға негізделген білім беру мазмұнынан – құзыреттілікке негізделген білім беру мазмұнына ауысуы, оқушы тұлғасын әлеуметтендіру, білім сапасын арттыру, отандық құжаттарымызды шетел мемлекеттерінің талаптарына сәйкестендіру. Сонымен қатар 12 жылдық білім беру мектептің жоғары сатысындағы оқушыларды әлеуметтендіруді көздейтін профильдік оқытуды жүзеге асыруға, мектептің кәсіби білім беру ұйымдарымен ынтымақтастықты шыңдауға арналған.

Әлемдік тәжірибеде ХХІ ғасырда білім беру жүйесін қарқынды дамытудың қажеттілігін, білім беру қоғам дамуының тұжырымдамасын анықтайды. Сонымен қатар білім беру жүйесінің мақсаттары мен міндеттерін, құрылымы мен мазмұнын айқындау-қоғам талабы. Отандық жалпы орта білім беретін мектептерді жаңартудың жетекші бағыттарының бірі – мектепті жоғары сатысында бағдарлы оқытуды енгізу болып табылады. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі 2006 жылдың қыркүйек айынан бастап бағдарлы оқуға көшуді жоспарланып, осыған байланысты бағдарлы мектепте оқу процесін енгізудің және ұйымдастырудың кешенді мәселелері қарастырылды.

Бағдарлы оқыту – жалпы білім беретін мектептердің жоғарғы сатысында даралап оқытуға, оқушының әлеуметіне және мектептің жоғарғы сатысының орта және жоғарғы кәсіптік білім беру мекемелерімен сабақтастығына бағытталған арнайы дайындық жүйесі.

Бағдарлы оқытудың негізгі мақсаты оқушылардың өзіндік білім алу бағдарламаларын құруды және оның жүзеге асырылуын, оқушының отбасында, жергілікті және аймақтық ортада әлеуметтенуін, оқушылардың орта және жоғары кәсіптік оқу орындарына дайындау үшін орта жалпы білім беру бағдарламаларындағы жеке пәндерді тереңдетіп оқытуды қамтамасыз ету болып табылады.

Аталған мақсаттарға жету үшін:

- мектептің жоғарғы сатысында бағдарлы оқытуды жаппай енгізу жағдайындағы оқыту процесінің құрамын, мазмұны мен ұйымдастырылуын өзгертуді қамтамасыз ететін бағдарлы оқыту қызметінің нормативтік – құқықтық базасын жетілдіру;
- оқу жоспарларының мектептік компонентін қамтамасыз ету үшін білім беру жүйесінде байқаудан өткізілген қолданбалы курстар мен таңдау курстарының мәліметтер қоры ретіндегі тізбесін жинақтау;
- бағдарлы оқыту бағдарламаларын ресурстық тұрғыда қамтамасыз ету;
- 9 сынып оқушыларына бағдарлы оқыту бағдарламаларын дұрыс таңдауға мүмкіндік беретін бағдаралды дайындықты жүргізу;
- тұлғалық бағыт бағдарын психодиагностикалау және ағарту жұмыстарын жүргізу, дамыту қажет.

Оқушылардың сапалы білімге қол жеткізуін, олардың қабілеті мен қызығушылығын, танымдық және өмірлік қажеттіліктеріне, бейімділіктеріне сәйкес қамтамасыз ету болып табылады. Бейімдік білім беру – оқушының тұлғалық және өмірлік өзін-өзі анықтауын қамтамасыз ететін, оқытудың даралануы мен саралануын жүзеге асыратын жалпы орта білім беруді аяқтау кезеңі. Бұл оқыту әрекетінің ұйымдастыру жүйесінде жоғарғы сынып оқушыларының қызығушылығы мен талабы, қабілеттері ескерілген жағдайда оқушының танымдық, болашақ кәсіби бағдарына сәйкес дербес дамуына жағдай жасалады. Бейімді оқыту – білім алушылардың мүдделерін, бейімділігі мен қабілеттерін ескере отырып, оқытуды саралау және даралау процесі, білім беру процесін ұйымдастыру. Бейімді оқыту жалпы оқыту процесінің құрылымын, мазмұны мен ұйымдастырылуын өзгерту арқылы оқушылардың қызығушылығын неғұрлым толық ескеруге, олардың қабілетін дамытуға, жоғары сынып оқушыларына өздерінің кәсіби қызығушылығы мен оқуын жалғастыруға қатысты ұстанған бағыт-бағдарына сәйкес білім беру үшін жағдай туғызуға мүмкіндік беретін саралау мен даралау құралы болып табылады.

Қазіргі қоғамның маңызды проблемаларының бірі-бұл құбылмалы әлеуметтік және экономикалық жағдайда өмір сүріп қана қоймай, болып жатқан құбылысқа белсенді әсер ете отырып, оны жақсартуға бейім тұлғаны қалыптастыру болып отыр. Мұндай тұлғаға – шығармашыл, белсенді, әлеуметтік жауапты, жақсы дамыған интеллект иесі, жоғары білімді, кәсіби сауатты болу талаптары бірінші кезекте тұрады. Осыған орай, баланың дамуындағы маңызды рөлді мектеп атқарады. Мектеп оқушыларының жеке тұлғасын қалыптастыру мәселелері білім мен тәрбие беру тұжырымдамасында негізгі орын алады. Сонда: «Жеке тұлғаның қалыптасуы-үздіксіз күрделі процесс. Әрбір балаға жеке тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі, өзіндік әрекет жасай алатын қабілеті бар екенін ескеріп, балалар мен жастардың білімге, ғылымға ықыласын арттыру, олардың ақыл-ой қабілетін, жеке бас қасиеттерін дамытып, оны қоғам талабына сай іске асыруға көмектесу», – деп атап көрсетіліп, мектеп алдындағы міндеттердің бірі етіп қояды. Білімді де білікті, салиқалы да парасатты, жан-жақты жетілген жеке тұлғаны тәрбиелеу мемлекеттік маңызды іс. Бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру – барлық педагогикалық ұжымдардың бірігуін талап етеді. Жеке тұлғаға бағытталған сабақ оқушылардың тұлғалық ерекшеліктері ашылатын, қасиеттері қалыптасатын, мүмкіндіктері жүзеге асырылатын оқыту жағдаяты. Әр оқушының болмысы арқылы дамытушылық, шығармашылық ойлау, өз бетінше шешім қабылдау қабілетінің қалыптасуы тиіс. Жеке тұлғаны дамыту мәселелері-Л.С.Выготскийдің, М.Б.Блонскийдің, С.Л.Рубинштейннің, Л.В.Занковтың, Д.В.Элькониннің еңбектерін атауға болады. Бейімдік білім беру оқушылардың қабілеттері мен бейімділіктерін ескере отырып, оқытуды саралау-даралау тұрғысынан қарауды ескереді. Саралау оқытудың теориялық негіздерін педагогикалық-психологиялық зерттеулерде А.Н.Леонтьевтің, Г.И.Щукинаның, Б.Г.Ананьевтің, А.А.Кирсановтың, Е.С.Разумовский, Э.Унттың, С.А.Бударныйдың, А.М.Гельмонттың, Е.Л.Голанттың еңбектерін жатқызуға болады. Мектепте бағдарлы сараланған бағытта В.В.Гузеевтің, В.А.Монаховтың, М.Ж.Жадринаның, В.В.Фирсовтың, Т.Б.Захаровтың еңбектерінде көрініс тапты. Осылайша педагогика және психология әдебиеттерінде бейімді оқытуды саралау-даралау процесі, жеке тұлғаға бағытталуы қарастырылған.

Осы себепті де мектепте психологиялық қызметті құру өте тиімді болып табылады, өйткені бейімдік оқыту барысында төмендегідей мәселелер қамтылып, оқыту мен тәрбиенің сапасын арттыруға өз үлесін қосары анық, олар:

- Жас ерекшелігіне сәйкес оқушылардың тұлғалық, интеллектуалдық дамуына ықпал ету.
- Оқушылардың кәсіби бейімділіктерін диагностикалау, оның жан – жақты дамуына жағдай жасау.
- Мектепте әлеуметтік – психологиялық жағдайдың жақсаруына жағдай туғызу.
- Оқушыларының тұлғалық, интеллектуалдық мүмкіншілігіне сәйкес білім бағдарламаларын меңгеруде психологиялық тұрғыдан қамтамасыз ету.
- Әлеуметтік жағдайдың дамуына психологиялық зерттеу жүргізу.
- Оқушыларының тұлғалық дамуының ауытқуын анықтау, профилактикалық жұмыстар жүргізу.
- Оқу-тәрбие процесінде мұғалімдерді, оқушыларды, ата-аналарды психологиялық ғылыми – әдістемелік іс – әрекетпен қамтамасыз ету.
- Таным қабілет деңгейлері жеткіліксіз оқушылармен қосымша коррекциялық жұмыстар жүргізу қажет.

Бейіндік бағытта оқытуда мектептегі психологиялық қызметтің мақсаты болып:

1. Тұтас педагогикалық процесті психологиялық тұрғыдан қамтамасыз ету;
2. Мектептегі оқушылардың жеке – бастық, психологиялық, әлеуметтік дамуына жағдай жасауын негіздеу;
3. Оқушылардың таным белсенділіктері мен психологиялық процестерінің даму динамикасының өсуіне жағдай жасауға ықпал ету;
4. Оқушылардың бейіндік ерекшеліктерін анықтау мен оның дамуына жағдай жасау болып табылады.

Бейіндік оқыту барысындағы психологиялық қызметтің іс – әрекетінің негізгі бағыттары:

- Психодиагностика – тұлға туралы жан-жақты психологиялық ақпарат жинау.
- Психопрофилактика – дезадаптация, белгілі бір жағдайға бейімделмеудің алдын-алу немесе жағымды психологиялық жағдайды жасау, баланың психологиялық жұмысбастылық деңгейін төмендету және алдын-алу жұмыстарын жүзеге асыру.
- Психокоррекция-баланың психикасына мақсатты түрде әсер ету, оның негізгі деңгейге, әрі жастық ерекшелігіне сәйкес теңестірушілік жұмыстарды жүзеге асыру.
- Психологиялық кеңестер-ұстаздарға, ата-аналарға, оқушыларға қажетті психологиялық ақпарат бере отырып, өмірінде кездесетін қиыншылықтарды, өтпелі кезеңдерді (жастық дағдарысты) жеңуге, әрі сапалы нәтижеге жетуіне ықпал ету.
- Психотерапия-тұлғаны сапалы тұрғыға өзгеруіне байланысты мәселелерді жүзеге асыруға бағытталады. (Тек адамның психикалық ауытқушылығы болмаған жағдайда).

Бейіндік қабілетті дамыту мен шыңдау барысында психологиялық қызметтің жұмыс бағыттарының жүзеге асуына қатысушылар: барлық сынып оқушылары, мектептегі мұғалімдер ұжымы мен әкімшілік, оқушылардың ата-аналары.

Оқушының бейіндік қабілетін анықтауда қолданылатын психодиагностикалық әдіс-тәсілдер қатарына: сұрақнама, сауалнама, тест, іс-әрекет нәтижесіне талдау, сұхбат, байқау және тағы басқа да зерттеу әдістерін жатқызуға болады.

Психологиялық тұрғыдан алғанда 12 жылдық мектеке өту барысында білім беру ұйымдарында оқушыларды бейіндік сыныптарда оқыту келесідей көрсеткіштерге қол жеткізуде мүмкіндік береді: біріншіден, сыныптағы оқушының барлығы бірдей тереңдетілген пәнді оқуға бұрын міндетті болса, енді белгілі блоктық жүйенің бірін таңдап, бала қалауымен оқуға мүмкіндік алады. Екіншіден, бейіндік пәндерлі таңдау бойынша қабілеті есепке алына оқытылғандықтан, мұндағы оқыту үрдісі де тиімді, үйлесімді, сапалы болып шығады. Тереңдетіле құрылған бағдарламаны жақсы игеруге мүмкіндік алды. Оқыту сапасы артады. Үшіншіден, тек жақсы оқитын оқушылар ғана емес оқу қабілеті орта оқушылар да өз мүмкіндігіне қарай белгілі бір мамандықтың біріне бейімделе оқытылады. Төртіншіден, мұндай қалауымен біріккен топты оқыту мұғалім еңбегіне жеңілдік береді, әрі оқушының қызығушылығы ескеріліп, оның бейімділігі арта түседі. Сөйтіп болашақта жоғары оқу орнында оқуға мүмкіндігі бола бермейтін шәкірттерге сұранысқа ие алғашқы кәсіптік білім беру қолға алынады. Оқушының өмірден өз орнын таба аларлық мүмкіндікке ие болуының әлеуметтік мәні бар екені көрінеді.

Білім беру ұйымдарында бейіндік оқытуды ұйымдастыру барысында психологиялық қызметін құруда мектеп әкімшілігі мен психолог маман келесідей мәселелердің шешімін табуға ықпал етуі қажет, ол:

- бейіндік оқыту мәселесін тереңнен зерттеуді ұйымдастыру (педагогикалық кеңес, әдістемелік кеңес арқылы), оқушылар мен ата – аналар арасында жүргізу;
- білім беру мен білім алуға деген сұрасындарға диагностика жүргізу;
- белгілі бейімділікке байланысты оқытуда арнайы кабинеттер мен оқу орындайын даярлау, құрал – жабдықтармен қамтамасыз ету.
- оқушылардың кәсіби бейімділіктерін анықтау, психодиагностикалық жұмыстар жүргізу, соның негізінде қажетті әдебиеттерді алу;
- элективтік курстарды ұйымдастыру;
- әр оқушының бейімін ескеру мен оның жан – жақты дамуына психологиялық, әлеуметтік тұрғыдан жағдай жасау.

Қорыта келгенде бағдарлы оқытуда оқушыға шығармашылық, әлеуметтік, креативтілік, коммуникативтік қызмет саласындағы құзіреттілігін айқындай отырып, жеке жетістіктерінің негізінде өз бейінін айқындау мен шыңдай түсуде оқытудың жаңа формалары мен психологиялық қызметті құру, әрі оның жан – жақты жұмыс жасауы жалпы жаңа заман үдерісіне сәйкес экономикалық әлеуметімізді молайту үшін қажыр-қайрат көрсете білетін, ғылымның мол жетістіктерімен қаруланған, бейіндік қабілеті шыңдалған тұрақты өзгерістерді ескере отырып, қоғам өміріне еркін енуіне дайындығын қамтамасыз ететін жалпы орта білімді дамытудың қарқынын арттыру қажет етеді. Ең басты міндет адамгершілігі мол, адам жанын түсіне алатын, тәрбиелі, білімді, мәдениетті, жауапкершілігі мен өз ой-пікірін ашық айта алатын жеке тұлғаны қалыптастыру.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында». Астана. 2006. 436.

2. Қазақстан Республикасындағы 12 жылдық жалпы орта білім беру ұйымдарында бейінді білім беру тұжырымдамасы – Астана 2010 ж.
3. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 ж. арналған мемлекеттік бағдарламасы.
4. Жалпы білім беретін оқу мекемелерінің жұмыс оқу жоспарын жасауға ұсыныстар. М.Ж.Жадрина, С.Д.Мұқанова – Алматы 2004 ж.
5. Жазықбаева Ұ. «Жеке тұлғаны қалыптастырудағы 12 жылдық білім берудің тиімділігі» Білім әлемі №1,2007 ж.
6. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. – Астана, 2006.
7. Рахимжанов А.М. Профильное обучение: проблемы перехода и создание эффективной образовательной среды. //Білімдегі жаңалықтар. 2008. №1 С.10-11.
8. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. //Орталық Қазақстан. 2003. 27 желтоқсан. 3б.
9. Мұқатаев А.А. Бейіндік оқытуды ұйымдастыру. Қарағанды, 2009. 103б.
10. Айсмонтас Б.Б. Педагогическая психология. Москва, 2002. С. 102-104.

Светлана Кенжебаева
(Павлодар, Қазақстан)

МЕКТЕП ӨМІРІНДЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мектептегі эстетикалық тәрбие беру жұмыстары оқу–тәрбие үрдістерімен өте тығыз байланыста жүзеге асады. Оқушылардың оқу әрекетінде эстетикалық тәрбиеге қатысты теориялық білімдер беріліп, түрлі шығармашылық жұмыстар атқарылады. Ол мақсатты және жоспарлы түрде іске асады. Әрбір пәннің эстетикалық бағыты, оқу материалдарының мазмұны, сабақтар жүйесіндегі қолданылатын эстетикалық құралдар, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы ізгі қарым–қатынастар–бәрі оқушылардың эстетикалық сезімі мен мұратын, талғамын, қабілет шыңдауда жүйелі түрде қызмет етеді.

Баланың эстетикалық сезімі ерте оянады. Мектеп жасына дейінгі кезеңде ол сурет салуға, тақпақ оқуға, өлең айтуға құштар болады. Ендігі жерде мектептің алдында тұрған міндет, сол құштарлықты дамытып, эстетикалық тәрбие міндеттеріне сай әрбір оқушының жеке тұлғасын қалыптастыру, дамыту, өнерге қатысты дара қабілеттерін тәрбиелеу, оларға мүмкіншілік туғызу. Бұл бағыттағы оқу жүйесінде эстетикалық пәндер жоғары қызмет атқарады. Олардың қатарына бейнелеу өнері, музыка сабақтары жатады.

Әсемдік әлемінің таңғажайып сырын терең түсініп, көркемдік атаулыны шынайы сезініп, одан рухани ләззат алуға бағытталған бейнелеу өнері “Сурет”, “Кескіндеме”, “Композиция”, “Мүсіндеу”, “Өнертану”, “Көркем еңбек” салалары бойынша жүргізіледі. Бейнелеу өнерінің міндеті бізді қоршаған заттар мен құбылыстардың көрінісін, кескінін, түрін нақтылы суреттеуге, мүсіндеуге және композициясын құруды үйрету. Бейнелеу өнерінің ерекшелігі оқушылардың көркемдік тұрғыда ойлауын, шығармашылық елесін, қиялын, есте сақтау қабілетін жетілдіруде ықпалы зор.

Қазіргі кезде жас ұрпаққа музыкалық–эстетикалық тәрбие беруде маңызды нәтижеге қол жеткізілді. Музыка пәні сабағында оқушыларға осы саладан теориялық білімдер беріледі, оның тарихымен таныстырады, музыканы тыңдау, ән салу өнеріне үлкен мән беріледі.

Оқушы жастарға сабақтар жүйесінде эстетикалық тәрбие жұмыстары тек эстетикалық пәндерді оқытумен шектелмейді. Сонымен бірге мектепте өткізілетін барлық оқу пәндерінің де оған қатысы бар. Атап айтсақ, тарих пәнін оқыту барысында адамзат қоғамның даму барысындағы әртүрлі халықтардың мәдениеті мен өнерінің дамуын; география пәні бойынша Қазақстанның табиғат жағдайларын, оның әсемділігі мен құдіретін, су, қазба байлықтарын; әдебиет пәні сабақтарында сөз өнерін, оқу мәдениетін меңгеру, өмірді ақиқат бейнесі тұрғысынан түсіну; шет тілі сабақтарында мәнерлеп оқу, оқылатын тақырыптарға сай көркем бейнелерін суреттеу, ән үйрену, оны нақышына келтіре айту т.б. толып жатқан эстетикалық тәрбиеге қатысты міндіттерді шешу барысында да атқарылады. Сонымен қатар сабақтар барысында көрнекі құралдарын пайдалану, музыкалық шығырмаларын орындау оқылып отырған оқу материалының эстетикалық тартымдылығын қамтамасыз етсе, соның негізінде оқушыларда қызығушылық сезімі жанданады. Тіпті мұғалім мен оқушылар арасындағы ізгі қарым–қатынас, сыныптың эстетикалық тұрғыдан жабдықталуы, тазалығы оқушылардың көңіл–күйлерін жақсартып, сабаққа деген оң ықыласын тудырады.

Сабақтар жүйесінен бастау алған оқушылардың эстетикалық тәрбиесі, оқудан тыс кездерінде де жалғасын табады. Оған оқушылардың сыныптан және мектептен тыс тәрбие жұмыстарын жатқызамыз. Мысалы, музыка пәнінен берілетін эстетикалық тәрбие тек күнделікті сабақта ғана шектелмейді. Оны мектепте жүргізілетін көркемөнерпаздар үйірмелері, концерттік бағдарламалары, байқаулары, таңертеңгіліктер, кештерді ұйымдастыру барысында жалғастырамыз.

Әдебиет пәні бойынша шағын көріністер қою, қыл қалам шеберлерімен кездесулер өткізу, қызықты кітаптар оқу, оқырмандар конференцияларын ұйымдастыру сабақтары барысында алған эстетикалық білімдері мен түсініктерін одан әрі шыңдауға, қабілеттері мен шығармашылық белсенділігін одан әрі дамуына оң ықпалын тигізеді.

Сыныптан тыс тәрбие беру жүйесінде тәрбие сағаттарын ұйымдастыру, дайындау, оны өткізу барысында олардың эстетикалық тартымдылығын қамтамасыз етудің де маңызы зор. Мұндай бұқаралық шараларды дайындау барысында оқушылардың қызығушылығын артып, ертеңгі күнге қуаныш сезімін қарайды, өткізілетін тәрбие тақырыбына сай безендіру жұмыстарымен қатар ән, би, көркем сөз өнерлерін әзірлеуге ат салысады. Оқушылардың осындай шығармашылық әрекеттері тартымды еңбек етуге, іс–әрекеттерін эстетикалық талапқа сай ұйымдастыруға жағдай туғызды.

Сонымен бірге осы саладағы мәдени құндылықтарды оқушылар бойына сіңдіруге мектеп кітапханасының парасатты қызметі ерекше. Дұрыс ұйымдастырылған кітапхана жұмысы – тәрбие мектебі боп есептеледі. Кітапхана аясында өткізілген тәрбие шаралары оқушылардың көркем–әдеби шығармаларын сүю, эстетикалық талғамдарын арттыру, мәдени ой–өрісін кеңейтуге орасан зор еңбек сіңірді.

Оқушылардың эстетикалық сана–сезімін, көзқарасы мен талғамын, құштарлығын арттыруда, тәрбиелік ықпалдық нәтижесін қамтамсыз етуде ұстаздар ұжымының эстетика саласында білімдері мен қабілеттерінің болуы, оқушылар өмірін “әсемдік заңы” бойынша құруда олардың өздерінің белсенді әрекеттерінің болуы да мұғалімдер қауымына үлкен жауапкершілікті жүктейді. Себебі, оқу құралдары мен сыныптан тыс шаралардың мазмұны эстетикалық шараларға сай міндеттері шешуде бізге жеткілікті сияқты көрінеді, ал оларды мұғалімнің оқу–тәрбие үрдісінде қолдана білуі өзінен–өзі мүмкін секілді болып есептеледі. Практика жүзінде ол, олай емес. Осыған орай мектеп мұғалімдеріне белгілі бір мөлшерде эстетикалық даярлықтың болуы, оқушылардың көркемдікке тәрбиелеу мәселелері мен эстетикалық мәдениетін қалыптастырудың бірден–бір кепілі болмақ. Бұл бағытта мектептерде мұғалімдерден құрылған көркемөнерпаздар үйірмелері, немесе үйірмелерде мұғалімдер мен оқушылардың бірлесе жұмыс істеуі мектеп үшін де, жалпы ұстаздар қауымы үшін де үлгі–өнеге болмақ.

Әр халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениеті бар. Қазақ халқының да ғасырлары бойы қалыптасқан өзінің тәжірибесі, білімі, көркемдік пен сұлулыққа көзқарасы, рухани өмір байлығы боп табылатын бай тарихи археологиялық, этнографиялық, әдебиет және көркемөнер мұралары бар. Бұлар халықтың тарихи өмірімен, әдет–ғұрыптарымен тығыз байланыста өмір сүрген.

Қазақ халқының көшпелі тұрмыс–өмір салтында ұрпаққа көркемдік саласынан тәлім–тәрбие беру оның күнделікті өмірдің тыныс–тіршілігімен байланысты болған. Соның ішінде фольклордың, қолданбалы өнердің, халықтық музыканың, айтыс, терме өнерінің маңызы ерекше болған.

Қазақ халқы жаратылысынан өнерге өте бай, әрі оған бейім болған. Сондықтан ол өзінің сүйінші мен күйіншіні жыр жолдары, ән–күй саздары арқылы шебер жеткізе білген. Өзінің көшпелі өміріне ыңғайлы етіп тұрмыстық заттарын әшекейлеуде, оларды көркемдік тұрғыдан ыңғайлы етіп жасауда іскер болған. Эстетикалық талғам деңгейі жоғары болған. Күнделікті еңбек қызметінде қолданбалы, қолөнерін дамытып отырған.

Киім киісінде, жүріс–тұрысында, қонақ күтісінде, сый–сияпатында толып жатқан эстетика элементтері өз ұрпағын педагогика ғылымынсыз–ақ әдемілік пен әсемдікке баулуда тәрбие берудің тиісті құралына айналған. Сондықтан да қазақ халқында “Шебердің қолы ортақ” деген ақыл сөзі жоғарыда айтқандарымызға дәлел болмақ.

Сонымен бірге халқымыздың өлең–жырлары, мақал–мәтелдері, ертегілері, шешендік, қара сөздері әрі көркем, әрі образды болып келетін ауыз әдебиетіне тән жанрлары әр түрлері жастағы жастарға эстетикалық тәлім–тәрбие беруде мәдени мұраға айналды.

Халық музыкасының асқан шеберлері–әнші, күйші, жыршы, жырау, ақындарының суырып–салмалық, шешендігін, орындаушылық, тапқырлық өнері қазақ халқының өзіне тән ерекшеліктері бола тұрып, ұл мен қыздарын осындай қасиеттерге тәрбиелеуде алдына жан салмаған. Ертеден өнер құған, сауықшыл болған қазақ елі ұрпақ тәрбиесіне айрықша мән берген. Аң аулап, құс салып, сауық құрған қазақ елінің бай мұрасы бүгінгі таңда да өз дәстүрін, мазмұнын жоғалтқан жоқ. Керісінше, қайта түлетуде. Осы орайда мектеп қабырғасында жүргізіліп, қолдау тауып отырған айтыс өнері, әншілік–күйшілік жарыстар, қыз сыны, жігіт сыны секілді байқаулар, наурыз тойын тойлау, онда халықтық мәдениет, өнер саласынан түрлі элементтерін көрсету, бәрі де бүгінгі ұлттық тәрбиенің өзегі болмақ. Оның нігізгі “Атамекен”, “Кәусар бұлақ”, “Сенім”, “Алтын көмбе”, т.с.с. бағдарламаларда баяндалған. Балаларын ерте бастан еңбекке, алуан түрлі өнер бұйымдарын жасауға баулыған қазақ жұрты көркемдікке, талғамдылыққа, өнер мәдениетін игеруге, ұлттық асыл мұраларды көз қарашығындай сақтауға дағдыландырған.

“Өнерді үйрен де жирен” –деп Абай атамыз айтпақшы өнер атаулының көркемдік–танымдық маңызы зор, ол тұлғаны жан–жақты тәрбиелеуде аса маңызды құрал болып табылады. “Ел боламын десең, бесігінді түзе” демекші, ұлтымыздың болашағы бүгінгі ұрпақты ұлттық мәдениет, адамгершілік тұрғысынан тәрбиелеу мәселелерінде көзден үнемі таса етпеуіміз қажет.

Әдебиеттер:

1. Болдырев Н.И. Мектептегі тәрбие жұмысының методикасы. А, Мектеп 1987.
2. Сейдалиев Н.Б. Тәрбие теориясы. А, Мектеп 1986.
3. Әбенбаев С. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. А, Дарын. 2004.
4. Губашева С.Г., Отарбай А.Ж. Тәрбие жұмысының әдістемесі. Астана, Фолиант, 2003.

**«ТЕҢСІЗДІКТЕР» ТАҚЫРЫБЫН АЛГОРИТМДІК ӘДІСТІ ҚОЛДАНЫП ОҚИТУ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Жаһандану дәуірінде қатаң бәсекеге төтеп бере алатын мемлекет қана өркениет көшіне ілесе алады. Білім беру саласына қатысты Елбасының Жолдауында: «Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалады. Өлемдік білім кеңістігіне толығымен кірігу білім беру жүйесін халықаралық деңгейге көтеруді талап ететіні сөзсіз» деп, ел дамуының ертеңгі бағыт – бағдары сараланғаны мәлім. Білім мен тәрбие беру саласының маңызы Мемлекеттің бәсекелестік қабілеті ең алдымен оның білімділік сипатымен айқындалады.

Жалпы білім берудің басым бағыттарын, яғни оқушы мен оқытушының өзара ынтымақтастығы үлгісін оқу үдерісінде қалыптастыру мен әртүрлі оқу-іс-әрекетін қамтитын оқыту әдістерінің үйлесімділігі негізінде жүзеге асырылуы тиіс екендігін қазіргі мектептерді жаңарту тұжырымдамасы анықтап беріп отыр. Мектепте білім беруді дамытуға бұл басым бағыттар негіз болады. Мектептің әр деңгейінде білім мазмұнын іріктеу ұстанымдары, оқыту мен тәрбие берудің мақсаты, сондай-ақ, оқушылардың дайындық сапасын бағалау тәсілдері айқындалады. Қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру бүгінгі мектептің алдына қойып отырған басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Оқушыны оқу үрдісінің нысаны ретінде ғана санамай, оны сол үрдістің тең құқықты мүшесі ретінде қабылдап, оқушыға бет бұру қазіргі мектеп дамуының негізгі қарқынының бірі болып отыр.

Оқушыларды мектеп келешек өмірлерінде әртүрлі теориялық және практикалық мәселелерді шеше білуге үйретуі керек. Сондықтан оқушыларда, кез келген есепті шешуде жалпылай қарай алатындай, іс-әрекеті мен ойлауының жалпы әдістерін қалыптастыруға тырысу қажет. Алгоритм, тек қана ойлау қызметін ғана емес, қымтеттің жалпы әдістерінің бірі болып табылады.

Алгоритм ұғымы қазіргі математиканың барлық облыстарында, элементарлыдан жоғары математикаға дейін, бой алып жатыр. Бұл жағдай мектеп математикасын оқыту үрдісіне әсер етпей қоймайды. Практикалық жұмыстарда алгоритмдік әдістерді қолдану әдеті дәуір талабына айналуға, ал бұл жайдан мектеп тыс қалуы мүмкін емес. Сондықтан алгоритмдік әдіс бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Теңсіздікке берілген материалды мектеп математика курсының ауқымды бөлігін алып жатыр. Қолданбалы есептердің негізгі бөлшектерін шешуде математиканың әртүрлі бөлімдерінде теңсіздіктер тақырыбы қолданылады.

Теңсіздіктер тақырыбының өзі де оқып білуге қызығушылық танытады, себебі соның көмегімен реали шындықты танып білудің маңызды есептері символдық түрде жазылады. Математика ғана есес және оның қолданбалы жақтарында да теңдеулерге қарағанда теңсіздіктерді жиі кездестіреміз. «Теңсіздіктер» тақырыбы алгебра курсының барлық тақырыптарымен байланысты. Мысалы, теңсіздіктер функция қасиеттерін қарастырғанда кездеседі (функцияның таңба тұрақты аралықтарын қарастырғанда, монотондылықты анықтауда және т.б.)

Мектепке дейін оқушылардың «үлкен», «кіші», «тең емес» ұғымдарымен жұмыс істеу дағдылары болады. Сондықтан теңсіздіктер тақырыбын оқу теңдеулер тақырыбын оқумен қатар жүргізіледі.

«Үлкен», «кіші» қатынастарымен оқушылар бірінші сыныпта бірінші ондықтарды оқығанда таныс болады. Бастауыш мектепте оқушылар қарапайым санды өрнектерді салыстыра алулары керек, мәселен, келесі түрдегі: $a+4$ және $a+2$.

«Теңсіздіктің шешімі» және «теңсіздікті шеш» ұғымдар әлі берілмесе де бастауыш мектепте қарапайым теңсіздіктерді шешулер де қарастырылады.

«Теңсіздіктер» тақырыбы 7-8 сыныптарда жүйелі түрде оқылады. Оларға келесі бөлімдер кіреді: «Сандық теңсіздіктер және олардың қасиеттері», «Сандық теңсіздіктерді мүшелеп қосу және көбейту», «Бір белгісізді сызықтық теңсіздіктер», «Бір белгісізді сызықтық теңсіздіктер жүйесі».

8 сыныпта теңсіздіктерді дәлелдеудің әртүрлі әдістері қарастырылады. Материалды игеру мүмкіндігі жеңіл болу үшін, теңсіздіктің оң және сол бөлігінің айырмасын нольмен салыстыру салыстырумен ғана шектеледі. Бір белгісізді сызықтық теңсіздіктер шешіміне сай сан аралықтары ұғымы беріліп, сәйкес белгілеулер енгізіледі. Нақты мысалдармен түсіндірілген теңсіздіктердің теңшамалы қасиеті қолданылады. $ax < b$ түріндегі қарапайым теңсіздікті шешу дағдысын қалыптастыруға аса назар аудару қажет.

$ax^2 + vx + c > 0$, мұндағы $a \neq 0$, түріндегі теңсіздіктерді шешу дағдылары 9 сыныпта квадратты функция графигіне сүйеніп қалыптастырылады. Мұнда оқушылар интервалдар әдісімен танысады. Бұл әдіспен бөлшек – рационал теңсіздіктерді шешуді үйренеді.

Функционалдық теңсіздіктерге көшкенде оқушылар математикалық білімнің негізгі екі аспектісіне жолығады.

Бірінші аспектісі, барлық айтылғандарды айқын ететін, теңсіздіктің геометриялық кескінделуі. Алайда қорытынды чертеж негізінде емес, алгебралық өрнектерді талдау жолымен жасалады.

Екінші аспектісі, дәлелдеудің әртүрлі әдістеріне келеді. Олардың ең негізгісі – екі сандық теңсіздік арасындағы айырмашылықты қарастыру. Берілген өрнектерді берілгенге керіге ауыстыру,

қарсы жору әдісі және математикалық индукция әдісі арқылы жүзеге асатын, дәлелденетін теңсіздікті оған теңшамалы теңсіздікке әкелу әдістері де бар.

Тақырыпты оқудың бірнеше ерекшеліктерін қарастырайық:

1) Теңсіздіктерді шығару дағдысы сәйкес сыныптардағы теңдеулерді шешу дағдыларына қарағанда төмен деңгейде қалыптасады. Себебі теңсіздіктер теориясы теңдеулер теориясына қарағанда күрделі. (бірдей бірнеше теңсіздіктерді шешу техникасы қандай да бір сыныптың сонша мөлшердегі теңдеулерін шешу техникасына қарағанда төмен; сондықтан теңсіздіктерді шешуде берік дағдыны қалыптастыру үшін тапсырмалар санын молайту қажет).

2) Теңсіздіктерді шешуде көптеген жағдайда берілген теңсіздікті теңдеуге келтіріп, табылған теңдеу түбірлерінен бастапқы теңдеудің шешімдер жиынына көшу қолданылады. (теңсіздікке қатысты тақырыптар сәйкес теңдеулер кластарына қатысты, олардан кейін қойылған).

3) Теңсіздіктерді оқуда көрнекі – графиктік құралдар үлкен роль атқарады. (теңсіздіктерді оқу мектеп курсының функциялық сызықтарды – графиктер салу мен функция графигін зерттеудің оқу сапасына тікелей байланысты).

Математиканы оқытудың басты мақсаттарының бірі – оқушыларды интеллектуалды дамыту, ойлау сапасын қалыптастыру екені мәлім. Оқушыларда кез келген мәселе мен есептерді шешудің жалпы тәсілдерін, ойлаудың жалпы әдістерін қалыптастыруға тырысу керек. Осы тұрғыда алгоритм тек қана ой қызметінің ғана емес, қызметтің жалпы әдісінің бір түрі болып табылады. Алгоритм ұғымы қазіргі математиканың барлық саласын қамтиды.

Практикалық жұмыста алгоритмді қолдану әдеті, оқушылар айланып кете алмайтын, дәуір талабына айналуда. Сондықтан алгоритмдік әдістің қолданылуы және оқушылардың алгоритмдік ойлауын қалыптастыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады.

Математиканы оқытуда алгоритмдік әдісті қолдану типтік есептерді шешу кезінде, оқушылардың ойларын басқарып қана қоймай, ойларын өздері басқаруға көмектеседі. Оқушылар есеп шығару әдістерін көбірек білген сайын, олардың интуициялары да шапшаң дамиды.

Алгоритмдік әдісті тиімді қолдану бірнеше шарттарға тәуелді:

– алгоритм мүмкіндігінше қысқа болуы керек, себебі қысқа ұсыныстар бірнеше жаттығулар орындалысымен жылдам есте қалады;

– алгоритмдегі ұсыныстарды, құрамында барлық қажетті түсініктемелер болатындай беру керек;

– алгоритмде жауап үлгісі болуы қажет – оқушылар оны оқи отырып, бірден жаттығуларды орындайды;

– есеп шығаруда алгоритмнің берілу ретін қатаң сақтап орындау қажет. Оны оқушылар мен мұғалімнен де талап ету керек;

– «алгоритмді оқып, қолданғанда, оны естен шығармауға тырысыңыздар» – осы тұрғыдағы ұсыныстар мен талаптар оқушыларда алгоритмді берік есте сақтауға тырысатындай жағдай тудыруы тиіс.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Бочарова О. Урок применения свойств линейных неравенств с одной переменной. // Математика в школе – 2002 – №7 – с. 40 – 42.
2. Лабораторные и практические работы по методике преподавания математики. /Под ред. Лященко Е.И. – М: Просвещение, 1988.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук Бертисканова Камшат Турсыновна.

**Олена Книш
(Петрівка, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ВНЗ І-ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

Серед питань, які Україна, ставши на шлях трансформації економічної адміністративно-командної системи у ринкові відносини, побудови правової держави і громадянського суспільства важливе місце посідає проблема підготовки спеціалістів середньої ланки, в тому числі для аграрного сектору економіки.

Для досягнення успіху виховного процесу необхідно забезпечити вміле керівництво ним, яке є багаторівневим.

Вищий рівень системи керівництва виховним процесом забезпечує директор. Він здійснює безпосередню управлінську діяльність, забезпечує підбір і розміщення кадрів, здійснює внутрішньотехнікумівський контроль, надає допомогу студентському колективу, організовує роботу з батьками, виробництвом. Керує директор через своїх заступників, педагогічний колектив, батьків, громадські та студентські організації.

Другий рівень керівництва здійснюють заступники директора, які втілюють у життя управлінські рішення відповідно до координаційного розподілу обов'язків між адміністративними працівниками, з урахуванням їхньої підготовки, досвіду й структури навчального закладу.

Третій рівень керівництва реалізують викладачі, куратори академічних груп, вихователі гуртожитків, працівники бібліотеки, методичні об'єднання, громадські організації.

Четвертий рівень керівництва віддано студентським колективам, юнацьким та молодіжним організаціям, студентському самоврядуванню. [1, ст.218]

Складний процес виховання здійснюється за допомогою різноманітних форм роботи, вибір яких залежить від змісту та завдань виховної роботи, вікових особливостей вихованців, з урахуванням основних напрямів діяльності студентів.

Основними формами навчально-виховної діяльності роботи і вищій школі є:

1. Інформаційно-масові (дискусії, конференції, інтелектуальні аукціони, "філософський стіл", ринги, створення книг, газет).

2. Діяльнісно-практичні групові (творчі групи, клуби, ігри-драматизації, олімпіади).

3. Інтегративні (круглий стіл).

4. Діалогічні (бесіда, міжрольове спілкування).

5. Індивідуальні (доручення, творчі завдання, звіти).

Нинішні методи виховання допомагають підвищити духовно-інтелектуальний рівень студентів, їх правову культуру, зацікавити їх у практичній роботі. Добре поставлене морально-правове виховання, яке б поєднувало теоретичну і практичну діяльність – ефективний засіб профілактики правопорушень серед студентів.

Сучасні методи виховного процесу дають змогу визначити найбільш вагомі моральні якості студентів, як майбутніх фахівців, які активізуються в результаті застосування методологічних форм виховного процесу:

– розвиває почуття обов'язку, особистої відповідальності за справу;

– власне моральні якості: чесність правдивість, почуття особистої гідності, скромність у спілкуванні;

– моральні якості, які проявляються в екстремальних ситуаціях: сміливість, дисциплінованість, готовність до самопожертви;

– якості, що характеризують культуру спілкування співробітників під час служби та в побуті.

Сучасна вітчизняна психолого-педагогічна наука через аналіз і узагальнення основних філософських, етичних і педагогічних передумов виховного процесу виділяє такі методологічні принципи ефективного виховання:

Принцип орієнтації на ціннісні відносини вихованця передбачає постійну увагу педагога до формування ставлення вихованця до ціннісних основ життя – добра, істини, краси й основних соціально-культурних цінностей, таких як людина, суспільство, природа, праця й пізнання.

Принцип суб'єктності вимагає від вихователя постійного сприяння розвиткові здатності дитини осмислювати власні дії, передбачати їхні наслідки для інших людей і для власної долі, усвідомлювати власне "Я", здійснювати осмислений вибір життєвих рішень.

Принцип особистісної свободи зобов'язує вихователя в кожний конкретний момент спілкування з вихованцем, узгоджувати соціальні норми й правила, цілі й завдання виховання, які він несе дитині, з правом її особистості на автономність і неповторність власного існування, на самостійний вибір життєвих орієнтирів і цінностей.

Принцип включення особистості у значущу для неї діяльність (найчастіше провідну для певного віку, але не обов'язково!), оскільки лише таким способом педагог може сподіватися на повноцінну активність вихованця, яка в умовах організованого виховного процесу забезпечить його саморозвиток.

Принцип зміни соціальної позиції студента передбачає закладання в соціальну технологію виховного процесу умов, які дають вихованцеві змогу обирати різні соціальні позиції (різні ролі й статусні стосунки з іншими), вільно переходити від однієї з них до іншої.

Принцип цілеспрямованого творення емоційно збагачених ситуацій приписує, насамперед, стимулювання співпереживань особи як психологічного механізму, найбільш комплементарного формуванню її соціальних установок і ціннісних орієнтацій.

Принцип демонстрації наслідків учинку вихованця для референтної групи (особи), тобто людей, ставлення й оцінка з боку яких для нього важливі. Емпірично встановлено, що дієва демонстрація бід і радощів тих людей, для кого не байдужий вихованець, усвідомлення ним того зла або добра, джерелом якого для них він став, тягне за собою перетворення його смислових установок і ціннісних орієнтацій.

Принцип розвитку особистісної і соціальної рефлексії вихованця передбачає систематичне спонукання його до усвідомлення й аналізу своїх намірів і характеру поведінки, її впливу на почуття й ставлення навколишніх, прогнозування їхніх соціальних очікувань, зустрічних дій з метою дальшої саморегуляції своєї соціальної поведінки та оптимізації взаємовідносин з іншими людьми. [1, ст.234]

Виховання – процес динамічний у плані видозмін структури співвідношення основних компонентів комунікативного процесу. На початкових стадіях виховання частка активності педагога переважає активність особи. З набуттям нею компетентності та вправності її активність пропорційно тому збільшиться. А на заключних етапах виховного процесу вихованець все робить самостійно під

ненав'язливим контролем вихователя. Саме за таких умов для нього відкриваються реальні можливості відчувати себе суб'єктом діяльності, а в перспективі – і власної життєдіяльності, що необхідно для вільного творчого розвитку його особистості. [4, с.6]

Для забезпечення постійного і планомірного виховного процесу необхідно сформулювати певну послідовність виховання. З цією метою в Петрівському ДАТ щороку складається зведений план виховної роботи на навчальний рік. Формується він в певній послідовності, починаючи з нижчих ланок. А саме, куратори академічних груп, на основі попередньо розроблених і затверджених Навчально-методичним центром методичних рекомендацій щодо проведення виховних заходів, складають план виховної роботи куратора групи, який погоджується із головою циклової комісії кураторів і затверджується заступником директора з гуманітарної освіти та виховання.

Паралельно складаються плани виховної роботи вихователів гуртожитків, студентської ради, керівника художньої самодіяльності, голів циклових комісії

На основі планів виховної роботи кураторів груп завідувачі відділеннями складають план виховної роботи відповідного відділення.

Опираючись на вищеперераховані плани виховної роботи заступник директора з гуманітарної освіти та виховання складає Зведений план виховної роботи технікуму, де вказується назва заходу, період проведення, виконавець і лишається графа, де потім проставляється відмітка про виконання.

Планування ведеться за чітко визначеними напрямками національного виховання, а саме:

- національно-патріотичне виховання;
- інтелектуально-духовне виховання;
- громадянсько-правове;
- морально-етичне;
- екологічне виховання;
- художньо-естетичне;
- трудове виховання;
- фізичне виховання та утвердження здорового способу життя.

З метою забезпечення рівномірності та планомірності проведення виховних заходів складається відповідний графік, де на кожні два тижні планується проведення заходів за певним напрямком і відповідальність за організацію цих заходів покладають на певну циклову комісію. Наприклад, фізичне виховання та утвердження здорового способу життя закріплено за цикловою комісією фізичного виховання на перших два тижні вересня, а на наступних два тижні цього ж місяця передбачено проведення заходів з напрямку громадянсько-правового виховання, організація яких покладена на циклову комісію технології виробництва та переробки продукції тваринництва. Але це не значить, що відмінюються на цей час інші напрямки виховання, тому що не можливо виховання студентської молоді по тижнях відокремлено, такий розклад дає можливість рівномірного розподілу загальних виховних заходів протягом року. Наприклад трудове виховання здійснюється постійно і включає прибирання закріпленої за групою території, озеленення приміщень і території, здійснення трудових десантів, які проводяться з метою допомоги самотнім літнім людям, пенсіонерам-викладачам, які знаходяться на заслуженому відпочинку, прибирання біля обеліска невідомому солдату, пам'ятки старовини – замку Куриса, залишки якого знаходяться на території технікуму, щосередини в гуртожитках проводиться санітарний день, постійно студенти допомагають на навчально-дослідному господарстві і по догляду тварин, і на польових роботах. Паралельно проводиться екологічне (любов до природи та відповідальність за стан екологічного середовища), а також морально-етичне виховання (виховуються такі почуття, як доброта, відповідальність за ближнього, доброзичливість, милосердя, людяності та такі категорії, як честь, гідність, працелюбство, милосердя, добродійність, доброзичливість).

З вище сказаного можна зробити висновок, що виховний процес ефективний тільки тоді, коли виконується комплексно за всіма напрямками одночасно і постійно.

Крім внутрішньотехнікумівських заходів студенти приймають участь у різних благодійних акціях, спортивних змаганнях, в аматорському мистецтві в регіональному конкурсі «Софіївські зорі», конкурс «Золота осінь», участь в ярмарці «Дари осені», День села, регіональних конкурсах «Студент року», «Кращий за професією» (з кожної спеціальності), участь команди КВН в клубі «Агроліга».

В нашому навчальному закладі проводиться низка заходів, які стали традиційними: проводяться масові кроси, футбольні матчі, гра «Козацькі забави», фестиваль команд КВН, де беруть участь команди із спеціальностей, що є в технікумі, «Брейн ринг», Свято першого дзвоника, концерти до Дня працівника сільського господарства, до Дня студента, присвячений Міжнародному жіночому дню, Дню захисника Вітчизни, Новорічний бал, Свято сміху (до 1-го квітня), «Вам, закохані» (до дня Св. Валентина), «Міс технікуму», Свято останнього дзвоника, Свято зустрічі з випускниками минулих років, крім того, двічі на тиждень проводяться дискотеки. Обов'язково, один раз в семестр, проводиться зустріч студентів технікуму із представниками правоохоронних органів. Представники волонтерського руху Одеської області проводять бесіди із студентами перших курсів з метою викоринення шкідливих звичок, до Дня Св. Миколая в технікумі Отець Миколай місцевого Свято Покровського храму проводить зустріч із студентами.

Для кращого розвитку художньо-естетичного напрямку в технікумі працюють гуртки художньої самодіяльності, гурток східного танцю, шейпінг, гурток спортивного танцю. Працюють в технікумі і спортивні гуртки: важка атлетика, волейбол, теніс, футбол, баскетбол.

Для досягнення щастя необхідні не тільки знання, але й воля, твердий характер, високі ідеали й шляхетні почуття. Потрібно не тільки розуміти, не тільки знати правила поведінки, але й уміти, давати їм впливати, тобто мати те, що дає практичне життя. Будь-яке виховне завдання розв'язується лише через активні відповідні дії всіх учасників виховного процесу.

При здійсненні виховного процесу студентів, треба орієнтуватись на єдність індивідуального та суспільного морального вдосконалення, аби уникнути групового егоїзму, який може призвести до конфліктів. Це серйозна проблема, оскільки вирішення її може забезпечити виживання в сучасних умовах такої спільноти як народ, людство. Шляхів є в нас достатньо. Треба тільки бачити кінцеву мету – і впевнено йти до неї. Метою є виховання в студентів справедливості, чесності, доброти, толерантності, самоцінності, само – визначеності. І найкраща винагорода для кожного з нас – це бачити своїх колишніх випускників, які твердо стоять на ногах і відчувати, що в кожному з них є часточка і твоєї душі, твого серця.

На моє глибоке переконання, нічого скаржитись на зовнішні обставини і нарікати, що нічого змінити не можна. Все починається з Людини і з її внутрішнього вибору. Кожен новий день – це кропітка праця над самим собою, над своїми недоліками, недоробками, згубними звичками. Змінивши себе, перетворивши свій внутрішній світ, починає змінюватись оточуючий простір: людина стає вільною від зовнішніх факторів і починає керуватись виключно своїми внутрішніми принципами – принципами справжньої Людини з великої літери.

Література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 632с.
2. Дем'янюк Т.Д., Лашта В.І., Мельничук Л.С., Байрамова М.Г. Інноваційні технології методичної роботи з педагогічними кадрами району: Навчально-методичний посібник. – Рівне: Волинські обереги, 2005, 250 с.
3. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання Монографія Тернопіль, 2005. 178 с.
4. http://valyakodola.ucoz.ru/news/metodichni_rekomendacii_z_pitan_organizacii_vikhovnoji_roboti_u_navchalnih_zaklada.

Ірина Місяченко, Марія Кодинець
(Боярка, Україна)

АВТОМАТИЗОВАНЕ РОБОЧЕ МІСЦЕ МЕНЕДЖЕРА (ОРГАНІЗАТОРА ВИРОБНИЦТВА) В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Організація і реалізація управлінських функцій потребує радикальної зміни як самої технології управління, так і технічних засобів оброблення інформації, серед яких головне місце належить персональним комп'ютерам. Вони все більше перетворюються із систем автоматичного перероблення вхідної інформації у засоби нагромадження досвіду працівників сфери управління, аналізу, оцінки і вироблення найефективніших економічних рішень. Низько кваліфікований практичний досвід майбутніх фахівців у сфері менеджменту на сьогодні є поширеним явищем.

З накопиченням досвіду розроблення та використання різноманітних комп'ютерних систем стало очевидним, а безпосередньо на робочому місці організатора виробництва найзручнішим є поєднання декількох видів прикладних систем, тобто створення інтегрованих систем, які об'єднують найчастіше використовувані пакети прикладних програм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питань підготовки менеджерів присвячені праці – Вербовета Я.Ю. (Інформаційні технології в менеджменті), Глубока О.П. (Системний аналіз в управлінні трудовим потенціалом у підприємствах АПК), Горобець Л.Ю. (Інформаційні системи в управлінні аграрним підприємством), Зубко О.Д. (Інформаційне забезпечення в процесі управління), Круць С.В. (Структура інформаційної системи менеджменту), Купцова А.П. (Вимоги до персональних комп'ютерів для організації автоматизованого робочого місця менеджера), Палій Н.М. (Інформаційні системи в управлінні підприємством), Поставий М.Ю. (Інформаційне забезпечення управління агропромисловим комплексом України), Скрипник І.А. (Особливості формування автоматизованих систем управління підприємством), Стебловська В.С. (Інформаційні системи аграрного менеджменту).

Мета статті – здійснити аналіз автоматизованого робочого місця для фахівців з організації виробництва.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах стрімко зростає попит на інформацію та інформаційні послуги. В зв'язку з цим технологія опрацювання інформації намагається використовувати найширший спектр технічних засобів і, передусім, комп'ютерну техніку та цифрові електронні засоби комунікації. На їх основі створюються обчислювальні системи і мережі не лише для накопичення, збереження та перетворення інформації, а й для максимального наближення термінальних пристроїв до робочого місця фахівця, який приймає рішення.

Інформатизація в області управління економічними процесами ставить собі за мету підвищення продуктивності праці працівників за рахунок зниження співвідношення "затрати/обсяги виробництва". Для цього вона вимагає підвищення кваліфікації та професійної грамотності зайнятих управлінською діяльністю фахівців. [5, с. 11]

Комп'ютеризація сприяє вдосконаленню доступності та якості інформації, тому сьогодні в часописах з менеджменту найчастіше обговорюють систему управлінської інформації, сформовану на комп'ютерній основі. [1, с. 7]

В залежності від рівня менеджменту (оперативний, тактичний, стратегічний) менеджеру доводиться приймати управлінські рішення в умовах різного ступеня невизначеності. При цьому часто доводиться вирішувати задачі різного типу. Використання досягнень інформаційних технологій дозволяє змоделювати результати прийняття різних варіантів управлінських рішень та вибрати оптимальне рішення. У цьому полягає одна з головних переваг інформаційних технологій над методом спроб і помилок при управлінні лише на основі досвіду, який зароджується в умовах навчання. [5, с. 18]

Студент повинен бути підготовлений до активної творчої професійної та соціальної діяльності, яка б сприяла прогресу суспільного розвитку; вміти самостійно здобувати нові знання, контролювати та коректувати зроблене, мати високі моральні якості; сприяти підвищенню продуктивності праці, додержуватись режиму заощадження тощо.

Кваліфікаційний рівень спеціаліста в області організації виробництва дозволяє фахівцю:

– проводити аналіз та оцінку діяльності підприємства;

– брати участь у розробці стратегії і тактики підприємства з використанням сучасних методів та принципів управління;

– приймати оптимальні рішення в конкретних господарських ситуаціях;

– використовувати прогресивні методи прогнозування, планування, обліку, контролю та аналізу роботи підприємства. [2, с. 23]

Основною метою багатьох компаній (підприємств) є побудова довготривалих і взаємовигідних стосунків з клієнтами. Для досягнення цієї мети необхідно вирішувати ряд завдань. [3, с. 6]

Нині престижним є фахівець, який оволодів практичними навичками профільного програмного забезпечення та з легкістю може продемонструвати свої знання та навички на автоматизованому робочому місці.

Здійснимо аналіз об'єктів для обробки інформації менеджерами різних напрямів, які передбачені в інтегрованій системі управління підприємством корпораціями Парус та 1С: [5, с. 3]

Система парус включає в себе такі програмні оболонки: CRM-система "Парус – Менеджмент і Маркетинг", Парус-консультант, Парус-підприємство 7.

CRM-система "Парус – Менеджмент і Маркетинг", платформа має ряд модулів (підсистем) – "Автобізнес та автосервіс", "Сервісний центр", "Торгівля і склад", "Виробництво", "Реклама", "Сфера послуг", "CRM-партнерство".

"Парус – Менеджмент і Маркетинг" надає можливість автоматизувати роботу у сферах:

– вести базу даних потенційних і чинних клієнтів з широким набором реквізитів та гнучкими засобами відбору;

– організувати оперативну роботу менеджерів з просування товарів та послуг з веденням накопичувальної хроніки взаємовідносин з клієнтами;

– вести облік документів з надання товарів і послуг (комерційні пропозиції, договори, накладні, акти);

– організувати роботу Call-центрів (працівників прямого телемаркетингу);

– обліковувати вхідні звернення та контролювати їх опрацювання;

– вести облік маркетингових заходів (медіа-планів) та їх ефективності;

– виявляти потреби клієнтів за допомогою реєстрації опитувальних анкет та їх аналізу;

– формувати графік роботи та обліковувати робочий час працівників;

– планувати та відслідковувати контакти з нагадуванням за допомогою SMS та E-Mail;

– вести облік рекламаций;

– здійснювати і фіксувати постановку задач та контроль за їх виконанням;

– аналізувати комерційну діяльність підприємства в розрізі товарів і послуг та за спеціалістами;

– формувати звітність в системі;

– організувати сервісне обслуговування клієнтів. [5, с. 1]

"Парус-консультант", це унікальна довідкова система за законодавством України, що містить нормативні документи і консультації по оподаткуванню, бухгалтерському обліку, валютному регулюванню, митному праву, банківській діяльності, аудиту, цивільному праву, приватизації державного майна, житла, землі, авторському праву, законодавству про цінні папери, про зовнішньоекономічну діяльність, про працю, про соціальне страхування, про торгівлю і застосування електронних контрольних-касових апаратів і інше.

У базі зібрано і систематизовано більше 400 000 документів (стан бази на червень 2012 року), регулюючих фінансово-господарську і адміністративну діяльність юридичних і фізичних осіб, офіційні

роз'яснення, консультації, типові документи, нормативно-довідкові таблиці, облікові реєстри і первинні документи бухгалтерського обліку, бланки звітності, календар бухгалтера;

Парус-підприємство 7 – проста і зручна, але в той же час потужна повнофункціональна система, призначена для використання на підприємствах різної галузевої спрямованості. Система поставляється повністю готовою до експлуатації. Усі документи і звіти користувач може вивантажувати як в Microsoft Office, так і у безкоштовний OpenOffice. Система має модульну побудову. Кожен з модулів об'єднаний в єдину інформаційну базу, що забезпечує прозорість доступу до даних. [3, с. 21]

1С Торговля і Склад для України 7.7. Конфігурація призначена для автоматизації обліку в торгових організаціях оптово-роздрібною торгівлі. Система підтримує усі найбільш поширені операції, пов'язані із закупівлею, зберіганням і продажем товару. Продукт дозволяє вести облік взаєморозрахунків по торгових операціях з покупцями і постачальниками.

1С Управління виробничим підприємством 8. Даний програмний продукт дозволяє організувати єдину інформаційну систему для управління діяльністю підприємства :

- управління фінансами;
- управління виробництвом;
- управління персоналом (включаючи розрахунок заробітної плати);
- управління складом (запасами);
- управління продажами;
- управління закупівлями;
- управління взаєминами з клієнтами;
- облік фінансово-господарської діяльності по національних і міжнародних стандартах;
- консолідована звітність;
- бухгалтерський облік;
- податковий облік;
- облік в цілях управління.

1С Управління торговим підприємством 8. Даний програмний продукт спрямований на автоматизацію діяльності таких функцій:

- управління торговою діяльністю;
- управління продажами;
- планування продажів;
- управління замовленнями покупців;
- ціноутворення;
- управління закупівлями;
- управління роздрібною торгівлею і підключення торгового устаткування;
- управління стосунками з покупцями і постачальниками;
- складський облік;
- облік банківських і касових операцій;
- управління взаєморозрахунками;
- облік необоротних активів;
- управління персоналом і розрахунок зарплати;
- облік виробництва;
- бухгалтерський облік;
- податковий облік;
- податковий облік по податку на прибуток;
- облік ПДВ;
- спрощена система оподаткування;
- формування регламентованої звітності. [4, с.14]

Висновок. Масова комп'ютеризація всіх сфер людської діяльності здатна вирішити проблеми організаційного управління, підвищити ефективність і продуктивність праці в проектуванні, технологічних розрахунках, організаційно-інформаційних технологіях постачання, розподілу, торгівлі, обліку, контролю, виконання інших інформаційних робіт творчого та рутинного характеру.

Отже, з метою високоякісного навчання студентів-менеджерів у поєднанні з практичною частиною інформаційної діяльності необхідно створювати студентські автоматизовані робочі місця, на яких майбутній фахівець і комп'ютер будуть пов'язані в комплексному автоматизованому напрямі. [6, с. 5]

Література:

1. Мальська М.П., Худо В. В. "Туристичний бізнес": теорія та практик: навч. пос. / М.П. Мальська – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.
2. Зборівський коледж Тернопільського Національного Технічного Університету ім. І.Пулюя [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zboriv-college.info/profession.php#men> – Назва з екрану.
3. Корпорація ПАРУС. Інноваційні технології в управлінні [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://parus.ua/ru/167/#crm> – Назва з екрану.
4. Софтком [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.softcom.ua/1c/> – Назва з екрану

5. Ромашко С.М. Опорный конспект лекцій з дисципліни "Інформаційні системи в менеджменті". / С.М. Ромашко – Львів: ЛІМ. – 2007. – 49с.
6. Гордієнко І.В. Інформаційні системи в менеджменті: навч. – метод. посібник для самост. вивч. дисц. / І. В. Гордієнко – К: КНЕУ, 1999. – 128 с.

Жулдыз Курамысова
(Талдықорған қ., Қазақстан)

БАЛАБАҚШАДА ТӨРТ ТҮЛІК МАЛ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТӨЛДЕРІН МЕҢГЕРТУ ЖОЛДАРЫ

Топ: «Қуаныш»_

Білім беру саласы: «Әлеуметтік» (көркем әдебиет)

Тақырыбы: Құлын, қозы, лақ. М. Төрежанов.

Мақсаты:

1. Балаларды төрт түлік мал және оның төлдерімен таныстырып, оларға түсінік беру, төрт түлік малдың төлдерін дұрыс атауға, әңгіме мазмұнын айта білуге үйрету.
2. Балалардың ой-өрісін дамытып, сөздік қорын молайту.
3. Балалардың жануарларға деген сүйіспеншілігін ояту, қамқорлыққа тәрбиелеу.

Қостілділік компонент: Құлын-жеребенек, қозы-ягненок, лақ-козленок.

Көрнекіліктер: Үй жануарларының дана суреттері, үйдің суреті, қатық, ірімшік, құрт, сүт, жүн.

Әдіс – тәсілдері: Көрсету, түсіндіру, ойын, сұрақ-жауап, тірек сызбасы.

Құралдар: Үнтаспа, ойыншықтар.

Іс-әрекет бөлімдері	Тәрбиешінің іс-әрекеті	Балалардың іс-әрекеті
Ынталандыру, сезімін ояту.	Психологиялық сәт. Шаттық шеңбері. Күлімдеп күн бүгін, Қарайды саған да. Күлімдеп күн бүгін, Қарайды маған да. Шуақты нұр төгіп, Көңілді кетті көтеріп.	Шеңберге тұрады.
Ізденістер, ұйымдастыру	-Балалар жылдың қай мезгілі? Оның ерекшеліктеріне тоқталу, әңгімелеу. Өткен сабақты естеріне түсіріп, қайталау. – Балалар мен сендерге жұмбақ жасырамын, сендер шешуін тапсаңдар, бүгінгі сабағымыздың тақырыбы ашылады. Кезікті бір жануар Үстінде екі тауы бар	Қыс мезгілі. (Түйе)
	Кішкене ғана бойы бар Айналдырып киген тоны бар	(Қой)
	Басында екі таяғы бар, Төрт аяғы бар. Бірақ тағы сақалы бар.	(Ешкі)
	Төрт бұлағы-сүт, баға білсең-құт. Шайнақтайды сағыз, сүттің кені нағыз.	(Сиыр)
	Қамыс құлақ, тостаған тұяқ Мінсең қанат, сүті дәрі, еті тамақ. Балалар назарын үй жануарларының суреттеріне аудара отырып, аттарын ататып, төлдерін сұрау? Адамдарға пайдасы жөнінде әңгіме жүргізу.	(Жылқы)
	-Балалар біз жылқы малын көлік ретінде пайдаланамыз, етін жейміз, қымызын ішеміз, өйткені ол денсаулығымызға өте пайдалы екен. -Төрт түліктің төресі – түйе. Оның еті тамақ, шұбаты-сусын. -Ал сиырдың еті, сүті пайдалы. Сүтінен айран, ірімшік, құрт, май, қаймақ жасалады екен. -Қой төрт түліктің ішіндегі момыны. Қойдың еті, сүті, майы, терісі пайдалы. Жүнінен киім-кешек, алаша, кілем тоқылады. – Ал ешкінің мінезі жеңіл ұшқалақ, тастан – тасқа секіріп, тыным таппайды. Оның сүті, түбіті пайдалы екен.	

<p>Үнтаспадан көрсету</p>	<p>-Балалар осы төрт түлік малдың әрқайсысының пірі қамқоршысы бар, бәріміз төрт түлік малдардың төлдерін атайықшы, жылқы баласы – құлын, сиыр баласы – бұзау, қой – баласы қозы, түйе –баласы бота, ал ешкі – баласы лақ екен.</p> <p>-Балалар сендер төрт түлік туралы қандай тақпақтар білесіңдер?</p> <p>-Ал мен сендерге төрт түлік туралы мақал-мәтелдер айтып берейін.</p> <p>Мал өсірсең қой өсір, Өнімі оның көл-көсір.</p> <p>Қой жүрген жерде береке, Қыз жүрген жерде мереке.</p> <p>Түйенің жолы үлкен, Аттың жөні үлкен.</p> <p>-Жарайсыңдар, балалар сендер көп нәрсені біледі екенсіңдер. Мен сендерге Мәдіхат Төрежанов аталарыңның «Құлын, қозы, лақ.» әңгімесін оқып берейін.</p> <p>Жаз. Өрісте лақ, құлын, қозы кездесе кетті. Іші пысқан олар бірігіп ойнамақ болды. Өуелі нендей ойын қызық екенін талқыға салды. Сөзді ақ лақ бастады.</p> <p>– Ойынның қызығы – тауға шығу. Тастан-тасқа секіру. Өрі қан тарайды, әрі етті боласың. Қошақан лақтың сөзін жаратпады.</p> <p>– Секіріп, атылып ойнау – ойын емес. Ойынның қызығы – қошқарша сарт-сұрт сүзісу. Өрі күшің толады. Өрі бұлшық етің қатаяды.</p> <p>– Сендердің ойындарың көңілге қонбайды. Ойнаған соң шапқылап, жарысайық. Тұра қалып тебісейік – деді құлын.</p> <p>Үшеуі қызыл кеңірдек болып ұзақ керісті. Ақыры келісе алмай, әрқайсысы өз жөндеріне кетті.</p> <p>Әңгіме мазмұнына түсінік беру.</p>	<p>Түйе – малдың үлкені, Жылқы – малдың үркегі. Сиыр – малдың сүттісі, Қой – түліктің құттысы.</p> <p>Ботақаны нардың, Жарға неге бардың. Тілерсегің дірілдеп, Секіре алмай қалдың.</p> <p>Мынау тұрған бұзау, Алдыңда тұр – ожау. Ұнататын тамағы, Шекер емес тұз – ау!</p> <p>Асау мінез құлыншақ, Желбірейді тұлыншақ. Жуасуды білмейсің, Аңғал мінез ұрыншақ.</p> <p>Мынау тұрған лақ, Салпаңдаған құлақ. Су ішетін жері, Сылдырлаған бұлақ.</p> <p>Балалар мұқият отырып, тыңдайды.</p>
<p>Сергітулік сәт</p>	<p>Сергіту сәті: Қуыр – қуыр қуырмаш, Балапанға бидай шаш. Әй – әй балақан, Жамандықтан қаш.</p>	<p>Сергіту сәтін айта отырып сөзіне қарай қимыл-әрекет жасайды.</p>
<p>Ойын</p>	<p>Д/о: «Қандай үй жануары жоқ?»</p>	<p>Балалар дидактикалық ойынды ынтамен ойнайды.</p>

<p>Тірек сызбасы</p> <p>Қорытындылау Өзін-өзі бағалау</p>	<p>Тақтаға үйдің суретін ілу, балалар үй жануарымен дала жануарының арасынан үй жануарларын тауып тақтаға іледі.</p> <p>– Балалар сендер қандай үй жануарларын білесіңдер?</p> <p>-Үй жануарларының адамға қандай пайдасы бар?</p> <p>-Өңгімені қандай үй жануарларының төлдері туралы екен?</p> <p>-Дұрыс айтасыңдар.</p> <p>Балалардың іс-әрекетін, ойындағы белсенділігін атап өтіп, мадақтап, сабақты аяқтау.</p>	<p>Жылқы, сиыр, қой, ешкі, түйе.</p> <p>Балалар жауабы.</p> <p>Құлын, қозы, лақ.</p>
--	---	--

Сарбинас Күнтуғанова
(Талдықорған қаласы, Қазақстан)

М. ТӨЛЕБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ХАЛЫҚ-ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

М.Төлебаев – аса көрнекті, ұлтымыздың мақтанышы болған, үздік композитор. КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, еңбек сіңірген өнер қайраткері, КСРО халық әртісі, Қазақ музыка мәдениетінің классигі. Оның аты қазақ музыка мәдениетінің ірге тасын бірге қаласқан аға буын композиторлар А.Қ.Жұбанов, Б.Г.Брусиловский, Л.Хамидилармен мәңгіге байланысқан.

XX ғасырдың 1930 жылдарында Орта Азия мен Қазақстан республикаларында кәсіптік еуропалық дәстүрде жаңа бағыттағы музыкалық шығармашылыққа бет бұрды. Әлемдік музыка мәдениетін еуропалық қалыпқа бейімдеу және ұлттық дәстүрмен байланыста болу негізделген болатын. Осы бағыттағы байланыстардың тікелей өкілі болғандықтан Мұқан Төлебаев Қазақстандағы композиторлар мектебінің көшбасшысы болды. 100-ден астам түрлі жанрдағы, әр алуан жоспардағы форма мен стиль ерекшеліктерінде шығармалар жазып, салмақты үлес қосты. М.Төлебаев, бірнеше опералар, симфониялық поэмалар, увертюра, кантата, суреттемелер, көптеген камералық аспаптық музыка мен хорға арналған шығармалар, көптеген ән мен романстар, кинофильмге арналған музыкалар, халық әндеріне арналған өңдеулер жазды. Жоғары деңгейдегі музыкалық-сахналық көркем шығармалар, Қазақ музыка мәдениетінің інжу-маржанына айналған, опера жанрының жауһары, өнердегі үздік туынды, атақты «Біржан-Сара» операсын атап өтпеу мүмкін емес. Бұл опера әлемдік музыка мәдениетінің асыл қазынасына айналды[1,10б.].

XIX ғасырда өмір сүрген ұлы орыс композиторы М.Глинка: «Музыканы тудыратын – халық, ал біздер композиторлар тек өңдеушілерміз», – деген. Осыдан барып М.Төлебаевтың бүкіл шығармашылық өнерін халық туындылары деп айтуға құқылымыз. Халық әндерін түсінбей, оның тұңғыық терең түбіне үңілмей ұлттық өнерді қалыптастыру мүмкін емес.

Мұқан Төлебаев 1913 жылы 13 наурызда Алматы облысының бұрынғы Бөрлітөбе (қазіргі Сарқан) ауданы, «Үлгі» колхозы, Қарашыған ауылында дүниеге келген екен. Балалық шағы жер жәннәті Жетісу жерімен, халқының тұрмыс-тіршілігімен, мәдениетімен, халық әндері, күйлерімен тығыз байланыста өткен. Оның қоршаған ортасы, ауылы, өмірі мәңгілікке санасында әсем әуен жатталып қалған[2,10.б.].

Әкесі Төлебай 1861-1933 жылдары өмір сүрген, кедей жанұясынан шыққан қарапайым шаруа адамы болатын. Өте ақылды, адамгершілігі мол, кіммен болса тез тіл табысатын, жайдары адам болған көрінеді. Ақыл, көмек сұрай келгендерге есігі әрқашан айқара ашық болатын деседі. Осы мінез-құлықтарының барлығы да Мұқан бойынан табылатын.

Мұқан бала кезінен бастап-ақ шешесіне жақын болады, оның салған әндерін сүйіп тыңдайтын да, еш қиындықсыз, қандай тақырыпқа болсын өлең жолдарын шығара беретін суырып салмалық қасиетіне шынайы таң қалатын. Сөйтіп, Мұқан анасынан музыкалық дарын мен ақындықты мұрагерлікке алды. Сонымен қатар, Мұқанның өнерге деген қызығушылығына, дарындылығы мен еңбексүйгіштігіне сол кездегі белгілі домбырашы, ақын Апырбай Әуелбаевтың да қосқан үлесі зор болды. Баланың қағілездігін, ерекше қабілеттілігін, икемділігін, музыкаға деген қызығушылығын ерте байқаған Апырбай ағамыз, алты жасынан бастап оны домбыра үйретуге баулиды, сонымен қатар қайда той-томалақ, мереке-думан, жиын-тойларға қасынан тастамай алып жүретін көрінеді. Бала Мұқан халық әндері мен күйлерін, ақындар тартысын, өлең-жырларды талмай тыңдап, бала кезінен-ақ халық музыка мұраларына сусындап өседі.

Бала кезінен ауылдағы сауық-сайранның сәніне анналған Мұқан есейе келе қазақтың ұлттық өнерінің қайнар бұлағынан қанып ішіп, соны ары қарай дамыту үшін Мәскеудегі консерваториядан бірақ шықты.

Алғашында әншілер дайындайтын (вокальный) факультетке түссе де, кейін композиторлар дайындайтын факультетіне ауысады. Оның алған бетінен қайтпайтын бір беткейлігі мен өжеттігі сабақ беретін ұстаздарын сүйсіндірген еді[3,22.б.].

Жетісу өлкесі ерте кезден бері әнші-жыршыларға ақын-жазушыларға, түрлі қолөнершілерге, күйшілерге өте бай, сонысымен белгілі. Мұқан Төлебаев өнерінің қазақ ақындары

шығармашылығымен, халық әндерімен жақындықты ақтауы, құнарлы, түсінуге жеңіл, қарапайым, көңіл-күйге жағымды болуы да туған өлкенің әсерінен деуге болады. Оның өнерінен өткеніміз бен қазіргіміз арасында байланыс орнаған. Халық әншілігіне деген қызығушылық М.Төлебаевтың музыканы халық әні сарынында жазуына себепші болды.

Жоғарыда айтылғандай, әнді тудыратын халық болып табылады. Бұл әндерде не туралы айтылды? Адамды қоршаған ортаның бәрі туралы айтылады. Әндерінде қазақ қоғамының барлық саласы, қазақ ауылының күнделікті тұрмысы, жүздеген жылдар қалыптасқан музыка өмірі бейнеленген. Халық әндері мен күйлерін кез-келген жаста орындауға болады. Ән мен күй бейнебір өздеріне кең құлашты қанат бітіріп, туған елден алыстап, тіпті бабаларымыз көшпенділерден де асып кеткендей. Халқымыздың даналығының арқасында көптеген ән-күйлер осы күнге де жеткен. Бұл – алдыңғы толқын мен бүгінгінің ажырамас байланысын көрсететін құбылыс.

Қазақ музыкалық өнеріне халық шығармашылығымен нағыз байланыста болуы тән. Бұл басқа сазгерлер сияқты М.Төлебаевтың да елінің өмірі мен тарихынан нәр алатындығын көрсетеді.

Мұқан Төлебаев қазақтың кәсіптік музыкасының аяғынан тұруына және өркендеуіне өз тарапынан көп үлес қосты. Композитор түрлі жанрада жан-жақты шығармалар жазды. Олар: камералы-аспаптық, симфония мен опера, фортепиано мен жеке дауысқа арналған өңдеулер және көптеген ән-әуендер болды.

М. Төлебаев музыкасын қарастырып, талдау жасау арқылы оның вокалдық шығармалары халық әуеніне, дәстүрлі қазақ әніне негізделгенін байқаймыз. Ол кәсіптік музыканың классикалық формасымен халық әндерінің қырларын шебер үйлестіре білген. Оған қоса авторлық және халықтық әндер араласып жаңа синтезделген шығарма тудырады. Мұқан Төлебаевтың басқа композиторлардан ерекшеліктері – оның әндер мен романстар жазудағы өзіндік белгілері. Бұған дәлел ретінде композитордың «Ақмарал», «Жылқышы», «Қырман», «Тос мені, тос», «Кестелі орамал», «Жастар вальсі», «Бақыт вальсі» және т.б. шығармаларын атауға болады.

1945 жылы М.Төлебаев, Е.Брусилловский және Л.Хамидилермен бірлесе отырып, сөзін жазғандар Ғ.Мүсірепов, К.Мұхамеджанов, А.Тәжібаев «Қазақ ССР гимні» жарыққа шықты. Онда Қазақстан халқының осы уақытқа дейінгі жеткен жетістіктері, бұқаралық салтанаты әуенмен қортыланды. Әуенде қазақтың дәстүрлі лирикалық-эпикалық әуеннің жиынтығы, ұстамдылық пен ұлылығы және ер мінезділік пен салтанаттылық қарқынды үстемдік етіп, аса сәтті болып, көпшіліктің көңілінен шықты[4,21.б.].

М. Төлебаевтың «Біржан-Сара» операсы – тек қазақ халқының ғана емес, сонымен қатар, сол кезеңдегі кеңестік музыканың қайталанбас туындысы. Алғашқы қойылымынан бастап бұл шығарма үлкен жетістіктерге ұласты (1946 ж. республика астанасы Алматыда). Бұл – Қазақстан өнері, біздің музыкалық мәдениетіміз бен композитордың үлкен жетістігі. Әйгілі айтыс – Біржан сал мен ақын Сараның сөз таласына негізделген сюжетті музыкалық-сахналық шығармада композитор ең алғаш рет осындай күрделі синтетикалық музыка жанры опера жазуға қадам басты. Бұл жерде композитор оқиғаны механикалық түрде көшіріп алуды немесе өткен ғасырдың тарихи жайттарын баяндауды алдына мақсат етіп қоймаған, тек шығарманың қайнар көзі ретінде пайдаланып, қазақтың музыкалық фольклорының асыл қазынасын ғана негізге алған. Ол музыкалық-драманы дамытуды осы қабілет, эмоциясын асырмай дарыта білді. Композитордың мұндай ерекшеліктері оны музыкалық-сахналық, жалпы көркемдік шынайы музыкалық бейнені ашуға қабілет етті. Оған музыкалы-мәнерлі заттар мен түрлі арнайы ұлттық белгілерін көрсету лайықты.

Сонымен бірге ол халықтық-музыкалық дәстүрді жалпыеуропалық және кеңестік кәсіпқой музыкалық мәдениетімен байланысына жетекшілік танытты. Осындай объективті-шынайы және музыканың мәнерлі заттарының әдісі мен таңдауы замани кеңестік композиторлық мектептің қиын шығармашылық және көркемдік міндеттері – ұлттық дәстүр эволюциясы процесінің халықтық-ән музыкалық тұрғыда өрістеуі Кеңес Одағы халықтарының тығыз ұлтаралық ықпал етуі болып табылады. Сондықтан да «Біржан және Сара» операсын жекелеген халықтық-музыкалық дәстүрлердің опера жанрындағы заңнамаларында синтезделген жалпы адамзат мәдениетінен қарастыруға болады деуге негіз бар. Оған қоса, көптеген оркестрлік-симфониялық эпизодтардың қатысуы, балет көріністері, көп дауысты хор, (білуімізше, қазақ ұлттық, музыкасы жаратылысынан монолитті) композитордың назары ұлтаралық байланысқа бағытталғанын куәландырады, бұл – ұлттық белгілермен синтезделу арқылы берілген шығарманың интернационалдық жағын шығарды. Либретто жазған Қ.Жұмалиев пен композитор «Біржан және Сара» операсында музыка мен мағынаны дүниетаныммен, сол кезеңдегі қоғамдық ой-өрісімен, халық өмірімен ажырамас бірлікке айналдыруға тырысқан. Осының қатарында өнердегі халықтың, көпшілік және интеллектуалдық сәттерін, әсіресе, қазіргі заманғы шеберлердің тәжірибесінен көрінген көркемдік шығармашылық диалектикасын қарастыруға болады.

Мұқан Төлебаевтың қазақ ұлттық өнерін дамытудағы жетістіктері жоғары бағаланып, КСРО-ның халық әртісі, ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атады. Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің депутаты ретінде сайлаған халқы оған үлкен сенім артты[4,33.б.].

Демек, алуан түрлі жанрлар мен формадағы шығармаларды талдау кезеңінде композитор М.Төлебаевтың өзіндік сара жолы, стилі, музыка жазу ерекшелігі, дәстүрлі қазақ музыкасын өңдеп, толықтырып, жаңаша жарқыратып, оларды күрделі формадағы шығармаларға пайдалыну тәсілдері, ауызекі әндерді жинақтап өңдеу үлгілері тек ұлы композиторға ғана тән ерекшеліктер болмақ.

Мақаламызды қортындылай келе, ХХ ғасырдың кемеңгер қайраткері М.Төлебаевтың өмір жолы мен шығармашылығы толық қамтылды деген сөз емес. Ұлттық дәстүрді сөз еткенде қазақ музыка мәдениеті мен халықтық музыка шығармашылығы бір-бірімен тығыз байланысты. Көптеген композиторлар сияқты М.Төлебаевта өз халқының өмірі мен тарихына деген қызығушылық басым. Ән-әуендерінде қазақ қоғамының барлық саласы, қазақ ауылының күнделікті тұрмыс-тіршілігі, жүздеген жылдар қалыптасқан музыка өмірі бейнеленген. Шығармаларын тыңдай отырып, ән мен әуен бейнебір өздеріне кең құлашты қанат бітіріп, туған елден алыстап, тіпті бабаларымыз көшпенділерден де асып кеткендей күй кешесіз. Халқымыздың даналығының арқасында көптеген ән-күйлер осы күнге де жеткен. Бұл – алдыңғы толқын мен бүгінгінің ажырамас байланысын көрсететін құбылыс.

Мұқан Төлебаев – Қазақстанның классик композиторы. Ол профессионалды қазақ музыкасын әлемдік шыңға көтерді. Халық «өнеге күші өлшеусіз, өнерді үйренуге де өнер керек» – дейді. Мұқан Төлебаев музыкасының құдыретті күші оның профессионалды көркемдік биікке өрлеуімен қатар, өнерімізде өзгеріс тудырған жаңа жанрларды қалыптастырған жаңашылдығында деп айтуымызға болады. Композитордың қайталанбас дара шығармашылығы – асқан шабыты қазақ халқының өнер мәдениетін аса бір оқшау биікке шығаратын жарқын құбылыс.

Ұлы композитор М.Төлебаев есімін бүкіл Қазақстан халқымен қоса жерлестері – Жетісулықтар да аса құрметпен, мақтан тұтып жоғары бағалайды. Оның шығармашылығы дүниежүзілік музыка мәдениетінің алтын қорына енді. Оның есімімен – Шығыс Қазақстан облысына қарасты, Семей қаласындағы музыка колледжі Мұқан Төлебаев атында, Талдықорған қаласында, Алматы облыстық Сүйінбай атындағы филормониясында Мұқан Төлебаев атындағы халық аспаптар оркестрі жұмыс жасайды. Сонымен қатар, Талдықорған қаласында өтетін республикалық Мұқан Төлебаев атындағы композиторлар байқауы, үш жылда бір рет өтетін «Алтын таяқша» атты дирижерлар сайысы дәстүрге айналып, жүйелі түрде өтеді. Композитор М.Төлебаев есімі, оның шығармашылығы халқымыздың есінде мәңгілік сақталады.

Жоғарыда айтылған сөздердің дәйегі ретінде КСРО халық әртісі, Қазақ ССР-нің халық әртісі М.Төлебаев композиторлық мектебінің ізбасушысы Ғазиза Жұбанова былай деп толғайды; «Мейлі жылдар, жүзжылдықтар мен мыңжылдықтар өтсе де мәңгілік өлмес сиқырлы дыбыстардан тұратын бұл туынды, болашақ тыңдармандарды өзіне баурап алады. «Біржан-Сара» операсы ұлы композитордың алып еңбегі.

Мұқан Төлебаев ұлы тұлға, әсерлі, адамды еріксіз өзіне баурап алатын, қайталанбайтын, алып-ғұлама дарын иесі. Оның есімі қазақ музыка мәдениеті тарихында мәңгілікке жазылған. Оның есімі бүкіл әлем, жер жүзіндегі ұлы композиторлардың қатарында тұр».

ҚОЛДАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кетегенова Н. Славный сын песенного народа. Алматы, 1999 г.
2. Кетегенова Н. Творческие портреты композиторов Казахстана. Алматы, 2009
3. Ұзақбаева С., Төлебаева Ж. Сырлы саздар тағылымы. Алматы, 1999 ж.
4. Ахметова М. Национальные традиции в казахской песне. Алматы, 1982 г.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Таубалдиева Жуматай.

Т.С. Қазанғапова, Ж.С. Таджибаева
(Тараз қаласы, Қазақстан)

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУ ДӘСТҮРЛЕРІ

Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында және «Қазақстан Республикасы жаңа формация педагогының үздіксіз педагогикалық білім беру тұжырымдамасында»: «Жаңа формация мұғалімі – ол рухани адамгершілігі жоғары, азаматтық жауапкершілігі мол, белсенді, жасампаз, рефлексияға қабілеті басым, экологиялық білімді, шығармашыл тұлға, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі көрсетуге ұмтылысы, әдіснамалық қалыптасуының жоғары деңгейін сипаттайтын әлеуметтік, тұлғалық, коммуникативтік, ақпараттық және біліктіліктің басқа түрлерін меңгерген құзырлығы жоғары маман» болуы тиіс делінген. Демек бүгінгі таңда ұстаздар қауымына артылған міндет оңай емес. Ұрпақ тәрбиесіне жауапты отбасы – қоғам категорияларымен тең дәрежеде ұстаздар тұр десек, қате айтпаған болар едік. Ал жас буынның санасына ең алғаш қарапайым табиғат ұғымын енгізіп, оны қорғау керек екендігін сіңіретін де осы маман иелері. Мұғалім қызметін тек қана педагогикалық тұрғыда түсінуге болмайды, оның іс-әрекет аясына әлеуметтік-саяси, мәдени-ағарту, табиғатты қорғау қызметі де жатады» [1].

Қазіргі экологиялық және әлеуметтік мәдени жағдай адам мен қоршаған орта арасындағы қарым-қатынастың шиеленісуімен, экологиялық дағдарыстың тереңдеуімен сипатталады. Бұл проблеманы шешудің бір жолы – жалпы адамзаттың экологиялық мәдениетін қалыптастыру. Сондықтан жас буын өкілдерінің экологиялық мәдениетін қалыптастыру мақсатында қоғам, табиғат және адам ойының даму жөніндегі диалектикалық заңдылық оқыту процесінде көрініс табу қажет. Қазіргі кезеңде экологиялық зардаптардың кең көлемде таралуы оның апатқа айналып кету қауіптілігі

қоғам мен адамзат үшін экологиялық мәдениет проблемасының көкейкестілігін айқындайды. Осыдан барып жеткіншектердің экологиялық мәдениетін дамыту мәселесі алдыңғы қатардан орын алуда. Экологиялық мәдениет дегеніміз бір сөзбен айтқанда – жалпы адамзаттық мәдениеттің бір бөлігі, табиғатты қорғауға қатысты мәдениет. Бұл мәдениет түрі әрбір саналы адамның бойында болуы тиіс. Сонда ғана адамзаттың дені сау, табиғаты таза, өмірі ұзақ болады. Нағыз мәдениет – табиғат, қоғам және тұлғаның үйлесімді бірлігі. Сондықтан әлемді, дүниені интеллектуалдық, адамгершілік және эстетикалық түсінудің бірлігі ерекше маңызға ие, бұл, өз кезегінде, экологиялық мәдениеттің негізін құрайды.

Қазақ ұлтының болмысы өмір салтымен және онымен кіндіктес төлтума мәдениетімен де дараланады. Осы орайда Шоқан Уалиханов «Көшпелі елдерді аң тәрізді жауыз тобыр санап, бет алды жүрген тағылардың есебінде түсінетін жалған ұғым қазірдің өзінде де Европада үстем болып келеді, – деп жазды. Олар көшпелі моңғол немесе қазақтар дегенді тұрпайы, мал тәрізді тағылар деп ұғады. Ал шындығында келгенде, сол тағылардың көбінің жазба түрінде немесе ауыз әдебиеті, аңыз әңгімелері бар. Өлеңге әсіресе суырып салма өлеңге бейімділік барлық көшпелі елдердің өздеріне тән ерекшелік деуге болады» – деп сипаттай келіп, Шоқан көшпелі елдердің мәдениеті жоқ деп санайтын және оны менсінбейтін кейбір Европа ғалымдарының пікіріне дау айтады.

«Көшпелі елдердің қай-қайсының болсын бір өзгешелігі – олар өлең-жырға бай, шебер келеді... мұндай қасиеттердің болуына көшпелілердің алаңсыз көшпелі өмірі әсер етті ме, әлде ұшы-қиыры жоқ жасыл дала мен қоншақтай тізілген жұлдыздары көп ашық аспанды сұлу табиғат әсер етті ме кім білсін» – деп жазды [2].

Қазақ халқы ежелден-ақ табиғатты аялай білген. Көшпелі өмір салтын ұстанған ата-бабаларымыз табиғатпен біте қайнасып, табиғат сырын терең ұғынған. Табиғатты бүлдірмеген, қайта оны қолынан келгенше сақтауға тырысқан.

Экологиялық мәдениетті қалыптасытуда, табиғатты қорғауға баулуда, халықтық педагогиканың ролі ерекше және оның саласы мол. Олар-табиғатты қорғау дәстүрі, оған сену, сыйыну ырымдары, жан-жануарлар мен өсімдік түрлеріне байланысты әдеп-ғұрыптар т.б. Қазақ халқының табиғатты тануы, оған көзқарасы ұзақ жылдар бойы қоршаған ортаға жүргізген бақылау нәтижесінде тәжірибе елегінен өтіп шыңдалып, сұрыпталған.

Қазақы экологиялық қағидалар – табиғатты аялау жөніндегі ұлттық салт-дәстүрлер қағидасы. Қазақ халқы табиғат аясында тіршілік етіп, мезгіл ауанымен көшіп-қонғандықтан табиғатты қастерлеп, қадір тұтқан. Адамзат баласы да өзге жан-жануар, өсімдік секілді тіршілік етеді деп ұққан. Табиғатқа зиян келтірмеген, оны қорғау шараларына үлкен маңыз берген. Бұған: «Көкті жұлма, көктей соларсың», «Бұлақ көрсең, көзін аш» делінетін ұрпақтан ұрпаққа беріліп келе жатқан ереже іспетті қанатты сөздер кұө. Қазақ ешқашан жасыл желекті, көкті таптамаған, құмырсқа илеуін бүлдірмеген, құс ұясын бұзбаған, жас балапандар мен хайуан төлдеріне тиіспеген, өсіп тұрған талды, ағашты жұлмаған. Қоршаған ортаға өсімдік пен жан-жануарлардың тигізетін пайдасын жете түсініп, ұрпақтарын жастайынан табиғат байлықтарын тиімді пайдалануға баулып, өнегелі тәлім-тәрбие берген [3].

Халық табиғат жүдеуіне жол бермейтін тыйым ережелерін қоғамдық сана деңгейіне дейін көтерген. Өйткені ереже бұзылса, халықтық ереже де бұзылады. «Суға түкірме», «Күл шашпа», «Шөпті жұлма», «Көкті таптама», «Тал кеспе» т.б толып жатқан тыйым сөздер мен ескерпелер табиғатпен қарым-қатынас сақтаудың халықтық ережесі, табиғаттың әдемілігіне кір келтірмес салауаттылық өлшемі болды. пен сұлулықтың адам өміріндегі маңызы мен орнын «Ер елдің, орман-тоғай жердің Әсемдік көркі» деп баламалық негізбен көрсетіп келді. Табиғатқа зәбір жасаған адам қоғамға қиянат қылған адам деңгейімен теңестірілді. Мәселен, «Тал кескенше қолыңды кес», «Қарағай кессең қаңғырып қал» деген санаға, тәртіпке қайшы келетін істер ұрпақты сақтандыратын ереже болған. «Судың да сұрауы бар», «Балық аулай алмаған суды лайлайды» т.б т.б ырым-тыйымдар ұрпақты үнемділікке, ұқыптылыққа, бақылау-байқампаздыққа сергектікке, барды бағалап, қадір тұтуға, аялауға үйретті. «Аққан судың жолы сара» деп, табиғат болмысына өзгеріс әкелуге абай болуды ескертті. Жалпы өміршең өсиеттер табиғатқа табынудан, оны ардақтау мұратынан осылайша туындап отырған. Жас өрендердің қашанда өмір тәжірбиесі аз, көңілдері пәк. Сондықтан оларды қамқор сезімін оятып, қатыгездікке жібермеу үшін ойда бірден қалатын әсерлі өнеге-өсиет сөздер мен үлгілі істер арқылы тәрбиелеу халықтық үрдіс болған. Мәселен, «Қарлығаш үйге құт әкеледі, оның ұясын бұзу обал» деп, осы бір кішкентай құсты қастерлеуге тәрбиеледі. «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?», деген ертегі-аңыз арқылы кішкентай құстарға қамқор болуға үгіттеді. Осы мазмұндас аңыз-әңгіме, ертегі, ән-жыр айту арқылы аң-құс, жан-жануарларды, табиғатты ардақтауға, олардың әдемілігіне, әсемділігіне тәнті болу сезіміне баулыды. «Құстың ұясын бұзба, жұмыртқаларын жарма, бетіңе шұбар түседі», - деген ескертпе сөзі арқылы тіршілік атаулыға қамқор болуға үйретті. Қазақ халқының құстарды аялап-мәпелеп қорғау жолында қалыптастырған дәстүрлері тіпті сан-салалы. Айталық, ата-бабамыз өзінің жақсы көрген, сүйген адамдарын құстарға, олардың сымбатына, сөніне теңеген. Жаңа түскен келінді құсқа теңеп, қоныс иесіне «құс құтты болсын» деген тілек айтқан. Құстардың атымен ұл-қыздарына, немере – шөберелеріне ат қойған. Құстарға деген сүйіспеншіліктен туған қаншама сырға толы сазды әндер мен күйлердің болуы осы себептен деп түсіну керек. Қазақ халқының табиғат қорғау дәстүрінің қалыптасуына халықтың наным-сенімдерінің де маңызы зор болды. Халық санасында жаратылыс дүниесі адамдардың тұрмыс тіршілігіне ұқсас деп топшыланды. Ежелгі түсінікте қоршаған ортаның бәрінің де жаны бар және жаратушысы бар, сондықтан олармен

болатын қатынас жанды деңгейде болу керек деп есептеген. Қазақтың көне дәстүрі бойынша жер-адамзат, жалпы тіршілік иелері мен өсімдіктер, жан-жануарлар анасы, ал аспан-жарық, жылу беріп, жаңбыр жаудырып, бүкіл тіршілік атаулыға жақсылық жасап, қорған болатын атасы ретінде есептелінген. Аспанның түсі көгілдір болғандықтан қазақтар оны «Көк», «Көк тәңір» деп кеткен. Ал «тәңір» деген сөз ескі тибет тілінде «аспан» деген мағына берген. Сондықтан қазақтар күллі табиғатты, тіршілік атаулының жаратушысы аспанды «көк тәңірі» деп түсінді. Тәңірге тәу етудің жоралары көп болды. Солардың бірі-күнге, айға тағзым ету. Қазақ халқында үйдің есігін күншығысқа әдеті де күнді қастерлеуден туған ырым. Тәңірге жаратушы, жерге дем бітіруші деп табыну, барлық жаратылыста жан бар деп топшылау бірте-бірте табиғатты ардақтау көзқарасын қалыптастырды. Сол себептен жаңа шыққан көк шөп, ағаш-бұталардың бүрлері өмірдің үздіксіз жалғасы өркені есептелініп, көк шөпті беталды жұлуға, көркем шыбықты сындыруға, жалпы жер бетіндегі өсімдіктерді бүлдіруге қатаң тыйым салды. Табиғатты қастерлеуге байланысты туған ырым, дәстүр, салттардың бәрі дін жасап берген игілік деп есептеу де дұрыс емес. Мысалы, күн күркірегенде «сүт көп, отын аз» деп үйді айнала ожаумен ұрғылап, оны есік алдына іліп қою ырымы діни нанымнан, қорқыныштан туындаған емес, керісінше мал басының көбеюін, шөптің шүйгін, ақтың мол болуын аңсап, табиғат септігіне тілеу жасау көрінісін білдіретін наным. Наным сенімдер діндік дәрежеден ығысып, тұрмыс-салтындағы ырымдарға осылай айнала берген. Табиғатты өмірдің тірлігі ретінде қарау дүниетанымы қалыптасқан соң ырымдар табиғат қорғаудың нақты заң ережелеріне айналды. Табиғатты қастерлеуге байланысты сенім, дәстүрлер белгілі бір адам табиғат қарым-қатынас байланыс жүйесінде тәжірибеден өтіп, шыңдалып, оның пайдалы не зиянды, т.б. қасиеттерімен, септігінен танылған ой байламы деп түсінген дұрыс. Табиғат құбылыстарына ырымдау, оларға ерекше қасиет беру олардың сырын танып, білуден келген игілік адам мен табиғат арасындағы өзара ықпалдастықтың, ажырамас байланыстың барын түсіну жатыр. Наным-сенім, ырымдар арқылы халық адамзат пен табиғаттың етене біртұтастық туынды екендігін баяндап, тұтастықтың бұзылу қасиетінен ұрпақтарды сақтандырды. Оларға мейірбандылық, жауапкершілік, әсемдік, әдептілік, бақылағыштық сезімін орнатты. Табиғат жаратылыс түрлері: жан-жануарлар дүниесі, өсімдіктер әлемі, орман-тоғай, өзен-су, тау-дала өнерге қанат беретін қайнар-күш екендігін ұрпақтарға сәби жастан танытты. Халықтың туған тамырластығын дәріптейтін, дүние-түлеп, жаңғыратын маусымдарға бағышталған: «Наурыз», «Қымыз мұрындық», «Сабантой», «Күзем», «Мизам», «Соғым» сияқты той думандарды тұрмысқа кіргізіп, тәрбие құралдарына айналдырды. Сөйтіп қазақ халқы табиғатты қорғау ісінде бай дәстүр, әдет-ғұрып қалдырды. Оларды бүгінгі ұрпақ тәлім-тәрбиесіне пайдалану-мектептен тыс барлық әлеуметтік-мәдени мекемелерінің төл ісі, тәрбиешілердің кәсіби парызы, ол уақыт талабы. Жалпы халықтың әдет-ғұрып, дәстүр, наным-ырымдарының мәні олардың әлеуметтік өмір салтын реттеуші заңдары, ережелері, ұрпақ тәрбиесінің бірден-бір қайнары, қарым-қатынас, мәдениет құралы, қоғам мүшелерінің тіршілік ету ережелері мен қағидалары, адамгершілік ұстаным нормаларының параметрлері болуында деп түсінуіміз керек. Ендеше рухани мұра әдет-ғұрып, дәстүрлердің тәрбиелік рөлінің шексіздігіне күмән келтіруге болмайды. Ұзақ жылдар бойы бақылау мен өмірлік тәжірибеден түйінделген дүниетанымның бүгінгі ұрпақ игілігіне айналуы-өркенді өмір кепілі.

Табиғатты қорғауға байланысты ырымдар мен тыйымдардың тәрбиелік мәні – сан ғасырлар бойы халқымыздың санасына сіңіп, екшеленіп сараланып жеткен бай дәстүрлерінің бірі. Әрбір ырым-тыйым сөздің негізінде қоршаған ортаға, табиғатқа, тіршілікке, адамгершілікке т.с.с жат қылықтан безіндіретін фәлсафалық түйіндер жатыр. Абзал тәлімгеріміз Ахмет Байтұрсынов «ырым етсең-адал ет, жамандықтан аман ет» деп тегін айтпаған. Күні бүгінге дейін өзінің маңызын жоймаған кейбір ырымдарға тоқтала кетейік. «Көк шөпті жұлма, көктей соласың» – деп бірінші жағынан адам өміріне қатысты айтылса, екінші жағынан табиғатты қорғауға негізделген. «Құстың ұясын, құмырсқаның илеуін бұзба» – мұнда мұсылманның имандылық заңында тіршілік иесіне залал келтіру кәпірлік, қазақ қағидасында қатыгездік, зұлымдық саналса, құсты, жәндікті қорғаудың жолын меңзеп тұр. «Суға дәрет сындыруға болмайды», «Суға түкірмейді» – деп қайта ішуге тура келеді, суды қорғаудың жолдары көрсетіліп отыр.

«Қазақстан-2050» стратегиясында: «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек. Қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғалы қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтармен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс. Сондай-ақ балаларымыздың, жалпы барлық жеткіншек ұрпақтың функционалдық сауаттылығына да зор көңіл бөлу қажет. Балаларымыз қазіргі заманға бейімделген болуы үшін бұл аса маңызды» – делінген [4].

Сауатты болу үшін ең алдымен дұрыс тәрбие берілуі тиіс. Дұрыс тәрбие дегеніміз экологиялық мәдениетті, адамгершілігі мол, жан-жақты жетілген, заман талабына сай болу т.б.

Дастандарда «ең ұзын адамның өзі көкке қолын жеткізе алмайды, ең кеуделі деген адамның құшағына қара жер сыймайды» деген жолдар бар. Алайда, біз адам бойынан бір-біріне қарама-қайшы екі жайды аңғарамыз: жеке пенде ретінде өресі қысқа болғанымен, жалпы адамзат ұрпағының өкілі ретінде мүмкіндігі соншалық бай, соншалық шексіз. Сол мүмкіндікті уақытында пайдалану әркімнің өз қолында. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» дегендей барша адамзат қауымы бірігіп, барлық ұлтқа ортақ ғаламдық проблема – экологияға қарсы күресіп, табиғатты алдағы апаттан аман алып қалу міндетін орындауы тиіс. Ол үшін кез-келген мамандық саласының қызметін табиғат қорғау бағытында ұйымдастырып, әрбір мамандық иесінің экологиялық мәдениетін қалыптастырып, қоршаған ортаны қорғаудағы артықшылықтарын ұтымды пайдалана білуге тиіспіз. Табиғаттағы тұрақтылықты

сақтаудың басты факторы ретінде қолданылатын тұрақты дамуға негізделген экологиялық мәдениет – сау табиғи орта мен салауатты өмір салтының, жарқын келешек пен белсенді қоғамның кепілі.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. С.Н. Глазачев, И.А. Редковец, Г.С. Макарова «О целостной мотивации и ведущих мотивах экологического самообразования учителя и студента» // Экологическое воспитание и образование при подготовке. Сб. Науч. Брошюр. Волгоград, 1983.
2. Миллер Т. «Жизнь в окружающей среде» Пер. С.анг. / Под ред. Ягодина Г.М. М.: Прогресс – Пангея, 1993)
3. Қазақ энциклопедиясы, 5 том
4. Қазақстан-2050 стратегиясы

Светлана Липперт
(Усть-Каменогорск, Казахстан)

“METHOD OF PROJECT IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES”

In recent years, the issue of the application of modern technologies in high school is becoming increasingly important. It is not only new hardware, but new forms and methods of teaching, new approaches to teaching foreign languages. The main goal is to show how technology can be used effectively in order to improve the quality of teaching foreign language, the formation and development of students' communicative culture, training practical mastery of a foreign language.

The teacher's tasks are to create the conditions for practical language learning for each student, to choose such methods of teaching that would enable every student to show their activity, their creativity, to increase students' cognitive activity in learning foreign languages. The use of modern tools such as computer programs, Internet-based technologies, as well as cooperative learning and project technology can solve these problems.

Project method is one of the most pressing contemporary technologies in teaching foreign languages. It combines the elements of problem-based learning and collaborative learning that allows achieving the highest level of mastery of any subject, and foreign language in particular. Project method forms students' communication skills, culture, communication, the ability concisely and audibly formulate thoughts, be tolerant to the opinion of partners in communication and develops the ability to extract information from a variety of sources, to process it with the help of modern technologies. [1, с. 5] All these factors create language environment that – results in the appearance of the natural need to interact in a foreign language.

Project-based learning does not contradict the traditional ways of learning. It helps to activate students since most of them have an interest for new knowledge. Such kind of motivation – the desire to successfully develop theme of the project – is often stronger than the demands of parents and teachers to study hard in order to get excellent and good marks.

The main purpose of the use of this innovative approach is the ability to effectively master students' foreign communicative competence. It includes the following concepts: [6]

11. verbal competence is creating an opportunity of manifestation of communicative skills in all forms: listening, speaking, writing, reading, translation within a specific topic;

12. socio-cultural competence is the formation of ideas about the social and cultural specificity of the target language;

13. linguistic competence is students' acquisition of lexical units relating to the topic as a necessary basis for registration of speaking abilities;

14. educational and cognitive competence is the improvement of educational activity on mastering of foreign languages;

15. compensatory competence is formation of skills of overcoming difficult situations in a shortage of linguistic resources.

Also, this approach forms informational competence which manifests the ability to work independently with reference books, find necessary information in various sources, and see links with other branches of knowledge. Moreover, project-based learning contributes to enhancing students' personal confidence, developing a "team spirit" and communication skills; providing a mechanism for critical thinking, the ability to find ways to solve problems and developing students' research skills.

Due to the growth of person's potential, skills and innovations we can apply project technology from the second grade. In my experience, there are many brilliant students, who want to know much more information; and while little children are interested in learning foreign languages we must use all these approaches in order to raise the quality of teaching. In my work I mostly use projects, role-plays and communicate approaches. When we speak about young children the projects can be like "My Family", the creation of a family tree, the story about a weekend day. It should be noted that parents are often involved in creating projects, because collaboration on a joint project results in convergence and communication. Amidst a wide variety of topics for research, my students are working on the following topics: "My Toy" (the second grade); "Seasons", "Food and drinks", "Dress your doll" (the third grade); "My Motherland", "The place we

live in" (the fourth grade); "British and Kazakh traditions", "Great Britain", "How to save our planet", "The British way of life" (the sixth grade) and "Visiting Great Britain", tourist booklet "Astana" (the seventh grade).

The forms of project can change and become more complex depending on students' age. For instance, in the 6th grade students create a guide to Great Britain. Each of them creates a single page, and then the pages are connected together. The cover of this brochure is trusted to students who can draw well. The teacher explains the purpose of the task to students. They have the right to propose their own project, if none of the suggested ones does not arouse their interest.

The work on the project can be carried out either individually or in groups. Working in groups, the participants of the joint project should distribute the roles and realize that success depends on the contribution of each participant. Project work begins in the classroom as a teacher-supervised activity. Projects may be short-term or long-term. Depending on the type, they can be presented at the next lesson, or at the final lesson. It is important to organize the work using project, creating the most favorable conditions for the disclosure and manifestation of the creative potential of the participants. In my experience, I organize post-project exhibition of the works, so that other students, parents and teachers should be able to see and appreciate the importance of this work.

Using project method in my work, I came to the conclusion that this method is very effective at generalization, consolidation and revision of educational material, especially in the organization of its practical application. For me there is a particularly appealing fact that project-based learning actively influences the motivation of student. [2] The work with the project – presentation encourages students to use computer technology. It should be noted that many students get their first experience in Power Point preparing for such kind of projects.

Project-based forms both improve the overall culture of communication and social behavior in general and give students the practical language skills.

Using technology project at English lessons, I operate preparatory, primary and final stages by professor E.S.Polat. [4, с. 23-24] They help rightly organize project method. When I use the method of project at the beginning of the studying a new topic, students are to identify a hidden problem. By the leading questions students are brought to organize the plan of the project. Then, depending on the type of the project it can include exhibition, collage, reporting, wall-newspaper, crossword, a story of mystery, or a tour. So, the students are divided into groups and develop their own projects. Thus, students of the 7th "b" have decided to present their project in the form of excursions to the United Kingdom and Kazakhstan. After the students decided on a form of the project, a preparation stage is started. The way preparation was carried out can clearly be seen from the following table:

Stage	Content of the work	Students' activity	Teacher's activity
Preparatory stage			
Motivation and goal-setting	Topic determination and selection of the direction	Clarification of information, tasks discussion	An assistance in setting objectives
Planning	Identification of sources of information (books, encyclopedias and the Internet); selection of criteria for evaluating the results (relevance, social significance)	formulation of the tasks, finding proper information on the topic	An assistance in providing the analysis and synthesis, observation
Stage	Content of the work	Students' activity	Teacher's activity
Main stage			
Making the project	Searching for information	Project design using multimedia resources	Conducting lesson
Final stage			
Verification and evaluation of the results	Analysis of the implementation of the project, achieved results (successes and failures); analysis of goals' achievement	An introspection and self-evaluation of the project	Participation in a collective analysis and evaluation of the project's results

Project technology allowed students to integrate a variety of activities, making learning enthralling, more interesting and therefore, efficient. Students with different abilities became successful and felt they were needed in the project activities. Educational, social and communication skills were developed during

the implementation of projects. [5] At the preparatory stage, students learned how to work with dictionaries, reference books for posts, thought through the way of presentation, and of course learnt to sort out their work. Project-based learning has changed students' attitude to the computer: computer has been transformed into a source of information and one of the ways of presentation the material.

Summing up, I would like to say that in contrast with traditional ways, the usage of innovative forms of learning devotes a major role to a student towards gaining knowledge.

Furthermore, the teacher should not solve only educational tasks, but also he or she must create the conditions for students' independent research, encouraging them to develop orientation skills and independent decision-making. The implementation of innovative methods in teaching is an essential prerequisite in solving educational problems. Constantly evolving system of information management in combination with technical support provides the highest quality of educational process.

References:

1. Гужев. В.В. Метод проектов как частный случай интегративной технологии обучения. // Директор школы, 1995. – №6.
2. Мартынов Т.М. в статье «Использование проектных заданий на уроках иностранного языка»
3. Новикова. Т. Проектные технологии на уроках и во внеурочной деятельности. // Народное образование, 2000. – №7.
4. Полат Е.С. Метод проектов на уроках английского языка.// Иностранные языки в школе.-2000.- №2,3-С.17-19,23-24.
5. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е.. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие /; под ред. Полат Е.С. – М.: Издательский центр «Академия», 1999–2005.
6. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учеб.пос. – М.: Народное образование, 1998.

Научный руководитель: Новицкая Юлия Васильевна

Наталья Митина, Кристина Кабринская
(Талдыкорган, Казахстан)

ПРОБЛЕМА СЦЕНИЧЕСКОГО ВОЛНЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ

Проблема сценического волнения интересует всех исполнителей, и овладение приемами его устранения является одной из важных и трудных задач, стоящих перед ними. В связи с тем, что исполнительство занимает одно из ведущих мест в деятельности учителей музыки, проблема сценического волнения является одной из наиболее актуальных в профессионально-исполнительской подготовке студентов.

Различные виды сценического исполнения требуют большой подготовки, мастерства и владения способами максимального раскрытия возможностей исполнителя.

Вопросы настроя на нужный ритм перед выступлением, способность донести до слушателя лучшее, механизмы преодоления волнения на сцене, лежат в основе профессионально-исполнительской подготовки будущих учителей музыки.

Вся работа, которая ведется студентом над музыкальным произведением на экзаменах, концертах, в период педагогической практики проходит «испытание на прочность» в условиях публичного выступления, которое определяет меру выученности материала, степень одаренности исполнителя и его психологическую устойчивость. Возможны ситуации, когда щедро одаренный студент во время публичного выступления терпит по причине сильнейшего волнения провал на сцене. Возможны и такие ситуации, когда неплохо показывает волнения себя студент не слишком яркой одаренности, но обладающий психологической устойчивостью к выступлению. Различные свойства натуры исполнителя, воля, интеллект, глубина эмоций, творческая фантазия – все это, в той или иной мере, проявляется во время публичного выступления.

Выступление – результат напряженного творческого труда студентов-музыкантов и является для них ответственным актом, стимулирующим дальнейший творческий рост.

Работа по преодолению у будущих учителей музыки сценического волнения должна вестись с первых дней обучения в ВУЗе. Точка зрения, что студенты часто и успешно выступающие с первого курса обучения, обладают большей профессионально-психологической устойчивостью в дальнейшем, и проще справляются со сценическим волнением.

Практика показывает, что профессиональные артисты со всей серьезностью подходят к изучению совокупностей внешних и внутренних условий, детерминирующих публичные выступления. Такой же подход должен формироваться, соответственно, и в работе со студентами, начиная с первого курса.

По утверждению Н.А. Гончаровой уровень подготовки студента зависит не только от его прошлого опыта или мастерства, но и от того, что происходит с субъектом до начала исполнения, от его способа реагирования на сценическую ситуацию, которая всегда остается повышенным стрессогенным фактором [3,с.62]. Действительно многие исполнители нуждаются в коррекции неправильного сценического поведения. Такие симптомы, как тряска рук, губ, дрожь коленей, отказ голоса или слуха, неспособность сосредоточиться на исполнении произведения, просто боязнь выходить на сцену, являются основными проявлениями синдрома сценического волнения» [3.с.62]. Все это требует серьезного подхода, анализа проявлений этих неприятных явлений, коррекции или замены такого поведения на сцене более подходящими и адекватными статусу исполнителя действиями, нахождение приемов преодоления сценического волнения.

Ценные советы по психологической подготовке исполнителя к концертному выступлению содержатся в книгах, статьях, воспоминаниях,

методических разработках выдающихся музыкантов, педагогов и психологов – Л.А. Баренбойма, Д.Д. Благого, Г.М. Когана, Г.Г. Нейгауза, С.И. Савшинского, С.Е. Фейнберга, В.И. Авратинера, Н.А. Гончаровой, П.О. Гольнервейзера, Ю.А. Литвиненко, В.И. Петрушина и других.

Вместе с тем сценическое волнение повышает мобилизацию внимания, максимальную творческую концепцию. В тоже время излишнее сценическое волнение может привести к снижению музыкальной выразительности, искажению фразировки, и даже, откровенным срывам в исполнении отдельных фрагментов с техническими трудностями.

Профессор Л.А. Баренбойм замечает по этому поводу: «Если человек не волнуется перед выходом на сцену, – он не артист и на сцене ему делать нечего. Ему все равно, как и что он будет играть. Только на фоне положительно окрашенного сценического волнения можно добиться высоких результатов в исполнительском искусстве»[2,с.274]. Далее исследователь продолжает, что волнение – это непереносимое условие для того, чтобы человек сконцентрировал все свои силы: физические и психические, что человек равнодушный, не волнующийся ничего значительного на концертной эстраде не сотворит [1, с.279].

Анализируя проблемы сценического волнения, педагоги-пианисты обращают внимание, на то, что многое зависит здесь от психофизиологической конституции исполнителя, типа его нервной системы.

Так П. Гольденвейзер утверждает, что сценическое волнение на всех действует по-разному. Действительно, если один студент ничего не боится, другой трясется, как осиновый лист, третий – впадает в прострацию, четвертый – не может совладать с чрезмерным возбуждением [4,с.137]. Ю.А. Литвиненко замечает по этому поводу, что бывают ученики, которые хорошо играют в классе и «рассыпаются» на эстраде. Далее автор продолжает «Бывает и наоборот: ученик, на которого вы не возлагаете особых надежд, на эстраде «собирается» и играет значительно лучше, чем вы ожидали. Много зависит от склада нервной системы и характера человека» [6, с.240].

По мнению В.И. Петрушина нервная система, пребывая в возбужденном состоянии, начинает быстро истощаться, и организм входит в состояние полного безразличия, равнодушия [7,с.194]. Подобное случается на конкурсах, концертах при длительном ожидании своего выступления. О таких учениках говорят «перегорел».

Изучая причины сценического волнения, мы выявили следующее:

1. Завышенная программа, когда от непродуманных скачков в развитии на сцену выявляются все предыдущие пробелы. Лучше исполнять несложные произведения правильно и хорошо, чем посредственно играть трудные.

2. Боязнь забыть текст. Забывают, как правило, именно потому, что чрезмерно волнуются. Парадокс заключается в том, что провалы в памяти на сцене, не всегда являются результатом недостаточной выученности текста, и, тем не менее, произведение должно быть выучено очень прочно.

3. Низкий уровень психологической саморегуляции. Здесь, огромное значение имеет психологический настрой на публичное выступление. «Нужно внушить студенту уверенность в своих силах», – подчеркивал А.Н. Серов, «это тоже входит в круг обязанностей педагога» – рассуждал он. А.Н.Серов говорил студентам перед выступлением: «У тебя хорошее настроение, у тебя хорошо выученная программа. Ты играешь с удовольствием и хочешь поделиться этим с публикой. Именно так и следует настраивать студента» [8, с.264].

4. Излишнее ощущение ответственности. Волнение в тот момент, конечно, большое, оно повышается от осознания ответственности.

Анализ психолого-педагогической литературы и собственный исполнительский опыт позволили нам выявить приемы преодоления сценического волнения.

Так, для устранения *первой причины*, которая указана нами выше, педагогу необходимо более ответственно и качественно подходить к выбору репертуара, а также уметь находить индивидуальный подход к каждому студенту.

С целью устранения волнения по причине боязни забыть текст, мы предлагаем использовать методику запоминания текста, предложенную польским пианистом И. Гофманом [5,с.358]. Его методика заключается в мысленном, беззвучном «проигрывании» сочинения сначала по нотам, затем и не глядя в них. Пальцы нажимают воображаемые клавиши, мышцы рук и корпуса совершают

движения, необходимые для исполнительского процесса, но музыка звучит лишь в звуковых представлениях студента.

Для *повышения уровня психологической саморегуляции*, необходимо создание творческого самочувствия студента на сцене. Данный вопрос занимает весьма существенное место в системе К.С. Станиславского. Он настойчиво подчеркивает естественный, органичный характер творческого (сценического) самочувствия [9,с.72]. Суть проблемы, однако, составляет весьма ощутимая сложность перенесения этого нормального человеческого состояния в специфические условия концертной площадки. В.И. Аврагинер утверждал, что к удивлению, то, что так хорошо нам известно, что в подлинной жизни происходит естественно, само собой, то бесследно исчезает или уродуется, лишь только артист выходит на подмостки. [1,с.183].

Мы считаем, что только с помощью систематических упражнений можно научиться удерживать внимание на сцене. Надо развивать особую технику, помогающую «вцепляться» в объект таким образом, чтобы затем уже сам объект, находящийся на сцене, отвлекал нас от того, что за ее пределами.

При этом большое внимание необходимо уделять студентом на время перед выступлением. Объектом внимания педагога и студента должен быть режим накануне выступления:

1. За несколько дней до выступления нужно представить себе то место, где оно будет проходить, чтобы привыкнуть к той атмосфере.

2. Играть перед воображаемой аудиторией или в кругу друзей. Этот прием помогает проверить степень влияния сценического волнения на качество исполнения, заранее выявить слабые места, которые проявляются в ситуации, когда волнение усиливается.

3. Осуществлять максимальное погружение в звуковую материю путем пропевания: без поддержки инструмента; вместе с инструментом, причем голос идет как бы впереди реального звучания; про себя (мысленно); вместе с мысленным проигрыванием.

4. Использовать метод ролевой подготовки. Смысл этого метода заключается в том, что исполнитель, абстрагируясь от своих собственных личностных качеств, входит в образ хорошо ему известного музыканта, не боящегося публичных выступлений, и начинает играть как бы в образе другого человека. В психотерапии этот прием называется имаготерапией, т.е. терапией при помощи образа. Однако, в силу недостаточного сценического опыта, молодые исполнители не всегда могут использовать данный прием. Важный педагогический момент: если играет студент, то педагогу не следует давать последние наставления, касающиеся интерпретации. У каждого студента свой индивидуальный психологический настрой и подобные советы перед выходом на сцену могут лишь вызвать скованность и неуверенность. Полезнее, в данном случае, помочь ему психологически настроиться на максимальную отдачу.

5. До выступления лучше избегать многочасовых занятий на инструменте. В последние минуты перед выходом на сцену следует категорически избегать лихорадочных выхватываний коротких эпизодов программы и их, поспешных проигрываний «для закрепления в памяти». Кроме лишней нервозности такая суетливость ничего не принесет. Необходимо внутренне собраться, представить себе темп, характер первого произведения.

Таким образом, преодоление сценического волнения должно идти по пути творческого желания общения со слушателями. Именно общение несет в себе истинный и непреходящий смысл всей подготовительной работы студента-исполнителя. Полная отдача воплощению музыкального образа, непрекращающийся диалектический процесс открытия прекрасного в исполняемом, жажда выявить все это в реальном звучании – вот путь преодоления сценического волнения, будущего учителя музыки к публичному выступлению.

Литература:

1. Аврагинер В.И. Обучение и воспитание музыканта-педагога / В.И. Аврагинер. – М., 2004, 183с.
2. Баренбойм Л.А. Музыкальная педагогика и исполнительство – М.: Музыка, 1997, 274с.
3. Гончарова Н.А. Формирование творческой активности будущих учителей музыки в процессе совершенствования их музыкально-творческих умений. – учебное пособие, – Алматы, 2006, 62с.
4. Гольденвейзер П. О фортепианном исполнительстве/ Вопросы музыкально-исполнительского искусства, вып.2, – М.: Музыка, 2007, 137-139с.
5. Гофман И. О профессии педагога музыкальной школы, – М.: Просвещение, 2009, 358с.
6. Литвиненко Ю.А. Роль публичных выступлений в процессе обучения музыке, – М.: Сов. Композитор, 1998, 240с.
7. Петрушин В.И. Музыкальная психология учебное пособие для студентов и преподавателей, – М.: ВЛАДОС, 2007, 194с.
8. Серов А. Н. Музыка, музыкальная наука, музыкальная педагогика, в кн.: Критические статьи, т. 4, М.: Музыка, 2005, 264с.
9. Станиславский К.С. Формирование сценического самочувствия, М.: Вагриус, 2007, 72с.

Тимур Мүсірбай
(Алматы қаласы, Қазақстан)

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ СПОРТТА АЛАТЫН ОРНЫ

Ұлттық ойындарының да өзіндік тарихы, даму жолдары, қалыптасу кезеңдері бар. Қазіргі кейбір тарихи деректерге қарағанда, бізге жеткен ұлт ойындарының біразы сонау көне заманнан бері келе жатқаны белгілі болып отыр. Демек, Қазақстан жерінде қалыптасқан алғашқы қауымдық құрылыс кезеңі халқымыздың ұлттық ойындарын да тұғызған. «Бес тас», «Асық», «Садақ ату» сияқты ұлт ойындары шамамен алғанда осыдан бес мың жылдай бұрын ойналғаны жайында айта келіп, ағылшын ғалымы Э.Маккей «... бұл ойындардың барлығы дерлік Азия елдерінде тайпалы одақтардың арасында таралғанға ұқсайды» – дейді [1, 20 б.].

Қазақстан жеріндегі алғашқы қауымдық құрылыс кезеңінде қалыптасқан, «аң аулау» – «таяқ жүгірту», «садақ ату» – «жамбы ату», «қақпа тас» – «бес тас», «қарагие» – «найза лақтыру» болып аттары өзгеріп, мазмұндары сақталып қалған. Басқасын қойғанда, күні бүгін бәрімізге әйгілі «ақ сүйек» ойынының бірнеше аттары бар екені анықталады. Мысалы, әйгілі ғалым-этнограф Ө.Диваевтың еңбегінде «орда», орыс дәрігері Е.Покровскийде – «тоқтышақ» делінсе А.Алектровта – «ақ сүйек». Ұлт ойындарының жалпы қалыптасу кезеңі біздің заманымызға дейінгі VII-IV ғасырлардағы қазақ жеріндегі көшпелі тайпалардың құралу дәуіріне тура келеді. Мәселен, күні бүгінге дейін мәнін жоймаған «асық» ойынына кез келген сүйек емес, малдың асықтарын алған, «бес тас» ойынына тек қолға ұстағанға ыңғайлы домалақ тастар «қарагие» ойынына қолға түскен ағаш емес, қайын немесе ырғай, тіпті табылмаған жағдайда талды пайдаланған.

Демек, бұл табиғи заттар өндірістік қатынастардың дамуына қандай әсерін тигізсе, ұлт ойындарының қалыптасуына да сондай маңызы ықпал етті.

Бізге белгілі малмен жүрген көшпелі руларда киіз үйден басқа баспаның болмағандығынан, тек ашық алаңдарда ғана ойналатын «ақ сүйек», «алтыбақаен», «айгөлек», «арқан тартыс», «соқыр теке», «түие-түие», «белбеу тастау», «монданақ», «түйілген шыт», «ақ серек, көк серек», «көрші», «шалма», «шертпек», «шымбике», «инемді тап», «қарамырза», «сиқырлы таяқ» т.б. ойындар шыққан [3, 12 б.].

Келе – келе алғашқы қауымдық құрылыс кезінде қалыптасқан ұлт ойындарына өзгеріс еніп, топқа бөлініп ойнайтын ойындар туа бастады. Олардың алғашқыларының бірі – «ақ сүйек».

Бұл жүгіріп, күш көрсетіп ойнайтын ойын болғандықтан, өкпенің жұмыс қабілетін арттырып, денені шынықтырып, жүйріктікке, шапшаңдыққа, батылдыққа тәрбиелейді, сондай-ақ қараңғыда жол табуға көзді жаттықтырады, қоршаған ортаны дұрыс бағдарлай білуге үйретеді.

Сонымен қатар «асық» ойыны да көне ойындардың бірі. Кейін келе Қазақстан территориясының барлық жерінде дерлік «асық» ойынының белгілі бір жүйеге келтірілген түрлерін таратты. Асықты қынаға қайнатып, бояп, ал қына болмаған жағдайда қарағай қабығына бояп отырған. Содан кейін сақаның табанын қайрап, алшы түсу үшін қарсыласына білдірмей алшысын тесіп, қорғасын құйып, тесіктің бетіне сүйек қағып, қайрап қоятын болды. Бұл әдістер біздің ойымызша ойыншының қарсыласынан қулығын асыру немесе әділетсіз іс деп ойламаймыз, керісінше, жеңіске жету жолындағы адал күрес, ізденіс деп білеміз [4, 12 б.].

Көптеген этнографиялық деректер алғашқы қауымдық қоғамның өзінде – ақ дене тәрбиесінің дами бастағанын дәлелдейді. Мәселен, «аламан бәйгенің» пайда болуын алғашқы қауымдық қоғамның ыдырап, жеке меншіктің пайда бола бастаған кезеңіне жатқызуға болады.

Тарихи әдебиеттерде «Аламан» деп атты әскердің шабуылын атаған және «Аламан» ұғымына шабуылдың жақсы қаруланған, ат құлағында ойнайтын жеке адамды да атаған. Осының нәтижесінде тезімі әрі епті жауынгер – аламанды тәрбиелеу мақсатында, «Аламан бәйге» жарысы дүниеге келді дейміз.

Қазақ жерінде біздің дәуірімізге дейінгі VIII-VII ғасырларда скифтік тайпалар – сақтар мекендеген. Олар бірнеше күрделі одаққа бірігіп көшпелі өмір сүріп, негізінен мал шаруашылығымен айналысқан.

Сақтар күшті әрі жауынгер халық болған, олардың бұл қасиеттерін көрші халықтар жоғары бағалаған еді. Сақтарда үйлену тойы құрметіне спорттық жарыстар өткізу дәстүрі болып отырған. Бұл дәстүр бойынша күйеу жігіт қалындықты тек жарыста жеңу арқылы ғана үйленуге халқысы бар еді.

Жарыстың бұл түрі қазақ, қырғыздың «Қыз бөрі» ойынына ұқсайды деп антикалық хроникалық әдебиеттерде көрсетіледі. Мазмұны осыған ұқсас ойындарды кейінірек Марко Поло өзінің Жетісуға саяхаты кезінде кездестіргенін жазады. Бұл ойындардың мазмұнына талдау жасай келе, қазіргі күнге дейін өзгеріссіз жеткен ұлттық «Қыз қуу» ойыны жоғардағы ойындардың негізінде пайда болды деп айтуға толық болатынын айқындайды [5, 15 б.].

«Тоғыз құмалақ» ұғымы көптеген мамандарға бұл ойын қазақ ойыны немесе Орта Азия халықтарының ойыны деген түсінікке жетелдейді. Бұл тұжырымды дұрыс деп айтуға болмайды, себебі, «Тоғыз құмалақ» ұғымы бертін келе пайда болған, ал ойынның өзі кейбір халықтар мен тайпаларға осыдан 4,5 мың жыл бұрын белгілі болған.

Біз өзiрге «Тоғыз құмалақ» ойыны Орталық Африка елдерінде емес Шығыс елдерінде алғаш болды деп тұжырымдауға толық дәлелiмiз жоқ, бiрақ, көптеген стол үстiнде ойналатын ойындар, оның iшiнде «Тоғыз құмалақ» ойынының да таралуы Орта Азия мен Қазақстаннан бастап Үндi ман Орталық

Африка елдеріне дейін жеткен, оның үстіне, бұл халықтардың жер аралық қарым-қатынастары біздің дәуірімізге дейінгі IV – III мыңжылдықтарда жүзеге асқан көрінеді.

Түрік қағанаты дәуірінде тайпалар біртіндеп көшпелі өмірден белгілі жерлерге тұрақтай бастаған. Қағанат жерлерінде көптеген қалалар бой көтере бастайды. Қазіргі Жамбыл қаласының орнында болған Тараз қаласы күрделі сауда орталығы болыпты. Жыл сайынғы сауда жәрменкесіне көптеген көпестер, әнші – музыканттар, ат қулағында ойнайтын шабандоздар, құралайды көзден ататын мергендер, палуандар, құсбегілер осы қалаға шоғырланатын болыпты.

Үнемі көшіп кету өмірі рухани тәрбиесінің дамуына да өз әсерін тигізді. Негізінен ат үстінде жүріп ойнайтын ойындардың ұлттық түрлері жақсы қарқынмен дамыды. Қазақтар атқа міне білу өнерін жас кезінен бастап меңгерген, тіпті туғаннан десе де болады, себебі аналары жас нәрестелерін ат үстінде әлдилеп жүрген. Бала үш жасқа толғаннан бастап өзі жеке атқа мінуге байланысты ата – аналары ат шаптырып той жасап, онда түрлі жарыстар, ақындар айтысы, әншілер, күйшілер, бишілер қатысқан. Ойын – сауық аяқталған соң ерлер жағы тарайды да киіз үйде тек әйелдер қалады. Олар баланы көтеріп алып, әкесіне береді, ал әкесі баланы ауылдын ақсақалына тапсырады. Ал ақсақал «жігітті» атқа мінгізіп бүкіл ауылды аралап силық жинаған.

Қазақ халқы ұлт ойындарына бай халықтардың бірі. Бірақ ол ертеде ауызекі туып, жалпақ жұртқа ауызекі таралып отырған да, сондықтан көпшілігі бүгінгі күнге жетпей, ұмыт болып кеткен. Қазақтың ұлттық ойындары туралы қағаз бетіне түскен алғашқы деректер XIII ғасырдан басталады. Оны алғаш жинап Европа жұртшылығына таныстырған Италия саяхатшысы П.Карпини болды. XIII ғасырда Европа халқына Моңғол тарихын таныстыру мақсатымен саяхатқа шыққан П.Карпини Жетісу мен Тарбағатайды басып өткен кезінде осы өңірді мекендеген ру – тайпалардың тұрмысы, әдет-ғұрыптары, ойын-сауықтары жайлы көптеген материалдар жинаған[5,45 б.]

Қазақ топырағына ағартушылар қозғалысының туын алғаш көтерген Шоқан Уәлиханов ұлт ойындары жөнінде: «Ұлт ойындарының қалыптасуы тек балаларға ғана көректігімен дамып қойған жоқ, ересектердің күнделікті тіршілігіндегі қозғалысы мен көңіл көтеріп, демалыс уақытын өткізудегі еңбектің бір түрі ретінде де дамыды. Мәселен, әртүрлі қимыл әрекетті ойындар мен асық ойындар тайпалық одақтарда ересектер арасында дамыды да, кейін келе жасөспірімдерге қалды» – деп жазады [12,32 б.].

XIX ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген көрнекті ағартушы, демократ Ыбырай Алтынсарин қазақ балаларына мінездеме бере келе, оларды табиғатынан дарынды, талапты деп атап көрсетеді. «Еңбек әулетіндегі қазақ балаларының қиын өмір жағдайы олардың интелектіне із қалдырған, тапқырлығын, сезімталдығын арттырған. Қазақ баласы қимыл қозғалыстарының арнайы логикасы бар, құрамына әзіл – ысқақ элементтері кіретін ойындарды, әңгіме ертегілерді сүйген» [12,23 б.].

Бала ойын үстінде қоршаған орта жайлы алғаш түсініктерін алады, өз бақылауларын жасап, тәжірибе жинақтайды. Бұл жөнінде ұлы ойшыл Абай: «Адам туғаннан дарынды болмайды, ол көп нәрсені көріп, оған баға бергеннен кейін жаманды жақсыдан ажырата біледі» – деп көрсеткен. [12]

Ал Абайдың тікелей ұлт ойындарына көзқарасына келсек, ол көптеген ұлттық спорттық ойындарды жақсы көрген. Абай шығармаларында бәйге ойыны жайлы да көп айтылады. Ол өзінің бір әңгімесінде: Егер бәйгеге 100 ат қосылып, біреуі сыйлық алса, бірақ бірініші емес, онда одан сенің алдында неше ат келді деп сұрайды. Сенің соңында неше ат келгенін сұрағаннан не пайда? Артта қалған қатысушының менің соңымнан бес ат келді деп қуанғанынан не пайда? Тек біз ғана жаман емес екенбіз деп өзін өзі жұбатқанның қажеті не?

Абай халықты өзіне жақсы пайдалы өнегелі бағытта тәлім тәрбие алуға шақырады. Абайдың «Тоғыз құмалақ» ойынын үйренуге арналған үйірмелер ұйымдастырғаны да белгілі. Бұл ойынды ойнауға Абай ауылына жан-жақтан ойыншылар жиналып тұрғаны да мәлім. Ол әрқашан өзімен бірге осы ойынға қатысты заттарды үнемі алып жүріп, қолайлы жағдай туса жарыстар ұйымдастыра жүрген. Абай сияқты қазақтың ұлттық ойындарына өзінің көзқарастарын қалдырған атақты адамдар көп емес. Бұл тақырыпқа арналған оның шығармалар ұлттық ойындар тарихын зерттеуге үлкен көмек тигізетіні анық. «Адам ата – анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе дүниедегі жақсы – жаманды таниды дағы, сондайдан білгені көргені көп болған адам білімді болады» – дейді Абай. Оның бұл пікірі ойынға да толық қатысты деп есептейміз. Абайдың сүйіп ойнайтын «Тоғыз құмалақ» ойынына жақынырақ тоқталар болсақ, бұл ойынның фотосуреті мен ойнау тәртібін қағаз бетіне алғаш түсірген этнограф Н.Пантусов 1906 жылы: «Бұл ойын өте көне және кім ойлап тапқаны белгісіз. Ол қазақтың үш ордасының барлығына тегіс тараған», – деп жазды. Қазір бұл ойынның тарихы жайында Н.Пантусовтың көрсеткенінен гөрі анығырақ айтуға болатын деректер ашылды. Қазақстан Республикасы ғылым академиясының корреспондент мүшесі Ғ.Мұсабаев жүргізген этнографиялық зерттеулері нәтижесінде «Тоғыз құмалақ» тас бетіне қашалып салынған таңбалар. Ғалым мұны біздің заманымыздан бұрын салынған суреттермен қатарлас қарап, көне дәуірге жатқызады.

Біз бұл ізденіс жұмысыңда халық ойындарының даму тарихын зерттей келіп, бірнеше ғасырлардан өтіп, бізге дейін жеткен өзінің пайда болған кезінен бастап адамзаттың көптеген ұрпақтарына тәрбие және оқыту құралы болып қызмет еткеніне көзімізді жеткізе отырып қысқаша шолу жасадық. Тарихының көнелігіне қарамастан ойын үнемі жаңа, ол тот баспайтын, ескірмейтін нәрсе. Өйткені күн сайын дүниеге келіп жататын сәбилердің қиялын қозғап, сезімдерін аялайтын, денеге қуат, жанға саулық беріп, рухани азық болатын да – осы ойын. Қорыта келе, қазақтың көне ұлт ойындары кәзіргі кезде көкейкесті мәселе, себебі мектепте денешынықтыру сабағында және жоғары

оку орныдарының спорт мамандығында ұлт ойындарын жандандырып, оны практика жүзінде іске асырса болашақ жастарымыздың өз ұлтының өнерін сүйіп қадірлейтіні сөзсіз деп білеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абсолямов Г.Ш. «РСФСР-дағы спорттың ұлттық түрлері» Дисс.пед.ғыл.канд. Москва. 1957.
2. Агаев Г.Г. «Использование опыта применения азербайджанских народных игр в школах Азербайджана» Дисс.канд.пед.наук Баку. 1965. 20 б.
3. Алекторов Е.А. «Киргизский праздник – байге» «Оренбургский листок» 1987 ж. №31
4. Алекторов Е.А. «Праздничные игры и забавы Киргизов» «Оренбургский листок» 1888. №

**Вера Омарова, Раиса Демиденко,
(Павлодар, Казахстан)**

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОПЕРЕЖАЮЩЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Проблема создания системы подготовки педкадров сформировалась в последние десятилетия под воздействием коренных изменений, происшедших в социальном статусе образования, в его роли в цивилизационном и экономическом современном развитии в мире и в Казахстане.

Главные параметры этих изменений в системе подготовки педкадров:

- усиление роли широкой фундаментальной образовательной подготовки, обеспечивающей потенциал будущего самообучения и профессиональной адаптации;
- интеграция образования, науки и промышленности (кооперативное образование);
- интеграция средней и высшей школы в форме образовательных консорциумов разного типа (примером могут служить, такие процессы в Германии и Франции);
- усиление роли образования в экономике развитых стран как неотъемлемого движителя капитала (появление «горячих», качественных экономик с высшим уровнем востребования образования и науки);
- становление системы непрерывного образования.

Современный мир характеризуется как «мир изменений», который потребовал адекватного себе человека, обладающего высоким потенциалом образования и научного освоения реалий мира, потенциалом самосовершенствования, самообразования, саморазвития с учетом быстрой динамики изменений в экономике, науке, культуре, в социуме и политике, во взаимоотношениях с природой.

Традиционная система профессиональной подготовки педкадров характеризуется излишней дифференцированностью, недостаточной мобильностью и вариативностью, дублированием содержания на разных ступенях образования, преимущественной ориентацией на изучение конкретных технологий и процессов, не обеспечивает соответствия качества образования требованиям перспективного развития.

На смену узкоспециализированному профессионализму приходит проблемно-ориентированный профессионализм, профессионализм с универсальной фундаментальной подготовкой, обеспечивающей высокий потенциал самообучения, переквалификации, смены профессий, без него невозможна профессиональная адаптация человека в «мире изменений».

При этом «маршрут карьеры» (как «вертикальной», так и «горизонтальной» карьеры) связан с ростом профессионального универсализма и гибкости. Узкоспециализированный профессионализм не исчезает, но требования к нему формируются в рамках парадигмы универсального, проблемно-ориентированного, энциклопедического профессионализма.

Все это требует изменений в структуре самих педагогических специальностей, в конечных результатах, в содержании профессионально-педагогической подготовки будущих учителей.

Проблема упорядочивания номенклатуры специальностей как проблема ее проектирования в контуре долгосрочного управления развитием системы образования в Казахстане становится важнейшей задачей прикладного направления науки об образовании.

Подготовка педагога должна строиться с ориентацией на опережение с учетом ближайшей и отдаленной перспектив его деятельности.

Ближайшая перспектива отражает потребность подготовки педагога к решению задач модернизации казахстанского образования, обеспечению перехода на 12-летнее образование, и позволяет выделить ориентиры опережения – *готовность активно осуществлять педагогическую деятельность, способность проявлять компетентность при осуществлении данной деятельности.*

Цель опережения: создание организационных и педагогических условий для эффективной системы подготовки педагогических кадров для работы в 12-летней школе.

Задачи опережения:

- обновление содержания и организации подготовки педагогических кадров с учетом перехода на 12-летнее образование;

– разработка диверсифицированных учебных планов и программ на основе дифференциации требований к подготовке педагогических кадров для 12-летней школы с учетом институционального уровня вариативной образовательной системы профильного обучения, который определен многообразием и разноуровневостью учебных заведений, дающих общее среднее образование в 11-12 классах, и представлен видовым разнообразием: общеобразовательные школы, гимназии (1-12 классы), академические лицеи (5-12 классы), профильные школы (11-12 классы), сеть специализированных организаций образования;

– совершенствование методики и технологии обучения будущих учителей и с учетом требований, предъявляемых к организации педагогического процесса в 12-летней школе;

– развитие научно-педагогической деятельности студентов и преподавателей вуза по проблемам 12-летней школы.

Отдаленная перспектива определяется ролью педагога как носителя опыта творческой самореализации в профессиональной деятельности, способного брать ответственность за принимаемые решения и совершаемые действия.

Опережающая профессиональная подготовка педагога в вузе направлена на освоение компетенций, необходимых выпускнику вуза для активной профессиональной деятельности как на ближайшую, так и отсроченную перспективу.

Неразработанность системы профессионально-педагогических компетенций является основной методологической проблемой имеющихся профессиональных стандартов. В связи с этим возникает потребность в описании основных педагогических компетенций в ГОСО и в разработке паспорта компетенций – обоснованной совокупности требований к уровню сформированности компетенции по окончании освоения образовательной программы выпускниками педвузов.

Создавая ГОСО ВПО нового поколения, надо стремиться к тому, чтобы высшее педагогическое образование работало на будущее и в силу этой своей миссии должно опережать систему требований, предъявляемых «здесь и сейчас».

В профессиональной подготовке учителей в настоящее время основное внимание уделяется специальной подготовке – в процентном соотношении почти в 2 раза больше по сравнению с Англией и США. В то же время, на психолого-педагогические дисциплины тратится в два с половиной раза меньше.

В рамках новой парадигмы науки об образовании происходят изменения и в структуре организаций педагогического знания: увеличивается полиструктурность педагогического знания.

Пора в содержании подготовки будущих учителей кроме традиционной дисциплины «Педагогика школы» включить еще ряд педагогических дисциплин таких, как:

- философия образования;
- теория образовательных экспериментов и реформ;
- образовательная инноватика;
- квалитология образования (наука о качестве образования) и квалиметрия образования, психология образования, социология образования, экономика образования;
- теория фундаментализации образования;
- человековедческие основы образования;
- образовательная этика и образовательная эстетика;
- образовательная эргономика;
- наука об управлении образовательными системами (включая образовательный маркетинг и образовательный менеджмент);
- образовательная системогенетика (теория образовательных циклов);
- история образовательных систем в мире;
- этнология образования;
- образовательная стандартология;
- андрогогика и др.

Основные направления подготовки должны обеспечивать современный уровень знаний в области системологии образования, социологии образования, образовательной регионалистики, психологии образования, квалиметрии образования, проектирования программ образования, образовательной инноватики, философии образования и т.д.

Общая тенденция в определении содержания подготовки учителей будущего – рост «научеёмкости» самой науки об образовании, расширение интеграционных, междисциплинарных связей.

Основными элементами системы опережающей подготовки педкадров должны стать:

- построение нового содержания;
- новая организация образовательного процесса;
- активное включение работодателей в процесс подготовки учителя;
- интеграция науки и образования;
- интернационализация образования и *непрерывное* повышение квалификации.

Модель новой организации образовательного процесса характеризуется такими параметрами, как нелинейность, мобильность, ориентация на выстраивание студентами индивидуальных

образовательных маршрутов. Организационно она обеспечивает переход на **технологическую индивидуально ориентированного и проектно-деятельностного обучения**.

Педагогический смысл такой организации и содержания подготовки состоит в осуществлении перехода с познавательного-предметного на **познавательного-методологическо-развивающего тип образования** как отражающий трансформации, происходящие в образовании.

Должна быть разработана и предложена педагогическому сообществу новая организационная форма объединения образовательных и научных учреждений в системе педагогического образования – **сетевой консорциум**. Создание сетевого взаимодействия педагогических вузов позволит повысить эффективность и качество подготовки педагогических кадров, значительно повысит академическую мобильность студентов и преподавателей внутри сети.

Одним из ключевых моментов, определяющих решение стратегических задач, является обеспеченность образования новым поколением педагогических кадров, лидеров образования, нацеленных не столько на трансляцию известного опыта и технологий, сколько на разработку и внедрение новых образцов педагогической деятельности, выполненных на уровне лучших мировых стандартов, а также способных быстро адаптироваться в условиях инновационного обновления в образовании. Предлагаем введение междисциплинарной научной специальности «Управление в социальных и экономических системах в образовании».

Таковы некоторые проблемы педагогического образования. Необходима разработка новой идеологии в подготовке педагогических кадров, кардинальная модернизация педагогического образования, разработка «Программы развития непрерывного педагогического образования в Казахстане» на ближайшее десятилетие, предусматривающую решение ряда проблем, возникающих в ходе динамичного индустриально-инновационного развития страны.

Неля Перхайло
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ЕФЕКТИВНОЇ СПІВПРАЦІ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток сучасного українського суспільства зумовлює глибокі соціально-економічні та культурні перетворення, оновлення освітньої парадигми, що висувають принципово нові вимоги до підготовки фахівців соціально-педагогічної галузі. У соціальних ініціативах Президента України наголошується, що інститут соціального працівника має стати активним агентом держави, який виявляє і допомагає вирішувати різноманітні проблеми. У цьому світлі компетентність соціального педагога тісно пов'язана із результативністю соціальних дій та співпраці соціальних інститутів, урегулюванням суспільних відносин, готовністю молоді до прояву активної громадянської позиції.

В умовах модернізації української системи освіти особливої уваги заслуговує проблема підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних виконувати свої професійні функції у контексті ефективної професійної діяльності. Майбутній фахівець у галузі соціально-педагогічної роботи має бути готовий до реальної практичної діяльності, володіти навичками самостійної праці й професійного самовдосконалення, урахувати реальні умови соціального середовища, у якому здійснюється професійна діяльність. У зв'язку з цим постає проблема формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в умовах інтеграції соціальних інститутів, взаємодії у вирішенні пріоритетних соціальних питань.

Актуальність дослідження проблеми підготовки майбутніх соціальних педагогів до забезпечення ефективного соціального партнерства, співпраці соціальних служб зумовлена суперечностями між: новими вимогами суспільства до соціального педагога, що має відрізнитися високим рівнем особистісної відповідальності, готовністю ефективно працювати в умовах соціальної інфраструктури, потребами соціально-педагогічної сфери у професійно орієнтованих, підготовлених до практичної діяльності фахівцях, готових до активної взаємодії з різними соціальними інститутами та недостатнім розробленням теоретико-технологічних аспектів їхньої підготовки. Саме питання підготовки майбутніх соціальних педагогів до діяльності в межах соціальної інфраструктури є однією з найменш розроблених проблем сучасної педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення питань професійної підготовки соціальних педагогів здійснюється в тісному зв'язку із сучасними досягненнями теорії й методики професійної освіти. Загальнометодологічні й теоретичні проблеми фахової підготовки кадрів висвітлено в працях В. Байденко, Г. Бордовського В. Бочарової, М. Галагузової, В. Загвизинського, О. Мудрика, Н. Платанової та ін. Теорії діяльності соціальних структур у суспільстві, взаємодії людини й соціуму присвячено наукові доробки В. Афанасьєва, О. Бодальова, В. Кондратенко, В. Фролова і т.д. Особливості професійної діяльності соціальних педагогів розкрито Л. Беляєвою, Б. Вульфовой, І. Зимньою і т.п.; зміст, форми і методи підготовки соціальних педагогів у вищих навчальних закладах досліджено Л. Вітебським, В. Масленніковою, Т. Пігалою, Л. Родіною, М. Черкасовою та іншими.

Рядом науковців висвітлено окремі аспекти фахової діяльності соціального педагога: досліджено стан підготовки до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнівської молоді

(С. Пашенко), формування професійної готовності до взаємодії з девіантними підлітками (М. Малькова), до роботи з громадськими та молодіжними організаціями (О. Лісовець), організації волонтерської роботи майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу (З. Бондаренко) і т.п. Загалом результати досліджень доводять, що модель підготовки спеціаліста будується з урахуванням майбутньої професійної діяльності, вимог суспільства до особистості й особливостей соціокультурного середовища. Проте сьогодні відсутні соціально-педагогічні дослідження, які б розкривали специфіку підготовки соціального педагога до співпраці суб'єктів соціальної роботи, забезпечення їхньої активної взаємодії.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми професійної підготовки майбутнього соціального педагога до ефективної співпраці суб'єктів соціальної роботи в умовах соціальної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна й зарубіжна наука сьогодні пропонує значне число досліджень, що розкривають різні аспекти соціально-педагогічної діяльності, визначено широкий спектр професійних компетенцій, якими має володіти такий фахівець: глибоке володіння основами соціальної політики держави і соціально-правового захисту дітей та молоді, знаннями із соціології, психології та педагогіки; способами соціальної і психолого-педагогічної діяльності, такий якостей, як: комунікабельність, вміння навіювати та переконувати, перцептивність, оптимізм, доброта, терпимість, справедливість, тактовність, емпатійність, відповідальність, відвертість тощо. Соціальний педагог надає педагогічну підтримку та допомогу дітям, стимулює їх до самопомоги у сфері захисту своїх законних прав, свобод та інтересів, надає послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб учнів, здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально незахищених категорій учнів. І все ж недостатньо вивченим залишається питання організації співпраці соціального педагога із працівниками різних соціальних структур.

Соціальний педагог – це посередник між дитиною і соціальними службами, організаціями й установами, покликаними дбати про дитину і її сім'ю. Висока ефективність діяльності соціального педагога здебільшого пов'язана з наявністю дієвої команди з представників різних соціальних служб, здатних продуктивно спільно вирішувати соціально-педагогічні проблеми, серед них: служба у справах дітей, центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальна міліція у справах дітей, управління праці та соціального захисту населення, центр зайнятості, громадські організації тощо.

Міжвідомча співпраця у межах соціальної інфраструктури дає змогу своєчасно виявляти, всебічно вивчати соціальні проблеми у місті (районі, регіоні), надавати якісні послуги, тобто вийти на вищий рівень соціального обслуговування, що ґрунтується на системному підході, інтеграції зусиль суб'єктів соціальної роботи. Формами співпраці можуть бути, зокрема: моніторинг стану соціальних проблем в розрізі території, сприяння взаємодії та налагодженню соціального діалогу між суб'єктами соціальної роботи, проведення запобіжних процедур, узгоджувальних зустрічей, взаємних консультацій з метою усунення причин ускладнення проблемних ситуацій, надання рекомендацій клієнтам, підготовка комплексу спільних заходів з метою вирішення соціальних проблем, підготовка спільних пропозицій щодо поліпшення ситуацій у соціальній сфері та ін.

Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів має відповідати новим запитам суспільства, тенденції розширення поля професійної соціально-педагогічної діяльності й кола клієнтів, ускладненню зв'язків між суб'єктами соціальної роботи, враховувати досягнення науково-технічного прогресу, технологічних нововведень тощо.

Компетентнісна модель соціального педагога має базові компоненти, які можна назвати мотиваційно-ціннісним, професійно-особистісним, гностично-технологічним і функціонально-рольовим. Формування професійної компетентності передбачає вироблення у майбутніх фахівців системи відповідних знань, умінь і навичок, а також комплексу професійно важливих якостей. Так, сучасний зміст професійної освіти включає систему новітніх знань про особистість, її місце і роль у суспільстві, шляхи соціалізації, вирішення соціальних проблем та ін. Інноваційна парадигма сучасної освіти має у своєму розпорядженні арсенал нових методів і форм навчання, здатних підвищити якість фахової підготовки соціальних педагогів на засадах професійно-практичної зорієнтованості, інтеграції, гуманізації та ін.

Однією з визначальних умов ефективної діяльності соціального педагога є готовність працювати у команді. Виробленню у студентів відповідних умінь сприяє використання методів і форм інтерактивного навчання: ситуативне моделювання, дискусія, полеміка, ігрові технології. Найбільш продуктивними вважаємо рольові та ділові ігри, які задовольняють пізнавальні і професійні інтереси студентів, служать засобом емоційного зацікавлення, мотивації навчальної, пізнавально-комунікативної діяльності. Рольові ігри при цьому ґрунтуються на імітуванні, відтворенні проблемно-комунікативних професійних ситуацій, що спонукають до інтелектуальної активності і професійної діяльності, привчають до відповідальності за свої дії. Ділові ігри допомагають виробити у студентів цілісне уявлення про майбутню професійну діяльність, набути комунікативного і соціального досвіду як основи співпраці суб'єктів соціальної роботи. Завдяки іграм у майбутніх соціальних педагогів підвищуються пізнавальна і професійна мотивації. Для цього у процесі навчання використовуємо: 1) імітаційні вправи, що акцентують увагу на професійних діях; 2) аналіз, розбір конкретних фахових ситуацій; 3) „розігрування ролей” з метою формування професійно важливих умінь; 4) повнозначну ділову гру, яка імітує певні аспекти діяльності у різних професійних сферах. Сформувані здатність

вирішувати фахові проблеми, виконувати професійні функції дає змогу застосування кейс-методу, професійних ситуацій, проектних технологій тощо.

Формуванню стійкої позитивної професійної мотивації сприяють ситуативні, ігрові, проектні та ін. методи навчання. Змодельоване за їхньою допомогою професійно-орієнтоване спілкування суб'єктів соціальної роботи допомагає підготовці студентів до реальної взаємодії, набуттю професійного досвіду, підвищенню загальної комунікативної культури. Формування вмінь обстоювати власну позицію, доводити свої думки і переконання активізується за допомогою проблемних бесід, дискусій, конференцій і т.д.

Інноваційна перебудова навчального процесу передбачає зміну форми занять з метою заохочення студентів до активної пізнавальної та комунікативної діяльності, продуктивної співпраці, розширення меж самостійності. Особливою продуктивністю відрізняються такі нетрадиційні форми занять, як: конференції, конкурси, дискусії, дослідження, презентації, наукові, мультимедійні проекти тощо.

Засоби сервісів Web 2.0 допомагають структурувати знання студентів з певної тематики. Для цього пропонуємо карти знань, які у графічному вигляді представляють план заняття, теми, основні ідеї, поняття, що вивчаються, підсумовують інформацію, конкретизують знання, уміння та ін. Застосування елементів комп'ютерних технологій покликане сприяти розвитку професійно важливих здібностей, знань і вмінь студентів, підвищенню позитивної мотивації навчання і професійної діяльності.

Важливим складником професійного навчання майбутніх соціальних педагогів є спрямування на самоосвіту, подальше самовдосконалення й розвиток студентів, вироблення у них адекватної самооцінки, самокритичності й дисциплінованості.

Висновки. Ефективне виконання професійних завдань соціальним педагогом пов'язане не лише із наявністю знань, умінь та особистісних якостей. Важливою є здатність співпрацювати у межах соціальної інфраструктури, працювати у команді, діяти в інтересах клієнта. Для майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери необхідна готовність до виконання професійної діяльності, що передбачає як вирішення вузькоспеціальних питань, так і всебічний розгляд соціальних проблем, врахування можливостей, компетенцій і досягнень різних суб'єктів соціальної роботи. Така настанова націлює на підготовку майбутніх соціальних педагогів до міжвідомчої співпраці, опанування ними змісту і технологій інтегрованої, скоординованої соціально-педагогічної діяльності.

Перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження не претендує на вичерпне висвітлення зазначеної проблеми. Перспективним напрямом наукового пошуку є подальше вивчення теоретичних та практичних аспектів професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів у світлі ефективної міжвідомчої співпраці суб'єктів соціальної роботи.

Література:

1. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія/ О.В. Безпалько. – К. : Науковий світ, 2006. – 363 с
2. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навчальний посібник для ВНЗ/Л. М. Завацька. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
3. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [за заг ред А.Й.Капської, І.М.Пінчук, С.В.Толстоухової]. – К. : УДЦССМ, 2000. – 260 с.
4. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія/ за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

Қ-Д.Н. Сарыбекова, С.Б. Шокалакова
(Тараз Қазақстан)

ЖАС ҰРПАҚТЫҢ БОЙЫНА РУХАНИ – АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту тұжырымдамасында «Білім берудің мақсаты- жылдам өзгеріп отыратын дүние жағдайларында алған терең білімінің, кәсіби дағдыларының негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті, дені сау жеке тұлғаны қалыптастыру» делінген. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа адамгершілік рухани тәрбие беру. Құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды тәрбиелеу мен қалыптастыру оның туған кезінен басталуы керек. Халықта «Ағаш түзу есу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан жас ұрпақтың бойына жастайынан ізгілік, мейрімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші рөл атқарады. Рухани-адамгершілік тәрбие екі жақты процесс. Бір жағынан, ол үлкендердің, ата-аналардың педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан, тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Сондықтан белгілі бір мазмұнды іске асыруда, адамгершілік ықпалдын әр

түрлі әдістерін пайдалана отырып, педагог істелген жұмыстардың нәтижелерін, тәрбиеленушілерінің жетістіктерін зер салып талдау керек. Жас ұрпақ бойында жалпы адамзаттық құндылық қасиеттерін қалыптастыру жолдары бүгінгі таңда жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт дәстүрін, тілін білімін, адамзаттық мәдениетті, адами қасиеті мол терең түсінетін шығармашыл тұлға етіп тәрбиелеу өмір талабы, қоғам қажеттілігі.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңы жас ұрпаққа жан-жақты білім мен тәрбие берудің мемлекеттік саясатының негізгі ұстанымдарын айқындап берді. Олар: Қазақстан Республикасының барлық азаматының білім алуға тең құқығылы, әрбір азаматтың интеллектуалдық дамуы, психо-физиологиялық және жеке басының ерекшеліктері, халық үшін білімнің барлық деңгейін кең жол ашылуы. Яғни, білім заңында әрбір азаматтың білім алуға құқықтығын негізге ала отырып, жас ұрпақтың бойына ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастырып, құрметтеуге тәрбиелеуде дидактикалық шарттар яғни оқыту, тәрбиелеу, дамыту, қалыптастыру үдерісін жан-жақты қамту қажеттілігі туындайды. Жас ұрпақтың бойына рухани-адамгершілік құндылықтарды және жалпы адамзаттық құндылық қасиеттерді қалыптастыру үшін ұлттық мәдениет, салт-дәстүр, халық тағылымдары және т.б. мәселелер. Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің бағдарлы идеялары еліміздің Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қалың елім Қазағым» атты жинағында мемлекеттік идеология мәселесін ұдайы есте ұстауымызды ескере келе былай деп жазды: «Біз арыстарымызға арналған тарихи зерде кешенінде мен қазақстандық отаншылдық сезімін тәрбиелеуге көңіл бөлген едім»-деген. Олай болса, қазіргі кезеңдегі білім беруде ел тарихын терең қозғап, тәрбие жұмыстарында қазақ зиялы қауымының еңбектерін қоғам дамуына қосқан үлесін айтып түсіндіру арқылы жас ұрпақтың рухани адамгершілік құндылық қасиетін қалыптастыра аламыз. Жас ұрпақтың жалпы рухани-адамгершілік қасиеттеріне меймандостық, кісілік, сыйласымдылық, имандылық, кішіпейілділік, кеңпейілдік, салауаттылық, тіршілікке бейімділігі, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық сыпайлығы, мәдениеттілігі т.б. қасиеттері арқылы ерекшелінеді.

Атақты педагог Сухомлинский: «Бала кезде үш жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қажетті нәрсенің бәрін де ертегіден алады» деген. Ал, руханилық жеке тұлғаның негізгі сапалық көрсеткіші. Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-өзі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейрімділікке, ізгілікке шақырады. Олар адамды құметтеу, оған сену, әдептілік, кішіпейілдік, қайырымдылық, жанашырлық, ізеттілік, инабаттылық, қарапайымдылық т.б. Адамгершілік-ең жоғары құндылық деп қарайтын жеке адамның қасиеті, адамгершілік және психологиялық қасиеттердің жиынтығы.

Адамгершілік тақырыбы-мәңгілік. Ол ешқашан да ескірмейді. Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру – ата-ана мен ұстаздардың басты міндеті. Адамгершілік әр адамға тән асыл қасиет. Адамгершіліктің қайнар бұлағы-халқында, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет-ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделекті тұрмыс-тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан бойына сіңіреді.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттерінің ең бастысы-өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі-келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу біздің қоғам алдындағы борышымыз. Ата-ананың болашақ жас ұрпақ алдындағы тәрбиесі үшін жауапкершілігі ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуда. «Балапан ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» дегендей, ата-ананың күн сайын атқарып жүрген жұмысы-балаға үлкен сабақ. Жас ұрпақ тәлім-тәрбиені, адамгершілік қасиеттерді үлкендерден, ұстаздан насихат жолымен емес, тек шынайы көру, сезім қатынасында ғана алады. Жеке тұлғаның бойындағы жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуы осы бағытта жүзеге асады, сөйтіп оның өзін-өзі тануына, өзіндік бағдарын анықтауына мүмкіндік туғызатындай тәлім-тәрбие берілуі керек. Жақсы адамгершілік қасиеттердің негізі отбасында қалыптасатыны белгілі. Адамгершілік қасиеттер ізгілікпен ұштастырылады. Әсіресе еңбекке деген тұрақты ықыласы бар және еңбектен білуде өзін көрсететін балаларды еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу басты міндет болып табылады. Өз халқының мәдениетін, тарихын, өнерін сүю арқылы басқа халықтардың да тілі мен мәдениетіне, салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті азамат қалыптасады.

Жас ұрпақты рухани-адамгершілікке тәрбиелеу, болашағына жол сілтеу-бүгінгі қажетті, кезек күттірмес мәселе. Рухани-адамгершілікке тәрбиелеу білім берумен ғана шектелмейді. Жас ұрпақтың сезіміне әсер ету арқылы ішкі жан дүниесін ояту нәтижесінде оның рухани-адамгершілік қасиеттері қалыптасады. Рухани-адамгершілік тәрбиені қалай іс жүзіне асырамыз? Олар мына қағидаларды сақтағанда нәтиже береді. Егер:

- тәрбие үдерісі жас ұрпақтың рухани-адамгершілік қасиеттерді игеруіне бағытталса;
- жас ұрпақ рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру мақсатында әрекеттік, іскерлік дағдыларды игерсе;
- жас ұрпақтың бойында әлеуметтік мәні бар рухани-адамгершілік қасиеттерді өз іс-әрекетінде, мінез-құлқы мен тіршілік әрекетінде көрсете алу мүмкіндігін ерікті таңдаса.

Демек, рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі басты мәселе жас ұрпақты тәрбиелеу. Сондықтан, әрбір жас ұрпақ өзін-өзі рухани жетілдіру үшін, өзін тәрбиелеуге, өздігінен білім алуға ұмтылуы қажет екенін түсінуі тиіс деп ойлаймын.

Қазақ халқының әлеуметтік өмірінде үлкенді сыйлау ұлттық дәстүрге айналған. Ата-бабаларымыз баланы жастайынан жақсы әдеттерге баулыған. «Үлкенді сыйла», «Сәлем бер»,

«Жолын кесіп өтпе» деген секілді ұлағатты сөздердің мәні өте зор. Адамгершілікті, ар-ұяты бар адамның бет-бейнесі иман жүзді, жарқын, биязы, өзі парасатты болады. Ондай адамды халық «Иман жүзді кісі» деп құрметтеп сыйлаған. Жас ұрпақты имандылыққа, адамгершілікке тәрбиелеу үшін олардың ар –ұятын, намысын оятып, мейрімділік, қайрымдылық, кішіпейілділік, қамқорлық көрсету, адалдық, ізеттілік қасиеттерін бойына сіңіре білсек, осы қасиеттің берік ірге тасын қалағанымыз. Адамгершілік-адамның рухани арқауы.

Өйткені адам баласы қоғамда өзінің жақсы адамгершілік қасиетімен, адалдығымен, қайрымдылығымен ардақталады. Адам баласының мінез-құлқына тәрбие мен тәлім арқылы тек біліммен ақылды ұштастыра білгенде ғана даритын құдіретті, қасиеті мол адамшылық атаулының көрінісі болып табылады. Қазіргі кезде өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде қойылған мақсаттардың бірі қоғамға пайдалы үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге қамқор бола білетін, жан-жақты дамыған жас ұрпақты қалыптастыру. Рухани-адамгершілік тәрбиесінде алдымен жас ұрпақты тек жақсылыққа тәрбиелеп, соны мақсат тұтса, ұстаздың, ата-ананың да еңбегінің жемісі зор болатыны сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасы. Астана 2010
2. А. Өтешова. Адамгершілік – рухан тәрбиенің маңыздылығы. www.45minut.rz
3. Б. Баймұратова. Отбасындағы баланы мектепке дайындау Алматы: 2000

**Ірина Сизоненко, Ірина Ремзі
(Харків, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДУ «СПІЛЬНИЙ ПРОЕКТ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Динамічні зміни, що відбуваються в соціально-економічному і політичному житті України сприяли актуалізації проблеми модернізації системи вищої освіти України. Згідно з Державною програмою «Освіта. Україна XXI ст.» [13], одним із пріоритетних напрямків реформування освіти є досягнення якісно нового рівня підготовки фахівця.

Модернізація системи вищої школи України має на меті професійно підготувати і виховати високоосвічену, успішну, творчу особистість, здатну до саморозвитку і самоорганізації. Практика показує, що використання традиційних методів навчання, які передбачають засвоєння і репродуктивне відтворення матеріалу, не завжди залучає студентів до свідомої навчальної діяльності. Застосування цих методів для перетворення особистості в «ходячу енциклопедію» часто приводить до невдач, адже такий процес навчання позбавляє студента задоволення його потреб у спілкуванні, прихильності, оцінці й повазі, звужує рамки творчого мислення, обмежує розвиток психічних процесів та організаторських здібностей, не гарантує міцності знань та їх ефективного застосування в практичній діяльності.

З метою вирішення провідних завдань освіти в педагогічній науці ведуться пошуки варіативних методик, інноваційних технологій, які б сприяли повноцінному розвитку людини і становленню її як особистості.

Для підвищення ефективності навчального процесу сучасні педагоги І. Дичківська [5], О. Пехота [11] пропонують в своїх роботах наступні технології: технологію особистісно-орієнтованого навчання, модульного навчання, проектну технологію, технологію розвивального навчання тощо.

В останні роки арсенал педагогічних технологій збагатився ще однією – інтерактивною, яка відповідає потребам сучасної освітньої ситуації з пошуку та впровадження нових форм здобуття, засвоєння знань та взаємодії між учасниками процесу навчання. Зберігаючи кінцеву мету і основний зміст освітнього процесу, ця технологія ґрунтується на співпраці не лише педагога зі студентами, але й студентів між собою.

Навчально-виховний процес із використанням методів інтерактивної технології стає цілісною системою, яка сприяє проникненню інформаційних потоків у свідомість учасників освітнього процесу. До інтерактивних методів належать: робота в малих групах, акваріум, ажурна пилка, мозковий штурм, аналіз ситуації (Case-метод), дерево рішень тощо. Також до цих методів відноситься «Спільний проект», який у цій роботі був розглянутий як метод планування та організації лекції-семінару для студентів гуманітарного ВНЗ.

Методи інтерактивної технології мають глибокі історичні корені. Так Сократ примушував своїх слухачів шляхом запитань і відповідей знаходити істину. Конфуцій проводив навчання у виді евристичних бесід [12, с. 11]. Теоретичним розробленням питань активності людини й активізації навчально-пізнавальної діяльності з психологічної точки зору займалися Б. Ананьєв [1], Л. Виготський [2], О. Леонтьєв [8], С. Рубінштейн [14] та інші. Проблемам інтерактивної технології навчання присвячено дослідження сучасних науковців: Н. Балицької [3], Г. Волошиної [3], А. Гіна [4], В. Дьяченко [6], А. Кузьмінського [10], В. Омеляненко [10], О. Пехоти [11], Л. Пироженко [12], О. Пометун [12], М. Сілбемана [17], А. Фасолі [16] та ін. Різні аспекти підготовки майбутнього вчителя у цьому напрямку

розкриваються в дослідженнях В. Лозової і Г. Троцько [9] та ін. Аналіз літератури показав, що застосування методів інтерактивної технології є одним із шляхів підвищення рівня знань студентів, адже сприяє включенню їх до активної пізнавальної діяльності.

Мета нашої статті полягає у висвітленні особливостей підготовки до проведення лекції із застосуванням інтерактивного методу «Спільний проект» для студентів гуманітарного ВНЗ.

Лекційно-семінарська система навчання, що широко використовується у вищій школі, відноситься до традиційних освітніх технологій. Зазвичай лекція являє собою усний послідовний виклад матеріалу з якої-небудь теми, що передбачає паралельне конспектування. Існує дуже багато визначень терміну «лекція»: 1) усне систематичне і послідовне викладення матеріалу з якої-небудь теми, проблеми, питання тощо [7]; 2) усний виклад предмета викладачем, а також публічне читання на яку-небудь тему [7]; 3) різновид навчального заняття, що передбачає усний виклад матеріалу дисципліни [7] і т. і. Семінар же є формою контрольного заняття, на якому студенти презентують доповіді, реферати у рамках теми, що вивчалася на попередніх лекціях. Також існують такі визначення: семінар – 1) це форма навчально-практичного заняття, на якій студенти обговорюють повідомлення, доповіді, реферати, виконані ними за результатами навчальних або наукових досліджень під керівництвом викладача [15]; 2) це групове заняття, гурток для якої-небудь спеціальної підготовки [15] і т. і.

Виходячи з визначення поняття семінару, він передбачає залучення студентів до самостійної пошукової діяльності, групової роботи в рамках навчального заняття, активної співпраці як викладача, так і студентів між собою. Це сприяє підвищенню інтелектуального рівня, адже згідно дослідженням американських вчених [12, с. 9 – 11], коли студент самостійно займається пошуком інформації, це підвищує його шанси на успішне опанування матеріалом до 75%, а, якщо він засвоїв його та навчає інших – 90%. Практика свідчить, що педагоги активно застосовують цю форму навчального заняття задля контролю засвоєння лекційного матеріалу і вона є досить успішною. Але таких занять у порівнянні з лекціями невелика кількість. Виникає питання: як же побудувати навчальне заняття так, щоб студент був активним учасником лекційного заняття, набував досвіду спілкування і організації роботи, що так важливо для студентів гуманітарного профілю.

Для вирішення цього питання нами були розглянуті методи інтерактивної технології, які можна застосовувати як самостійно, так і в поєднанні з традиційним навчанням. Нашу увагу привернув метод «Спільний проект», який, на нашу думку, можна застосовувати в якості форми організації лекції для студентів гуманітарного ВНЗ. Існує багато визначень поняття «Спільний проект»: 1) це метод планування доцільної діяльності у зв'язку з розв'язанням якогось навчального завдання в реальній обстановці (В. Кільпарик) [12]; 2) система навчання, за якої учні здобувають знання у процесі планування і виконання практичних завдань – проектів, які поступово ускладнюються (Є. Полат) [12]; 3) узагальнена модель визначення способу досягнення поставленої мети, алгоритму пізнавальної діяльності (Є. Полат) [12]; 4) творча діяльність, проблемна за формою представлення матеріалу, практична за формою його застосування, інтелектуально насичена за змістом, яка відбувається в умовах постійного конкурсу думок (І. Зимня) [12].

Перевагами методу «Спільний проект» є:

- активне самостійне здобуття знань студентами;
- одночасне поєднання індивідуальної і колективної діяльності;
- можливість самореалізації;
- можливість бачити результати своєї праці;
- суспільна значущість результатів роботи кожного студента;
- можливість неформального контролю над рівнем досягнень студентів [12].

Проведення лекції з використанням методу «Спільний проект» передбачає розподіл студентів на групи, підбір та підготовку ними інформації з визначеного завдання/пункту лекції. В результаті з відповідей представників груп складається спільний проект, тобто поетапно розкривається і розглядається лекція.

Процес впровадження методу «Спільний проект» доцільно поділити на ряд етапів.

1 етап. Виділення навчальних тем, лекції з яких доцільно організувати за допомогою методу «Спільний проект».

2 етап. Викладач виділяє типи задач (навчальних, організаційних, технічних, виховних тощо), які студенти вирішують або з якими можуть зіткнутися у процесі опрацювання.

3 етап. Ознайомлення студентів із особливостями інтерактивного методу «Спільний проект» та особливостями його використання під час підготовки та проведення лекції.

4 етап. Підготовка студентів до участі у лекції у формі «Спільного проекту».

5 етап. Організація лекції у формі методу «Спільний проект». При цьому треба мати на увазі, що ретельна підготовка до першого заняття не дає повної гарантії успіху: для цього і викладачу, і студентам потрібен досвід, адже аудиторна груповою робота є однією з форм цілеспрямованої колективної діяльності з усіма притаманними їй рисами. Дві з них відіграють особливо важливу роль у продуктивності навчального процесу. По-перше, взаємодія групи студентів проходить в атмосфері певного психологічного клімату, який відображається на рівні розумової діяльності і активності кожного студента. Поділ групи на сильних і слабких, необ'єктивний розподіл завдань, недостатньо принципний аналіз індивідуальних і групових робіт обов'язково приведе до порушень у

міжособистісних відносинах. Звідси виходить, що психологічний клімат у групі, особливо на першому занятті, повинен бути предметом особливої уваги викладача.

По-друге, діяльність і поведінка людини в колективі містить в собі прихований дух змагання. Прагнення до кращого результату закладене у соціальній природі особистості. В груповій роботі діяльність студентів набуває чітко вираженого характеру інтелектуального і психологічного єднання один з одним. Студенти нерідко вступають у змагання з викладачами, спираючись на набутий ними досвід, розраховуючи лише на власні сили. Міркування викладача студенти іноді розглядають як протидію і активно шукають аргументи на захист своєї позиції.

Ефективність першої лекції з використанням «Спільного проекту» в значній мірі залежить від того, наскільки викладач продумав кожен свій крок, жест, слово.

6 етап. Оцінка ефективності проведення лекції у формі методу «Спільний проект». Рефлексія у вигляді відповідей на наступні запитання допоможе виявити ефективність запропонованої ідеї:

– наскільки добре студенти розуміють навчальний матеріал, який викладається їхніми одногрупниками?

– чи стали студенти більш ініціативними, енергійними і активними на занятті?

– чи підвищилась оригінальність їх суджень, поглядів, позицій?

Висновки. Проведений нами аналіз наукової літератури виявив позитивні риси методу «Спільний проект» як варіативної форми проведення лекції у студентів гуманітарного ВНЗ.

Перспективи подальших досліджень полягають у виявленні ефективності застосування інших методів інтерактивної технології у навчальному процесі студентів.

Література:

1. Ананьев Б.Г. Людина як предмет пізнання / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Пітер, 2002. – 288 с.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: [в 6-и т.]. – Т.6. Научное наследие / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – 400 с.
3. Використання інтерактивних технологій навчання в професійній підготовці майбутніх учителів: монографія / [Н.Г. Балицька, О.А. Біда, Г.П. Волошина та ін.]; за заг. ред. Н.С. Побірченко. – К.: Науковий світ, 2003. – 138 с.
4. Гін А. Прийоми педагогічної техніки / А. Гін. – Луганськ, 2004. – 84 с.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М. Дичківська – Київ: Академвидав, 2004. – 352 с.
6. Дьяченко В. Новая дидактика / В. Дьяченко. – М.: 2001. – С. 4 – 9.
7. Лекція [Електронний ресурс] / Сайт Вікіпедії. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%CB%E5%EA%F6%E8%FF>
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политическая литература, 1975. – 304 с.
9. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / В.І. Лозова, Г. В. Троцько. – Х.: ОВС, 2002. – 398 с.
10. Омеляненко В., Кузьмінський А. Теорія і методика виховання / В. Омеляненко, А. Кузьмінський – К.: Знання, 2008. – 415 с.
11. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська – К.: А. С. К., 2001 – 256 с.
12. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / За ред. О.І. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.
13. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова від 03.11.1993 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>
14. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 320 с.
15. Семінар [Електронний ресурс] / Сайт Вікіпедії. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%E5%EC%E8%ED%E0%F0>
16. Фасоля А. М. Урок в умовах особистісно-зорієнтованого навчання / А.М. Фасоля // Українська мова і література. – 2003. – №46.
17. Silberman M. Active Strategies. 101 Strategies to Teach Active Learning. – Boston, London etc., 1996. – P. 2-3.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Ремзі Ірина Владленівна.

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КЕЙС – СТАДІЙ ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ІНОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Пріоритетним напрямком освітньої системи України, що підтверджено державними законами та нормативними документами, є доступ до якісної освіти. Тому впровадження інноваційних технологій в навчально-виховний процес є одним із найважливіших питань, які сьогодні розглядаються в освіті. Для сучасного суспільства впровадження інноваційних технологій в освіту має не стільки теоретичне, скільки прагматичне значення, оскільки в умовах глобалізації воно стосується його історичного розвитку та перспектив, які пов'язані з так званими «високими технологіями».

Реформування національної системи освіти України, сучасні тенденції світової інтеграції зводять проблему розвитку особистості в ранг пріоритетних завдань. Тому велике значення набуває впровадження інтерактивних методів навчання і виховання, яке є ефективнішим засобом в опануванні сучасних технологій, підвищенні ефективності навчання і якості знань, формуванні життєвої і професійної компетентності сучасної молоді. В XXI ст. вітчизняна освіта відчула кризу активних і продуктивних методів, методик, технологій навчання і виховання. Традиційні методики не в змозі вирішити ці протиріччя, тому вітчизняні педагоги звернулися до західноєвропейського й американського досвіду, який вже впродовж кількох десятиріч використовує методи посткласичної дидактики, одним із яких є метод проблемно-ситуаційного навчання (кейс-метод).

З методичної точки зору кейс – це спеціально підготовлений учбовий матеріал, що містить структурований опис ситуацій, що запозичені з реальної практики". Кейс, це завжди моделювання життєвої ситуації. Як інтерактивний, кейс-метод може застосовуватися при закріпленні знань та вмінь, що були отримані на попередніх заняттях, розвитку навичок аналізу та критичного мислення, зв'язку теорії та практики.

Кейс-метод ґрунтується на принципах, які фактично змушують переглянути ролі викладача і студента. Зобов'язання викладача при застосуванні кейс-методу полягає в тому, щоб створити в навчальній аудиторії такі умови, які б дозволили розвинути у студентів вміння критично мислити, аналізувати, спонукати їх до того, щоб в процесі дискусії поділитися власними думками, ідеями, знаннями та досвідом. Зобов'язання студента полягає в тому, щоб збагачуючи своєю творчою енергією навчальний процес, прийняти на себе частку відповідальності за його результативність. При цьому студенти повинні усвідомлювати, що викладач знаходиться в аудиторії для того, щоб допомогти їм, і вони мають скористатися цим у повній мірі, проте основна відповідальність за те, чому вони навчилися, лежить на них [1, с.209].

Одним з ключових сучасних методів викладання дисципліни «Земельне право» у Петрівському державному аграрному технікумі є ситуаційний метод навчання, тому що мова йде про реальні ситуації, а не такі, які були придумані в аудиторії. Землевпорядники – це державні інспектори з використання і охорони земель. Вони повинні володіти глибокими знаннями в галузі земельного законодавства. Програмою дисципліни передбачено проведення теоретичних, семінарських та практичних занять з вирішенням ситуаційних завдань, які виникають у професійній діяльності землевпорядників.

Земельне право України є однією з найважливіших галузей права нашої держави. Тому вивчення земельно-правових відносин у період запровадження і проведення економічної і похідної від неї земельної реформи набуває особливого значення.

Метод кейс-стадій, що використовується в земельному праві має на меті допомогти студентам повніше і глибше засвоїти теоретичні положення земельного права, що розглядаються на лекціях. Вирішення ситуаційних завдань і є предметом практичних та семінарських занять студентів. Розглядаючи ситуаційні справи, студенти займають активну позицію. Вони не тільки генерують ідеї, а й фактично створюють процес навчання. При цьому студенти перебувають у ситуації активної взаємодії один з одним, що імітує реальні комунікаційні залежності, які виникають між людьми у процесі їх спільної діяльності. Під час розгляду ситуаційного завдання студенти самі створюють узагальнене знання. [2, с.117].

Всі ситуаційні завдання, які використовуються у земельному праві мають міждисциплінарний зв'язок. Вирішення ситуаційних завдань з земельного права пов'язане з вивченням таких дисциплін як «Землевпорядне проектування», «Основи правознавства», «Земельний кадастр», «Управління земельними ресурсами», «Державний контроль», «Інвентаризація земель», «Грошова оцінка земель» і т.д.

Регулювання окремих питань з земельного права здійснюється нормами цивільного, адміністративного, екологічного, аграрного права. Вирішення ситуаційних завдань, що пропонуються в типовій навчальній програмі з земельного права мають на меті допомогти студентам засвоїти теоретичні положення земельного права, а також підготувати їх до практичної діяльності.

Особливістю методу кейс-стадій в земельному праві є створення проблемної ситуації на основі фактів з реального життя і втілює в собі наступні ідеї: закріплення теоретичних знань з дисципліни; набуття навичок професійної діяльності; підвищення пізнавального інтересу до навчальної дисципліни; сприяє розвитку дослідницьких, комунікативних і творчих навичок. Основна функція

методу кейс-стаді – вчити студентів вирішувати складні проблеми, які неможливо вирішити аналітичним способом. Цей метод сприяє розвитку у студентів – аграріїв самостійного мислення, уміння вислуховувати і враховувати альтернативну точку зору, аргументовано висловити свою, навчитись працювати в команді, знаходити найбільш раціональне вирішення поставленої проблеми.

Проведення практичних занять із земельного права має на меті, крім сприяння глибокому засвоєнню основних теоретичних питань земельного права, навчання майбутніх фахівців-землевпорядників свідомо і правильно застосовувати набуті теоретичні знання та чинні нормативно-правові акти, що регулюють земельні відносини, при вирішенні конкретних справ, що виникають у діяльності сільськогосподарських підприємств, організацій і громадян, у їх відносинах з іншими підприємствами, організаціями, а також органами державного управління.

Практичні заняття – найбільш ефективна форма самостійної роботи студентів під керівництвом викладача. Розв'язуючи конкретні життєві ситуації, студенти вчаться відшукувати необхідні нормативні акти, а в них – конкретні норми, що стосуються тієї чи іншої ситуації, а також напрацьовують уміння викладати результати проведеної роботи у відповідній правовій формі: розробити проект договору, рішення органу управління сільськогосподарського підприємства, органу державного управління, протесту прокурора тощо.

При підготовці до практичних чи семінарських занять, крім вивчення відповідної теми з рекомендованого викладачем підручника, необхідно вивчити Земельний кодекс України й інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють земельні відносини. Важливе місце у підготовці до практичного заняття та семінару має ознайомлення з науковими статтями із конкретної теми навчальної дисципліни, що друкуються у спеціальних часописах, наукових збірниках тощо.

На практичних заняттях з вирішенням ситуаційних завдань кожен студент отримує індивідуальний кейс. Для детального ознайомлення з матеріалами кейсу не доцільно витрачати аудиторні години. Для того, щоб ознайомлення відбулося в межах самостійної роботи студента, використовують практикуми або кейси, які наведені наприкінці розділів у підручниках та навчальних посібниках.

Для підготовки до практичного заняття з застосуванням кейс-технології викладачу необхідно визначити основні елементи кейсу з певної теми курсу, проаналізувати, як конкретний основний момент кейсу необхідно дослідити на основних етапах самостійної та аудиторної роботи, розподілити час на обговорення кожного питання. Перед проведенням першого практичного заняття з застосуванням методу кейс-стаді викладач пояснює студентам сутність методу, надає основні відомості щодо самостійного етапу роботи над кейсом. Цей етап роботи над кейсом проводиться в аудиторії в два етапи: частково при першому інструктажі, коли викладач дає завдання; частково на другому, коли розпочинається аудиторне заняття.

Вступна частина заняття розпочинається з виступу викладача, який коротко озвучує основні етапи роботи над ситуаційними завданнями і визначає способи і критерії оцінювання роботи студентів за даним методом. Викладач роздає кейси, надає інструкцію по роботі з ними, озвучує чітке формулювання завдання.

Робота студентів починається з уважного прочитання тексту кейсу. Далі відбувається перехід до аналізу ситуації. На другому етапі відбувається детальний аналіз змісту ситуації. Це змушує студента до впорядкування інформації, що міститься в ситуаційній вправі, її групування за важливістю (наприклад, основна, додаткова, несуттєва тощо) і тематичними групами. Основою цієї фази роботи над вправою є знання, які вже має студент. На цьому етапі аналізу він демонструє своє бачення проблематики кейсу, презентує свої думки, ідеї, попередні концепції, способи розв'язання і гіпотези відносно взаємовпливу наведених фактів, планує перебіг подальших дій. Цей етап ставить перед студентом два основні запитання:

1. Які положення і проблеми даного кейсу є головними?
2. Як сформульоване завдання, які ще питання можна поставити, характеризуючи ситуацію, щоб виявити так звані приховані проблеми?

Третій етап призначений для з'ясування нових і незрозумілих понять, термінів, висловів, назв, структури показників, які використано в описі аналізованої ситуації тощо. Така ідентифікація є необхідною як з пізнавальних, дидактичних, причин, так і з причин «практичних»; останні тісно пов'язані зі створенням бази для розв'язання проблеми кейсу. Як окремих студент, так і ціла група, працюючи над кейсом, мусять не тільки узгодити своє розуміння сутності окремих термінів, але оперувати однаковою термінологією і знати можливості її застосування. Цей етап може бути перейдено з використанням різних форм навчання: як лекції викладача, так і самостійного опрацювання студентом існуючих підручників і монографій.

Четвертий етап полягає у точному формулюванні проблеми. Йдеться про виразне і однозначне визначення сутності проблеми, представленої в аналізованому прикладі. Це питання не є таким очевидним, як здається на перший погляд. В одному кейсі можуть поєднуватися декілька проблем різних ваги і значення, по-різному пов'язаних між собою (головна проблема, другорядні проблеми). Тому цей етап аналізу спрямований на формування чіткої відповіді на запитання: яка проблема є предметом ситуаційного аналізу. Результати, отримані на попередніх етапах, дозволяють на наступному, п'ятому етапі, підбити підсумки щодо сформульованих пропозицій і уточнити деталізовані завдання, поставлені у формі запитання: яке завдання (проблему) потрібно розв'язати? На шостому

етапі, в останній частині викладач робить прогноз навчальних потреб: визначає напрямки, форми і джерела здобуття студентами знань, які нададуть їм можливість розв'язати проблему кейсу.

Студенти оформляють ситуаційне завдання у вигляді письмового звіту або презентації. На даному етапі студент презентує на форумі студентської групи свої власні рішення і способи розв'язання проблеми ситуаційного завдання, їх обґрунтування, перевірку правильності поданих пропозицій, зіставляючи їх сутність з іншими презентованими рішеннями, бере участь разом з окремими студентами у дискусіях в яких використовує переконливі аргументи. Цей етап надає студентам можливість обмінну здобутими теоретичними і практичними знаннями, інформування про досягнуті успіхи і джерела отриманих даних.

Після вивчення студентами лекційного матеріалу та виконання практичних робіт, викладач проводить семінар з використанням методу кейс-стаді. Група ділиться на малі групи по 6 чоловік. Поділ групи на більші групи приводить до того, що як правило, два-три студента працюють активно, інші спостерігають за процесом або просто займаються «своїми справами». Робота в малих групах формує у студента навички роботи в групі, вміння встановлювати ділові контакти, обмінюватися інформацією, відстоювати свою точку зору й приймати участь у формуванні групового рішення. Такий підхід стимулюватиме індивідуальну активність студентів.

Відмінність кейс-методу від традиційних засобів засвоєння знань полягає у специфічному навчальному ефекті, до якого він повинен привести. Завданням кейс-методу є не просто передача знань, а навчання студентів здатності справлятися з такими унікальними та нестандартними ситуаціями, які вимагають знань з багатьох наук, які, як правило, виникають в реальній установі чи підприємстві і вимагають вирішення таких проблем, що реально виникли чи можуть виникнути і потребують прийняття управлінського системного рішення. Використання цього інтерактивного освітнього методу, що вимагає активної індивідуальної участі студентів і не передбачає єдиної „правильної” відповіді, є дуже природним для суспільства з невеликою владною дистанцією, домінуючими цінностями індивідуалізму і слабким прагненням уникнути невизначеності.

Література:

1. Гордійчук Г.Б. Використання “кейс”-методу як засобу забезпечення професійної спрямованості викладання загальноосвітніх предметів у ПТНЗ / Г. Б. Гордійчук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зазюн (голова) та ін.. – К.; Вінниця, 2004. – Вип. 4. – С. 209-215.
2. Лузан П.Г. Методи і форми організації навчання у вищій аграрній школі: Навчальний посібник. / П.Г. Лузан – К.: Аграрна освіта, 2003. – 229 с.

Анастасія Степаненко
(Миколаїв, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖІВ

Відомо, що швидке зростання комп'ютерних технологій обумовлює потребу у висококваліфікованих фахівцях, здатних швидко і ефективно реагувати на зміни в сучасному світовому просторі. Професіонали в області інформаційних технологій зараз зажадалися скрізь: у науці, економіці, освіті і інших областях в Україні та за її межами.

Інформаційні технології додають суспільству нову якість і впливають на його культуру. Поняття “культура” включає продуктивні знання людини, культуру праці і спілкування. Враховуючи стан ринку праці і перспективи його розвитку, студенти, що володіють інформаційною культурою, характеризуються наступними якостями: високий рівень розвитку інтелекту, здібність до інновацій, творчий потенціал, навички стратегічного мислення, планування і управління, компетентність в споріднених областях, напрацьоване комунікаційне середовище, уміння шукати, аналізувати і обробляти інформацію, отримуючи нові знання, уміння швидко і ефективно приймати рішення.

Актуальною проблемою сучасної професійної освіти у політехнічних коледжах є формування інформаційної культури студента. Ця проблема пов'язана з різними стратегічними завданнями, такими, як професійна підготовка та оптимізація професійної творчості молоді.

У межах інформаційного підходу більшість визначень інформаційної культури має на увазі сукупність знань, умінь і навичок пошуку, відбору, аналізу інформації, тобто всього того, що включається до інформаційної діяльності, направленої на задоволення інформаційного підходу.

Інформаційну культуру у професійній підготовці студентів політехнічних коледжів можна розглядати, як вагому складову формування всебічно розвинутої особистості, при цьому інформаційну культуру вважають однією із граней загальнолюдської культури або інформаційною компонентою людської культури в цілому.

Формування інформаційної культури у студентів політехнічних коледжів зумовлена необхідністю формування у них інформаційного суспільства високої культури пізнання, комунікативної культури, здатності і прагнення до безперервної самоосвіти та практичних навичок використання комп'ютерно-інформаційних технологій як одних з основних засобів освітньої та професійної

діяльності. Ступінь дослідження проблеми можна охарактеризувати так. Початком сучасного осмислення проблеми формування інформаційної культури можна вважати праці таких всесвітньо відомих авторів, як Н.Вінер, Д.Белл, О.Тоффлер, Й.Масуда, К.Шеннон. Серед вітчизняних дослідників проблеми слід відзначити В.М.Глушкова, Н.Г.Джинчарадзе, Е.В.Ільєнкова, Ю.М.Канигіна, В.Кізіму, А.І.Ракітова, Є.П.Семенюка, Ю.О.Шрейдера, А.Д.Урсула. Водночас аналіз стану дослідження проблеми дає підстави стверджувати, що розуміння процесу становлення і функціонування інформаційної культури студентів політехнічних коледжів потребує подальшого розвитку і деяких теоретико-методологічних уточнень.

Якісною характеристикою інформатизації суспільства є розв'язання протиріччя між безмежними можливостями суспільства щодо створення знань і обмеженими можливостями окремої особистості щодо їх засвоєння. В процесі вирішенні цього протиріччя розширюються можливості, здібності та навички особистості, зростають інтелект окремої людини і соціальний інтелект, рівень загальної та інформаційної культури. Інформаційна культура особистості органічно пов'язана з особливостями інтелектуального розвитку і загальної культури особи і суспільства.

Залежно від суб'єкта, який виступає носієм інформаційної культури, останню можна розглядати на трьох рівнях:

- інформаційна культура особистості;
- інформаційна культура окремих груп співтовариства (певного соціуму, нації, вікової або професійної групи і т.д.);
- інформаційна культура суспільства в цілому.

У сучасних дослідженнях інформаційної культури переважає інформаційний підхід, оскільки дана проблематика прийшла в науку з інформаційної сфери.

Інформаційна культура виявляється в інформаційній поведінці людей [1]. Під інформаційною поведінкою ми розуміємо образ дій, сукупність зусиль, що робляться людиною для отримання-засвоєння та використання-створення нового знання, його передачі і розповсюдження у суспільстві.

Інформаційна поведінка, з одного боку, відображає активність особистості як суб'єкта, що пізнає, його вміння орієнтуватися в інформаційному просторі. З іншого боку, в інформаційній поведінці виявляється ступінь доступності та комфортності використання сукупних інформаційних ресурсів.

Формування адекватної умовам суспільства і потребам загальної та професійної інформаційної культури є одним з пріоритетних завдань політехнічних коледжів, які повинні бути зорієнтовані на розвиток інтелекту особи, мати випереджаючий характер, тобто бути націленими на вирішення проблем майбутнього стану суспільства.

Оскільки формування і переформування навичок інформаційної діяльності може і повинно відбуватися упродовж всього життя людини, необхідна цілісна і системна методика формування інформаційної культури особи. В ній можуть бути виділені три основні етапи [3, с.27]. Перший, підготовчий, етап пов'язаний з формуванням уявлень про спектр, зміст і операційні форми основних інформаційних процесів та базових навичок їх здійснення, насамперед через спілкування з родичами та друзями, використання засобів масової інформації, участь у мультиплеєрних комп'ютерних іграх, використання світової інформаційної мережі Інтернет, тощо. Другий етап інформаційної освіти пов'язаний з отриманням навичок цілеспрямованого та ефективного використання всіх основних варіантів і компонентів інформаційних технологій у навчальній діяльності, формуванням потреби і вмінь здійснювати їх постійне оновлення і вдосконалення відповідно до темпів розвитку сучасного інформаційного суспільства. Третій етап передбачає формування системної розвиненої інформаційної культури особистості як професійного спеціаліста та активного представника громадянського суспільства.

Однією з основних характеристик високого рівня інформаційної культури у студентів політехнічних коледжів є знання про інформаційне середовище, закони її функціонування, вміння орієнтуватися і працювати з інформаційними потоками.

Інформаційна культура у професійній підготовці студентів політехнічних коледжів виступає як інтегрована якісна характеристика особи. На перших порах вона є показником професійної культури, перш за все, техніків-програмістів, але в майбутньому стане визначальним чинником соціалізації кожної особи. Провідну роль у формуванні інформаційної культури грає система освіти, яка поряд із засобами інформатизації позиціює ядром майбутнього суспільства.

Випускник політехнічного коледжу, перш за все, повинен мати певну фундаментальну інформаційно-комп'ютерну освіту, що дасть йому додаткову мобільність, можливість швидше орієнтуватися і перебудовуватися в інформаційній складовій своєї професійної діяльності.

Професійне використання сучасних мережевих технологій і сучасних технічних засобів мають своє продовження в перспективах і тенденціях розвитку інформаційних технологій; сучасних засобах обчислювальної техніки, комунікацій і зв'язку; архітектурі багатомашинних і багатопроекторних обчислювальних машин.

Одним із показників рівня інформаційної культури у професійній підготовці студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації є самостійно-пошуковий етап роботи, що забезпечує формування у студентів вмінь самостійної роботи над актуальними проблемами навчання і виховання, вмінь застосовувати теоретичні знання в навчально-виховній практиці, вміння творчо підходити до здійснення самостійного підходу у майбутній професійній діяльності. Накопичуючи у студентів професійні знання та виробляючи вміння й навички, викладачу слід озброювати студентів

раціональними способами їх використання за різних обставин на основі творчого осмислювання завдань майбутньої діяльності.

Таким чином, наявність у студентів політехнічних коледжів інформаційної культури слід розглядати як шлях універсалізації їхніх професійних якостей, який сприяє реальному розумінню людиною самої себе та своєї ролі як фахівця.

Література:

1. Биков В. Ю. Інформаційна культура. Енциклопедія освіти / В.Ю.Биков. –К.:Юрінком Інтер, 2008 – С. 362.
2. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: [монографія] / В. Ю. Биков. – К.: Атака, 2008. – 684 с.
3. Джинчарадзе Н.Г. Інформаційна культура особистості / Джинчарадзе Н.Г. – К.: Наукова думка, 1996. – 256 с.

Қуралай Сыдықова
(Тараз қаласы, Қазақстан)

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП СТУДЕНТТЕРІНІҢ АҚЫЛ-ОЙ БІЛІКТІЛІГІ МЕН ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму стратегиясында білім берудің ұлттық моделін жасауды қамтамасыз ету және оны халықаралық білім беру кеңістігінде интеграциялау міндеті қойылған. 1999 жылы қабылданған «Білім туралы» заң осы саладағы қоғамдық қатынастарды реттеумен, осы аядағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптерін белгілеумен, республика азаматтарының білім алуға конституциялық құқын қамтамасыз етуде ұстанған бағытымен ерекшеленеді. Заң талаптарынан туындайтын міндеттерді жүзеге асыру мақсатында Үкімет орта білім беру жүйесін ақпараттандыру, компьютерлендіру, жаңа оқулықтар әзірлеу және оны енгізу бағдарламалары бойынша жұмыс істеуде.

Философияда «қабілеттерді» тұлғаның белгілі бір әрекетті орындауға жағдай жасайтын және ерекшеліктері дей келе, олар қоғамдық тарихи іс-әрекеттердің нәтижесінде қалыптасып, әрі қарай дамып отыратынын атап көрсетеді. қабілеттер – білім алуға қажетті адамның психологиялық ерекшеліктері» – дейді А.В.Петровский [1].

«Қабілет – іс-әрекеттің белгілі бір түрін ойдағыдай, нәтижелі орындауда көрінетін адамның жеке қасиеті», – деп жазады Т.Тәжібаев [2].

«Қабілеттер – адамның іс-әрекетінің белгілі бір түрін орындай алу мүмкіндіктері – деген де анықтама бар. Мүмкіндік білім де, дағды да емес. Ол адамның белгілі бір істі орындауға даярлығы», – деп қарастырады Қ.Алдамұратов [3].

Сыртқы дүниені толық тануға түйсік, қабылдау, елестер жеткіліксіз болады. Біз тікелей біле алмайтын заттар мен құбылыстарды тек ойлау арқылы ғана білеміз. Түйсік, қабылдау процестерінде сыртқы дүниенің заттары мен құбылыстары жайлы қарапайым қорытындылар жасалады. Бірақ қарапайым қорытындылар сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының ішкі құрылысын, оның қажетті қатынастары мен байланыстарын жөнді ашып бере алмайды. Адамның ой-әрекеті, әсіресе түрлі мәселелерді бір-біріне жанастыра отырып шешуде өте жақсы көрінеді.

Ойлау дегеніміз – сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының миымызда жалпылай және жанама түрде сөз арқылы бейнеленуі.

Ойлау қабылдау, елестермен тығыз байланысты. Түйсік пен қабылдау танымның бірінші баспалдағы болғандықтан, олардан тыс ешбір ойлау болмайды. Ойлау сезім мүшелері арқылы алынған мәліметтерді өңдейді. Ойлау сезімдік мағлұматтардың негізінде ғана мүмкін болатын нәрсе. Елестерде жалпылағыш элементтер мол болғанымен, оның таным мүмкіндігі ойлаудан әлдеқайда төмен. Ойлаудың қамтитын шеңбері – өте кең.

Адамның ойы әрқашанда сөз арқылы білдіреді. Біреу екінші біреуге пікірін білдіргенде өзін естісін деп дұрыстап сөйлейді. Ой толық сөз күйінде білдірілгенде ғана айқындалып, дәйектелініп, дәлелдене түседі. Ойлау мен сөйлеу бірдей нәрсе деп, бұлардың арасына теңдік белгісін қою дұрыс емес.

Ой – сыртқы дүниені бейнелеудің ең жоғары формасы, сөз – ойды басқа адамға жеткізетін құрал. Ойдың сөз арқылы бейнеленуі арқасында адам өзінен бұрынғы ұрпақтар жинаған тәжірибе мен білімді сақтап қала алды, ойды өмірді онан әрі жақсарту мақсаттарына пайдаланады.

Бала тілі шықпай тұрған кезде де ойлай алады. Нәресте айналасындағы дүниені бірінші сигнал жүйесінің қызметі арқылы үлкендермен қарым-қатынасқа түскенде ғана оның ойлау шеңбері кеңейетін болады.

Сөз бен ойдың бірлестігі алғашқы адамдардың психикасында да үлкен орын алған. Сөз бен ойлаудың арқасында ғана олар бірінің білмегенін екіншісі біліп, ақыл-ойын молайта түскен. Тіл мен ойдың бір-бірімен тығыз байланыста болатындығын халық ерте кездің өзінде-ақ байқаған. Мәселен, халқымыздың «Ішімдегінің бәрі тілімде, тілімдегінің бәрі түсімде» деген мақалы адамның басындағы ойы тілінен көрінетіндігін, ал тілдің өзі адам психологиясын байқататын тамаша құрал екендігін жақсы көрсетеді. Сөйлеумен тығыз байланысты жүріп отыратын ойлау процесі тек адам баласының

психикасына ғана тән процесс болып табылады. Кейбір психологтардың (Л.Леви-Брюль т.б.) айтатынындай мәдени дамудан артта қалған халықтардың ойлауы төмен, логикасы шорқақ дейтін теориялар ғылыми жағынан дәйексіз болып есептелінеді. Адам ойлауының эволюциялық даму жолы өте ұзақ. Ойлаудың ішкі мазмұны қоғам дамуымен бірге өзгеріп отырады. қоғам ілгері дамып, оның ғылымы мен техникасы өскен сайын жаңа ұғымдар пайда болып қалыптасады. Бұрынғылары ескіріп, қатардан шығады. Мәселен, бұрын атом бөлінбейді деген ұғым болса, қазіргі ғылым атом ядроларын сансыз бөліктерге бөліп отыр [4].

Адам сыртқы дүние құбылыстарының сырын көбірек білген сайын оның ойлауы да жетіле түседі, қазір ойлаудың практикалық әрекетпен байланысқан сан-салалы түрлері пайда болды. Адам өз ойлауының ақиқаттығын, яғни шындығы мен құдіреттілігін, өмірге жарасымдылығын практика жүзінде дәлелдеуге тиіс. Ой амалдары мен логикалық операциялар; оларды орындаудың белгілі ережелері мен жүйесінің пайда болуы – адам ойлауының зор табысқа жетуінің, тарихи дамуының нәтижесі. Ойлау заңдылықтары мен ережелері сансыз қайталаудың және тәжірибеде тексерілудің нәтижесінде адам санасында бекіп, зор шындыққа айналды.

Ойлау адамның сыртқы дүниемен қарым-қатынас жасау процесінде туындап отырады. Адам ойлауының мазмұнын билейтін – объективтік шындық. Адамға алдына мақсат қойып, оны шешуге ұмтылдыратын – оның қасиеттері.

Ойлау – өзіндік ішкі қарама-қарсы қайшылықтарға толы процесс. Бұл оның дамуының және іске асуының қозғаушы күштері болып табылады. Ойлаудың пайда болуында жаңа, белгісіз нәрселерге зер салып, қызығудың да маңызы зор. Әлде де белгісіз, түсініксіз нәрсені білуге деген ынтазарлық, түрлі сұрақтарға жауап іздеп, ой-әрекеттерімен шұғылдануға адамды итермелейді. *Ойлау* – сұраққа жауап қайтарудан, мәселені шешуден, оның мән-мағынасына түсіне білуден жақсы байқалады.

Адамның дүниетану процесі нақты қарапайым пайымдаудан бірте-бірте дерексіз ойлауға көшіп отырады. Адам тек түйсікпен, қабылдау арқылы дүниені толық тани алмайды. өйткені мұндайда заттар мен болмыстардың нақты мазмұнынан аспай олардың бір-бірімен қатынастарын, байланысын біле алмайтын болады. Ол үшін адам нақты қабылдаудан дерексіз ойға көшу керек. Адамның (нақ) ойы ақиқаттықты тануға болмыстың өзара байланыстарын, қарым-қатынастарын ашуға бағытталған. Ой нақты нәрселерден дерексіз нәрселерге көшкенмен, егер ол ой дұрыс болса, ақиқаттан қашықтамайды, қайта оған жақындайды. Ойлау процесінде адам айналасындағы дүниені дұрысырақ, толығырақ, тереңірек танып, жан-жақты сәулелендіреді.

Дүниедегі заттар мен құбылыстар еш уақытта жеке-дара ұшырамайды, олар бір-бірімен тығыз қарым-қатынаста, байланыста болып отырады, бірақ осы байланыс, қарым-қатынастың барлығы бірдей әр уақытта адам санасында сәулелене бермейді. Егер адамның қабылдауы дүниедегі жеке-жеке нақты заттарды ғана қабылдайтын болса, ойлауда кісі олардың арасындағы қатынас, байланыстарды танып-білуі керек. Сөйтіп, ойлау деп ақиқат дүниені өзара барлық байланыс, қатынастарымен сәулелендіретін психикалық процесті айтады. Ойлау біткеннің барлығы дұрыс бола бермейді, кейде адамның ойы айналасындағы дүниені сәулелендіруде қателесіп отырады. Ақиқаттық дүниені объективтік түрде дұрыс сәулелендіретін ой ғана дұрыс болып шығады. Ондай ойды диалектикалық ой деп атайды. Диалектикалық ой – ойлаудың ең жоғарғы формасы. Адам ойының қандай категориясын, қандай операциясын алсақ та, түбірінде олар объективтік дүниемен байланысып отырады, не болмаса сол дүниені қайта құруға, өңдеуге жұмсалады.

Диалектикалық ой дүниедегі заттарды, құбылыстарды жеке-жеке алмай, оларды барлық байланыстармен жан-жақтан, жалпылап танып отырады. Диалектикалық ой дүниедегі заттарды, болмыстарды бір орында тұратын деп санамайды, дүниедегі құбылыстарды дамуы мен өздігінен болатын қимылдармен бірге алып қарайды. Дүниедегі даму бір қалыпта, біркелкі жайбарақат эволюциялық жолмен ғана дамып отырмайды, даму жолында біртұтас заттың да ішкі күресі болады. Дамуда сандық белгілері жиналып, бара-бара жаңа сапаларға көшеді, ескі жойылады, оның орнына жаңа сапалар пайда болады. Диалектикалық ой дамудың осындай ерекшеліктерін сәулелендіріп отырады. Диалектикалық ой жай дүниені өзгертуге, қайта жасауға әрекет етіп отырады. Міне, осылар болғанда ғана, ой диалектикалық ой болып табылады.

Ойдың бұл екі түрі де бір-бірімен тығыз байланысты, әр уақытта бірлікте жүріп отырады. Адамның ой-әрекетін қимылдан ажыратып алуға болмайды. Теория мен тәжірибені бір-бірінен ажыратпайтынымыз секілді ой мен қимыл-қозғалысты да бірлікте қарастырамыз. Ойлау дүниені өзгертуге, соның қыры мен сырын ашуға бағытталады. Адамның ойы әр уақытта қимылмен байланысты болады. Оймен байланыспаған жан қуаттары да дәрменсіз. Мәселен, қиялға, қимылға еш уақытта олар пәрменді әрекет болып саналмайды. Егер қимыл ойсыз әрекет етсе, онда ол соқыр сезім деңгейінде жай дағдылану көлемінде қалып қояды.

Әрекеттің сана тезінен өтуі, оймен байланысты болуы, теориялық ойға көшудің табалдырығы болып саналады. Себебі, нақты-көрнекті ой мен дерексіз-теориялық ой ылғи да бірлікте болады. Әрине, көрнекті әрекетті ой мен абстрактілі теориялық ой арасында айырмашылық бар. Егер көрнекті әрекетті ой тәжірибемен тікелей байланысатын болса, дерексіз-теориялық ой іс-тәжірибемен тікелей байланысып отырмайды.

Дерексіз теориялық ойдың тәжірибеленген байланысы жанамалы болады. Көрнекті әрекетті ой әр кез әрекетпен қосарлана жүреді. Дәл қазіргі кезде қабылданатын затпен байланысып, әрекет арқылы солардың бірімен-бірінің қатынасын, байланысын ашып отырады. Дәл қазір қабылданбайтын,

әрекетке енбейтін тәжірибе бұл ойға қатысып, онымен байланысып отырмайды. Нақты-көрнекті заттардың жанама қатынастарын аша алмайды, өйткені, нақты тәжірибенің төңірегінен алысқа ұзамайды. Ал дерексіз теориялық ой, керісінше, заттардың бірімен-бірінің қатынас-байланыстарын ала алады, жанама, жалпы қорытындылар жасайды. Абстрактілі ой жалпылап, ұғымдар арқылы белгілеп отырады. Көрнекті әрекетті ой қозғалысқа негізделсе, қимыл арқылы ойласа, теориялық адам сөз арқылы оның мағына-мазмұнының көмегімен шындықты ашуға тырысады.

Нақты-бейнелі ой. Адам заттың бейнесін ғана емес, оның қимыл-қозғалыстары туралы ойлайды. Мысалы, адам мылтықтың құрылысы қандай, оны қандай бөлшектерге бөлуге болады десе, мұндайда оның ойы көрнекті, бейнелі ой болып табылады. Ал мылтықты қолына ұстап, оны түрлі бөлшектерге бөліп, әрекет етсе, ол көрнекті әрекет – ойы болып табылады.

Абстрактілі-теориялық ойдың мұндай түрінің төмендегідей өзгешеліктері болады: Абстрактілі-теориялық ой, әр уақытта дерексіз жалпылама ой түйіндерімен қатарласып отырады. Абстрактілі ойлауда сезім мүшелерінен мағлұмат алудан гөрі сөз арқылы ойлауға ерекше көңіл бөлінеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жарықбаев Қ. «Психология». Алматы, Білім. 1993.
2. Ибраева Г.Б. «Сөзжұмбақтар сыры». Астана, 1999.
3. Қоянбаев Ж.Б. «Педагогика». Алматы, Рауан 1992.
4. «Өзіндік таным». № 2, 2007 № 5-6 2006 ж.

Сауле Тағаева
(Тараз қаласы, Қазақстан)

ТӘРБИЕНІҢ АЛТЫН ДІҢГЕГІ – ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ

Әрбір ұлттың қай кезеңде болмасын алдында тұратын ұлы мұрат – міндеттерінің ең бастысы өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Болашақ қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл – парасаты мол, мәдени – ғылыми өресі озық азамат етіп тәрбиелеу аға буынның қоғам алдындағы зор борышы. Ал жастарды жан-жақты қабілетті азамат етіп өсіруде халықтық салт-дәстүрлердің тәлім-тәрбиелік білім танымдық ролі орасан зор.

Қазақ халқы – рухани зор байлықтың мұрагері. Ежелгі ата-бабаларымыздың күмбірлеген күміс күйі, сыбызғы – сырнайының үні, асқақтата салған әсем әні, ғашықтық жырлары, мақал-мәтел, шешендік сөз айтыс өлеңдері, сан ғасыр бойы өз ұрпағын «Сегіз қырлы, бір сырлы» өнегелі де өнерлі, адамгершілік ар-ожданы жоғары, намысқой азамат етіп тәрбиелеп келгені тарихи шындық. Олай болса, Тәуелсіздік туы желбіреген егеменді еліміздің болашақ ұрпағын тәрбиелеуде, олардың бойына ізеттілік, қайырымдылық, кішіпейілділік, әдептілік, елін, жерін, Отанын сүюшілік секілді ең асыл қасиеттерді қаны мен жанына сіңіре осы ата-бабамыздың салт-дәстүр негізін ұстансақ өте ұтымды болар еді.«Өткенді жақсы білмейінше келешекке сапар шегу – айсыз қараңғыда сүрлеу соқпақ іздеумен пара-пар» деп Л.Н.Толстой айтқандай ұрпақ тәрбиесіндегі ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы дәстүрлері мен тағылымдарын оқып үйреніп, өнеге тұтпай тұрып жастарды ізгілік пен парасаттылыққа баулу мүмкін емес. Өкінішке орай, ұзақ жылдар ұлттық салт-дәстүр атаулыны аяқ асты етіп, ана тілі мен ұлт мәдениетіне дұрыс көңіл бөлінбегендіктен, біршама жастарымызды тілін, дінін, салт-дәстүрін ұмыта бастағаны шындық. Бірақ біз ол үшін жастарды кінәлай алмаймыз. Бұның барлығы ұлттық тәлім – тәрбиенің мектептерде отбасында пәрменді жүргізілмеуінен туындаған көріністер. Ұлт мақтанышы Абай: «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды, естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің сөзін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Әрбір естелік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп білген жақсы нәрселерін ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, соны адам десе болады» деген. Ал, ақын Мағжан жалпы тәрбие мәселесіне қатысты «Жетекші сөзде», «Жер жүзіндегі басқа жан иелерімен салыстырғанда, адам баласы өте әлсіз, зағып, осал болып туады. Малдың төлі туа сала аяқтанады. Тауықтың балапаны жұмыртқадан шығысымен жүгіріп кетеді. Ал адам баласы қиындықпен туып, аса сараң өсетіндіктен, оның денесіне, жанына азық беріп, есуіне көмек көрсетпей, яғни оны тәрбие қылмай болмайды» – деп жазады.

Бала өмірінің алғашқы күнінен бастап ата-ана өздерінің негізгі борыштарын атқаруға кіріседі, яғни олар тәрбиеші бола бастайды. Болашақ ұрпақты күшті де рухты етіп тәрбиелеу жолында алуан түрлі қуаныш пен қиыншылықтарды бастарынан өткізеді, жан-жақты дамуға баулиды. Өмір жолында туындап жатқан жайттардың шешімдерін іздестіруге тура келеді.

Тәрбие туралы аз айтылып жүрген жоқ, бірақ балалар мен жасөспірімдердің қолымен жасалған қылмыс өршіп барады. Болашағымызды бағамдай алмай тұрмыз. Санамызға селкеу, ақылға ақау түсті. Сәулесінен әуресі көп. Қоғамдық сананы қалыптастыру үшін ұлттық идеология керек, жеке сананы жетілдірмей, ұлттық сана қалыптаспайды. Кеселдің ең қауіптісі – сана сырқаты, ауыру оңай, оңалу қиын.

Отбасы, мектеп ұжымы, қоғамдық ұйымдар бірлесе қимылдаса бала тәрбиесінде оң нәтижеге қол арттарымыз анық.

Бала тәрбиесі тек мектеп мұғалімдерінің ісі емес. Абай атамның «Балаға көбінесе үш алуан адамнан мінез жұғады. Біріншісі – ата-анадан, екіншісі – ұстазынан, үшіншісі – құрбысынан. Солардың ішінде, бала қайсысын жақсы көрсе, сонысынан көбірек жұғады» деген дана сөзі бар. Сондықтан да, ата-ананың балаға берер тәрбиесінің рөлі жоғары. Бала жаман әдетті де, жақсы әдетті де ең алдымен отбасынан алады.

Біздің болашағымыз – бүгінгі жастар. Сондықтан да олар еліне, ұлтына адал, сауатты болып өсуі ләзім. Қазақтың салт-дәстүрін, ата жолын, ана жолын ұғынбаған ұрпақ келешекке балта шапқанмен бірдей. Ұлы ойшыл әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» деген екен. Бүгінгінің ата-аналары бала тәрбиесіне көп көңіл бөле бермейді. Айтуларынша, уақыт тапшы. Тіпті, жұмысбасты отбасы балаларын үйге жалғыз тастап кете береді. Өзімен-өзі еркіндікте қалған бала телеарнадан қандай хабар көріп, қандай фильмді тамашалайтыны тағы белгісіз. Телеарна – тәрбие құралы. Алайда қазір телеарна көрерменді көбінесе жат тәрбиеге баулитыны жасырын емес. Ал ұлттық тәрбиеге жұтаң баланың келешегінен не күтуге болады? Осы бір ойлар үнемі мазалай береді мені. Шынында да, бала тәрбиесі бей-жай қарайтын дүние емес. Баланы жастан деуші еді ғой, бірақ баланы жастан емес, бесіктен, бесіктен емес-ау, ана құрсағынан бастап тәрбиелеуді атам қазақ ерте ескерген. Әдетте, адам барлық нәрсені өмірге келген соң үйренетін, барлығын қоғамдық өмірден жинақтайтын тәрізді сезіледі. Алайда адамның бес жасқа дейінгі алған тәрбиесі бүкіл өмірден алған тәрбиесінің 90 пайызын құрайды екен. Соның ішінде сәбидің ана құрсағындағы тәрбиесі маңызды орын алады. Бір қызығы, бала ана құрсағында жүргенде, анасы нені көп үйренсе, нені білетін болса, кейін бала сол нәрсені тез игеріп алады екен. Өмір есігін жаңа ашып, жарық дүниені жаңа көріп отырған сәбидің өз тілін білгені қалай? Әрине мұның барлығы оның қанынан, ана құрсағында жүргенде күнделікті алған тәрбиесінен. Өйткені оның әке-шешесі өз тілінде сөйлейді. Ортасы, қарым-қатынасы өз тілінде.

«Сүтпен біткен сүйекпен кетеді», дейді қазақ. Ал бүгінгі біздің ортамыздағы қазақ балалары қалай болмақ? Көбінің күнделікті еститін сөзі орысша болса, ұлттық қаны бар, ұлттық намысы бар қазақ ұрпағын қалай өсіреміз? Ертеңгі ұрпағың туа салып орысша бейімделіп кетпесіне кім кепіл.

Қазіргі медицина құрсақтағы балаға сыртқы дыбыстың әр алуан әсері барын әлдеқашан дәлелдеп қойған. Құрсақта жаңа қалыптасып келе жатқан шарананың қандай мінезді пенде болып туарына сырттағы әуез айтарлықтай ықпал етеді екен. Атам қазақ аттың жалында, түйенің қомында көшіп жүріп ән айтқан, күмбірлете күй тартқан. Адуын мінез бәйбішелердің өздері келін-кепшікті алқақотан жинап ән салдырған, бой жаздырған. Мұның ар жағында – ұрпақ қамы, дәстүрлі тәрбие мәйегі жатқан жоқ па?! Ән шырқаған көңілден ауру қашарын әлмисақтан білген, шадыман көңіл жас анадан шаттық кернеген, мінезді ұрпақ туады деп сенген. Бала тәрбиесі – игілікті іс. Берері де, сұрауы да, жемісі де мол тәрбие саласының ең өзектісі. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікке тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші роль атқаратыны белгілі.

Бүгінгі ұл – ертеңгі әке, ол әкеге қарап өседі. Бүгінгі қыз – ертеңгі ана, ол шешеге қарап өсіп, бой түзейді. Балаға білім, тәрбие беруде басты тұлға ұстаз болса, оны жалғастырушы, демеуші – ата – ана және қоғам.

Мектеп өмірі, оқушы тұлғасын әлеуметтендіру проблемасы әріптестік педагогиканы талап етеді. Және мектеп пен ата-ана, қоғам бірлескен кезде ғана тәрбие үрдісі өз жемісін нәтижелі бере бастайды.

Ынтымақ бар жерде тәрбие де бар. Ынтымақ бар жерде береке, бірлік те бар. Қоғамдық тәрбие жанұядан басталады. Ал сол жастар «рухани» байлықпен қылаптасады. Қандай бағытпен жүреді, қандай ізгі істер жасайды, қандай қоғам келешекті қалыптастырады? Ол жалғыз мектеп проблемасы болмауы керек. Оған ата-аналар да, қоғамның әрбір мүшесі де бірігіп атсалысуы қажет.

Баланы тәрбиелеу үшін ата – ана өздері белгілі деңгейде тәлімді, үлгілі, өнегелі болуға тиіс. Әке – шешесі бұзық болса олардан тәлім алған бала жөнді болмайды. Алдыңғы арба қалай жүрсе соңғысы да солай жүреді демекші солардың кебін киеді. Сондықтан бала тәрбиелеймін деген кісі ең алдымен өзін өзі тәрбиелегені жөн. Ақылды да парасатты болу – тәрбиеге тығыз байланысты. Ақылды адам өмірден алған сабағы арқылы білімді келеді.

Сіз балаға жөн сілтемесеңіз де ол сізге қарап өседі, әрі істегеніңізді қаз қалпынша жасайтын болады. Бала тәлім – тәрбиені тыңдау, қимыл іс әрекетті көріп соған еліктеу арқылы алады деген сөз. Тәрбиесіз баланы тәрбиелеу оңай. Ал, жаман тәрбиелі пендені түзетіп қайта тәрбиелеу өте күрделі.

Баланы жақсы мен жаманды, бұрыс пен дұрысты толығынан айыра білетін етіп тәрбиелеу үшін біршама игі жұмыстар атқарылуы сұралады. Ең алдымен бала тәрбиелеуші ата – ана өзіне мән беруі жөн сияқты. Өте қатал болсаңыз балаңызды ренжітіп жүрегіне қаяу саласыз. Егер өте мейірбан болсаңыз балаңыз момын, ынжық болады. Егер балаңызды қараусыз жіберсеңіз қоғамға да өзіне де зиян болуы мүмкін. Яғни өз бетімен кеткен бала басқаға еліктеп жаман тәрбие алатыны бар.

Балаға дұрыс тәлім-тәрбие беру әрбір ата – ананың абзал борышы. Бала көбінесе үйде әке-шешесінің қасында тәрбиенің денін алуға тиіс. Баласы қылмыс қайшылық жасай қалса кейбір ата-ана мектебіне, мұғалімдерге, ортаға, достарына қарай кемістікті аударғысы келетіні бар.

Қандай теле хабар тыңдап, қандай кино көруге болады, нені оқуға болады дегенді ата – ана айтып түсіндіріп отырса. Әсіресе қажетті өңгіме, ақыл кеңестерді тұрақты тыңдатса. Біздегі бір келеңсіз

жағдай тәлім-тәрбиесі аз, көргенсіздер осындай хабарлардан тыс қалуы. Басқаға үлгі өнеге боларлықтай қарияларды аз тыңдайтынымыз өкінішті.

Ұлттық тәрбиенің ең маңызды тұсы адамды ойлануға үйретуі. Бұлай дегенде әрбір жеке адам ең алдымен өзінің белгілі бір ұлттың мүшесі екенін іштей терең сезініп, санада сілкініс жасауы керек екенін, содан кейін барып жалпыадамзаттық қоғамға лайық орнын белгілеуі қажеттігін сіңіруі болса керек. Бұл жерде негізгі әңгіме арқауы мемлекетшілдік, ұлттық сана, ұлттық ұстаным, ұлттық мүдде туралы болып отыр. Өйткені, біздің тәлтума бітімімізді, қайталанбас ұлттық болмысымызды, ұлттық ойлау машығымызды, қала берді ұлттық кейпімізді сақтап қалу бәрінен маңызды. Ол бізге мынау аждаһадай тәніп келе жатқан дүлей дүниеде біржолата жоғалып кетпеуімізге кепіл болуға тиіс. Қалай десек те ендігі жерде өзіндік “менін” сақтауға ұмтылған жұрт ең алдымен ұлттық тарихи жадын, бірегей ұлттық ойлау машығын, өзіндік дүниетанымын, ана тілі мен ділін, дінін дәстүрлі мәдениетін аман алып қалу және оны одан әрі дамыту жолында күреске түсетіні анық. Олай болса, осы айтқанымыздың бәрі ұлттық тәрбиеге тікелей байланысты жүзеге асатынын мойындауға мәжбүрміз. Ұлттық тәрбие туралы идея бүгінгі күн талабы мен өмірлік қажеттіліктен туындап отыр. Қазақ елінің әлемдік кеңістікте өз жолын таңдауы әрбір қазақтың емін-еркін өмір сүруінің кепілі. Ол сөзсіз ұрпақтар қамы деген ұғыммен үндеседі. Ел болу, мемлекет құру сонау түркі заманынан желісі үзілмей келе жатқан ұлттық арман-аңсар. Ел болу – болашаққа ашылған даңғыл жол. Сол болашаққа ашылған даңғыл жолды ұлттық тәрбие арқылы жүруді үйренсек, ешкімнен кем болмайтынымыз анық. Бұдан шығатын қорытынды – ұлттық тәрбие идеясы ата-бабалар алдындағы – қарыз бен өкшебасар ұрпақтың алдындағы – парыз деп түсінуіміз керек. Яғни, парыз бен қарыздың түйісер тұсы осы ұлттық тәрбие деп білеміз. Сондықтан мұнда алдымен мемлекет жасауға ұйытқы болып отырған этнос пен мемлекеттің мүддесі қатар тұруға тиіс. Өйткені, біз бұдан былайғы кезеңде бүкіл адамзат баласы жасаған өркениеттермен қатар дамуға тиіс мәдениеттің (қазақ мәдениетінің) мүшесі болып саналамыз. Ендеше, адамзат баласының осы уақытқа дейін жасаған озық тәжірибелері мен жетістіктерін қолдан келгенше түгел игеріп, қажетімізге пайдалануымыз керек. Сондай-ақ, ағымдағы уақыттың талабы мен сұранысын қанағаттандырып отыру да ұлттық тәрбиедегі негізгі қағиданың біріне айналуға тиіс. Бұл үшін қазақ ұлтын қай тұрғыдан да жаңа дәрежеге, жаңа интеллектуалды сапаға көтеріп алу тиімді. Бүгінгі қазақ ұлты – бұрынғы көшпенді тұрмысқа бейімделген дала халқы емес. Бүгінгі қазақ ұлты – бұрынғы “қызыл идеологияның” қыспағындағы бодан халық та емес; бүгінгі қазақ ұлты – өркениет орталығы саналатын қала халқына айналып, сапалық жағынан көп ілгеріледі, бүтіндей аграрлық жағдайдан гөрі, индустриялық-инновациялық мемлекет құруға көшіп отыр. Сонымен бірге “Мәңгі ел” ұлттық идеясымен қаруланған тәуелсіз халық. Қазіргі кезде әлем жұртшылығы ұлы реформатор, ұлт лидері деп таныған Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың тікелей бастамасымен Үкімет осы бағытта үлкен мемлекеттік бағдарлама жасап, барлық деңгейдегі билік өкілдері елдің индустриялық-инновациялық даму жолына түсуін қатаң бақылауына алып, жіті қадағалап отыр. Түсінген адамға мұның түпкі астарында да мемлекеттік идеядан туындаған ұлттық мүдде, ұлттық ұстын жатыр.

Екінші негізі, адам мен қоғамның қарым-қатынасына тәуелді. Өзақ уақыт бойы педагогикалық мақсаттарды талдау мен негіздеу қоғам мен өкімет қажеттілігіне сай келетін мақсаттар жоғары дәрежеде болып есептеледі. Мұндай жағдайда баланың қызығушылығы екінші орынға шегеріліп отырды.

Бірақта, гуманистік педагогика баланың қызығушылығын ояту мәселесін ең басты деп есептеді. Бүгінгі күнде тәрбиеленушінің өз күшімен жетістікке жету мүмкіндігіне басшылық жасау тәрбие берудің басымдық рөлін арттыруда.

Заңғар жазушымыз Мұхтар Әуезовтің “Ел боламын десең бесіңді түзе” дегені бар. Біз болашақ ұрпақтың елдік рухы мықты болсын десек, оларды рухани мәдениет уызына жарытып өсіруге тиіспіз. Мемлекетшілдік, елдік, бірлік, татулық ұғымдарын бала санасына жастайынан сіңіруіміз қажет. Елбасы Н.Ә.Назарбаев бір сөзінде: “Біз өзіміздің балаларымызды, жастарымызды өзгелерді тыңдауға және түсінуге, басқа ұлттардың тілі мен ділін, салт-дәстүрін құрметтеуге тәрбиелеуіміз керек. Онсыз қазіргідей жаһандану дәуірінде ешқандай жетістікке жете алмаймыз. Қазақстандық жастар өз елінің патриоты болулары керек. Түрлі экстремистік сипаттағы “көзбояушылықтарға” қарсы тұрар иммунитеттерін күшейтулері қажет”, – деп еді. Ұлттың болашағы үшін тәрбиенің маңызы зор екені белгілі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы, 2012.
2. Әлімбаев М. Халық – ғажап тәлімгер. – Алматы: Рауан, 1994.
3. Бөлеев Қ. Қазақ отбасындағы отбасылық тәрбие. 2008.
4. Қалиев С. Тамыры – ұлттық, танымы – ғылыми тәрбие // Қазақстан мектебі, 2010.

Айымжан Танибергенова
(Талдықорған қаласы, Қазақстан)

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫ МУЗЫКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Ұлт ойындарының шығу тарихы жөнінде Ы.Дүйсенбаев: «Қазақта кең тараған мереке тойлардың бірі – «күзем алу». Ол «үлкен күзем» және «кіші күзем» болып өткізіледі де үлкен той, ойын сауық түрінде өтеді. Күзем алып жатқан ауылдың сыртынан тындап тұрсаң, ығы-жығы адамдар еңбек үстінде біреуі ән салып, біреулері айтысып жатқанын естисің. Жүнді шаңырақтан шығара көтере сабаған әйелдер киізді қарпығанда, яки киізді шиге орап, жон асырып, бір ауыл мен екінші ауылдың арасында домалатып теуіп жүргенде де әзіл мен айтыс өлеңдерді, киіз басуды бейнелейтін өлеңдерді айтады. «Қой басты – қой басты» – деп үлкен үйлердің алдына әкеліп ырымын алады. Сол еңбек процесінен туған кейбір халық ойындарын бүгінде театр сахнасында қолданып та жүр. Ғабит Мүсіреповтың «Қыз Жібек» пьесасындағы жүн сабау, киіз басуды бейнелейтін «Өрмек биі» осындай халық ойындарынан алынған»[1,30.б.].

Қазақ халқы ұлт ойындарына бай халықтардың бірі. Бірақ ол ертеде ауызекі туып, жалпақ жұртқа ауызекі таралып отырған да, сондықтан көпшілігі бүгінгі күнге жетпей, ұмыт болып кеткен. Қазақтың ұлттық ойындары туралы қағаз бетіне түскен алғашқы деректер XIII ғасырдан басталады. Оны алғаш жинап Европа жұртшылығына таныстырған Италия саяхатшысы П.Карпини болды. XIII ғасырда Европа халқына Моңғол тарихын таныстыру мақсатымен саяхатқа шыққан П.Карпини Жетісу мен Тарбағатайды басып өткен кезінде осы өңірді мекендеген ру – тайпалардың тұрмысы, әдет-ғұрыптары, ойын-сауықтары жайлы көптеген материалдар жинаған»[1,11.б.].

Ұлттық ойындар туралы алғашқы пікір айтушылар мен оның жеке нұсқаларын жинаушылардың қай – қайсысы болмасын, оны жоғары бағалап, көшпелі халықтан мұндай өрелі өнерді күтпегендіктерін сөз етеді. Осындай жылы лебіз, құнды пікір айтқан неміс ғалымы А.Гумбольд өзінің достарына жазған бір хатында: «Мен қазақ ауылында болған кезімді өмірімнің аса бір қуанышты кезеңі деп есептеймін. Себебі, көшпелі халықтың біздерге көрсеткен си – құрметі мен ойын сауықтары естен кететін шаруа емес... Мен өмірімде осындай қысқа уақыт ішінде мұндай үлкен тарихтан осынша материал жинап көрген емес едім, бірақ бұл кең дүниенің ортасында болғандықтан да солай болуы керек» – деген екен [2,30б.].

Қазақ халқының ұлт ретінде өмір сүруіне оның тілімен қатар салт-дәстүрлерінің,әдет-ғұрыптарының маңызы айрықша.Қазақтың мақал-мәтелдері жас ұрпақты ибалы болуға, әдептілікке, мінезінжақсы қасиеттер арқылы имандылық пен инабаттылыққа тәрбиелесе, ақын-жазушылардың көркем шығармалаы эстетикалық, этикалық қасиеттерге тәрбиелейді.Баланың құлағына жас кезінен бастап халықтың тәрбиелік асыл-маржандарын құйып отыру –тек мектептегі мұғалімнің ғана жұмысы емес, сонымен қатар үйдегі ата-аналардың негізгі міндеттерінің бірі болуға тиіс. Абай Құнанбаев он тоғызыншы қара сөзінде жас кезінен жақсы сөз естіп өскен бала кейін есті адам болады дейді «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды, естіп, көріп, ұстап,татып ескерсе. Дүниедегі жақсы, жаманды танидыдағы,сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады». Сондықтан балаға жас кезінен бастап тәрбиелік маңызы жоғары халық ойларының кәусар бұлақтарымен сусын-дату қажет. Себебі, «халықтың даналық ойлары халық педагогикасының шамшырағы болған. Халық даналығы – мақал-мәтел, ертегі, өлең-жыр түрінде, ақын-жыраулардың, шешендердің сөздері толғау, өсиет сөздері арқылы баяндалып отырады. Осы тұрғыдан халық педагогикасының кең өрісі, қайнар көзі ауыз әдебиетінің тәрбиелік мәні зор». Сондықтан қазақ тілін дидактикалық ойындар арқылы меңгертуде халық педагогикасының тәрбиелік мәні басым элементтерін кеңінен қолдану қажет. Осы арқылы оқушылардың рухани дүниесі парасаттылық пен бауырмалдыққа, адалдық пен кішіпейілдікке, ибалылық пен үлкенді сыйлауға тәрбиеленеді»[3,19.б.].

Музыка сабақтарында дидактикалық ойындарды көркем әдебиеттермен ұштастыру жұмыстары да оқушыларды тәрбиелеуде маңызы зор. Көркем әдебиет-терді оқу арқылы оқушылардың эстетикалық адамгершілік қасиеттері дамиды.

Шығармадағы кейіпкерлерді тану барысында жақсы істерге ұмытылады.

С.Рахметова музыка сабақтарында көркем шығармалардың оқушыларды тәрбиелеудегі маңызын жан-жақты талдап көрсетеді:

1.Идеялық-саяси, адамгершілік және эстетикалық тәрбие беру;

2.Дүниеге дұрыс көзқарас қалыптастыру;

3.Балаларды, жас өспірімдер мен үлкендердің үлгілі, ерлік істерімен, еңбектері-мен таныстыру арқылы қоғам игілігіне адал ниетпен еңбек етуге, адамгершілікке, бір-бірін сыйлаушылыққа, адалдық пен шыншылдыққа, кішіпейіл болуға тәрбиелеу;

4.Отанымыздың мейлінше бай, көркем де сұлу табиғаты жайлы материалдармен танысу арқылы табиғатта кездесетін өзгерістер мен құбылыстарды байқай біліп, теңдесі жоқ сұлулық пен көркемдікті бағалай білуге, елін, жерін қадір тұтып, сүюге тәрбиелеу;

5.Балалардың алған білімдері мен оқу дағдыларын, шеберліктерін жетілдіру, тілін онан әрі дамыта түсу;

6. Халықтардың бостандық, бейбітшілік үшін жүргізген қаһармандық күрестерімен таныстыра отырып, Отанды сүю, бейбітшілік пен халықтар достығы рухында қалыптастыру;

7. Саналы төртіпке, дұрыс мінез-құлық нормаларына үйрету; 8. Еңбекке қызығу, еңбекқорлыққа тәрбиелеу.

Демек, 5-сыныпта музыка сабақтарында дидактикалық ойындарды оқушыларды жан-жақты тәрбиелеуге негіздеу қажет. Осыған орай музыка сабағында

дидактикалық ойындар арқылы меңгерту жұмыстарының мынадай мақсаттары болуы керек:

1. Оқушыды ұлттық болмысқа тәрбиелеу. Бұл төмендегі жұмыстар бойынша жүргізіледі:

а) дидактикалық ойындарды ұлттық тәлім-тәрбие көздерімен ұштастыруда жұмбақтарды, мақал-мәтелдерді, халықтың даналық, өсиет сөздерінен оқыту барысында ойындар арқылы кеңінен қолдану;

ә) көркем шығармаларды дидактикалық ойын түрінде беру арқылы оқушылардың ұлттық мәдениет пен әдебиетке дұрыс көзқарасын қалыптастыру;

2. Оқушыларды дидактикалық ойындар арқылы оқушыларға әлемдік ізгілік пен әдептілік негіздерімен тәрбиелеу. Бұл үшін әлемдік тәрбиенің озық үлгілерін музыкаға оқыту барысында тиімді қолдану қажет. Қазақ тілі сабақтарында діни нақылдар мен өнегелік өсиеттерді үйрету арқылы оқушыларды адамгершілік құндылықтарды түсініп, оны келешек өмірінде дұрыс қолдана білуге дағдыландырылады.

Жоғарыда аталған мақсаттарды орындау үшін музыка сабағында дидактикалық ойындар арқылы оқушыларды тәрбиелеу жұмыстарын төрт жақты жүргізген дұрыс:

Бірінші бағыт-дидактикалық ойындар арқылы оқушылардың интеллектуалдық қабілеттерін, логикалық ойлауын тәрбиелеу;

Екінші бағыт – оқушыларға ізгілік – оқыту үрдісінде халық педагогикасының мол мұрағаттарын пайданалана отырып, оқушыларға ізгілік, адамгершілік қасиеттерін бойына сіңіру;

Үшінші бағыт-түрлі музыкалық шығармаларды пайдалана отырып, оқушыларға эстетикалық тәрбие беру арқылы олардың жеке тұлғалық қабілеттерін, жат нәрседен бойын аулақ салуға тәрбиелеу;

Төртінші бағыт-оқушылардың сөздерді орынды қолдану дағдыларын жетілдіре отырып, сөйлеу мәдениетіне тәрбиелеу.

Жоғарыда аталған төрт бағыт өзара бірлікте жұмсалып, тұтас күйінде дидактикалық ойындар арқылы оқушыларды тәрбиелеу негіздерін құрайды. Мысалы, «Жаңылмаймын жаңылтпаштан» ойыны оқушыларды сөйлеуге, дұрыс оқуға тәрбиелейді. Бұл ойында кім тез әрі жаңылмай оқыса, сол жеңеді. Бұл ойынды 5-сыныпта хормен ән айту барысында дауысты жаттықтыру барысында қолдануға болады. Оқушыларға жаңылтпаштарды айқызып болғаннан кейін, дауысты және дауыссыз дыбыстардың түрлерін тапқызу қажет. Мысалы:

«Жаңылтпаштарымен
жаңылысыңқырағандарың
жаңылысыңқырамағандарыңды
жаңылыстырмасандаршы».

Музыка сабағында оқушылардың дауысын жаттықтыру барысында мұндай тақпақтар кеңінен қолданылып, оқушылардың сөйлеу дикциясына тәрбиелейді»[3,14.б.].

«Мақалды дұрыс оқы» ойынын лексикадан өтілген материалдарды бекітуде қолданған абзал. Оқушылардың жасырылған нақыл сөздің мағынасы сұрыпталып, лексика туралы түсініктері нығайтылады. Бұл ойынның ережесі бойынша оқушылар қазақ халқының нақыл сөздерін, өлең шумақтарын өз бетінше іздену арқылы табады. Мұғалім ойын ойнамас бұрын оқушыларға ойын ережесін таныстырып, осы мақалға тақырыптас тағы қандай мақал білетінін айтып беруді талап етеді. Мұғалім кіріспе бөлімінен кейін тақтаға өлең шумағы жазылған тор көзді іліп қояды.

Н	І	С	Н	Д	Н	І	С
Д	Б	І	І	Е	І	З	Н
Е	Ү	З	М	Ж	Б	А	І
Ж	Т	А	А	А	Ү	С	М
А	Й	С	З	Т	Т	Ы	А
Т	О	Ы	А	А	У	Л	З
А	З	Л	Т	Д	С	Т	А
Д	Ө	С	,	Ы	С	А	Т
Ы	.	А	И	Т	Р	Қ	Л

Жауабы: «Таза мінсіз асыл тас

Су түбінде жатады.

Таза мінсіз асыл сөз

Ой түбінде жатады».

Бұл ойын оқушылардың сөздік қорын молайтып, ізденімпаздық қабілеттерін жетілдіреді, оларды логикалық ойлауға тәрбиелейді. Оқушылар жасырылған Асан Қайғының өлең шумағының мағынасын, оның тәрбиелік мәнін жете түсінеді. Сол арқылы қазақ халқының нақыл сөздерін оқуға дағдыланады және осындай сөздерге жеңіл әуендерді қосып, ән шығарулары әбден мүмкін. «Мақал-мәтелдер айтудан жарысайық» ойыны арқылы оқушыларға тәрбиелік мәні жоғары, адамгершілік, ізгілік қасиеттерді үйрететін мақал-мәтелдердің мағынасын өздеріне тапқызып, тәрбиелік мәнін өз

пікірлерімен айтып беру қабілеттері тәрбиеленеді. Бұл ойында мұғалім әрбір топтың алдына келіп, бір сөз мағынасына қарай мақал-мәтелдерді көптеп табуға жарысады

Мұғалім екінші топтың алдына келіп, ұрлық туралы бірнеше мақалдар айтуға тиіс.

1. «Көп жортқан түлкі терісін алдырар».
2. «Ұрлық түбі – қорлық».
3. «Жаман ұры жанындағысына қарамайды» т.б.

Осындай ойындар арқылы оқушылар сөз қадірін түсінуге дағдыланып, жаман қылықтардан бойларын аулақ салуға үйренеді. Мақал-мәтелдерді табу, оқушылардың тілін дамуымен қатар олардың әсерлі ән орындауына, сөйлеу дағдыларын да қалыптастырады.

«Жалғасын тап» ойында асырылған мақал –мәтелдердің екінші сыңарын табу арқылы оқушылар үлкенді сыйлауға, мінез-құлықтарын жас кезден бастап қадалауға, адамгершілік іс-әрекеттерді орындауға тәрбиеленеді. Тәлім-тәрбиелік маңызы жоғары мақал – мәтелдедер алдын ала іріктеліп, кесте қағаздарға жазылады.

Осыған байланысты оқушылардың әуен шығаратын қабілеттері дамып, сөйлеу мәдениеті дұрыс қалыптасады.

Мұндай ойындар оқушының ой жалғастыру, сөйлемді дұрыс құрау дағдыларын жетілдіріп, шығармашылық ойлау қабілеттерін тәрбиелейді.

Қорыта келе музыка сабағында көп қолданылатын шаралар мен анаграммалар дидактикалық ойындары оқушылардың байқампаздығын, іздемпаздығын тәрбиелейді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Алекторов Е.А. «Праздничные игры и забавы Киргизов» «Оренбургский листок» 1888. №42
2. Атаев А.К. «Исследование эффективности применения элементов национальных видов спорта, народных игр и специальных упражнений для развития физических качеств школьников Узбекистана» Дис.канд.пед.наук Ленинград 1969.
3. Ахметов М.Ш. «Адыгей халықтарының ұлттық ойындары» дис.пед.ғыл.канд Майкоп 1970.
4. Ахундова С.М. «Использование азербайджанских народных игр в детских дошкольных учреждениях» дис.канд.пед.наук Баку 1975.
5. Әлімбаева «Халық – қапысыз тәрбиеші» Алматы Қазақ ССР «Білім» 1977. 3-4 б.
6. Бабунова Т.М. «Формирование взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста в подвижных играх» дис.канд.пед.наук Москва 1983.
7. Бекбатчаев Т.Ж. «Применение традиционных казахских народных игр и упражнений в системе физического воспитания в школе» дис.канд.пед.наук Алма-ата 1981.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Таубалдиева Жуматай.

**Айжан Таубалдиева
(Алматы, Казахстан)**

СРЕДСТВА, МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ РЕЧЕВОМУ ЭТИКЕТУ

В основе современных методов обучения речевому этикету лежат такие категории общения как: ситуация, роль, позиция, общность, вид и сфера коммуникации, которые рассматриваются в современной науке, как модели речевой коммуникации.

Важнейшим из перечисленных методов обучения является коммуникативная (речевая) ситуация. Коммуникативная ситуация, как метод обучения речевому этикету, состоит из четырех факторов [1,с.13]:

- 1) обстоятельств действительности (обстановка), в которых осуществляется коммуникация (включая наличие посторонних лиц);
- 2) отношений между коммуникантами (субъективно – личность собеседника);
- 3) речевого побуждения;
- 4) реализации самого акта общения, создающего новое положение, стимулы к речи.

Каждый из указанных факторов, рассматриваемого метода обучения речевому этикету, оказывает на речь собеседников определенное влияние (выбор темы и направление ее развития, отбор языковых средств, эмоциональная окраска речи, ее развернутость и т.д.) [1,с.22].

Современная система обучения иностранному языку исходит из того, что для методики обучения иностранным языкам имеют значение не коммуникативные ситуации как таковые, ежесекундно случающиеся в языковом коллективе и практически не поддающиеся учету, а лишь повторяющиеся, наиболее типичные, или стандартные ситуации. Под термином типичная коммуникативная ситуация понимается некоторое воображаемое построение или модель реального контакта, в котором реализуется речевое поведение собеседников в их типичных социально-коммуникативных ролях [3,с.32].

Примерами типичной коммуникативной ситуации могут служить: разговор покупателя с продавцом, зрителя с кассиром театра, беседа матери с сыном по поводу его учебы в школе, учителя

с учеником, беседа бывших однокашников, беседа коллекционеров, встреча близких людей и т.д.

Другой важной составляющей метода обучения речевому этикету является вид общения. Речевые контакты людей происходят в условиях, различающихся количеством участвующих в общении индивидов, характером отношений между ними, наличием смены ролей говорящего и слушающего в пределах одного акта коммуникации.

По первому принципу можно выделить 3 вида общения: индивидуальное, групповое и публичное, которые определяют специфику методологии обучения речевому этикету [2,с.21].

В индивидуальном общении участвуют два человека. Оно характеризуется непосредственностью, доверительностью. Здесь партнеры по коммуникации равноправны в доле своего участия в общем речевом «продукте». Каждый из них может поддержать предложенную тему или заменить ее другой. Если любой из партнеров индивидуального общения прекращает разговор, коммуникативный акт заканчивается [5,с.42].

При групповом общении в едином акте коммуникации участвует несколько человек (беседа в компании друзей, учебное занятие, совещание). Коммуникативное положение члена группы группового общения существенно отличается от индивидуального. Он может, например, «проучаствовать» в длительной беседе или совещании, не проронив ни слова. В таком общении вставить слово, а тем более своим высказыванием заинтересовать слушающих иногда трудно и требует от говорящего дополнительных качеств. Понятно, что роль пассивного участника группового общения (слушающего) проще, чем в индивидуальном общении, хотя «управлять» приемом информации в этих условиях намного сложнее.

Публичное общение протекает при сравнительно большом количестве индивидов. По этой причине коммуникативные роли участников публичного общения обычно predeterminedены: незначительное число их выступает в качестве ораторов, остальные – в фиксированных ролях слушающих (ср. собрания, митинги, диспуты и т. д.)

По характеру отношений между коммуникантами методы обучения речевому этикету различают общение официальное и неофициальное [6,с.50].

Официальное общение возникает между лицами, отношения между которыми определяются выполнением ими некоторых социальных функций (учитель ученик, пассажир – кассир, начальник – подчиненный). Сюда могут быть отнесены совещания, интервью, инструктаж, переговоры. Официальный характер присущ публичному общению в любой его форме.

Неофициальное общение характеризуется непринужденностью, раскованностью, нередко фамильярностью как в поведении индивидов, так и в тоне их речи, свободой в выборе языковых средств. При неофициальном общении содержание высказываний индивидов, как правило, заранее не продумывается, им свойственен неподготовленный характер. В отличие от официального общения, в условиях которого используется официально-деловой стиль устной речи, при неофициальном общении широкое применение находит разговорный язык в различных его вариантах, включая профессиональный жаргон [6,с.33].

Современная методология обучения речевому этикету различает два рода неофициального общения – деловой разговор и свободную беседу [6,с.22].

Деловой разговор можно рассматривать как необходимое звено во внеречевой деятельности, как средство решения вытекающих из невербальных действий проблем (например, обсуждение между членами семьи способа проведения летнего отдыха, выбор профессии для оканчивающего школу сына, речевое сопровождение работы в саду и т. д.) [7,с.33].

Свободная беседа, представляет собой самостоятельную деятельность общения, или такую деятельность, цель которой – установление контакта, взаимопонимания, воздействие на знания, умения, систему социальных ценностей (убеждений), эмоциональное состояние другого человека. В такой сфере устной коммуникации, как социально-культурная, свободная беседа выступает в качестве основного, наиболее распространенного вида общения. Тематика свободной беседы отличается исключительной широтой диапазона и в принципе не зависит от какой-либо внеречевой деятельности или места действия: участники беседы могут начать общение с обсуждения нового спектакля, а кончить обменом мнений о ремонте велосипеда.

Свободная беседа характеризуется большим разнообразием речевых стимулов, побуждающих к общению ее участников. Это может быть желание поделиться новостью, получить те или иные сведения, либо просто заполнить время, возникшее в результате ожидания. Свободная беседа широко используется для установления контакта между членами временной группы, например, во время приема гостей [5,с.11].

Таким образом, обобщая вышесказанное, можно констатировать, что современная методология обучения иностранному языку различает следующие виды модели речевой коммуникации:

- 1) официальный индивидуальный контакт;
- 2) деловой разговор;
- 3) свободная беседа;
- 4) групповая официальная беседа;
- 5) монолог в групповой беседе;
- 6) публичное общение.

Наблюдения над коммуникацией в различных условиях, а также обследование драматических

произведений позволили определить весьма обширный перечень коммуникативных ситуаций. Последующее сопоставление выделенных ситуаций выявило не только их разнообразие, но и возможность объединения их в группы по принципу явной схожести. Для этого было введено понятие сферы устного общения как совокупности коммуникативных ситуаций, характеризующихся однотипностью речевого побуждения человека, отношений между собеседниками и обстановки.

Исходя из этого определения, можно выделить 8 сфер устного общения, которые присущи любому современному языковому коллективу :

1) сервисная сфера (социально-коммуникативные роли покупателя, пассажира, пациента, абонента, посетителя столовой и т.д.);

2) семейная сфера (социально-коммуникативные роли отца, матери, сына, дочери, сестры и т.д.);

3) профессионально-трудова сфера (роли руководителя, подчиненного, ученика, коллеги, сотрудника и т.д.);

4) социально-культурная сфера (роли знакомого, друга, соученика и т.д.);

5) сфера общественной деятельности (роли члена общественной организации или избираемого органа, публициста и т.д.);

6) административно-правовая сфера (роли посетителя госучреждения, заявителя и т.д.);

7) сфера игр и увлечений (роли коллекционера, садовода, умельца, рыбака, любителя животных и т.д.);

8) зрелищно-массовая сфера (зритель в театре, цирке, кино, телезритель и т.д.).

Все современные системы обучения иностранным языкам используют в настоящее время эти восемь сфер устного общения.

Современная методология преподавания иностранных языков базируется на следующих принципах обучения устной речи :

- принцип коммуникативной направленности;
- принцип моделирования типичной коммуникативной ситуации;
- принцип коммуникативной деятельности;
- принцип интенсивной практики;
- принцип поэтапности речевых умений;
- принцип адекватности.

Принцип коммуникативной направленности. Важность его для обучения иностранным языкам и особенно устной речи в настоящее время общепризнанна общепризнана.

Рассматриваемый принцип пронизывает все основные этапы организации обучения речи. Так, соблюдение его ведет к требованию, чтобы отобранный минимум языкового инвентаря обеспечивал уровень коммуникативной достаточности, т.е. возможности участия в реальной коммуникации. При включении речевого материала в программу следует оценивать каждую фразу с точки зрения реальности ее появления в естественных актах устного общения, с точки зрения повторяемости этих предложений как «готовых» языковых знаков. В тематике учебного материала существенно предусмотреть возможности формирования социально-коммуникативной позиции ученика, в будущем – взрослого члена общества [2].

При следовании принципу коммуникативной направленности вся система работы учителя подчинена созданию у ученика мотивированной потребности в иноязычно-речевой деятельности. Речевые операции при работе над языковым материалом должны (где только возможно) носить коммуникативный характер. Словом, в основе обучения устной речи должно быть общение, необходимость в общении, возможность общения, практика общения.

Литература:

1. Адам Д.Х. Словарь делового английского языка. Изд-во «Лонгман», 2008г., с. 25-32.
2. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. М., Высшая школа, 2007г., с. 256.
3. Бухбиндер В.А. Устная речь как процесс и как предмет обучения //Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках /Под ред. В. А. Бухбиндера. Киев: КГУ, 2007г., с. 568.
4. Вайсбурд М.Л., Ариян М.А. Ситуативная роль как методическое понятие //Иностранные языки в школе. 2004г., № 5, с. 23.
5. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г, Лингвострановедческая теория слова. – М, 2003г., с. 78-86.
6. Витт Н. В. Фактор эмоциональности в обучении иностранному языку.

Жұматай Таубалдиева
(Талдықорған қаласы, Қазақстан)

БІЛІМГЕРЛЕРДІ ГУМАНДЫҚ ҚАСИЕТКЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Өсіп келе жатқан жеткіншектерімізді мәдениетті, парасатты, білікті, көрегенді етіп тәрбиелеу, олардың дүниетанымын жоғарғы азаматтық деңгейде дамытып, қоғамымыздың ілгерілеу процесіндегі адам факторын жандандыру, ұлттық намысын қозғап, кез – келген парасатты

азаматтардың, оның ішінде ұстаздардың ізгілікті ісі деп ойлаймыз.

Олай болса, Елбасының Қазақстан халқына Жолдауы, осы Жолдаудағы 2030 жыла дейінгі дамуымыздың ұзақ мерзімдік стратегиясы аса маңызды құжат болып табылады /94/. Бұл мемлекет басшысының салиқалы ой тізбегінен өткен жәйі, әсемдік өркенниетті дамуының қырын – сырын оқып, зерттеп жүйелеген көрегендік саясатының толыққанды жемісі болмақ. Осы тәуелсіздігіміздің баянды болуы жолында барынша еңбек етіп, елімізді өркендетіп, гүлдендіру, "Мен Қазақстанның азаматымын!" – деген ұлтжанды отандастарымыздың ардақты да, асқақ борышы болмақ. Сондықтанда, өсіп келе жатқан жас ұрпақтарымыздың жан – жақты ойлай білетін, өз елінің, халқының қамын жейтін, қоғамды алға қарай дамытатын адамгершілігі мол бүлдіршіндерін дайындауымыз керек. Сол себептен де, білім беру саласында жұмыс істейтін педагогтарымыздың алдында үлкен міндет, ауыр жүк тұр. Өйткені, қазіргі оқушыларға – егемен еліміздің болашағына, өтпелі кезеңнің көлеңкелі жақтарын өткере отырып, оған мойын ұсынбай, алдымызда тұрған нарықтық экономика жағдайында мазмұнды, әрі сапалы білім беру – біздің аса жауапты міндетіміз [1, 15б.].

Мектепте мұғалімдер, үйде ата – ана, қоғамдық орында жұртшылық болып болашағымыздың оқу – тәрбие жұмысына белсене араласу – қазіргі кезеңдегі бірінші орынға қойылған мақсат, себебі, білімсіз, ғылымсыз ешбір қоғам алға жылжымайды, дамымайды.

Еліміз өркендесін десек, дүние жүзіндегі озық елдердің қатарына жетеміз десек, қазіргі ұрпаққа беретін біліміміз, тәрбиеміз соған лайықты болуы тиіс.

Қоғамның тарихи даму кезеңі адамгершілік тәрбиесінің проблемалары үнемі жаңа адам тәрбиелеу міндеттерімен байланысты болып келгенін дәлелдейді.

Сол себепті де, ең алдымен адамның рухани жан дүниесін, асыл сезімін, адамгершілік парызын, сұлулық талғамын қоршаған ортаға гумандық қатынасын қалыптастыру келелі мәселелердің бірі болып саналады.

Негізінде, гумандылық дегеніміз – мінез – құлық дағдылары мен әдеттерін, моральдық сананы мақсатты қалыптастыру немесе тәлім – тәрбиенің ықпалды әсерімен моральдық сананы қалыптастырудың, этикалық білімділікті, адамгершілікті қасиеттерді дамытудың сара жолы [2, 10б.].

Сонымен, адамгершілік міндеті өзі өмір сүріп отырған кезеңдегі қоғамның алдында тұрған мақсат – мүддесіне сай адамгершілік қасиеттерінің тұтастығын тәрбиелеу болып табылады. Адам бойындағы қасиеттерді психологтар: сезім, сана, сенім, мінез – құлық дағдысы деп білеміз.

Жалпы педагогика мен психология адамгершілік тәрбиесі теориясын жеке тұлға және қоғам туралы ғылымдардан бөліп қарамайды: оның ажырамас бөлігі деп есептейді. Ол философия, социология, психология мен физиологияның табыстарына сүйенеді.

Қоғамдағы экономикалық және әлеуметтік жаңа жағдайға байланысты гумандағы көзқарас педагогикалық теория мен мектептің оқу – тәрбие жүйесінің келелі мәселесі жөніндегі тұжырымдамада жасөспірімдерді адамгершілік, мейірімділік пен инабаттылыққа тәрбиелеу көздеген. Осы міндетті жүйеге асыру үшін, қазақ халқының ұлттық тәлім – тәрбие және оны іске асыру жүйесіне, әдістемесіне назар аударып, ұрпақ тәрбиесінің жетістіктерін сақтау керек.

Оқушыларының гумандық қатынасын қалыптастырудағы Я.А. Коменский, К.Д. Ушинский, А.С. Макаренконы» еңбектері кезінде өзіндік орнын алған болатын. Қазіргі ғалымдардың шығармаларынан даму заңдылықтарының бір – бірімен өзара сабақтастығын ғылыми тұрғыдан байланыстылығын байқауға болады.

«Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасында айтылғандай:»...біздің өміріміздің басқа салаларында жаңалықтарға кең жол бере отырып, барлық өзгерістердің негізгі мәні адам тәрбиесі, адамның дамуы екендігін естен шығармауымыз керек" – деп көрсетілген. Осы тұжырымдама негізінде өркенниетті қоғамдағы орта білім жүйесінің стратегиясы мен мақсаттары айқындалған. Оның ішінде, балалардың гумандық көзқарастары мен қатынастарын қалыптастыру да бүгінгі таңдағы гуманитаризация және гуманизация ең өзекті мәселенің бірі болып табылады. Осыған қатысты Қазақстан Республикасында гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы: "Қоғамды гуманитарландыру – ХХІ ғасырдың табалдырығындағы өркенниетті дамудың талабы" – деп, айырықша назарға алынып отыр. Мұнда осы мақсатқа жету үшін өмірлік құндылықтар мен бағдарламалардың сындарлы жүйесін орнықтыру қажеттігіне көңіл аударылады. Ол үшін бүкіл тәлім – тәрбие, білім беру және мәдениет кешенін тәрбие ісіне тұтастай жұмылдыра отырып, жүзеге асыру міндетін орындаудың қажеттілігі көрсетіледі [3, 12б.].

Гумандылық ұғымын сипаттауда ғалымдар арасында бірізділік көрінісі кездесе бермейді. Бұл салалық ғылымдарға ғана қатысты емес, түрлі дәуірдегі түрлі көзқарастарға да тән.

Гуманизм (лат. Humanus – иманды) – адамның қадір – қасиеті хұқын құрметтеуі, оның жеке тұлға ретіндегі бағасын, адамның игілігіне, оның жан – жақты дамуына, адам үшін қолайлы қоғамдық өмір жалғасын жасаған қамқорлықты білдіретін көзқарастардың жиынтығы.

Қайта өркендеу дәуірінде /XV, XVI ғ.ғ./ гуманизм тиянақты идеялық қозғалыс ретінде қалыптасты. Бұл кезеңде гуманизм феодализмге және орта ғасырдың теологиялық тұжырымдарына қарсы көзқарастарымен тығыз байланыста болды. Гуманистер адам бостандығын жариялады, діни аскетизмге қарсы, адам ләззаты мен өз мұқтаждарын қанағаттандыру хұқы жолында күресті. Гуманизм сезім теорияларының ең басты мәні сонда – адамдар оқиғаларға баға береді, өзінің мінез – құлық (бағалайтын) бағытын таңдайтын моральдік ұғымдарға, әртүрлі құбылыстарға байланысты яғни олардың бастан кешіретін мақұлдау немесе айыптау

сезіміне негіз болады. Басқаша айтқанда гумандық сезім теориясының жақтаушылары айтқандай ой – пікірлер тиісті немесе бағаланып отырған объектілер туралы емес, осы объектілерге орай адамның бастан өткеретін гумандық сезімдер туралы ғана ақпаратты қамтыды деп есептейді[4,146.].

Осы орайда Ресей философы А.Ф. Лосевтің пайымдауынша «Гуманизм дегеніміз – философия, филология, тарих тұрғысындағы білімдердің және ерекше өнердің жиынтығы ғана емес, сонымен бірге ол адамның ақыл – ойының ерекше бір қасиеті, еркін ойлауға деген бұрылысы» деген пікірі біршама көңіл аударарлық.

Ал, философиялық сөздіктегі (1996) анықтамада: «Гуманизм – адамның қадір – қасиеті мен хұқын құрметтеуді, оның жеке тұлға ретіндегі бағасы, адамның игілігіне, оның жан – жақты дамуына, адам үшін қолайлы қоғамдық өмір жағдайын жасаған қамқорлықты білдіретін көзқарастардың жиынтығы», – деп тұжырымдалған.

Соңғы кезде шыққан «Педагогикалық сөздіктегі» «гуманизм» анықтамасы да көңіл аударарлық: «Гуманизм – принцип мировоззрения, в основе которого лежит признание безграничности возможностей человека и его способности к совершенствованию, прав личности на свободное проявление своих способностей, убеждений, утверждение благо человека как критерия оценки уровня общественных отношении. В настоящее время становится одним из основных принципов педагогики» (Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. М – 2000).

Бұл жерде тұлға қабілетін адами дамытудың шексіз мүмкіндігіне меззей отырып, оның қоғамдық қатынастарының өлшемі ретіндегі қызметі де ескерілгенін аңғарамыз.

Байқап отырғанымыздай, адамның мінез – құлық, қадір – қасиеті мен қарым – қатынас тұтастығы гумандық қасиетті айқындай түседі екен. Осы ыңғайда Абай атындағы Алматы мемлекеттік университетінің профессоры А.А. Бейсенбаева ұйтқы болып, бүкіл оқу – тәрбие үрдісін пәнаралық байланыс негізінде гуманитарландыру арқылы оқушыларды гумандылыққа тәрбиелеу мектебі айтарлықтай жұмыс атқаруда.

Ғалым – педагог А.А. Бейсенбаева тарихи құбылыс ретінде гуманизм қоғам талабына сай тың мазмұнға ие болатындығын көрсетеді. Сонымен бірге, ол тәлім – тәрбие тарихында гуманизмнің абстрактылы және реалды типтеріне де нақты анықтама береді. Ал Г. Шолпанқұлова гумандық қарым – қатынас ұғымын анықтай отырып, оның құрылымдық бөліктерін көрсетіп, оларға гумандық қасиеттерді шынайы, жалған және гумандыққа жат қасиеттер деп топтастырады. В.П. Кәрібжанова диссертациялық жұмысында сенімділікті гумандық сенімділікті қалыптастыру мәселелерін және оның құрылымдылық компоненттерін анықтайды[5,226].

Жоғарыдағы зерттеулер негізінде біз гумандық қасиеттерге адам бойындағы барлық ізгі қасиеттер жататынын көреміз. Адамның өзіндік ой – пікір, көзқарас, мінез – құлық, іс – әрекетінің бүкіл ортамен қарым – қатынасы арқылы көрінеді. Гумандылық анықтамасы әр дәуір арқылы беріліп келеді. Ежелгі дәуір ойшылдары да гумандылық туралы өздерінің түйінді ойларын келтіріп отырған. Бұл ерекшелік ауыз әдебиеті үлгілеріне де тән. Енді солардың кейбіріне назар аударалық. "Ер Төстік", "Тазша бала", "Алдар көсе", "Жиренше" т.б. сондай ертегі, аңыздардағы ұнамды кейіпкерлердің барлығы да әділдік, ізгілік, адамгершілік жолындағы іс – әрекеттерімен бағалы. Ал "Алпамыс", "Қобыланды", "Қозы Көрпеш-Баян сұлу" т.б. жырларда ел мүддесін көздеген ерлік пен кіршіксіз махаббат тақырыбы арқылы ізгілік арқауы тартылған. Мақал – мәтел, жұмбақтар да адам бойына игі қасиеттер дарытумен бірге айнала қоршаған ортаны тани білуге, онымен үйлесімді өмір сүруге үйрететін ізгі тәрбие құралы болып табылады.

2. Тасқа жазылған көне түрік ескерткіштері – Орхон – Енесей жазбалары – халқымыздың батырлық жырларымен үндес, сарындас. Мұндағы Білте қаған, Күлтегін, Тоныкөк түркі халқының қалыптасуы мен бірігуі, қуаттануы үшін "түнде ұйықтамай, күндіз отырмай" халқы үшін қара бастың қарекетінен бастан өткізген.

ҚОЛДАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Рухани құндылықтар әлемі.Әлеуметтік философиялық талдау. – (Нұрматов. С. Алматы: ФСИ, 2000. 180 б)
2. Әл-Фараби. Трактат және өлеңдер.-Алматы: Ғылым, 1974. – 298 б.
3. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этникалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975.-211б.
4. Әл-Фараби. Мемлекет қайраткерлерінің нақыл сөздері. Әлеуметтік-этникалық трактаттарында. – Алматы: Ғылым, 1975. – 456.
5. Баласағұн Ж. Құтты білік. – Алматы: Жазушы, 1986. – 355б.
6. Иассауи Кожа Ахмет. Диуани хикмет. – Алматы, 1993, – 260 б.
7. Ізтілеуов Қ., Баржақсиев Қ., Қожа – Ахмет Иассауи өмірі туралы. /«Қазақстан мектебі», №1, қаңтар, 1997. – 37-39 б

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Процессы, происходящие в современном обществе в эпоху информатизации, выдвигают в качестве одной из основных задач, стоящих перед системой образования, задачу формирования информатизации воспитательно-образовательного процесса в образовательном учреждении.

На смену традиционным методам преподавания пришли интерактивные технологии. Не так давно преподаватели объясняли материал, сидя за своим рабочим столом, либо работали у доски, либо свободно перемещались по классу в процессе изложения учебного материала. В качестве наглядного материала использовались изображения, сделанные на доске мелом, плакаты, слайды. Но эти методы устарели, и требуется новый подход к демонстрации визуальных материалов. Интерактивные технологии активно входят в нашу жизнь, помогают каждому человеку максимально раскрыть свой творческий потенциал, стать более успешным в учебе и работе, сделать мир вокруг себя ярче. Применение интерактивной доски позволяет преподавателю намного эффективнее управлять демонстрацией визуального материала, организовывать групповую работу и создавать собственные инновационные разработки, при этом не нарушая привычный ритм и стиль работы.

Сегодня такие традиционные инструменты работы преподавателя и ученика, как доска, мел, ручка, тетрадь, предстают в новом исполнении посредством интерактивной доски. Педагогические возможности электронной доски, как средства обучения, намного превосходят возможности традиционных средств реализации учебного процесса.

Интерактивная доска на уроке – это ценный способ сосредоточить и удерживать внимание учащихся. Применение интерактивной доски позволяет привлечь внимание детей к процессу обучения на разных этапах урока:

1. Объяснения нового материала или инструктирования класса.
2. Выполнения упражнений для закрепления нового материала.
3. Обобщения и закрепления изученного материала.
4. Контроля знаний, тестирования.
5. Проверки домашнего задания.

Применение интерактивной доски способствует повышению качества образования путем внедрения современных технологий. Система новых технологических решений, которые включают в себя современные технологии, помогают реализовать один из основных принципов «учись учиться». Независимо от этапа обучения, применение интерактивной доски на уроках выводит процесс обучения на новый уровень.

Образовательный стандарт начальной школы в Республике Казахстан пока не декларирует идею начала изучения информатики в первом классе, но тенденции снижения стартового возраста в обучении информатике школьников реализуются сегодня не только в многочисленных научных исследованиях, но и в руководящих методических и административных документах. Можно выделить две задачи обучения информатике в школе: формирование стиля мышления учащихся и совершенствование частных предметных методик. При этом можно отметить, что формирование мышления – одна из основных функций школы, так как мышление ученика начинает складываться в начальной школе.

В настоящее время дети не просто должны знать о существовании компьютера, а также должны иметь представление о нем, уметь работать, пользоваться мультимедийной техникой. Введение с первого класса предмета информатики предоставляет возможность рассказать детям о компьютере, показать весь спектр его возможностей, подготовить детей к работе на вычислительной машине. Считается возможным обучение детей информатике в возрасте от шести лет, если это обучение не ограничивает творческих способностей детей.

Одной из задач курса «Информатика» в младшей школе является формирование алгоритмического мышления. В результате исследования была разработана методика, которая позволит решить данную задачу. Осваивая этот курс, младшие школьники должны приобрести такие навыки и умения, как: умение сравнивать, анализировать, обобщать, абстрагировать, видеть структурные, иерархические и причинно-следственные связи.

При разработке методики проведения занятий по формированию алгоритмического стиля мышления учащихся, было изучено понятие мышления ребенка и особенности его развития. В ходе разработки было принято решение о реализации методики в начальной школе, потому что в начальной школе формируется мышление в целом. Методика включает в себя: календарно – тематическое планирование и поурочное планирование (для первых, вторых, третьих и четвертых классов). Для каждого урока разработан комплекс флипчартов. Флипчарты разработаны с помощью программного обеспечения ActivInspire. Также разработан и проанализирован дополнительный материал для учителя.

Цель методики: развитие алгоритмического мышления у младших школьников.

Задачи методики:

1. Развитие у школьников навыков решения задач с применением таких подходов, которые наиболее типичны и распространены в областях деятельности, традиционно относящихся к информатике:

– применение формальной логики при решении задач – построение выводов путем применения к известным утверждениям логических операций «если–то», «и», «или», «не» и их комбинаций – «если... и..., то...»;

– алгоритмический подход к решению задач – умение планирования последовательности действий для достижения какой-либо цели, а также решения широкого класса задач, для которых ответом является не число или утверждение, а описание последовательности действий;

– системный подход – рассмотрение сложных объектов и явлений в виде набора более простых составных частей, каждая из которых выполняет свою роль для функционирования объекта в целом; рассмотрение влияния изменения в одной составной части на поведение всей системы;

– объектно-ориентированный подход – акцентирование объектов, а не действий, умение объединять отдельные предметы в группу с общим названием, выделять общие признаки предметов этой группы и действия, выполняемые над этими предметами; умение описывать предмет по принципу «из чего состоит и что делает (можно с ним делать)».

2. Расширение кругозора в различных областях знаний, тесно связанных с информатикой.

3. Формирование у учеников навыков решения логических задач и ознакомление с общими приемами решения задач, такими как: абстрактно-логические и задачи с ориентацией на проблемы формализации и создания моделей.

Можно отметить, что появление информатики в начальной школе совершенно естественно, если учесть, что именно в младшем школьном возрасте у детей складывается свой стиль мышления. Именно здесь уместна постановка и решение педагогической задачи – формирование алгоритмического стиля мышления учащихся, которые начинают знакомство с миром информационного общества.

Разработанный комплекс флипчартов для интерактивной доски делает процесс обучения детей привлекательным и захватывающим. Интерактивные средства вдохновляют и призывают младших школьников к стремлению овладеть новыми знаниями, помогают достичь целей обучения. Высокое разрешение цветных изображений на экране привлекает детей, помогает «оживить» урок, захватить внимание и экономить время. В совокупности это помогает создавать динамические уроки.

Таким образом, приемы работы с интерактивной доской предоставляют учителю и обучающимся уникальное сочетание интерактивных и традиционных методов организации учебной деятельности. Но, безусловно, сама интерактивная доска не творит чудеса; поэтому к урокам нужно готовиться более тщательно, создавать компьютерные модели уроков. А интерактивная доска позволит сделать эти модели рабочими в интерактивном режиме. Использование интерактивной доски на уроке позволяет рационально распределять время урока. Также интерактивная доска повышает мотивацию обучающихся и делает обучение интересным и творческим процессом, что является непременным условием повышения качества образования.

Литература:

1. Батрашина Г.С. Формирование и развитие логико-алгоритмического мышления учащихся начальной школы / Информатика и образование.-2007. №9. – С.7-23.
2. Софронова Н.В. Особенности преподавания пропедевтического курса информатики в начальной школе/ Педагогическая информатика, 2004. – №3. – С. 10-16.
3. Выготский Л.С. Психология. М.: Издательство ЭКСМО-Пресс, 2000.
4. Галишникова Е.М. Использование интерактивной Smart-доски в процессе обучения//Учитель. – 2007. – №4. – с. 8-10.
5. Электронные интерактивные доски SmartBoard – новые технологии в образования. – / <http://www.smartboard.ru/>

**Лариса Толмачёва, Алла Забалуева
(Таганрог, Россия)**

ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Специфика педагогического проектирования, как и любого другого вида проектирования, основана на содержании его целевого компонента. Данная позиция согласуется с мнением С.Л. Рубинштейна (2003), согласно которому вид человеческой деятельности определяется по характеру основного «продукта», который создается в результате деятельности и является ее целью.[4]

Для нас непосредственный интерес представляет проектирование в структуре личности обучающегося конкретного культурного образования. Обозначенная ориентация исследования делает необходимым освещение некоторых особенностей феномена культуры.

Многочисленные исследовательские выводы к настоящему времени едины в признании того, что овладение культурой приводит к развитию личности, формированию собственной индивидуальности человека. В современных работах Е.В. Бондаревской, Н.В. Гусевой, Н.С. Розова, Э.А. Соколова и др. показано, что, преобразуя природу и общество, следуя нормам культуры, трансформируя и обогащая ее предметный мир, человек развивается как личность, предстает в качестве индивидуальности.[2]

Утвердилось понимание образования как механизма введения человека в мир культуры на различных этапах его жизни. По сути дела, образование трактуется через овладение культурой разных видов деятельности и общения.

Масштабность феномена культуры сочетается с возможностью использования при его рассмотрении трех фундаментальных измерений – всеобщего (культура как характеристика родового общественного человека), особенного (исторический тип культуры на уровне общественно-экономической функции, видовых определений культуры на уровне локальных общностей) и единичного (индивидуальная культура личности) (Каган М.С. и др., 1988). По сути дела, в индивидуальной культуре личности находят воплощение всеобщие для человеческого рода и особенные, вызванные конкретным социо-временным параметром, приемы, способы, стили и т.д. взаимодействия с окружающим миром во всем многообразии имеющихся связей и отношений.[1,3]

Проведенные исследователи позволяют увязать культуру с особенностями человеческой деятельности, с качественным своеобразием различных ее проявлений, в том числе – с особенностями сознания и поведения в конкретных сферах жизни. Они подтвердили сосредоточение в культуре реализуемых в человеческой деятельности знаний, умений и навыков; ее обусловленность уровнем интеллектуального, нравственного и эстетического развития человека; непосредственную связь с содержанием мировоззрения, способов и форм жизнедеятельности человека (А.И. Арнольд, В.С. Библер, Е.И. Боголюбов, И.И. Громов, Н.С. Злобин, Ю.И. Ефимови др..).

Как следствие такой позиции, в последние десятилетия проведены исследования, раскрывающие разнообразные формы и аспекты культуры, определяющие ее место в структуре личности, в том числе, личности специалиста (Крылова Н.Б., 1990; Виноградов В., Синюк А., 2000; Шевцова Е.В., 2003). Подтверждая многовекторность современного поиска в проблемном поле культуры, укажем на реализацию исследований нравственной (Бабосов Е.М., 1985; Яранская Л.В., 2006), информационной (Зиновьева Н.Б., 1996; Данильчук Е.В., 2003; Абдулаева П.З., 2005; Калиновская Н.А., 2006 и др.), этнонациональной (Калмыков И.Х., 1970; Байчорова Л.Ш., 2004), проектной (Кружкова С.И., 2007), правовой (Бойко Д.М., 2005; Никитина О.А., 2006; Рыбаченко А.А., 2006), политической (Суллаева Н.А., 1998), организационной (Боровиков Д.А., 2006; Бышляго С.А., 2007), корпоративной (Крымчанинова М.В., 2004; Гайдаржи Е.С., 2007; Ширококова А.А., 2007), психологической (Будовская И.В., 2007), экологической (Купцова С.А., 2007) культуры человека, культуры его речи и общения, коммуникации (Соколова В.В., 1995; Введенская Л.А., Павлова Л.Г., 1999; Каппушева М.Ш., 2004; Самосенкова Т.В., 2004), культуры труда (Матушкин С.Е., 1971) и других форм культуры.

Среди разновидностей культуры исключительно важна культура безопасности жизнедеятельности, поскольку ее наличие позволяет выживать человеку и развиваться в социальной системе.

Культура безопасности жизнедеятельности – новое понятие в культуре, введено в науку в 1986 году Международным агентством по атомной энергии на основе синтеза понятий «культура» и «безопасность» при анализе причин и последствий аварии на Чернобыльской АЭС. В дальнейшем оно было уточнено в «Общих положениях обеспечения безопасности атомных станций» (ОПБ-88). В данном документе отмечено, что культура безопасности характеризуется квалификационной и психологической подготовленностью персонала, а ее формирование является одним из фундаментальных принципов управления и подлежит нормативному регулированию в атомной энергетике России (Косынкина С.В., 2006).

В настоящее время признано, что категория «культура безопасности» применима не только к персоналу потенциально опасных объектов, но и к каждому человеку в отдельности, обществу в целом. Подходы к раскрытию соответствующего феномена обозначены в работах И.А. Баевой, И.М. Быховской, П.А. Ваганова, Л.Н. Гориной, А.П. Еперина, С.П. Данченко, П.И. Кайгородова, Т.М. Краснянской, В.Н. Britell, М. Cooper, Е.Н. Schein и других авторов.

На фоне выделенного многообразия подходов к определению понятия «культура безопасности» для обозначения собственного видения его содержания необходимым представляется конкретизация смысловой трактовки исходного для него феномена безопасности.

К повседневному пониманию близко также рассмотрение безопасности в качестве совокупности условий и факторов, обеспечивающих нормальное функционирование и развитие человека и общества (Сухов А.Н., 2001 и др.). При таком понимании безопасности ее также можно обозначить в качестве стабильного состояния среды обитания с существующим уровнем упорядоченности, наиболее благоприятного для функционирования биосферы и техносферы, сохранения жизни, здоровья и благосостояния человека (Муравей А.Н., 2002).

Заложенная в бытовой трактовке ситуации безопасности предзаданность состояния отсутствия угроз представляет человека в качестве пассивного объекта, «погруженного» в соответствующую благоприятную среду и, по сути, тем самым исключает необходимость

рассмотрения у него любых образований, связанных с его активностью по поддержанию или обеспечению необходимой безопасности. На бытовом уровне понятая безопасность, в нашем видении, сама по себе исключает необходимость выделения феномена культуры безопасности.

В настоящее время в исследованиях широко используется нормативно-правовое определение безопасности, сформулированное в Законе РФ «О безопасности» (2002). Согласно данному Закону, под безопасностью личности понимается состояние защищенности ее жизненно важных интересов, т.е. совокупности потребностей, удовлетворение которых обеспечивает существование и возможности прогрессивного развития личности (Закон, С.1).

Нормативно-правовая трактовка феномена безопасности позволяет четко определить конечный (ожидаемый) результат действий, направленных на достижение безопасности (состояние защищенности), а также объект, на который они направлены (жизненно важные интересы личности).[5]

Подобное понимание безопасности в силу определения в нем устойчивых ориентиров необходимых для личности характеристик настоящего и будущего состояния (защищенность ее жизненных интересов) оправдано и высоко продуктивно в исследованиях, направленных на выявление возникающих в отношении этих интересов угроз различного происхождения и уровня (Грачев Г.В., 1996; 1999; Мингес И.А., 2000; Колесникова Т.И., 2001; Побегайло Э., 2001; Щедрин Н.В., 2001; Муравей А.Н., 2002 и др.). Примером незначительной модификации данного определения может служить предложенная Т.С. Кабаченко (2000) трактовка безопасности через условия жизнедеятельности общества, не способствующее нарушению целостности, адаптивности функционирования и развития социальных субъектов.

Вместе с тем, как нам видится, представленное в Законе и производные от него определения безопасности, определяя нормативное состояние человека и гражданина, предназначены, по сути дела, для организации деятельности соответствующих правовых государственных и общественных институтов по защите возможными для них средствами прав и свобод (жизненно важных интересов) этого человека и гражданина. Нормативно-правовое определение безопасности превращает культуру безопасности в составляющую часть правовой культуры и ограничивает возможности ее самостоятельного изучения.

Очевидно, что понимание безопасности в рамках других, помимо правовой, социальных сфер (политическая, правовая и пр.) требует существенной конкретизации. Данная конкретизация должна проводиться с учетом выделяемого в рамках конкретной сферы жизнедеятельности феноменологического ряда и специфических возможностей имеющегося у нее инструментария решения вопросов достижения безопасности. Трактовка культура безопасности, рассмотренная в пространстве конкретной сферы жизнедеятельности, неминуемо «впитает» в себе ряд ее особенностей. Так, в политологии безопасность рассматривается в качестве системы, в которой непрерывно происходят процессы взаимодействия интересов личности, общества, государства и угроз этим интересам (Медведев В.А., 1982). Культура безопасности при этом может рассматриваться в качестве способности субъекта объективно разобраться в этих процессах и использовать их для усиления собственной безопасности.

Под культурой безопасности нами в самых общих чертах понимаются особенности организации человеком подконтрольности себе внешних (объективных) и внутренних (субъективных) параметров жизнедеятельности в рамках реализации жизненно значимых для себя целей.

При таком понимании культура безопасности приобретает два уровня своего рассмотрения – как социальное явление и как личностное образование.

Как социальное явление культура безопасности жизнедеятельности характеризует способность человека выстраивать гармоничные, «равновесные» отношения с одной стороны, с обществом, с другой стороны, с природой. При этом культура безопасности выступает в качестве основы мировоззрения (системы ценностей), традиций (устойчивых правил поведения членов общества, социальное наследие), а также как результата деятельности людей (Косынкина С.Э., 2006). Она при этом значительно отражает уровень развития человека и общества, характеризуемый значимостью задачи обеспечения безопасности жизнедеятельности в системе личных и социальных ценностей, распространенностью стереотипов безопасного поведения в повседневной жизни и в условиях опасных и чрезвычайных ситуаций, степенью защиты от угроз и опасностей во всех сферах жизнедеятельности (Р. Дурнев). Наличие у всех членов общества таким образом понимаемой культуры безопасности выступает в качестве необходимого условия гуманизации социального пространства и устойчивого функционирования системы «человек – общество – природа».

Педагогическое проектирование культуры безопасности при таком понимании своего предмета представляет собой целенаправленную деятельность педагога и педагогического коллектива в целом, разворачивающуюся в определенном пространстве и имеющую своей целью организацию существенных сил (ресурсов) обучающегося в построении им наиболее оптимальной для решения жизненно важных задач системы подконтрольности себе внешних и внутренних параметров среды.

Педагогическое проектирование культуры безопасности личности, в нашем понимании, должно учитывать не только актуально значимые для нее жизненные цели, но и цели, более отдаленные во времени и еще не актуализированные на уровне рефлексии. В рамках педагогического проектирования рассматриваемого феномена необходимо не только использование

явных, ярко выраженных личностных ресурсов, но и стимуляция тех, которые могут проявиться в потенции. Важным исходным посылом является ориентация педагогического проектирования на разумное сочетание социального и личностного уровня культуры безопасности и привлечение для ее реализации наиболее прогрессивных педагогических подходов и технологий.

Итак, педагогическое проектирование представляет собой сложную многоаспектную деятельность с педагогическими объектами, направленную на создание наиболее благоприятных условий для успешной текущей самореализации субъектов образования и их дальнейшего саморазвития в определенном контексте жизнедеятельности. Специфика педагогического проектирования основана на содержании его целевого компонента. В нашем исследовании таким целевым компонентом является культура.

Литература:

1. Арнольдов А.И. Человек и мир культуры. Введение в культурологию. – М.: Изд-во МГИК, 1980.
2. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании: Монография. – СПб.: Издательство «СОЮЗ», 2002г. – 271с.
3. Белик А.А. Культурология. Антропологические теории культур. – М., 1988. – 241с.
4. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – 512с.
5. Ярочкин В.И., Бузанова Я.В. Теория безопасности. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2005. – 176с.

Ш.Ж. Умеева
(Тараз, Казахстан)

АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Сложный переходный этап в развитии Казахстана-период демократизации, обостряется проявлениями на всех уровнях общественной жизни нетерпимости, имеющей тенденцию перехода в экстремизм. Одним из важных условий профилактики экстремизма выступает деятельность всех социальных институтов по формированию и дальнейшему развитию толерантности людей. Толерантность является ключевым духовно-нравственным принципом гражданского общества. Уровень толерантности отдельного человека во многом характеризует его личные качества, нравственную зрелость и культуру, обуславливает его отношения с другими людьми. Направленность, уровень отношения основной массы людей к различным идеологическим теориям, моральным, религиозным взглядам, культурным явлениям, к людям разных национальностей и т.д., в значительной степени определяют общественную стабильность, являются непременным условием социального и духовно-нравственного прогресса.

В настоящее время проблема толерантности стоит особенно остро. Это объясняется целым рядом причин: резкое расслоение мировой цивилизации по экономическим, социальным, морально-этическим признакам и связанный с этим рост нетерпимости, религиозного экстремизма, обострение межнациональных отношений.

В Казахстане в силу многонационального состава и многоконфессиональности, а также в связи с "особенностями переживаемого периода истории (интенсивное развитие страны, 20-летний период становления Казахстана как независимого государства, экономический кризис, усиление обострения конфликтов на национальной почве), толерантность имеет особое значение. Этим объясняются те усилия, которые предпринимают сегодня многие общественные и государственные институты Казахстана для формирования в обществе высокой толерантности.

В 1995 году ЮНЕСКО приняла «Декларацию принципов толерантности»-основополагающий международный документ, в котором не только провозглашаются принципы человеческого единения в современном и будущем мире, но и указаны пути их реализации: «...наиболее эффективное средство предупреждения нетерпимости-воспитание. Воспитание в духе толерантности начинается с обучения людей тому, в чём заключаются их общие права и свободы, чтобы обеспечить осуществление их прав и укрепить стремление к защите прав других оно должно способствовать формированию у молодежи навыков независимого мышления, критического осмысления и выработки суждений, основанных на моральных ценностях» [1].

В материалах международного симпозиума «Среднее образование для Европы», прошедшего в Берне в 1996 году, определен ряд ключевых компетенций, которыми должно владеть подрастающее поколение. В числе наиболее значимых:

- политические и социальные компетенции, связанные со способностью брать на себя ответственность, участвовать в совместном принятии решений, регулировать конфликты ненасильственным путем, участвовать в функционировании и развитии демократических институтов;
- компетенции, связанные с жизнью в многокультурном обществе. Для того, чтобы контролировать проявление (возрождение – resurgence) расизма и ксенофобии и развития климата нетолерантности, образование должно «оснастить» молодых людей межкультурными

компетенциями, такими как принятие различий, уважение других и способность жить с людьми других культур, языков и религий;

-компетенции, относящиеся к владению (mastery) устной и письменной коммуникацией, которые особенно важны для работы и социальной жизни, с акцентом на то, что тем людям, которые не владеют ими, угрожает социальная изоляция. В этом же контексте коммуникации все большую важность приобретает владение более, чем одним языком;

-компетенции, связанные с возрастанием информатизации общества. Владение этими технологиями, понимание их применения, слабых и сильных сторон и способов к критическому суждению в отношении информации, распространяемой массмедийными средствами и рекламой;

-способность учиться на протяжении жизни в качестве основы непрерывного обучения в контексте как личной профессиональной, так и социальной жизни [2].

Проблемы толерантности и межкультурного взаимодействия представляют собой неисчерпаемое поле для исследований, актуальность и практическая значимость которых резко возросли в связи с глобализацией процессов, происходящих в экономической, социальной, политической сферах, стремлением человечества к созданию общепланетарной цивилизации и ростом региональных и локальных конфликтов на этноконфессиональной почве.

Вышеотмеченные тенденции вышли за рамки национально – государственных общностей и в настоящее время во многом сказываются на характере современных международных отношений. В последние десятилетия возросли интерес и число исследований, посвященных роли социокультурных, этнических и религиозных факторов во внешней политике отдельных государств и международных отношений в целом.

В документах ЮНЕСКО неоднократно подчеркивалась роль образования как основного средства решения задач поукоренению идеи защиты мира в сознании людей. В этом направлении ЮНЕСКО ведет активную работу, содействуя подготовке учебных пособий по вопросам культуры мира, прав человека, толерантности и культурного плюрализма. Образовательные задачи в этой области решаются ассоциированными школами ЮНЕСКО, сеть которых включает более 4700 учебных заведений в 147 странах.

Толерантность, как подчеркивается во многих документах ЮНЕСКО, самым неразрывным образом связана с культурой мира, демократии, политической культурой, основанной на праве и уважении человеческой личности [1]. На 29-й сессии Генконференции ЮНЕСКО, принявшей «Всеобщую декларацию о геноме человека и правах человека», подчеркивалось, что толерантность является жизненной необходимостью как для гражданского общества, так и для выживания самого человека.

Все возрастающую и важную, однако, зачастую противоречивую, роль в воздействии на формирование толерантного сознания, без которого немислима культура мира, играют СМИ. Эта проблема, как уже отмечалось выше, заслуживает особого специального изучения.

Рассмотрим вопрос о проявлении толерантности у студентов Жамбылского гуманитарно-технического университета г. Тараз.

На сегодняшний день актуальна проблема развития агрессивности среди молодежи и подростков. Социологические данные отечественных ученых показывают, что конфликты в молодежной среде происходят в последнее время с особой жестокостью и в основном по пустякам. А это значит, что современной молодежи не привиты такие качества, как терпимость, принятие многообразия, соучастие, культура диалога и т.д.

Следует отметить, что толерантность учеными признана как особенность сознания или личностная черта, не присущая человеку изначально, и, которая может никогда не появиться, не будучи специально воспитана. Наоборот, как показывает анализ, человеку скорее органично присуща противоположенная тенденция-настороженность, легко переходящая во враждебность по отношению к тем, кто от него отличается, на него не похож. Безотчётно другой, иной воспринимается как представляющий угрозу.

При столкновении с вариациями мироощущения, облика и поведения почти бессознательно срабатывает механизм сравнения и оценивания: не такой, как я,-это значит хуже или лучше меня? Против признания чужого превосходства восстаёт сама природа человека (признать чьё-то превосходство способен лишь человек высокой личностной организации, для большинства же наивысшей оценкой является «не хуже, чем я»).

Многовековой опыт межнационального общения в Казахстане являет убедительный пример толерантного отношения друг к другу различных этнических групп, чем обеспечивалась стабильность этнокультурных процессов взаимодействия и взаимовлияния.

Казахская философская мысль всегда стремилась определить пути установления лояльных, неагрессивных, доброжелательных отношений между различными людьми, социальными слоями и государствами.

Умение и способность сопереживать чужие проблемы и чужую боль, как способ утверждения бытия другого человека, как способ включения этого бытия в мое бытие, а моего бытия в другого-важнейшая особенность казахского философского мировосприятия, ориентированного на сохранение гармонии мира.

В условиях кочевого образа жизни, когда основным источником жизни было скотоводство, когда целыми месяцами казахи могли не видеться с людьми из другого рода или племени, обычай

гостеприимства следует оценивать, на наш взгляд, как своеобразное проявление толерантного сознания и гуманизма, свойственного казахскому народу, жившему в территориально-разрозненных, природно-суровых и социально-тяжелых условиях жизни [3].

Принцип гостеприимства входит в моральный кодекс любого народа, но далеко не у всех он стоит на первом месте. В мусульманской системе моральных ценностей гостеприимство занимает одну из верхних ступок, тогда как у европейских народов оно выражается весьма слабо. Следует заметить, что обычай гостеприимства является одним из устойчивых обычаев-в Казахстане он сохранился до настоящего времени.

В условиях территориальной разобщенности гость из другого рода или представитель иного народа был вестником из внешнего мира, своеобразным проводником его культуры любой гость, независимо от его национальности и возраста, пользовался почетом и уважением. При этом он считался гостем всего аула и его окружали общей заботой. Гостя сажали на почетное место (терге), в его честь резали скот, готовилось национальное блюдо (бешбармак), организовывалось пиршество с участием родственников и гостей хозяина.

Но не подарки и угощение, а открытое сердце и добрая душа хозяина считались главными признаками гостеприимства. Прав был С.Н. Акатаев, считая, что гостеприимство народное мировоззрение принимало как один из основных заветов первопретка. Гостеприимство по-казахски, «белінбеген енші» – неразделенная доля-якобы завещано праотцом Алаша-ханом. [42].

Об отношении людей к этому принципу свидетельствует благословение: «Дастархан мол болсын, үйінең қонақ үзілмесін!» – «Пусть будет богат угощениями стол, и не покинет гость Вашего очага!». Щедрость и гостеприимство считались непревзойденными добродетелями, к которым непременно должен стремиться каждый человек. Толерантность мировосприятия казахов выражалась в том, что гостеприимство рассматривалось как благо, добродетель и обязательный элемент счастья. Где нет гостеприимства, там нет счастья и радости, считали казахи.

Таким образом, основным фактором, который дал возможность казахам выжить в достаточно суровых условиях территориальной разобщенности и при этом без больших трений установить дружеские отношения с соседними народами, является природная человеческая порядочность в широком смысле слова. В этом понятие входят и особая гостеприимность, и взаимопомощь, и незлобливость, в также отзывчивость, открытость всему миру и доброжелательность.

Все эти общечеловеческие положительные нормы поведения и нравственные ценности испокон веков формировались как неписанные законы жизни в виде традиционных обычаев и норм, которые соблюдались всеми казахами.

Казахская философия, в которой хорошо выражена суть национального характера и менталитет народа, открыта к другим культурным влияниям и традициям, она всегда свободно воспринимала любой полезный опыт.

Казахская философская мысль всегда была не безразличная к происходящим в мире явлениям, отражала их под углом этического и эстетического восприятия, что позволяло более широко взглянуть на проблемы свои пути развития событий, разрешения конфликтов. Оставаясь чуткой и отзывчивой к социальным заботам и волнениям, казахская философская мысль вместе с тем всегда выше прагматичных интересов, классовых и сословных амбиций.

За годы независимости в Казахстане создана органичная система межэтнических отношений, сочетающих в себе особенности общегражданского сознания, традиционного казахского менталитета и национального самосознания других народов, хотя в поликультурном обществе достаточно сложно построить модель межэтнической интеграции, в которой все этнические группы имели бы равные возможности для реализации своих прав и не ощущали бы свою отчужденность от общественной жизни.

Для молодых государств полиэтничность при определенных условиях может стать проверкой на их приверженность демократии. Если сильные государства с развитой демократией располагают большими ресурсами, чтобы удовлетворить интересы различных этнических групп, то в транзитных обществах возможности для аккомодации ограничены, что может предрасположить этнические религиозные группы к активации протестных действий.

За годы независимости национальный состав Республики Казахстан претерпел существенные изменения. На V сессии Ассамблеи народов Казахстана Президент Н.Назарбаев сделал политическое заявление, обратившись во всем, кто покинул страну: «Возвращайтесь на нашу общую Родину, двери наши открыты, и мы надеемся, что вместе мы будем только сильнее». Похоже, что призыв главы государства был услышан, и в настоящее время наблюдается положительное saldo миграции.

Если рассматривать толерантность как особую социальную норму либерального общества, то в нее следует включить такие характеристики как уважение и признание равенства прав партнеров по общежитию; отказ от доминирования и насилия в межличностных отношениях; признание права каждой культуры на самобытность и самовыражение; готовность принять культуру «другого» такой, какая она есть; способность конструктивно разрешить конфликтные ситуации, но без ущемления собственных интересов.

Прежде всего, первым условием толерантного общежития является признание равнозначности культур и равных прав в обществе различных этнических групп. В общественном сознании должно доминировать понимание того, что общечеловеческая культура состоит из

множества культур, выражающихся в наличии собственных центров и периферий, собственных способов коммуникации и устоявшихся социальных практик. Если этническая группа сохраняет и воспроизводит этнические стереотипы, замыкается на них, не стремится соизмерять собственную культуру с общемировыми тенденциями, то, в конечном счете, носители этой культуры неизбежно будут воспроизводить образцы интолерантного поведения [4].

Вторым условием является наличие в сознании представителей разных этнических групп общих целей, направленных на становление этнического партнерства через идею общего жизненного пространства. Толерантность как наиболее оптимальная модель взаимодействия в этнической коммуникации связана с существованием некоторой единой мировоззренческой позиции, своего рода договора, которую бы разделяли представители различных этнических культур.

Толерантные установки складываются в ходе социализации личности под воздействием семьи, школы учреждений культуры, СМИ, общественных организаций, то есть под влиянием целого ряда факторов. Для этого каждое общество вырабатывает собственную систему мероприятий просветительского характера, способствующую более глубокому ознакомлению своих членов с культурами различных этнических групп. К доминирующим принципам культурной политики казахстанского государства отнесены равенства прав и возможностей граждан и развитие систем образования и воспитания, способствующих приобщению к ценностям национальной и мировой культуры

Литература:

1. Декларация принципов толерантности. ЮНЕСКО. 1995.
2. Nutmacher Walo. Key competencies for Europe//Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) //Secondary Education for Europe Strasburg, 1997.
3. Козыбаев М.К. Историография истории Казахстана: уроки истории. История и современность. – Алма-Ата: Фалым, 1991.
4. Цепкова И.Б. Формирование толерантности как фактор социально-политической стабильности в Республике Казахстан Алматы 2001

Камшат Ушакбаева
(Тараз қаласы, Қазақстан)

БЕЙІНДІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІПТІК ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ-БІЛІМ БЕРУ РЫНОГЫНДА БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК ФАКТОР

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына білім беру саясаты жөніндегі Жолдауының жөні бөлек, өресі биік. Өйткені бұл Жолдауда Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елу елді қатарына кіру стратегиясы жан-жақты қамтылып, баяндалған және ірі-ірі негізгі басымдықтар сараланып көрсетілген.

Соның ішінде төртінші басымдық осы заманғы білім беруді дамыту, кадрлардың біліктілігі мен оларды қайта даярлауды ұдайы арттыру жөнінде болып отыр. Онда **«Білім беру Реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бірі. Бізге экономикалық және қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет. Сондықтан 12 жылдық оқуға көшу шеңберінде техникалық және кәсіби білім беретін оқу орындарында одан әрі оқуды таңдағысы келетіндерге 12 жылдық орта білім беруді жоққа шығаруға болмайды. Адамның өмір бойы білім алуы үшін жағдай туғызуымыз керек»**, – деп атап көрсетіледі. Олай болса, бүгінгі қоғам – білім бәсекесінің қоғамы.

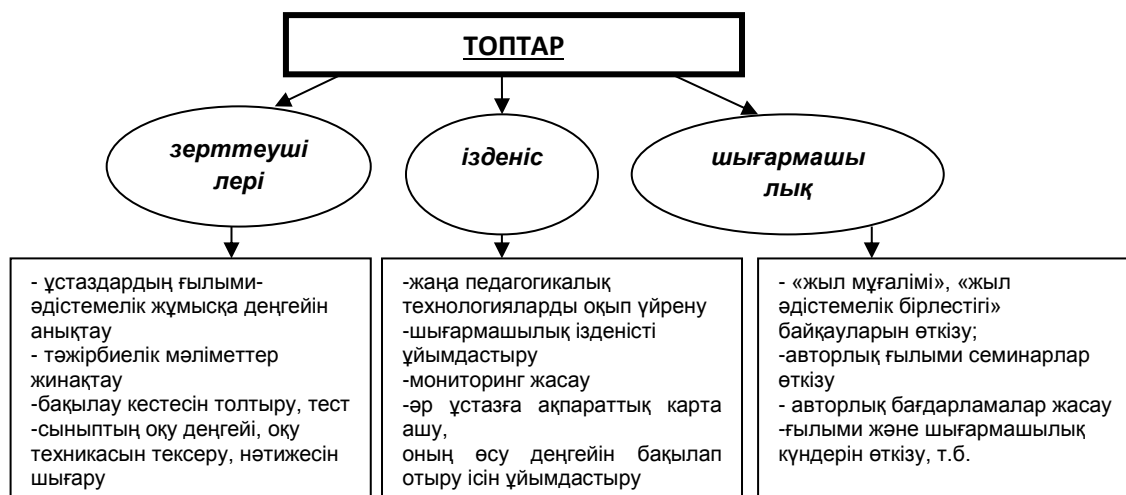
12 жылдық білім – бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны жоғары сатыда бейінді оқытуды көздейтін бірден-бір тиімді жол. Жалпы орта білім беру жүйесін дамытудың әлемдік тәжірбиесін зерделеу, білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу тек 12 жылдық жалпы білім беретін мектеп болатынын көрсетеді. 12 жылдық оқуға көшу Қазақстанның білім беру реформасының стратегиялық міндеттерін ойдағыдай шешуге мүмкіндік береді, шығармашылықпен дамыған жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған жаңа ұлттық үлгіні жасауды, **«Жалпыға арналған білімнен»**, **«Білім әркімге өмір бойы»** үлгісіне сапалы түрде көшуі және әлемдік білім беру кеңістігіне жедел енуін қамтамасыз етеді.

Мемлекеттік кадр саясатындағы маңызды мақсат Қазақстандық сапалы білімсіз дамуы мүмкін емес, еліміздің әлеуметтік-экономикалық жоғары қарқынмен дамуын қамтамасыз етуге қабілетті, интеллектуалдық және кәсіби ресурсын құру. Қазақстан Республикасы үкіметінің 200-2007 жылдарға арналған бағдарламасы Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын одан әрі іске асыруға бағытталған. Бағдарламаның қолдану кезеңіне арналған бірінші кезектегі міндеттері мен басымдықтарының бірегейі – қазіргі заманғы білім беру жүйесін дамыту және білікті кадрлар даярлау мақсаты: әлемдік білім беру кеңістігінде бәсекеге қабілетті және индустриялық-инновациялық дамытудың қазіргі заманғы талаптарына жауап беретін тиімділігі жоғары білім беру жүйесін қалыптастыру делінген. Республикадағы жүргізіліп жатқан экономикалық өзгерістер нарық экономикасының заңдарын айырып тани білетін жоғары білімді мамандар даярлау процесінің сапалы

жаңартылуын, жаңа білім стандартының проблемаларымен, мамандарды көп деңгейде және сатылы даярлауымен байланыстырып, негізінен жеке адамның рухани сауаттылығын көздейді. Қоғамның үздіксіз дамуы, әрбір аймақтың ерекшелігіне сай экономикалық құрылымын өзгерту, нарықтық қатынасты ендіру білім беру жүйесінің алдына жаңа мақсаттар қойып, кәсіби сауатты, еңбек рыногына қажетті инженерлік және педагогикалық ұлттық мамандар қалыптастыруды қажет етеді.

Нәтижеге бағдарланған жалпы орта білім берудің жаңа жүйесіне көшу психологиялық-педагогикалық кадрларды кәсіби даярлауды ұйымдастырудың мазмұны мен технологияларын, мақсат проблемаларын өзектендіреді. Әдіснамалық шешімдердің бірі кәсіби дайындық мақсатты бағдарына сәйкес басшысының, мұғалімнің, мектеп психологының кәсіби-тұлғалық құзыреттілігін қалыптастыру болып табылады.

Осының негізінде болашақ маман студентке қоғамның әлеуметтік, экономикалық, мәдени дамуындағы адамның шешуші ролін ұғындырып, қоғам және тұлғаның мүддесі үшін қоғамның өндіріс, ғылыми-техникалық прогресс, оқытудың жаңа типтік технологиясы, білім берудің жаңа үлгісі, мектептегі білімді реформалау сияқты жаңа қатынастарды жадына сақтауға бейімдеу керек. Демек, қоғамның дамып өркендеуі, оның әлеуметтік-мәдени этностық ерекшеліктерін толық меңгеріп, өзгерістер, жаңалықтар, ұғымдар туралы болып жатқан барлық мәселелерге мән бере отырып, салауатты өмір салтын құруда, білім беру саласындағы инновациялық үрдістің жаңа құбылыс ерекшеліктерін меңгеруде, қоғамымызды ізгілендіруде мұғалімдерге, олардың кәсіптік сапаларына, білімділігі, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге қабілеттілігі, мәдениеті, парасаттылығы, т.б. қасиеттеріне байланысты екендігін, мұғалімдік мамандықтың жан-жақты білімді, шынай сезімтал болуды, шәкірттеріне шексіз сүйіспеншілікті беруді талап ететін, еңбегінің нәтижесі әр күн сайын балаларға қуаныш әкелгенде ғана жемісті болатынын ұғындыру. Мұғалімдердің саяси сауатты, жан-жақты білімді, өз бойындағы білімін оқушы жүрегіне еркін ұялата аларлықтай әдістемелік шеберлігі болуы шарт. Мұғалімнің осы талап тұрғысынан табылуы, кәсіби даярлығын, шеберлігін шыңдайтын әдістемелік кеңестің дұрыс ұйымдастырылуына байланысты. «Әрбір пән мұғалімінің педагогикалық шеберліктерін арттыра отырып, технологияны жетік меңгеру негізінде шәкірттің білімін жоғары деңгейге көтеру» ұранымен жүргізілуі тиіс. Білім жүйесін дамытуға байланысты мұғалім еңбегін зерттеп, саралап, шеберліктерін шыңдау мақсатымен түрлі семинарлар, конференциялар, шығармашылық есептер мен пән олимпиадалары, сынақтар, ашық сабақтар, бас қосулар, пікір алысу секілді игі бастамалардың орны айрықша. Мұғалімдердің шығармашылық ізденістері мен зерттеу жұмыстарына аса назар аударып, шығармашылығы шыңдалған мұғалімдерден төмендегідей топтар құруға болады.

Оқушы тұлғасына бағытталған білім беру адамның белсенділігін, шығармашылық қабілетін, әлеуметтік жауапкершілігін, өмірде өз білімін іске асыру мүмкіндігін дамытуға қолайлы жағдайлар туғызады. Бала санасының психологиялық табиғатын, оның субъектілігін тәжірбиесін оқыту материалын игеруге пайдалану туралы Л. С. Выготский:

«Тұлғаның бойында жаңа реакциялық өзгерістер жасай алатын бірден бір тәрбиеші – организмнің өзіндік тәжірбиесі. Тек қана өз тәжірбиесінде басынан өткізгендер ғана сыртты байланыс жасай алады... Сондықтан оқушының жеке тәжірбиесін ескеруге бағытталмаған, оны жоққа шығаратын, сөйтіп мұғалімді жоғары санайтын көзқарас өте жалған екенін ғылыми психология дәлелдей алады. Тәрбиелеу үрдісі оқушыны тәрбиелеуге емес, оқушы өзін-өзі тәрбиелеуге әкелетін үрдіс болуға тиіс» – деп көрсетеді.

Осы тұрғыда Қазақстан Республикасының жастар саясатында (№73, 1999ж. 28 тамыз) былай көрсетілген: **«Қазақстан жас буын бойында отаншылдық, іскерлік, жауапкершілік қасиеттер қалыптастырмай, жастардың ізгілікті, рухани өркендеуін, сондай-ақ өткен буынның әлеуметтік-мәдени тәжірбиесін, әлем өркениеті жетістіктерін игеруіне жол ашпай, әлеуметтік ұстанымдағы экономикасы, өзіндік мәдениеті, рухани байлығы емес»** Сондықтан

жастарды болашаққа бағыштап, тәрбиелеп апаратын мұғалімдерді даярлау мәселесі, қоғам қажеттілігінен туындап отыр. Мұғалімнің кәсіптік сапалары, оның білімдарлығы, оқушылармен қарым-қатынасының шығармашылық сипатта болуы, оқушыны зерттей отырып, оның психикасындағы ерекшеліктерін терең меңгере білуге үйрету, өз ісінің нағыз шебері болуға икемдеу. Мұғалім даярлау мәселесі, оның тұлғалық сапалары, кәсіптік кемелденуін қалыптастыру, педагогикалық шеберлікке барар жол, педагогикалық такт, әдеп туралы көптеген ғалымдар оны ғылыми негізде жүйелі түрде зерттеді.

Соңғы жылдары басты назар мұғалім жұмысындағы шығармашылық мәселесіне ауыса келе, коммуникативті қабілеттерді мұғалім де, оқушы да дамыту мәселері жөнінде көптеген зерттеулер жүргізіліп, педагогикалық шеберлік, педагогикалық такт, педагогикалық этика, импровизация мәселелерін жетілдіруге қатысты көптеген ұсыныстар берілді. Сонымен қатар педагогикалық-психологиялық іс-әрекет жайында; эстетикалық сапалар; саяси жақтары; адамгершілік негіздері; музыкалық қабілеті; физиологиялық сапалары; зерттеушілік; интеллектуалдық дамуы; рухани мәдениеті; әдіснамалық негізі; жалпы білімділігі; философиялық дайындығы; кәсіптік педагогикалық қарым-қатынас мәдениеті және т.б. кәсіптік ерекшеліктеріне арналған еңбектер бар.

Қоғам – адам – тәрбие, зерттеушілік, ғылыми жұмыс, кәсіптік мәдениет, студенттің ғылыми ойлауын дамыту қазіргі нарықтық қатынасқа жауапкершілікпен қаруға үйрету қазіргі замандағы білім берудің жетекші идеясы ретінде қаралып келеді.

Қазіргі уақыттағы білімнің жаңа үрдісі қарқын алып, 12 жылдық білім беруге көшу тұсындағы білім беру саясатының негізгі мақсаты – қоғам дамуының қазіргі кезеңіне сай студенттерді мұғалімдікке дайындау және дайындық процесін ұйымдастыру, қалыптастыру, студенттердің кез келген проблеманың теориялық негізін анықтап, практикалық мәселерінің шешу тәсілдерін қамтамасыз ету мүмкіндігін ұйымдастыру. Бұл жөнінде 12 жылдық білімге көшу проблемалары ғылыми-практикалық орталықтың да жұмысы жаңа қоғам мұғалімдеріне қойып отырған талаптары – оқуға үйрету, ойлауға үйрету, жаңа шешімдер қабылдап, өз болашағын құру. Ол үшін:

- Студенттерді ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру жүйесін құру;
- білдімді практикалық шығармашылыққа ғылыми-зерттеу жұмысының негізгі элементі ретінде қалыптастыру;
- білім, сана, эмоция, қатынас, зерттеушілік, шығармашылық арасындағы қайшылықтарды жеңудің теориялық негіздемесін анықтау;
- қоғам дамуына байланысты ғылыми-зерттеу жұмысын ұйымдастыру мен формалары өзгерген жағдайда жаңа нұсқалар еліміздің әлеуметтік экономикалық даму жағдайында сәйкес құру мүмкіндіктерін анықтау.

Қазіргі өмірдің прогрессивті өзгерісі мен білім беру жүйесінің, білім беру мақсаты мен формаларының, оқыту мазмұны мен технологиясының арасындағы сәйкессіздік білім беру жүйесінің дағдарысқа ұшырауына соқтырады: педагогикалық білімге деген сұраныс; педагогикалық білім берудің кәсіптік деңгейін көтеру; педагогикалық білім берудің ерекшелігі мен икемділігі; педагогикалық білім берудің қоғамның талабына сай келуі, дәстүрлі технологияның тиімділігінің төмендігі; қоғамның жеке тұлға дамуының деңгейі мен дәрежесіне қойып отырған талабының өсуі; оқытудың жаңа технологиясын ендіруге; білім мазмұнын ғылыми әдістермен ұштастырып, білімді ғылыми негізде құруға кері әсер етіп отырған психологиялық кедергілерді жою білім мазмұнын анықтаудан басталуы керек. Мектептегі білім мазмұны мәдениеті өркендеген демократиялық қоғамға үйлесімді жаңа адам үлгісін тәрбиелеуге бағытталуы тиіс.

Қазіргі уақытта жалпы білім қоғам талап ететін қажеттілік ғана емес, сонымен қатар жеке адамның өзіндік интеллектуалды, адамгершілік, гуманистік тұрғыдан дамуды қажет ететін, оның қоғамдық мәдени өмірге, кәсіптік еңбекке қатысып, білімін одан әрі жетілдірудің мөлшері болып табылады. Сондықтан да жалпы білім беру мектептің білім мазмұнын жаңарту үшін нақты әлеуметтік жағдайларда дамитын әрбір оқушының талғам-тілегін, оның табиғатын, биологиялық, генетикалық ерекшеліктерін, қабілет пен дарындылығын барынша ескере отырып, жеке тұлғаны шығармашылықпен іс-әрекет ете білу мақсаты басшылыққа алынады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы
2. Қазақстан Республикасының 12 жылдық білім беру тұжырымдамасы
3. «Бастауыш мектеп» журналы, №1, 2010
4. «Мектеп директоры» журналы, №1, 2012
5. «12 жылдық білім» журналы, №1, 2012
6. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы
7. «Бастауыш мектеп» журналы, №4, 2011
8. «12 жылдық білім» журналы, №1, 2011

ИЛИЯС ЖАНСҮГІРОВТЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ

Эстетикалық тәрбие беруге көзқарас пен таным ынтымақтастыққа, бірлікке, еркіндікке, адалдыққа, шыншылдыққа, патриоттылыққа, мейірімділікке, кішіпейілдікке тәрбиелейді. Эстетикалық сезім мен қабылдауда қазақ ақындық өнеріндегі кеңістік пен уақыт ұғымдарының мазмұндық ерекшеліктері туған ел, туған жер, атамекен, атақоныс, жер-су, мәңгілік пен бүгінгілік, тағдыр, т.б. ұғымдарды қалыптастыратынын ұғып-түсінеді. Эстетикалық баға беру мен пайымдау ақындық өнерінің тарихи даму ерекшеліктерінен білімін меңгертуде жас жеткіншектердің ақыл-ойын, рухани дүниетанымын, бабалар мұрасына деген қызығуын арттырады. Эстетикалық белсенділік өздігінен ізденуге жол ашады, ақындық өнер өлең шығаруға, білуге, олар қоршаған орта табиғат құбылыстарын абстрактілі бейнелей білуге, бабалар мұрасын ұрпақтар мұратына айналдыруға өз үлесін қосуға талпынады.[226].

Демек, эстетикалық тәрбие үрдісінде ақындық өнерді пайдалану ақыл-парасаттылық (рационалды) және сезім (эмоционалды) элементтерінің өзара байланысын қалыптастырады. Педагогикада бұл мәселені шешуде адам ақыл-ой мен адамгершілігінің әсемдікке бой ұруы және эстетикалық сезімдерінің өзара байланыста екендігін негізге алады.

Бұл болашақ ұстаздардың кәсіби даярлығына ерекше талаптар қойып, оның психологиялық және педагогикалық жолдарын зерттеуді алға қояды.

1. Өнер арқылы қоршаған орта, табиғат сұлулығынан ләззат алу, оны сезінуге, шын көркемдіктен жалған көркемдікті ажырата білуге, яғни сұлулықты қабылдауға, түсінуге талпындырады, жеке тұлғаның дүниетанымын қалыптастырады.

2. Эстетикалық тәрбие беруде ақындық өнердің кеңістік пен уақыт тұрғысынан танымдық – тәрбиелік маңызын және болашақ мұғалімдерді осы игі істерге баулу, сөз жоқ, бүгінгі педагогикалық білімді ізгілендіріп, жаңа сапаға көтереді.

Балалардың жан-жақты дамып жетлуіне атақты ойшылдар мен ақын – жыраулардың шығармашылығында орын алған педагогикалық идеялар үлкен септігін тигізді.

Осыған байланысты жерлесіміз І. Жансүгіров шығармаларындағы эстетикалық тәрбиеге қысқаша тоқталайық.

„І.Жансүгіров шығармаларындағы эстетикалық тәрбие“. Ақын, жазушы, қайраткер, азамат Ілиястың бейнесін әдебиетімізде өз дәрежесінде жасап, оның бүкіл творчествосын, асқақ поэзиясын, шалқар прозасын, драматургиясын жан-жақты қарастырып жатқаны мәлім.

Сонымен қатар, "Өнерді жан-тәнімен түсініп, күй құдіретін тіл күшімен жеткізіп, таңдандыра білген композитор Ілиястың эстетикалық көзқарасы қандай?"-деген сұрақ тууы мүмкін.

Ұлы ақын – қазақтың талантты ақыны, көркемдік ізденісі дараланып тұрған ұлы тұлға. Ал оның жастарға эстетикалық тәрбие беру жанрындағы техникасы қазақтың ұлттық ою-өрнегін жалғастырып қана қоймай, жаңғыртып отырады. Ақынның әр өлеңінің әр тақырыбынан әрдайым қазақ халқының ұшы-қиыры жоқ мол да бай дәстүрінен саналықпен, білгірлікпен нәр алатындығы анық байқалады. Оның әр шығармасымен танысқан кезде шығыс және батыс елдерінің фольклорына жүйелі жүгінетінін айқын аңғара аласың. Сонымен қатар, ақынның асқақ поэзиясындағы азаматтың өз дауысынан халық тарихын терең билетіндігі өзінің маржан жыршыларымен көркем тізілген. Бұдан ақынның әнге де, биге де бейім екендігін, өзі домбыра шертіп, қоңыр дауысымен ән салып талай тыңдаушыларын тамсамдырып, таң қалдырғанын, сөйтіп бар өнерін халқына, ел-жұртына, туған даласына арнағанын білеміз[2,126].

Сол дала перзенті ақын Ілияс айтқандай:

Жүрегім жырым сенікі,
Кеңісті далам, кең далам.
Тудым, өстім, есейдім,
Ен далам-анам, мен-балаң, –

деп ағынан жарылады. Ақын шығармаларының осындай өткірлігіне қарай отырып, ондағы эстетикалық тәрбие берудегі маңызды жағы қайсысы десек, ол ақын жыраулар мұрасын зерттеу ісіне оны халық арасына кеңінен танымал етуінде дер едік.

Жыр дүлдүлінің еңбектерінен қазақ халқының рухани мәдени тарихында көрнекті орын алатын ақын жырлардың болмысы, өнерпаздық табиғаты, сегіз қырлы, бір сырлы жаратылысы бір басында бірнеше өнердің тұтасып, түйіскендігі сияқты қасиеттердің бірлестік тапқандығы шебер баяндалады.

Халықтың поэзиялық-музыкалық мәдениеті байырғы сақтаушылары мен таратушыларын бірнеше түрге жіктеп, олардың бір-бірінен айырмашылығын, ортақ сипаттарын білгірлікпен әңгімелейді. Атап айтсақ, ақын импровизатор, жырау, жыршы, әнші ақындар және өлеңшілер деген ұғым-түсініктердің табиғатын шығу төркінінен – мағынасын терең ашып, талдап береді. Ақындық мектеп пен дәстүрге ақындық қасиет қабілеттің қону, даму, өрістің, кемелдің жолдарына шығармашылық құпияларына тоқталады. Дәл осы орайда құдіретті ақынның романдары мен пьесалары, фелъетондары жайлы тоқталмай-ақ, қазақтың ән-жырларын, күйлерін қалай жинақтап, театр жұмысын қалай жандандыру керек сияқты мақалалардың өзі қазіргі ұрпаққа таптырмайтын мұра десек те болады. Мысалы: "Қазақ, күйлері жиналсын" деген мақалада мынандай жолдар бар: "Ел

өнерінің бір түрі ән-күйді жинауға жаңадан аяқсалдық, оның алғашқы адамы – Затаевич. Затаевич қолында жаңа басылған "1000 әннен" басқа бірнеше жүздеген ән жинағы, күй жинағы бар көрінеді. Затаевичтің қолына түскен ән-күй үлкен қазынадан өңдеген қазына",-дей келіп, оның Семей, Қарқаралыға барып "Қосбаслар", "Абылайдың қара жорғасы", "Боз айғыр", "Аққу", "Ақ боран", "Асан қайғы", "Бес төре", "Сары өзен", "Шал-кемпір", "Терісқақпай" және басқа да күйлерді алып қайтқанына тоқталады, Сонымен бірге, біздің елде ертеректе Тойтан деген бір шал қырық күй тартады екен. Ол күйлердің бұл күнде біреуін ешкім білмейді. Тек күй аттарын аңыз қылатын көрінеді. Сөйтіп Тойтан өмірі 40 күйді ала кетіп отыр – дейді. Сондай-ақ осы мақаласында Жетісудың Талдықорған уезінің Ақсу болысындағы домбырашылардың: Нұрсипа, Егеубай, Молықбай т.б. тартатын күйлері мыналар: "Ақ көбек", "Қара көбек", „Қазан қаласын шапқандағы күй“, „Мәдіген Шара“, „Барақ“, „Ала байрақ“, „Қара жорға“, „Шыңырау“, „Тепеңкөк“, „Құдіреттің құсы“, "Дүлдүлдің жүрісі", "Абай қоңыр" және бұдан басқа да көптеген күйлерді тізген. Мұның сыртында басқа да күйшілердің есімдерін атап, олардың қандай күйлерді орындайтынын да жазып берген[3,236].

Ақынның "Театр туралы", „Ән әншілер жайында" деген мақаласында да тәлім-тәрбие аларлық көптеген ой-тұжырымдар айтылған. Мысалы "Біздің әніміз елдікі дедік, ал ел қайдан алған? Қамыстан шыққан ба? Ұста алған ба? Осы толып жатқан әннің шығарушысы кім? – дегендерге келсек, әнді әнші-серілер шығарған. Әнші-сері сол елдің ішіндегі адамдар; Бірақ, әңгіме әннің шығуында болады", – дейді. Мысалы Бұхар жырау әнін толғау ырғағында, жұмбақтауға, ханға, биге, батырға арналған түйткілді сұрау тастау ырғағына салса, Асан-Қайғы ашықтан – ашық зарлау, қоныс іздеу, дағдару, безілдеу сарынмен кетсе, қу тілді ақын құлдың әнін мақалдау, ақырын ыбыр, шымшылау келеді,-десе, Біржан, Ахан, Әсет, Мұхит, Шолақ, Жарылғап, Берлі, Ғазиз, Ыбырай, Жаяу Мұсалардың әңдерінің бір-бірінен бөлек екендігін айтады.

Міне, осыған байланысты қазіргі шығып жатқан ән-жырларымызға, күйшілерімізге, шаңырағы құлап қалған көптеген халық театрының мүшкіл халдеріне ақынның көзімен карасақ бәлкім басқаша болар ма еді.

Енді ұлы ақынның қазіргі мектеп оқушыларынан бастап жоғары оқу орындарында әлі де оқытылып келе жатқан атақты "Құлагер" поэмасына сәл ғана құлақ түрсек:

Көзіңнен айналайын тостағандай,
Қияр-ем сені неғып тастағанға-ай.
Басыңды неге итке иіскетейін,
Ерте-кеш құшақтамай жас баламдай,
Құлагер, қош-қош атып, жолдасым-ай.
Мен білдім түнесем де тұрмасыңды-ай.
Тигізбей топыраққа жоғары іліп,
Сақтармын өле-өлгенше қу басыңды-ай.
Соны айтып Құлагердің басын кесті,
Көрген жан: „Қайтейін шіркін асыл!"-десті.
Достары „Қайран ер-ай, обал-ай" – лап,
„Қатары сол сиымен барсын!" – депті.

деген жолдар кім – кімді болса да күңірейтпей қоймас. Ал, осы бір ана, поэманың жүйесі бойынша кино да түсірілді. Сөйтіп поэзия мен киноның үндестігінің өзінен ақын аруағына табынбай көріңіз. Тек кино ғана емес-ау, Жансүгіров шығармаларындағы өлеңдердің арасында өнге сұранып тұрғандары қаншама? Оған да мысал келтірсек. Қазақ Республикасының халық әртісі Дөнеш Рақышевтің Ілияс ақынның "Домбыра" өлеңіне ән шығарғаны әркімге белгілі. Бұдан басқа ақын ағаның "Күйші", „Көбік шашқан", "Исатай" поэмалары да күллі оқырман қауымның жүрегінен жол тауып, оның өзі эстетикалық,тәлім-тәрбие алуға, өмірді олармен өрнектеуге бастап отырған жоқ па? Қорыта келгенде, ақын ағамыз өзінің артына:

Ағынды менің Ақсуым,
Аңырап әлі ағасың.
Ақыланған ашумен,
Ақтарды асқар елбасын,
Тас тартуын, шапшуын,
Қарасаң қайран қаласың.
Жалғыз жазғы бір кеште,

Жағаладым жағасын, – деп,қасіретті жылдардың жазықсыз құрбаны болып, кейінгі ұрпағына осындай құдіретті, нәсерлі жырларын тәлім-тәрбие болсын деп тастап кеткен шығар деген ойға қаласың. Олай болса жастарға эстетикалық тәрбие беруде бай, есте қалар ақын жырларын өз салт-дәстүр өмірімізден кенже қалған жастарды сусындатып, оқытып, үйрете білсек одан ұтылмасымыз хақ[4,106].

Жер жанаты Жетісуда дүниеге келген Ілияс Жансүгірұлының әдебиет әлемінде алатын орны өте үлкем және өзгеше, оның ақындық үнінен өрен талантының көздері ашылды.Ол халқының ән енері мен сөз өнерін сүйді, оларды жас, тебірәнгіш жанымен беріле күйіттеді, бойлай зерттеді. Ақын өзінің қабілетін әдебиеттің барлық жанрында керсетіп үлкен еңбек етті.Ол-саңылақ ақын, шебер жыршы, үлкен прозаик, драматург, сонымен бірге өткір сатираның уытты фелъетондардың майталманы. Ащы күлкі, әзіл – оспақ, жеңіл юмор – Ілиястың шығармашылығына тоят берер, сүбелі жатқан бір қыры.Қазақ халқы – ақын халық "Түйеге мінгеннің төрт ауыз, атқа мінгеннің алты ауыз өлеңі

бар" – дейді халқымыз. Кез-келген үлкен – кіші, әйел – еркек" ауылдың алты аузынан", "қонақ кәде", "жар-жар", "бет ашар", "той бастарды" қасиетті қара домбыраға қосылып термелей жөнеледі. Ақын, жыраулар таң бозарып атқанша елін қорғаған батырлар, хандар, билер, жөнінде және махаббат хикаясын шертіп, хисса – дастандар толғаған. Болашақ ақын ел ішіндегі жыршы мен жырауларды көкейіне тоқи берген:

Жас Ілияс кең даланың крі төсшеде, арынды Ақсудың жағасында дүниеге жыр болып туды. Ол айлы кеште, ұзақ түнде, салқын самадда отырып қонақ айтқан әңгімені, балалар айтысатын жұмбақ – жаңылтпашты, әжелердің ескіден қалған ескермесін, қыз бен жігіт сырласатын қара өлеңцерді, тағы басқа ел әдебиетін тыңдап, оларды жаттап өсті. Далада туып өскен, даладан еш уақытта қол үзбеген ақын Ақсу өзеңдерінің мөлдір суына балғын денесін шынықтыра жүріп ел ішіндегі шешсендер сөзін, шежірелерді, жырларды құйма құлағына құйып жүрді. Ілияс Жансүгірұлы Қазақстан жерінің бүгінгісін көрсету үшін Қазқастанның өткенімен салыстыра отырып жаңа даланы бейнеледі. "Дала" тақырыбындағы жазған өлеңдері сәтті де ұтымды беріледі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Жансүгіров І. Жетісу суреттері / Бес томдық шығармалар жинағы 1 том Алматы: Жазушы, 1978
2. Иманғазин М. Абзал асыл мұрасы / Талдықорған қыркүек, 1992
3. Әділбаева Л.М. Ілияс және театр / Айналайын 1998 №2, 5 б
4. Әділбаев Л.М. Ілияс и музыка / Айналайын 1998 №2, 7 б
5. Мұқашев Қ.С. Жерұйығым – Жетісу. Алматы, 1992-77 б., 108 б., 39 б., 36., 92 б., 101 б., 103 б.
6. Жансүгіров І. Шығармалары. I том Алматы: ҚМКӘБ, 1986-138 б.
7. Қайратбаев Қ. Хантәңірі мұзбалағы. Жетісу газеті. Талдықорған 7 ақпан, 2004 ж.

Научный руководитель:
к.п.н., доцент Таубалдиева Жуматай.

Людмила Шерстюк
(Миколаїв, Україна)

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ

У державній національній програмі «Освіта» [1] і «Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті» [5] визначені стратегічні завдання, пріоритети, напрями та головні шляхи реформування освіти, сформульовані принципи державної освітньої політики, які зумовлюють необхідність реформування всієї системи освіти і особливо системи навчання іноземних мов у зв'язку зі збільшенням попиту на спеціалістів-нефілологів, які вільно володіють іноземними мовами і завдяки цьому можуть реалізувати свою соціальну та професійну мобільність.

Унаслідок цього переглядається структура ступенів навчання іноземних мов; оновлюється зміст навчання іноземних мов і зміст виховання засобами іноземної мови; створюються авторські програми та альтернативні підручники з іноземних мов; реалізується інтеграція у світові заклади освіти, пов'язані з навчанням іноземних мов; забезпечується безперервність навчання іноземної мови; створюються умови для варіативності форм навчання іноземної мови тощо.

Сформульована Г. Крючковим стратегія навчання іноземних мов в Україні [2, с. 3-6] слугує підґрунтям для визначення умов формування професійної іншомовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей та розробки конкретних методів навчання іноземних мов, яка має такі загальні принципи:

- гуманістична перспектива вивчення мов (сприйняття основної світової цінності – миру, сприяння міжнародному взаєморозумінню, розвиток наукового, культурного та освітнього потенціалу людини);
- постійне мовне самовдосконалення (здійснення права кожної людини на освіту передбачає вивчення мов протягом усього життя);
- мова є найкращим інструментом для комунікації та інтелектуального розвитку людини (наукові дослідження з нейрології довели, що кожна опанована лінгвістична система ототожнюється з новими шляхами думки і відкриває додаткові нейроканали, збільшує можливості мозку та інтелекту);
- голіцистичний підхід до викладання мов, що сприяє цілісному розумінню індивіда, етносу, культур.

Саме ці принципи визначають стратегію освіти в галузі викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах України.

Згідно зі Стратегією навчання іноземних мов в Україні, сформульованою Інститутом філології Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка, комунікативна здатність людини поряд з мовною (знання фонетики, лексики, графіки, граматики, орфографії), мовленнєвою (розуміння, говоріння, письмо), дискурсивною (комунікативні вміння, пов'язані з умовами реалізації окремих мовленнєвих функцій із застосуванням адекватних мовних моделей-зразків) та стратегічною (розвиток здатності студентів до самостійного навчання й самовдосконалення, бажання спілкуватися, слухати і

розуміти інших, адекватної оцінки та самооцінки) компетенціями ґрунтується також на соціокультурній та соціолінгвістичній компетенції – «знання, уміння використовувати у спілкуванні та пізнанні іншомовні соціокультурні і соціолінгвістичні реалії» [8, с. 7].

Терміни «компетенція» і «компетентність» останнім часом широко використовуються в дослідженнях із виховання та навчання. Аналіз визначення понять «компетенція» і «компетентність» у різних словниках дає змогу виділити такі загальні характеристики: знання, досвід, обізнаність у певній галузі.

Дослідження еволюції цих понять у психолого-педагогічній літературі свідчить, що перша згадка терміна «компетентність» у науково-психологічній літературі зустрічається в роботах німецького вченого С. Хабермаса, який використовує його як соціологічний термін у контексті теорії мовної комунікації [7].

У подальшому поняття «компетентність» входить до термінологічної парадигми в роботах із соціальної психології [6] і трактується як сукупність якостей, притаманних найбільш авторитетному спеціалістові, таких якостей, рівня яких повинен досягти кожен індивід у процесі оволодіння професією (Д. Бруннер). Отже, компетентність розглядається як складова професіоналізму.

Широко використовується поняття «компетентність» в американській когнітивній психології, де воно розглядається як чинник, що детермінує самовідчуття особистості, її поведінку й самооцінку. На думку американських учених Р. Маслоу, К. Роджерса компетентність більше співвідноситься з загальною характеристикою індивіда, ніж з характеристикою його професійної діяльності [3; 10]. Таким чином, очевидно, що в психологічних дослідженнях компетентність розглядається з двох позицій: як рівень професійного розвитку суб'єкта та як елемент його загально психологічної характеристики.

І. Татаренко висловлює думку про те, що «компетентності взагалі» не існує, компетентність зустрічається в галузі конкретної проблематики, в певній діяльності, в конкретній спеціальності, у визначеній «сфері компетентності» [9]. Тут компетентність розглядається як важливе новоутворення особистості, що виникає в процесі оволодіння професійною діяльністю.

У педагогіці використовується поняття професійної компетентності та професійної компетенції. С. Молчанов формулює поняття професійно-педагогічної компетентності, яке, на його думку, визначає обсяг компетенцій, коло повноважень у сфері професійно-педагогічної діяльності. У більш вузькому розумінні професійно-педагогічна компетентність трактується ним як коло питань, у яких відображає соціально-професійний статус і професійно-педагогічну кваліфікацію, а також деякі особистісні, індивідуальні особливості, що забезпечують можливість реалізації певної професійної діяльності. Отже, автор розглядає компетентність як системне поняття, а компетенцію – як її складову [4].

У сучасній педагогічній науці широко розповсюджене поняття «професійної компетентності» та «компетенції», що визначаються як якісна характеристика ступеня володіння спеціалістом своєю професійною діяльністю.

Оскільки студенти нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів під час навчання в університеті отримують фахову підготовку, за ради якої вступили на навчання, то вивчення та вільне володіння іноземними мовами не є пріоритетними напрямками їхньої професійної підготовки. Однак, саме якісна іншомовна підготовка дає можливість студентам нефілологічних спеціальностей навчатися та працювати за кордоном або в міжнародних компаніях на теренах України, робить їх мобільними та конкурентоспроможними на ринку праці. Отже, професійно спрямована іншомовна підготовка студентів нефілологічних спеціальностей є запорукою їхнього подальшого працевлаштування. Такий підхід до формування професійної іншомовної компетентності студентів-нефілологів ґрунтується на дидактичних принципах *професійної спрямованості* (володіння іноземною мовою за професійним спрямуванням дає можливість працевлаштування в міжнародних компаніях та банках, що передбачає кар'єрний рост та є метою випускників вищих навчальних закладів) та *системності й послідовності* (послідовна реалізація системи дидактичних та методичних матеріалів є передумовою засвоєння знань та опанування умінь і навичок використання іноземної мови в повсякденному, академічному та професійному спілкуванні) як системо утворювальні, а також систему принципів, до якої включаємо наступні:

- *індивідуалізації та диференціації навчання* (іншомовна підготовка проходить в індивідуальному темпі з диференціацією іншомовних дидактичних матеріалів, складності та видів роботи, форм та методів контролю);

- *доступності й достатнього рівня складності* (дидактичні матеріали підбираються викладачем з урахуванням рівня досягнень студентів цієї групи);

- *самостійної діяльності* (робота з іншомовним дидактичним матеріалом виконується самостійно);

- *наочності та моделювання* (оскільки наочно-образні компоненти мислення відіграють дуже важливу роль в житті людини, їх використання в навчанні виявляється вкрай ефективним);

- *зв'язку теорії з практикою*;

- *міцності* (пам'ять людини має вибірковий характер: чим важливіше, цікавіше та різноманітніше представлений матеріал, тим краще він закріплюється і довше зберігається, тому використання на практиці отриманих знань і умінь, як ефективний спосіб їх засвоєння, в умовах ігрового (модельованого) середовища сприяє їх найкращому закріпленню);

- *пізнавальної мотивації* (іноземна мова не є фаховою дисципліною для студентів нефілологічних спеціальностей, тому її вивчення має бути вмотивованим та професійно спрямованим,

що передбачається введенням міжпредметної координації у навчання фахових дисциплін та професійно спрямованої іноземної мови);

– *проблемності* (під час заняття студент вирішує конкретну дидактичну проблему, використовуючи для цього свої знання, уміння та навички; опиняючись в умовах, що відрізняються від ситуацій на занятті, він на практиці проводить самостійну пошукову діяльність, активно розвиваючи при цьому свою інтелектуальну, мотиваційну, волюву, емоційну та інші сфери).

Ураховуючи вищезазначені дидактичні засади формування професійної іншомовної компетентності, викладач іноземної мови на занятті виконує функції джерела знань (надає інформацію та вчить її використовувати згідно рівня розуміння), порадирика (допомагає обрати додаткові джерела інформації та адаптувати їх), коректора (надає повний спектр диференційованих завдань, спрямованих на засвоєння матеріалу, та коригує процес засвоєння) та аналітика (оцінює результати та вирішує чи доречно повторне відтворення матеріалу зі змінами або без). Такими функціями наділяється викладач під час вивчення тем загальної та професійно спрямованої іноземної мови.

Окрім того, викладач повинен використовувати різні підходи, технології та методики в процесі іншомовної підготовки студентів нефілологічних спеціальностей з метою підвищення мотивації та вдосконалення рівня володіння іноземною мовою. Наприклад, ми використовуємо на заняттях пошуково-творчий підхід, тандем-метод, конструктивістський та соціально-конструктивістський підходи, технологію неперервної ділової гри, креативні інформаційні технології, проектну методику активації пізнавальної діяльності студентів, компаративну технологію тощо.

Література:

1. Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття. – К. : Райдуга, 1994. – С. 8-10.
2. Крючков Г. Г. Стратегія навчання іноземних мов в Україні / Г. Г. Крючков // Іноземні мови в навчальних закладах. – К.: Педагогічна преса. – 2002. – №1-2. – 192с.
3. Маслоу Абрахам. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – Спб. : Питер, 1999. – 560 с.
4. Молчанов С. Г. Теория и практика аттестации педагогических и руководящих работников образовательных учреждений / С. Г. Молчанов. – Челябинск: Челябинский гос. ун-т. – 1998. – 255 с.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта України – 2001 – № 29 – С. 4-6
6. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. – М.: Высш.шк., 1984. – С.46.
7. Соціологія: словник термінів і понять / [за ред. Є. А. Біленького, М. А. Козовца]. – К.: Кондор. – 2006. – С.82
8. Сучасні технології навчання іншомовного спілкування / С. Ю. Ніколаєва, Г. А. Гринюк, Т. І. Олійник та ін. – К. : Ленвіт, 1997. – 96 с.
9. Татаренко І. І. Компетентність – вимога сучасності / І. І. Татаренко // Світло : наук.-метод., інф.-пізн. освітній часопис. – 1996. – № 1. – С.32.
10. Richards J. C., Rodgers K. S. Approaches and Methods in Language Teaching: a Description and Analysis. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1986. – 171 p.

Серікбол Шыныбаев
(Талдықорған қаласы, Қазақстан)

ҚАЗАҚ ӘНДЕРІНІҢ ФИЛОСОФИЯСЫ

Қазақ әндеріндегі философиялық ой тереңдігі үнемі дидактикалық мәселелермен қапсырыла қапталдасқан. Қазақ әндерінің қай жанрын алмасақ та, өнегелі өсиет арқылы, ізгілікті мейірбандыққа, татулық пен бірлікке, адамгершілікке, байсалды мінез-құлыққа, сақилы ақылдыққа насихаттап отырады. Сонымен бірге, қазақ тарихын, өмір сүру тіршілігінің сан қилылығын, қоғамдық көзқарастарын, ақыл-ойының жиынтығын танытады. Қазақ әндерінің дидактикалық, танымдық қасиеті негізгі ерекшеліктерін тағы бір қырынан көрсетеді.

Қазақ халық әндерінің жанрлары да көп. Оларды жүйеге келтірілген жіктелер де баршылық (А.В.Затаевич, Б.Г.Ерзакович, Т.Бекқожина, З.Қоспақов, т.б.) Жіктелердің бәрін өнертану саласында толық қолдауға болады. Ал педагогикалық салада оларды осы қалпында пайдалануға болмайды, өйткені олар әндердің тәрбиелік мүмкіндіктерін жан жақты ашып көрсетуді шектейді. Біздің пайымдауымызша мектеп практикасында мазмұнды пайдалану мақсатында қазақ әндерінің тәрбиелік мүмкіндіктерін былайша жүктеген дұрыс сияқты:

- тұрмыс салт әндері (бесік жырлары, балалар мен жастар әндері);
- еңбек, шаруашылық, кәсіп әндері (бақташылық, төрт түлік мал туралы әндер, дикан, егіншілік әндері, аңшылық, саяткерлік әндер, жұмысшы әндері);
- үйлену әндері (той бастар, той тарқатар, жар-жар, беташар, қоштасу, сыңсу, құдалар әндері);
- ұлыс әндері (жарапазан); діни әдет-ғұрыптар тудырған әндер (бәдік, бақсы, сарыны);
- жаналазау әндері (естірту, жұбату, көңіл айту);

- нақиялы әндер (алғыс, бата, тілек, жұмбақ, мысал-әжуа, күлдіргі мысқыл әндер);
- қиял-ғажайып әндер (аңыз әндер, өтірік өлеңдер);
- сатиралы юморлық әндер (өзіл-калжың, мысқыл, күлдіргі әндер);
- тарихи әндер;
- әлеуметтік теңсіздік әндері;
- эпикалық шығармалар (терме, толғаулар);
- айтыс әндері;
- лирикалық әндер.

Қазақтың халық әндері жоғары тәрбиелік мүмкіндіктерімен, азаматтық идеяларының өркениеттігімен, болмастығы көзқарасты әсерлі бейнелеуімен, көркемдік айырмашылығымен оқушылар назарын өзіне аударады[1,126.].

Қазақ әндерінің музыкалық-поэтикалық құрылымының күрделілігі, жас буынның ой-сезімі мен танымдылығына әсер етуші күштерінің сан қилы болып келуі, оның өнер түрінің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты болып келеді.

Ал біздер сөз еткелі отырған оқушылардың музыкалық-эстетикалық дамуын жетілдіруде ән тәрбиелік мүмкіндіктерін нәтижелі пайдалану қазақ әндерінің өзіндік бітім-тұлғасын, мазмұнын түп төркінін, көркемділік мәнерін жете білмейінше, ойдағыдай жүзеге асырылмайды.

Қазақ әндерінің ерекшеліктері әдебиет саласында А.Қоңыратбаев, Р.Бердібаев, Б.Уақатов және басқа зерттеушілердің еңбектерінде талданды. Педагогикалық зерттеулерде қазақ әндерінің ерекшеліктері жөнінде арнайы еңбектер болғанымен, осы мәселе төңірегіндегі ой-пікірлер мен пайымдаулары С.А.Ұзақбаеваның, А.Нұғыманованың, М.Х.Балтабаевтың, Ж.Өтемісовтың, ізденістерінен байқауға болады.

Ән синкреттік өнер. Оның бойында біртұтас бірлікте сомдалған. Ән өнерінің әсер етуші механизмінің күрделілігі, біздің оның негізгі ерекшелігі синкреттілігіне байланысы зор.

Қазақ әндеріндегі философиялық ой тереңдігі үнемі дидактикалық мәселелермен қапсырыла қапталдасқан. Қазақ әндерінің қай жанрын алмасақ та, өнегелі өсиет арқылы, ізгілікті мейірбандыққа, татулық пен бірлікке, адамгершілікке, байсалды мінез-құлыққа, сақилы ақылдыққа насихаттап отырады. Сонымен бірге қазақ халқының тарихын, өмір сүру тіршілігінің сан қилылығын, қоғамдық көзқарастарын, ақыл-ойының жиынтығын танытады. Яғни, қазақ әндерінің дидактикалық, танымдық қасиеті оның негізгі ерекшеліктерін тағы бір қырынан көрсетеді.

Біздер қазақтың халық әндерінің тәрбиелік мүмкіндіктерін талдағанда жоғарыда аталған зерттеушілердің ән жанрларын классификациялауына сүйеніп педагогикалық мақсатпен жүйеленді.

Тұрмыс салт әндері адам баласының өмірге келіп ержетіп, есеюі, қаза болуы сияқты елеулі кезеңдерге, уақиғаларға байланысты туындаған. Нәрестенің өмірге келуі, әр шаңырақты қуанышқа толтырып, шілдехана жасалып, ат қойылған. Кіндігі түскен баланы 5-6 күннен соң бесікке салып, түрлі ырым-жоралғылар жасалған. Ал бесікке салынған баланың өсіп жетілуіне бесік жырларының тәрбиелік маңызы айрықша болады. Бесікке салынған бөбек анасының сүйіспеншілікке толы, жанға жағымды нәзік әуеніне балқып, тәтті ұйқыға кетеді. Бесік жырларының құрылымы қарапайым болғанымен, сазы жан тебіренер мамыражай, әрі көркем болып, жас сәбидің нерв жүйелеріне, жалпы психикасына жағымды әсер етіп, көңіл-күйін орнықтырады. Ананың бесіктегі нәрестесін уата отырып айтқан игі тілектері, болашаққа деген жақсы үміттерін сүтімен, әлдиімен ерте бастан-ақ құлағына құйылып ержетеді[2,226.]

Балалар мен жастардың әндері көшпелі өмір сүрген халықтың күнделікті тіршілігіне байланысты туындаған. Балалардың өздеріне қоршаған табиғаттағы жан-жануарлармен, құстардың дыбысын, іс-әрекеттерін қызық көріп бейнелегендері „Асау мәстек“, „Қоғый гөк“, „Соқыр теке“ және сол сияқты түрлі ойын элементтерінде кездеседі. Осы ойындардың әндері де бала табиғатына сай, ойнақы, көңілді, ширақ болып келуі олардың музыкалық-эстетикалық қабілеттерімен, мәнерлеп ән салу дағдыларын дамытуға септігін тигізіп отырған. Ал „Қамажай“ сияқты жастардың ауыл арасындағы той-томалақ, алдыбақан және басқа ойындарында айтылатын әндері оларды әсерге бөлеп, әнге деген ынта-ықыласын қанағаттандырып, сүйіспеншілігін арттырады. Балалар мен жастар әндерінің бәріне тән ерекшеліктері олардың ойнақылығы, эмоциялық көңіл көтеріңкілігі, дидактикалық мән мағынасы күнделікті оқу тәрбие жұмыстарында пайдалануға өте қолайлы жағдай жасады [2,226.]

Еңбек, шаруашылық, кәсіп әндері мазмұны жағынан бірнеше түрге бөлінеді және тақырыбы мен поэтикалық тексі орындалатын еңбек, шаруашылық түріне байланысты болады. Қазақ халқының негізгі кәсіпшілігі төрт түлік малмен байланысты болғандықтан, оның өмір тіршілігінде үлкен орын алғаны белгілі. Халық төрт түлік малды құт санаған және Шопан ата – қойдың, Жылқышы ата – жылқының, Сексек ата – ешкінің, Ойсыл қара – түйенің, Зеңгі баба – сиырдың пірі ұғынып табынған. Аңшылық, саяткерлік әндері жігіттің арманы болған жүйрік ат, қыран бүркіт, алғыр тазы, сұлу қызға деген ғашықтық сезім арқау болып, мінсіз сұлулық, шынайы мөлдір сезім, жан-жануар, табиғат сұлулығын дәріптейді.

Егіншілік әндері Наурыз мерекесіне байланысты тақырып елеулі орын алды. Сабантой кезінде "Кеусен", Ат желі" сияқты речтативті әндер айтылған.

Жұмысшы әндері Қарағанды, Қарасақбай, Жезқазған, Риддер шахталары мен рудниктері иелерінің зорлық-зомбылығы, жұмыскердің ауыр еңбектері, көрген мехнаты тақырыптары арқау болған. Оған "Ауыр еңбек астында", "Ақшамды бермей қойды ғой" тәрізді әндерін жатқызуға болады.

Үйлену әндері – қазақ халқының от басының тағдырына, жас буынның өсіп, мұрат-мақсатына

жетуіне, арман-қайғысына ортақ әндер. Үйлену әндерінің алуан түрлері жасалып, халықтың тұрмыс тіршілігіне, әдет-ғұрпы мен салт-санасы, ой сезімі мен арманниетін білдіретін танымдық мәні елеулі. Әдет-ғұрыпқа байланысты бұл әндердің өзі жар-жар, сыңсыма, қоштасу, жұбату, беташар, той бастар түрінде айтылады. Халықпен бірге жасасып, өркендеп келе жатқан бай салт-дәстүрінің ішіндегі өміршеңі – келін түсіру той-томалағы. Бұл жоралғы халқымыздың қадір қасиетін, өнеге өрісін, тұрмыс тіршілігін сонымен қоса адамгершілік-этикалық қағидаларын танытады [3,25б.]

Халықтың педагогикалық шарттары мен талаптары беташарда мол көрініс береді. Жаңа түскен келінге тойдың ең көңілді кезінде өнеге түрінде айтылады. Беташар әдетте "Келін, келін келіп тұр, келін үйге кіріп тұр" деп басталып, келінге келген үйі мен бүкіл ауылдың адамдарын таныстарып, олардың өмірдегі, ауыл арасындағы алатын орны мен беделі, мінез ерекшелігі әзіл мен нақыл сөздермен айтылады.

Ұлыс күндері еңбекпен тығыз байланысты әндер айтылады. Қазақ халқы ұлыс күнін "жыл басы" санайды. Бұл күндері жастар ойын-сауық құрып, қарт-қариялар еңбек адамдарына бата береді. Отбасы ішіндегі қатынастардың өзіндік ерекшелігі ретінде, біріншіден, балаларға деген мейірімділік, екіншіден, белгілі бір дәрежеде өктемдік орын алды. Ата-аналарды, үлкендерді, туыстық байланыстарды терең құрметтейтін ұлттық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер үлкендердің беделін қамтамасыз етті. Тәрбиедегі қаталдық пен талап етушілік – халық тәрбиесінің негізі болып саналуы да міне осыдан. Жақсы қасиеттерді дарысын деген ниетпен жас балаларға әйгілі ақын, әнші-күйшінің, шешеннің атын қою сияқты алуан түрлі ырымдар ел өмірінде орын алды. Сол тәрізді кіндік шешенің әншілік, күйшілік, ақындық, адамгершілік қасиеттері балаға мұра болып қалады деген наным бар. Әсіресе, осы қасиеттерді бағалайтын ата-аналар болашақ кіндік шешені алдын ала белгілеп отырған. « Дауысы зор – әнші болады, саусағы ұзын – күйші болады» деген ойлар мұның айқын дәлелі.

Ішкі отбасылық қатынастардың өзіне тән ерекшелігі ауылдың айтулы оқиғаларына (мерекелер, кездесулер, айтыс, жиын-тойлар т.б.) туыстас отбасылардың бірге қатысуына жағдай туғызды. Көбіне ауылға атақты күйші, жыршы, әншінің немесе өзінің талантымен, шапағатымен өте аты шыққан адамның келуі барлық туыстас отбасыларының балалары мен жастарын қонақ күткен үйге жинауға себеп болды.

Мұндай жағдайларда балалар мен жастар ауыл оқиғаларын сырттай пайымдаумен шектеліп қана қоймай, оған белсене араласып отырған. Өйткені мұндай кездесулер мен мерекелер тіпті жанама қатысудың өзі ой тудырып, тәжірибе алмасуға, халық шығармашылығының таңдаулы үлгілерін күндегі тұрмыс қажетінде пайдалануға түрткі болады.

Туыстық байланыстардың беріктігі арқасында бір адамның қабілеті мен таланты туыстас отбасыларының ортақ игілігіне айналды. Олар бұл игілікті үнемі жетілдіріп, өзінен кейінгі ұрпақтың бойына сіңірді[4,12б.].

Бір сөзбен айтқанда, қазақ халқының тәрбие саласында пайдаланған талаптары олардың дәстүрлерінен орын тапқан. Олар – балалар ойындары, шығармашылығы, баланың дүниеге келуін (шілдехана), бесікке салуын, қырқынан шығаруын, белгілі бір жасқа толуын (туған күн) мерекелеу, алғашқы қадамына сәттілік тілеу (тұсау кесу), сүндетке отырғызу, алғаш ат жалын тартып мінуі (тақымқағар), жарысқа, күреске түсуі, той жоралғысы, (« Той бастар», « Жар-жар», « Беташар», « Сыңсу», « Қыз ұзату»), көктемнің келуін мейрамдау (Наурыз), кісі қазасына байланысты салттар (Жоқтау), алыс сапарға шығарып салу, туыстар, көршілер арасындағы әртүрлі тойлар (« Соғым», « Шеке», « Бие бау» және т.б.) қонаққа бару, қонақ қабылдау, айтысқа әртүрлі ойын-сауықтарға қатысу, Алман жарыс, Бәйге жарыс, Көкпар тарту, Қыз қуу, Теңге алу, Қазақша күрес және т.б.

Осы айтылған салт-дәстүрлердің әрқайсысы тәрбиенің өзінше бір құралы, тәсілі немесе әдісі ретінде қызмет етті.

Қолданған әдебиеттер:

1. Наурыз мейрамы күндері жарапазан айтылады. Жарапазан "Шахарзабан" – парсы тілінде шахар кезуші, тақыр, күлдіргі ақын деген ұғымды береді. Бізде ол үй арасында кезіп жүріп ән айтушы болмақ. "Тұсында Педагогика Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Дарын – Алматы. 2004.
2. Төлеубекова Р.К. Адамгершілік тәрбиесінің негіздері – Алматы: 1991,25б.
3. Дүйсембінова Р.Қ. Қазақ әндерінің тәрбиелік мәні. Жинақ. Алматы, 2005
4. Ахметова М. Өн өнері және уақыт – Алматы: "Өнер" 1993.
5. Құлманова Ш.Б., Б.Р. Сүлейменова, М.А. Оразалиева Қазақ орта мектебінің 1,2,3,4 сыныптар музыка сабағына арналған хрестоматия – Алматы, 1995. Республикалық баспа кабинеті.
6. Ақатаев С. Қазақтың кәдуілгі қара өлеңі. Қазақстан әйелдері. – 1986, №1
7. Дүйсембінова Р.Қ. Музыкалық білім беру педагогикасы, Талдықорған, 2006.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Таубалдиева Жуматай.

Александр Ярошевич, Наталья Попко
(Гродно, Беларусь)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ИНЖЕНЕРНОГО ПРОФИЛЯ

В настоящее время университетское физическое образование находится в процессе значительных преобразований, цель которых – поднять его на новый качественный уровень, соответствующий новым условиям и требованиям современного общества в XXI веке.

Для решения поставленных перед университетом задач в области физического образования необходимо, прежде всего, проанализировать все, что было достигнуто в результате внедрения современного содержания образования и современной дидактики физики высшей школы, выявить как положительные его стороны, так и отрицательные. Закрепить и развить все достижения современной вузовской дидактики физики и устранить недостатки – одна из главных задач дидактики на современном этапе ее развития.

В исследование также входит анализ тех новых педагогических требований, которые определяются социальным заказом общества вузу, что нашло отражение в современных концепциях формирования образованного специалиста-профессионала XXI века, в новых квалификационных характеристиках и других новых нормативных документах университетского образования. В частности, должно быть пересмотрено отношение к целям и задачам обучения в вузе.

Согласно выводам современной педагогической психологии, развитие в процессе обучения зависит от формирования у студентов определенного уровня теоретического мышления, т.е. умения применить общие принципы, теории, идеи к анализу частных вопросов. Существенным условием успешности такого обучения служит достижение определенной степени обобщенности учебного материала, усовершенствование его логической структуры на всех видах учебных занятий: лекциях, лабораторном практикуме, практических, семинарских занятиях, включающих учебно-исследовательскую работу студентов. Генерализация учебного материала – один из путей повышения научного уровня обучения.

В новой, еще складывающейся парадигме физического образования провозглашается, что назначение образования – не в том, чтобы вооружить будущего специалиста-физика некой суммой знаний, а в том, чтобы сформировать его компетентность в любой деятельности – практической, теоретической, познавательной, профессиональной и др.

Нами поставлена цель – модернизировать дидактическую систему изучения классической электродинамики с помощью компетентностного подхода к ее изучению. В дидактическую систему изучения классической электродинамики мы включили следующие взаимосвязанные компоненты: целеполагание, информационно-содержательное обеспечение, материально-техническое обеспечение, организационно-временное обеспечение, методическое обеспечение и результат обучения. Дидактическая система – это искусственно созданная система и потому может управляться, изменяться. Каждый компонент дидактической системы может быть подвергнут модернизации. При этом результат измененной дидактической системы определяется нами компетентностью будущего специалиста.

В качестве методического решения поставленной цели нами рассмотрена образовательная компетенция [1]. По своей структуре образовательная компетенция многокомпонентна. Анализ системы образовательных компетенций позволяет выделить три основных типа: ключевые компетенции, определяют результативность усвоения общего содержания образования; общепредметные компетенции характеризуют вклад определенного круга учебных дисциплин; предметные компетенции формируются в рамках отдельных учебных дисциплин, на примере классической электродинамики университетского курса.

Нами выделены общепредметные компетенции электродинамики. Они включают в себя четыре элемента содержания предмета: познавательная компетенция (приобретается опыт познавательной деятельности, результат – знания); деятельностьная компетенция (приобретается опыт осуществления известных способов деятельности, результат – умения); творческая компетенция (приобретается опыт творческой деятельности, результат – умение принимать нестандартные решения); эмоционально-ценностная компетентность (приобретается опыт осуществления эмоционально-ценностных отношений, результат – личные ориентации).

Познавательная компетентность является основной общепредметной компетентностью. В ее состав входит информационно-содержательное, понятийно-терминологическое, методологическое и мировоззренческое обучение студентов. Объектами изучения являются содержание, основные понятия, термины, принципы и законы электродинамики.

Деятельностная компетенция включает в себя процессуальное обучение (умение производить расчетно-математические, электроизмерительные и электромонтажные действия) и общетехническое обучение. Результатом деятельностьной компетенции являются умения применять общетехнические и процессуальные знания. Объектами изучения этой компетенции являются решение стандартных ситуативных задач.

Результатом творческой компетенции являются умения применять нестандартные решения в проблемных ситуациях. Объектом являются нестандартные ситуативные задачи.

Эмоционально-ценностная компетентность представляет собой интегральные характеристики качества личностно-ориентированного обучения, в состав которой входит самообразовательное, мотивационное, целеполагающее обучения, они относятся исключительно к личности студента.

Анализ предварительных результатов исследования, показывает, что компетентностный подход к подготовке специалиста по сравнению с традиционным обучением более эффективен (повышается уровень квалификации будущего специалиста, а также сокращается ресурс времени на его подготовку).

Компетентностный подход на примере изучения классической электродинамики позволяет разработать технологию реализации поэтапного блочно-модульного изучения каждой темы электродинамики для создания предпосылок и условий конструирования эффективной педагогической технологии изучения всего раздела.

Структура курса физики, взаимосвязь между отдельными элементами учебного процесса (лекциями, практическими и лабораторными занятиями) оказывают существенное влияние на качество восприятия и усвоения студентами учебного материала. Наиболее оптимальной, на наш взгляд, является следующая схема проведения занятий: изучение теории на лекции, решение задач по рассмотренной теме на практическом занятии и выполнение соответствующей лабораторной работы. Временной интервал между различными видами занятий должен быть минимальным, при строгом выполнении установленной последовательности. Нами создана трехмерная модель взаимосвязи содержания и организации изучения курса «Электричество и магнетизм» [2].

Традиционное построение общего физического практикума, состоящего из набора лабораторных работ по различным разделам курса общей физики, имеет ряд существенных недостатков. Основным из них заключается в том, что в данном случае невозможно синхронизировать изучение материала на лекционных и практических занятиях с выполнением лабораторных работ.

Физический практикум наряду с лекционными занятиями является одной из основных форм учебных занятий. Однако нередко он рассматривается как некий второстепенный, не имеющий самостоятельной ценности элемент образовательного процесса, как иллюстрация, при помощи которой студентов убеждают поверить в правильность физических законов. Очевидно, что столь формализованный практикум не позволяет в процессе его выполнения выяснить причину противоречий между опытом и теорией, понять важность и плодотворность разрешения этих противоречий. Это приводит к формированию у студентов однобокого понимания научного метода познания электромагнитных явлений и процессов, не позволяет понять необходимость модельного «способа мышления». На лекциях же студентам преподносится теория, рассматривающая лишь те стороны электромагнитных явлений, которые эта теория считает самыми важными. Если знакомство студентов с реальным миром явлений ограничится только этими сторонами, то у них может создаться впечатление, что это и есть весь реальный мир, а не отдельные его стороны и модельные представления о нем.

Лабораторный практикум, понимаемый как иллюстрация лекционного курса, не может добавить реальных штрихов к изображаемой в теории электродинамической картины мира, у студентов легко утрачивается представление о том, каким образом создавалась эта картина и какие усилия потребовались для ее создания. Вследствие этого, студенты оказываются не готовы к анализу реальных ситуаций, предлагаемых им в задачах на практических занятиях. Они достаточно быстро обнаруживают, что лабораторная практика с ее многочисленными источниками ошибок зачастую находится в противоречии с соотношениями, разработанными в теории.

Чтобы добиться осознания студентами принципиальной важности введения модельных представлений, понимания их ограниченности, необходимо в центр внимания физического практикума поставить анализ причины различия экспериментальных результатов и выводов теории.

При выполнении физического практикума студент должен исследовать реальные явления и объекты, на модели которых распространяются законы электродинамики. При таком проведении практикума у студентов вырабатывается умение оценивать и располагать влияющие на результаты эксперимента факторы по степени их важности.

Оптимальным является построение практикума по цикловому принципу, когда выполнению конкретного цикла лабораторных работ предшествует чтение лекций, решение задач, проверка знаний в виде коллоквиума по соответствующей теме.

С целью реализации этой идеи на физико-техническом факультете Гродненского государственного университета имени Янки Купалы были приобретены измерительные стенды НТЦ-22.03 «Электричество и магнетизм» производства Республики Беларусь (г. Могилев). Разработан лабораторный практикум, который имеет свою специфику. Во-первых, он не является дополнением к лекционному курсу. По своим целям он рядоположен с лекционным курсом. В системе лабораторных заданий представлена специально разработанная программа обучения студентов основным экспериментальным умениям и необходимым для этого знаниям. Лабораторный практикум рассматривается нами как учебный курс, как учебное руководство для студентов, самостоятельно выполняющих экспериментальные задачи и задания в лаборатории. Программа этого курса разбита по содержанию на блоки, непосредственно связанные с лекционными блоками, где целенаправленно формируются те знания о деятельности, которые необходимы для решения конкретных экспериментальных задач, предлагаемых в лабораторном курсе.

Литература:

1. Попко, Н.М. Компетентностный подход изучения курса общей физики в университете / Н.М. Попко // Педагогическое образование в условиях трансформационных процессов: методология, теория, практика: материалы междунар. науч.-практ. конф., Минск, 15-16 декабря 2005 / БГПУ. – Минск, 2005. – С. 102-104.
2. Гачко, Г.А.. Модульная тэхналогія вывучэння агульнай фізікі / Г.А. Гачко, Н.М. Папко// Весці БДПУ – 2004. №2. Сер. 1. С. 89-91.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИIryna Afanasieska, Anastasiia Syniuk
(Kherson, Ukraine)**ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES:
CONVERSATIONAL FEEDBACK – EFFECTIVE ERROR CORRECTION**

Teaching languages is a challenging task in which the teacher should consider many variables that have significant effects on learning outcomes. One of the main dilemmas for teachers giving conversation groups is error correction. It's always tricky to know when and if to correct students and how to go about it. The danger of over-correcting is that students will lose motivation and you may even destroy the flow of the class or the activity by butting in and correcting every single mistake. The other extreme is to let the conversation flow and not to correct any mistakes. There are times when this is appropriate but most students do want to have some of their mistakes corrected as it gives them a basis for improvement.

One important point that is needed to be mentioned here is that errors are natural parts of acquisition. Learners might make mistakes at all stages and this happens no matter how able or perseverant the teacher is [2, p.87]. Therefore, it should be kept in mind that learners' making errors is an inevitable part of language learning. However, this does not tell us that errors can be ignored; instead it tells us that approaches toward error correction is supposed to consider this basic fact. After internalizing this, teachers have to focus on some other issues about error correction. That is to say, just spotting the error and correcting it directly will not help much. Firstly, teacher has to classify the error (grammar error, pronunciation error etc.). Secondly, s/he has to decide whether to handle it or not. Thirdly, teacher should decide when to correct the error (immediate-delayed). And finally, s/he should determine the appropriate technique to correct the error made [3].

So, the question is: When and how should you correct your students?

Every teacher will have different views on this and different ways of correcting their students and it's a case of finding out what both you and your students feel comfortable with. We would like to offer several ideas of how to go about it.

Ask the students how they want to be corrected. This sounds obvious but it can be easily overlooked. Talk to your students about error correction and to find out from them how they like to be corrected. Often students have clear ideas about how they would like you to correct them. With large groups you may have to go with the majority, but if you have a small group you can cater for individual needs.

One way to give students a choice on how much they want to be corrected in a particular class or activity is for them to make a traffic light to put on their desk. A strip of card with three circles (one red, one orange and one green) folded into a triangle with a bit of sellotape does the trick. Students point the circle towards you to indicate whether or not they want correction: Red = don't correct me at all (they may have had a rough day or be tired!) Orange = correct things which are really important or things I should know. Green = correct as much as you can, please.

Are you working on accuracy or fluency? Before you begin an activity, bear in mind whether you are concentrating on accuracy or fluency. For a class discussion for example, fluency would be appropriate. The important thing is that students are expressing themselves and thinking on their feet [1]. However if students have had time to prepare a role-play and are then going to perform it you may want to encourage accuracy. Be clear of the aims of the task and make sure students are aware of what you expect from them. Don't present an activity as a fluency task and then pick them up on every single mistake.

During the first portion of the lesson time gets devoted to the target language. The teacher presents the material and follows up with drills for the students. The drills make the level familiar and automatic. If the teacher leaves a mistake uncorrected here, then students could establish the wrong pattern. In the future, it will become more difficult to break the habit [3].

The teacher should follow controlled activities with the chance to practice the language in a semi-controlled manner. Mistakes might pop up with the new material, as well as with English studied from past lessons. The majority of mistakes with the target language should be covered because the teacher wants to reinforce the correct language pattern. As for other mistakes, the more frequent ones may also be addressed. Any errors that require a minimal detour from the target language and/or purpose of the lesson are okay for correction too.

The standard blueprint seems to be: (1) see if the learners can correct their own mistake; (2) invite other learners to try and correct it; and only if neither succeeds, (3) correct the mistake yourself, at which point you might want to write the corrected sentence on the board for reinforcement, and even drill it if necessary.

New teachers are particularly challenged by the "how" and "when" of error correction because effective correction of errors draws together a number of skills all at once. You need to be a linguist to recognize the language problem and to understand why a learner with a particular language background may have difficulty. You need a selection of techniques at hand to help you decide "how" you are going to correct in a certain situation. And finally, you need the empathy of a counselor to recognize the best time to apply the remedy.

During the first portion of the lesson the teacher should follow controlled activities with the chance to practice the language in a semi-controlled manner. Mistakes might pop up with the new material, as well as with English studied from past lessons. The majority of mistakes with the target language should be covered because the teacher wants to reinforce the correct language pattern.

The first step is learning whether to correct or not. A key to developing this skill is to understand the difference between 'errors' and 'mistakes'.

A mistake is a slip up: you know the correct thing to say, but by accident said the wrong thing. Often mistakes result in fun statements and students can get a kick out of them. If you identify that it was a simple mistake, let it go. If it is repeated too often, it has become an error. **Errors** are when the student does not know the correct form, term, or usage. Errors need to be corrected for students to develop their skills and to avoid developing bad habits [1].

Once an error has been identified, teachers need to consider the type of error and how best to deal with it.

On the spot can be dangerous to your students' confidence. Do so with caution and not too often, and choose an appropriate technique that doesn't slow down the pace too much. Be careful not to 'jump' on one student for making a mistake.

Don't make student's feel bad about their errors; they often don't know the correct thing to say. Don't want to embarrass students.

Don't forget the first port of call when correcting can be the students themselves. Students can often correct themselves when they realize they've made a mistake. Sometimes the mistake is simply a 'slip' and they are aware of the correct version. Give students a chance, and time, to correct themselves. Often by just raising your eyebrows or repeating the mistake students will know what you mean and back track to correct the error themselves. Some teachers create all sorts of hand signals to indicate the type of error. Pointing behind you is a classic to indicate to students that they should have used a past tense. If these work for you and your students, go ahead and create your own correction indicators.

Teacher's feedback techniques are the following: explicit correction (clearly indicating that the student's utterance was incorrect, the teacher provides the correct form), recast (without directly indicating that the student's utterance was incorrect, the teacher implicitly reformulates the student's error, or provides the correction), clarification request (by using phrases like "Excuse me?" or "I don't understand," the teacher indicates that the message has not been understood or that the student's utterance contained some kind of mistake and that a repetition or a reformulation is required), metalinguistic clues (without providing the correct form, the teacher poses questions or provides comments or information related to the formation of the student's utterance (for example, "Do we say it like that?" "That's not how you say it in English"), elicitation (the teacher directly elicits the correct form from the student by asking questions (e.g., "How do we say that in English?"), by pausing to allow the student to complete the teacher's utterance (e.g., "It's a...") or by asking students to reformulate the utterance (e.g., "Say that again.")). Elicitation questions differ from questions that are defined as metalinguistic clues in that they require more than a yes/no response), repetition (the teacher repeats the student's error and adjusts intonation to draw student's attention to it) [4, p.37].

Students can also correct one another. Peer correction often helps to create a positive class atmosphere as students realize you are not the only source of error correction and they can learn a lot from one another.

One way to focus on students' mistakes is to take 'time out' of an activity and look at mistakes as a group. When students are doing a speaking task in pairs or groups I often monitor the students and listen in on what they're saying. Students will get used to you hovering around them although if it's not your usual monitoring style they may wonder what you're up to at first! It is better when teacher makes a note of the mistakes that s/he hears; whether they are pronunciation, grammatical or lexical. Teacher collects a selection of their errors and then stops the activity. Then teacher writes a selection of the mistakes on the board and asks students to correct them. If students are working in pairs and you have a left over student, why not assign them the role of assistant teacher? They can have a notebook and pen and make notes of mistakes they hear. If they do their job well they could even run the correction slot with their mistakes instead of you. Usually most of the mistakes can be corrected by the students themselves [4, p.49].

Correcting mistakes the second they are made has the advantage that you don't have to bring the activity to a stop as is the case with a correction slot. Students often appreciate instant correction. Think about what type of activity it is before deciding whether or not it's appropriate to correct on the spot. You don't want to destroy the flow of the task by butting in. Students can also be responsible for on the spot correction if they are encouraged to pick up on each other's mistakes.

Teacher should always remind students that if they are always making new mistakes it's okay. New mistakes are usually a sign that they are exploring new uses of language or experimenting with new vocabulary but if they are always repeating the same mistakes it's not such a good sign! By noting their mistakes students have a record of their progress and can avoid repeating the same mistakes time and time again. It's a good idea to have a set space in their notebooks to write down their errors and the correct version [2, p.95].

Sometimes it's a good idea to have little tests based on the classic mistakes students make in class. It encourages students to look over their notes and try to learn from them.

Whichever way you go about correcting your students, try to keep the experience positive for the learner. Being corrected constantly can be a really de-motivating, as every language learner knows. As you are listening out for your students' errors, make sure you also listen out for really good uses of language and highlight these to the group too. In the case of language learning teacher really does believe the classic saying, 'you learn from your mistakes'.

Remember error correction is the most powerful tool for bringing up the best but motivation is also at risk, if the error correction rules are too stringent. The most important thing to focus in this context is the identification of dimensions, i.e. you're considering fluency or accuracy. The former is much involved in spoken concerns, while later in written. Identification of dimension clears a way to correct the errors that doesn't lessen the level of motivation in students. So prepare more and more written activities, if accuracy is the matter else spoken activities.

References:

1. Error Correction [Electronic resource] / Jo Budden. – October 20, 2010 – Available at: <http://www.teachingenglish.org.uk/language-assistant/teaching-tips/error-correction>
2. Jim Scrivener Learning Teaching (The Teacher Development Series).—Macmillan, 2005. —431 p.
3. Mistakes, Errors, and Correction[Electronic resource] / Chris Cotter. —Available at: <http://www.headsupenglish.com/index.php/esl-articles/feedback-and-correction/315-mistakes-errors-correction>
4. Scott Thornbury How to Teach Grammar.—Harlow:Longman, 1999.— 192 p.

**Арайлым Абраш
(Тараз, Казахстан)**

ОСОБЕННОСТИ КАЗАХСКОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА ДЕЛОВЫХ ВСТРЕЧ

Несомненно, с развитием международных отношений страна стремится к значимости на всемирной бизнес-арене, и деловой этикет Казахстана можно отнести скорее к Европейскому, нежели к Азиатскому. Участники деловых встреч неизменно одеты согласно западному стилю одежды. Приходить на совещание следует вовремя, но не стоит ожидать, что оно закончится к назначенному сроку. Переговоры ведутся не спеша. Прежде чем перейти к делу казахи будут уделять много внимания мелочам, как семья, которая должна быть уверена, что этим новым людям можно доверять, и они надежны. В Казахстане бизнес является длительным процессом, поэтому нужно иметь терпение в ожидании, пока отношения с партнерами по бизнесу станут прочными.

В настоящее время традиционные этикетные нормы, подчеркивающие главенство мужчины, все более заменяются европеизированными нормами этикета.

Одной из форм проявления уважительного, толерантного отношения у казахов были многочисленные ритуализированные знаки приветствий, особые для пола и возраста, выражения благодарности, благопожелания, почитания старших или ближних рода. В приветствиях ярче всего отражается смысл этикета – обозначение места общающихся в социальной иерархии, подтверждение социальной структуры общества.

Именно поэтому конкретные формы приветствий имеют много вариантов, в зависимости от того, кто кого приветствует. Возраст, пол, социальное положение, родственные связи, род занятий, степень знакомства будут иметь значение для приветствующих людей, и определять их поведение при встрече. При прощаниях важным моментом являются взаимные благопожелания и благословения старших.

Основная формула приветствия для мужчин – «Ассалаумагалейкум!» (от араб. «Мир Вам!»), с ответом «Уагалейкумассалам!» (от араб. «Тебе того же желаю!») – объединяет их со всеми народами, исповедующими ислам. Самая распространенная форма невербального приветствия – рукопожатие.

Главный принцип очередности приветствия, соблюдаемый и сегодня, – младший должен приветствовать старшего. Это касается и возраста, и социального статуса: служащий приветствует начальника, а ученик – преподавателя. Когда встречаются ровесники, коллеги, то здороваются одновременно. Традиционные правила соблюдаются при обращении и к незнакомому человеку.

Словесные формулировки казахских женских приветствий отличаются от мужских. Самое распространенное женское приветствие «Салем бердик!» («Поклон вам!»). Однако полного запрета на произнесение женщинами мужских приветствий сегодня нет. Женщины – казашки южных областей Казахстана приветствуют мужчин словами: «Ассалаумагалейкум!», но между собой их не используют. Вероятно, это инновация, связанная, с одной стороны, с все большей эмансипацией женщин, а с другой – с современной углублением религиозности казахского общества. Этикет приветствий женщин между собой может иметь несколько вариантов. Некоторые в качестве приветствия пожимают друг другу руки, а другие просто говорят «Как дела?».

Женщина и мужчина, как правило, здороваются вербально. Сегодня общее правило очередности приветствия («младший» приветствует «старшего») действует и при приветствии между

представителями разных полов: женщина любого возраста («младшая» в традиционной иерархии старшинства) здоровается первой с пожилым мужчиной или старшим родственником мужа.

Сверстники или люди, у которых небольшая разница в возрасте, говорят друг другу: «Калайсын?» («Как ты?») или «Жагдай калай?»

(«Как дела?»). Эти приветствия выражают различную степень близости здоровающихся сторон и разные типы общения. Традиционное приветствие имеет более торжественный официальный характер, в то время как неофициальные – «Калайсын?», «Калай жагдай?» – подразумевают близкие отношения между сверстниками. Одни и те же люди в разных обстоятельствах могут здороваться по-разному. Например, в ежедневных ситуациях ровесники используют: «Калайсын!», но если они долго не виделись, то употребляют: «Ассаламалейкум!» (ответ: «Уалейкумассалам!»), что подчеркивает радость встречи. Среди городской молодежи распространено неформальное приветствие «Салам!» («Салем!») – сокращение от традиционного приветствия «Ассаламалейкум». Но приветствие «Салам!» вовсе не означает, что молодой человек, здоровается в традиционной манере и настроен на соблюдение этикета. Наоборот, это еще более неформальное приветствие, чем «Калайсын!», и в ответ на него не говорят «Уалейкумассалам!», а отвечают тоже «Салам!». Приветствие «Салам!» – своеобразное приглашение и код к неформальному общению посредством городского молодежного сленга. При этом нужно уточнить, что если люди употребляют «Ассаламалейкум!» или «Калайсын!», то, возможно, разговор будет происходить на казахском языке, а если приветствие звучит как «Салам!», то разговор пойдет наверняка на русском.

В обычаях, связанных с гостеприимством, принцип толерантности проявлялся очень ярко. Хозяин должен был проявлять уважение к гостю, несмотря на самые тяжкие обиды («Если являются к тебе, прости, даже жертвуя хуном отца»; «Когда являются в твой дом, то, хотя бы ты имел претензию с дом, умалчивай о ней»).

По казахскому этикету у гостя запрещалось расспрашивать о цели визита в течение трех дней. Путнику необходимо было оказать в первую очередь необходимые услуги и почести. А если и задавались вопросы, то они носили общий характер и не относились непосредственно к гостю. Считалось также, что излишнее любопытство может представить хозяина как человека невежливого.

Терпение по отношению к гостю сохранилось и по сей день. На какое бы время не приехал гость, хозяева должны оказывать ему все почести, которые он заслуживает.

Казахи очень утонченно ведут бизнес. Как правило, они говорят обобщенно, а не линейно, в целях предоставления информации дипломатическим путем. В обсуждении они не любят прямых вопросов и тщательно зондируют информацию.

Казахский народ представляет собой коллективистскую культуру. В ходе длительного и своеобразного этногенеза у казахов сформировались следующие особенности национальной психологии под влиянием исторического, социально-политического и экономического развития: стойкость в достижении поставленных целей, выносливость, настойчивость, способность переносить большие трудности; умение быстро адаптироваться к постоянно изменяющимся условиям жизнедеятельности, чувство единой принадлежности, конформизм, сплочённость, негативное отношение к конфликтам, склонность к их разрешению с помощью «третейского судьи».

Казахская культура имеет ярко-выраженный низкоконкурентный характер. Казахи приписывают большую ценность сотрудничеству, компромиссам, гармонии, сохранению и развитию отношений, личным качествам человека.

В Казахстане бизнес является длительным процессом, поэтому нужно иметь терпение в ожидании, пока отношения с партнерами по бизнесу станут прочными. Казахи придают большое значение личным качествам и личным отношениям. Гостеприимство по-прежнему остается одной из важнейших ценностей казахского общества. При специальном приглашении гостя домой обычно говорят: «үйден шәй ішініз» («Испейте у нас чаю»). Чаепитие не так строго регламентируется этикетными правилами, как, например, торжественная трапеза, однако за чаепитием ярко проявляются такие основные принципы культуры общения казахов, как доброжелательность и толерантность.

«Принцип старшинства» во всех этих этикетных ситуациях (кроме, конечно, раздела военной добычи) соблюдается и в настоящее время. В любой ситуации молодые должны оказывать уважение к «старшему», внимание и готовность быть ему полезным.

При разговоре со «старшими» запрещается держать руки в карманах, жевать, курить и выпивать. При любых обстоятельствах такого человека слушают очень внимательно, даже когда его речь обременительна для молодого человека. Молодые люди в присутствии «старших» не смеют говорить громко, смеяться; на их вопросы следует отвечать скромно. На улице и в транспорте казахи уступают место старшему человеку. Старших не подвергают критике и им не противоречат, особенно в общественных местах. В семье в повседневной трапезе без хозяина дома не приступают к еде, а дети между собой слушаются старшего по возрасту ребенка.

В современном казахском обществе сословное «старшинство» перенесено на людей, занимающих видные должности, например, Президента РК, премьер-министра, депутата, акима (мэра) аула. О почтительном отношении к «старшему» и его роли в обществе говорит его место в пространстве (в центре помещения, впереди, выше, дальше от входа и т.п.). Им предлагают почетное место тор, они всегда сидят с левой стороны аксакалов (главы рода, старейшины).

На заседании все главные представители компании будут сидеть во главе стола, а остальные сотрудники будут размещаться в порядке убывания ранга. Во время собрания самый старший по должности начинает обсуждение, а затем, в порядке ранжирования, вводит в ход беседы свою команду.

К концу нынешнего столетия сформировалась более или менее устойчивая модель культуры общения у казахов. Её характерной чертой является сочетание элементов современной (урбанизированной, европейской) и традиционной (архаичной, восточной) культур.

Основные принципы традиционного казахского этикета, несмотря на его трансформацию, сохранились в современных нормах общения. Сохранился принцип почитания старших. Однако он видоизменился: уже нет разветвленной иерархии старшинства, которая наблюдалась в традиционном обществе.

Сохраняется принцип толерантности как имеющий общечеловеческую ценность. Он принимает менее формализованные формы, выражается не столько в конкретных этикетных нормах, сколько в самом духе, атмосфере общения. Наибольшим изменениям подвергся принцип тендерной дифференциации, что связано со все большим утверждением равноправия женщин.

В заключение нужно упомянуть о существовании большого интереса в современном казахском обществе к традиционному этикету и наметившейся тенденции к возрождению некоторых культурных норм. Это, несомненно, связано с подъемом национального самосознания казахов после обретения Казахстаном независимости и стремлением к изучению ими своей традиционной культуры.

Литература:

1. Льюис Р. Деловые культуры в международном бизнесе. М., 1996. С. 205
2. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. М., 2000. С. 60
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Т. Язык и культура. М., 1990
4. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. М.: Высшая школа, 1989
5. Культура общения у казахов: этикет приветствия и прощания // Этнографическое обозрение. 2007. № 6. С. 105-115.

Научный руководитель:

старший преподаватель Калымбетова Н.П.

**Каріна Азарх
(Київ, Україна)**

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Постановка проблеми. Останніми роками зростає особливий інтерес науковців до проблем дослідження російської мови як іноземної у вищих медичних закладах України та посилюється увага до розробки теоретичних основ методики викладання даної дисципліни. Це характеризується тим, що сучасна медицина залишається однією з найбільш розвинених галузей української науки, яка перебуває на етапі її становлення.

Базовою складовою вдосконалення навчання іноземних студентів є розробка концепції мовної освіти, бо саме мова є провідною передумовою становлення майбутніх фахівців у їхній професійній підготовці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження мовної компетентності студентів-іноземців стали об'єктом наукових шукань як зарубіжних (О. Корнілов, Р. Норвуд, Дж. Равен, П. Сорокін та ін.), так і вітчизняних науковців (О. Білик, Г. Воробйов, Р. Гришакова, І. Закір'янова, Т. Колодько, О. Першукова, В. Топалова, С. Шехавцова). Сучасні методики щодо основних механізмів оволодіння відповідною культурою під час вивчення іноземної мови були в полі зору дослідників (Є. Верещагін, В. Костомаров, В. Красних, Ю. Пассов, В. Сафонова, О. Селіванова, С. Тер-Мінасова, Г. Томахін, В. Фурманова, Д. Хаймз) та особливостей формування мовної особистості (Г. Богін, Є. Боринштейн, Н. Гальскова, Є. Голобородько, І. Зимня, І. Ігнатова, Ю. Караулов, О. Леонтович, М. Пентилюк) різнобічно висвітлюють досліджувану проблему. У наукових працях розглянуто теоретичні та практичні аспекти процесу формування мовних стереотипів, методологічного аспекту і входження іноземних студентів в український соціокультурний простір засобами російської мови як необхідної умови життя і навчання в Україні. Характерною особливістю сучасного стану в галузі викладання російської мови як іноземної (А. Л. Бердичевський, О. Д. Митрофанова, М. І. Пентилюк, Ю. Є. Прохоров, С. Г. Тер-Мінасова, Н. П. Тропіна) науковці доводять, що вивчення іноземної мови сприяє розвитку мовної особистості в процесі міжкультурного діалогу.

Актуальність даної проблеми зумовлено сучасними тенденціями в методиці викладання іноземних мов, необхідністю залучення іноземних студентів до українського соціокультурного простору засобами російської мови як іноземної та потребою у створенні особливої методичної системи, спрямованої на формування соціокультурної компетентності іноземних студентів під час навчання російської мови.

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні та створенні різних методик щодо викладання російської мови для іноземних студентів вищих медичних навчальних закладів, що відповідають комунікативним, когнітивним, культурологічним потребам майбутніх фахівців.

Виділити метод, який є найефективнішим, не можливо. У кожному з них можна знайти щось цінне. Методи відрізняються як характером організуючої діяльності викладача, так і способом організації пізнавальної діяльності студента. Тому для вибору найбільш ефективного у кожній конкретній ситуації методу слід враховувати ряд чинників: зміст знань, укладених в мовному матеріалі, контекст навчальної ситуації, особливості пізнавальної та мовленнєвої діяльності та особистісні характеристики педагога і студентів. Залежно від того, що виступає джерелом знання, виділяють методи словесні, наочні, практичні. Засобами реалізації словесного методу виступають бесіди, лекції; наочного – ілюстрації, таблиці, відеофільми, комп'ютерні презентації та ін; практичного – експерименти, ділові ігри і т.д. Кожен з цих методів має широкі можливості залучення уваги учнів. Активні методи передбачають участь учнів у навчальній діяльності нарівні з викладачем. Звернення до активних методів дозволяє утримувати увагу учнів на предмет вивчення протягом усього навчального часу. При використанні активних методів на занятті можливо створити таку навчальне середовище, де учень б задавався питаннями про свої досягнення, труднощі та успіхи, вибудовував разом з викладачем траєкторію власного розвитку. Активні методи навчання при їх вмілому використанні допомагають викладачеві російської мови як іноземної одночасно вирішити три взаємопов'язаних завдання:

1) підпорядкувати процес навчання впливу викладача;

2) забезпечити активну участь в навчальному процесі всіх студентів, як підготовлених, так і непідготовлених;

3) встановити безперервний контроль за процесом засвоєння навчального матеріалу.

В основі активних методів навчання лежить «діалогічне спілкування, в процесі якого розвиваються комунікативні здібності, вміння вирішувати проблеми колективно, розвивається мовлення учнів».

Методична система завдань у медичному університеті має охоплювати три цикли навчання: гуманітарний, фундаментальний, професійно-зорієнтований, що сприятиме збагаченню індивідуального словникового запасу, кращому засвоєнню й розумінню наукових термінів, якими мають оперувати майбутні фахівці професійної медичної галузі. Під час вивчення російської мови іноземні студенти повинні ознайомитися з основними лексичними поняттями, щоб чітко усвідомлювати взаємозв'язки між лексикою, граматику, стилістикою та орфографією.

Дидактичний матеріал необхідно добирати такий, який містив би зв'язні тексти різних стилів (художнього, наукового, офіційно-ділового), що мали б не тільки навчальну, а й виховну цінність і, крім того, відповідали б нормам літературного мовлення. Типологія завдань і вправ може складатися із:

а) *завдання на формування власне мовленнєвих навичок*, в основі якого контроль і вдосконалення мовлення; робота над мовленнєвими різновидами завдань; використання лінгвістичної та довідкової літератури;

б) *завдання на формування професійно зумовлених навичок*, зокрема, побудова власних висловлювань на фахову тематику; публічні виступи; моделювання професійно-мовленнєвих ситуацій; оформлення ділової фахової документації.

Кожне із завдань може складатися із вправ, що містять:

а) *фонетично-стилістичні завдання* – аналіз фонетичного оформлення текстів різних стилів, редагування речень;

б) *лексично-стилістичні* – дослідження стилістичного забарвлення мовних одиниць, знаходження відтінків у значенні багатозначних слів, синонімів, антонімів, омонімів; заміна однієї синонімічної одиниці іншою; конструювання текстів наукового та офіційно-ділового стилів; редагування текстів;

в) *граматично-стилістичні* – дослідження особливостей уживання окремих форм займенників; конструювання речень і текстів з різними формами дієслів; аналіз текстів наукового та офіційно-ділового стилів; редагування текстів; опрацювання різноманітних словників.

Для того, щоб студенти змогли самостійно знаходити найбільш вдалі способи вирішення поставлених перед ним завдань, вони повинні отримати необхідні наукові відомості про цей предмет і знати загальні способи вирішення подібних завдань. При цьому студентові пропонується система наукових понять, а не готові відомості про який-небудь предмет. Цей підхід допомагає активній стимуляції уваги студентів.

При вивченні російської мови як іноземної часто застосовуються такі технології: екскурсійний метод, програмоване навчання, ігрові технології, портфоліо, тандем-метод. Екскурсійний метод сприяє збагаченню словника за рахунок спеціальної та побутової лексики. Матеріал, засвоєний в ході екскурсій, стає джерелом для подальших навчальних досліджень. Ігрові технології при навчанні мови

як іноземної припускають використання в навчальному процесі мовних (лексичних, фонетичних, граматичних) та комунікативних (рольових, творчих) ігор.

Портфоліо використовується у вигляді «мовного портфеля», що представляє собою сукупність матеріалів, які демонструють результати навчальної діяльності з оволодіння російською мовою. Одним з перспективних сучасних методів є тандем-метод. Він передбачає автономне вивчення мови тандемом – двома партнерами з різними рідними мовами. В результаті регулярного спілкування по Інтернету і в реальності навчаються знайомляться з культурою країни досліджуваної мови, з особистістю партнера, отримують інформацію про медичну галузь. У процесі такого спілкування партнери засвоюють мову одного.

Основними видами завдань на практичних заняттях мають бути і творчі роботи, що сприятимуть виробленню в студентів практичних умінь та навичок, потрібних для продукування зв'язних висловлювань на професійну тематику: опрацювання основної та додаткової лінгвістичної літератури з вивченої теми; підготовка усних і письмових відповідей на запитання, що стосуються теоретичного фахового матеріалу; вправи аналітичного й конструктивного характеру з використанням різних типів словників; складання різних видів ділових паперів (за зразками); написання анотацій на основі опрацьованої літератури; виступи з повідомленнями; обговорення та коментарі до виступів тощо.

Ставлення студента вищого медичного навчального закладу до вивчення російської мови свідчить про його культурний рівень. Мова втілює у собі духовні скарби народу. Тому міжкультурологічний чинник надзвичайно важливий у процесі формування професійно зумовленого мовлення іноземних студентів медичних університетів України, що істотно впливає на становлення особистості майбутнього спеціаліста. Тож під час викладання гуманітарного циклу необхідно використовувати дидактичний матеріал міжкультурологічного характеру і необхідна розробка спеціальної стратегії поведінки та навчання «розуміння чужого» (А. Л. Бердичевський). Основна мета міжкультурного навчання спрямована на прищеплення здатності студентів до сприйняття нерідної культури. Комунікативна компетенція набуває характеристик міжкультурної, що формується на рівні мислення, почуттів та поведінки. Як зауважує О.М. Осіянова, що результатом вивчення іноземної мови має бути активна і вільна особистість, здатна і готова до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні [7]

Другий цикл навчання (фундаментальний) має бути спрямований на засвоєння студентами медичної термінологічної лексики та формування вмінь будувати професійно зумовлені висловлювання. Професійне мовлення студентів-медиків потрібно збагачувати й розвивати на заняттях зі спеціальних дисциплін через оволодіння відповідно до фаху системою термінів російської мови, шліфуючи культуру мовного спілкування за творчими інтересами та потребами. Саме такий підхід дасть змогу студентам засвоїти основні правила оформлення найважливіших документів, зокрема фахового призначення; навчитися використовувати усну та писемну форми ділового мовлення, добирати спеціальні медичні терміни для оформлення документації, правильно користуватися властивими діловому стилю пасивними конструкціями, додержуватися норм літературної мови, логічно формулювати думки, не допускати калькування та змішування мов.

Майбутнім фахівцям російська мова потрібна не як сукупність правил, а як система світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві. З огляду на це доцільним буде вивчення тем, які дадуть можливість викладачам фахових предметів опрацьовувати терміни не лише професійно-зорієнтованих дисциплін, а й фундаментальних. Завданнями цього типу можуть бути:

1) до поданого тексту скласти фаховий словник; кілька термінів увести в речення;

2) дати відповіді на запитання, правильно вживаючи медичні терміни;

3) переказати поданий текст російською мовою. Ці вправи допоможуть іноземним студентам сприймати лекції з основних дисциплін, що в свою чергу забезпечить підготовку до практичної роботи та подальшого навчання.

Щоб вільно володіти усним і писемним професійним мовленням, іноземні студенти-медики повинні мати в активі широкий запас фахової термінології. Виробленню мовного чуття сприятимуть саме переклади. Пропонуючи завдання на переклад, слід спонукати студентів вдумливо аналізувати науковий текст, добирати такі виражальні засоби, які б якнайточніше передавали його зміст російською мовою. Крім того, варто рекомендувати студентам вести індивідуальний словник, куди студенти записуватимуть незнайомі терміни і словосполучення, які необхідно знати напам'ять.

Отже, формування професійного мовлення студентів вищого медичного навчального закладу – вимога державного значення, що залежить не тільки від суті засвоєних студентами понять, термінів і правил, а й від вдалого добору дидактичного матеріалу, що сприяв би опануванню фахової медичної лексики, вільному продукуванню висловлювань на професійну тематику. Від того, наскільки вільно зможуть користуватися своїми професійно-мовленнєвими вміннями й навичками іноземні студенти, залежить їхня активність у виробничому та суспільному житті країни. Щоб засвоєні теоретичні відомості набули практичного значення, потрібне постійне тренування в застосуванні знань у мовленнєвій діяльності. Мовна освіта має бути самодостатнім складником фахової підготовки майбутніх спеціалістів і впливати на соціальне становище та суспільний престиж набутої професії.

Отже, активізація уваги при викладанні російської мови як іноземної може бути досягнута завдяки сучасним методам навчання.

Література:

1. Вагнер В. Методика преподавания русского языка англоговорящим и франкоговорящим. Учеб. пособие для вузов. – М. Гуманит. издат. центр ВПВПОС, 2001.
2. Гальперин П.Я. Язык, мышление и методика преподавания иностранного языка // Актуальные вопросы преподавания русского языка и литературы: Тезисы докладов выступлений / Международная конференция преподавателей русского языка и литературы. – М., 1969. – С. 101-102.
3. Зимняя И. Л. Условия формирования навыка говорения на иностранном языке и критерии его отработанности // Общая методика обучения иностранным языкам. – М., 1991. – С. 210-211.
4. Осиянова О.М. Языковая личность 21 века: проблемы и перспективы / О.М.Осиянова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2002. – №6. – С. 191-193.
5. Ушакова Н. И. Многоаспектность обучения русскому языку студентов факультета иностранных языков / Бей Л. Б., Ильина Л. Э., Ушакова Н. И. // Викладання мов у вузі на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – Х. : Константа, 1999. – Вип. 3. – С. 19–27.

Ж. Алтаева
(Тараз, Казахстан)

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА КАЗАХОВ

В казахском обществе независимо от того, кто правил им и в какой улус или жуз оно входило, как отмечали исследователи, господствовало Царство слова и Царство закона. Красноречие, основанное на богатом словарном составе, было наиболее распространенным массовым явлением в казахском обществе и считалось достоянием кочевника. Оно было и обычным инструментом общения, и средством защиты интересов на разных уровнях – от внутривидовых до межвидовых отношений. Важнейшие нормативы жизни и государства, властные распоряжения и акты излагались в краткой и выразительной формах, удобных для запоминания. Особое, во многом уникальное место в общей истории судебного ораторского искусства принадлежит устному красноречию биев (судей-посредников) Казахстана XVII–XIX веков. Судебные функции в Казахстане в данный период осуществлялись ханами, султанами и биями. Причем бии были не только судьями-посредниками при решении тяжб, знатоками адата (обычного права) и шариата (мусульманского права), но и очень часто выступали как политики, дипломаты, военачальники. Сердцевиной суда биев часто становилось выступление самого бия или же судебный словесный поединок между двумя биями. Великая Степь Казахии хранит в исторической памяти имена многих биев, прославившихся в разное время как судьи и трибуны своими победами и подвигами на состязательных судебных и политических процессах и на арене защиты интересов рода и отечества. С именами трех выдающихся биев: Толе би, Казыбек би и Айтеке би связана целая эпоха – полоса в Казахской степи и не только в обычно – правовой области. Они были всеказахскими государственными и судебными деятелями и авторитетами. За Толе би закрепились слова, сказанные им о себе своим детям: «Мен болсам халық үшін жүрген адаммын» – «Моя жизнь всецело посвящена народу». Айтеке би так обобщил свою жизнь: « Әмірім өзгенікі, өлім ғана өзімдікі» – « Моя жизнь принадлежит народу, а мне принадлежит только моя смерть». Эти слова выражают идейную установку не одиночек, они представляют фундаментальный принцип идеологии власти биев в период утверждения Степной демократии и законности в ее древней форме. Отличительными особенностями ораторского искусства биев должны быть названы не только устная форма проведения суда, предполагающая речь-импровизацию, но и философичность, и аллегоричность судебных речей биев, имевших краткую и поэтическую форму, обусловленную восточной традицией словесного искусства.

Судебные решения Казыбек би, отличаясь справедливостью, афористичностью, превратились в пословицы и поговорки. В устном народном творчестве сохранилось немало ораторских изречений, определяемых емкой формулой: "Это сказано звонкогласым Казыбеком".

В устной традиции не раз подчеркивалось, что Айтеке с детства отличался удивительной находчивостью и красноречием, поражавшими своих сородичей. Уже в двадцатилетнем возрасте Айтеке становится известным бием, по-настоящему народным судьей-посредником. В народной памяти запомнились и простота его речей и их подлинный гуманизм. По мнению самого бия, судья должен быть всегда на высоком нравственном уровне, тогда он оставит в душах современников и потомков яркий след своими решениями.

Роль и место казахского бия – судьи в «древней форме» отразились в кратких, выразительных и в то же время емких по содержанию формулах – выражениях: «У достойного бия – добрый мир в его сообществе», «Храбрый воин не даст врагам топтать свою землю, а бий не даст распространиться конфликтам в народе» [2, с. 35]

Суд в «древней форме» был правосудием и народным судом одновременно. Общеэтнические интересы ставились выше, чем просто нормы обычного права. «Законы обычаев – не законы, а законами являются те из них, которые выражают общие интересы». Истина и справедливость, стремление к их постижению были фундаментальными основами судопроизводства и выносимых

судебных решений биев, основанных на нормах казахского права: «В красноречии важна выразительность, но ценнее – истина».

Исследователи богатого устного народного творчества казахов сходятся в том, что понятия «бий» и «оратор» на территории Великой степи казахов являются синонимами. Под бием понимали оратора, а оратор становился бием. Причем судебное «ораторство» у казахов было не столько красноречием вообще, сколько имело доказательную силу и несло содержательно-смысловую нагрузку», – отметил К.Алимжан

XV – XIX вв. – время особенного расцвета казахской литературы – известно как эпоха жырау.

В период формирования казахской народности и казахского ханства широкое распространение среди народа получило творчество поэтов – жырау, являющимися настоящими художниками слова. Жырау – наиболее древний тип поэта в казахской поэзии. Само слово «жырау» происходит от слова «жыр» – стихотворение, песнь, это прежде всего творец. В условиях кочевой жизни жырау исполняли множество общественных функций. Многие жырау, были не только поэтами, но и вождями племен, батырами, предводителями.

Казахские жырау сохранили и продолжали литературные традиции, созданные еще певцом Коркутом, Юсуфом Баласагуни в «Благодатном знании», Ахмедом Яссави в «Книге изречений», Хорезми в «Книге любви» и др.

Жырау часто выступал перед народом, воздействуя на них силой своего поэтического слова. Излюбленный жанр жырау – толгау, т.е. стихотворение – размышление. Толгау – раздумья – это обычно назидания, афоризмы. Жырау затрагивал важные общественные проблемы, выступал по вопросам морали.

К 12-14вв. относится творчество таких жырау, Асан – Кайгы, Казтуган, Допамбет, Шалкииз, Актамберды, Бухар – жырау. В их творчестве находят отражение исторические события периода становления Казахского ханства и казахского народа.

Асан Кайгы (Асан Печальный) стал легендарным народным героем, был большим мыслителем своего времени. Он мечтал о счастливом завтрашнем дне казахского народа. Жырау полагал, что на Земле, в каком – то ее уголке, существует блаженное место, где нет гнета и бедствий, холода и голода, людям живется хорошо, зовется эта земля «Жер – Уюк». Объездив на быстрой верблюдице Жель – мая все казахские степи, горы и долины, Асан нигде не нашел счастливой обетованной страны. Смысл жизни – стремление к достижению всеобщего благоденствия, согласия и гармонии между людьми. Каждый человек должен заботиться о своем совершенствовании. Гордость и алчность – виновники зла. Скромность, правдивость, умеренность, самообладание – это положительные качества человека. Чудодейственные слова выражают самые сокровенные думы человека. Асан Кайгы считал, что Жер – Уюк должен стать местом счастья и равноправия людей. И независимо от условий жизни человек должен быть искренним и честным, боясь как огня «ложных показаний», «дурного слова», потому что именно с ним связано «зло» на земле.

В действительности эта легенда отражала историческую ситуацию середины 15в., когда усилились феодальные междоусобицы после распада Алтын Орда и Ак Орда. Поэтому он вошел в народную память как неутомимый искатель счастливой земли, выразитель чаяний людей. Отсюда и прозвище «печальный», связанное с его мироощущением и с личной жизнью жырау.

Одним из наиболее известных и почитаемых среди казахов жырау был Казтуган Суюншиулы. Он родился в низовьях Едилы в 20-х годах XVв. В семье бия Ногайского улуса. Его песни – образец кочевнической поэзии, наполненной особым отношением к природе. Казтуган, будучи одним из известных ногайских военачальников, воспевал воинские подвиги, выступал за объединение степных племен под властью казахских ханов. Творчество Казтугана питалось древней поэзией казахов – кочевников. Любовь к Родине, к родной земле, где жили деды и отцы, к родимому краю, где увидел свет и вырос, – основа его философско – поэтических размышлений – толгау. Творчество Казтугана раскрывает духовный мир цельного и чистого душой кочевника, живущего в тесном единении с природой. Восхищают богатство и щедрость фантазии поэта.

Казтуган – жырау – один из первых создателей самобытной казахской поэзии. До нас дошла лишь небольшая часть поэтического наследия Казтугана, где отражены его отдельные этико – педагогические идеи.

Произведения Шалкииз – жырау отличались глубоким эмоциональным воздействием, остротой и мелодичностью, лаконичностью, красотой и мелодичностью. В его творчестве нашли отражения философия жизни простого средневекового кочевника, его понятия о морали и этике. Он считал, что в мире нет ничего вечного и постоянного. По утверждению жырау, человеческие качества кроются не в происхождении, не в положении, которое человек занимает в обществе, а в нем самом, в его личностных качествах.

Шалкииз Тиленшиулы анализирует целое учение о "достойном" (жаксы) и "недостойном" (жаман). Эти две философско-этические категории характеризуются как принципиально несовместимые.

Хорошие люди – гора, куда не взлетает сова.

Умрут – но хорошие остаются их слова.

А людям плохим – так я думать привык –

Самим же во вред их болтливый язык.

Пронырливость лисья – плохая игра.

Не может она довести до добра.

Шалкииз-жырау описывает современную ему жизнь, преломляя ее через призму своих идеалов и чаяний. Справедливость – это достоинство, и поэтому общество должно быть построено на этом принципе. Ценность поэтического наследия Шалкииза – в отражении реалий казахского государства того времени, но не менее ценна и его личная оценка событий своей богатой жизни.

Героическая поэзия средневековых жырау отражала борьбу за независимость против иноземных захватчиков, обогащая содержание толгау конкретными фактами богатой национальной истории. Шалкииз Тиленшиулы как жырау среднетюркской эпохи создал яркие портреты реальных исторических героев – казахского института батыров, политических деятелей.

Следует отметить, что именно они, жырау, поэты – батыры, поэты – импровизаторы, являлись носителями идеологии Независимости и Свободы, Героизма и Патриотизма, духовными пастырями нации, ваятелями степной морали и права.

Литература:

1. Адамбаев Б. Понятие «шешен-оратор» вошло в словарный состав.
2. Ахмеджанова Г. Социальное и правовое положение биев в общественно – политическом строе казахов. Фемида, 2008, № 9, с.35.
3. Кохтев Н.Н., Розенталь Д.Э. Искусство публичного выступления. М., 1988.
4. Руднев В.Н. Риторика. Курс лекций. М., 2010.
5. Руднев В.Н. Русский язык и культура речи. Учебн. пос. М., 2011

Научный руководитель:
старший преподаватель Калымбетова Н.П.

Євгеній Баїкін
(Київ, Україна)

СЛОВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ

Постановка проблеми. Українська мова має дуже давню й дуже непросту історію. Склавшись у надрах культури Київської Русі, вона пододала нелегкий шлях розвитку й боротьби за існування і стала тим консолідуючим чинником, який сприяв об'єднанню української нації і здобуття незалежності.

Мова – динамічна система, для якої здатність розвиватися є природним способом її соціального існування. У сфері лексикографії ці процеси особливо інтенсивні. Словники – масовий жанр лінгвістичної літератури – посідають чільне місце у нормалізаційних процесах, опосередковано відображаючи загальний рівень культури соціуму. Словники виходять за межі власне мовознавчого або іншого вузькофахового призначення. Їм належить важлива роль у розвитку національної духовної культури як цінним джерелам інформації і засобам підвищення комунікативної культури носіїв мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми історії української лексикографії на різних етапах її розвитку репрезентують дослідження вчених Б. Грінченка [2], А. Москаленка [4], П. Горещького [1], В. Дубічинського [3], колективна монографія Т. Панько, І. Кочан і Г. Мацюк [5] тощо та видання енциклопедичного [6] й бібліографічного характеру [7]. Питання історії та теорії лексикографії досліджували (М. М. Пилинський, П. Й. Горещький, Л. С. Паламарчук, В. В. Німчук, Г. П. Мацюк, Н. О. Данилюк, Л. М. Полюга, О. О. Тараненко, Т. Ю. Кульчицька, В. Ф. Старко та ін.). Проте й досі праці з історії лексикознавства залишаються в полі зору науковців.

Актуальність наукової розвідки зумовлена необхідністю систематизації наукових даних про лексикографічні праці такого характеру: словники української мови від давнини до сучасності, їх укладення, систематизація та функціональність, що представляють одну з найцікавіших проблем лінгвістики.

Мета статті – дослідити історію розвитку, становлення українських словників від самої давнини до сучасності. Відслідкувати взаємозв'язок розвитку мови та лексикографії – словникової справи. Досягнення поставленої мети передбачає виконання завдань:

- установити джерельну базу словників і охарактеризувати її лексикону;
- з'ясувати роль словників у процесі формування та становлення української літературної мови;
- виявити специфічні риси словників з огляду на їх різновид та спосіб подачі матеріалу.

Предмет дослідження – опубліковані словники, що містять українську лексику.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі лексикографічних праць зазначеного періоду. До наукового обігу вводяться лексикографічні праці, які дотепер ще не були предметом спеціального вивчення. Уперше детально аналізується лексичний склад словників від давнини до сучасності. Аналізуються також граматична розробка, правопис, ілюстративний матеріал кожного словника.

Методи дослідження. Аналіз історичних та літературних джерел.

Першим словником живої української мови можемо вважати «Лексись сирѣчь реченія, въкратѣць събранны, и из словенскаго языка на простый рускій діалектъ истолкованы» 1596-го року

видання, Лавріна Зизанія – це невеликий словничок на 34 листочки, в якому церковнослов'янські слова були пояснені живою українською мовою. У 1627 році в Києві вийшов словник «Лексиконъ словено-росскій и ймень толкованіє» відомого києво-печерського архітепографа Памви Беринди. Це вже поважний словник на 475 шпальт, але з тим самим завданням: пояснення церковнослов'янських слів та різних власних імен українською мовою. У передмові до словника Беринда повідомляє про великі перешкоди від впливових осіб, що були проти вживання простої мови. Словник Беринди мав поважне практичне значення на всіх православних землях й у 1653 році вийшов у Кутейні другим виданням, а в Румунії був перекладений на румунську мову. Але це були словники, які пояснювали церковнослов'янські слова. Нарешті, в другій половині XVII ст. складений був і словник простої української мови, в якому слова пояснювались церковнослов'янською мовою; це була «Синоніма славеноросская». Рукопис Києво-Печерської лаври на 185 аркушів, твір якогось її вченого монаха. На жаль, словник цей, свого часу не був виданий.

Першим словником сучасної української мови вважається словничок, доданий І.П. Котляревським до його поеми «Енеїда», І.П. Котляревський є зачинателем не тільки нової української літератури, а й нової української лексикографії. Коли розпочалося з «Енеїдою» Котляревського нове українське письменство, розпочалися й окремі українсько-російські словники, звичайно при певних українських творах, на кінці яких давалися пояснення українських слів. Але це були словники короткі, пристосовані до даної книжки. Ця доба збирання словникового матеріалу закінчилася невеликим самостійним словником «Собраніє словъ малороссійскаго нарѣчія», Москва, 1823 року, Івана Войцеховича, в якому на 42 с. подано вяснення понад тисячі слів.

Протягом XIX і на початку XX ст. було видано чимало словників, переважно українсько-російських та російсько-українських. Всі вони, звичайно, вже застарілі й тепер цікаві для нас переважно як історичні пам'ятки. Серед словників дореволюційної доби треба виділити «Словарь української мови», упорядкований Б.Д. Грінченком. Словник Бориса Грінченка в чотирьох томах був виданий у Києві в 1907-1909 рр., а потім перевидався (останнє видання 1958 р.). Словник містить понад 70 тис. слів української літературної і народної мови XIX ст., перекладених або витлумачених російською мовою. Свого часу він був відзначений премією Російської Академії наук. Нині словник Б. Грінченка має велике наукове значення, хоч пояснення багатьох слів, особливо суспільно-політичної сфери, є для нас неприйнятливими. Справжній розквіт української лексикографії розпочався після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Було створено десятки словників різного типу. Практичне значення серед давніших словників і в наш час зберігають насамперед «Російсько-український словник» 1948 р. (останнє видання 1961р.) за редакцією М.Я. Калиновича і кілька останніх видань «Орфографічного словника» І.М. Кириченка.

Користування словниками різних типів не тільки підвищує грамотність і знання мови, а й поглиблює кругозір людини, підвищує її загальний рівень культури. Словники розширюють світогляд людей. У них представлено знання, якими володіє людство у певну епоху, з різних галузей науки, техніки, мистецтва. Словники відіграють значну роль у нормалізації мови, поширенні мовних норм, у піднесенні мовної культури. Вони служать довідниками про правильну вимову і написання слів, про значення, етимологію слів та ін.

У 1904-1907 роках був виданий відомий словник Грінченка. Словник складався 46 років (1861–1907) і мав великий вплив на усталення української літературної мови й літературного правопису. «Словарь української мови» налічує близько 68 000 слів. У кінці четвертого тому окремим додатком наводяться «Крестные имена людей». «Словарь української мови» є найповнішим і лексикографічно найдосконалішим українським словником до початку 20 століття. Б. Грінченка використав праці багатьох кореспондентів журналу «Киевская старина», зібрав матеріали з творів художньої літератури і фольклорних джерел, частково послуговувався словниками подібного типу, додав значний власний матеріал (діалектні і фольклорні записи).

Однією з визначних праць української лексикографії є шеститомний «Українсько-російський словник», укладений колективом співробітників Інституту мовознавства імені О. О. Потебні і виданий у 1953-1963 рр. Цей словник є широким зібранням лексичних та фразеологічних скарбів сучасної української літературної мови. Опубліковані російсько-українські словники, які представляють термінологію багатьох галузей знань: гірничий, хімічний, фізичний, математичний, технічний, ветеринарний, сільськогосподарський, геологічний та ін. Навіть короткий огляд сучасних перекладних словників, створених українськими лексикографами, свідчить про значну інформативність цих видань, їх важливе практичне значення.

Висновки. Історія становлення словників української мови довга та складна. Беручи свій поштовх ще в XVI столітті, вона змогла розвинути себе. Сучасні словники багатоманітні та глибоко інформаційні. Вони мають велике практичне значення, а також по мірі їх розвитку можна відслідкувати основні етапи становлення літературної української мови.

Література:

1. Горецький П. Історія української лексикографії / П. Горецький. – К. : Вид.-во АН УРСР, 1963. – 241 с.
2. Грінченко Б. Огляд української лексикографії / Б. Грінченко. – Львів: [б. в.], [1904]. – 30 с.
3. Дубічинський В. В. Українська лексикографія : історія, сучасність та комп'ютерні технології : навч. посіб. / В. В. Дубічинський – Х. : НТУ «ХПІ», 2004. – 203 с.
4. Москаленко А. Нарис історії української лексикографії / А. Москаленко. – К.: Рад. шк. 1961. – 162 с.

5. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
 6. Тараненко О. О. Українська лексикографія 1917 – поч. ХХІ ст. // Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енци. ім. М. П. Бажана», 2004. – С. 300–304.
6. Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциду : документи і матеріали / [упоряд. Л. Масенко та ін.]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент Науменко Людмила Олексіївна.

**Галина Бойко
(Львів, Україна)**

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Діяльність вчителя – праця творча, яка майже не піддається точним вимірам. У ній дуже значущою є роль суб'єктивного фактора. Епіцентром в її структурі є взаємодія з дитиною у навчально-виховному процесі.

В умовах модернізації системи освіти на засадах особистісно орієнтованої парадигми важливого значення набуває розуміння розуміння вчителем того, що наслідки педагогічної праці безпосередньо залежать від рівня його майстерності.[9]

Учитель в школі: це координатор і консультант, тобто особа, яка, навчаючи учнів учитися, скеровує їх у русло самостійної роботи, створює для цієї роботи умови, координує її і дозволяє учням побачити свої досягнення.

Такі вимоги перед учителем і учнями ставить саме життя, оскільки для майбутніх представників суспільства важливо навчитися формувати і задовільняти свої потреби в освіті та кар'єрі, розвивати свої таланти, планувати свою діяльність, самостійно розв'язувати завдання, досягати цілей, бути конкурентноздатними, стаючи гідним представником своєї громади.[3]

Актуальним для нашого сьогодення є впровадження відповідних європейських стандартів у навчанні іноземних мов в Україні. Шлях до розв'язання пов'язаних із цим процесом завдань лежить через гуманізацію освіти, особистісно орієнтований підхід у навчанні і створення умов для розвитку навичок ведення успішних міжкультурних діалогів.

Передумовою успішної реалізації освітньої функції навчання майбутніх учителів іноземних мов є формування їхньої лінгвосоціокультурної компетенції.[6]

Більше того, ознайомлення з побутом, культурою та історією народу носія мови підвищує розуміння важливості опанування виучуваної мови й пов'язану з цим активність навчальної роботи школярів.

Комунікативний метод, зокрема його соціокультурний аспект, забезпечує: практичну мовленнєву, комунікативну спрямованість навчання іноземної мови, чиїм завданням є найбільш успішна підготовка учнів до майбутнього спілкування. Це йдеться насамперед про:

- створення умов для зацікавленої активної навчальної діяльності школярів;
- використання можливостей рольових ігор: комунікативної діяльності, програвання соціальних ролей, реалізації вербальних і невербальних засобів спілкування. Усе це підвищує мотивацію учнів, викликає в них потребу в спілкуванні, інтерес до нього;
- створення на заняттях з іноземної мови соціокультурних умов, наближених до автентичних у країні виучуваної мови, що дає змогу успішно готувати учнів до іншомовного усного й письмового спілкування із представниками цієї країни, формувати в них комунікативну(і соціокультурну також) компетентність;
- можливість поширення принципів комунікативного методу на навчання іншомовного аудіювання, читання, письма.

Комунікативно побудовані заняття можуть не відповідати і віковим психічним якимсь певної категорії учнів. Відповідно, готуючись до такого заняття, слід це враховувати. [2]

Учні молодшого віку ще не вміють вести діалог, формулювати думку, недостатньо готові до планування мовлення й контролю за ним. Тому навчання іноземної мови необхідно здійснювати відповідно до їхнього рівня розвитку.

Важливе місце у формуванні пізнавальних мотивів, педагогічного мислення в майбутніх вчителів початкової школи в контексті диференційованого підходу посідають інтерактивні методи навчання.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, що сприяє формуванню дидактичних знань і вмінь студентів, виробленню цінностей, розвитку мотиваційної сфери майбутніх вчителів.[1]

Використання інтерактивних технологій допомагають певною мірою здолати труднощі та успішно виконати завдання, що об'єктивно постають перед сучасною школою на шляху її реформування. Саме за допомогою сучасних методів, форм і засобів навчання, збалансоване використання яких у комплексі з традиційними ефективними допоможе досягти визначених освітніх цілей.

Особливим є вплив новітніх інформаційних технологій (зокрема комп'ютерних) в навчально-виховному процесі на розвиток мотиваційної сфери майбутніх вчителів початкової школи. Формування пізнавального інтересу має певні закономірності та стадії перебігу. Одна з них полягає в тому, що становлення пізнавального інтересу відбувається паралельно з вирішенням навчально-пізнавальних завдань. У нашому випадку процес розвитку пізнавального інтересу підпорядковується тим завданням, які повинен виконувати викладач з метою формування професійної компетенції майбутніх учителів початкових класів. [1]

Функції системи професійної підготовки інтерактивна, організуюча, освітня – спрямовані на забезпечення цілості педагогічного процесу. Результатом такої підготовки у ВНЗ є готовність до здійснення педагогічної діяльності з урахуванням компетентнісно орієнтованого підходу.

Варто наголосити і на індивідуалізації навчання. Стосовно вивчення іноземної мови в початковій школі, то маємо зазначити на вибір певної методики. На навчання іноземної мови в початковій школі повинна впливати передусім мотивація, базові знання (у випадку з шестирічними учнями можна говорити про готовність навчання у школі); здібності, особливості навчального матеріалу і його структури.[4]

Мотивація – важливий компонент не лише навчання, а й будь-якої людської діяльності. Без належної мотивації не працюватиме жодна педагогічна технологія, тому її упровадження потребує високої обопільної зацікавленості. [1]

Оновлення змісту освіти є визначальним складником реформування освіти в Україні і передбачає приведення його у відповідність до сучасних потреб особи і суспільства.

Сучасний учитель іноземної мови повинен володіти професійними знаннями:

- основних положень загальнодержавної політики в галузі шкільної освіти, у тому числі з навчання іноземних мов;
- системи мови та основних лінгвістичних і лінгводидактичних категорій, механізм мовлення, а також історії, культури, сучасних проблем країни, мова якої вивчається, – усім тим, що охоплює поняття комунікативної компетенції, основними компонентами якої є мовна (лінгвістична), мовленнєва та соціокультурна компетенції;
- основних закономірностей процесу навчання іноземної мови, а також змісту і особливостей усіх компонентів цього процесу: цілей, методів, засобів тощо;
- психологічних особливостей учня, сфер його інтересів і схильностей, закономірностей оволодіння іноземною мовою в умовах школи, у тому числі різноманітних умов, які існують на сьогодні;
- змісту програми з навчання іноземних мов та інших директивних документів;
- основних положень дитактико-методичної концепції, на якій побудований зміст підручника, що він використовує у практиці власної педагогічної діяльності;
- основних вимог, які визначає суспільство до особистості сучасного вчителя, у тому числі рівня його професійної майстерності. [7]

Учні шестирічного віку потребують особливих підходів до організації навчально-виховного процесу.

З точки зору О.Я. Савченко, для шестирічних учнів, дидактична мета уроку полягає у підготовці їх до системного навчання в наступних класах. Урок для цієї вікової групи має певної особливості, які найвиразніше виявляються в способах організації навчальної діяльності і в структурі, та характеризується, зокрема, широким використанням ігрових форм навчання; скороченою тривалістю уроків (до 35хв); проведенням динамічних пауз, відсутністю домашніх завдань; розгорнутим повторенням; іншими способами оцінювання результатів навчальної діяльності. Разом із тим навчання повинно задовольняти актуальні потреби дитини, насамперед потребу особистісного контакту з учителем на уроці, прагнення дістати схвалення, підтримку своїх дій. [8]

Оволодіння іноземною мовою як способом спілкування передбачає формування таких умінь, які дозволили б учням будувати свої висловлювання відповідно до комунікативної мети, зумовленої умовами спілкування та правилами мовної поведінки.

Формування у студентів готовності до професійної діяльності вчителя іноземної мови передбачає виконання комплексу навчальних заходів, які мають забезпечити майбутнім учителям достатній рівень майстерності. Відповідно до умов роботи сучасної початкової школи вищі навчальні заклади покликані розв'язати такі основні завдання у процесі формування у студентів – майбутніх учителів іноземної мови готовності до якісного виконання ними професійних обов'язків:

- дати якісні знання з теоретичних основ методики навчання іноземних мов і суміжних з нею наук;
- навчити ефективних видів навчальної діяльності з формуванням в учнів комунікативної компетенції (мовної, мовленнєвої, соціокультурної), передбаченої шкільною програмою з іноземних мов;
- навчити раціонально і ефективно організувати навчальний процес з формування видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння (монолог, діалог), читання, письма;

- навчити ефективно і раціонально проводити підготовку до уроку як основної форми начального процесу;
- виробити вміння здійснювати контроль рівня сформованості знань, навичок і умінь відповідно до мети і завдань певного етапу навчання;
- навчити добирати засоби навчання, які дидактично доцільно і методично виправдано слугували б ефективними механізмами досягнення мети і виконання завдань уроку;
- навчити раціонально планувати як увесь навчальний процес, так і урок як один із його компонентів;
- ознайомити із формами і видами позаурочної діяльності з іноземної мови, яка сприяла б успішному виконанню загальної мети навчання іноземної мови у школі;
- навчити творчого аналізувати підручники з іноземних мов як основні засоби навчання, визначити їх змісту і положення прийнятої концепції навчання та вміти ефективно використовувати їх у власній педагогічній діяльності;
- ознайомити з основними напрямками розвитку сучасної педагогічної науки, методики та теорії навчання іноземних мов;
- формувати готовність до постійного самовдосконалення;
- навчити формувати у їхніх майбутніх учнів становлення до іноземної мови як до важливого засобу міжкультурного спілкування. [7]

Вчитель школи I ступеня повинен бути готовим до навчання і виховання школярів. В урахуванням специфіки предметів, які він викладає, сприяти соціалізації, формуванню загальної культури особистості, усвідомленому вибору і наступному опануванню професійно-освітніми програмами, використовувати різноманітні методи, прийоми, засоби навчання і виховання, водночас виробляти власний стиль викладання.[5]

Отже, сучасна педагогічна праця вимагає від учителя нових професійних компетенцій, зосередження зусиль і часу не тільки на усвідомленні їхньої потреби, а й на опануванні та впровадженні в педагогічну практику, а це вимагає змін у змісті й технологіях професійної підготовки майбутніх учителів.[8]

Література:

1. Бернвальдт Т. Формування мотивації навчальної діяльності майбутніх учителів в умовах сьогодення. // Рідна школа. 2011 р. №11 С. 60-64
2. Ветохов О.М. Актуальні питання комунікативного навчання іноземних мов. // Педагогіка і психологія. 2006 р. №1. С.91
3. Європейське Мовне Портфоліо.
4. Івашнова С. Формування методики навчання іноземної мови в початковій школі. //Рідна школа. 2006р.№9. – 53с.
5. Ігнатенко Н. Компетентісно орієнтаційний підхід //Рідна школа. 2008р. – №10-46с.
6. Петров О. Лінгвосоціокультурна компетентність майбутніх учителів іноземних мов як педагогічне поняття. //Рідна школа,2008р.№6,52-с.
7. Редько В. Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів початкової школи.-К.: Генеза,2007.-136с.
8. Савченко О. Професійна підготовка вчителів//Рідна школа,2011,№11,ст..45-47.
9. Сисоєва С. Сучасні аспекти професійної підготовки вчителя. мов. // Педагогіка і психологія. 2005 р. №4. С.60

Юрий Бондаренко, Марина Румянцева
(Костанай, Казахстан)

«ДЕТИ ПРИРОДЫ» В ДЫМКЕ ИСТОРИИ И В ЗЕРКАЛЕ ЯЗЫКА

Как известно, образы животных, птиц, рыб, насекомых органично вплелись в ткань легенд и мифов, народных сказок, занимательных историй, любовную лирику и самую нашу речь, когда, например, уже само словосочетание «священная корова» несет в себе строго определенный смысл, тогда как «лебедушка» означает молодую, грациозную красавицу.

Не претендуя на исключительность, мы хотели бы остановиться на том, как образы «детей природы» сопряжены не просто с языком, системами ассоциаций, а и непосредственно с самой историей. Той историей, которая рисовалась мифотворцами и хроникерами на протяжении тысячелетий.

Какие же составляющие этих поражающих воображение картин, картин, где реальность событий и персонажей так сплавляется с легендой и мифом, что зачастую невозможно отделить одно от другого?

Первая из этих составляющих – тотемизм – глубоко и разносторонне исследована [6, 7]. Отголоски тотемистических верований, возможно, слышатся и в названиях некоторых племен, например, «лютичи» (лютый – волк) и в сказании о голубях, возвращавших Шаммурат – Семирамиду,

и, несомненно, в казахской легенде о волчице, ставшей женой мальчика. С трансформированным тотемизмом мы встречаемся и в знаменитой истории Ромула и Рема, вскормленных волчицей, в память о которой в Древнем Риме в середине февраля долгие годы праздновались так называемые Луперкалии. Конечно, Ромул и Рем – фигуры легендарные, а история, рассказывающая о попытке их недруга уничтожить младенцев очень напоминает историю библейского Моисея и еще более ранний рассказ о младенчестве аккадского царя Саргона Первого. Но это те легенды, которые, подобно рассказам начальной русской летописи, стали неотделимыми от того, что мы сегодня называем «собственно историей».

Вторая составляющая – магико-ритуальные действия и соответствующие им верования, поверья, которые оказались вплетенными в ткань считающихся реальными или до неузнаваемости мифологизированных событий. Так, в описаниях древнеримской истории можно встретить упоминание о том, как однажды куры, взятые на римские корабли, отказались в должное время клевать зерно. Не боявшийся примет флотоводец повелел вышвырнуть их за борт. Но моряки и воины дрогнули. И то ли от того, что они были подавлены плохим предзнаменованием, то ли по иной причине, но кампания оказалась неудачной. Иными словами, поведение злосчастных кур повлияло на ход конкретных исторических событий. Обратная сторона отмеченного – покушение на мир сакрального, пример чего мы видим в истории убийства персидским царем древнеегипетского божества Аписа в образе реального быка, чью мать почитали, как своего рода богородицу и содержали, как и сына-бога, в особом помещении, напоминавшем своеобразный дворец. История повествует, что на обратном пути из Египта нечестивый царь умер, что было расценено, как кара богов.

Другой, и более любопытный вариант этой составляющей, мы, вполне вероятно, встречаем в истории с Троянским конем. Правда, конь этот деревянный. Но именно он, вместе с закравшимися в его чрево эллинами, решил, по Гомеру, судьбу Трои. Казалось бы, перед нами просто сказка. Уж очень трудно поверить, что троянцы оказались столь наивными и ненаблюдательными, что решились, проломив стену, затащить конеподобное сооружение в собственный город. Но не восходит ли эта история к некому старинному ритуалу? – Ведь известно, что и многие столетия спустя после гомеровской Троянской войны в некоторых странах Европы молодые парни во время определенных празднеств залазили в шкуру коня. Иными словами, не упоминает ли Гомер в качестве военной хитрости то, что некогда восходило к одному из многочисленных ритуалов и праздничных действий?

Третий вариант магико-ритуальных действий – это ритуалы, становившиеся повторяющейся частью разнообразных исторических событий. Так, например, в кельтской мифологии, где среди особо чтимых священных животных выделялись кабан и лошадь, целый ряд мифических персонажей имел имена, упоминавшие лошадей. К примеру, Риангабаир, – имя правителя потустороннего мира, означало «морская лошадь». Другой мифический персонаж и обликом напоминал коня, так как имел лошадиные уши. Но это – пока лишь герои мифов, столь же фантастические, как и древнегреческие кентавры. Однако, вплетаясь в действительность, мифы ложились в основу ритуалов. Одним из важнейших ритуалов такого рода стал для кельтов символический обряд бракосочетания короля с конем, «освящавший начало исполнения королем своих функций» [4]. В цитируемом издании «Мифов народов мира» этот ритуал сопоставляется с древнеиндийским «ашвамедха» – своеобразным жертвоприношением коня, которое, как известно уже из иных источников, было сопряжено с целым рядом событий. Усматривая в устремлениях дитя природы – коня волю богов, индийцы пускали животное на волю, посылая вслед за ним отряд воинов. Когда конь заходил на чужую территорию, ее обитателям предлагали либо сразаться, либо подчиниться радже, воины которого следовали за конем. Спустя же определенное время, если коню удавалось уцелеть, его торжественно приносили в жертву. Таким образом, ритуал оказывался непосредственной составляющей военно-политических событий. Правда, и тут можно предположить, что ритуал мог быть, как спусковым курком военно-политических событий, так и средством их обрамления и формой манипуляции массовым сознанием. Как в битве при Плате, которая, судя по описаниям Геродота, начиналась поразительно странно: персидская конница волнами накатывала на эллинов, осыпая их при этом стрелами, а те не двигались с места, потому, что жертвы, приносимые спартанскими царями, не давали знака к атаке. От ранения стрелой пал и «самый красивый» воин в войске, который, умирая, сожалел, что не погибает в рукопашной. Казалось бы, перед нами совершенно странная мистичность. Конечно, в принципе нельзя отвергать и ее. Но современные комментаторы Геродота полагают, что жертвоприношения спартанских царей, гадавших по внутренностям животных, было средством удержания массы людей от несвоевременного наступательного порыва. Когда же, по мнению полководцев, настал удобный для атаки момент, греки пошли вперед и победили.

Третья составляющая – истории, либо лишенные собственно волшебных красок, либо обретшие эти краски со временем. Таковы, например, с одной стороны сообщения античных авторов о коне Александра Македонского – Буцефале, а с другой – окрашенный в цвета роковой истории рассказ о Вещем Олеге – русском князе, принявшем предреченную ему смерть от собственного коня, хотя и в совершенно неожиданном обличье: он погиб от укуса змеи, которая выползла из конского черепа. Здесь перед нами одна из многочисленных историй о судьбе в духе эзоповской басни о матери, которая оберегала своего ребенка от ворона, но так и не смогла уберечь, потому что ворон оказался совсем не птицей, что должно было свидетельствовать о непредсказуемости ликов неумолимой Судьбы. Из этого же ряда, выглядящая вполне вероятной история о том, как гуси Рим

спасли, заготовив в тот момент, когда враги намеревались украдкой пробраться в Вечный Город. К ней примыкает арабское повествование о нашествии эфиопов в год Слона. Год, названный так, видимо, потому, что, сопровождавшее захватчиков, африканское животное поразило воображение аравитян. Согласно рассказам, вражеское войско потерпело неудачу из-за какой-то странной болезни, принесенной птицами, закидавшими эфиопов камнями. Да и слон повел себя загадочно: вдруг встал, как вкопанный, не уступая ни угрозам, ни понуканиям.

Вполне понятно, что мистификация образов птиц и животных, сопряжение этих образов с будущим оказали колоссальное воздействие и на поиски «окошечек», позволявших, как казалось, заглянуть в грядущее. Отсюда и множество разнообразных гаданий, связанных с наблюдениями за полетом птиц (у римлян этим занимались) авгуры, поведением птиц домашних, например, петухов, «предугадывавших», каким будет супруг у девицы, либо гаданиями по внутренностям животных (этим занимались гаруспики) и т.д.

Не удивительно, что мистификация породила и бесчисленные образы фантастических существ – от древнеегипетских божеств, до Минотавра, Сивки-Бурки и многих др. [2]. Таковыми являются *чудища* или *чудовища*, существующие в любой культуре, полиморфные образы которых уносят нас в дремучие дебри неясного первобытного мышления, полурасгаданных символов. По мнению Дж. Лондона, «чудовищ создали первые проблески человеческого сознания в те далекие времена, когда человек только начал становиться человеком, когда он приглядывался к себе и создавал начальные понятия добра и зла в страшных творениях своей фантазии, где в образах чудовищ выступали его собственные желания, подавленные запретами морали. <...> Эти чудовища и поныне побуждают людей слагать сказки, чтобы уйти от них или бороться с ними» [3:468-469].

Правда, следует заметить, что уже в древности находились те, кто относился и к самым популярным персонажам мифов довольно скептически. Замечательный пример такого скепсиса являет старинная китайская философская притча о некоем человеке, который истратил все свое состояние для того, чтобы постичь искусство побеждать драконов. Но, увы, так и не смог воспользоваться своим искусством, потому что за всю свою жизнь так и не встретил ни одного дракона.

Особого развернутого анализа заслуживает использование образов животных в языке культуры, сопряженном не только с религиозными представлениями, но и с эстетическими предпочтениями и ценностями, имеющими определенную этнокультурную окраску. Здесь было бы интересно сопоставить эпитеты, сравнения и образы, используемые при характеристиках мужчин и женщин. Казалось бы, с мужчинами дело обстоит проще: героев и полководцев обычно сравнивали со львами, тиграми, быками, орлами (беркутами). Знаменитого средневекового богослова Фому Аквинского за его благообразие и одновременную мощь называли «ангельским доктором» и «сицилийским быком», хотя он не был ни полководцем, ни героем в привычном понимании этого слова. «Буй-тур Всеволод» упомянут и в «Слове о полку Игореве». В восточной культуре наибольшее распространение получило сравнение батыра с беркутом как олицетворением величия, победы и мужества: *...Балуан Шолак, словно беркут, рывком глотнувший баранью кость, нагнул голову, мотнул ею, и руки Битабара с треском отлетели в стороны (С. Шаймерденов. Перелетные птицы)* [1]. В то же время, по меньшей мере странным с точки зрения русской культуры звучит сравнение сильного, рослого мужчины с такой изящной птицей как ласточка, найденное нами в казахской литературе: *Посмотришь на парня – кулаком камень расплющит, а на ногу быстр и ловок, как ласточка на лету (С. Шаймерденов. Перелетные птицы)* [1]. Ведь ласточка всегда была символом женской грации и легкости: *Ассоль была выразительно легка и чиста, как полет ласточки (А. Грин. Алые паруса)* [5].

Не менее интересно обстоит дело и с женскими характеристиками. Так, хотя корова и несет добро в известной русской сказке, да и в обычной жизни наделяет нас молоком, однако в русском языке слово *телка* по отношению к девушке или молодой женщине звучит не очень лестно. Да и слово *слониха* рождает в сознании русскоязычного, да и многих европейцев, соответствующий образ. Как в старой песне середины XX века: *Моя красавица мне очень нравится. С походкой легкой, как у слона, танцует, как чурбан, поет, как барабан. И все-таки она милее всех.* А вот в древних индийских законах, наставлявших молодого человека, какую жену ему следует брать, звучало нечто неожиданное для европейца: «Надо брать в жены женщину, свободную от телесных недостатков, имеющую приятное имя, походку лебеда или слона, нежные волосы на теле и голове, нежные члены». В чем же дело? – А в том, что для индийца движения слона полны грациозности. Но и в этой Древней стране образ слона воспринимался не однозначно. Походка походкой, а в индийской эротологии, зафиксированной, в частности, в «Камасутре», женщина-слониха, являя собой один из четырех типов женщин (ср. с четырьмя темпераментами) – далеко не самая привлекательная и безопасная для партнера особа. Она полна физической мощи и страсти, и вырваться из ее крепких объятий очень даже нелегко.

Завершая, хотелось бы заметить, что несмотря на обилие многочисленных и заслуживающих внимания исследований, тема эта представляет и по сей день широкие возможности для дальнейшей работы, которая позволила бы нам глубже и объемнее понять многообразие мировой культуры.

Литература:

1. Белая аруана. Казахские рассказы. – М: «Худож. лит.», 1976. – 471 с.

2. Борхес Х.Л. Книга вымышленных существ. – Москва: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000. – 368 с.
3. Лондон Дж. Избранные произведения. В 2-х томах // Т.2. Рассказы. – М., «Худ. Литер», 1976. – 504 с.
4. Мифы народов мира. Том первый. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – 635 с.
5. Русская проза первой половины XX века. В 2 т. – 2-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2003. – 480 с.
6. Токарев С.А. Ранние формы религии. – М., Политиздат, 1990. – 622 с.
7. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. – М.: Политиздат, 1966. – 623 с.

**Наталя Валсамакі
(Нікополь, Україна)**

ОГЛЯД НАЙБІЛЬШУЖИВАНИХ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Суспільно-економічні зміни, процеси глобалізації, розвиток інформаційного суспільства та удосконалення інформаційних технологій вимагають удосконалення національної системи освіти, що передбачає її відповідність суспільним запитам та світовим стандартам.

Світові інтеграційні процеси, потреба у міжнародному спілкуванні вимагають вільного володіння іноземною мовою.

Враховуючи актуальність означеної проблеми, **метою** даної статті є відбір і аналіз інтерактивних методів навчання під час вивчення англійської мови.

Теоретичні засади застосування сучасних педагогічних технологій у навчальному процесі розкрито у працях І.М. Богданової, Е.А. Михайлової, В.І. Матірко, В.В. Полякової, Ю.А. Ткаченко, О.І. Сидоренко, Я.Є. Омельченко. Активні групові методи навчання інтенсивно розробляли такі вчені-психологи, як О.І. Пометун та Л.В. Пироженко, Л.К. Асімова, Н.Н. Богомолова, Ю.Н. Ємельянов, Д.Н. Кавтрадзе, А.М. Смолкін та ін.

На практиці буває важко визначити чіткі межі між різними методами навчання: вони перетинаються, доповнюють один одного, складаються в комплексний “пакет”, систему прийомів, за допомогою яких педагог і учні реалізують поставлені цілі.

Вибір методів навчання зумовлений:

- цілями навчання;
- змістом навчального матеріалу та специфікою предметної області;
- темпом та терміном процесу навчання;
- стилем навчання та рівнем педагогічної майстерності педагога;
- дидактичним та матеріально-технічним забезпеченням процесу навчання;
- рівнем підготовки учнів.

Кожен з методів навчання має певні переваги і недоліки. Ефективність їх застосування визначається специфікою конкретного процесу навчання. Універсальних рекомендацій щодо складу і застосування методів навчання не існує. Педагог самостійно приймає рішення про використання того чи іншого методу на основі свого власного досвіду, врахування особливостей учнівської аудиторії з метою максимальної ефективності процесу навчання.

Перш ніж перейти до ґрунтовного розгляду інтерактивних навчальних технологій та інтерактивного уроку, варто з'ясувати загальну суть інтерактивного навчання і порівняти його із загальновідомими, традиційними підходами до навчання. Ще у минулому столітті методисти виділяли активну та пасивну моделі навчання. Під терміном «пасивне» мається на увазі низький рівень активності учня, переважно його репродуктивної діяльності за майже повної відсутності самостійності й творчості. До цієї класифікації можна додати інтерактивне навчання як певний різновид активного, який має свої закономірності та особливості.

У пасивній моделі навчання учень виступає в ролі «об'єкта» навчання. Він повинен засвоїти й відтворити матеріал, переданий йому вчителем, текстом підручника. До відповідних методів навчання належать ті, за якими учні лише слухають і дивляться (лекція – монолог, читання, пояснення, демонстрування й відтворювальне опитування учнів). Учні, як правило, не спілкуються між собою і не виконують якихось творчих завдань.

Активна модель навчання передбачає застосування методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів. Учень виступає «суб'єктом» навчання, виконує творчі завдання, вступає в діалог з учителем та з іншими учнями.

У процесі навчання як такого, найбільш доцільним є використання, в першу чергу, тих методів, при яких у учнів розвивається бажання до творчої, продуктивної праці і прагнення до активних дій, які, в свою чергу, приводять до успіхів і мотивують власну поведінку.

Але найбільше цим вимогам відповідають інтерактивні методи навчання. Слово “інтерактивний” (пер. з англійської “inter” – “взаємний”, “act” – діяти) означає той, що сприяє взаємодії. Інтерактивний метод – це спосіб взаємодії через бесіду, діалог.

Інтерактивне навчання – це навчання в режимі діалогу, під час якого відбувається взаємодія учасників педагогічного процесу з метою взаєморозуміння, спільного вирішення навчальних завдань, розвитку особистісних якостей учнів.

Такі методи навчання передбачають фронтальну роботу учнів та роботу малими групами. Найбільш ефективні результати можна отримати при організації роботи учнів малими групами.

Правила організації інтерактивного навчання:

1. У роботу повинні бути залучені (в тій чи іншій мірі) всі учні;
2. Активна участь учнів у роботі має заохочуватися;
3. Учні мають самостійно розробити та виконувати правила роботи у малих групах;
4. Учні під час використання інтерактивних методів навчання не повинно бути більше 30 осіб.

Тільки в цьому випадку можлива продуктивна робота у малих групах;

5. Навчальна аудиторія повинна бути підготовлена до роботи у великих та малих групах.

Практика показує, що під час використання вищезгаданих методів навчання, учні запам'ятовують 80% того, що висловлювали самі і 90% того, що робили самі [3].

Поліпшується не тільки запам'ятовування матеріалу, але і його ідентифікація, використання у повсякденному житті. Використання інтерактивних методів навчання в малих групах підвищує пізнавальну мотивацію, сприяє набуттю навичок успішного спілкування (вмінню слухати і чути один одного, вибудовувати діалог, задавати питання на розуміння) та навички самостійної навчальної діяльності (визначати головні і проміжні завдання, передбачати наслідки свого вибору, об'єктивно його оцінювати), розвитку таких особистісних якостей як комунікабельність, співробітництво, уміння відстоювати свою точку зору, йти на компроміси і т.д. [3].

У науково-методологічній літературі відсутня будь-яка визначена класифікація інтерактивних підходів. Отже, ми беремо за основу умовну класифікацію за формами навчання, у яких реалізуються інтерактивні технології, запропоновану в науково-методичному посібнику «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» [2].

Методисти О.І. Пометун та Л.В. Пироженко [2, 20] пропонують таку класифікацію інтерактивних підходів: відповідно до мети та організації навчальної діяльності, виділено наступні чотири групи: інтерактивні технології кооперативного навчання (робота в парах; ротаційні (змінювані) трійки; карусель; робота в малих групах); технології колективного групового навчання (мікрофон; навчаючи – учись («кожен учиє кожного»); «броунівський рух»; ажурна пилка («мозаїка», «Джуг-со»); аналіз ситуації (case-method); мозковий штурм (brainstorming)); технології ситуативного моделювання або ігрові технології (розігрування ситуації за ролями «рольова гра»; драматизація); опрацювання дискусійних питань (дискусія; метод Press).

Деякі учителі і методисти на заняттях з іноземної мови використовують роботу в парах, коли учні вчаться задавати один одному питання та відповідати на них. Дуже важливо для викладача створити процес реального ситуативного спілкування; створити таку ситуацію, коли б учням дійсно хотілося щось сказати, поділитися своїм життєвим досвідом чи поглядом. «Карусель» – варіант кооперативного навчання. Цей метод ефективний для одночасного залучення всіх учасників до активної роботи з різними партнерами, для спілкування та обговорення дискусійних питань. Технологія «Акваріум» полягає у тому, що декілька учнів розігрують ситуацію в колі, а решта спостерігають і аналізують. Це – форма діалогу, коли пропонується обговорити певну проблему. Така технологія як «Мікрофон» є різновидом загально-групового обговорення і надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Особливо цікавим є розігрування ситуації за ролями («рольова гра», «драматизація»). Ця технологія імітує реальність призначенням ролей учасникам і наданням їм можливості діяти «наче насправді». Метод «Press» може використовуватися на різних рівнях мовленнєвої компетенції для засвоєння лексичних кліше. «Дискусія» потребує вже досить високого рівня володіння іноземною мовою [1].

Вищезгадані форми ефективні в тому випадку, якщо на заняттях обговорюються проблеми в цілому, про які студенти мають першопочаткові уявлення. Крім того, теми для обговорення не повинні бути закритими чи надто вузькими. Важливо, щоб рівень теми для обговорення давав можливість переходу від індивідуального питання до взаємозв'язку суспільства і культури [2, 18].

Отже, підвищення ефективності навчання безпосередньо залежить від використання різноманітних сучасних інтерактивних методів навчання (які добирають відповідно цілей навчання, мовного матеріалу, вікових та індивідуальних особливостей учнів, рівня їх мовно-мовленнєвої підготовки, певних етапів навчання), а також від активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

У ході інтерактивного навчання учні вчаться критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин та відповідної інформації, оцінювати альтернативні думки, приймати обмірковані рішення, брати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Для цього на заняттях організовується індивідуальна, парна та групова робота, застосовуються дослідницькі проекти, рольові гри, проводиться робота з документами та різними джерелами інформації, використовуються творчі роботи.

Резюме. У нашому дослідженні ми зробили спробу проаналізувати найбільш ефективні, на нашу думку, інтерактивні підходи, які сприяють формуванню мовних та мовленнєвих навичок. У роботі подано теоретичний та практичний матеріал використання інтерактивного підходу як одного з напрямків удосконалення навчального процесу на заняттях з іноземної мови. Розглядаються особливості інтерактивного навчання. Пропонуються різні види інтерактивних вправ.

Література:

1. Моцок О.Г. Використання інтерактивних підходів при викладанні англійської мови/за матеріалами І науково-практичної Інтернет-конференції "Мова та міжкультурна комунікація", 10-11 грудня 2009//Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича, Веб-ресурс науково-практичних конференцій.
2. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн./ О.І.Пометун, Л.В.Пироженко; за ред. О.І.Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – С.192.
3. <http://ua.textreferat.com/referat-12439.html>
4. Іноземні мови № 4//2009 С 31-35
5. Ігри дорослих. Інтерактивні методи навчання //Упоряд. Л. Галіцина. – К.: Ред.загальнопед.газет, 2005 с.

Науковий керівник:
викладач Чумак Вікторія Валеріївна

Людмила Гончаренко
(Миколаїв, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Переклад не можна зрозуміти і дати йому наукове визначення без урахування його соціальної природи та суті. Він не може виникнути, існувати і функціонувати поза суспільством. Переклад – неподільна частина духовної культури кожної країни і її народу. Таким чином, для того, щоб всебічно дослідити переклад, необхідно, перш за все, дослідити його як процес.

В перекладацькій діяльності особливої значущості набувають інструменти, які перекладач збирається використати, щоб виконати адекватний переклад тексту. Метою перекладу як особливого виду міжмовної та міжкультурної комунікації є трансформація тексту в такий спосіб, щоб повідомлення, створене перекладачем, мало той самий ефект на читача/слухача, що й оригінал. Переклад – інформаційний процес, тобто перекладач повинен передати інформацію, що міститься в тексті мовою джерела якомога повніше. Проте цього можна досягти лише за умови внесення певних структурних і семантичних змін. Ці зміни спричинені лексичними та граматичними відмінностями між мовами (в широкому розумінні – різницею між відповідними культурами [7, с.111]).

Взагалі, виконуючи переклад, передусім необхідно визначити міру інформаційної впорядкованості для тексту перекладу. Перший ступінь у виборі способу полягає у визначенні того, в якому вигляді має бути представлений початковий текст в перекладацькій культурі: повністю або частково. Залежно від комунікативного завдання на цьому етапі вибирається або повний, або скорочений переклад [3, с. 11].

Сдобніков В.В. та Петрова О.В. зазначають що прийом перекладу можна визначити як процес, спрямований на вирішення якоїсь проблеми. Відмінності в системах мов і правилах використання мовних одиниць постійно створюють визначення проблеми в процесі перекладу, внаслідок чого перекладач вимушений вдаватись до перетворень, що називаються перекладацькими трансформаціями.

Прийоми логічного мислення, за допомогою якого розкривається значення іншомовного слова в контексті, прийнято називати лексичними трансформаціями. Суть трансформації полягає в заміні лексичної одиниці, що перекладається, словом або словосполученням, яке реалізує сему цієї одиниці мови оригіналу [9, с. 49].

З метою визначення перекладацьких трансформацій науковці обирають різні ключові слова, кваліфікуючи їх як «прийоми логічного мислення» (Я. Рецкер), перетворення, заміни у процесі перекладу однієї форми вираження іншою (А. Швейцер), міжмовні перефразування (Л. Латишев), засоби перекладу за умови відсутності словникової відповідності або неможливості використання таких відповідників з огляду на контекстуальне оточення (В. Комісаров). Л. Бархударов цілком слушно проектував перекладацькі трансформації як міжмовні перетворення на досягнення перекладацької еквівалентності (адекватності) перекладу попри розходження у формальних і семантичних системах двох мов [1].

М. Гарбовський поряд із трансформаціями виокремив перекладацькі деформації, які є також перетвореннями, однак пов'язаними з певною перекладацькою втратою і стосуються насамперед форми мовленнєвого твору, хоч можливими, на його думку, є й семантичні деформуєчі операції [2, с. 507]. Разом із цим дослідник вирізняє ще й перекладацькі помилки, які є неусвідомленими та концептуально незабезпеченими.

Причинами помилок можуть бути недостатнє володіння мовою оригіналу, недостатній когнітивний досвід, недостатність знань про описувану у вихідному тексті дійсність, неуважне ставлення до системи смислів тексту оригіналу, нерозуміння авторської думки, невміння розрізнати особливості індивідуального стилю автора тощо [2, с. 514].

Як здається, такий потрібний поділ перекладацьких перетворень ще більше ускладнює визначення трансформацій, адже межа між трансформаціями та деформаціями є не тільки нечіткою, а й недостатньо обґрунтованою, оскільки, з одного боку, дослідник обмежує деформації лише формою, з іншого, натомість припускає можливість семантичних деформацій. Розмежування трансформацій і помилок перекладу надає трансформаціям лише позитивний статус правильного вибору відповідників у перекладному тексті.

Безперечно, у процесі перекладу неможливо зберегти семантику й форму, ще й передати читачам перекладного тексту, які належать до іншої культури, є носіями іншої мови і занурені до іншого буття й соціуму, інформацію різного порядку. Тому найбільш гармонійне входження читачів перекладу до чужої культури й мови можливе лише за рахунок окресленого балансу, досягти якого повинен перекладач.

Зважаючи на це переклад, яким би адекватним він не був, завжди є трансформацією в широкому розумінні цього терміна. У вузькому значенні перекладацька трансформація є перетворенням, модифікацією форми, або змісту й форми, зокрема, з метою збереження відповідності комунікативного впливу на адресатів оригіналу й перекладного тексту. Такі перетворення здійснюються як на підставі системних розбіжностей двох мов і є системними трансформаціями, так і через відмінність культур, онтологій двох народів, програм інтерпретації читачів оригіналу й перекладу. Останні перетворення можна назвати функціональними. Такий поділ трансформацій здійснюється за параметром їхніх чинників.

У перекладознавстві наявні розгалужені класифікації трансформацій. Найбільш загальною є диференціація трансформацій на перестановки, додавання, заміни й опущення Л. Бархударова [1, с. 190]. Дослідник зазначає, що такий поділ є значною мірою приблизним й умовним. За параметром рівня мовної системи непослідовно диференціюють трансформації Я. Рецкер, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев й ін. Здебільшого актуалізованими у трансформаційному плані виявляються лексичний, морфологічний та синтаксичний рівні.

Немотивованим є виокремлення дослідниками поряд із лексичним семантичного рівня й віднесення до першого прийомів генералізації та конкретизації, а до другого – метафоричних, метонімічних та синонімічних заміни, логічного розвитку понять, антонімічного перекладу та прийому компенсації, хоч генералізацію та конкретизацію також можна залучити до метонімічних заміни [5]. До того ж семантичний рівень мови може бути протиставлений не лексичному, а лише формальному та прагматичному.

Такий стан справ з огляду на посилення уваги в сучасному перекладознавстві до теоретичних розробок прикладних проблем вимагає перегляду і передбачає суттєве коригування типології перекладацьких трансформацій або створення нової. Щодо розподілу трансформацій на види, то існують різні точки зору (Швейцер А.Д., Міньяр-Белоручев Р.К., Комісаров В.Н., Бархударов Л.С., Шевнін А.Б. і Серов Н.П., Латишев Л.К., Щетінкін В.Є., Науменко А.М. та ін.), однак більшість лінгвістів поділяють думку, що всі перекладацькі трансформації поділяються на лексичні граматичні та змішані. Так, наприклад, Фітерман А. М. та Левицька Т. Р. виділяють три типи трансформацій: граматичні, стилістичні та лексичні [6]. Два типи трансформацій виділяє Я. І. Рецкер: граматичні у вигляді заміни частин мови або членів речення, та лексичні, що полягають у конкретизації, узагальненні, диференціації значень, компенсації втрат, що виникають у процесі перекладу [8].

Розглянуті перекладацькі трансформації, як зазначає В. Г. Степанов, у “чистому” вигляді зустрічаються дуже рідко [10, с. 53]. Як правило, трансформації різних видів здійснюються одночасно, тобто поєднуються одна з одною. Саме такий складний комплексний характер перекладацьких трансформацій і робить переклад складною та відповідальною справою.

Таким чином, під час здійснення перекладу, головним завданням перекладача є досягнення семантичної еквівалентності вихідного тексту та тексту перекладу. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати різноманітні перекладацькі перетворення, а на рівні компонентної еквівалентності – трансформації. Причина, що викликає потребу у використанні трансформацій полягає у тому, що кожна мова має свою власну, своєрідну структуру, і це необхідно враховувати під час перекладу. Для того, щоб швидко вибрати правильний варіант перекладу, перекладачеві необхідно знати всі види трансформацій. При цьому особливу увагу необхідно звертати на структурні та лексико-семантичні розбіжності між мовами.

Література:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 238 с.
2. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 544 с.
3. Казакова Т. А. Практические основы перевода. – Серия: Изучаем иностранные языки. – СПб.: «Издательство Союз», – 2001. – 320 с.
4. Комиссаров В. Н. Слово о переводе / В. Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1973. – 215 с.
5. Латышев Л. К. Эквивалентность и способы ее достижения / Л. К. Латышев. – М.: Международные отношения, 1981. – 248 с.
6. Левицкая Т. Р., Фитерман А. М. Почему нужны грамматические трансформации при переводе. Тетради переводчика / Т. Р. Левицкая, А. М. Фитерман. – Н., 1971. – 57 с.

7. Максимов С. Є. Перекладацький аналіз тексту (англійська та українська мова) / С.Є. Максимов, Т.О. Радченко. – К. : Видавн. Центр КНЛУ, 2001. – 148 с.
8. Рецкер Я. И. Перевод и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1974. – 38 с.
9. Сдобников В. В. «Переводческие несоответствия»: коммуникативно-функциональный подход. (Язык, коммуникация и социальная 246даний. / В. В. Сдобников – Воронеж: ВГУ, 2007. – С.47-58.
10. Степанов В. Г. Редакционная 246даний246вка 246даний переводной литературы / В. Г. Степанов [Электронный ресурс]. – М.: МГУП, 1997. – 127 с.

Валерия Гречка
(Никополь, Украина)

ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДИК ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛЕ

Постановка проблемы. На современном этапе развития школьного образования одной из наиболее актуальных проблем, требующих новых путей решения, является необходимость качественного улучшения знания иностранного языка при малом количестве часов учебной нагрузки, отведенной на изучение данного предмета школьной программой. К сожалению, большинство школьных программ, за исключением таковых для специализированных лингвистических школ, предусматривают 1-2 урока английского языка в неделю. Этого далеко не достаточно для обеспечения должного уровня знания языка при использовании традиционных методов и форм работы на уроке.

Современные исследователи говорят о необходимости разработок особых методик и моделей обучения, становлению билингвизма у одноязычных детей, модели многоязычного обучения, направленные на сохранение языка национального меньшинства или же модели, переучивающие с языка эмигрантов на язык большинства в соответствии с разнообразными подходами к организации обучения.

Важной педагогической закономерностью является зависимость содержания обучения, методов, средств и форм от целей образования и обучения, поставленных обществом, от целей конкретной школы. Отсутствие четкой цели превращает стройный логичный процесс обучения в случайный набор действий учителей и учащихся при овладении знаниями, умениями и навыками, ведет к нарушению системности и систематичности в знаниях, что не способствует формированию научного мировоззрения, а также затрудняет управление учебным процессом.

Актуальность статьи обусловлена необходимостью разрабатывать и использовать новые подходы и технологии, нацеленные на повышение мотивации учебной деятельности школьников, а соответственно и уровня владения языком.

Цель статьи – изучить существующие методики обучения английскому языку в школе, позволяющие при использовании реализовать основные цели обучения на разных его стадиях.

Коллективом кафедры обучения иностранным языкам Липецкого государственного педагогического института в течение ряда лет велась разработка принципов **коммуникативной методики**. Как показала практика ее использования, она обеспечивает не только усвоение иностранного языка как средства общения, но и развитие всесторонних качеств личности учащихся.

Коммуникативный метод стал основой для создания учебников по английскому языку в средней школе. В структуру коммуникативного метода входят познавательный, развивающий и обучающий аспекты, которые направлены на воспитание учащегося. [3, с. 44] Среди основных методических принципов коммуникативной методики можно выделить такие, как:

- принцип овладения всеми аспектами иноязычной культуры через общение;
- принцип взаимосвязанного обучения аспектам иноязычной культуры;
- принцип моделирования содержания аспектов иноязычной культуры;
- принцип системности в организации обучения иностранным языкам;
- принцип индивидуализации в овладении иностранным языком;
- принцип развития речемыслительной деятельности и самостоятельности учащихся в овладении иностранным языком;
- принцип функциональности в обучении иностранному языку;
- принцип новизны в обучении иностранным языкам.

Все указанные принципы взаимосвязаны, взаимообусловлены и дополняют друг друга. Поэтому следование прилагаемой системе предполагает их соблюдение и комплексное применение.

В последние два десятилетия в образовании формируется такая тенденция, как проективность. Это понятие было сформулировано в контексте программы перестройки образования, предложенной в конце 70-х годов Королевским колледжем искусств Великобритании. Оно тесно связано с проектной культурой, которая возникла как результат объединения гуманитарно-художественного и научно-технического направлений в образовании. Проектная культура является как бы той общей формулой, в которой реализуется искусство планирования, изобретения,

созидания, исполнения и оформления и которая определяется как проектирование. Овладевая культурой проектирования, школьник приучается творчески мыслить, самостоятельно планируя свои действия, прогнозируя возможные варианты, решения стоящих перед ним задач, реализуя усвоенные им средства и способы работы. Культура проектирования входит сейчас во многие области образовательной практики в виде проектных методов и проектных методик обучения. **Проектный метод** активно включается и в обучение иностранным языкам.

Ярким примером применения проектного метода является учебник «Project English», опубликованный в 1985 году издательством Оксфордского университета. Автор курса – Т.Хатчинсон, специалист в области коммуникативного обучения грамматике.

Основными методическими принципами, имеющими концептуальное значение для проектной методики, являются:

- принцип сознательности;
- принцип доступности;
- принцип активности;
- принцип коммуникативности;
- принцип систематичности;
- принцип самостоятельности.

Принципы проектной методики тесно взаимосвязаны и весьма важны. Данная методика приучает обучаемых творчески мыслить, самостоятельно планируя свои действия, возможно, варианты решения стоящих перед ним задач, а принципы, на которых базируется данная методика, делают обучение по ней возможным для любого возрастного контингента. [1, с. 87]

В современных условиях быстрого развития науки и техники проблема перехода на интенсивный путь развития стоит и решается во всех сферах общества и на всех этапах формирования личности и специалистов. Также актуальна она и для обучения иностранным языкам. Поиски оптимальных путей решения этого вопроса, вызвали еще в конце 60-х – начале 70-х годов нашего столетия появление **интенсивного метода**, в основе которого лежит суггестивное воздействие на учащихся. [1, с. 60]

Суггестопедическое направление появилось в связи с попыткой болгарского врача-психотерапевта Георгия Лозанова использовать суггестию как средство активизации резервных психических возможностей в учебном процессе, в частности, при обучении иностранным языкам. Идеи Г. Лозанова явились отправным пунктом для построения ряда методических систем интенсивного обучения иностранным языкам. Первоначально модель интенсивного обучения иностранным языкам разрабатывалась для применения взрослого контингента обучаемых в условиях краткосрочных курсов, но в дальнейшем опыт успешной реализации интенсивного метода обучения и в иных условиях был положительным.

В настоящее время интенсивное обучение иностранным языкам реализуется в различных развивающихся, вновь создающихся и действующих методических системах. Это обусловлено многообразием конкретных целей обучения иностранному языку различного контингента обучаемых, а также многообразием условий обучения (сетка учебных часов, их количество, наполняемость учебной группы).

Наиболее известным в настоящее время является метод активизации резервных возможностей личности и коллектива Г.А. Китайгородской. В методе активизации наиболее ярко и полно отражена концепция интенсивного обучения иностранному языку. [4, с. 62]

В основе интенсивной методики обучения иностранному языку лежат такие принципы, как:

- принцип коллективного взаимодействия;
- принцип личностно-ориентированного общения;
- принцип ролевой организации учебно-воспитательного процесса;
- принцип концентрированности в организации учебного материала и учебного процесса;
- принцип полифункциональности упражнений.

Все пять вышеуказанных принципов интенсивного обучения иностранным языкам обеспечивают четкую взаимосвязь учебного предмета и учебной деятельности и тем самым способствуют эффективной реализации целей обучения.

Деятельностная методика обучения английскому языку имеет своей основой деятельностную концепцию учения, представленную теорией поэтапного формирования умственных действий. Опираясь на эту теорию, на протяжении нескольких лет, велась разработка технологии обучения, которую затем назвали деятельностной методикой. Работа велась под руководством профессора П.Я.Гальперина и доцента И.И. Ильясова.

По сути, деятельностная методика соотносима с деятельностным подходом, в основе которого лежит идея об активности познающего объекта, об обучении как активной, сознательной, творческой деятельности. Данная методика предполагает обучение общению в единстве всех его функций: регулятивной, познавательной, ценностно-ориентационной и этикетной. Она может использоваться как в работе с взрослым контингентом, так и в средней школе.

Деятельностную методику сочли возможным использовать в старших классах общеобразовательной школы, исключая младшие классы, поскольку одним из принципов этой методики является принцип необходимости логического мышления. [2, с. 81] Кроме него, сформулированы еще такие принципы, как:

- принцип активності;
- принцип первичного оволадення язиковими средствами;
- принцип использования речекоммуникативных единиц.

Как видно из вышеперечисленного, деятельностная методика имеет ряд специфических средств, присущих ей одной. И если предыдущие методики могут использоваться с детьми на начальной ступени обучения, то в этой методике такой возможности нет. [1, с. 109]

В заключение добавим, что методики, описанные выше, можно подвести под один заголовок: «Лучшее обучение общению – это общение».

Литература:

1. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.
2. Шубин Э.П. Основные принципы обучения иностранным языкам. – М., 1963.
3. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М., 1989г.
4. Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранному языку. – М., 1986г.

Научный руководитель:

преподаватель Чумак Виктория Валериевна.

Ірина Гуменна
(Київ, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ З ОНКОЛОГІЇ

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічних перетворень, що відбуваються в Україні, сучасна медицина залишається однією з найбільш розвинених галузей української науки, яка перебуває на етапі її становлення. Цей процес багато в чому спирається на ідеї, принципи, закони, теорії, концепції, напрацьовані традиційними науковими галузями як гуманітарними, так і технічними. Багато в чому теоретичні та методологічні засади цих галузей наук використовуються шляхом творчої адаптації та структури теоретико-методологічної бази наукової медичної галузі.

Разом з тим формуються й специфічні для галузі різні теоретичні конструкції, які знаходять своє відображення в науковій медичній лексиці. Наукове обґрунтування щодо створення теоретико-методологічних засад медицини, в тому числі її терміносистеми мають стати окремим напрямом наукових досліджень, які послуговуються національною фаховою мовою, основу якої становить як спеціальна, так і загальнонавчана лексика. Відповідно, медична термінологія стає предметом посиленої уваги лінгвістів до теоретичних питань, пов'язаних з пізнанням природи самого терміна, його структури, способів творення, джерел формування наукової термінології і т.п.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Показовими щодо становлення й розвитку загальнонавчаних медичних термінів є дисертаційні дослідження, монографії, підручники, присвячені проблемам формування й становлення медичної термінології, перекладні, тлумачні словники з медичної лексики.

Особливу роль у становленні медичної термінології з онкології відіграють словникові видання. Принаймні найбільш широким спектром представлено словник «Медицина в термінах і визначеннях» [3] та ін.

Актуальність. На сьогодні поки що не існує єдиного державного стандарту на визначення медичних онкологічних термінів, хоча останнім часом у мовознавчій науці все більше уваги приділяється проблемам вивчення і дослідження медичної термінології у сфері онкології. Це пов'язано з розвитком онкології як науки, так і широким впровадженням знань щодо даної термінології загалом. Важливим компонентом при цьому є концептуалізація різних його ознак, оскільки формуванню термінологічного значення відповідає складний процес, що порушує не тільки семантику, але й системні зв'язки лексичної одиниці, її парадигматичні й синтагматичні властивості [5, с. 119]. Особливістю термінів є те, що вони функціонують лише в певній вузькій галузі тієї науки, яку вони обслуговують, оскільки «термін то виявляє старі (етимологічні), то розвиває нові (соціальні, емоційні) відтінки», чим забезпечує нові зміни у своїй семантиці [1, с. 37], тому однією з найсуттєвіших ознак терміна має бути «прагнення до однозначності (моносемічності)» [2, с. 23].

Проблема формування термінологічного значення на основі загальнонавчаного слова все більше привертає увагу лінгвістів (А.Ю. Белова, О.І. Блінова, М.Н. Володіної, Е.А. Войцева, С.В. Гриньова, В.П. Даниленка, О.Є. Єфімова, Т.Р. Кияк, В.О. Татарінова, С.П. Хижняк, О.М. Шилівського, Д.М. Шмельова та ін.), які висвітлювали загальні проблеми термінознавства. Окремі питання, що стосуються різних галузевих терміносистем досліджували (Л. Боярова, М. Годована, В. Калашник, Л. Полюга, О. Покровська, Б. Рицар, І.Сабадош та ін.) і хоча в науці вже існують певні думки з цього питання, багато в чому він ще залишається невирішеним. Основні аспекти медичної термінології досліджували Н. Литвиненко, Н. Космакова, Н. Місник, О.Мунтян, М. Навальна та ін.

Відомо, що у лінгвістиці розглядалися й аналізувалися лише окремі аспекти медичної термінологічної лексики у зів'язаному дослідженні, пов'язаній з науково-технічною сферою. Проте загальної характеристики медичних термінів з онкології ще не було в полі зору дослідників. Онкологічна медична термінологія стала предметом дослідження вперше. У цьому полягає новизна даної праці, мета якої дослідити медичні терміни з онкології на основі сучасної української літературної мови та науково-медичної літератури, визначити мовні особливості медичних онкологічних термінів, здійснити лінгвістичний аналіз.

Об'єктом дослідження є українська медична термінологія з онкології. Кількість медичних онкологічних термінів постійно зростає, що дозволяє упорядкувати термінологічний матеріал, який забезпечує більшу точність опису об'єкта. Для медичної онкології характерними є використання термінів типу: *пухлина, рак, новоутворення, диференціація, метастазування* та ін.

Пухлина – це патологічне неконтрольоване розростання клітин будь-яких тканин організму. За своїми клініко-морфологічними ознаками пухлини поділяються на злоякісні та доброякісні. Синонімом до терміну *пухлина* є терміни *новоутворення, бластома*.

Метастаз (метастазування) – утворення вторинних вогнищ пухлинного росту (метастазів) в результаті поширення клітин з первинного осередку в інші тканини. Саме наявність метастазів робить повне видалення пухлини неможливим. Навколо термінів *пухлина, метастаз, метастазування* створюються прикметники-означення *пухлина – доброякісна, безболісна, злоякісна, якісна, первинна*. Термін *метастази* характеризують прикметники *віддалені, перехресні, поодинокі, регіонарні, численні*. Термін *метастазування* поєднує прикметники *гематогенне, генералізоване/поширене, імплантаційне* й т. д. [].

Важливу роль у медичній термінології з онкології відіграє словотворчий суфікс іншомовного походження – *ом(а)*, що означає новоутворення, наприклад: *міома, фіброма, аденома, папілома, ліпома, міома, бластома, лейкома, саркома, туберкулома* тощо.

На позначення одиничних предметів утворюються онкологічні терміни з суфіксом – *ин(а): віспина, пухлина, подряпина*.

Важливе місце в медичній термінології займають віддієслівні терміни-іменники із значенням дії або стану, що утворюються за допомогою суфіксів – *анн(я), – енн(я), – інн(я)*. За допомогою цих суфіксів від основ непохідних дієслів утворюються терміни середнього роду на позначення процесу дії: *западання, зашивання, омертвіння, видалення, переродження, проростання (пухлини)*.

За допомогою суфікса – *им/-ім/-іт* у медичній онкологічній терміносистемі утворюються терміни на позначення запущеної пухлини, йдеться про метастази у печінку, легені, лімфовузлах та ін.: *пульмоніт, лімфаденіт*.

Словотвірний тип із суфіксом – *лог* представлений групою термінів-назв осіб за професійними ознаками: *патолог, невролог, отоларинголог, онколог, гінеколог*, що співвідносяться з іменниками на – *логі(я)* і становлять назви наукових дисциплін: *патологія, неврологія, онкологія, гінекологія* тощо.

Термін *диференціація* пухлинних клітин застосовується щодо клітин паренхіми пухлини й означає ступінь віддаленості їх від нормальної клітини аналогічних тканин.

Злоякісні пухлини епітеліального походження називають раковими (карциномами): аденокарцинома, плоскоклітинний рак, ендометріальні карциноми, а ті, що виникають зі сполучнотканинних структур, називають саркомами, які також мають у своїй структурі словотворчий суфікс іншомовного походження – *ом(а): міосаркома, ліпосаркома, фібросаркома, хондросаркома*.

Своєрідною особливістю щодо використання мовних особливостей у термінологічній структурі медичних термінів з онкології частовживаними є терміни-епоніми, наприклад: *пухлина Вільмса, хвороба Петрова, метастаз Вірхова («Вірхівські вузли»), ефект Кребтлі* та ін.

Розглянувши лінгвістичний аналіз медичних онкологічних термінів, ми дійшли висновку, що медична термінологія з онкології виникла і розвивається паралельно з наукою. Кожен лікар повинен знати й вміти правильно розшифровувати терміни в даній галузі медицини.

У формуванні медичної термінології з онкології важливу роль у мовному плані відіграє суфікс – *ом(а)*, який використовується на позначення новоутворень, іменники-епоніми, віддієслівні терміни-іменники із значенням дії або стану, що утворюються за допомогою суфіксів – *анн(я), – енн(я), – інн(я)*.

Література:

1. Брагина А. А. Значение и оттенки значения термина / А. А. Брагина // Терминология и культура речи. – М., 1981. – С. 37–47.
2. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. – М.: Учпедгиз, 1958. – 435 с.
3. Литвиненко Н.П., Місник Н.В. Медицина в термінах і визначеннях. – К.: Книга-плюс, 2011. – 304 с.
4. Місник Н. Аналітичні терміни у складі термінологічної клінічної медицини // Українська термінологія і сучасність / Н.Місник. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 193 – 194.
5. Науменко Л.О. Лексична своєрідність термінів залізничного транспорту// Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство. – К.: ІАЦ – Спейс-Інформ; ФОП Гудименко, 2010. – С. 118-205.
6. Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В. М.Русанівський, О.Тараненко
7. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] – К.:Укр. енцикл., 2000. – 752 с

Мамиля Джакыпбекова
(Талдықорган, Қазақстан)

ПАНФИЛОВШЫЛАР ЕРЛІГІН СУРЕТТЕГЕН ПОЭМАЛАРДАҒЫ БАТАЛЬДЫҚ ЭПИЗОДТАР

Соғыс құрсауындағы адам тағдыры сол кездегі көп ұлтты совет әдебиетінің өзекті тақырыптарының біріне айналды. Соғыс еркінсуді білмейтін темірдей қатал тәртіп пен жібімейтін қатаң мінезді талап етті. Соғыс әрекетіне сансыз адамдар жұмылдырылды. Олар тек бір-ақ мақсатпен, Отанын туған жерден азат ету жолында жауға аттанды. Ұлы Отан соғысы әр ұлт халықтарының бірлік ынтымағының ажырамас айғағы болды. Себебі фашистік Германия тек Россияға ғана шабуыл жасап қойған жоқ, ол Советтер одағына шабуыл жасады.

Төрт жылға созылған соғыстың қай кезеңіндегі болмасын әкелген қасіреті оңай бола қойған жоқ. Дей тұрғанмен, әсіресе, соғыстың алғашқы басталған тұсындағы кезеңінің совет халқы үшін ауыр болғаны тарихтан аян. Себебі, бейбіт жатқан елді жаулап алу үшін айқын мақсатпен соғыс ашқан фашистік Германия бұл соғысқа үлкен дайындықпен келді. Соғыстың алғашқы кезеңінде-ақ Балтық аймағындағы біраз республикалардың, Литва, Латвия, Эстония, Белоруссия, Украина және Молдавияның жау қолында қалуы олардың күшінің басым болғандығын айғақтайды. Сондықтан да соғыстың алғашқы айларында тұтқиылдан еңсе көтертпеген жау тегеурініне қарсы төтеп беру, Москваға ентелеген жаудың екпінін қайтару совет жауынгерлеріне оңайға соқпады. Балтық аймағындағы біраз жерлерді басып алған жаудың басым күші Москваға таяп қалған тұста, ел астанасына төнген қауіп пен қатер оны қорғауға тұрған жауынгерлердің табандылығы мен қайсарлығына, батырлығы мен батылдығына үлкен сын болды. Қазақстанда жасақталған дивизия құрамындағы Жиырма сегіз панфиловшы жауынгердің ерлігі осындай сын сағатта жасалынды.

Дубосеково торабындағы Жиырма сегіз жауынгер ерлігінің әр ұлт ақындарының да назарынан тыс қалмай, олардың бұл ерлік іске өз уақытында тез үн қосуы заңды құбылыс. Жиырма сегіз жауынгер ерлігін негіз еткен қырғыз ақындары А. Тоқомбаевтың "28 батыр" және Т. Шамшиевтың "Панфиловшылар туралы жыр" поэмалары, орыс ақындары Н. Тихоновтың "28 гвардияшылар туралы жыр", М. Светловтың "Жиырма сегіз" және қазақстандық орыс ақыны П. Кузнецовтың "Панфиловшылар" поэмасы, тәжік ақыны Ө. Лахутидің "Мардистан туралы аңыз" поэмасы, түрік ақыны Н. Хикметтің "Панфиловшылар" поэмасы, сонымен қатар қазақ ақындары Қ. Бекхожиннің "Жиырма сегіз", халық ақындары Н. Байғаниннің "Ер туралы жыр" және Қ. Жапсарбаевтың "Мұсабек батыр" дастандары ерлік жасалған уақыттан көп ұзамай-ақ бір кезеңде, 1942 жылы дүниеге келді. Бір ұлт емес, бірнеше ұлттың бір уақытта осы тақырыпқа жаппай қалам тартуы бұл ерліктің тарихта қаһармандықтың ерекше үлгісі болып қалатындығына мегзейді. Сонымен қатар, бұл тақырыпқа бару кейбір поэма авторларының тағдырының, атап айтқанда М. Светлов, П. Кузнецов және Т. Шамшиевтың майдан тынысымен тікелей байланысты болуынан болса керек. Соғыс басталғанға дейін шығармашылықпен айналысып, қағаз бетіне біраз төселіп қалған олар сын сағаттарда алғы шептегі жауынгердің рухани азығы болған майдан газеттерінде қызмет атқарды.

Соғыстағы әрбір адам қоқыныш пен үрейдің құшағында болары хақ. Ол әркімнің бойында әр түрлі көрініс табады. Кейбірінде жауынгердің бойын билеген қорқыныш табы сезілмеуі мүмкін, яғни ол сыртқа шықпайды. Жігері мықты жауынгер ғана бойын билеген қорқыныштан ақырындап арылып, өзінің үрейін билей отырып, одан сытылып шығады. Ал өзін – өзі билей алмаған жауынгердің үрейі ақырында оның түбіне жетіп, тікелей өліміне себепші болады. Адамның өмірі екі рет қайырылмайтын, бір – ақ рет берілетін құндылық. Сондықтан да оны сақтап қалу үшін әрбір тіршілік иесі күреседі.

Орыс ақыны Н. Тихонов документтік материалдарды негізге алғандықтан, поэма құрылымындағы оқиғалар желісі хронологиялық жүйемен орналасқан. "Ұлан ғайыр орыстың байтағын" сөз етуден бастаған ақын "тоңазыған окоптағы" Жиырма сегіз батырды таныстырып өтеді. Панфиловтың табандылығымен "баулынған қырандардың" Москваны қолдан бермесіне сенім артады. Жауға қарсы "окоптағы Жиырма сегіздің тастай түйілген" қалпын шайқас алдындағы Қожаберген пен Натаровтың бір-біріне шерткен сырынан аңғартады. Алғашқы жиырма танкі көрінген бойда-ақ "бөліссек-келмек емес біреуден де" деп, кейіннен тағы да отыз танкіні көрген бойда-ақ "Кең байтақ Россия, бірақ шегінерге жер жоқ, достар, артымызда – Москва, тұрасыңдар!" деп, жолдастарына демеу болған саяси жетекші Клочков образы ұрыстың қам-қарекеті үстінде толығырақ қамтылады. Соғыстан қажыған кең жазық орыс даласының астан-кестен кейпімен қан майданның өтіндегі шайқас аласапыранының ауыртпалығын сездіреді. "Тірі қалсаң бізден хабар берерсің деген Клочковтың соңғы сөзі құлағына еміс-еміс жеткен Натаров қансырап кетеді де, құлағына өздері жайлы жырлап отырған қарт Жамбылдың жыры келеді. Жаралы Натаров "Ерлікті еске алып" күбірлеп, саяси жетекшінің аманатын жеткізеді де, ол да көз жұмады. "Қаралы Дубосеково торабының" ұрпақ есінде қалуына ұйтқы болған ақын поэмасы осылай аяқталады.

Ал, орыс ақыны М. Светловтың "Жиырма сегіз" поэмасының жанрлық табиғаты лирикаға бейімділігімен ерекшеленеді. "Өнер өмірдің нақты көшірмесі емес, оған деген сенімнің өлшемі. Міне, менің реализмнен гөрі романтизмге бой алдыратыным да сондықтан" [1,32] дейді М. Светлов өзінің ақындық толғамы мен талантының шеберін таразылап. Ақынның "Жиырма сегіз" поэмасының осы тақырыпты игерген өзге поэмалардан ерекшелігі осы ақындық табиғатпен ұштасып жатыр.

Дубосеково разьезіндегі Жиырма сегіз жауынгердің тарихи ерлігін негіз еткен бұл поэмада

калыпты баяндау мәнерінің желісімен оқиға ізіне түсушілік байқалмайды. "Ақын еш уақытта ұрыс детальдарына үңілмейді. Себебі романтик ақын М. Светлов үшін шайқас суреті негізгі нысана емес" [2,422]. Бұдан лирикалық поэмада өрілген оқиға жоқ деген ұғым қалыптаспаса керек. Әрбір жауынгердің "менімен" ақын өзінің "менін" ұштастырып, тығыз бірлікте жырланған поэманың барлық тарауында Жиырма сегіз ердің ерлік іс-әрекеті сағымданып, сезім иіріміне түседі.

Ерлікті жырлауды мойнына алған ақын кіріспе тарауда өлеңге қаратып "Жауынгер өмірінің жырмен қайта тірілуін" өтініп сұрайды. Келесі "Комсомол" тарауындағы оқиға байланысымен (связка) Жиырма сегіздің шегінуі мүмкін еместігін олардың үлкен әріппен жазылған "Коммунист! Комсомол! Жауынгер!" болғандығымен алдағы ерлікке жетелейтін жолды нұсқайды. Бұдан кейінгі "Жауынгерлер қаза боларда", "Өсиет", "Гвардия әні", "Хат" тарауларында оқиға дамып, ұрыс даласының бұлыңғыр бояуын көзбен көргендей емес, жан жүрегіңмен сезінетіндей әсер қалдырады. "Салют" тарауында оқиға шарықтау шегіне жетеді, жанын жеген өкініштің артына тастап кеткен қуанышын одан ары тежеуге шарасы жоқ ақын өзіндегі бәрін "өлеңмен салют боп сыртқа атылуын" қалайды. Ал қорытысында жас ұрпақтың "батырлар ерлігіне еліктеуден" жалықпасына сенім білдіреді.

Поэманың лирикалық сипатының басымдығы соншалық, ақын болған шайқасты өз басынан өткергендей халде суреттеген әрбір эпизодында әр уақытта ақынның "мені" күңірене күй кешеді:

Вставай, фантазия моя,

На пост разъезда Дубосеково [3, 260].

"Дубосеково разъезінің маңында қиялының қайта жаңғыруын" бұйыра сұраған ақынның қиялы шайқас алаңын күйзеле кезеді. Поэмада очерктің жалпы желісі сақтала отырып, мысалы жауынгерлердің ерлікпен жаппай қаза тапқандары (очеркте аталатын кейбір жауынгерлердің есімін ақын да дәлме – дәл атап өтеді), сонымен қатар Клочков – Диевтің сөзі ақын тарапынан сезім иіріміне түскен. Бірақ, бір ерекшелігі майдан газетінде журналистік қызмет атқарған ақынның өзі көзімен көрген қан майданның өті сезім саңлағында көп сарапталған.

Қазақстандық орыс ақыны П. Кузнецовтың "Панфиловшылар" поэмасын жазуына көп себеп болған жағдай ақынның соғыс жылдарындағы әскери қызметінің осы дивизиямен тікелей байланысты болуында еді. "Кез келген шығарманың "себебі" – ең алдымен сірә оны тудырушы автордың өзі, сондықтан да әдеби зерттеудегі бұрыннан қалыптасқан тәуір әдістердің бірі – ең алдымен автордың өзіне, яғни жазушының өміріне үңілу болып табылады" [4,89]. Көп ұзамай-ақ 1941 жылдың 19 тамызында дивизия құрамымен майданға аттанған П. Кузнецов бірден ұрысқа енген дивизияның басынан кешірген әскери күндеріне тікелей өзі де куә болды. Сондықтан да қан майданның бел ортасында жүрген ақын өзінің дивизиясы турасында жазылған "Панфиловшылар" поэмасы үшін газет бетіндегі документтік материалдарға жүгінуді қажет етпеді. Бұдан документтік материалдарға арқа сүйеген ақындар М. Светлов пен Н. Тихонов поэмаларынан ақын поэмасының аралық айырмашылығы, өзіндік бедері байқалады.

П. Кузнецов "Панфиловшылар" поэмасында болған оқиға желісінің ізіне түсіп, бастан аяқ баяндап жатуды мақсат етпейді және поэмада тек Жиырма сегіз жауынгер турасында ғана сөз болып қоймайды. Жалпы дивизияның Москваға таяу жерде жүргізген шайқастарын шағын эпизодтармен шолу жасап өтеді. Мысалы, капитан Иван Манаенконың ерлігін, генерал Панфиловтың күтпеген жерден болған ауыр қазасына күйзелген дивизияны сөз етумен қатар, Панфилов ізін басушылардың қатарынан қазақ батырлары Б. Момышұлы мен М. Ғабдуллиндердің де есімдерін ауызға алады.

Сонымен, орыс ақындарының поэмаларындағы оқиға желісінің түзілуіндегі әрбір ақынның қолтаңбалық даралығына зейін қойсақ, поэмалардың өзіндік ерекшеліктерімен қатар, эпизодтық ұқсастықтарды да аңғаруға болады. Бірақ сол поэмаларды салыстыруға қолайлы жағдай туғызатын мынадай дүниелерді ескеруіміз керек. "Жұмыла көрсетілген ерлікті суреттеу көбінесе баяндау мәнеріне негізделген сюжетті поэма жанрына ыңғайлы, өйткені оның шайқас эпизодтарын толық ашып көрсетуге мүмкіндігі мол. Ал соғысты шынайы батальдық эпизодтарсыз суреттеу мүмкін емес" [5,64]. Осы тұрғысында батальдық эпизодтардың негізінде сюжетке құрылған баяндау мәнеріндегі Н. Тихоновтың "28 гвардияшылар туралы сөзі" мен П. Кузнецовтың "Панфиловшылар" поэмасы эпикалық поэмаға жатады. Ал эпикалық элементтер авторлық ұғым аясында танылатын М. Светловтың "Жиырма сегіз" поэмасы лирикалық поэмаға жатады. Бірақ Н. Тихонов пен М. Светловтың поэмалары документтік материалдар негізінде жазылғандықтан, екі поэмаға да ортақ ойлар кездеседі, өрине жанрлық айырмашылық ақындық ойдың берілуінде ізін қалдырған.

П. Кузнецовтың "Панфиловшылар" поэмасы, жоғарыда айтып кеткеніміздей, өзінің дивизиясы турасында болғандықтан, оған документтік материалдарды пайдалану қажеттілігі туындамады. Ақын поэмасындағы өзіндік сарын алдымен осы жағдайға байланысты.

Сонымен поэмалардағы тарихи оқиғаның көркемдік бедерін сөз еткендегі ойымызды жүйелей келгенде, қамтылған тарихи оқиға ауқымының талғам таразысына түскендегі әр түрлі шешім тапқандығын байқадық. Яғни әр ақын тарихи оқиғаға әр қырынан беттеген: бірі эпостық жыр үлгісіне жүгінсе, бірі аңыз сарынына түседі немесе сезімге ырық беріп, лирикаға бой алдырады, енді бірі өзгеріссіз сол қалпында қалдыруды қалаған. Аталған поэмалардың ішінде Н. Хикметтің "Панфиловшылары" орыс ақыны Н. Тихоновтың "28 гвардияшы туралы сөз" поэмасымен мазмұндық жағынан сарындас болып келеді. Себебі екі автор да А. Кривицкийдің очеркін айнытпай сол қалпында пайдаланған. Алайда Н. Тихонов поэмасында ақынның туған жеріне деген махаббат сезімі айқынырақ көрініп, "ерікті, еркін орыс жерінің" табиғаты ақын аузына жиі алынса, Н. Хикметтің соғыс техникасының цифрлық көрсеткіштеріне көп жүгінгендігі байқалады.

Ал өзге поэмаларда документтік материалдың кейбір эпизодтары болмаса, очеркті айнытпай өлең жолына айналдыру кездеспейді. Әсіресе сатқындық жасаған жиырма тоғызыншы жауынгер туралы деректі барлық ақындардың (Н. Тихоновтан басқа, оның себебін жоғарыда айтып кеткенбіз) ықылас ниетпен пайдаланғандарын оның образындағы “қалтыраған, сасқан” әрекеттерінің ұтымды шығуымен түсіндіруге болады.

Қ. Бекхожиннің, Н. Тихоновтың, М. Светловтың, Н. Хикметтің поэмаларында жауынгерлер есімі тек ғана аталғандары болмаса, барлық ерлік күш бір ғана жиынтық образға, Жиырма сегіздің бойына жинақталып, шайқас алаңындағы іс әрекет тұтасқан күйде көрініс табады. Тек халық ақындары Н. Байғанин мен Қ. Жапсарбаевтың дастандарында ой бір ғана кейіпкер төңірегінде өрбіледі. Бұл, сірә, жоғарыдағы дастанның жанрлық табиғатын сөз еткен зерттеуші Н.С. Смирнованың “биографиялық және автобиографиялық сипат дастандарға тән” деген пікірімен ұштасып жатса керек.

Сонымен қатар, Панфилов дивизиясы құрамында болған майдангер ақындар Қазақстандық орыс ақыны П. Кузнецов, орыс ақыны М. Светлов пен қырғыз ақыны Т. Шамшиевтің поэмаларындағы тарихи оқиғаның көркемдік шешім табуы өзгеше. Біріншіден, авторлардың қан майданның өтін көзімен көруі поэмаларының реалистік бояуының айқын болуына септігін тигізген. Екіншіден, генерал Панфиловтың қол жеткен табысын Жиырма сегіз жауынгердің осындай үлкен ерлігімен таразылаған ақындар Панфилов тұлғасына баса назар аударады. Олай болса, ақындар Жиырма сегіздің ерлігін поэма, дастандарына арқау ете отырып, үлкен бір тарихи кезеңнің сәттік көрінісін көркемдік бедермен бейнелеп, тарих сахнасында қалдырып кету қажеттілігін өтеген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Паперный З. Человек похожий на самого себя. – М.: Советский писатель, 1967. – 256 с.
2. Агатов М. Об авторах ваших книг. Литературные композиции. – М.: Молодая гвардия, 1972. – 656 с.
3. Светлов М. Избранное. – М.: Худ. Лит., 1972. – 372 с.
4. Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы / Перев. с англ. А. Зверева, В. Харитоновна, И. Ильина. – М.: Прогресс, 1978. – 325 с.
5. Жаков А.Г. Современная советская поэма. – Минск: Издательство БГУ, 1981. – 176 с.

Зореслава Дубинець
(Армянськ, Україна)

ПОНЯТТЯ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Вивчення семантичної структури слова, її обсягу, особливостей і значеннєвих зрушень має величезне теоретичне і практичне значення. Зростання активності лексико-семантичного способу номінації в новітню добу в багатьох мовах світу сприяло підвищенню інтересу науковців до цієї проблеми. Семантична деривація – складний багатогранний процес породження нових значень слів, який призводить до перебудови їх семантичної структури і впливає в цілому на всю лексико-семантичну систему мови. Семантичній деривації відведена значна роль у формуванні й зміні мовної картини світу – вона відбиває колективні стереотипи, які усвідомлені етносом і існують на рівні колективного несвідомого [7, с. 27].

Семантичну деривацію як засіб поповнення словникового запасу розглянуто в дослідженнях російських мовознавців О. Дуліченка, О. Єрмакової, І. Кулинич, О. Семенюка, Н. Чернікової та ін. В україністиці останніх років це питання висвітлено в роботах К. Ленець, В. Манакіна, О. Тараненка, Л. Паламарчука, Н. Тропіна, Л. Лисиченко, І. Самойлової, М. Кочергана, О. Семенюка, Т. Бевз, Д. Мазурик, О. Стишова та ін.

Мета статті – дослідити сутність поняття «семантична деривація» в сучасному мовознавстві.

Паралельно із словотворенням, запозиченнями, внутрішніми входженнями поповнення сучасного словника, на думку Д. Шмельова, А. Зализняка, Д. Мазурика та ін. науковців, відбувається шляхом лексико-семантичної, або семантичної, деривації, сутність якої в тому, що за допомогою наявних у мові слів дістають вираження нові поняття і реалії.

Концепція лексико-семантичного способу словотворення була висунута Л. Щербою (1928 р.) й активно підтримана В. Виноградовим: «Крім морфологічних і синтаксичних способів словотворення слід розрізняти також способи семантичні, що виявляються у переосмисленні первинних слів, у формуванні омонімів шляхом розкладу одного слова на два». Свого часу Л. Булаховський зазначав, що розвиток словника шляхом поширення переносного вживання слів (інакше – тропейного, метафоричного, фігурального) – це загальне явище, яке спостерігається в усіх літературних мовах: перенесення існуючих слів на нові поняття, вироблювані в творчому акті – реагуванні на нові враження, факти трудового досвіду тощо, є одним із найпоширеніших способів номінації.

Виокремленню семантичної дериватології в самостійну дисципліну сприяють значні досягнення лінгвістики в галузі теоретичної семантики, успішний розвиток теорії номінації, становлення дериватології (насамперед – морфологічного словотвору), розробка теорії породження мовлення, успіхи психо-, соціо-, етнолінгвістики, розвиток когнітивного напрямку у вивченні мови [7, с. 2].

Проте питання про семантичний спосіб словотворення залишається предметом дискусій. В. Горпинич розуміє під ним такий спосіб словотвору, при якому звукова оболонка твірного слова залишається незмінною, але слово набуває нового значення і стає похідним: *встигати* 1 («не запізнюватися», недоконаний вид до встигнути) – *встигати* 2 («добре вчитися»); *крило* 1 (птаха) – *крило* 2 (літака) – *крило* 3 (будинку). Акт семантичного словотворення зводиться до переходу семми слова в окреме слово [2, с. 131].

На думку М. Плющ, лексико-семантичний словотвір – це розщеплення багатозначного слова і поступове утворення омонімів. Наприклад, слова *перо* (знаряддя для писання), *супутник* (апарат, запущений на орбіту планети) мотивуються давно відомими словами: *перо* (гусяче), *супутник* (людина, яка йде поряд у житті). Словотвірне значення цих похідних слів виражається в контексті через співвідношення омонімії (*перо* – пір'я, *перо* – знаряддя для писання; *супутник* – людина, *супутник* – апарат). Науковець наголошує, що лексико-семантичним способом утворюються переважно іменники [6, с. 33–34].

При лексико-семантичному способі не застосовуються ніякі формально-структурні засоби словотворення, а формантом є зміна семантики. Існує три різновиди семантичного словотворення: 1) розщеплення багатозначного слова на омоніми: *батарея* 1 (бойова одиниця в артилерії) – *батарея* 2 (прилад для опалення) – *батарея* 3 (набір хімічних елементів, що є джерелом електрики); *корінь* 1 (нижня частина дерева) – *корінь* 2 (слова) – *корінь* 3 (математичний знак); *ніс* 1 (частина тіла людини, тварини) – *ніс* 2 (передня частина корабля); 2) семантична конденсація словосполучення в слово, що стає омонімом до свого відповідника: *пісок* 1 (будівельний матеріал) – *пісок* 2 (цукровий пісок); *температура* 1 (ступінь нагрівання) – *температура* 2 (підвищена температура у хворої людини); 3) умовна номінація за вже існуючою назвою: *Одеса* (місто) – «*Одеса*» (теплохід), *дарничанка* (особа жіночої статі за місцем проживання) – «*Дарничанка*» (назва жіночого ансамблю) [2, с. 131].

У лінгвістиці для номінації продукту семантичного способу поповнення словникового складу мови в неології використовують кілька термінів – *семантичні інновації*, *семантичні новації*, *семолекси*, *неоніми* [1, с. 3].

Семантичний словотвір інколи зводять до розширення первинного значення слова, до збагачення структури вже наявних у мові лексем. В. Горпинич вважає таке розуміння хибним, тому що воно підміняє поняття словотворення поняттям полісемії (розширення або збагачення семантики слова – це розвиток полісемії, а семантичне словотворення – це розпад полісемії) [2, с. 132].

В. Лопатін, І. Улуханов взагалі не визнають семантичний спосіб словотворення, оскільки семантичні зміни у словах цього типу не пов'язані формально з появою нового звукового комплексу.

В. Мартинов зауважує, що семантичний спосіб словотворення поширюється на всі види творення похідних і охоплює всю словотворчу систему мови [4, с. 58]. На це слушно зауважує І. Ковалик, що семантичні процеси справді мають місце в кожному явищі словотворення, але семантичний спосіб, на відміну від інших, ґрунтується лише на цій основі, тому і є підстави вважати його окремим способом [3, с. 32].

З погляду ономазіології, семантична деривація є використанням імені у вторинній функції (Є. Курилович), тобто вторинною номінацією (В. Телія). «Усі семантичні деривати є наслідком вторинної номінації – у тому значенні, що зовнішня оболонка слова (лексема) не створюється в акті такої номінації, а вдруге використовується назва, яка раніше існувала в мові: «стара» назва – новий об'єкт номінації», – зауважує Н. Тропіна. [7, с. 4–5].

В. Немченко вважає, що похідні слова, утворені семантичним способом, позбавлені твірних, мотивуючих слів; за його переконанням, семантично не пов'язані між собою слова бик 1 (тварина) і бик 2 (опора, на якій тримається міст), основа 1 (поздовжні нитки у тканині) і основа 2 (сутність чого-небудь) [5, с. 119–120]. З цим не можна погодитися. Дійсно, мотивація – це процес позначання шляхом модифікації й трансформації вже існуючих у пам'яті знаків. Однак, за вторинної номінації ні модифікації, ні трансформації знаків (якщо під знаком розуміти зовнішній сигнал) не відбувається. На думку О. Селіванової, за вторинної номінації мотивацію слід розглядати як породження психоментального комплексу, ширше, ніж у словотворі. Цей аспект потребує подальшого розгляду.

Таким чином, поповнення сучасного словника відбувається шляхом семантичної деривації, наслідком якої є розщеплення багатозначного слова і поступове утворення омонімів. Цей процес є одним із способів збагачення словникового складу мови.

Література:

- Бевз Т. Загальні закономірності семантичної деривації (на матеріалі неологізмів педагогічної галузі) / Т. Бевз // Наукові записки. – Кіровоград, 2001. – Вип. 35. – С. 3–7.
- Горпинич В. Сучасна українська літературна мова: Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: [навч. посіб.] / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
- Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – К. : Вища шк., 1963. – 84 с.
- Мартинов В. В. Про принципи семасіологічної поясненості в порівняльно-історичному мовознавстві / В. В. Мартинов // Зб. філол. фак. Одеськ. ун-ту. – 1953. – Т. 3. – С. 51–59.
- Немченко В. Н. Современный русский язык. Словообразование / В. Н. Немченко. – М. : Высш. шк., 1984. – 255 с.
- Плющ М. Я. Граматика української мови: у 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [підручник.] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2005. – 286 с.

7. Тропіна Н. П. Семантична деривація в сучасній російській мові: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.02 / Н. П. Тропіна; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2004. – 36 с.

Константин Дудников
(Курск, Россия)

ПРОБЛЕМА СВЯЗИ ИСКУССТВЕННЫХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖ. Р.Р. ТОЛКИЕНА

Язык, согласно классическому определению, – это сложная многоуровневая система знаков. Однако данное утверждение совершенно не учитывает тот факт, что язык – это еще и живой организм, неразрывно связанный с человеком. Датский лингвист Р. Раск в одной из своих работ писал: «Язык – явление природы, и наука о нем сходна с естествознанием» [1, с. 23]. В этих словах есть определенный смысл. Сравнивая язык и природу, можно найти много общего между этими явлениями. Язык, как и человек, как и всё в живом мире, не стоит на месте; он развивается и меняется со временем, приспособляясь к новым реалиям жизни и избавляясь от устаревших элементов. В естествознании такой процесс называется эволюция. Точно так же он называется и в языкознании.

Еще одна особенность, которая объединяет живую природу и язык – это родственные связи. Так же, как различные народы могут быть связаны вместе общей историей, так и языки могут быть связаны общим происхождением. Как в большой семье, генеалогическое древо которой раскинулось широкими ветвями и связывает каждого ее члена определенными узлами, языки могут относиться к одной родственной группе со своими ветвями и генетическими связями. Именно это отличает естественные языки от искусственных. Да, существуют и искусственные языки, которые создавались специально, для того, чтобы облегчить коммуникацию различных народов. Их эволюцию невозможно проследить, так как ее нет. Но вот вопрос: если создать несколько языков, связать их родственными отношениями, по подобию естественных, обозначить общего предка, придумать их эволюцию и историю народов, которые могли на них говорить, будут ли они считаться искусственными? Попытаться дать ответ на этот вопрос можно, обратившись к творчеству великого писателя, автора цикла произведений о несуществующем мире людей, эльфов, гномов, хоббитов и других загадочных существ – Дж. Р. Р. Толкиена.

Еще в детстве юный Джон Рональд Руэл Толкиен проявлял страсть к языкам. Следует отметить, что в семье Толкиенов не только он проявлял этот интерес. Его двоюродные сестры, Марджори и Мэри Инкльдон, также придумали свой язык, который они назвали «анималик». Он не представлял собой ничего особенного, это была просто детская шутка. В своей лекции «Тайный порок» Дж. Толкиен приводит пример фразы на этом вымышленном языке: «Собака соловей дятел сорок», что означает «Ты осел» («You are an ass») [2]. Эта страсть к изучению и конструированию языков осталась с будущим писателем на всю жизнь, чего нельзя сказать о его кузине. Марджори потеряла интерес к созданию языков, а вместе с Мэри Толкиен изобрел язык Невбош («Новая чушь»), после чего языкотворчество второй кузины Толкиена прекратилось. Ученый-языковед и величайший писатель, он создал такие искусственные языки, как квенья, или язык высших эльфов и синдарин – язык серых эльфов. Толкиен знал более двадцати живых и мертвых естественных языков, а новые он составлял, во многом руководствуясь красотой звучания.

Конструирование искусственных языков, особенно художественных, называется глоссопейей (англ. Glossopoeia). Этот термин был изобретен самим Толкиеном. Его Глоссопейя имела два временных измерения: внутренняя (вымышленная) временная шкала событий, описанных во вселенной «Властелина колец», и внешняя – шкала жизни самого Толкиена, в ходе которой он постоянно исправлял и улучшал свои языки, а также их вымышленную историю.

Толкиен был профессиональным лингвистом, специализирующимся на древних германских языках, особенно на древнеанглийском. Он также интересовался и другими языками, выходящими на сферу его профессиональной деятельности. Так, особенно он любил финский язык. Он описывал нахождение им книги по финской грамматике как «... вход в винный погреб, полный бутылок удивительного вина, вкус и аромат которого не были известны ранее». [3]

Глоссопейя была хобби Толкиена в течение большей части его жизни. В возрасте тринадцати лет он вместе с кузиной Мэри участвовал в создании звукозаменяющего шифра, того самого Невбоша, который вырос до такой степени, что стал больше похожим на искусственный язык. Следует отметить, что, по словам Толкиена, Невбош не был его первой попыткой конструирования языка. Вскоре после этого он разработал настоящий искусственный язык – наффарин, который содержал элементы, сохранившиеся до более поздних языков, над которыми писатель продолжал работать до самой своей смерти более чем шестьдесят пять лет спустя. Изобретение языков всегда было тесно связано с мифологией, разрабатываемой Толкиеном, поскольку, по его мнению, язык является неполным без истории народа, говорящего на нем, как, к примеру, «англичане никогда не стали бы полностью реальными, если бы их представляли только посредством английского языка, на котором они говорят» [3]. Следовательно, Толкиен принял на себя образ скорее переводчика и редактора, нежели автора своих оригинальных произведений.

Во «Властелине Колец» Толкиен использовал литературный прием, заключающийся в передаче повествования переводом с первоначального языка Совал Фарэ на английский, или вестрон, как он назвал его. Этот прием передачи вымышленного языка реальным был развит и далее: роханский язык (родственный Совал Фарэ) был передан древнеанглийским, имена и язык Дейла в «Хоббите» – древнескандинавскими формами, а имена королевства Рованион – готским языком. Таким образом, существующая историческая связь между германскими языками была спроецирована на вымышленную генетическую взаимосвязь языков «Властелина колец». Более того, для выстраивания параллели с кельтскими элементами Толкиен использовал древневаллийские имена для передачи дунландских имен хоббитов Баклэнда (например, Мериадок вместо Калимак). Естественным следствием этого было то, что «новые» вымышленные языки должны были быть проработаны Толкиеном до определенного уровня детализации.

Самые развитые в этом отношении языки – синдарин и квенья. Это наиболее знаменитые из всех языков, созданных Толкиеном для его вселенной. Если обратиться к внутренней истории, то можно проследить их развитие из общего предка – эльдарина, языка, на котором говорили все эльфы, а тот, в свою очередь, – от примитивного квендийского, общего источника формирования языков эльдар и аварина. Вследствие своего родства языки квенья и синдарин должны содержать часть общей лексики, которая осталась от языка-потомка. Действительно, сравнивая словарный состав этих двух языков, можно убедиться в справедливости этого суждения. Для наглядности имеет смысл привести несколько примеров базисной лексики (см. табл. 1) [4]

Несмотря на фонетические и орфографические различия, нельзя не заметить поразительное сходство между данными языками. В этом состоит огромное достижение Толкиена: он смог воспроизвести в своем вымышленном мире генетическое родство языков так, как оно воплощается в реальном мире. Неудивительно, что ради достижения такого результата писатель не прекращал труд над своими языками и совершенствовал их до самой своей смерти.

Развитию квенья частично поспособствовала финская морфология (особенно ее богатая система склонений существительных). Финский язык содержит 14 падежей. В языке квенья, конечно, падежей не так много (всего 10), но для русскоязычных читателей, не говоря уже о носителях тех языков, в которых вообще нет падежей, их число представляется внушительным. Другим любимым языком Толкиена был валлийский, поэтому отдельные черты валлийской фонетики встречаются в синдарине. Очень немногие слова были позаимствованы из существующих языков, поэтому попытки проследить происхождение конкретного эльфийского имени собственного или нарицательного в работах, опубликованных при жизни Толкиена, редко увенчивались успехом.

В дополнение к этому существует отдельная семья языков, на которых говорили люди. Наиболее выдающимся представителем этой семьи является вестрон (происходящий от адунайского языка Нуменора), «всеобщий язык» народов «Властелина Колец». Большинство людских языков демонстрировали влияние на них эльфийских говоров, а также языка гномов. Толкиеном вчерне были описаны также некоторые независимые языки, в числе которых кхуздул, тайный язык гномов, валарин (язык Валар) и Черное Наречие, изобретенное Сауроном во Вторую Эпоху.

Даже после смерти великого писателя интерес к его работам не угасает. Питер Джексон, новозеландский кинорежиссер, ставший известным после выхода на экраны трилогии «Властелин Колец», использовал в своих фильмах вымышленные языки, созданные Толкиеном. Однако сценарий, как известно, отличается от самого произведения. К тому же необходимо было представить в фильмах пример письма на этих языках, что создавало известные трудности, так как материала в самих книгах для передачи его на экран недостаточно. Чтобы выйти из положения, Питер Джексон обратился за помощью к Дэвиду Сало, американскому лингвисту, изучающему языки Толкиена и выпустившему книгу об этих языках. Д. Сало проделал огромную работу, переводя на язык эльфов и другие языки мира «Властелина колец» нужные для сценария фразы. Трудность заключалась также в том, что не все необходимые слова встречаются в книге, то есть лингвисту нужно было изучить язык и ясно представлять себе его грамматику и правила словообразования, чтобы иметь возможность сделать перевод. Д. Сало также поручили сделать письмена, причем для разных языков Д. Сало использовал разные виды письменности. Например, для надписей на языке гномов использовались руны, а для эльфийских надписей и черного наречья использовался тенгвар, специальный шрифт, лично созданный Толкиеном [5].

Таким образом, несмотря на то, что конструирование языков для Дж. Толкиена было изначально единственной задачей, он не мог не создать свой знаменитый «легендариум». Именно благодаря этому труду весь мир узнал о неизведанных землях, которыми правит магия, землях, где существуют эльфы, гномы, гоблины и загадочные хоббиты, а каждый народ говорит на своем собственном вымышленном языке. Эти языки, созданные автором «Властелина колец», их история и отношения между ними максимально приближены к тем отношениям, которые существуют в реальном мире между естественными языками: каждый имеет свою историю, своего прародителя, а также находится в родстве с другими языками. И пускай они всё же считаются искусственными, с научной точки зрения, фанаты творчества великого писателя не позволят творениям своего кумира умереть, а это значит, что и квенья, и синдарин, и кхуздул и множество других языков в совокупности с народами, говорящими на них, продолжают жить в сердцах преданных поклонников.

Литература:

1. Кузьменко Ю.К. Лингвистическая концепция Расмуса Раска. // Понимание историзма и развития в языкознании / Десницкая А.В. – Л.: Наука, 1984. – 303 с.
2. Толкиен Дж. Р. Р. Тайный порок. / Доклад – Оксфорд: 1931г.
3. Толкиен Дж. Р. Р. Письма. – М.: ЭКСПО, 2004. – письмо 163.
4. Бутин Д. Словарь эльфийских языков. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tolkien.olmer.ru/research/elf_dic.htm
5. Дэвид Сало [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://midgardsmal.com/>

Научный руководитель:

кандидат филологических наук Попова Галина Владимировна

Мөлдір Әбдікова**(Ақтөбе, ҚР)****МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗДІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ РАКУРСЫ**

«Газет – жұртқа қызмет ететін нәрсе, олай болатын мәнісі жұрттың білімді, пікірлі, көргені көп көсемдері, оқығаны көп адамдары газет арқылы халықтың алдына түсіп, жол көрсетіп, жөн сілтеп, басшылық айтып тұрады», – деген еді А.Байтұрсынов 1913 жылғы ақпанның 2-сі күнгі жазған бас мақаласында. Газеттің мұнан өзге де қоғамдық қызметтерін саралап берген А.Байтұрсынов пікірі бүгінгі алуан түрлі газеттер қызметтері арқылы айқындала түскендей.

Кез-келген ақпарат құралы тыңдарман мен оқырманға бағыттталып, қалың қауымға ойы да, тілі де түсінікті болып, коммуниканттардың қажетін өтеуді мақсат етеді. Газет тіліне тән сөйлем түрлері, сөздік қор (лексика) сол мақсат мүддесінен шығуға мүмкіндік беретіндей болып екшеленеді, сұрыпталады. Оқырманның, тыңдарманның ақпаратты, мәліметті қабылдауына қиындық тудыратындай, өз заңдылықтарына сай келмейтін тілдік қолданыстарды барынша шектейді. Сондықтан да болар газет тіліне тән ерекшеліктер әлеуметтік негізді болып келеді, белгілі бір мақсатқа қызмет етеді. Бір сөзбен айтқанда, газет лексикасы әлеуметтік тұрғыдан бағалауыштық, жалпылама коммуникативті, мақсатты экспрессиялы болады.

Газет лексикасы үнемі өзгеріп, дамып, ескіріп, жаңарып отырады. Газет лексикасы бағалауыштық тұрғыдан қарастырғанда да бір қалып, бір деңгейді көрсетпейді, оның кезеңдік сипаты болады. Сонымен бірге оның қызметіне, әсіресе, ақпарат жеткізу, үгіт-насихат тарату қызметіне тікелей бағынады.

Газет тілінің басым бөлігін құрайтын сөздер тобы жиі қолданылуына қарай емес, бағалауыштық сипатына, көптеген атаулардың саясиландырылуына қарай жинақталады. Әрине, қолданыста жиі болып келетін сөздер де назардан тыс қалмайды. Осыған дейінгі қазақ тіліне қатысты жүргізілген зерттеулерде белгілі бір басылым тілінің лексикалық қабаттарын талдау басымдық танытты. Бұлайша зерттеудің жетімсіз тұстары бар. Тиімділігі – әр қабат туралы нақты дерек алуға болатындығы, ал жетімсіздігі газет лексикасының бөлшектенген түрде зерттелуі, яғни газеттің жалпы лексикалық сипаты, өзіндік ерекшелігі, құрылымы, сондай-ақ нормалануының барынша толық ашылу мүмкіндігі аз деп санаймыз.

Сонымен бірге, газет лексикасында әр заманның бет-бейнесі мен бедерін танытатын сөздер қатары болады. Олар өз заманының тарихынан, құрылысынан, өзге де әртүрлі күй-жайынан хабардар етеді. Осы сынды мәліметтерді негізге ала отырып, газет мәтіндерінде жиілікпен қолданылатын сөздерді іштей екі топқа бөлуге болады:

1. Жалпыгазеттік сөздер. Бұл сөздер газеттегі белгілі бір тақырып немесе жанрмен, белгілі бір газетпен байланыстырылып қарастырылмайды. Айталық, ел, халық, мемлекет, демократия, саясат, ынтымақтастық, ұлт, топ, қоғам, халықаралық жағдай, пікір, жетістік, үлес, дағдарыс т.с.с сияқты сөздер барлық газеттерде жиі ұшырасады.

2. Белгілі бір тақырып, белгілі бір жанр түрімен байланыста қарастырылатын сөздер тобы. Бұл сөздер қатарын мәтіндегі айтылар ойды жеткізу мақсатында қолданылатын атаулар түзеді. Мысалы, ғылыми тақырыпқа жазылған мақалалар болса, термин сөздер қатары мол болады. Газет лексикасының осы тобына ауызекі сөйлеу тілі элементтері, диалектизмдер, әлеуметтік диалект элементтері кіреді.

Газеттің функционалдық қызметі және лексикасының құрылымы тіл салаларының өзге деңгейлерімен, әсіресе, семантикамен тығыз байланыста қарастырылады. Газет лексикасына тән жалпы қасиеттер мен ерекшеліктерді ескере отырып, оның лексикасының құрамы мынадай топтардан тұрады деп қарастыруға болады:

1. Қоғамдық-саяси лексика;
2. Бағалауыштық лексика;
3. Бейтарап лексика[1, 83].

Қазақ тіл білімінде қоғамдық-саяси лексикаға қатысты мәселелер жайында профессор А.Ысқақов, А.Қалыбаев және Р.Барлыбаев сынды ғалымдардың зерттеулерінен байқауымызға болады. Р.Барлыбаев өзінің «Қазіргі қазақ тіліндегі қоғамдық саяси-лексика» атты еңбегінде кеңес

дәуірі кезінде қоғам қажетін толығымен өтеген аталмыш сөздер тобының көптеген ерекшеліктерін атап көрсетті.

Қоғамдық-саяси терминдердің қызметі әр түрлі. Ақпарат құралдарында қолданылатын қоғамдық-саяси терминдер жалпығылымилық сипатымен ерекшеленгенімен, әдеби тілдегі терминжасам принциптері олардың табиғатына жат емес. Газет лексикасындағы қоғамдық-саяси лексика сөздік құрамдағы сандық әрі сапалық толықтардың айнасы іспетті. «Қоғамдық-саяси өмір саласына байланысты құбылыстар мен ұғымдар атауларын білдіретін мағыналық бірлігімен топтасқан, өз алдына біріккен сөздерді қоғамдық-саяси деп атауға болады[2, 29]», – дейді Р.Барлыбаев.

Газеттегі хабар, шетел жаңалықтары, мақалалар сынды белді жанрлар қоғамдық-саяси лексика элементтері көп қолданылатын мәтіндерден тұрады. Оның үстіне газет атаулының басты қызметі – ақпарат жеткізу мен үгіт-насихат жұмыстары негізінен қоғамдық-саяси лексикаға жататын сөздер тобы арқылы іске асатындықтан, ол газеттің төл лексикасы саналады. Қоғамдық-саяси лексиканы мынадай семантикалық топтарға бөлуге болады:

- Әлеуметтік-тарихи категориялар мен ұғымдарды білдіретін атаулар: халық, ел, жұрт, нәсіл, алаш, қауым, қоғам сияқты сөздерді жатқызуға болады.
- Мемлекеттік құрылыс ұғымын білдіретін атаулар қоғамда жүріп жатқан әлеуметтік, саяси өзгерістердің тілдегі тікелей көрінісі дер едік. Бұл сөздер тобына мемлекет, үкімет, одақ, республика сөздерін жатқызуға болады.
- Әкімшілік жүйеге қатысты атаулар қатарына әкімшілік құрылыс, әкімшілік – территориялық бөлініс, лауазым атауларын жатқызуға болады.
- Заң жүйесіне байланысты атаулардың тілімізде қалыптасуы да саяси-әкімшілік жағдайларға тікелей тәуелді.
- Саясатқа, саяси ғылымдарға қатысты атаулар.
- Оқу-білім, ғылым мен техника саласына байланысты атаулар газеттің ағартушылық саласындағы қызметіне орай жіктеледі.

Газет лексикасын құрайтын сөздерге тән басты ерекшеліктің бірі – бағалаушылық танытуында. Сөз қолданыс кезінде сөзге қосымша үстемеленетін, әлеуметтік топтың, жеке адамның, бір сөзбен айтқанда, субъектінің зат пен құбылысқа, іс-әрекетке беретін бағасы бағалаушылық лексика қатарын құрайды. Қазақ тіл білімінде бағалаушылық туралы сапа интенсивтілігі жөнінде орыс және қазақ материалдарын салыстыру негізінде ғалым Қ.З.Ахметжанова жан-жақты зерттеу жүргізді («Функционально-семантические поля русского и казахского языков»). Ғалым ізденісінің жемісі бағалаушылық категория жете зерттелетін еңбектерде басшылыққа алына отырып, әрі қарай тереңдетіле қарастырылуда.

Газеттің қоғамдық-әлеуметтік қызмет түріне қарай оның әлеуметтік баға берушілігі алдыңғы қатарға қойылып, басты ерекшеліктердің бірі саналады. Бағалаушылық тіл деңгейлері лексикада арасында лексикада айқын байқалады. Бағалаушылық – сөйлеушінің өз тарапынан құбылыс пен затқа, іс-әрекет атауына берген бағасы, көзқарасы, оған деген қарым-қатынасы. Бағалаушы сөздер арасындағы семантикалық байланыс бағалауға негіз болатын әрі бағалануға тиісті объектінің белгілерін аспект етіп алудан басталады. Бағалау құрамына бағалаушылық мотив, бағалау критерийі енеді. Бағалаушылықтың құрамы күрделі. Айталық, бір зат екінші бір затпен салыстырыла бағаланатын болса, салыстырылып тұрған зат немесе соның бір бөлігі элемент ретінде бағалаушылықтың құрамына енеді. Бағалау кезінде объект түгелімен емес, субъектіге маңызды болып көрінген белгілі бір бөлігі, аспектісі ғана алынуы әбден мүмкін. Бұл бір объектінің әртүрлі бағалануына себеп болады.

Бағалаушылық лексика түрлі қабаттар мен қаттаулардың қатысымен жасалады, газет тілінде функционалдық және стильдік қызметінің сипатына орай бір бүтін, біртұтас категория ретінде қабылданады:

- Сөздің сапасы тілдің көне, төл сөздер қабаттары бірліктерінің бағалаушылықты білдіретін семаларында болады: батырлық, ерлік, даңқ, атақ т.с.с.
- Бағалы металл аттары: алтын, күміс, жақұт, меруерт т.с.с.
- Қауымға, көпшілікке қатысты айтылған сөздер: көпшілік, көп, бұқара т.с.с.
- Оқуға, білімге байланысты тілімізге сіңіп кеткен араб сөздері: ғұлама, ғалым, мектеп т.с.с.
- Адамдардың шыққан әлеуметтік ортасынан хабардар ететін, текті білдіретін сөздерде бағалаушылық кездеседі: ақсүйек, бай, кедей, қожа т.с.с.
- Жас мөлшерін білдіретін сөздерде: жас, кәрі, үлкен, кіші, жасөспірім, бойжеткен, ақсақал, бүлдіршін т.с.с.
- Сондай-ақ, тұлға, перзент, ұлан, дос, жолдас сияқты сөздер де бағалаушылық мәнде қолданылады.

Газет тіліндегі бейтарап сөздер аса жиілікпен қолданылады. Бұлайша аталуы бейтарап сөздерге екі жақты тілдік құбылыс ретінде қарауға мүмкіндік береді:

- оларда газетке тән басты бағалаушылық ерекшелік болмайды;
- бейтарап сөздер бүкіл стиль атаулының негізін, сүйегін құрайды да, белгілі бір стильге тән деп айтуға келмейтін, бейтараптық танытатын сөздер болып табылады.

Бейтарап сөздер мен бейтарап мағына туралы «Қазақ тілі» энциклопедиясында : «Зат, құбылыстар мен сапалық белгілерді, әрекет-қимылдарды атап білдіретін жалпылама лексикаға тән мағына....Зат, құбылыстарды жағымды, жағымсыз түрде бағалау, сезімнен туған бейнелі түсініктер бейтарап мағынаға жатпайды....Бейтарап сөздер – тілдердің барлық функциональдық стильдерінде қолданыла беретін, экспрессиялы реңкі жоқ лексика. Бейтарап сөздер белгілі бір стильге тән сөздерге, экспрессиялық реңкі бар сөздерге қарама-өарсы тұрған құбылыс ретінде танылады. Және де бұл лексиканы сөздердің тура мағынасы да, ауыспалы мағынасы да бере алады», – делінген[3, 66]. Бейтарап сөздер әдеби тіл стильдерінің бәріне ортақ болғандықтан, газетте ерекше қолданыс таппайды, бағалауыштық бояусыз, хабар мәнді болып келеді.

Мерзімді баспасөз басылымдары – қоғамды, қоғам мүшелерін тәрбиелейтін құрал. Газет лексикасының құрылымы мен жүйесін, лингвистикасын сақтау – баспасөздің мәдениеті, яғни, тілдік норманың талабы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Момынова Б. Газет лексикасы (жүйесі мен құрылымы). –Алматы: «Арыс», 1999. – 228 бет.
2. Барлыбаев Р. Қазақ тіліндегі қоғамдық-саяси лексика. –Алматы: «Арыс», 1978. – 290бет.
3. «Қазақ тілі» энциклопедиясы. –Алматы, 1998ж.

Ғаламат Әребаев
(Ақтөбе, Қазақстан)

АРАБ ТІЛ БІЛІМІ ДАМУЫНДАҒЫ ТҮРКІЛІК ҒАЛЫМДАРДЫҢ ҮЛЕСІ

Тілдің даму тарихы сол елдің тарихымен тығыз байланысты болуы тиіс. Бұл оймызды мына пікірмен қуаттаймыз: «История языка и история народа переплетаются самым тесным образом. Язык должен изучаться в неразрывной связи с историей народа, которому принадлежит данный язык.»[1.4б.]

Араб тіл білімі дамуы дінмен байланысты. Құранды зерттеп, мұсылман халықтарына насихаттаудан басталады. Араб лингвистикасы өз бастауы VII ғасырдан алады. Осы тұста Араб жерлері халифатқа бірігіп, ислам діні күллі Орта Азияға таралды.

Дәстүрлі араб тіл білімі теория ретінде басрлық (Басра қаласы), куфалық (Куфа қаласы), бағдаттық (Бағдат қаласы), анадолы (Испания) және сирия-мысырлық мектептерде қалыптасты. Басра мен Куфа мектептерінің арасында араб тіл білімінің грамматикасы жөнінде өткір полемикалар болды. Басра өкілдері классикалық Құран тілін қолдаса, Куфалықтар синтаксис саласында біраз өзгерістер мен түзетулерді қалады. Кейін уақыт өте келе Араб халифатының мәдени орталығы Бағдатқа ойысты. Бағдаттық грамматика зерттеулерінде алғашында Куфа мектебінің қағидалары үстемдік етсе, кейін Басралық мектептің ұстанымдары келді.

Араб тіл білімінің дамуына тек қана араб елінің үлесінде болмады. Сонымен қатар халифат құрамына кірген елдердің мәдениеттің дамуына белгілі бір деңгейде өз ықпалын тигізді. «Арабская культура явилась результатом активного взаимодействия многих цивилизованных народов халифата, которые восприняли язык как орудие культурного творчества»[1.5б.] Соның ішінде араб ғалымдарының басым көпшілігі араб емес. Араб халифатында ғылым мен мәдениеттің ең дамыған алтын дәуірі Аббаситтер билеген дәуірге сай келеді. Ағылшынның атақты шығыс зерттеуші ғалымы Е.Браунның көрсетуінше, осы «дәуірде» дүниеге танылған 45 араб ғалымдарының 30-ның ұлты араб емес, басқа халықтардың өкілдері болған[2.14б.] Міне, араб тіл білімі дамуына үлес қосқан түркілік ғалымдар жайында сөз болмақ.

Отырар ойшылдарының ең атақтысы, ең мәшһүрі – Аристотельден кейінгі екінші ұстаз Әбу Нәсір әл-Фараби. Араб, парсы шежірелерінің деректеріне қарағанда әл-Фараби 870 жылы Арыс өзенінің Сырға құяр тұсындағы Фараб (Отырар) қаласында отырарлық әскербасының отбасында дүниеге келген.

Әбу Насыр бала күнінен ғылымға үйір болып өсті, оның бақытына қарай сол заманда Отырарда аса бай кітапхана бар еді. Әл-Фараби парсы, грек тілдерін үйренеді, осы тілде ғылыми трактаттар оқиды. Фараб пен Бұқарада бастапқы білім алған соң әл-Фараби өз білімін жетілдіру мақсатында Бағдатқа аттанады. Фарабидің дүниетанымының қалыптасуына Мерв мектебінің ғылыми дәстүрлері мен философиялық бағдарлары өз әсерін қалдырды. Бағдатта әл-Фараби ғылым мен әртүрлі пәндерді оқиды. Білімге деген құштарлығының арқасында әл-Фараби сол уақыттағы ғылым мен білімнің ордасы саналған Дамаск, Халеб, Каир, Шаш, Самарқан, Бұхара, Мерв, Нишапур, Рей, Хамадан қалаларында да болып, білімін үнемі жетілдірумен болды.

әл-Фарабидің лингвистикалық көзқарастары тілді адам ойының жемісі, оны қоғамдық құбылыс деп таныған болатын. «Екінші ұстаздың» трактаттарында көптеген тілге қатысты ойларын көреміз. Ол фонетика мен логиканы байланыста қарады. Тілдің тікелей салаларына байланысты келелі пікір білдірді.Оны төмендегі тұжырымнан да байқаймыз: «...мы находим наряду с освещением традиционных вопросов, касающихся непосредственно разделов языка (фонетика, лексикология, морфология, синтаксис) и его связи с другими видами наук и искусств (логика, риторика, каллиграфия, музыка, поэтика), различные проблемы теории языкознания (определение языка, проблема языка и речи, формы существования языка, знаковая природа языка, проблемы развития и

изменения языка, связь языка и мышления, взаимоотношение формы и содержания языка, роль языка в обществе, функции языка, происхождение и природа языка, языковая норма и др.)»[3]

Тіл білімін ғұлама ғылымдардың бастысы деп таниды. Өзінің әйгілі «Китаб ихса аль-улум» («Книга классификаций наук») еңбегінде ғылымдарды бес түрге жіктеп, оның алдыңғысының қатарына тіл туралы ғылымды қояды, оны жеті бөлімге жіктейді: 1. Жай сөздер туралы ғылым; 2. Сөз тіркестері мен сөйлем туралы ғылым; 3. Жай сөздердің заңы туралы ғылым; 4. Сөз тіркестері мен сөйлемдер заңы туралы ғылым; 5. Дұрыс жазу заңы туралы ғылым; 6. Дұрыс оқу режелері; 7. Өлеңжасам турасында.

Араб тіл білімінде фонетиканың алатын орны ерекше. Ғалымдар бұл құбылысты саз өнерімен байланыстырады. Осы тұрғыда әл-Фараби өзінің «Музыканың үлкен кітабы» (Китаб әл-мусики әл-кабир) атты трактатында фонетика саласы жөнінде сөз етеді. Фонетиканы грамматиканың бір саласы ретінде кейінірек дамығанда музыка теориясынан шығарып тасталмағаны байқалады. Мұнда ғалым сөйлеу дыбыстарына тоқталып, өзінің лингвистикалық ой-тұжырымдарын жасайды.

Ғалым бабамыздың трактаттарындағы тіл және ойлау тұжырымдары логика, философиямен астасып жатса, фонетика туралы пікірлері саз өнерімен ұштасса, әрине лингвистикалық ғылыми негіз болмауы мүмкін, бірақ сол ғылыми негіз тудыруға бастау болған Фараби трактаттары дей аламыз.

Келесі араб тіл біліміне өз үлесін қосқан Әбу Нәсір әл-Фарабидің жерлесі Әбу Нәсір Ысмайыл бин Хаммад әл-Жауһари. Әл-Жауһари араб тіл білімінде лексикография саласына көп еңбек сіңірген ғалым. Оны ғалым В.А. Звегинцев өзінің қысқаша очеркінде төмендегідей бағалайды. «В области лексикографий успешно работал аль-Джаухари, поистине заслуживший за свои обширные познания прозвище «имам лексикологий»». [1.61б.]

ель-Жауһари Бұхара, Мәрі, Нишапур, Рей, Хамадан секілді қалаларда болып, кейін Бағдатқа келген. Көптеген араб тіл білгірлерінен дәріс алып араб тіл білімінің дамуына жан-жақты үлес қоса бастайды. «Әл-Жауһари Ираққа келгеннен кейін нағашысының ақыл-кеңесімен Басралық филологтар Әбу Зайд ас-Сирафи мен Әбу Әли әл-Фарисиден араб тілі мен әдебиетінен дәріс алады. Әл-Жауһаридің Басраға баруы кездейсоқ емес. Ислам діні бүкіл Шығыс елдеріне тарап, бірте-бірте араб тіліне өзге жұрт лұғатынан да сөздер ауыса бастағанын байқаған ғалымдар Құран тілінің тазалығын ойлап таджуд (фонетика), тасриф (морфология), наху (синтаксис) деп аталатын тіл ғылымын зерттейтін ілімдердің негізін қалаған» [4.40б.]

Әл-Жауһаридің бізге қандай еңбектері жеткені туралы сөз етсек, ортағасырлық оқымысты Әбу Мансур ас-Сағалиби өз еңбегінде ол «ақын еді» деп келтіреді. Өзінің алғашқы еңбегі «Китаб әл-Арудта» («Өлең өлшемі жайлы кітап») араб поэзиясының өлең өлшемін терең талдап, өзіндік теория жасауға тырысқан. Бұдан көретініміз ғалым тек қана ақын емес, әдебиет теоретигі.

Тіл біліміне қатысты осы еңбектен кейін араб білгірлері әл-Жауһаридің «Китаб әл-мұқаддима фи-н-наһу» («Грамматикаға кіріспе кітап») жазғанын айтады. Бірақ өкініштісі, араб поэзиясына қатысты еңбегі мен грамматика жөнінде еңбегі біздің дәуірге жетпей қалған.

Отырар перзенті араб тіл білімінің лексикография саласына көп еңбек сіңірді дедік. Оны дәлелдейтін тағы бір еңбегі «Тадж әл-луға уа сихах әл арабийа» («Тіл тәжі және араб (тілінің) ақиқат лұғаты») болатын. Ғалымдар арасында қысқартылып «ас-Сихах» («ақиқат», «дұрыс», «заңды») деп аталып кеткен. Ә.Дербісалин бұл сөздікте араб сөздері қазақ, орыс тілдеріндегідей бастапқы әріпке емес, сөз түбірінің алғашқы әрпіне байланысты орналастырылады дегенді айта келіп, сөздіктен мысал келтіреді: «Мысалы жалпыға таныс мадрасатун деген сөзді алайық. Араб тілінен бейхабар кісі сөздіктен оны әдетте «м» әрпінен іздегенімен таба алмас еді. Ол үшін сөз түбірін білу керек. Аталған сөздің түбірі дараса етістігі. Ол «оқу», «зерттеу» деген мағына береді. Осы етістіктен енді дарсун-«сабақ», муддарисун-«оқытушы», мадрасатун-«мектеп», «училище» іспетті бірнеше зат есім туындайды. Сөйтіп соңғы төрт сөздің түбірі айналып келгенде «дараса» екен. Сондықтан да сөздіктен әуелі осы етістікті табу қажет» [4.43б.]

Бұл сөздікке арабтың 40 000 сөзі енген. Жалпы сөздікке В.А. Звегинцев былай баға береді: «Если сравнить «Сыхах» с большим словарем Ибн Дурейда и тем более с «Книгой Айна» Халиля, тотчас бросится в глаза превосходство первого в ясности изложения и методе расположения материала» [1.61б.] Жалпы алғанда ғұлама араб тіл білімінде өзіндік орны бар лингвист екенін көреміз.

Түркі халқының XI ғасырда өмір сүрген дарынды перзенттерінің бірі Махмұт Қашқари. Махмұт Талас-Шу алқабындағы Барысхан қаласында туған. Ғылым жолын іздеп Бұхара, Нишапур, Мерв қалаларына барады. Аталған қалалардағы білім қанағаттандырмай Бағдат қаласына сапар шегеді. Мұсылман мәдениетінің жері саналған қалада Махмұт ерекше білім алып шығады.

Қашқаридің түркі халықтарына мәлім «Диуан лұғат ат-түрк» (Түркі сөздерінің жинағы) атты еңбектің авторы. Бұл еңбек араб лингвистикасында тосын жаңалықтар алып келді. Сонымен қатар тек қана араб тіл біліміне емес, жалпы тіл білімі тарихына да қатысты біраз жаңалықтардың негізін салып кетті.

««Диуани» түрікше-арабша сөздік болғанымен, автор сөздерді түсіндіріп, оның мағынасын анықтау үстінде басқа түркі тайпалары тілінде кездесетін мағыналық ауытқулар мен дабыстық өзгерістерді салыстыра отырып, оларға шолу жасайды. Сондықтан да М. Қашқариды түркітануда бірінші болып салыстыру тәсілін қолданған ғалым. «Сөздіктен» бір-екі мысал келтірейік: «яғма, тухси, қыпшақ, ябағу, татар, қайжумул және оғыздар; әрқашан (за) ны сөз ішінде (йа)-ға айналдырады және

ешқашан (заль)-мен айтпайды. Сондықтан олардан басқалар қайың ағашын қазің десе, бұл тайпадағылар қайың дейді»[2.31]

Салыстыру тәсілінен бөлек жас грамматистер айтқан алғашында тілдер көп ерекшеленбей айырмашылық жекелеген әріптердің өзгеруі мен түсіп қалуы нәтижесінде пайда болған. Мұнда автор қазіргі лингвистика деңгейіндегі жетістік деп танылатын терең ойларын білдірген. Жас грамматистердің жоғарыдағы пікірлеріне төмендегі мысал дәйек: Guzz (түркі тайпасы) және Qifcaq әрбір j әуелі ' (айн) немесе ž атауға, етістікке айналады. Мысалы, älkin jälkin (жиһанкез) немесе iliy suv jiliy suv(жылы су) түрікшесінің орнына беріледі» [1.70б.]

Сонымен қатар фонетика, морфология саласын салыстыра зерттеулері «сөздікте» белгілі деңгейде жүргізілген. Европалық тіл білгірлерінің негізін қалады деп жүрген жалпы тіл біліміндегі кейбір категорияларының бастауы XI ғасырда болғанын ұмытпауымыз керек. Жалпы лингвистикада салыстырмалы-тарихи тіл білімінің негізін Ф.Бопп қалады деген пікір орныққанмен, М. Қашқари еңбегінің өз деңгейінде орны табылары анық. Бұл жөнінде араб тіл білімін зерттеген В.А.Звегинцев былай дейді: «Достижения арабских филологов, развиваемые ими теорий постепенно проникают в систему европейской науки о языке, превращаясь в ее существенный компонент. Понятия корня и флексий, занимавшие такое видное место в теориях европейских ученых, непосредственно предшествовавших созданию принципов сравнительно-исторического языкознания а затем и работах самого Ф. Боппа, были заимствованы у арабских языковедов»[1.78-79б.]

Осы пікірдің өзі М.Қашқаридің тек қана араб тіл білімі деңгейінде емес, жалпы тіл білімі көлемінде орнын көрсетіп берді.

Түркілік ғалымдар араб тіл білімінен сусындап, дамуына үлес қосу арқылы жалпы тіл білімінің бастау негізіне арқау болғанын еңбектері дәлелдейді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Звегинцев В.А. История арабского языкознания. Краткий очерк(издание третье). Москва, 2007г.
2. Қайдаров Ә., Оразов М. Түркітануға кіріспе:оқу құралы. Алматы, 1992 ж.
3. www.enu.kz/repository/repository2013/ofilosofsko.
4. Дербісалин Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. Алматы, 1995 ж.

Ғылыми жетекші:

филология ғылымдарының кандидаты, доцент Аитова А.Н

**Олеся Забавнова
(Казань, Россия)**

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ КАК ОБЛАСТЬ ЗНАНИЯ «КОГНИТИВНОЙ ФЕДЕРАЦИИ НАУК»

Современное состояние гуманитарной науки и объективные условия постоянно изменяющегося мира требуют нового осмысления давно известных, но актуальных для сегодняшнего дня проблем. Поэтому закономерен интерес, проявляемый учеными к такому научному направлению, как лингвокультурология. Данная статья рассматривает вопросы, связанные с особенностями развития и современного состояния лингвокультурологии в русле когнитивизма – научного направления, изучающего человеческий разум, мышление и ментальные процессы, связанные с ними. У когнитивизма глубокие корни, уходящие в античность, но в русле современных положений когнитивной науки старые вопросы звучат по-новому. Это направление объединяет области таких знаний, как философия, когнитивная психология, антропология, когнитивная лингвистика и лингвокультурология, в частности, в философии существует раздел, специально изучающий теорию познания – гносеология. Важным понятием когнитивной лингвистики является когниция, которая включает знание и мышление в языковой репрезентации.

Полученная в ходе познавательной деятельности информация поступает к человеку разными путями, предметом же рассмотрения в когнитивной лингвистике становится та её часть, которая приобретает свое выражение в языковых формах. Когнитивная лингвистика занимается важными теоретическими проблемами о том, как хранятся наши знания о мире, как они систематизированы и структурированы в языке в процессе внутриязыковой и межязыковой коммуникации.

В последние десятилетия об этих и других проблемах были опубликованы монографические исследования, ряд коллективных трудов и отдельных статей Н.Д. Арутюновой, А.П. Бабушкина, З.Х. Бижевой, Н.Н. Болдырева, А. Вежбицкой, Л.М. Зайнуллиной, Р.Р. Замалетдинова, В.Н. Карасика, Е.С. Кубряковой, В.А. Масловой, Ю.С. Степанова, И.А. Стернина, В.Н. Телия и др. отечественных лингвистов, а также зарубежных ученых – Дж. Лакоффа, Ж. Фоконье, М. Джонсона, Р. Лэнкеера, Ч. Филлмора и др.

Когнитивная лингвистика возникла в результате преодолений положений структурной лингвистики, которые основывались на анализе внутриязыковых представлений. Имманентный подход не рассматривал деятельность природу языка и его участие в процессах жизнедеятельности человека. С появлением таких дисциплин, возникших на стыке с лингвистикой, как социолингвистика, психолингвистика, этнопсихолингвистика, лингвокультурология и когнитивная

лингвистика, проиллюстрировавших неадекватность имманентного подхода, произошел перелом в воззрениях современных лингвистов [9, с. 35-36]. На передний план выходит человек – познание человеком самого себя через язык, т.е. перенесение интереса ученых с объекта познания на субъект – изучение человека в языке и языка в человеке.

Рамки современной антропоцентрической парадигмы существенным образом расширяют границы лингвистики и дают возможность рассматривать язык с позиций его участия в познавательной деятельности человека и межкультурной коммуникации. Ученые признают, что именно на позициях антропоцентризма развиваются когнитивная лингвистика, лингвокультурология и этнопсихоллингвистика [7, с. 26]. Ряд лингвистов полагает, что когнитивная лингвистика и лингвокультурология должны развиваться в пределах одной общей научной области, в частности, Е.С. Кубрякова называет эту область «*когнитивной федерацией наук*». Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы среди наиболее разработанных областей знания – лингвосociологии, лингвопсихологии и др. находится на стадии дальнейшего становления и развития. Развертывание лингвокультурологии можно представить как экспликацию основных принципов и идей философии, культурологии и лингвистики. В.И. Постовалова усматривает будущий облик лингвокультурологии в её обусловленности значимостью феноменов культуры, языка и активностью языковых процессов в сфере культуры [10, с. 30].

Дисциплина, изучающая язык во взаимосвязи с культурой, интенсивно развивается в последнее десятилетие XXв. Исследуемым объектом лингвокультурологии являются две знаковые системы – язык и культура, тесно связанные между собой. В трудах лингвокультурологической направленности изучается культурно – языковая компетенция представителей того или иного этноса, их менталитета как носителей определенного лингвокультурного сообщества [3, с. 11]. Этим объясняется теоретическая и прикладная ценность лингвокультурологического исследования, как в отечественной, так и в зарубежной лингвистике (Ф.М. Валиева, В.В. Воробьев, Э.М.Зиангирова, Р.Р. Закирова, Р.Р. Замалетдинов, В.И. Карасик, Е.С. Кубрякова, Ф.Х. Хасанова, Bayer, Fleischmann и другие).

Несмотря на то, что лингвокультурология – направление относительно молодое, уже существуют определённые результаты исследований в этой области, т.к. у этого направления были серьезные предшественники. Оно вобрало в себя достижения таких научных дисциплин, как когнитивная лингвистика, психоллингвистика, этнолингвистика и др. и в настоящее время мы имеем весомые труды собственно лингвокультурологического характера [11, с. 4].

В периодизации её развития можно выделить два периода: первый – период предпосылок развития науки; второй – период оформления лингвокультурологии как самостоятельной области исследований.

Как справедливо указывает В.А. Маслова, динамика развития науки дает возможность прогнозировать и третий этап – появление фундаментальной междисциплинарной науки – лингвокультурологии [8, с. 27].

К исследованию языка в тесной связи с этнической культурой и духовной жизнью народа впервые обратился известный немецкий ученый В. Гумбольдт. Язык в русле гумбольдтовской ориентации – это одна из форм восприятия мира и рационализации человеческого опыта, историческая память о социально значимых явлениях человеческой жизни, зеркало культуры, отображающее знаки прошедших культур.

Теория В. Гумбольдта получила дальнейшее развитие в трудах немецкого ученого Х. Штейнталя, который подчеркивал необходимость изучения языка в тесной связи с традициями, обычаями и культурой народа – носителя этого языка. Под влиянием идей В. Гумбольдта и Х. Штейнталя формировались лингвистические взгляды украинского ученого А.А. Потебни, в трудах которого язык рассматривался как компонент культуры и духовной жизни народа.

В начале XXв. в США зародилось новое направление – этнолингвистика, основоположником которого считается известный этнолог и лингвист Ф. Боас. Представителями данного течения в американском языкознании являются последователи Ф. Боаса – Э. Сепир, Б. Уорф, К. Хейгл, Д. Хаймс и др. Основной идеей трудов этих ученых явились восходящие к теории В. Гумбольдта исследования языка в широком культурологическом контексте.

Одним из теоретических положений, на который опирается лингвокультурология, является известная «гипотеза лингвистической относительности Сепира – Уорфа», представленная в первой четверти XXв. Уорфом на основе воззрений Э. Сепира. Главная мысль заключается в том, что люди, говорящие на разных языках и относящиеся к разным культурам, по-разному воспринимают мир. В основе гипотезы можно различить следующие идеи: семантическая сторона каждого отдельного языка по-разному членит и отображает действительность, поэтому миры носителей различных языков – это разные миры; язык оказывает воздействие на мышление людей и нормы их поведения.

Теорию этнолингвистики Ф. Боаса в языкознании называют американским течением неогумбольдтианства, европейское же неогумбольдтианство появилось в немецкоязычных странах – Германии, Австрии и других. К представителям этого течения относятся Л. Вейсгербер, Х. Глинц, Х. Хольц, П. Хартман и др., для которых характерно изучение языка как какого-то промежуточного мира между реальным миром и человеческим сознанием, как средство осуществления ментальных процессов.

Как результат трудов российских ученых Ф.И. Буслаева, М.Н. Покровского и А.А. Потебни в отечественном языкознании оформляется научное направление *этнолингвистика*. Проблема отображения этнического материала, активно разрабатываемая в конце 80х гг. XX в., связана с исследованием языка в аспекте языковой картины мира. Так, к 90м гг. XX в. и в отечественном языкознании складывается новая дисциплина гуманитарного знания – лингвокультурология. Начало третьего тысячелетия ознаменовалось разработкой этой дисциплины, где язык рассматривается как культурный код нации [8, с. 1; 5, с. 3].

В зарубежной и отечественной лингвистике этого периода утверждается мнение, что язык не просто связан с культурой, а он прорастает из нее и отображает её. В лингвокультурных исследованиях того периода мы находим положение, что язык – орудие сознания; развития и хранения культуры. Появляется множество определений лингвокультурологии, которые можно свести к следующему: лингвокультурология – это междисциплинарная область знания, но одновременно и самостоятельная наука, имеющая свои цели, задачи, объект, предмет и методы исследования [8, с. 29, 30]. К её общим задачам относятся вопрос о существовании культурно-языковой компетенции носителей языка, к частным – прикладные аспекты: межкультурная коммуникация (проблемы перевода), обучение языкам и лексикографическая деятельность [3, с. 7-8].

На текущий момент в лингвистике представлен ряд направлений лингвокультурологических исследований, основными из которых являются: *лингвокультурология отдельного этноса; диахроническая лингвокультурология; сравнительная лингвокультурология; сопоставительная лингвокультурология; лингвокультурологическая лексикография*.

В настоящее время в научных центрах России сформировались и развиваются лингвокультурологические школы. В частности, московские школы, возникшие в последней четверти XX века, представлены следующими: *школа лингвокультурологии Ю.С. Степанова; школа Н.Д. Арутюновой; школа В.Н. Телия и школа В.В. Воробьева, В.М. Шаклеина*, развивающая концепцию Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова, которые полагают, что лингвострановедение и лингвокультурология различаются тем, что лингвострановедение изучает собственно национальные реалии, а лингвокультурология рассматривает те единицы, которые репрезентируются в языке и представляют собою безэквивалентные языковые единицы – обозначения специфических для данной культуры явлений (пакунарная теория).

Волгоградская школа представлена лингвистами В.И. Карасиком, Е.И. Шейгал, В.А. Буряковской и др. В.И. Карасик, рассматривая лингвокультурологию как комплексную область научного знания о взаимосвязи и взаимовлиянии языка и культуры, особое значение придает её сопоставительному характеру [6, с. 103, 108, 121].

Проблема культурной информации, присущая конкретному этносу – татарскому, освещается в трудах профессора Р.Р. Замалетдинова – основателя научной школы в области лингвокультурологии в татарском языкознании.

Итак, несмотря на то, что в теоретико-методологических основах лингвокультурологии пока еще много разноречивых взглядов и дискуссионных вопросов (дефиниции терминов, более точное определение предмета и методов исследования и др.), общепризнанным остается *определение лингвокультурологического исследования как изучение языка в неразрывной связи с культурой в системе наук гуманитарного знания, характерными особенностями которых являются комплексность, вербальная и когнитивная репрезентативность, национально-культурная специфика и др.*

Литература:

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов/ А. Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288с.
2. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского как иностранного/ Е.М. Верещагин. – М.: Рус.яз., 1990. – 246с.
3. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации/ Д.Б. Гудков. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию/ В. Гумбольдт. – М.: Изд. группа «Прогресс», 2000. – 400с.
5. Замалетдинов Р.Р. Теоретические и прикладные аспекты татарской лингвокультурологии. – Казань: Магариф, 2009. – 360с.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс/ В.И. Карасик. – Волгоград, 2002. – 477с.
7. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология/ В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284с.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студентов высш. учеб.заведений/ В.А. Маслова. – М.: Academia, 2001. – 208с.
9. Попова З.Д. Из истории когнитивного анализа в лингвистике/ З.Д. Попова// Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание. – Воронеж, 2001. – С. 7-17
10. Постовалова В.И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы/ В.И. Постовалова//Фразеология в контексте культуры: сб. науч. тр. – М., 1999. – С. 25-33

11. Sharifian F. Cultural Linguistics. Inaugural Professorial Lecture / F. Sharifian. – Monash University, 2013. – 11p.

Научный руководитель:
доктор филологических наук, профессор Замалетдинов Радиф Рифкатович.

Юлія Задунайська
(Львів, Україна)

ПЕДАГОГІКА БУТТЯ ТА ЛІНГВІСТИЧНА ПСИХОДРАМАТУРГІЯ

В умовах реформування сучасної системи освіти особливого значення набуває пошук відповіді на питання „Як навчати?”. Оновлення змісту освіти передбачає приведення його у відповідність до сучасних потреб особи і суспільства. Головне завдання, яке стоїть перед сучасним суспільством, полягає у тому, щоб навчити як навчатися і як мислити, як застосовувати знання для розв'язання життєвих і професійних проблем.

Історія розвитку методики навчання іноземних мов нараховує велику кількість різноманітних методів. В більшості з них, мова розглядається, головним чином, як знання, яке потрібно передати об'єкту навчання. Кожен існуючий метод має властиві йому позитивні та негативні сторони і за певних умов має свою об'єктивну цінність. Проте у всі часи методи, що використовувались, перебували в безпосередній залежності від соціального замовлення суспільства, яке впливало на мету навчання іноземних мов і навіть на вибір тієї чи іншої мови. [1, с. 286]

Вивчити іноземну мову – означає відчувати, а згодом засвоїти мовні та культурні норми поведінки, притаманні іншому народові. Традиційний процес навчання іноземної мови відбувається в два етапи: спочатку засвоєння мовного матеріалу, потім спроба застосування вивченого на практиці, що, проте, не є запорукою вільного опанування іноземною мовою. Учні не мають права голосу, оскільки дотримуються правил, встановлених іншими, наприклад, авторами підручників. Хоча, теоретично, вони і мають право висловлювати власну думку наприкінці уроку, використовується лише щойно засвоєний мовний матеріал. Ян Тюдор визначає дві основні ролі, які виконує вчитель в рамках традиційного процесу навчання: 1) вчитель – джерело знань і знавець як мови, що вивчається, так і методики навчання; 2) вчитель – організатор процесу навчання, який організовує і керує навчальною діяльністю, вмотивовує і заохочує учнів, а також аналізує навчальні здобутки учнів. [3, с. 273 – 274] Таким чином, пріоритетна роль в організації навчального процесу належить вчителю, а не учневі.

В останні роки ситуація кардинально змінилась. Метою навчання іноземних мов на сучасному етапі є оволодіння учнями іноземною мовою як засобом спілкування і здійснення в цьому процесі виховання, освіти і розвитку особистості учня. [1, с. 40] Реалізація поставленої мети можлива за умови використання інноваційних освітніх технологій, як сукупності новітніх форм, методів і засобів навчання, які зумовлені ступенем розвитку сучасних суспільства й науки. Загальна функція усіх сучасних методів навчання – стимулювання інтересу і потреби навчатися. Практично всі сучасні методи навчання іноземних мов мають на меті забезпечення розвитку і саморозвитку особистості учня, виходячи з виявлення його \ її індивідуальних особливостей, а принципи навчання стають достатньо гнучкими, щоб відповідати індивідуальним потребам та інтересам учня. Виникає необхідність у зміщенні акценту з активної діяльності вчителя на активну діяльність учня. [1, с. 35] Учень також одержує можливість самостійно визначати зміст навчання та підвищувати власну мотивацію до вивчення іноземної мови. [4, с. 46] Таким чином, як зазначає Бернард Дюфо, відбувається поступовий перехід від традиційної педагогіки (“a pedagogy of having”), що спрямована на накопичення інтелектуальних знань, до педагогіки буття (“a pedagogy of being”), орієнтованої на здобуття знань на основі суб'єктивного досвіду. [2, с. 9] В традиційній педагогіці об'єктами навчання виступають учні, в педагогіці буття вони перетворюються на активних учасників, що творчо оволодівають знаннями та вміннями.

Педагогіка буття стосується даного часу і даної спільноти. Мова виступає як засіб зустрічі в даному місці і в даний час, в реальному світі або в уявному. Відповідальність за зміст навчання покладено на самих учасників. Зміст навчання не нав'язується учасниками ззовні, а пропонується і визначається безпосередньо ними, в залежності від конкретної ситуації. Вчитель виступає вже не головним або провідним актором, а продюсером або аніматором, та радником.

Провідними принципами педагогіки буття є:

- увага до особистісних потреб, прагнень, інтересів;
- розвиток пізнавальних здібностей, максимальне розкриття індивідуальності кожного учасника;
- фізичне, емоційне та інтелектуальне залучення кожного учасника до процесу пізнання в рамках соціально-духовного контексту;
- креативність, що веде до розширення та зміни особистісного сприйняття реальності;
- взаєморозуміння, особистісне взаємосприйняття, яке досягається лише в результаті спілкування, взаємодії з навколишнім світом, з іншими людьми;

- мова як засіб символічного відображення і вираження внутрішнього світу кожного учасника та групи в цілому;
- уява як основне джерело самовираження особистості.

Педагогіка буття не має на меті досягнення конкретних функціональних цілей, кожен учасник прямує власним шляхом, і визнається незалежно від рівня розвитку особистості та лінгвістичних знань в даний конкретний час. Головна ідея: ми не навчаємо – ми виховуємо; ми не нав'язуємо – ми пропонуємо; ми не вказуємо шлях – ми супроводжуємо. [2, с. 14]

Теоретичні засади педагогіки буття знайшли своє практичне застосування в так званій, лінгвістичній психодраматургії (“linguistic psychodramaturgy”), розробленій в 90х роках ХХ ст. Бернардом Дюфо. В основу методу покладено принципи драматургії та психодрами (терапевтичного підходу до лікування розумових та психічних захворювань, винайденого в 20х роках ХХ ст. Джекобом Леві Морено).

Головною метою лінгвістичної психодраматургії є розвиток особистості шляхом вивчення іноземної мови. Провідною ідеєю є заохочення тих здібностей, можливостей і типів поведінки, які сприяють розвитку двох основних компонентів спілкування: сприйняття і здатності передавати інформацію. Іноземна мова засвоюється безпосередньо в процесі спілкування, в межах тем, пов'язаних з особистим життєвим досвідом учасників. Висловлювання учасників не є заздалегідь підготовленими, а створюються в момент мовлення.

Лінгвістична психодраматургія є методом інтенсивного навчання іноземних мов. Курс навчання складається з двох етапів. Перший етап (перші два тижні) є вступним курсом, своєрідним знайомством з іноземною мовою, коли учасники роблять перші спроби у спілкуванні іноземною мовою за допомогою аніматорів (вчителів). На другому етапі (починаючи з третього тижня і далі) відбувається поглиблення і вдосконалення засвоєного матеріалу в процесі рольових ігор та драматизації. Під час занять, учасники лежать або сидять на підлозі, застеленій килимом, що дозволяє кожному почуватись вільно і обирати власну позицію по відношенню до інших учасників та групи в цілому. Група нараховує від восьми до дванадцяти учасників. Процес навчання починається з індивідуальних вправ, які поступово змінюються на групові. Основними видами вправ є: двійник (“double”), дзеркало (“mirror”), триада (“triadic relationship”), відтермінована зустріч (the deferred encounter), безпосередня зустріч (“the direct encounter”), діалог без слів (“dialogue without words”), подушки (“cushions”), Фаренгейт 451 (“Fahrenheit 451”), театральний форум (“theatre forum”), доповідач (“the rapporteur”), рольова гра (“role play”), піраміда (“the pyramid”), живі картини (“tableaux vivants”). В процесі навчання широко використовуються маски, які допомагають учасникам зосередитись під час сприйняття або передачі інформації іноземною мовою.

Метод лінгвістичної психодраматургії не є широко розповсюдженим, оскільки вимагає спеціальної підготовки, але, при цьому не втрачає своєї об'єктивної цінності. Як і будь-яка інновація, даний метод знаходиться в стані постійного розвитку і вдосконалення. Базуючись на засадах педагогіки буття та будучи особистісно орієнтованим методом навчання, лінгвістична психодраматургія повністю відповідає вимогам сьогодення.

Література:

1. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник для студентів вищих навч. закл. / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
2. Dufeu B. Teaching Myself. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 212 с.
3. Hedge T., Whitney N. Power, Pedagogy and Practice. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – 398 с.
4. Tarone E., Yule G. Focus on the Language Learner. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 206 с.

Самал Исакова
(Астана, Казахстан)

АҒЫЛШЫН ЖАРНАМАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қоғам өмірінің айнасы болып табылатын БАҚ ондағы саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, спорт, өнер, кино, денсаулық сақтау және білім беру салаларындағы барлық қордаланған проблемаларды жұртшылық назарына ұсынатын да, қандай да бір ғылыми жаңалықтар мен жетістіктерді көпшілікке таныстырып жеткізетін де әмбебап құрал болғандықтан журналистер қауымын ғаламның ақпараттық бейнесін жасаушылар деп тануға негіз бар. Осы топтың жинау, талдау, саралау, іріктеу сияқты сатылардан өткізіп барып көпшілікке ұсынатын түпкі өнімін медиа-мәтін деп атауға болады. Жалпы БАҚ-тың ақпаратты жеткізу формасына қарай үш түрге бөлінетіні белгілі: телевизия, радио және мерзімді баспасөз. БАҚ тілі нысанаға алынғанда лингвистика ғылымындағы негізгі ұғым мәтінге бұқаралық коммуникацияда жаңа мағыналық реңктер үстеледі. Сөйтіп БАҚ арқылы таралатын аудиалды және визуалды түрде қабылданатын хабарламалардың бәрі біріге келіп вербалды және медиалық белгілердің жиынтығы ретінде медиа-мәтін ұғымын құрайды.

Жарнамалық мәтіндер қазіргі таңда қоғамның маңызды коммуникативтік қызметін атқарады. Ақпараттық технологияның және ғылымның дамуы мен өзгеруіне байланысты аудармашы ісінің

қарқынды өсуіне әкелуде. Осының барлығы тікелей әлемдік ақпараттық процессте БАҚ – тың жарнамалық мәтінмен байланысты.

Жарнамалық мәтіндерді аудару жалпы аударма түрлерін аударудан қатты ерекшеленеді. Мысалы ретінде көркем әдебиетті аударуда аудармашы тұп нұсқаның жалпы құндылығын оқырманға жеткізу керек. Ал жарнамалық мәтінде жарнамалық хабарламаның мақсатын ескеру керек, және қабылдаушының мәдени көрінісі мен қабылдаушының өзгешелігін білу ең маңызды талаптар болып табылады.

Халықаралық қарым – қатынастар ортасындағы сауда мен туризмнің дамуына байланысты әр саланың өзіндік жарнамасы пайда болды. Әрине үлкен аудиторияны өзіне қарату үшін жарнамаларды басқа шетел тілдеріне аударуды талап етеді.

Жарнамалық мәтінді аударудың зерттелуіне ағылшын тіліндегі жарнамаларды қазақ тіліне аудару болып табылады. Ағылшын тіліндегі БАҚ мәтіндерінің әлемдік ақпараттық ортада алатын орындарына байланысты ағылшын жарнамалық мәтіндерді ақпараттық мәтін ретінде алынған. Адамға белгілі ой мен ақпаратты жеткізу үшін қалқанда және парақ бетіндегі жарнамалық мәтіндердің басты элементтері мәтін мен бейне болып табылады. Мәтін жарнаманың мәнін баяндайды, ал бейне оны көру арқылы толықтырады. Жалпы алғанда жарнама дегеніміз – белгілі бір зат пен құбылысты, іс-әрекет пен қызметті елге таныту, насихаттау, оларға деген сұранысты күшейту мақсатымен жарияланған хабарлама жиынтығы. [1, стр.86] Жарнама (жар+нама; «жар» – жария етті, мәлімдеді, хабар таратты, жарияланды; «нама» – араб, парсы «жазылған хат, шығарылған бәйіт, дастан» – қазақ мәдениетінде кең қолданылған ұғым, дефинициясы айқын термин. Энциклопедиялық, лексикологиялық, мағлұматнамалық, терминологиялық еңбектерде берілген анықтамалардан шығатын қорытынды – «жарнама – спектакль, концерт немесе көрермендерге арналған басқа да мәдени шаралар, спорттық жарыстар, ойын-сауық туралы хабарландарудың бір түрі». [2, стр.9]

Жарнама – тілдік құралдар арқылы да, вербалды емес құралдар арқылы да ұлттық мәдениеттің белгілерін көрсетуі қажет. Ал ұлттық мәдениеттің танылуы тілдің ұлттық белгілері: сөз қолдану, грамматикалық заңдылығы, нормалары игерілгенде көрінеді. Жарнама мәтіні ұлт тілімен, ұлттық мәдениетпен байланысты қалыптасатын жағдайда ғана, өзінің негізгі мақсатын атқара алады. [2, 116.]

Қазіргі қазақ жарнамалары таралу жолдарына, қамтитын тақырыптарына, түрлеріне қарай әр түрге бөлінеді:

- сыртқы жарнама (маңдайшалар, жарнамалық қалқандар, панно, плакаттар)
- теле және радио жарнама (жарнама роликтері, жарнамалық телерепортаждар, теледидардағы жарнамалық қатарлар, радио хабарландырулар, радио роликтер)
- парақша жарнама (каталогтар, буклеттер, жапсырмалар, шағын жарнама парақтар, шақыру билеттері, баға көрсеткіштері)

- газет жарнамасы (газет-журналдарда жарияланған жарнама мәтіндері) [2, 116]

Ал оның қолданымына байланысты, жарнама әрдайым негізгі үш элементтен тұрады:

- Жарнама аты;
- Негізгі мәтін;
- Жарнамалық ұран (лозунг).

Жарнаманың аты мәтінге көңіл аударады. Содан сатып алушыны қызықтырады. Жарнаманың аты қабылдаушыны қызықтырудың басты бөлігі болып келеді. Сондықтан жарнама атын мағынасы бойынша түсінікті етіп істеу керек.

Негізінде кез келген адам түсінетіндей қарапайым сөздер мен қысқа сөйлемдер қолданылады. Сонымен қоса техникалық терминдерді қолданудан алшақ болу керек.

Жарнамалық мәтіннің ауызша бөлігі ұран (слоган) (ағылшын тілі нұсқасында tagline деп аталады) үлкен функционалды рөл атқарады. Оның маңыздылығы келесі мысалдарда көрінеді: [3]

Ағылшын нұсқасында.	Қазақша нұсқасында.
Have a break...Have a Kit Kat.	Үзіліс барда... Kit Kat бар.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан, біз қысқа да нұсқа қолданылатын ауызша мәтіндердің, қазақ тіліне сол принцип арқылы, яғни жалпы көрінісіне, маңыздылығына аударма кезінде көңіл бөлінгенін көруге болады.

Қазіргі кезде жарнаманың жаңа түрлері мен жаңа қалыптары пайда болуда, алайда жарнама мәтінінде әрдайым негізгі, жетекші қызметті сөз атқарады. Осыдан біз жарнамалық хабарлама мәтінді бірнеше түрге бөлеміз: ақпаратты, еске түсіретін, иландыратын, сендіретін.

Ақпараттық мәтіндер қарапайым және ықшам болуы керек. Еске түсіретіні – қысқа. Иландыратын мәтіндер тауардың атауын қайта қайта қайталай отырып асырмалап айтуы керек. Эмоционалды формада сендіретін мәтіндерде тауардың маңыздылығына назар аударады.

Сонымен қоса көптеген классификацияның арасында жарнамалық мәтіндер негізгі және дәстүрлі үш түрлі топ жіктеледі:

- Жарнамаланатын объект;
- мақсатты аудитория;
- БАҚ – жарнама жеткізушісі.

Халыққа жарнамадан белгілі бір ойды жеткізуге жарнамалық мәтін қалқанда да және қағазда да негізгі элементі ол бейне мен мәтін болып табылады. Мәтінде ұсыныстың мәнін баяндап бейне арқылы толықтырады.

Бұл классификация әр топтағы жарнамаланатын заттар жүйесінен тұрады: киім, автокөліктер, косметика және т.б., бұл қазіргі таңда жарнамаланатын құрылымдарды көрсетеді.

Жарнама тақырыптың талдауының көрсетуі бойынша жиі жарнама жасалатын таулар қатарына косметика бұйымдары, азық – түлік, дәрілер, тұрмыстық техника, киімдер, автокөліктер жатады. Кез келген ел үшін осы таулар әмбебап болып келеді.

Қазақстанда көптеген жарнама берушілер – шетел компаниялары. Сондықтан көбісінде ұзақ шығыс фразаны аудару басты мәселе болып тұрады. Осы жердегі басты себебі ағылшын тілі мен қазақ тілінің типологиялық ерекшелігі болып келеді.

Ағылшын тілі – аналитикалық болып табылады. Ал қазақ, орыс тілдері синтетикалық болып келеді. Бұл ағылшын тілінде берілетін фразаның мағынасы сөздердің өзгеруін білдіреді. Ал қазақ тіліне аударғанда бірнеше сөздердің мағынасы арқылы беріледі. Ағылшын жарнамаларын аударуда аудармашы кейбір жағдайларда мәтінді аудармайды, тек оған «семантикалық балама» береді. Мысалы,

Maybe she's born with it, Maybe it's Maybelline	Саған бәрі тамсанады, Сен – «Мэйбеллиннан»
--	---

Жарнамаланатын зат жарнаманың стиліне әсер етеді. Жарнамалық мәтін жарнамаланып жатқан заттың құрылысын құбылыстар арқылы яғни тіл көмегімен мысал ретінде қымбат әтірлерді мәнерлі түрде жеткізуге тырысады:

'M' is for moments you'll never forget? For days marvelous with flowers and laughter. For nights magical with means and old promises. 'M' Fragrances by Henry C. Miner. It's Magic
--

Бұл классификациялар жарнамалық мәтіннің медиа ерекшелігіне толығымен тоқталуға мүмкіндік береді. Ағылшын тілінен жарнаманы аударған кезде кейбір жағдайларда аударылмайтын ұрандар болады.

Мысалы:

Спорттық фирмада Nike – Just do it.[3]

Sony Компаниясында – It's a Sony[3]

Жоғарыда көрсетілгендердей аударма кезінде әр топтың, заттың өзіне тән ерекшелігі болады деп қорытынды айтуға болады. Аудармашы жарнаманы түсінгеніне байланысты аударманың өзіне де байланысты болып келеді.

Дегенмен, аудару кезінде аудармашы дұрыс, әрі сауатты аудармаға жету үшін, мәтіннің стилистикалық, лингвистикалық ерекшеліктеріне көп назар аударады. Лингвистикалық ерекшеліктерге риторикалық құралдар, яғни: метонимия, гипербола, антитезис және т.б.. Ал жарнамалық мәтіндердің стилистикалық ерекшеліктеріне, барлық жарнамалық мәтіннің ерекше жақтарын атап өтуге болады: арнайы лексикалық бірліктерді таңдау; стилистикалық бояулы сөздер; императив көмегімен әрекетке шақыру; өздік және тәуелдеу есімдіктерін кең қолдану; атаулы сөйлемдерді қолдану; параллелизм және қайталау әдісі; үстеу мен сын есімдердің кең қолданылуы;

Жарнаманың бейнелілігі идиомалар арқылы іске асалы, ол реципиентке әсер етудің басты құралы болып табылады. Негізгі жарнамалық мәтінді қабылдау – бұл қабылданған жарнаманың жадында қалатын бейненің әсері. Тілдің негізгі жарнамалық мақсаты мүмкіндігінше мәтінде өзіндік жарқын әсерлік із қалдыруы мүмкін. Бейнелік және импрессиивтік басты жарнама болып есептеледі, және көрсетілген мінездемелік жарнамалық мәтіннің негізін көрсетеді. Бұл жерде импрессия төменгі сөз тіркестерін көрсетеді. Бейнелік сонымен қатар семантика сөздерінің есебінен құралады, сондай-ақ, қандай да бір көңіл-күйлерге де байланысты. Қорқыныш күшті сезімдер болып табылады, және күшейткіштердің есебінен – awfully, terribly өте күшті импрессиивтік фразалар құрайды. Сонымен қатар жарнамалық мәтіндерде етістіктер бұйрық райда қолданылады. Жарнаманың семантикалық коммуникативті мақсаты іс әрекетке шақыру болып табылады. Бұл етістіктің басқа сөз таптарына қарағанда жиірек қолданылатынын дәлелдейді. Сонымен қатар бірге ұжымдасып жасайтын іс әрекетке шақыратын сөйлемдер қолданылады.

Мысалы, let – Let's make things better (Philips компаниясының әйгілі сөзі).

Етістікті семантика жағынан дұрыс қолдану өте маңызды. Бұл айтылымды одан әрі есте сақталарлық қылуға көмектеседі.

Жарнамалық мәтіндерді аудару кезіндегі бірден-бір ерекшелік бұл өздік есімдердің қолданылуы. Ағылшын тілі жарнамасының аудармашылары жарнамада өздік есімдердің қолданылуына аса көңіл бөледі. Бұл орыс тіліндегі жарнамаларға да тән қасиет. Жарнамалық айтылым сенімді болу үшін “We, our” құрылымы кеңінен қолданылады. Бұл сөздер жарнама берушіні атайда. Сатып алушыны атау үшін “you, your” құрылымы қолданылады. Ал «they, their» конструкциялары басқа бәсекелестерді атау үшін қолданылады. Мысалы:

Whenever you wish to make more than just a small move, include the West LB in your plans. We appreciate global thinking and, as one of Europe's leading banks, we have both goals – with you.

Established as a German wholesale bank, we offer you all services from one source, made to measure reliable and if you like, worldwide. (банк жарнамасы)

Банктің жарнамасында, біз жарнама мен оны қабылдаушының арасындағы байланыстың берілу ерекшелігін көре аламыз. Ол қазақ тіліне аудару кезінде, тек “сіз/сен” немесе “біз” есімдіктері арқылы аударылады. [4]

Жалпы алғанда, қазақ тілі жарнамасы көбіне орыс тілінің бейімделген аудармасынан қайта сөзбе сөз аударылатыны баршамызға мәлім. Бұл жағдай керісінше болуы тиіс. Алдымен қазақ елінде қазақ тілінде әзірленуі керек. Сол тілдің ыңғайына жығылу, сол тілде қалай жазылса, үтір нүктесіне дейін қалдырмай, қазақ тілінде де солай жазу басым. Оған лайық балама немесе қазақ тілінің тілдік нормаларын сақтау ұмытылмауы тиіс. Сөзбе-сөздіктің қазақ тілінің грамматикалық құрылысына, қиыстыру жүйесіне қиянат жасаған жерлерін қайта құрастырылуы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Н.А. Кенжебекова / «ҚазМУ хабаршысы» №9 / Алматы 2002ж.
2. Солтанбекова Ф.Ә./ «Қазақ жарнамалары: тілдік сипаты және олардың ықпал ету қызметі» автореферат/Алматы 2001ж.
3. www.kitkat.com./ www.nike.com/ www.sony.com
4. Қазақ тілінің сөздігі. / Алматы 1999ж.

Ғылыми жетекші:

старший преподаватель Кустубаева Балжан Серимжановна.

Евгения Киселёва
(Курск, Россия)

КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСЕМЫ «ВЕЖЛИВОСТЬ» В РУССКОМ И ИТАЛЬЯНСКОМ ЯЗЫКАХ

Одной из актуальных тем исследования антропоцентрического языкознания является изучение образов мира представителей различных лингвокультур. Для этого необходимо в первую очередь рассмотреть фундаментальные культурологические концепты, обуславливающие поведение не только отдельно взятого индивида, но и общества в целом.

Наша статья посвящена рассмотрению структурно-содержательных компонентов концепта *вежливость* в русском и итальянском языках путем составления семантических полей как одного из способов репрезентации концепта.

В многочисленных исследованиях установлено, что важнейшие культурные концепты не совпадают структурно и содержательно в сознании представителей различных лингвокультур.

В русском языке с точки зрения этимологии слово «вежливый» и его производное «вежливость» являются собственно русскими и восходят к существительному вежа или вежь «знаток», суффиксального производного от ведать «знать», с помощью суффикса – лив/ьлив [1, т. 1, с. 38 – 39]. Очевидна историческая связь прилагательного вежливый со словами ведун, вежливец (диал.), вежевуха (устар.), ведать, сведущий. По данным этимологических словарей, первоначально лексема вежливый имела значение «знающий», «сведущий» [2, с. 138; 1, с. 38 – 39]. Н. М. Шанский отмечает в слове также значение «опытный» [3, с. 54]. Значение «обходительный», «учтивый» у лексемы вежливый появляется в начале XVI в. Судя по тому, что впервые данное значение обнаруживается в Памятниках дипломатических отношений, можно предположить, что связывалось оно, прежде всего, с внешней стороной общения и предполагало знание и соблюдение правил церемониала, этикета. Подтверждение этому находим в словаре В.И. Даля, где вежливость – «учтивость, учливість, учтивство» [4, с. 107-108], а учтивый – «вежливый, пристойный, приличный, обязательный; соблюдающий светские приличия общежития» [4, с. 901].

В монографии «Способы моделирования лингвокультурного концепта» Н.И. Степыкин приводит различные лексикографические данные, описывающие понятие *вежливость* с разных точек зрения. В Толковом словаре русского языка – «Вежливость, и; мн. нет, ж. Отвлеч. сущ. к вежливый; учтивость, благовоспитанность, соблюдение бытовых приличий. Этому требует вежливость» [5, с. 119]. В содержательной структуре лексемы вежливость можно выделить следующие компоненты: учтивость, благовоспитанность, бытовой, приличие.

Поскольку существительное вежливость производно от прилагательного вежливый, для уточнения его содержания следует обратиться к толкованию последнего. «Вежливый; – ив, прил. Соблюдающий правила приличия, учтивый. Вежливое обращение. В. Продавец. Сущ. вежливость, – и, ж.» [6, с. 43]. Слово вежливый толкуется и следующим образом: «вежливый – «чуждый грубости, предупредительный, услужливый» [7, с. 175]. В свою очередь грубый – «не соблюдающий этики человеческих или профессиональных отношений; невежливый, неделикатный, неучтивый. // Выражающий неуважение, пренебрежение к кому-либо; исполненный неучтивости, резкости» [7, с. 199]. Существительное уважение определяется так:

«1. Почтение, почтительное отношение, основанное на признании заслуг, качеств, достоинств.

2. Уважительное отношение к законам, порядкам, правилам, интересам и чувствам других людей» [7, с. 1356].

Таким образом, анализ лексемы вежливость и её деривационных отношений позволяет включить в содержательную структуру лексемы вежливость такие семантические компоненты: правила, деликатность, уважение, уважительность, предупредительность.

В словаре синонимов З. Е. Александровой представлен следующий синонимический ряд слова вежливость: «учтивость, корректность, предупредительность, обходительность, любезность, деликатность, куртуазность (уст. теперь шутивно), галантность, галантерейность (уст. разг. ирон.)» [8, с. 38]. Сопоставление лексем, принадлежащих данному синонимическому ряду, даёт возможность выявить дополнительные компоненты содержательной структуры лексемы вежливость (вежливый). Инвариантным значением синонимов корректность, учтивость, галантность, деликатность является строгое соблюдение приличий, подразумевается, прежде всего, внешняя форма поведения.

В Большом толковом словаре русского языка под ред. С. Л. Кузнецова слово корректный трактуется как «тактичный, вежливый, учтивый» [7, с. 460], тактичный – «обладающий тактом. // Отличающийся тактом, сделанный с тактом» [7, с. 1304], такт – «чувство меры в поведении, в поступках; умение вести себя пристойно» [7, с. 1304]. Таким образом, в содержании лексемы корректность можно выделить сему «чувство меры в поведении», или «такт». В содержании лексемы галантность данная сема занимает периферийное положение и вычленяется из значения слова «изящество». Галантный – «изысканно-вежливый, любезный» [7, с. 192]. Изысканный – «утонченный, изящный»; изящный – «отличающийся изяществом»; изящество – «тонкое и строгое соответствие, соразмерность во всем, отвечающая требованиям художественного вкуса» [9, с. 238]. Группа лексем любезность, обходительность, предупредительность, объединена признаком «положительное отношение к личности другого человека». Предупредительный – «предупреждающий желаний, намерения кого-либо; любезный, услужливый» [7, с. 962], таким образом, предупредительность включает в себе готовность выполнить действие, удовлетворяющее желанием и намерениям другого. Обходительный – «вежливый, приветливый» [9, с. 431].

Сопоставление семантики слов, входящих в синонимический ряд лексемы вежливость (вежливый), позволяет дополнить её моделируемое содержание компонентами галантность, обходительность, корректность, любезность, приветливость, тактичность, изысканность, уважительность, так или иначе актуализирующими ранее выделенные доминантные компоненты.

Дополним данные лексикографических источников данными специальных терминологических словарей. Так, словарь по этике определяет вежливость как «моральное качество, характеризующее поведение человека, для которого уважение к людям стало повседневной нормой поведения и привычным способом обращения с окружающими. Вежливость – элементарное требование этикета; она включает: внимательность, внешнее проявление доброжелательности ко всем, готовность оказать услугу каждому, кто в этом нуждается, деликатность, такт» [10, с. 38]. Из данного определения можно выделить достаточно значимый компонент понятия вежливость (вежливый) – связь с этикетом.

Нормы вежливости формируются в процессе общения людей, поэтому необходимо обратить внимание на толкование слова вежливость для характеристики речевого поведения. Вежливость в этом случае обозначает разнообразные средства языкового выражения социальных отношений между говорящим, слушающим и людьми, о которых идет речь [11]. Поэтому можно выделить ещё два компонента – социальный, отношения.

Таким образом, предполагаем, что семантическая структура слова вежливость (вежливый) содержит, по крайней мере, следующие ядерные компоненты: социальный, отношения, правила, бытовой, приличие, учтивость, предупредительность, благовоспитанность, корректность, обходительность, любезность, деликатность, галантность, уважение, приветливость, тактичность, уважительность, этикет, изысканность. Такое исследование лексемы представляется необходимым, поскольку общепринято считать, что в процессе коммуникации средствами активизации концепта в основном служат языковые знаки. Языковые единицы в этом случае называются именем концепта [12, с.46-49].

Рассмотрим концепт «вежливость» в итальянском языке. Существует два широко используемых понятия «gentilezza» и «cortesìa». В электронном словаре итальянского языка представлено следующее определение: «вежливость (*gentilezza*) представляет собой качество, характерное этикету, концепцию, на которой можно основывать философские размышления, направленные на определение поведения и их оценки индивидуальных и социальных групп [13]. Вежливость (*cortesìa*) – быть учтивым в общении с другими людьми [14]. Данное определение позволяет нам выделить такие структурные компоненты концепта, как этикет, поведение, качество, социальный, индивидуальный, учтивый.

В этимологическом словаре слово вежливый (*gentile*) определяют как «принадлежащий роду» (от латинского *Gentilis* – принадлежащий роду, потомок); вежливый (*cortese*) – принадлежность к семье, «благородный», приветливый и вежливый в общении [15]. Лексемы род, семья, благородный, приветливый, общение также будут входить в состав структурных компонентов концепта *вежливость*.

Обратимся к синонимическим рядам понятия вежливость. В электронном словаре синонимов представлен следующий ряд синонимов к словам *cortesìa* и *gentilezza*: *gentilezza* – *attenzione, favore, piacere, premura, servizio, affabilita, amabilita, boune maniere, cavalleria, cordialita, cortesìa, disponibilita,*

educazione, galanteria, garbo, tatto (внимание, польза, удовольствие, уход и обслуживание, приветливость, доброжелательность, хорошие манеры, галантность, доброта, любезность, образованность, галантность, такт); cortesia – affabilita, amabilita, cordialita, garbo, gentilezza, carita, favore, piacere (приветливость, доброжелательность, дружелюбие, вежливость, доброта, благотворительность, польза, удовольствие) [16].

Таким образом, мы можем предположить, что в структуру концептов вежливость в итальянском языке (*gentilezza* и *cortesia*) входят следующие компоненты: этикет, поведение, качество, социальный, индивидуальный, учтивый, род, семья, благородный, приветливый, общение, внимание, польза, удовольствие, уход, обслуживание, приветливость, доброжелательность, хорошие манеры, галантность, доброта, любезность, образованность, такт, дружелюбие, благотворительность, польза, удовольствие.

С помощью компонентного анализа и опорой на дефиниции в различных словарях мы установили, что из 19 ядерных компонентов лексемы *вежливость* в русском языке и 28 ядерных компонентов лексем *gentilezza* и *cortesia* только в 7 случаях мы обнаруживаем совпадения. Структуры сравниваемых лексем демонстрируют несоответствие их значений у представителей русской и итальянской лингвокультур.

Литература:

1. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перев. с нем. и дополнения О.Н. Трубачева, т. 1 – 4. – М.: Прогресс, 1964 – 1973.
2. Историко-этимологический словарь современного русского языка. / Под ред. П.Я. Черных: В 2 т. – М.: Русский язык, 1999.
3. Краткий этимологический словарь русского языка // Под ред. чл.-кор. АН СССР С.Г. Бархударова. – М., 1971.
4. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 736 с.
5. Толковый словарь русского языка: В 3 т. Т. 1. А – М. / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: Вече, Мир книги, 2000. – 704 с.
6. Русский толковый словарь. / Под ред. В. В. Лопатина, Л.Е. Лопатиной. – М.: "Русский язык", 1997. – 832 с.
7. Большой толковый словарь русского языка. / Под ред. С. А. Кузнецова. – СПб: Норинт, 1998. – 1536 с.
8. Словарь синонимов русского языка: Практический справочник. / Под ред. З. Е. Александровой. – М.: Рус. яз., 1993. – 495 с.
9. Толковый словарь русского языка./ Под ред. С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой/ РАН.... М.: Русский язык, 1988. – 928 с.
10. Словарь по этике. Изд. 6. М.: Политиздат, 1989. – 392 с.
11. Словари on-line. Энциклопедии и справочники [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru>.
12. Степыкин Н.И. Способы моделирования лингвокультурного концепта // Текст / Н.И. Степыкин / Способы моделирования лингвокультурного концепта. – Berlin: Schaltungsdienst Lange o.H.G.-172 с.
13. URL: http://enciclopedia_italiana.enacademic.com (Дата обращения: 10.11.2013)
14. URL: <http://italiansky.narod.ru> (Дата обращения: 10.11.2013)
15. URL: <http://www.etimo.it/> (Дата обращения: 10.11.2013)
16. URL: <http://www.ilsinonimo.com> (Дата обращения: 10.11.2013)

Научный руководитель:

кандидат филологических наук Степыкин Николай Иванович.

**Катерина Клепець
(Луцьк, Україна)**

БАЛАДА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА “УТОПЛЕНА”: ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРНІ ПЕРЕГУКИ

Майже весь творчий доробок Т. Шевченка сягає своїм корінням фольклору. Саме українська народна творчість та міфологія є основою поетових балад і основним із джерел “Кобзаря”. З поетичної спадщини Т. Шевченка до балад відносять близько двох десятків творів, найвідомішими серед яких є “Причинна”, “Тополя”, “Утоплена”, “Лілея”, “Русалка”, “У тієї Катерини” та “Коло гаю в чистім полі”. До цього жанру митець звертався переважно в 30–40-х рр. XIX ст., коли були написані ним і перші спроби, і найкращі твори цього жанру, коли поет підніс його до високого рівня майстерності [6, с. 115]. Під впливом фольклору та романтичних навіювань Т. Шевченко розробив баладу, в якій діють люди та фантастичні істоти.

Одним із найяскравіших зразків раннього періоду творчості Т. Шевченка є балада “Утоплена”, написана в грудні 1841 р. у Санкт-Петербурзі [9, с. 147]. Поет у цьому творі розробив незнані до того часу в романтичній поезії моральні проблеми. “Білолиця, кароока і станом висока” вдова “без сорома дочку породила” [9, с. 143]. Однак жінка “незчулася, як минули літа молодії”, вона “в’яне, дочка

червоніє, виростає”. “Побачила стара мати, сказалася люта” [9, с. 144], заздрить красі й молодості своєї нешлюбної доньки Ганни. Мати топить її у ставку й гине сама. Окрім того, жертвою цього страшного діяння стає закоханий молодий рибалонька, котрий намагався врятувати дівчину. Ганна ж перетворюється на русалку.

Т. Шевченко у своїх поетичних творах часто виступає захисником жінки-матері. Але в баладі “Утоплена” образ матері морально викривлений. Поет не повчає, не моралізує, не критикує, а лише зітхає, переживає за свою героїню-дітовбивцю, показує невідповідність зовнішнього внутрішньому:

Отака-то бува мати!..

Де ж серце жіноче?

Серце матері?.. Ох, лихо,

Лишенько, дівчата!..

Мати стан гнучкий, високий,

А серця – не мати [9, с. 144].

Джерелом такого образу матері, вочевидь, були теми й сюжети, традиційно оспівані в українському фольклорі. Українська народна балада досить часто зображує патологічний образ матері. У баладі “Ой за гаєм, за Дунаєм” дівчина “мале дитя породила” й роздумує “ой чи тебе [сину. – К. К.] утопити? Ой чи тебе уповити?” [3, с. 316]. Вбивство позашлюбної новонародженої дитини показано в народній баладі “Із-за гори вітер повіває”. Так, “В Короленка дочка Катерина” лиха наробила:

Івася-сина породила,

В китаєчку його ісповила,

Шпилечками його зашпилила,

Та в криниці взяла утопила [3, с. 375].

Маруся в баладі “Що в Києві да на риночку нова новина”, “вродивши мале дитя, у китай сповила, в Дунай однесла”. Однак її злочин розкрили, й “узяли Марусеньку за білі руки та вкинули Марусеньку в Дунай глибокий” [3, с. 389]. У баладі “Коли мурували білу Маковицю” вдова-кріпачка, яку “на панщину гнали”, “робить заставляли”, топить сина в безвиході, примовляючи “будеш в тім озері навіки плавати”, “як рибка” [2, с. 297].

У всіх цих баладах жінки народжують позашлюбну дитину, тобто стають покритками, й топлять своє чадо. Цей мотив простежується і в баладі Т. Шевченка “Утоплена”, однак дещо видозмінено. В “Утоплений” мати не викликає до себе співчуття, жалю. Вона набуває демонологічних рис, нагадуючи відьму: “од злості німіє”, “то жовтіє, то синіє”, “з рота піна”, “мов скажена, рве на собі коси” [9, с. 146]. У народних баладах жінки вбивають своїх дітей ще немовлятами, а в “Утоплений” донька вже молодиця.

Загалом, русалки – улюблені міфологічні персонажі романтичної поезії. Саме балада в європейській літературі поєднала фольклорні й літературні елементи, набувши нового характеру. У баладі Т. Шевченка “Утоплена”, як і в поетичних творах поетів-романтиків, присутній дещо інший підхід до зображення русалки. Вірування у русалок виникло ще у дохристиянські часи, коли не було цвинтарів, а роди хоронили своїх мертвих родичів у лісі, на полі, на роздоріжжі або ж опускали у воду. Пізніше, з приходом християнства, стали ховати мертвих на певних визначених місцях – на кладовищах. Самогубців же ховати на кладовищі церква суворо заборонила. Тому нагло померлих, не природною смертю, по-старому ховали на роздоріжжях, у лісах, на полях, на горах. У народі було вірування, що самогубець чи нехрещені померлі діти – грішники, а душі їхні небо не приймає, тому ті душі неприкаяні блукають вічно по водах-лісах, горах-долинах. Лише на Зелені Свята ті русалки виходять із води, одні оселяються й бавляться в лісі, другі йдуть на ниви, а треті перебувають у воді й іноді виходять на берег. Таким чином, видно, що спочатку до русалок, як добрих духів-опікунів, ставились прихильно (то вважалися духи чи душі предків – прародителі), а з часом у народному понятті змішалися добрі духи „предків”, що поховані у лісі, на горі, у полі чи опущені у воду, чи поховані на роздоріжжі, з душами самогубців та утоплениць [1, с. 164]. Тисячоліттями жили ці вірування серед народу. Однак із XVIII–XIX ст. вони зазнали певних змін, а нові образи русалок постали в жанрі літературної балади.

Народні повір'я про русалок, русальні пісні дали сюжети для творів слов'янських романтиків, попередників Т. Шевченка. Російський поет О. Пушкін використав фольклорно-міфологічну основу для написання поезії “Русалка” (1819). У зображенні російського романтика русалка “чесет влажные власы”, “над водою сидит, прелестна и бледна”, “молча села у берегов” [7, с. 204]. Балада польського поета А. Міцкевича “Рибка” (1820–1821) теж за основу має сюжет, де головна героїня – русалка-рибка. Поет хоч і тужливо оспівує сумну долю зраженої багатим паном дівчини-селянки на ім'я Катруся, проте відтворює її мужність. Перетворившись у русалку, дівчина-покритка не топить своє дитя, а продовжує боротьбу за його життя (“мати з ріки впливає сина свого годувати” [4, с. 300]) і, врешті, жорстоко мстить за кривду. Л. Боровиковський у баладі “Молодиця” (1828) зображує утоплення молодиці через те, що коханий покинув її “на родині сиротою” [8, с. 38]. У поетичному творі українського романтика М. Маркевича “Русалки” (1831) образи водяних мешканок подано в негативному ракурсі. Російський поет М. Лермонтов, який ніколи не захоплювався народною творчістю, теж звернувся до мотиву русалок. У його поетичному творі “Русалка” (1832) водяна мешканка “полна непонятной тоской” [5, с. 68], адже саме її мрія про заміжжя коштувала життя черговому юнакові.

Вплив попередників-романтиків на молодого Т. Шевченка, ймовірно, був значним, адже його балада “Утоплена” перегукується і з їхніми поетичними творами. Однак багато чого у баладі Т. Шевченка є оригінального та нового. Наприклад, розповідь О. Пушкіна у поезії “Русалка” плавна, спокійна, у Т. Шевченка ж вона більш жива, емоційна. “Утоплена” наповнена ритмами реальних звуків життя, що наближає звучання окремих частин балади до шелесту вітерця між осокою (подано через алітерацію – повторення приголосних [ч], [с], [ц], [х], [ш]):

Вітер в гаї не гуляє –
Вночі спочиває;
Прокинеться – тихесенько
В осоки питає:
“Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу, хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се?” – тихесенько
Спитає-повіє... [9, с. 143].

Балада і Т. Шевченка, і А. Міцкевича сповнена співчуття до долі скривдженої героїні, тексти мають напружену й гостру фабулу, в якій складний моральний та психологічний конфлікт розв’язано за допомогою фантастичного елемента, що сприймається як цілком реальний. Межа між русалкою з балади А. Міцкевича “Рибка” та людським світом, як і в “Утоплений” Т. Шевченка, зведена до мінімуму, максимально завуальована. Загалом, ці дві балади є найближчими за духом та поетичним зображенням.

“Утоплени” Т. Шевченка та “Молодицю” Л. Боровиковський розпочинають та закінчують тими ж самими поетичними рядками: у Т. Шевченка – “хто се, хто се по сім боці чеше косу? хто се?..” [9, с. 143] та “хто се, хто се сидить сумно над водою, чеше довгі коси” [9, с. 147]; у Л. Боровиковського – “ватагами ходили хмари, між ними молодик блукав...” [8, с. 38]. Обидва поети таким чином обрамлюють свої твори, підсилюючи тональність твору, надаючи йому цілісного звучання. У “Молодиці” авторська присутність непомітна, на відміну присутності Т. Шевченка в “Утоплений”: він то тужить, то ділиться своїми жартівливими спогадами (“І я колись...” [9, с. 145]). В обох поетів балади сповнені глибоким трагізмом та драматизмом, що характерне для творів романтичного наповнення.

Русалки у поетичному творі М. Маркевича “толкуться, топчут, кидаються, ловят і в смерть зацекочут” [8, с. 106], а у Т. Шевченка русалка лише “сидить сумно над водою, чеше довгі коси” [9, с. 147]. Водяна мешканка подається у двох іпостасях: як демонологічна істота та як жертва людських відносин, символ трагічної долі. Один і той же образ із народнопоетичного джерела набув протилежних індивідуальних рис, пройшовши через призму романтичного світобачення та естетичні вподобання М. Маркевича та Т. Шевченка.

У поезії М. Лермонтова “Русалка” головна героїня, як і у Т. Шевченка, вже не постає лихою демонічною істотою. Її образ наповнений трагізмом та сентиментальними порухами. Ганну з “Утопленої”, яка стала русалкою, вночі “синя хвиля виносить”, вона “сидить сумно над водою, чеше довгі коси”. Її “страшна, синя, розхристана” мати вночі теж впливає з води, “сяде по тім боці”, “мовчки дивиться на сей бік”, “рве на собі коси”. “І рибалка впливає”, такий же сором’язливий та закоханий, аби погледіти на Ганну. Кожен з образів твору ще більше підсилює співчутливе ставлення до дівчини-русалки. Всі герої ведуть себе так само, як і за життя, через що грань між людьми та русалками невелика, дуже умовна, майже непомітна [9, с. 147].

Отже, головними джерелами для написання Т. Шевченком балади “Утоплена” були теми, традиційно оспівані в українському фольклорі, та сюжети поетичних творів попередників-романтиків. Однак саме Т. Шевченку, розробляючи цей уже відомий жанр, підніс баладу на новий та високий мистецький рівень. Спираючись на власне творче чуття, письменник-романтик використав основу фольклорно-міфологічного мислення, літературно її трансформувачи. Своїми роздумами Т. Шевченку створив емоційну сферу твору, яка зуміла перевищити розумову та вольову. Поет ніби ототожнює себе зі своїми героями, страждає разом з ними або ж радіє. Така емоційна насиченість творить у баладі Т. Шевченка “Утоплена” виразно індивідуальний поетичний стиль, що вирізняється серед інших романтичних творів XIX ст.

Література:

1. Антіпова І. Драма і обряд: взаємодія (на матеріалі української драматургії кінця XIX-початку XX століть) / Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Випуск 17. – К.: Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2010. – 210 с.
2. Балади. Кохання та дошлюбні відносини / Упор. О. І. Дей та ін. – К.: Наук. думка, 1998. – 471 с.
3. Балади. Родинно-побутові стосунки / Упор. О. І. Дей та ін. – К.: Наук. думка, 1998. – 528 с.
4. Зарубіжна література: хрестоматія / Упор. К. О. Шахова. – К.: Освіта, 1992. – 640 с.
5. Лермонтов М. Стихотворения и проза / Сост., предисл. В. И. Коровина. – М.: Просвещение, 1987. – 175с.
6. Нудьга Г. Українська балада / Г. Нудьга. – К.: Дніпро, 1970. – 257 с.
7. Пушкин А. Сочинения: В 3-х т. – Т. 1: Стихотворения; Сказки; Руслан и Людмила: Поэма. – М.: Худож. лит., 1985. – 735 с.

8. Українські поети-романтики : поет. твори / Упор. і прим. М. Л. Гончарука. – К. : Наук. думка, 1987. – 592 с.
9. Шевченко Т. Кобзар / Вступ. ст. О. Гончара. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с.

Науковий керівник: доцент кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки О.В. Яблонська.

Ирина Комарова
(Курск, Россия)

СТРУКТУРНАЯ И СЕМАНТИЧЕСКАЯ СООТНЕСЕННОСТЬ ПОСЛОВИЦ С ЗООМОРФИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ НА МАТЕРИАЛЕ ИТАЛЬЯНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Пословицы с зооморфическим компонентом представляют довольно разнообразный и самобытный пласт фразеологических единиц в каждом отдельном языке. Здесь животные, играя символическую роль, выступают как носители характеристик людей. Итальянский и русский языки также обладают богатой системой этих фразеологических единиц. Стремясь к сохранению универсальных черт, пословицы с зооморфизмами отличаются национальным своеобразием и способствуют выражению чувств и эмоций человека, его отношения к самому себе и окружающему миру. Особенности использования таких компонентов могут проявляться не только в специфике животного мира, но и в несоответствии жизненных приоритетов итальянцев и русских, в различных предпочтениях и вкусах, чертах характера и видах деятельности.

Следовательно, **цель** данной работы состоит в сопоставлении пословиц, содержащих зооморфический компонент, в итальянском и русском языках. **Объектом** научного исследования выступают фразеологические единицы как пласт национальной культуры, а **предметом** – фразеологические единицы как лексически неделимые, устойчивые по структуре и целостные по значению словосочетания. Источником исследовательского материала является итальянско-русский, русско-итальянский словарь пословиц, поговорок, крылатых слов и выражений, содержащий более 4000 фразеологических единиц [1].

А.В. Кунин выделял четыре структурно-семантических класса фразеологических единиц [2, с. 93]:

- 1) номинативные (фразеологизмы, обозначающие предметы, явления);
- 2) номинативно-коммуникативные (глагольные фразеологические единицы);
- 3) междометные и модальные (фразеологизмы, выражающие эмоции, волеизъявления);
- 4) коммуникативные (со структурой простого и сложного предложения).

Следовательно, пословицы – это один из видов фразеологических единиц коммуникативного класса. В.И. Даль определял пословицу как «коротенькую притчу, суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот, под чеканом народности» [3, с.16]. Тематика пословиц безгранична. Они являются своеобразным отражением действительности, жизни и мировоззрения каждого отдельного народа, передают их бытовые, религиозные, морально-этические и эстетические взгляды во всем многообразии. Так, В.И. Даль писал о наличии зафиксированных в содержании пословиц культурных концептов, ценностных измерений, позволяющих выделить рамки их употребления [4, с. 135].

Основное назначение пословиц – придание речи особой выразительности, меткости и образности. Как правило, пословицы с зооморфическими компонентами имеют отрицательную коннотацию. Они гиперболичны, содержат иронию (*A buon **cavallo** non manca sella. – Хорошего коня не подгоняют*), совет (*Non svegliare il **can** che dorme. – Не буди спящую собаку*), высмеивают такие пороки человека, как трусость (***Can** da pagliaio abbaia e sta discosto. – Лаает, а сам хвост поджимает*), жадность (*Alia **gallina** ingorda crepa il gozzo. – У прожорливой курицы зоб может лопнуть*), глупость (*Chi **asino** nasce, **asino** more. – Ослом родился, ослом и помрешь*), бессердечность (*Cuore freddo come il naso di un **gatto**. – Сердце холодное, как кошачий нос*) и многие другие.

В русском языке есть множество пословиц с зооморфизмами, имеющих рифму (*Кошка да баба в избе, мужик да собака на дворе. Любовь зла – полюбишь и козла*). Это явление характерно и для итальянского языка (*A cattivo **cane**, corto legname. – Злой собаке – короткую цепь. Moglie e buoi dei paesi tuoi. – Жену и быка не бери издалека*).

Важно также отметить, что некоторые пословицы в итальянском языке, содержащие зооморфические компоненты, лишены их в русском (*итал. Far mettere i denti alle **ranocchie** (Ждать, пока у лягушек зубы вырастут) – рус. Жди, когда сатана сдохнет, а он еще и хворать не собирался*). Были выявлены и обратные случаи (*рус. Соловья баснями не кормят – итал. Le chiacchiere non fanno farina (Слухи не делают муки)*).

Исходя из способа сравнения человека и животного, все пословицы итальянского и русского языков можно разделить на два типа:

- 1) явное сравнение с использованием союзов (как – come):

итал. Le donne hanno sette spiriti come i **gatti**. – Женщины как **кошки** живучи. L'avaro come il **porco**, buono dopo morto. – Скупой – как **свинья**, хорош после смерти.

рус. Добрался, как волк до овчарни. Гол как сокол.

2) скрытое сравнение:

итал. Cento **oche** ammazzano un **lupo**. — Сто **гусей** могут убить **волка**. — *L'elefante non acchiappa il topo*. — **Слон мышей** не ловит.

рус. Кошка из дому – мышкам раздолье. Дареному коню в зубы не смотрят.

В общей системе итальянских и русских пословиц с зооморфическим компонентом можно выделить три группы:

1. Единицы с универсальным смыслом и одинаковыми зооморфическими компонентами (*Рыба гниет с головы*. — *Il pesce comincia a puzzare dal capo*. Дареному коню в зубы не смотрят. — *A caval donato non si guarda in bocca*. Одна ласточка весны не делает. — *Una rondine non fa primavera*). Однако полные эквиваленты пословиц встречаются довольно редко.

2. Единицы с национально-специфическим смыслом и использованием зооморфических элементов:

итал. Quando la **lepre** ha passato il poggio, non si ricorda piu del figliolo. — Завернула **зайчиха** за угол и забыла своих зайчат. Col tempo una **mosca** mangia un cavallo. — Со временем и **муха** может лошадь съесть;

рус. Не все коту масленица, будет и великий пост. Назначили лису воеводой в лесу: пера много, а птицы нет.

3. Синонимичные единицы, которые можно разделить на две группы:

1) пословицы с одинаковой структурой и смыслом, но с разными зооморфическими компонентами:

рус. На безрыбье и **рак рыба** – итал. In mancanza di **cavalli** gli **asini** trotano (В отсутствии лошадей ослы – **рыси**);

рус. Лучше **синица** в руках, чем **журавль** в небе. – итал. È meglio un **asino** oggi, che un **barbero** a San Giovanni (Лучше **осел** здесь, чем скоковая **лошадь** в Сан-Джованни);

2) пословицы с разной структурой и зооморфическими компонентами, но с одинаковым смыслом:

рус. Из пушек по **воробьям** не стреляют. – итал. Il **leone** non piglia **mosche** (**Лев** не ловит **мух**);

рус. И **овцы** целы, и **волки** сыты. – итал. Salvare **capra** e cavoli (Сохранить и **козу**, и капусту).

В ходе исследования было выявлено, что в итальянском языке пословицы с такими компонентами, как «волк», «собака», «кот», «осел», встречаются довольно часто. Однако элементы «лисица», «медведь», характерные для русских пословиц и используемые довольно часто, были замечены лишь в единичных случаях:

рус. Лиса всегда сытнее волка живет. Лиса может потерять зубы, но не аппетит. Медведь одну лапу сосет, да всю зиму сыт живет. Медведь силен, да люди его ловят.

итал. Il consiglio del traditore è come la semplicità della **volpe**. — Совет предателя – что простодушие **лисы**. Non stuzzicare **l'orso** quando gli fuma il naso. — Не тронь **медведя**, пока он спит в берлоге.

Рассмотрев итальянские пословицы с компонентом «кошка», можно сделать вывод, что в данной культуре эти животные воспринимаются по-разному. Итальянцы часто упоминают кошку в тех пословицах, которые на русский язык переводятся с элементом «чёрт» (*Gatto lo sa*. — **Чёрт** его разберет. *A gatto vecchio sarei tenerelli*. — **Связался чёрт с младенцем**). Еще одним примером употребления данного компонента является сравнение женщины с кошкой (*Le donne hanno sette spiriti come i gatti*. — **Женщины как кошки живучи**. *Dove son donne e gatti, son più parole che fatti*. — **Где есть женщины и коты, там толку мало**. *Guardati dai cani, dai gatti, e dalle donne coi mustacchi* — **Берегись собак, кошек и женщин с усами**). Такое явление не характерно для русских пословиц, где, как правило, дается сравнение с другими животными (*Кобыла не лошадь, баба не человек. Будь жена хоть коза, лишь бы золотые рога*).

Таким образом, для русского и итальянского языков характерна богатая система пословиц, содержащих зооморфический компонент. Наделение животных характеристиками людей происходит благодаря различным художественным и эмоционально-экспрессивным средствам. Зооморфизмы привносят в пословицу элемент образности и выразительности, тем самым формируют национальную картину мира отдельного народа. Выявленные в ходе исследования сходства в структуре и семантике данных фразеологических единиц свидетельствуют о наличии общих черт характера и манер поведения итальянцев и русских, а также образов и понятий, являющихся универсальными для обеих стран. Различия же свидетельствуют об уникальности и национальных особенностях каждой из культур.

Литература:

1. Коток В.А. Разговорный итальянский: итальянско-русский, русско-итальянский словарь пословиц, поговорок, крылатых слов и выражений. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Восток-Запад, 2008. – 221с.
2. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Международные отношения, 1972. – 289 с.
3. Даль В.И. Пословицы русского народа. – М.: ЗАО изд-во ЭКСМО, 2000. – 616 с.

4. Даль В.И. Пословицы русского народа: Сборник в 2-х т. – М., 1984. – 130 с.

Научный руководитель:

кандидат филологических наук Дрёмова Татьяна Георгиевна.

Наталья Костикова
(Курск, Россия)

ОПТИМИЗАЦИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ФУНКЦИИ ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Русский язык – национальный язык русского народа, основной язык международного общения в центральной Евразии, в Восточной Европе, в странах бывшего Советского Союза, один из рабочих языков ООН. Он является наиболее распространённым славянским языком и самым распространённым языком в Европе – географически и по числу носителей языка как родного. Занимает четвёртое место среди самых переводимых языков, а также – седьмое место среди языков, на которые переводится большинство книг.

Как отмечает Ф. Энгельс: «Русский язык – язык, который всемерно заслуживает изучения, один из самых богатых и сильных языков мира». В связи с возросшим интересом к его овладению возникают определенные трудности при изучении дисциплины. Научные поиски путей совершенствования обучения иноязычному произношению обусловлены необходимостью в оптимизации учебного процесса, поэтому данная проблема требует дальнейшего подробного изучения.

Русский язык обладает основными функциями: коммуникативной, конструктивной, познавательной, эмоционально-экспрессивной. Почти все исследователи признают коммуникативную функцию первичной. Общаясь друг с другом, люди передают свои мысли, волеизъявления, чувства и душевные переживания, воздействуют друг на друга в определенном направлении, добиваются общего взаимопонимания. Язык дает возможность наладить совместную работу во всех сферах человеческой деятельности. Он был и остается одной из сил, которые обеспечивают существование и развитие человеческого общества. К коммуникативной функции относятся контактоустанавливающая (фатическая), конативная (усвоения), волюнтаривная (воздействия) и функция хранения и передачи национального самосознания, культуры и истории народа. Реализация коммуникативной функции в разных сферах человеческой деятельности определяет общественные функции языка.

В каких бы условиях ни осуществлялась речевая коммуникация, с помощью каких бы средств ни передавалась информация, сколько бы человек ни принимали участие в общении, в основе лежит единая схема, или модель. Компонентами этой модели являются: отправитель информации (или адресант) – говорящий или пишущий человек; получатель информации (или адресат) – читающий или слушающий человек; сообщение (текст в устной или письменной форме).

Очевидно, что общение и обмен информацией между людьми осуществляются не только с помощью языка. С древнейших времен в человеческом обществе использовались дополнительные средства общения, многие из которых существуют до сих пор. В соответствии с этим средства передачи информации от человека к человеку разделяются на вербальные (словесные) и невербальные. Вербальная коммуникация – это общение с помощью слов, невербальная – это передача информации с помощью различных несловесных символов и знаков (например, рисунков) [5].

Достижение с помощью речи результата, соответствующего целевой установке (интенции) говорящего (пишущего) называется успешной коммуникацией. Если же присутствует несоответствие результата коммуникативного акта его целевой установке из-за неудачно выбранных языковых средств без учета специфики коммуникативной ситуации, тогда мы можем наблюдать коммуникативную неудачу.

С точки зрения культуры речи, коммуникативная функция предполагает установку участников речевой коммуникации на плодотворность и полезность общения, а также общую нацеленность на адекватность понимания речи. Достижение функциональной эффективности общения невозможно без знания и соблюдения норм литературного языка. Коммуникативные качества культурной речи разделяются на три иерархические ступени: первая ступень, основная, базовая, – правильная речь; вторая ступень коммуникативно-целесообразная речь, в которую входит семь качеств: богатство, выразительность, чистота, точность, логичность, доступность и уместность; третья, – действенная речь [2, с. 37].

Каждому носителю языка (языковой личности) свойственна способность проявлять в речевой деятельности свои языковые и коммуникативные навыки, а также свои внеязыковые знания и свой взгляд на мир (индивидуальную картину мира). Языковая личность может быть реальной (любой носитель языка или диалекта) и виртуальной (языковая личность персонажа художественного произведения).

Важнейшим свойством методов прикладной лингвистики является оптимизация. Под оптимизацией понимается такое описание (модель) проблемной области, при котором эта область сохраняет в результирующем представлении только те существенные свойства, которые необходимы для данной практической задачи. Иными словами, если для теоретического исследования предполагается полное описание проблемной области со всеми ее сложностями, то прикладное оптимизированное описание должно быть удовлетворительным только для данной конкретной задачи.

С функциональной точки зрения, прикладная лингвистика может быть определена как академическая дисциплина, в которой целенаправленно изучаются и разрабатываются способы оптимизации различных сфер функционирования языковой системы. Функции языка задают точки отсчета для классификации огромной области приложения лингвистических знаний. В оптимизацию коммуникативной функции вносят вклад такие дисциплины, как теория перевода, машинный перевод, теория и практика преподавания родного и неродного языка, теория и практика информационно-поисковых систем, создание информационных и, шире, искусственных языков, теория кодирования.

Перевод, с одной стороны, обозначает деятельность, заключающуюся в передаче содержания текста на одном языке средствами другого языка (перевод-процесс), а с другой – сам результаты этой деятельности (перевод-результат). Особое место занимает машинный перевод – научная и одновременно технологическая дисциплина, связанная с компьютерной лингвистикой. Одним из важнейших прикладных аспектов лингвистики является методика преподавания иностранных языков.

К основным методам обучения относятся:

1) грамматико-переводной метод, суть которого состоит в чтение текстов и их переводе на родной язык;

2) прямой метод обучения, главная концептуальная идея которого: обучаемые входят в мир изучаемого языка «прямым путем», то есть так, как ребенок овладевает родным языком;

3) аудиолингвальный и аудиовизуальный методы, суть которых заключается в изучении языка через готовые формулы (структуры) и их заучивание с помощью технических средств обучения (лаборатория устной речи, магнитофон) и в максимальной загрузке зрительного канала приема информации одновременно со слуховым, что достигается показом «картинки» (диапозитивы, фильмы, видео) во время звучащего звукового стимула.

4) коммуникативно-ориентированный подход: объектом исследований является речь, которая рассматривается не сама по себе, а во всей совокупности факторов ее порождения: кто, с кем, каким образом и с какой целью общается. Центральным понятием лингвистической прагматики, а вместе с ней и методики, стала коммуникативная ситуация. Это повлекло за собой настоящий переворот в методике преподавания языков, а именно, к выработке и становлению коммуникативного подхода, целью которого стало обучение общению на иностранном языке, приближенное по своим качествам и характеристикам к тому, как пользуются данным языком его носители [1, с. 189].

Коммуникативно-ориентированный подход позволяет развивать коммуникативные свойства (коммуникативные способности, знания, умения и навыки, чувственный и социальный опыт в сфере делового общения), которые формируют коммуникативную компетентность. В методике преподавания русского языка коммуникативная компетенция формируется в результате реализации комплексной системы обучения, включающей в качестве обязательной, неотъемлемой составляющей овладение навыками и умениями фонетико-интенционального оформления речи. Методический аспект реализации интенций представляют собой систему методических приемов, обеспечивающих усвоение учащимися оптимального объема теоретических знаний, приобретение практических навыков и умений, направленных на овладение механизмом порождения коммуникативно-целесообразной, а затем и воздействующей речи.

Таким образом, в связи с недостаточной разработанностью современных методик преподавания русского языка как иностранного и возросшей потребностью в его изучении как средства общения в связи с развитием межкультурной коммуникации, внимание должно быть направлено на оптимизацию учебного процесса, а именно оптимизацию первичной функции языка – коммуникативную, для достижения максимально высокого уровня владения изучаемым языком. Прикладная лингвистика разрабатывает способы оптимизации коммуникативной функции, важнейшим из которых является методика преподавания русского языка как иностранного, а основным методом обучения признается коммуникативно-ориентированный подход, позволяющий развивать коммуникативные способности, знания, умения и навыки.

Литература:

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие. – М.: Эдиториал УРСС, 2001.
2. Боженкова Р.К., Боженкова Н.А., Шаклени В.М. Русский язык и культура речи: учебник. – М., 2011.
3. Большой энциклопедический словарь. Языкознание.-2-е (репринтное) изд. «Лингвистического энциклопедического словаря» 1990 года./Под ред. Ярцевой В.Н. – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 1998.
4. Сборник научных трудов, посвященный юбилею члена-корреспондента Российской академии образования и Российской академии словесности, доктора филологических наук, профессора Ольги Даниловны Митрофановой (II том). – Тула, 2010.

5. <http://www.syntone.ru/library/books/content/5484.html>

Научный руководитель:

кандидат филологических наук Попова Галина Владимировна

**Дмитрий Кузнецов
(Курск, Россия)**

ШИФРОВАНИЕ И ДЕШИФРОВКА КАК АСПЕКТ КВАНТИТАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Термин «квантитативная лингвистика» характеризует междисциплинарное направление в прикладных исследованиях, в котором в качестве основного инструмента изучения языка и речи используются количественные или статистические методы анализа, которые позволяют дополнить структурную модель языка вероятностным компонентом. В прикладной области квантитативная лингвистика представлена прежде всего фрагментами этой модели, используемыми для лингвистического мониторинга функционирования языка, дешифровки кодированного текста, авторизации/атрибуции текста и т.п.

Шифрование – «способ сокрытия исходного смысла сообщения или другого документа, обеспечивающий искажение его первоначального содержания» [1] – занимает особое место в ряду функций прикладной лингвистики. Соответственно, там, где есть сокрытие, всегда необходимы прямо противоположные действия. Дешифровка означает «отождествление знаков исследуемого письма (текста) со словами языка, записанного, как предполагается, при помощи этих знаков или их сочетаний, совокупность которых в разнообразных комбинациях и составляет изучаемое письмо» [7].

Лингвистическая дешифровка включает в себя исследование исторических писем и чтение тайнописи (криптограмм). В первом случае непонятность текста для исследователя обусловлена разрывом традиции, во втором – специальными усилиями, предпринятыми автором или шифровальщиком, чтобы сузить круг адресатов.

В истории развития письменности шифрованию и дешифровке уделялось огромное внимание, т. к. человечество одновременно нуждалось как в скрытии информации (шифровании), так и в её открытии (дешифровке). Для расшифровки сообщения необходимы правила и ключ шифрования – конкретное секретное состояние параметров алгоритмов. Роль лингвистов в этой области велика, т.к. механизмы декодирования информации требует знания структуры языка, принципов функционирования языковых единиц в тексте, их особенностей и другой лингвистической информации [8].

С возникновением письменности задача обеспечения секретности и подлинности передаваемых сообщений стала особенно актуальной. Поэтому именно после возникновения письменности появилось искусство тайнописи, искусство «тайно писать» – набор методов, предназначенных для секретной передачи записанных сообщений от одного человека другому [12].

Историю криптографии условно можно также разделить на 4 этапа.

1. Наивная криптография.
2. Формальная криптография
3. Научная криптография
4. Компьютерная криптография

Данные о первых способах тайнописи весьма обрывочны. Предполагается, что она была известна в древнем Египте и Вавилоне. До нашего времени дошли указания на то, что искусство секретного письма использовалось в древней Греции.

Для наивной криптографии (до нач. XVI века) характерно использование любых (обычно примитивных) способов запутывания противника относительно содержания шифруемых текстов. На начальном этапе для защиты информации использовались методы кодирования и стеганографии (передаваемый текст "растворялся" в сообщении большего размера с совершенно "посторонним" смыслом и «выводился» из него путем извлечения символов по определенным законам) которые родственны, но не тождественны криптографии.

Этап формальной криптографии (кон. XV века – нач. XX века) связан с появлением формализованных и относительно стойких к ручному криптоанализу шифров. В европейских странах это произошло в эпоху Возрождения, когда развитие науки и торговли вызвало спрос на надежные способы защиты информации. Важная роль на этом этапе принадлежит Леону Батисте Альберти, итальянскому архитектору, который одним из первых предложил многоалфавитную подстановку. Данный шифр, получивший имя дипломата XVI века Блеза Вижинера – [1,5], состоял в последовательном «сложении» букв исходного текста с ключом (процедуру можно облегчить с помощью специальной таблицы). Его работа «Трактат о шифре» считается первой научной работой по криптологии.

Несмотря на то что в те времена криптография была уделом государственных служб, сохранились примеры использования шифров учеными-астрономами для утверждения приоритета своих открытий. Астрономы использовали так называемые анаграммы – слово или словосочетание, образованное перестановкой букв другого слова или словосочетания. Например, выдающийся

итальянский ученый Галилео Галилей свое открытие колец Сатурна в 1610 году зашифровал с помощью такой анаграммы: *smaismrmielmepoetaleumibuvnenugtaviras*. Число вариантов различных перестановок крайне велико, оно определяется числом из 35 цифр, поэтому вероятность того, что подобное сообщение будет прочитано научной общественностью верно, ничтожно мала. При правильном расшифровании получался такой текст: *Altissimum planetam tergeminum observavi* (Высочайшую планету тройную наблюдал). Спустя почти полвека кольца Сатурна открыл голландский ученый Христиан Гюйгенс и тоже зашифровал свою догадку анаграммой из латинских букв: *aaaaaaa, ccccc, d, eeeee, g, h, iiiiii, IIII, mm, nnnnnnnnn, oooo, pp, q, s, tttt, uuuuu*. Если переставить их в нужном порядке, то получится фраза: *Annulo cingitur, tenui, plano, nusquam cohaerente, ad eclipticam inclinato*, что означало: «кольцом окружен тонким, плоским, нигде не прикасающимся, к эклиптике наклоненным». Чтобы расшифровать эту криптограмму, нужно было бы сделать примерно 1060 перестановок.[10]

Наконец, последним словом в донаучной криптографии, которое обеспечили еще более высокую криптостойкость, а также позволило автоматизировать (в смысле механизировать) процесс шифрования стали роторные криптосистемы.

Одной из первых подобных систем стала изобретенная в 1790 году Томасом Джефферсоном, будущим президентом США механическая машина. Многоалфавитная подстанковка с помощью роторной машины реализуется вариацией взаимного положения вращающихся роторов, каждый из которых осуществляет «прошитоую» в нем подстанковку.

Компьютерная криптография (с 70-х годов XX века) обязана своим появлением вычислительным средствам с производительностью, достаточной для реализации криптосистем, обеспечивающих при большой скорости шифрования на несколько порядков более высокую криптостойкость, чем «ручные» и «механические» шифры.

Принципы дешифровки представляют интерес не только с технической или политической, но и чисто лингвистической точки зрения. Знание принципов и алгоритмов декодирования позволили сделать величайшие открытия: прочитать и понять наскальные надписи, сакральные тексты, пергаментные и берестяные свитки. Исследование дешифровки древних текстов даёт возможность языковедам ответить на вопросы, связанные с происхождением идеи письма, возникновением первых систем письменности, их эволюцией, выявлением степени их родства и закономерностей развития. Более того, Ю.В. Кнорозовым было доказано, что «без глубоких знаний по филологии и истории культуры дешифровка в широком смысле вообще невозможна» [8].

Современная лингвистика располагает методами квантитативного анализа исследуемого материала. «Поскольку текст имеет знаковую природу и компоненты его связаны с правилами кода, в момент понимания он может быть разделён на значащие отрезки и перекодирован языковым сознанием адресата в иную систему семантических кодовых образов...» [4:81]. В задачи лингвиста прежде всего входит установление структуры текста:

- исследование знаков алфавита, морфем, словоформ и выведение правил их преобразований;
- затем построение грамматики неизвестного языка, что означает разбиение каждого блока на отдельные части и классификация их с целью выделения постоянных и переменных частей, соответствующих корневым и служебным морфемам;
- собственно процесс изучения смысла текста.

Нельзя забывать и о машинной дешифровке, с использования которой начался новый этап в развитии криптоанализа. Она подразумевает разбиение нерасчлененного текста на блоки, составление прямых и обратных словарей, выявление формальной грамматики. Однако, являясь несовершенным методом, машинная обработка используется исключительно в качестве вспомогательного средства, цель которого – получение исходных материалов для филологов, что существенно облегчает труд учёных-лингвистов. Роль языковедов, несомненно, велика, т.к. им необходимо проводить дальнейший анализ и обработку полученных данных.

Таким образом, шифрование и дешифровка, выступая в качестве одного из аспектов оптимизации когнитивной функции прикладной лингвистики, базируются на моделях лингвистического исследования, квантитативном анализе текстового материала и, соответственно, представляют большой интерес для лингвистов. В свою очередь лингвисты и лингвистическое знание являются главным условием успешного шифрования/дешифровки даже при современном техническом оснащении такого вида деятельности [8].

Литература:

1. Алферов А.П., Зубов А.Ю., Кузьмин А.С., Черемушкин А.В. Основы криптографии – М., 2000.
2. Аргановский А.В., Хади Р.А. Практическая криптография: алгоритмы и их программирование / А.В. Аргановский, Р.А. Хади – М.:СОЛОН-Пресс, 2009. 256с.
3. Баричев С.Г., Серов Р.Е. Основы современной криптографии. Электронное издание. Версия 1.3. – 2002 – 152с.
4. Боженкова Р.К., Боженкова Н.А. Русский язык и культура речи: учеб. пособие: в 3 ч. Курск, 2004. Ч. 1. 148 с.
5. Жельников В. Криптография от папируса до компьютера. – М.: АБФ, 1996. – 335 с.
6. Зубов А.Ю. Совершенные шифры. – Изд-во: Гелиос АРВ, 2003 – 162с.

7. Кузьмищев В.А. Тайна жрецов мая. М.: Молодая гвардия, 1975.
8. Петрова Н.Э., Конарева А.А. О шифровании и дешифровке как когнитивном аспекте прикладной лингвистики: материалы III Международной молодежной научной конференции // Курск, 2011.
9. Пиотровский Р. Г., Бектаев К. Б., Пиотровская А. А. Математическая лингвистика. М. 2007.
10. Соболева Т. А. История шифровального дела в России. – М.: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2002. – 512 с.
11. <http://criptograf.narod.ru>
12. <http://kriptografea.narod.ru>

Научный руководитель:

кандидат филологических наук Попова Галина Владимировна.

Шара Кыяхметова

(Талдықорган, Казахстан)

ИЛИАС ЖАНСҮГІРОВТІҢ БЕЙМӘЛІМ ҚЫРЛАРЫ

Қазақ поэмасының классикалық үлгісін жасаған Ілияс Жансүгіровтің «Құсбегінің айналасында», «Қолбала», «Рүстем қырғыны», «Мақпал», «Кәнпеске», «Күй», «Дала», «Бақытты Жамал», «Қуат», «Жаңа туған» «Күйші», «Жорық», «Құлагер», «Көбік шашқан», «Исатай», «Байкал» «Кеңес» атты поэмалары бар. Бұл туындыларының біразы әлі күнге дейін оқырманымен қауыша алмай жатыр. Солардың бірі – ақынның «Қолбала» поэмасы.

Ілияс Жансүгіровтің «Қолбала» поэмасы 1964 жылы Алматы облысы, Ақсу аудандық «Өмір нұры» газетінде «Қызыл таң» совхозының тұрғыны Жұмабек Ерболанов деген кісінің аузынан жазылып алынып, жарияланады 1965 жылы 16 мамырда «Социалистік Қазақстан» газетінде Әзілхан Нұршайықовтың «Ақынның белгісіз поэмасы» атты қуаттау мақаласы жарияланады. 1965 жылы 29 мамырда «Оңтүстік Қазақстан» газетінде «Жаңа табылған поэма» деген редакциялық мақала шығады. [1,6б.] Ол кезде аудандық газеттің редакторы – Тұрсынзада Есімжанов болған. 1966 жылы ел аралай шыққанда осы жаңалық ақын Әнуарбек Дүйсенбиевтің құлағына шалынады. 1974 жылы ақынның сексен жылдығына орай 20 баспа табақ көлемінде «Құлагер» атты жинақ шығаруды орталық баспа Әнуарбек Дүйсенбиевке тапсырады. Ол кезінде аудандық газетте жарияланған поэманы жіберуін өтініп, Жамау Бұхарбаевқа хат жазады. Жамау Бұхарбайдың бұл хат жайлы 1994 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінде «Керексіз бе едің, Қолбала?» деген жанайқай мақаласы шығады. *«Кешкі абыр-сабырда қолыма тиген бір хат ала таңға дейін ұйқы бермеді. Хат иесі Тұрсынзада Есімжанов: «Ақын ағаң Әнуарбек Дүйсембиев Ілекеңнің «Құлагер» атты жинағын құрастырып жатыр. Қолқасы – өзің білетін, бұған дейін еш басылымда жарық көрмей келіп, аудандық газетте жарияланған Жансүгіровтің «Қолбала» поэмасы. Сол поэманы тауып, бірер айдың ішінде құрастырушының қолына табыс етуге тырысарсың...», – депті. Шынымды айтсам, шығарма жарық көргенде елден шалғайда болғандықтан, «Қолбаладан» хабарсыз едім. Ұйқымды ашқан да осы жай. Поэма қандай екен деймін. Табыла ма, таба алмай, ұятты боламын ба деймін. Қойшы, таңды атырып, әйтеуір, алақұйын ұштым-ау. Ауданда бар кітапхана атаулыны ақтарып бітіп, абырой болғанда (әлбетте, айдан асырып барып) «Қолбаланың» өмірде бар туыстарының бірін қолыма қондырдым да астана жаққа аттандырып салдым. Амал нешік, ол кітапқа еніп үлгермеді. Марқұм Әнуарбек ағадан жауапты да кешіктіріп алдым. Ол жауап сол жылдың көктемінде шыққан «Жұлдыз» журналының кезекті саны еді. Журналда Әнекеңнің сәл ғана «әттегенайымен» екі ауыз кіріспе жазылып, «Қолбала» поэмасы басылыпты. Содан бері арада табаны күректтей жиырма жыл өтіпті. Содан бері аруақты ақынның қолда бар шығармаларының толық жинағының бес томдығына екінші қайтара айналып соғыппыз. «Қолбаланы» «Құлагерге» кірмесе де осыған енетін шығар деп дәмелі едік, ол дәме далада қалды. Жансүгіровтің жастық шағында жазған жырлары таптырмай отыр деп сан соға қынжылатын Ғылым Академиясындағы ғалым ағаларымыздың айдай әлемге жария болған «Қолбала» поэмасын ескермей, айналып өтетін оқырман, оған қоса әдебиет жанкүйері ретінде енді өзімізді қынжылтады. Ақын шығармаларын жоққа шығару емес, десек те «Кәмпеске», «Мәйек» поэмаларынан да шоқтығы биік, қарымы қуатты «Қолбала» назардан тыс қалып жүргені баршамызға ортақ мін, ойланатын-ақ мәселе, қажет десе өкініш дер едік біз» [2,6б.].*

Поэма уақытысында жеткізілмегендіктен, жинаққа енбей қалады. Поэма 1974 жылы Ә. Дүйсенбиевтің алғысөзімен «Жаңа табылған шығарма» деген айдармен «Жұлдыз» журналында жарияланады. Кезінде Ілиястың жанында жүрген ақын інісі Ғали Орманов: «Қолбала» дастаны Ілиястың тырнақалды шығармаларының бірі. Бұрын біздің орталық баспаларда жарияланбаған еңбек. Ақынның алғашқы шығармаларының бірі болса да, ақынның өзіндік өрісін айқын танытады. Журналда жариялау өте орынды деп білемін», – деп ақ батасын берген екен. Осы «Жұлдыз» журналында жарияланған «Қолбала» поэмасының мәтінін жалпы оқырман халық оқысын деген ниетпен облыстық «Жетісу» газетіне жариялаттық. [3,8б.] Мұрағатта поэманың қолжазбасы болмағандықтан поэмаға қатысты деректер шығып қалар деген оймен іздестіру жұмысын жүргіздік. Нәтижесі төмендегідей болды:

Бірінші дерек: «Жұлдыз» журналының 1994 жылғы 9 санында Ілиясты түптеп зерттеп жүрген Серік Жанәбіловтың «Ол ертең атылады» деген деректі хикаясы шықан. [4,60б.] Негізгі кейіпкері – Ілияс. Сол деректі әңгімеден үзінді берейік: «Әке мен бала өзінді жағалай жүріп Қарағаш жаққа ат басын бұрды. Алдарында қарауыта көрініп, тау етегінде бейтаныс бір ауыл жатты. Әке әлден соң ыңылдап ән салды. Даусы тарғылданып өзгеше естілді.

Ілияс айналайын ұлым менің,

Жарылғап диқаншы еді шыққан тегім.

Қобызшы Молықбайдай ағаң болған,

Анадан ерте айырылған қозым менің,

-деп өлеңдетіп қоя берді. Даусы дірілдеп өңешін өрт шұңғы өке өз-өзін тоқтата алмады.

Әке көзінен жас парлады. Бала үндемей тыңдай берді.

Ілияс соңымдағы ізге ергенім,

Болса да жақсы, жаман өз белбеуім.

Арманда Қолбала ақын жастай кетті-ау,

Анадан артық туған кемеңгерім, – [4,68б.]

деп түн қойнауын мұңға батырып, даусы бара-бара қарлығып шыққан Жансүгір бүлк-бүлк жортқан Торайғыр аттың тізгінін қоя беріп, өзінше әндетіп келеді... [4,65б.]

... «Қарағаш» мектебінде оқып жүргенде бірге оқитын достарымен Біржан, Абай, Шәкерім туралы әңгіме дүкен құрып отырып, Ілияс былай дейді:

- Менің ауылымда Қолбала деген ақын болыпты. Өлеңді өте көп жазған екен. Әттең, -деп күрсініпті.

- Айтшы, тыңдайық. Қолбала ақын қандай өлең шығарыпты?

- Білмеймін, -деді Ілияс.

- Неге? -деп шу етті балалар.

- Оны өлтіріп кеткен. Тілін кесіп, Мойынқұм деген жердегі қасқырдың ініне тұншықтырып өлтіріпті. Жазғандарын өртеген көрінеді.

- Қолбала...Қолбала ақын, - деп Шәріп ойланып қалды.

- Абай ақынды да ел ішіндегілер соққыға жығыпты кезінде, - деді Шамай.

- Мүмкін емес. Кім айтты саған, - деді бадырақ көз Беғалы адыраңдап...». [4,96б.]

Екінші дерек: «Октябрь туы» газетінің 1974 жылғы 24 мамырдағы санында Тасыбай Мұзбаевтың Ілияс жайлы «Қамқор еді» деген естелік мақаласы жарияланған. [5,6б.] Естеліктен үзінді: «Мен ақын Ілиястың алдынан тәлім, білім алған көп шәкірттерінің бірімін. 1921 жылдары Ілияс бастауыш мектепте мұғалім болып жұмыс істеді. Бұл Ілекеңнің Ташкенттен оқу бітіріп келген кезі. Ауыл мектебінің алғашқы шәкірттері аса көп те емес болатын. Ілияс сабағын біз бар ынтамен тыңдайтынбыз. Оқу, білім қажеттігі жөнінде қызық әңгімелер айтатын. Көп оқу керектігін түсіндіретін. Зерек шәкірттерін тым жақын тартып, жанындай жақсы көретін еді. Ілиястың «Сұлу қыздың сыры» өлеңі мен «Қолбала» атты поэмасы да біз ертеректе жаттаған шығармалар болатын.»

Үшінші дерек: Ілиястың туысқаны, кезінде балалық, жастық шағы бірге өткен Құсайын Шөкеновтің «Біздің Ілияс» деген естелік кітабы бар. [6,123б.] Ілияс поэмаларының кейіпкерлері сол естелікте де кездеседі. Мысалы, поэмада айтылатын «Баласы Солтанбайдың үшеу екен, Туыпты Қангелдісі қан уыстап», - дегендегі Қангелді естелікте де айтылады.

Бұл деректерден шығатын қорытынды: поэма 1920 жылға дейін жазылған. Естіген, көрген-білгендерін хатқа түсіре беретін ақынның қасиеті елге мәлім. Неге ақын бұл дастанын кезінде жарияламады? Басты себеп – дастанды тұңғыш жазғандықтан қалай болады деп тосырқауы да, немесе "қайта қарап, пісіріп барып ұсынамын" деген асықпауы да емес. Басты себеп – әпербақан заманнан аяғын тартуынан. І. Жансүгіровтің өз кейіпкерлерінің тағдырын бастан кешуі ғажап емес болатын.

Бейсенбай Кенжебаев «Ақын Ілияс» естелігінде былай дейді: «Ілиястың дене құрылысы мен бет әлпетіне сай келмейтін бір жері – үні, даусы болатын. Өзі ұзын бойлы, алып денелі, жазық бетті, үлкен қыр мұрынды бола тұрып, оның үні, даусы жіңішке болатын. Қатты, қызуланып сөйлегенде оның үні кейде шіңкілдеңкіреп шығатын еді. Бірақ Ілияс әнші еді. Ол ән салғанда оның даусына ерекше бір қасиет пайда болатын: ол әрі сылдырлы, әрі созылымды, өте таза, сонысымен құлаққа жағымды болып шығатын, жазғы қоңыр желдей есетін, қоңыраудай, таудан аққан тас бұлақтың суындай сылдырайтын.» [7,8б.] Өзі әнші, өзі ақын Ілиясты Қолбала тағдыры бей-жай қалдырмаған, реті келген кезде жазған. Ілиястың өлең-жырға әуестігін, ақындықты, әншілікті жоғары бағалағанын, өнер тақырыбына жиі барғанын біз білеміз.

Ақын жырлауындағы Қолбала бейнесі:

Ақ жүрекпен, әділдікпен болған абыз,

Салалы салмағы бар, іші сағыз.

Өзі әнші, өзі өлеңші жігіт екен,

Әніне таңғалғандай, тыңдасаңыз.

Өлеңді айтатұғын жөні келсе,

Іркіліп, тоқтамаушы еді айтшы десе.

Кейде ашты, кейде баяу даусын толғап,

Құбылтар ән аяғын әлденеше.

Поэма Үшқайнар, Ақсу, Діңгек деген жерлерді қыс қыстау, жаз жайлау еткен Солтабай байдың бауқеспе үш ұры баласы болғандығын айтумен басталады. Ол елде Қолбала атты тағы бір кедей жігіт болады. Ақын Қолбаланы былай суреттейді:

*Ат жүрек, әділдікпен болған абыз,
Саласы салмағы бар, іші сағыз.
Өзі әнші, өзі өлеңші жігіт екен,
Әніне таңқалғандай таңданасың.
Өлеңді айтатұғын орны келсе.*

Сол Қолбала өзімен құрбы Солтабай балаларына ұрлықты қойыңдар деп ақыл салады. Бірақ балалары оған көнбейді. Қолбала оларға: – Ендеше мен ұрлағандарыңды бойларыңа сіңіртпеймін, – дейді.

*Сондықтан да жек көрді біткен ұры,
Жақсының жауласпай ма ағайыны?
Белгілі білгендерге іс емес пе,
Туғанға туралықпен жақпайтыны...*

Әділ азамат, ер жігіт Қолбала айтқанынан қайтпайды. Ел ішіне Солтабай балаларының ұрлығын ұстап, әшкерелеп береді де отырады. Бұған ыза болған Солтабайдың Ханкелдісі Қолбаланың көзін құртпақ болады. Өзара пәтуаласып алған ұрылар сол елдегі бір тойға барамыз деп, Қолбаланы қоярда қоймай атына мінгізіп, ертіп алып кетеді. Олар жолда бейқам келе жатқан боздақтың мойнына тұзақ тастап, аттан аударып алады да, өлтіріп құмға көміп кетеді. Поэма мынандай жолдармен аяқталады.

*Қайран ер отыз екі келген жасқа,
Туысқан жоқ өзіне туған басқа.
«Ұрлық қылма!» деймін деп өліп кетті,
Одан басқа не қылды қарындасқа?!*

Поэманың көлемі 188 жол, тілі жатық, қай жылы жазылғаны көрсетілмеген.

Ілияс не жазса да, бүкіл байтақ қазақ жерінің алып өңірі көз алдында елестеп отыратын болу керек. Тіпті сол өңір тұтасымен кеудесіне сиып кетіп отыратындығы айдан анық. Ал сан қатпарлы өмір құпиясының да көкжиегі көңіліне ұялап, қанаттанған шабытының шалқыма мұхитына шым батып, шырқау биігіне көтеріліп жататындығы тағы аян. Олай болмаса басқасын былай койғанда жоғарғыдай дастандардың тууы жараспас еді. Жалпы адамның рухани биіктігі оның санасы мен қанасына байланысты болса керек. Бұл есеппен қарағанда Ілиястай ұлы ақындардың арнасы бүкіл әлемді әлдилейтін құдіретке лайық. Оны өзінің өлмес шығармаларынан көріп отырмыз. Оған ешкімнің шүбәсі болмас.

Қазақтың ақиық ақыны Ілияс Жансүгіровтің қызы Ильфа Жансүгірова Төреғали Тәшеновпен («Айқын» журналы, 2007ж., 10 ақпан) сұхбатында: «Ілияс шығармашылығы туралы бұрынғы кеңестік замандағы зерттеу еңбектер ескірді. Ілияс шығармашылығы, өмірі туралы жаңаша сөз айтылуы тиіс. Оқырман қолына жетпеген мұрасы өте көп. Әкемнің архиві өте ұқыпты сақталған. Мұндай мұрағат басқа ешкімде жоқ. Бірақ әлі күнге жете зерттелмеген. Оның себебі арабша хат танитындар сирек, екіншіден, қазір ілиястанумен ешкім шұғылданбайды», -деп қалың қазаққа өкпесін білдірген екен.

«Жүрегімнің айнасын шаң басқанда, орамалым осы өлең бетін сүртер» – деп жан сырын ақтарған ақынның салиқалы шығармашылығы ұлы суреткерді тек табиғат қана туғызып қоймай, нақты қоғамдық-тарихи шындық шыңдайтынына көзімізді тағы да жеткізе түсті.

Біз сөзімізді Жетісудан шыққан ақын Тұрсынзада Есімжановтың Ілиясқа арнаған: *Қазақтың маңдайына өлең бітсе,*

Өлеңнің маңдайына бітіп ең сен!-
деген өлең жолдарымен аяқтағымыз келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Нұршайықов Ә. Ақынның белгісіз поэмасы // «Социалистік Қазақстан» газеті. 1965 жыл, 16 мамыр.
2. Бұхарбай Ж. Керексіз бе едің, «Қолбала?» // «Қазақ әдебиеті» газеті. 1994 жыл, 21 қаңтар.
3. Кыяхметова Ш. І. Жансүгіровтің «Қолбала» поэмасы // «Жетісу» газеті.
4. Жанәбілов С. Ол ертен атылады. // «Жұлдыз» журналы. 1994 жылғы 9 саны.
5. Мұзбаев Т. Қамқор еді. // «Октябрь туы» газеті. 1974 жыл, 24 мамыр.
6. Шөкенов Қ. Біздің Ілияс. Алматы: Жазушы.-1974ж.
7. Кенжебаев Б. Ақын Ілияс. Кітапта: Аңызға бергісіз ғұмыр. // Құрастырушы Ш. Кыяхметова. Талдықорған, 2008ж.

Нұрсұлтан Қаниятов
(Ақтөбе, Қазақстан)

ШУМЕР ЖАЗБАСЫ ТҮРКІЛІК СЫНА ЖАЗУЫНЫҢ НЕГІЗІ МЕ?

Түркілік мәдениетпен қатар өрбіп, қатар дамыған, «Қосөзен» аталып кеткен Тигр мен Ефрат бойында, Месопатамия жерінде пайда болған шумерлік мәдениет, шумерлік жазба болды. Соңғы жылдары өзінің күнтізбесімен әйгіленіп, дәлірек айтсақ, 2012 жылғы «ақырзаман» деп түрткіл дүниені дүр сілкіндірген Шумер жазбасының түркілік жазбаға қаншалықты байланысы бар, қайсысы бұрынырақ туды деген даулы сұрақтар ғылымда әлі де болса ойландыратын мәселелердің бірі болып отыр.

Ең алғаш табылған түркі мәдениеті мен жазбасының айғағы болып табылатын, көне түркі жазба тарихи-мәдени ескерткіші – Орхон-Енисей жазбалары.

Көп уақытқа дейін сыры беймәлім, қай тілде жазылғандығы белгісіз болып келген. Орхон-Енисей жазбаларын руналық жазбалар деп те атайды (Скандинавия халықтарының тілінде "рунь" сөзі "сыры ашылмаған", "құпия" деген мағынаны білдіреді). Тек 1893 ж. ғана даниялық ғалым В.Томсен құпия жазуды оқудың кілтін ашады. Біраз жылдардан кейін орыс ғалымы В.В.Радлов Орхон өзені бойынан табылған үлкен тастардағы жазуды толық оқып, аударды. Руна жазуындағы ең үлкен ескерткіштер Орхон мен Енисей өзендері алқабынан табылғандықтан, жазудың өзін де осылайша атап кетті.

1893 жылғы қарашаның 25-күні Дания корольдік ғылым академиясының мәжілісінде Вильгельм Томсен ғылыми әлемді дүр сілкіндірген мәлімдеме жасады. Ғалым Орхон мен Енисей өзендері бойынан табылған ескерткіштердегі құпия жазуды оқудың кілтін ашқандығын хабарлады. Ғалымның ең алдымен оқыған сөздері «тәңірі» және «түрік» деген сөздер екен [1].

Евфрат (шумерлер Буранун (Дала деген мағына беретін) деп атаған) жазығына алғаш егіншілер шамамен б.д.д. 7000 жылы келіп қоныстана бастаған, ағашы, тау-тасы жоқ бұл жазықты қамыс-қоғаның көптігіне орай олар «Қамыс-ши иелігіндегі жер» деп атаған. Шамамен б.д.д. 3500 жылы Қосөзеннің оңтүстігінде шумерлер пайда болды. Зерттеуші ғалымдардың айтуы бойынша, олар Евфрат жазығына солтүстік-шығыстан түскен және олардың тілі айналасындағылардың ешбіріне ұқсамайтын.

Ірі шумертанушы А.Фалькенштейннің пікірі бойынша, шумерлер бұл жерге тіпті тас дәуірінде келген. Ал белгілі тарихшы И.М. Дьяконов шумерлердің қайдан келгендігі әлі күнге құпия болып келеді дейді [2]. Сонымен қатар ол антропологтардың еңбектеріне сүйене отырып, оларды европоидтық үлкен нәсілдер қатарына жатқызады [2. 936].

Келесі бір зерттеуші Г. Фр. Кольб өз еңбегінде (История человеческой культуры, 1897): «Полагают, что клинопись есть изобретение туранского народа, который в продолжение двух столетий господствовал в Месопотамии; это были финско-татарское племя, которое эллины называли азиатскими скифами»-деп жазған болатын [3]. 1837 жылы ағылшын дипломаты, лингвист ғалым, ассирологияның атасы деп аталған Генри Роулинсон (1810-1895) Бехустин жартасындағы үш тілде жазылған жазбаларды көшіріп алып, үшінші тілдік сына нұсқасын 1853 жылы терең зерттей келе оны «скифтік немесе түркілік» деп атап, шумерлердің өзін «вавилондық скифтер» деген болатын.

Шумерлердің ата жұртының Шығыстық тегін ғалымдар одан әрі шығысқа сүйреп Алтайға жақындатқан сайын ғылыми әдебиетте шумерлер мен түркілер тілін салыстыра қарастырудың алғашқы әрекеттері қалыптаса бастады. Солардың бірі, Ф.Хоммель, шумерлер мәтіндеріндегі түркі тілімен сәйкес келетін 200 сөзді атап көрсетті, сол үшін әжуалау мен масқаралауға ұшыраған болатын. XX ғ. 60-шы жылдары неміс ғалымы Курт Вальтер Керам: «Шумерлер тілі көне түркі тіліне ұқсас» деп кесіп айтқан еді. [4]

Қазақстан ғалымдары арасында осындай пікірді түркітанушы ғалым А.С. Аманжолов 1969 жылы Германияда өткен конференцияда жасаған баяндамасында айтқан болатын. [5].

Расында, бұл тақырып қазақ ғалымдары арасында қолдау таппады. Олар Алдыңғы Азиядағы өлі тілдер бойынша ірі маман болып табылатын И. Дьяконовтың сөзіне бас иіуге мәжбүр болды. Осы Германиядағы конференцияда И. Дьяконов: «В настоящее время шумерский язык приходится считать изолированным и родство его с каким бы то ни было другим языком – неустановленным» деген еді. Кейінгі зерттеулер А.С. Аманжоловтың келтірген деректерінің дәлдігі мен ақиқатын айқындай түсуде. Осы уақыт аралығында көптеген шетелдік ғалымдардың, шумерлер мен түркілер тілінің туыстығын растайтын зерттеулері жарық көрді.

И.М. Дьяконовтың шумерлер мен түркілер тілінің туыстығын байқамағандығын көрсете отырып, Олжас Сулейменов И.М.Дьяконовтың еңбегінен түркі тіліне ұқсас 60 шумерлік сөзді атап көрсетті. Олар: (ада – отец(ата), ама – мать(ана), ту – родить(ту, туу), ере – муж(ер, еркек), рядовой воин(өрөн), угу – стрела(оқ), таг – прицепи(тақ), заг – сторона(жақ), бильга – мудрый(білгір), предок, ме – я(мен), зе – ты(сен), ане – вот(әне), гуд – бык, гаш – птица(құс), кир – грязь (кір), земля(жер), уш – три (үш), у – десять(он), кен – широкий(кең), узук – длинный(ұзын), туш – спуститься(түс), уд – огонь(от), удун – дерево(отын), дрова, дингир – бог(тәңір), небо, тенгир – бог, небо және т.б.). О.Сулейменов әрбір сөзді тыңғылықты талдауға алып, шумер-түркілік түбірінің сәйкестігін анықтады. Сөйте келе оларды төмендегідей топтырға жіктеп көрсетті:

а) ұқсастықтардың жүйелігі бар, өйткені олар өмірмен байланысты;

б) шумер және түркі тілдері ұзақ уақыттар бойы өзара анық ықпалдастықта болған;

в) бұл тілдер генетикалық жағынан емес, керісінше өзара мәдени ықпал етулер нәтижесінде туыстасқан[6].

Шумер атауының шығу тегіне көп көңіл аударғандардың бірі Олжас Сүлейменов. Ол өзіне дейінгілердің талдауындағы кеткен олқылықтарды келтіре отырып, шумерлер жазуындағы таңбаларды терең талдауға алған. «Қосөзендегі батпақты сулы, нулы ел – Суб-йер» дей келе, «Таңба мен атаудың түркілерден шыққандығының ең нанымды дәлелі – түркілер иероглиф пен таңбаның шын мағынасын білді, сондықтан олар Суб-йер тіркесімен байланысты қияли аңыз шығармады. Демек, тіркес құпия сырға толы әлдене болып көрінбейді»[6. 246 б]. Сонымен Олжас Сүлейменов Шумер атауын «Су-жер» сулы жер атауынан таратады.

Әрине алғашқы егіншілердің өзен, көлдер жағасына келіп орналасқанын ескерер болсақ, бұл атаудың өмір сүру құқы бар екендігін айта аламыз. Осы жерде өзіміздің де жорамалымызды айта кетуді жөн көрдік. Шумерлер өздерін «санг-гиг» – «басы қара», яғни қарабастылар деп атаған. Дьяконов – санг – бас – деп аударған. Сонымен қатар ең ежелгі оқулықтарды жазғандарды – «санга» (абыз) – титулымен атаған. Бұған қарап, «сана», «дана» – сөздерінің шығу тегі де осында жатыр ма деген ойға қаламыз. Гректер сақтардың бір бөлігін «шошақ бөрікті» (тиграхауда) деп атаған секілді, орыс жылнамалары да «қарақалпақтарды» «черные клоубоки» деп атаған, сонымен қатар албандар арасында «қоңыр бөрік», «қызыл бөрік» деген рулардың бар екендігі мәлім.

Ежелгі түркілік іздерді Шумерлерден іздегеніміз де тегін емес, европалық ғалымдар Халфен, Мюллер, Франке, Де Груут, Менген, Кастрен, Хаваси, Халоун, Харлейз, Копперз, Котвич және т.б. ежелгі түркілердің әлемнің төрт бұрышында да қалдырған іздері туралы жан-жақты зерттеулер жүргізгенін З.В. Тоған дәлелді келтірген. Шевеста, Кзермак, Шмидт, Копперз зерттеулерінде көне түркілер мәдениетін б.д.д. II мыңжылдықта Ніл өзені аңғарынан жиі кездестіруге болады деп атап өткен. Ал, М.А. Кастрен Орталық Азиядағы, әсіресе Алтай өлкесіндегі тайпалардың ежелгі Шумер жеріне қоныс аударғаны туралы жазады [7]. Бұл пікірді қолдаған В.Шмидт пен О.Менген Таяу Шығыс пен Ніл аңғарында ежелгі және үлкен мемлекетті, өркениетті Орта Азиядан әскери-көшпенді қауымдар әкелген деп атап көрсетеді. О.Менген бұл деректерді жануарлар сүйегіне, әсіресе, жылқы сүйегінің табылған жерлерін зерттей келе, оларды қолға үйрету соңғы тас пен жаңа тас дәуірінде Орал-Алтай және Солтүстік пен Орта Азия тайпаларында орын алғанын, атқа мініп алапат жорықтарға аттанып, өркениет тасымалдаушылары болғандығын айтады. Темір өңдеуді де б.д.д. II мыңжылдықта Мысырға (Египет) осы көшпенділер жеткізген.

Помпей Трогтың (б.д.д. I – б.д. I ғғ.) 44 томдық «Филипптің тарихында» сақ, массагеттер туралы айта келе: «Скифтер барлық заманда көне халық болып есептелген, көнеліктен олар мысырлықтардан кем түспейді» деп атап көрсетеді [8].

Қорыта айтқанда, түркілік сына жазуының шумерлік жазбаларға қандайда бір қатысын болжап, рухани мәдениеттің байланысы барлығы анық. Оны дәлелдеудің шумерлерден жеткен материалдардың аздығынан қиындықтар тудырғанмен тарих сахнасында шындық туған болса, дәйегі де табыларына сенеміз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007.
2. История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч.1. Месопотамия/ Под ред. И.М. Дьяконова. Гл. ред. Восточной литературы. – М., 1983. С. – 534 (92).
3. Г. Фр. Кольб. История человеческой культуры. – СПб., 1872. Изд. С.В. Звонарева, – В 2 т. – Т.1, С. – 506.
4. К. Керам. Боги, гробницы, ученые. Твердый переплет (1986) Букинистическое издание
5. Аманжолов А.С. "Шумеро"-тюркские соответствия и изобразительные логограммы. – "Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker", Protokollband der XII. Tagung der Permanent International Altaistic Conference 1969 in Berlin. Herausgegeben von G. Hazai und P. Zieme. Berlin, 1974, – pp. 65-71.
6. Сүлейменов Олжас. АЗ и Я. Ізгі ниетті оқырман кітабы/ Ауд. С. Ақатаев. – Алматы, Жазушы, 1992. – 292 бет.
7. Рагозина З.А. История халдеи. – СПб.: Изд-во А.Ф. Маркса, 1902, С – 12. 9.
8. Дуров В.С. Художественная историография Древнего Рима. – СПб.: Изд-во Сю-Петербургского ун-та, 1993, С – 144.

Ғылыми жетекші:

филология ғылымдарының кандидаты, доцент Аитова А.Н

Мар'яна Лук'янченко
(Дрогобич, Україна)

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ОРИГІНАЛУ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ “ПЕРША ЛЮДИНА” АЛЬБЕРА КАМЮ)

Актуальність статті визначається спрямуванням сучасних перекладознавчих досліджень на комплексний підхід до розуміння та інтерпретації художніх явищ першотвору в контексті розв'язання лексико-стилістичних проблем перекладу.

Метою дослідження є вивчення і оцінка перекладацьких стратегій досягнення художньої відповідності українського перекладу роману “Перша людина” А. Камю на рівні встановлення формальної еквівалентності та функціональної адекватності.

Об'єктом дослідження виступає роман “Le premier homme” А. Камю та його український переклад Г. Філіпчука і О. Жупанського “Перша людина”.

Предмет дослідження – стилістичні засоби оригіналу “Першої людини” А. Камю під кутом зору перекладу.

Наукова новизна розвідки полягає у спробі комплексного перекладознавчого дослідження стилістичних засобів зазначеного роману А. Камю у контексті вивчення проблем його рецепції українськомовним читачем.

Постановка загальної проблеми. Загальноновизнано, що в художньому творі як структурно-змістовій і мовленнєво-художній єдності письменник, освоюючи мовні ресурси і творчо їх використовуючи, встановлює нові ієрархічні й єдино спрямовані асоціативно-сміслові зв'язки згідно із власним задумом, естетичним ідеалом і закономірностями мистецтва літератури. У результаті художньо-семантична об'ємність слова в конкретному художньому тексті, як правило, збагачується новими змістовими та конотативними відтінками. Звідси випливає необхідність пильної уваги до виявлення та відтворення цільовою мовою семантичних навантажень художньо-образних мовленнєвих одиниць, у кожному з яких автор вкладає певне суб'єктивне бачення навколишнього світу чи його індивідуально-авторську оцінку [5, с. 55], одухотворяючи в цілому художньо-образний і мовленнєвий контекст твору.

Постановка завдання. Адекватний переклад неможливий без збереження змісту і форми оригіналу, як і без врахування норм цільової мови. Збереження форми, як однієї з необхідних умов адекватності перекладу, зовсім не означає досягнення формальної точності, яка, до того ж, часто виявляється недосяжною з огляду на різну структуру мов. Питання полягає в тому, щоб намагатися відтворити у перекладі домінуючі особливості стилю оригіналу, не дотримуючись формальної точності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погоджуємося, що в межах усього художнього твору його структурні елементи, тропи зокрема, – важливі не стільки самі по собі, скільки у втіленні авторського задуму [4, с. 32]. Отже, закономірно постає потреба в перекладознавчому вивченні їх особливостей з позицій цілісності, комплексності та художньо-естетичної цінності.

За образним визначенням В. Коптілова, “переклад – це поле боротьби між об'єктивним відображенням першотвору і суб'єктивним тлумаченням його перекладачем” [3, с. 89]. Слід підкреслити, що це чи не найбільшою мірою стосується стилістичних засобів першотвору, оскільки саме вони є завжди вельми специфічним, суто індивідуальним тлумаченням певного факту чи явища, яскравим виявом творчого мислення письменника чи поета. Тому при перекладі важливо, застерігає І. Кашкін, не тільки не згубити власного обличчя – обличчя вдумливого і чесного тлумача авторської волі, але й не послабити сили, яскравості, образності оригіналу, а також без причини не обтяжувати його, завдаючи збитків мові перекладу та її літературі, а посилено збагатити їх тим, чим може збагатити перекладений твір [2, с. 332].

Отже, стиль літературного твору характеризується певним набором експресивних засобів та спеціальних “технологій” їх використання, які впливають з цілісності ідеологічного змісту і естетичної системи оригіналу. На лексичному рівні виявляють наявність тропів, до яких відносяться такі зображальні засоби мови, як метафора, метонімія, гіпербола, літота, художнє порівняння, іронія, уособлення, алегорія, перифраза та ін.

У досліджуваному тексті роману “Перша людина” А. Камю наявний цілий спектр стилістичних фігур, найяскравішими з яких є, безперечно, художні порівняння і метафори.

Метафора, зокрема, індивідуально-авторська, є одним з найпоширеніших і найулюбленіших засобів у творчому арсеналі письменників. Не є винятком і А. Камю: незвичні, яскраві метафоричні образи роману “Перша людина” вражають і захоплюють.

Калькування або трансформація толерантності (за В. Карабаном) [1] є найефективнішим і чи не найчастотнішим засобом передавання індивідуально-авторських метафор, однак він прийнятний лише за умови, що новостворена калька не затьмарює художнього образу і не ускладнює його сприйняття іншомовним читачем. Наприклад:

“*Cormery (...) regardait les flammes danser au plafond*” [6, р. 28] – “*Кормері дивився, як на стелі витанцювують відблиски вогню*” [7, с. 145];

“La nuit maintenant montait du sol elle-même et commençait de tout noyer, morts et vivants, sous le merveilleux ciel toujours présent” [6, p. 212] – “Пітьма підіймалася тепер від самої землі й починала затоплювати все довкола: і мертвих, і живих, під чудовим і вічним небом” [7, с. 279];

“Jacques pouvait être grisé par les philtres étranges de la tradition bourgeoise...” [6, p. 228] – “Жак, як би його не п’янили чарівні любовні трунки буржуазних традицій...” [7, с. 289];

“l’obscurité qui dévorait rapidement la lumière et la terre” [6, p. 249] – “темрява поглинала світло і землю” [7, с. 303];

“la pluie d’érudition et de sagesse qui tombait sur elle sans discontinuer” [6, p. 276] – “злива ерудиції і мудрости, яка лилася на неї, не вщухаючи” [7, с. 323];

“le cancer du monde” [6, p. 300] – “ракова пухлина світу” [7, с. 341];

Застосування **морфо-синтаксичних трансформацій** призводить до зміни загально категоріальної приналежності усіх або окремих компонентів метафори, проте зберігається її зміст та образність:

“Au-dessus de l’assistance, le bleu ciel se coagulait et devenait de plus en plus dur sous la cuisson de la chaleur” [6, p. 274] – “Блакитне небо над присутніми згущувалося і все більше тужавіло під сонячним скваром” [7, с. 322].

Заміна метафоричної конструкції порівняльною зазвичай сприймається як послаблення емоційно-виражальної сили метафори. Втім, інколи – це єдино можливе перекладацьке рішення:

“Le ciel devenait un peu moins bleu, perdait un peu de sa chaleur par une fente invisible quelque part au-dessus de la mer” [6, p. 276] – “Блакитне небо поступово блякло, жара спадала, ніби її заковтувала якась невидима розколина ген-ген за морем” [7, с. 323];

Звичайно, найважливіший момент полягає у правильному підборі лексичних складових елементів потрібної семантики, які виступають компонентами образу. Однак, цілком очевидно, що експресивний потенціал і сила образності набагато більші у випадку повної тотожності, ніж у разі додавання порівняльних слів при перекладі.

Образне порівняння належить до парадигматичного ряду компаративних тропів, його семантичний механізм схожий з механізмом метафори. У перекладознавчому аспекті, відтворення образних порівнянь цільовою мовою має базуватися на кількох основних принципах, а саме – на принципах психологічної, семантичної та функціональної відповідності, оскільки кожен компонент порівняння актуалізує якусь певну грань художнього образу і в цілому є матеріалізованим репрезентантом цілісної світоглядно-естетичної системи автора. Отож, порівняння, як і інші художньо значущі елементи літературного твору, – явище складного інформативного характеру, що вимагає максимально повного збереження в перекладі своєї інформативності. У випадку недотримання зазначених вище принципів відтворення образних порівнянь існує небезпека втрати семантичної та стилістичної своєрідності цих елементів художнього твору, а відтак їх самих як таких.

У досліджуваному українському перекладі “Першої людини” А. Камю образні порівняння, виявлені в тексті оригіналу, відтворені в основному **а) методом семантико-стилістичного перекладу** зі збереженням формальних лексико-граматичних параметрів:

“une pauvreté aussi nue que la mort” [6, p. 73] – “бідність гола, як смерть” [7, с. 177];

“les troupes d’Afrique qui fondaient sous le feu comme des poupées de cire multicolores” [6, p. 82-83] – “африканські частини танули під вогнем, як розмальовані воскові ляльки” [7, с. 184];

“Et plus rien ne restait, ni en elle ni dans cette maison de cet homme dévoré par un feu universel et dont il ne restait qu’un souvenir impalpable, comme les cendres d’une aile de papillon brûlée dans un incendie de forêt” [6, p. 85] – “Нічого більше не залишилося, – ані в ній самій, ані в домі – від цього чоловіка, якого пожеж світовий вогонь, залишивши від нього, либонь, тільки невловимий спогад, як попіл метеликових крил, що згорів у лісовій пожежі” [7, с. 186];

“le plateau alentour se mettait à vibrer sourdement comme une enclume sous le marteau du soleil” [6, p. 126] – “плоскогір’я довкола починало вібрувати, як ковадло під молотом сонця” [7, с. 214];

б) тим же методом семантико-стилістичного перекладу, але без збереження формальних лексико-граматичних параметрів:

“Comme si l’histoire des hommes, cette histoire qui n’avait pas cessé de cheminer sur l’une de ses plus vieilles terres en y laissant si peu de traces, s’évaporait sous le soleil incessant avec le souvenir de ceux qui l’avaient vraiment faite, réduite à des crises de violence et de meurtre, des flambées de haine, des torrents de sang vite gonflés, vite asséchés comme les oueds du pays” [6, p. 212] – “Так, ніби людська історія – це історія, яка нескінченно блукала на одній з найдавніших земель, залишаючи лише якусь децицію своїх слідів, випаровувалася під невблаганним сонцем із пам’яттю про тих, хто насправді її творив, зведена до криз насильства і вбивств, до спалахів ненависти і потоків крові, що вмиль виходять із берегів і враз висихають, як місцеві ріки” [7, с. 279];

“(…) les pages pleines de petits caractères courant le long de lignes étroitement justifiées, remplies à ras bord de mots et de phrases, comme ces énormes plats rustiques où l’on peut manger beaucoup et longtemps sans jamais les épuiser et qui seuls peuvent apaiser certains énormes appétits” [6, p. 270] – “(…) сторінкам, змережаним дрібним рівним шрифтом зі щільними рядками, заповненими щерть словами і фразами, як величезні сільські тарелі, з яких можна їсти багато і довго, але спорожнити до дна – зась, проте тільки вони одні здатні вгамувати вовчий голод” [7, с. 317].

Висновки та подальші перспективи досліджень. Зазначені приклади свідчать про вдалу реконструкцію в перекладі художніх порівнянь першотвору. Перекладні відповідники є цілком

адекватними, бо належать до одного з оригінальним стильового реєстру, тому сприймаються природно і невимушено, що значно полегшує читацьку рецепцію. У цілому, задіяні перекладацькі прийоми відтворення лексико-стилістичних засобів оригіналу аналізованого роману Альбера Камю забезпечують належний результат: український переклад – художньо повноцінна версія першотвору. Серед напрямків подальших наукових розвідок доцільно виокремити питання впливу творчої індивідуальності перекладача на особливості відтворення стилістичних засобів мовою перекладу.

Література:

1. Карабан В.И. Воссоздание метафоры при переводе поэзии с русского языка на английский. / В.И. Карабан // Теорія і практика перекладу. – К.: Вища школа, 1980. – Вип. 3. – С. 122 – 127.
2. Кашкин И.А. Вопросы перевода. / И.А. Кашкин // Перевод – средство взаимного сближения народов. – М.: Прогресс, 1987. – С. 327 – 357.
3. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. / В.В. Коптілов. – К.: Дніпро, 1972. – 215 с.
4. Матвеева Т.П. Семантичні і функціональні особливості різноструктурної метафори М. Коцюбинського. / Т.П. Матвеева // Вопросы филологии: Сб. науч. тр. / Измаилский пед. ин-т. Филол. фак. – Измаил: Изд-во Измаил. пед. ин-та, 1993. – Вып. 3. – С. 32 – 37.
5. Buffart-Morel B. La mémoire du coeur: approche stylistique du *Premier Homme* d'Albert Camus. / B. Buffart-Morel // Roman 20-50, n°27, juin 1999. – P. 53 – 64.

Джерела ілюстративного матеріалу:

6. Camus A. Le premier homme / A. Camus. – P.: Gallimard, 1994. – 377 p.
7. Камю А. Перша людина: Роман / А. Камю; з фр. пер. Г. Філіпчук та О. Жупанський. – К.: Юніверс, 2005. – С. 133 – 386.

Анна Мезенцева
(Миколаїв, Україна)

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПОЛІТОЛОГІВ

Актуальність дослідження. Одним із найважливіших шляхів оновлення змісту освіти та узгодження його із сучасними потребами інтеграції до європейського освітнього простору є орієнтація навчальних програм підготовки фахівців на набуття ключових компетентностей та на створення ефективних механізмів їх досягнення. Однією з таких компетентностей є термінологічна, оскільки для майбутніх політологів вільне володіння термінологією є умовою успішної комунікації. Так, Я. Януш вважає, що визначення ролі термінології у формуванні професійної компетентності фахівців є центральною проблемою сучасної освіти [9, с. 15]. Майстерне володіння термінологією лексикою свідчить про глибоке розуміння професійних понять і явищ, є показником культури фахового мовлення, запорукою успіху спеціаліста на сучасному ринку праці і забезпечення його конкурентоспроможності. Для активізації матеріального й духовного розвитку України важливе вдосконалення наукової мови, що є одним із суттєвих чинників інтелектуального потенціалу суспільства. З огляду на це стандартизація, упорядкування сучасної фахової термінології, а також вільне володіння спеціалістами фаховою мовою є нагальною проблемою сучасної науки.

Аналіз актуальних досліджень. Важливий внесок у розробку питань формування професійно-термінологічної компетентності зробили Д. Бобова, З. Гирич, Н. Голуб, Г. Онуфрієнко, І. Дроздова, М. Гуць. Збагачення мовлення майбутніх фахівців професійно-орієнтованою лексикою досліджували Б. Глухов, Є. Копіца, Л. Прокопенко. Деякі дослідники фокусуються на методичних засадах роботи із засвоєння термінів – М. Баранов, О. Горошкіна, Т. Донченко, А. Нікітіна, М. Пентиліук. Термінологічний пласт лексики останніми десятиріччями активно досліджується й використовується в різножанрових наукових працях таких українських мовознавців-термінологів, як В. Акуленко, В. Дубічинський, Т. Кияк, З. Комарова, І. Кочан, Т. Панько, Г. Пастернак, Ю. Прадід, Л. Симоненко та ін. Проаналізувавши сучасну теорію і практику мовленнєвої підготовки студентів вищих навчальних закладів, зазначимо, що проблема формування термінологічної компетентності майбутніх політологів ще не була предметом окремого наукового дослідження.

Мета статті – розкрити лінгводидактичні основи формування термінологічної компетентності майбутніх політологів як однієї з визначальних складових підготовки фахівців у контексті сучасної європейської освіти. Для реалізації поставленої мети визначили такі завдання: проаналізувати різні підходи щодо визначення понять, “професійна компетентність”, “термінологічна компетентність”; окреслити основні складові професійно-термінологічної компетентності за вимогами сучасної європейської освіти; проаналізувати принципи, методи, прийоми, засоби, що впливають на ефективність засвоєння термінології.

Виклад основного матеріалу. Підготовка висококваліфікованих професіоналів завжди залишається найважливішою задачею вищої школи. Молода людина за час навчання повинна набути такої сукупності якостей, завдяки яким вона може бути конкурентоспроможною на ринку праці.

Критерієм якості підготовки випускника вищої школи виступає професійна компетентність. Міжнародний департамент стандартів з навчання та освіти розглядає поняття професійної

компетентності як "спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу" [7, с. 17]. У вітчизняній науці нам найбільше імпонує визначення О. Семеног, яка зазначає, що професійна компетентність – це "вже існуюча якість, реальна демонстрація набутих знань і відповідних умінь, навичок людини як суб'єкта професійної діяльності, володіння відповідними компетенціями і здатність їх застосовувати у відповідних професійних ситуаціях" [6, с. 60].

Існує багато підходів до окреслення структури професійної компетентності, серед яких виділяють такі компетентності: загальнокультурна, навчально-пізнавальна, інформаційна, комунікативна, соціально-трудова, особистого самовдосконалення (А. Хуторський), мовленнєву, мовну (лінгвістичну), прагматичну, предметну, соціолінгвістичну, термінологічна (М. Пентиліук). Однак, для нас доцільним буде зупинитися на термінологічній компетентності як однієї із складових професійно-комунікативної компетентності.

Вільне володіння термінологією для майбутніх політологів є запорукою успішної комунікації, тому виокремлюємо *термінологічну компетентність*. Зважаючи на дослідження вчених Г. Онуфріско, М. Гуць, І. Дроздової, під *термінологічною компетентністю* будемо розуміти – інтегральну характеристику ділових і особистісних якостей людини, що відображає не тільки рівень знань, умінь і навичок, достатніх для досягнення цілей професійної діяльності, але й високу соціально-моральну позицію професіонала. Формування термінологічної компетентності фахівця з політології – це систематична, добре організована, цілеспрямована робота, пов'язана з усіма розділами й темами мовного курсу у вищій школі.

Основу розвитку і формування термінологічної компетентності майбутніх фахівців політологів складають лінгводидактичні засади. Основними підходами є компетентнісний, особистісно орієнтований, комунікативно-діяльнісний підходи.

Теоретичною основою розробки й обґрунтування процесу розвитку термінологічної компетентності є закономірності навчання, що традиційно розглядаються як "об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність" [8, с. 86] зокрема відображають взаємозв'язки між діяльністю викладача, студентів та змістом навчання. Відзначимо закономірності, що сприяють формуванню і розвитку термінологічної компетентності: виховний характер розвитку професійного мовлення, що сприяє розвитку відповідних рис характеру і поведінки; залежність від умов, професійної ситуації мовлення, оскільки саме ситуація мовлення зумовлює мотиви спілкування; добір мовних засобів залежно від ситуації професійного спілкування; зіставлення усного й писемного мовлення студентів-нефілологів; розвиток професійного мовлення; взаємозалежність методів і прийомів навчання української мови з метою розвитку професійного мовлення [3, с. 30].

Термінологічний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що термінологічні знання повинні формуватися на загальнодидактичних принципах (комунікативності, науковості, систематичності, ситуативності, текстовідповідності, наочності, принцип зв'язку теорії з практикою, індивідуальному підході до студентів) і конкретизуватися специфічними принципами навчання (міждисциплінарності, модульності, креативності, індивідуалізації, орієнтації на майбутню професійну діяльність) [1, с. 53].

Для формування термінологічної компетентності майбутніх фахівців з політології найбільш ефективними є інтерактивні методи, а саме ділова і рольова гра. Серед методичних прийомів відзначимо такі: запрошення до дискусії фахівця, проблемні завдання, індивідуальні й групові тренінги, творча робота в малих групах (ефективна для виконання завдань з побудови дефініцій термінів), "мозковий штурм" (для виконання аналітичних завдань), "навчальний полігон", "дерево рішень", "займи позицію", моделювання (семантичної структури терміна, визначення кола усталених словосполучень), оцінка дій учасників; аналіз проблем, помилок, колізій (розгляд термінологічної неузгодженості), метод спостереження (для виявлення помилок у мовленні).

Продуктивність засвоєння термінів та їх активне використання в усному та писемному фаховому мовленні багато в чому залежить від відповідної системи вправ, послідовно спрямованих як на ґрунтовне засвоєння термінології, так і на активізацію вмінь говоріння та слухання, необхідних для застосування цієї термінології в конкретних ситуаціях. Ефективним є поєднання вправ як репродуктивного характеру, що виконують ознайомлювальну функцію, так і творчих, що сприяють активному самостійному використанню термінологічної лексики відповідно до ситуації. Серед великої кількості репродуктивних вправ ефективним є використання таких: дати усно тлумачення фаховим термінам українською мовою, підібрати терміни до запропонованих визначень, скласти термінологічний словник до тексту з фахового підручника, давши пояснення термінам.

Для підвищення ефективності формування термінологічної компетентності впливає правильне використання засобів навчання. До основних засобів навчання відносимо: підручники, посібники, словники, збірники вправ, наочні (схеми, моделі, карти, ілюстрації) та технічні засоби (комп'ютер, магнітофон, DVD), що допомагають при сприйнятті нового матеріалу, забезпечують доступність розуміння, сприяють активізації розумової діяльності та узагальненню матеріалу.

Вибір принципів, методів, прийомів та засобів навчання залежить від форми заняття. Основними формами організації навчального процесу у вищій школі є: лекції (лекція-інформація, проблемна лекція, лекція-візуалізація), практичні заняття, семінарські заняття (просемінар, власне семінар, семінар-дослідження), самостійна робота (під керівництвом викладача, без керівництва викладача) та інноваційні форми організації (дискусії, екскурсії, розбір документації, ігрове проектування).

Усі проаналізовані лінгводидактичні основи розвитку формування термінологічної компетентності виступають не ізольовано, а у взаємозв'язку, доповнюючи й зумовлюючи один одного.

Як ми можемо бачити, термінологічна компетентність майбутніх політологів охоплює комплекс знань, умінь та навичок правильної організації спілкування, що має забезпечувати ефективний обмін інформацією, давати змогу глибше пізнати співрозмовника, прогнозувати особливості ділової взаємодії з партнером.

Висновки. Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена важливістю формування термінологічної компетентності у майбутніх політологів, які можуть бути конкурентоспроможними на сучасному ринку праці. В загальному, це дослідження показало нам, що вільне володіння термінологією є умовою успішної професійної комунікації. Тому у структурі професійної компетентності, особливо виокремлюємо *термінологічну* компетентність, бо поглиблені загальнонавчальні знання та професійно скеровані мовленнєві вміння й навички впливають на мову фаху, передусім на її термінологічну систему. Отже, формування термінологічної компетентності майбутніх політологів передбачає: оволодіння термінологічною підсистемою фахових дисциплін, професійно-термінологічну грамотність в усному і писемному мовленні, уміння вести бесіду, аналізувати, переконувати, доводити, тобто вирішувати комунікативні завдання в ситуаціях професійного спілкування. Термінологічна компетентність, яку набувають у вищих навчальних закладах студенти, є базовою у їх подальшій професійно-фаховій та науковій діяльності.

Література:

1. Власюк І. Формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх економістів / І. Власюк // Педагогіка і психологія професійної освіти // Науково – методичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 50–58.
2. Зарицкий М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства : підручник. – К. : ІВЦ "Видавництво «Політехніка»; ТОВ Фірма «Періодика», 2004. – 128 с.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / кол. авт. за ред. М. І. Пентиліук: С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна. – К.: Ленвіт, 2009. – 400 с.
4. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навчальний посібник з алгоритмічними приписами / Г. С. Онуфрієнко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
5. Онуфрієнко Г. С. Українська наукова мова в структурі сучасної університетської освіти як об'єкт лінгводидактики / Г. С. Онуфрієнко // Вісник Львівського університету. Серія: Філологія. – Вип. 50. – Львів, 2010. – С. 117–123.
6. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія / О. М. Семенов. – Суми : ВВП "Мрія-1" ТОВ, 2005. – 404 с.
7. Усімбаєва Н. Розвиток професійної компетентності – шлях до підготовки висококваліфікованих фахівців / Н. Усімбаєва // Рідна школа. – 2006. – № 9. – С. 17–19.
8. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : [навч. посіб.] / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.
9. Януш Я. Роль термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців економічного профілю / Я. Януш // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2001. Вип.4. – С. 15-19.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Денищич Тетяна Альбертівна.

**Мухтарова Сандугаш
(Ақтөбе, ҚР)**

ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ТОПТАРЫ, ЛИНГВИСТИКАСЫ

Қазақ тіл білімінде, түркологияда да фразеологияның жалпы проблемалары бұл күнге дейін түбегейлі зерттеліп, өзінің тиянақты шешімін тапқан жоқ деуге болады. Аталған категория дұрысы, лексикалық тұрғыдан зерттеліп келді.

Қазақ фразеологиясының тіл ғылымының бір саласы ретінде қалыптасып, дамуы және зерттелуі академик І.Кеңесбаевтың есімімен тығыз байланысты. Ол сонау 40-жылдардан кейін-ақ түркітануда фразеология, фразеологиялық тіркестер, табиғалы жөнінде ғылыми түсінік қалыптастырады. Оның көлемі зерттеулерінен соң, бірсыпыра түркі тілдес халықтар тіліндегі түрлі фразеологизмдерді талдап, даму бағытын саралау өзге ұлттардағы тілші ғалымдардың үлесіне тиді.

І.Кеңесбаевтың 1977 жылы «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінің» шығуы тек қана қазақ тіліндегі үлкен жетістік қана емес, туыстас тілдер үшін де көш бастағанын атап кету керек.

І.Кеңесбаев фразеологияны тілді құрамды бөлшектерінен, тіл ярустарынан бөліп алмайды, тілдің сол бөлшектерінен түбірлі айырмасын, бас белгілерін анықтайды.

Бағалау-тілдік қарым-қатынаста өмір сүретін, қолдану аясы кең ерекше лингвистикалық категория. Фразеологизмдерге қатысты баға, бағалаушылық сипат ғасырлар бойы қалыптасқан тәл, табиғи ұғымдармен байланысты. Өзінің көнелену жағынан да, тұлға, мағына тұрақтылығы жағынан да,

стилі жағынан да өзіне ғана тән ерекшеліктері бар. Фразеологиялық тұлғалардың эмоционалдылығы дегеніміз – бұл олардың түрлі сезімдерді, эмоцияларды білдіру мүмкіндігі. Прагматикалық функцияларды білдіретін тілдік амалдарға экспрессивтілік пен бағалауыштықпен сипатталатын фразеологиялық тұлғаларды жатқызуға болады. Сондықтан оларды жоғарғы ақпараттылық пен эмоционалдылық реңкті білдіретін мазмұны бай, тұлғасы ықшам құралдар болып табылатындығы фразеологизмдердің эмоционалдылығын анықтай түседі.

Фразеологиялық тұлғалар мағынасының эмоционалды компоненті – олардың семантикалық құрылымындағы негізгі коннотациялардың бірі. Образды метафоралық, экспрессивті және стилистикалық мағыналармен қатар бұл коннотация фразеологиялық тұлғалардың стилистикасында маңызды орын алады. Түсіндірме, фразеологиялық сөздіктерде фразеологизмдердің мағыналық құрамының маңызды бөлімі қамтылу керек. Шындығында, бұл мәселе жеріне жеткізіле берілмей жүр. А.И. Молотков «Орыс тілінің фразеологиялық сөздігіне» кіріспе мақаласында: «Сөздікте фразеологизмдердің эмоционалды-экспрессивті бағасы өте шектеулі түрде беріледі... Бұл шектеу әр фразеологизмнің айқын эмоционалды-экспрессивті сипаттамасы туралы айтылған негіз жоқтың қасы және осы қатынаста белгіні қалыптастырудың қиындығымен түсіндіріледі. Әйткенмен де, кейбір фразеологизмдер сөздікте әзіл, мысқыл, тұрпайы, жақтырмау, дөрекі т.б. белгілермен көрсетілген. Мұндай белгілердің қойылуы фразеологизмдердің эмоционалды-экспрессивті реңктері туралы мәселенің шешілуіне практикалық жақтан келуін ғана білдіреді»[1, 125б.].

Тілімізде көкейге қонымды көркем, орамды алуан түрлі тұрақты сөз тіркестері кездеседі. Тіл қатынасына жататын қат-қабат тіркес тіздектерді халық орынды пайдаланады. Мақал-мәтелдер мен барабар жоғары бағалап оларды қастерлей сақтап келеді.

Фразеологизмдер-кемінде екі сөздің тіркесуінен жасалған біртұтас, құрамы мен құрылымы тұрақты, даяр қалпында қолданылатын тілдік единица. Олардың қатарына мысалы, *қас қаққанша, тайға таңба басқандай, ат үсті қарау, үріпауызға салғандай, көзді ашып-жұмғанша* тәрізді тұрақты сөз тіркестері енеді. Бұл фразеологизмдердің әрқайсысы сөздердің бір-бірімен тіркес жұмсалыуынан жасалғанмен мағынасы жағынан біртұтас, құрамы мен құрылым жағынан тұрақты единица ретінде ұғынылады. Қазақ тіл білімінде, тюркологияда, фразеологияның жалпы проблемалары бұл күнге дейін түбегейлі зерттеліп, өзінің тиянақты шешімін тапқан жоқ.

Фразеологизмдер бұрын-соңды еңбектерде, көбінесе лексикалық тұрғыдан зерттеліп келеді. Қазақ фразеологиясының тіл ғылымының бір саласы ретінде қалыптасып, дамуы және зерттелуі академик І.Кеңесбаевтың есімімен тығыз байланысты. Сонау 40-жылдардан кейін-ақ түркітануда фразеологизмдер туралы алғаш рет ғылыми түсінік қалыптастырады. Оның көлемі зерттеулерінен соң, бірсыпыра түркі тілдес халықтар тіліндегі түрлі фразеологизмдерді талдап, даму бағытын саралау өзге ұлттардағы тілші ғалымдардың үлесіне тиді. І.Кеңесбаевтың 1977 жылы «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінің» шығуы тек қана қазақ тіліндегі үлкен жетістік қана емес, өзгелер үшін көш бастағанын атап кету керек. І.Кеңесбаев фразеологияны тілді құрамды бөлшектерінен, тіл ярустарынан бөліп алмайды. Бірақ тілдің сол бөлшектерінен түбірлі айырмасын, бас белгілерін атап көрсетеді.

1. Мағына тұтастығы
2. Тіркес тиянақтылығы
3. Қолдану тиянақтылығы;

Осы аталған үш басты белгіге, яки үш критерийге сүйене бүкіл қазақ тілінің құрамындағы ФЕ құбылыстарын ең негізгі үлкен екі арнаға бөледі. Олардың біріншісі – фразеологиялық түйдектер, екіншісін-фразеологиялық тіркестер деп атайды. Фразеологиялық тіркестерді өз ішінен екіге бөледі[2, 56б.].

Қазақ тіліндегі тиянақты тіркестер-тіл ішінде өз заңдылықтарына сәйкес өмір сүретін айрықша категория. Олардың әр алуан ірілі-ұсақты ерекшеліктері мен айырым белгілерін зерттейтін дербес пән-фразеология. Фразеология жөнінде филология ғылымының докторы К.Ахановтың пікірлері көңіл аударарлық. «Тіл біліміне кіріспе» (Алматы, 1997) фразеологияны біраз қарастырады. Ол жалпы фразеологияны негізінен екі топқа бөледі де, бірін-еркін сөз тіркесі, екіншісін-тұрақты фразеологиялық тіркес деп атайды. Мұның алдыңғысын синтаксистің құрамына талдап, кейінгісін лексиканың құрамында сөз етеді.

Сөйтіп, фразеология деген терминнің екі түрлі мағынасын ашып көрсетеді. Біріншіден «белгілі бір тілдегі тұрақты фразеологиялық сөз тіркестерінің жиынтығы» дегенді білдірсе, екіншіден, сол тіркестер жиынтығын ғылыми түрде зерттеп талдайтын ілім мағынасында түсініледі. Автор тұрақты тіркеспен еркін тіркестердің айырмасын нақты талдайды. Фразеологизмдерге тән мынадай нақты, басты ерекшеліктерді көрсетеді:

- Тұрақты сөз тіркестерінің құрылымындағы сөздердің орнына қарағанда, әлдеқайда тұрақты, бекем болады.

- Тұрақты фразеологиялық сөз тіркесінен тұратын бір бүтін мағына оны қарастырушы сыңарлардың мағынасынан басым болады.

Н.М. Шанский «Фразеологиялық оралымға өте-мөте басты белгі-оның даяр қалпында жұмсалыу белгісі»-дейді. Фразеологиялық оралымдардың түрлері бір-бірінен ашық, айқын ажыратыла бермейді, осыған орай, оларды классификациялау тіл білімінде өте күрделі мәселе болып табылады. Тіл білімінде фразеологиялық оралымдар әр түрлі жағынан қарастырылып, осыған сәйкес, олар түрліше топтастырылып жүр. Фразеологиялық оралымдар лингвистикалық әдебиеттердің бірінде бүтіндей

тұрақты тіркестің тұтас мағынасы мен оны құрастырушы сыңарлардың мағыналарының ара қатынасы тұрғысанан *фразеологиялық тұтасстық, фразеологиялық бірлік, фразеологиялық тізбек* деп үш түрге бөледі. Орыс тіліндегі фразеологизмдерді зерттеуші Н.М. Шанский аталған классификацияны қолдай келіп, фразеологиялық оралымның төртінші түрі фразеологиялық сөйлемше деп есептейді.

Фразеологиялық оралымдардың ішінде құрылымы жағынан да, мазмұны жағынан да тілдің коммуникативті единицасы-сөйлемге сәйкес келетіндері бар. Бұлар – *мақалдар мен мәтелдер, қанатты сөздер*. Мақалдар мен мәтелдер және қанатты сөздер фразеологизмдердің қатарына жатқызылғанда, олардың сөйлеу кезінде тыңнан жасылынбай, даяр қалпында жұмсалатыны, құрамының тұрақтылығы ескеріледі.

1. *Фразеологиялық тұтасстық*-семантикалық жақтан бөлініп, ажыратылмайтын, біртұтас мағынасы сыңарларының мағынасы мен жуыспайтын фразеологиялық оралым. Мысалы: жүрек жалғау-аздап тамақтану, жүрегінің түгі бар-өте батыл, аузы-мұрны қисаймастан-ұялмастан т.б.

2. *Фразеологиялық бірлік*-фразеологиялық тұтас сияқты, семантикалық жақтан бөлінбейтін, біртұтас единица. Фразеологиялық бірліктің фразеологиялық тұтастықтан айырмасы мынада: фразеологиялық тұтастықтың бір бүтін мағынасы құрастырушы сыңарлардың мағыналарымен мүлде жанаспайтын болса, фразеологиялық бірліктің бөлінбейтін мағынасы құрастырушы сыңарлардың мағыналарының бүтіндігін біртұтас келтірінді мағынасында ұласуы нәтижесінде пайда болады. Мысалы: лауырдың үсті, жеңілдің астымен, түймедейді түйедей ету, тайға таңба басқандай, тамырына балта шабу т.б.

3. *Фразеологиялық тізбек*-фразеологиялық оралымның бұл түрі ерікті мағынасындағы сөз бен фразеологиялық байлаулы мағынадағы сөздің тіркесінен жасалып, өзінің даяр қалпында, тіркескен күйінде жұмсалады. Фразеологиялық тізбектің қатарына *мидай дала, тас қараңғы, асқар тау, ата жау* тәрізді тұрақты сөз тіркестері енеді.

4. *Фразеологиялық сөйлемше*-мағынасы ерікті сөздердің тіркестерінің құралады. Бірақ құрамы мен қолданылуы тұрақты болып келеді. Мысалы: айдағаны екі кшкі, ысқырығыжер жарады, көрпеңе қарап көсіл, аузы күйген үріп ішер т.б. Бұлар құрылымы жағынан сөйлемдер сияқты болғанымен, сөйлеу кезінде конструкцияланбайды, қалыптасқан, орныққан күйінде, даяр қалпында жұмсалып қасиеті жағынан сөйлемдерден ажыратылып, фразеологиялық оралымдардың айрықша бір түрі ретінде танылады[3, 201б.].

1964 жылы шыққан «Қазақ тілі» практикалық курсына «Лексика» тарауының бір бөлімі тұрақты сөз тіркестері деп аталған. Мұнда авторлар сөз тіркестерінің идиома, фраза, мақал-мәтелдер деп жеке-жеке бөліп талдайды.

Тілші ғалымдар М.Балақаев пен Т.Қордабаев фразеологизмдерді тұрақты тіркестер деп алып, оларды идиомалық тіркестер және фразалық тіркестер деп екі топқа бөледі. Идиомалық тіркестерді құрамындағы сөздердің байланысы беркі болады, олардың тұтас топ болып тұрғандағы беретін мағынасы жеке тұрғандағы мағыналарына қарасты болмай, мүлде бөтен мағынаны білдіреді деп түсіндіреді. Ал, фразалық тіркестерді: тұрақты тіркестердің бірқатарының мағынасы оларға қатысып тұрған сөздердің бірі болмаса бірінің лексикалық мағынасы мен байланысы болады-дейді.

Осы ғалымдармен қатар түркі тілінен тұрақты сөз тіркестерін зерттеуші ғалым С.Н. Мұратов тұрақты сөз тіркестерін төрт топқа бөліп көрсетеді:

1. Күрделі сөздер;
2. Лексикаланған сөз тіркестері;
3. Грамматикаланған сөз тіркестер;
4. Фразеологиялық единица;

Түркі тілінде кез-келген фразеологиялық единица болғанымен, кез-келген тұрақты сөз тіркестері фразеологиялық единица болмайды. Фразеологиялық единица тұрақты сөз тіркестерінің бір түрі ғана. С.Н.Мұратов фразеологизмдердің мағыналық, стильдік ерекшеліктерін, тілдің сөздік құрамы мен қарым-қатынасын ескере келіп, фразеологиялық единицаны үш топқа бөледі:

1. Лексика-фразеологиялық типтегі идиомалар;
2. Нағыз фразеологиялық типтегі идиомалар;
3. Тұрақты фразеологиялық формалар;

Сонымен, қай тілде болмасын фразеологиялық единицалар бірыңғай емес, оның көлемі әлі күнге дейін айқындалып болған жоқ. Құрамы да сан түрлі. Күні бүгінге дейін фразеологияғы қатысты терминдердің де неше түрі қатар қолданылып келеді.

Бағалау-тілдік қарым-қатынаста өмір сүретін, қолдану аясы кең ерекше тілдік құбылыс.

Сонымен, қай тілде болмасын фразеологиялық единицалар бірыңғай емес, оның көлемі әлі күнге дейін айқындалып болған жоқ. Құрамы да сан түрлі. Күні бүгінге дейін фразеологияғы қатысты терминдер де түрлі варианттарда қатар қолданылып жүр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Смағұлова Г.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілер-Алматы Қазақ университеті,1998.-200 бет
2. Қалиев Ғ, Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: «Сөздік – Словарь»,2006.-264 бет
3. Хасанов. Ғ.Қ Лексикалық мағына – Орал: Оқу-баспа кабинеті. 2005.-185 бет
4. Тіл білімі терминдерінің сөздігі.Алматы: « Сөздік-Словарь»,2005.-440 бет

5. Момынова Б.Қ. Тілдегі жаңа бағыттар мен типтік қатынастар: Оқу құралы. Алматы: «Арыс», 2009. - 160 бет

Бағила Мұратбек
(Ақтөбе, ҚР)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ БАҒА, БАҒАЛАУ, БАҒАЛАУЫШТЫҚ ЛЕКСИКАНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІНЕ ШОЛУ

Бағалауыштық пен құндылықтар тұрғысынан зерттеу қазақ тіл білімінде көп таралмаған, тек соңғы кездердің жемісі. Әлеуметтік бағалауыштық құбылыс сөз мағынасында болатын компоненттердің бірі. Дегенмен, бүгінгі таңда сөздің семантикалық құрылымындағы бағалауыштықтың орны толық анықталмай отыр, – деп профессор Б. Момынова өз еңбектерінде баса көрсетеді. Баға – адам баласына тән логикалық категория. Тіршілік иелері арасындағы басқа жанды-жансыз заттар ондай қасиеттен алыс. Бағалауыштық – әлеуметтік категория ғана емес, бағалауыштық – адам санасымен бірге пайда болатын психикалық құбылыстардың қатарынан орын алады. Сол себепті бағалау дегеніміз, тіл + ойлау + шындық немесе ақиқат (реальды өмір) трихотомиясының нәтижесі болса, ал бағалаудың семантикалық категориясына бағалауыштық жатады. Сондықтан да баға – адам санасында үнемі тоқтаусыз жүріп жататын процесс және ол адамның ойлау қабілеті арқылы іске асатын интеллектуалды-психикалық акт болып табылады. Қолданыс кезінде сөзге қосымша үстемеленетін, әлеуметтік топтың, жеке адамның, бір сөзбен айтқанда, субъектінің зат пен құбылысқа, іс-әрекетке беретін бағасы бағалауыштық лексика қатарын құрайды.

Бағалауыштықтың құрылымдық жүйесін жан-жақты зерделеген Е.М. Вольф (Вольф Е.Ф. Функциональная семантика оценки. М.Наука – 1985), М.Г. Ивин (Ивин Г.Н. Основания логики оценок. М.Изд.МГУ-1970); Е.С.Кубрякова, В.Н. Телия т.б. сынды ғалымдар болды. Қазақ тіл білімінде бағалауыштық туралы, дұрысын айтқанда, сапа интенсивтілігі жөнінде орыс және қазақ тілі материалдарын салыстыру негізінде ғалым З.Қ. Ахметжанова жан-жақты зерттеу жүргізді. Ол өзінің «Функционально-семантические поле русского и казахского языков» (Алматы, Наука, 1989) деген еңбегінде сапа мөлшерін сын есімдердің ерекше тобы болатындығына тоқтала кетеді: «В исследованиях по русской морфологии не раз отмечалась неоднородность группы качественных прилагательных обращалась внимание на особую группу оценочных (или по терминологии-градуальных) прилагательных способных выражать меру (степень) качества (Арбатская Е.Д., Арбатская И.Д. О лексико-семантических классах имен прилагательных русского языка\ ВЯ., 1983,1)» [1, 134б.]. Сонымен қатар сапа интенсивтілігінің төрт бірдей мөлшерін белгілейді: «Для общей характеристики интенсивов качеств достаточно выделение четырех степеней интенсивов качеств достаточно выделение четырех степеней интенсивности: чрезмерной, высокой, усиленной и слабой» (Мартынов В.В. Категории языка М.,1982). Әрине, ғалым ізденісінің жемісі бағалауыштық категория жете зерттелетін еңбектерде басшылыққа алына отырып, әрі қарай тереңделетініне күмән жоқ. Сонымен бірге, көрсетілген еңбекте газет лексикасы бағалауыштығы жалпы бағалауыштық категория тікелей және жеке сөз етілмейтіндігін ескерту керек.

Ал, ғалым Е.Вольф болса, бағалауыштықтың логика-семантикалық құрылымы синтаксистік қызметімен қабыспайды деп модальдық қалыпқа жатқызады. Бағалауыштықтың модальдық қалыбын жасауға қажетті элементтер:

- Жеке адам я болмаса социум ретінде танылатын бағалаушы эксплицитті немесе имплицитті субъект (бағалау субъектінің көзқарасы, дүниетанымы арқылы жүзеге асады);
- Баға берілуге тиіс объект (адам, зат, құбылыс, оқиға т.б. мен бағалаушы зат);
- Баға шкаласының басталар нүктесі мен бағалауыштық стереотиптер.

Бағалауыш сөздер арасындағы семантикалық байланыс бағалауға негіз болатын тиісті объектінің белгілерін аспект етіп алудан басталады. Бағалау құрамына бағалауыштық мотив, баға критерийі, классификатор және денитенцификатор енеді [2. 149б.].

Бағалауыштықтың құрамы күрделі. Айталық, бір зат есім екінші бір затпен салыстыра бағаланатын болса, салыстырылып тұрған зат немес соның бір белгісі элемент ретінде бағалауыштықтың құрамына енеді. Бағалау кезінде объект түгелімен емес, субъектіге маңызды болып белгілі бір бөлігі, аспектісі ғана алынуы мүмкін. Бұл бір объектінің әр түрлі бағалануына себеп болады.

«Биылғы қыс қалың қарлы, боранды болды» (субъект – қыстың объективті бағасы осы аталған табиғи ерекшелігімен сипатталатындықтан, мұндай кезде баға беруде еркіндік болмайды), бірақ «қыстың суық, қарлы, боранды болуы» көп жағдайда жолаушы, малшы, жалпы алғанда адамға ауыр тиеді, сондықтан адамдар тарапынан болатын субъективті тұрғыдан баға беру еркіндігі беріледі. «Теңсіздік-буржуазиялық өмірдің бір көрінісі» дегенде, теңсіздік социалистік еоғам көзқарасы тұрғысынан жағымсыз бағалауышты сөз болып тұр, ал капиталистік қоғам жағымсыз элемент аталмайды, яғни теңсіздік бір ғана аспектіден бағаланып тұр [1, 79б.]. Бұл мысалдардан бағаланушы объектінің субъектіге бағынбайтын ерекшеліктері, объективті белгілері болатындығын байқауға болады.

Хабарлау мақсатына қарай бағалауыштықты жеткізу құралдары бейтарап немесе экспрессивті болады. Объектінің бағалылығы практикалық жағынан маңызды болмаса, бағалауыштықтың

эмоциялық бояуы басым түсіп, субъектінің объектіге деген эмотивтік қатынасы анық білінеді: Мына өмірде ащы суға сылқия тойып алғандай масаң болып, ырқ-ырқ еткен, дойыр мінезді, доғал әкімдерді көрсек, обал-сауапты білмейтін масыл мансапқұмарларды көргендей боламыз

Аталмыш категорияның бағлаушы субъектісі (коннотациялық субъект) үш түрлі функция атқарады:

1. Бағалап отырған затты, процесті, құбылысты танып білу арқылы іске асатын танымдық функция;

2. Өз тарапынан баға бере алуы функциясы (бағалаушы адамның затты, құбылысты және адам мен оның іс-әрекетін бағалауда практикалық бағыт-бағдарының болуы арқылы іске асады);

3. Прагматикалық іс-әрекетпен байланысты эмотивті-квалификативті функциясы.

Бағалаушылықтың бір бөлшегі ретінде эмоционалдылық доминат болса, ақпарат құралдары коммуникациялық қызметінде оның тыңдаушыға, адресатқа әсерін пайдаланды.

Барлық бағалаушылық категориялар оң жағымды және кері жағымсыз деп екіге бөлінеді. Бірақ бұл категорияларға қосымша бейтарап бағалау түрі бар. Сол баға мен бағалау тілдік құралдар арқылы іске асып жататындықтан, басшылыққа алынуға тиіс бағалаудың жасалу жолының үш түрлі тәсілін Д.Бикертон төмендегідей тілдік конструкциялар арқылы көрсетеді:

- Адам+артефакт: иненің көзінен өткендей, иненің жасуындай зияны жоқ, т.с.с

- Жануар+адам: қасқыр жігіт, аққудың көгілдірігіндей қыз, ұыран жігіт т.с.с.

- Абстракт+жанды нәрсе: қасқыр жігіт, іс-әрекет: тұрмыс өзгертуде, уақыт өтуде, т.с.с.

Бағалаушылық лексика – қазақ тіл білімінде арнайы нысанға айнала қоймаған тілдік құбылыстардың бірі. Сондықтан да баға, бағалау категориясы, оның табиғат, тілдік құралдары – алдағы уақытта түбегейлі зерттеуге сұранып тұрған мәселелер.

Қазақ тіл білімінде ғалым М.Оразовтың «Қазақ тілінің семантикасы» еңбегінде эмоциялық мағынаға талдау жасай келе, әрқашанда объектив дүниедегі заттардың түйсік арқылы қабылданған информациясы адам ойының, санасының елегінен өтіп жататындығы, оған белгілі баға берілетіндігі шындық деп атап көрсетеді.

Бағалаушы лексика, бағалаушылық лексика және жалпы термин жөнінде тілші-ғалымдар А.Алдашев, О.Бүркітова, Б.Момынова, т.б., газет тілінің ерекшеліктеріне қатысты қолданған Ф.Жақсыбаева, Ш.Нұрғожина, З. Құрманәлиева, Б.Сағынова, Д.Бекзат, Ғ.Танабаева, А.Бақытов сынды зерттеушілер өз еңбектерінің аясында баға, бағалау мәселесіне тоқталып өтеді.

Мәселен, О.С. Ахманованың пайымдауынша: Лингвистикалық терминдер сөздігінде «бағалау» ұғымы «Оценка-.. суждение говорящего, его отношение из основных или неодобрение, желание, поощрение и т.п.-как одна из основных частей стилистической коннотации» делінеді [3, 58б.]. Аталған сөздікте бағалау категориясы сөйлеушінің сөйленуге қатынасын білдіретін категория ретінде танылады.

Қ.Есенова мынадай анықтама ұсынады: «Баға не бағалай сөйлеу салты дегеніміз-сөйлеушінің нысанаға алған нәрсе жөніндегі мақұлдау, қарсылық, ықылас не тілек т.б. түріндегі көзқарасын білдіретін пайымдауы, стильдік қосымша мағына мен мағыналық реңктің негізгі бір түрі» [4, 66б.]. Ал зерттеуші Ш.Нұрғожина бағалаушылық туралы «... под оценочностью, следовательно, нужно понимать имеющееся в слове отрицательное или положительное отношение говорящего к объекту речи» – деген болатын.

Б.Қ.Момынова «бағалаушылық – сөйлеушінің өз тарапынан құбылыс пен затқа, іс-әрекет атауына берген бағасы-көзқарасы, оған деген қарым-қатынасы» деп тұжырымдайды [4, 134 б.]. Бұл анықтамалардың барлығынан да бағалау ұғымы құндылық ұғымымен байланысты екені көрінеді. Бағалау сөздерінің функционалды-стилистикалық сипаттамасын бағалауды семасиологиялық аспектіде қарастыратын және лексикалық мағынаның коннотативті бөлімінің құрылымында бағалаушылық компоненті болады дейтін зерттеушілердің бәрі де дерлік қарастырады.

Баға беретін пікірлердің иллокутивті функцияларының алуан түрлілігі «әлем бейнесінде» «адам факторын» бірінші орынға қоятын бағалау категориясының прагматикалық сипаты бағалауды зерттеудің прагматикалық функциясы жайында қазақ лингвистіері М.Оразов, Б.Момынова, Ғ.Хасановтың еңбектерінде лексикалық мағына мәселесіне қатысты термин ретінде аталып өтілген. З. Ерназарова «Сөйлеу тілі синтаксисінің прагмалингвистикалық аспектісі» деген зерттеу еңбегінде прагмалингвистика мәселесі жөнінде сөз қозғаса, Ф.Жақсыбаеваның «Газет мәтінінің прагматикалық функциясы «Қазақ тілінде шығатын газет материалдары бойынша» атты диссертациялық жұмысы прагматика саласын зерттеуге арналған құнды еңбектерінің бірі. Бағалау мағынасын прагматикалық тұрғыдан қарастыру нәтижесінде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Смағұлова Г.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілер-Алматы Қазақ университеті, 1998.-200 бет
2. Қалиев Ғ, Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: «Сөздік – Словарь», 2006.-264 бет
3. Хасанов. Ғ.Қ Лексикалық мағына – Орал: Оқу-баспа кабинеті. 2005.-185 бет
4. Момынова Б.Қ. Тілдегі жаңа бағыттар мен типтік қатынастар: Оқу құралы. Алматы: «Арыс», 2009.-160 бет

Гулден Найманбаева
(Талдықорган, Казахстан)

О.БӨКЕЕВТИҢ «АТАУ КЕРЕ» РОМАНЫНДАҒЫ ТАБИҒАТ СУРЕТІНІҢ КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ

Жазушы О.Бөкеевтің өзіндік көркемдік талғамының бір қыры «Атау кере» романында қаламгер өзі туып өскен өр Алтайдың тамылжыған табиғатын ерекше шабытпен, ыждахатпен суреттеу арқылы, күллі адамзат үшін кіндік қаны тамған жердің қадір-қасиетін ұшқыр сезімімен ұқтыра түскендей. «Күн шығыстың бар асылын, бар байлығын, бар сұлулығын өн бойына дарыта жинақтаған асқар-асқар тауларын, асу-асу белдерін, телегейінен тентектігі басым ерке өзендерін, ат омыраулатып жарып жүре алмайтын жасыл шалғын кең жайлауын, кермарал кербез елігін, мамырлай жүзген аққу-қаздарын татсаң, таңайда қалар балы мен ақ балтыр ару қайың, қайсар қарағайын – ия, ия осылардың қадір қасиетін түсініп, сезіміңізді селт еткізе алмасаңыз... онда тыңдаңыз...» [1,184]. Туып өскен жерінің барлық тіршілік тынысын сезінген, өзіне азаматтық зор жауапкершілік парызын жүктеген жазушы ғана осындай шеберлік үлгісін көрсете алса керек. Сұлулықты сезіне білу, кез-келген қарапайым құбылыстың жай көзге елеусіз құпия қасиеттерін көре білу, оны жарқырата жазу-суреткердің басты ерекшелігі. Қызығып сүйсінген нысанасы ретінде көрінген пейзаж әдетте, адам жанын асқақ сезімдерге бөлейтін ел, жер жарық дүние символына ұласатын керемет рухани құдірет-күшке, қуанышқа айналып кетеді.

«Оралханның көптеген туындыларында табиғат, Алтай табиғаты негізгі фон, кейде, тіпті кейіпкерлерімен жарыса жүретін образ иесі екенін аңғару қиын емес. Жазушы Бөкеев – туған өлкесі әсем Алтайдың, асқақ Алтайдың жыршысы» [2,161], – деп бағалайды зерттеуші ғалым Р.Сыздықова. Қаламгердің көптеген шығармаларына арқау болған Алтайдың сұлулығы, тамаша табиғаты кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесін, сезім буырқанысын сол табиғат құбылыстарымен астастыра суреттеуге негіз болса, бір ерекшелігі «Атау кере» романында табиғат құбылысы екі бағытта, біріншіден, кейіпкерлердің жан дүниесінен тыс, таза табиғи қалпында өз болмыс бітімінде суреттеледі.

Шығармадағы шыққан күннің әрбір сәулесі, қараңғылықтың қою бояуы, асқақ таулардың тақапарлығы, тентек өзендердің шуылы т.б. жазушы назарынан тыс қалмай, ерекше көркемдік айшықпен суреттелген. Шығармадағы табиғат құбылысының әрқайсысын ретіне қарай **аспан әлемінің суреті, таң суреті, күн мен ай сипаты, қараңғылық бояуы мен түн сипаты, бұлт сипаты, жаңбыр мен бұршақ сипаты, өзен үні, тау суреті** деп саралап беруге болады. Бұлай жіктеудегі мақсат әрбір құбылыстың табиғи қалпының ыңғайына қарай жазушы соған бейімделген сипаттаулар, көркемдік айшықты таңдап алған. Мысалы:

аспан әлемінің суреті:

«Енді міне, **бедірейген аспанның омырауы семіп, тамыз басталғалы да бір тамбай, жер көктің апшысын қуырып тұр**» [3,318] – **кейіптеу**, аспанның адам сияқты бедіреюінен омырауының семіп, қатып қалуымен жансыз табиғатты тірі жан сияқты кейіпте суреттеу арқылы оның бір қаталдығын көрсетіп тұр.

«Бұл кезде **жер жарықтықтың алып түндігі іспетті көк аспанның түбі тесіліп, самсап жұлдыздар шыққан**» [3,324] – **метафора**, мұнда аспан – түндік ұғымындағы «түндік» сөзі ауыспалы мағынада қолданылған.

таң суреті:

«Онда да **таңның алғашқы хабаршы сәулелері тарап, елең – алаң шақ туа атқа мінбесең, қонаға жете алмай қаласың**» [3,317] – **эпитет**;

күн мен ай сипаты:

«**Мұзтау жақтан күннің шеті қылтиды. Жарықтық – ай, сағыныштың от-жалынына оранып ыңырана көтерілді-ау. Жарықтық-ай, мұқым әлемді қуаныштың құндағынан оятып қуатымен нұрландырып, тіршіліктің мәңгілік толастамас, тоқтап, тоқырамас күйін шерткендей, шексіз аспан әлеміне көтеріле берді. Тоқтататын күш жоқ**» [3,385] – **кейіптеу**, күннің **«ыңырана көтерілуі»** мұнда Еріктің таңды сарыла күткен сезіміне орайластырылған;

«**Ай әлі туа қойған жоқ, таудың қалқасында қамалып жатыр, оңтүстік шығыста жұқалаң жарық бар. Сап түзеген самырсындар тұңғыық ойда: мылқау мүлгиді**» [3,342] – **көсемше көмегімен жасалған эпитет**, мұндағы эпитет сөз әдеттегідей анықтауыш сөзден емес, көсемше арқылы күрделеніп жасалған.

«**Жартысы жоқ айдың сәулесі титтей заттың нобайын дабырайтып, үңірейтіп, абажадай үлкейтіп, албастыдай әжуалап, құбыжықтай құбылтып көрсетеді**» [3,343] – **күрделі теңеу**, мұнда да көсемше арқылы жасалған **«дабырайтып, үңірейтіп, әжуалап, құбылтып»** эпитеттері жұптаса келе өзінің алдында тұрған теңеудің сипатын ашуға қызмет еткендіктен, күрделі теңеу болады.

«**Айдың шығуы қандай тез болса, омырауын жұлдыздар көп нүктелеп тастаған аспанға өрледі де, соншалық шапшаң шабыспен зытып барады**» [3,355] – **көсемше көмегімен жасалған эпитет**;

қараңғылық бояуы мен түн сипаты:

«Төңіректің жұқалтаң жарығы жоғалып, түңлігін жапқан киіз үйдей қоп – қою **қомағай қараңғылық** меңдеген» [3,325] – **эпитет**, мұнда «**түңлігін жапқан киіз үйдей**» деген теңеу өзінен кейінгі қараңғылықтың «**қомағай**» сипатын ашуға көктемтескен;

«Ауылдың кешкі қарбаласы сабасына түсіп, саябыр тауып, енді не істесеңдер де еріктеріңе дегендей **тұншыққан түн** басталған –ды» [3,324] – **көсемше арқылы жасалған эпитет**;

бұлт сипаты:

«Тамыздың алғашқы аптасы өтіп, **жаңа туған ай** екінші жұманың аяғында **ортасынан қақ тілген қауындай** жартыкештені семіріп келе жатқан: қазір сонау қарабарқын таудың үстінде дәл алдында **арыстанша аузын ашқан, қарабауыр бұлттың өңешіне жым – жырт жылжыған еді**» [3,324] – **күрделі эпитет**;

«Ендігі сәтте **жартыкеш ай** әлгі **арыстан – бұлттың** арандай аузына кірген» [3,325] – **метафора**;

«**Қара бурадай құтырына жөңкілген бұлт бір-бірінен жерігендей** үрке орналасқан бытыраңқы үйлердің жиналмай қалған кірін желпілдетіп, албастыдай апай-топайын шығарды» [3,417] – **күрделі эпитет**;

«Соңғы бір аптада шайдай ашық тұрған аспанның әр жеріне **шарбыланып**, көп кешікпей келетін күздің **шабарман бұлттары** жүзе бастады. Көп тостырмай келер күздің хабаршысы тек **қаймақшыған бұлт** қана емес, күн батып, қас қарая түсер салқын, түннің дене қалтыратар суықтығы да; көп ұзамай келер күздің нышаны орман-тоғай, тау шалғынынан да біліне бастаған» [3,430] – **көсемше арқылы жасалған эпитет**;

«Түске дейін ашық тұрған аспанның әр жерінен **шабарман бұлт** шығып, **біріге қоғамдасып кетуге бір-бірін менсінбегендей, көк жүзінде бытырай жүз-жүзге бөлініп жеке-дара жүзеді**. Кейбірі жамбасқа ойысқан күннің бетін тұмшалдай бастаса, күн сытыла шығып, нұр саулаған дидарына көлеңке түсіргісі келмейтіндей» [3,447] – **күрделі эпитет**;

жаңбыр мен бұршақ сипаты:

«**Желіккен желмен** бірге жарыса түскен **жаңбырдың хабаршы тамшылары** жетіп, әлгінде ғана будақтай көтерілген қара жолдың шаңын жерге шегелей бастаған» [3,416] – **эпитет**;

«Барабандап бастаған бұршақ қара қошқыл **бұлттың құсығындай**, далада жүрген тіршілік иесін бұрыш-бұрышқа, ықтасын-қуысқа қуалап тықты» [3,416] – **метафора**;

«Бұлақтың іші толған – **ақ моншақ** – әрі суық, әрі сұлу көрініске есік – терезеден сығалай мәз балалардың кейбір шыдамсыздары жалаң аяқ, жалаң бас далаға шапқылап шығып, шекесін ісіріп қайта оралады. Ең ғажабы, дәл сол күні – бір жағы ақ, бір жағы қызыл бұршақ жауды [3,417] – **метафора**;

өзен үні:

«сонау **Алтайдың күміс шашбауындай** ирелеңдей аққан Бұқтырма өзені» [3,317] – **теңеу**

«Сол, әсіресе, бас жағы **ақ айран** болып басталып, Таулы Алтай өлкесіне жақындағанда, тау-таудың омырауынан сандаған бұлақ саулап қосылып мөлдірленіп барып Обьқа құятын ағынды өзеннің солтүстігін алтайлықтар, оңтүстігін қазақтар жайлайтын» [3,332] – **метафора**;

«Қатын суының гүрілі осы өңірдің ешқашан толастамас музыкасы секілді еді. Зейін қоймай тыңдаған адамға тек жалғыз –ақ әуенмен құлақты тұндыра шуылдағанымен, сан түрлі ғажап үн шығаратын: айталық, көктем туып, ақ жал толқындарын аспанға лақтыра тасығандағы **арқыраған даусын** қазіргі тамылжыған тамыздағы орташа екпінмен аққан **сырылына ұқсатуға** бола ма; ол күз туа, **жуасып қоңыр әуенге** басса, қыс айында **қысыла қыңсылаған күбір-сыбырға** көшетін» [3,333] – **есімше арқылы жасалған кейіптеу**;

«**Қатын суы** қаншалықты қазымырлана бұлқынғанмен, соншалықты сұлу еді **сайқал...**» – **метафора** [3, 338];

«Сайдың іші салқын, өзекті қуалай сылдырап бұлақ ағады. **Жас баланың тіліндей былдырлаған үні** қазіргі қаймақшыған тыныштықты бұзбай, қайта әдемі бір жарасыммен **жуастау қыздың шашбауындай сылдырлайды**» [3,351] – **теңеу**;

«Көптен бері жаңбыр жаумаған, әмбесінде Мұзтаудың қаспақ қары, салқын түссе, жылбысқылана ерімей қайта қатып, Қатын өзені қорынан айралған соң ба, **қорылын азайтып**, қорлана ағады» [3,447] – **кейіптеу**;

тау суреті:

«Бұл шақта батыста **барыстай болып сұлап жатқан таудың** жон арқасына ілінген күннің шапағы әр үйдің шатыр – шатырларын **жалынымен жалап**, тура Ерік үңіліп отырған терезеге түскен» [3,332] – **күрделі эпитет**

«Әлгіндегі **батысты өртеген «жез табақ» таудың тасасына түсіп кеткенде**, үлкен бір пәледен құтылғандай Ерік «**уһ**» деген» [3,322] – **метафора**.

«Атақты «Мұзтау» деп аталатын шың Алтайдың мәңгі жығылмас, шаңырағы шайқалмас **ақ отауы** сынды еді» [3,332] – **метафора**

«Күннің көзіне арқасын тосқан үйдің төбесіндегі, жолдың ернеуіндегі қардың шеті ғана **еріншектене ерігені** болмаса, **тау-тас, жон – қыраттар ақ күпісін** оңайшылықпен шеше қоймайтын» [3,402] – **күрделі метафора**;

«Ұшар басында жаулықтай байланып, төбесін перделеп тұрар бұлт жоқ, қыркүйектің таза аспанына сұғынып кірген аппақ алып **найза жарықтық Мұзтаудың дәл өзі еді**» [3,449] – **метафора**.

Тірі жан сияқты табиғаттың да өзінің мінезі бар. Шығарма бедерінде көріктеу құралдарын осылайша құбылта бейнелеу нәти-жесінде табиғат құбылыстарының әрқайсысын әр түрлі сипатта, әр қырынан, әр түрлі бейнеде өрнектеген жазушы бірде өзеннің үніне құлақ салса, бірде таудың төкаппарлығына бас иеді, енді бірде бұлттың әр түрлі түске енуін тамашалайды т.с.с. О. Бөкеевтің табиғат суреттеудегі өзгешеліктері, ерекшеліктері оның осы қырымен сабақтас. Жазушы негізінен табиғат құбылыстарын адам өміріне сәйкестендіріп алады, сол арқылы адам характерін ашады, өмір шындығын алға тартады, қоғам бітімін танытады.

«Атау кер» шығармасындағы табиғат құбылысының жоғарыда атап өткеніміздей екі бағытта суреттелетінін, оның біріне қаймағы бұзылмаған табиғаттың таза өз бояуы мысал болса, екіншіден ауылда ішімдікке салынып, өзін жоғалтып алған Таған да жан дауасын Алтайдың жадыраған табиғаты, үнсіздігімен бетпе-бет келгенде табады. «Ойды ой қуалап, біраз жерге келіп қалған екен... өрге қарай жүргендіктен еңтігіп, шаршау тартқанын сезді. Ал дегенде көзі шағылысып жасқанып қалған Таған көз үйрете келе сілейе қарады. Ол Мұзтаудың нақ қазіргідей тыр-жалаңаш, асқақ та асау, сұлу, бар бітімін жоғалтпай, тұтас тұлғасын жарқырата ашқан күйінде тұңғыш көруі. «Айналайын, табиғат ием-ай, тамашаң қандай көп еді» деп, көзі жасаурап отыра кетті. Ол шын шаттана қуанған, шалқып тебіренеген, мынау дүниеге жаңа келгендей, немесе әлемдегі ең асылын тапқандай, бала көңіл, сәби жүрек, сабырлы ақылмен туған жерінің көркемдігін сонырқаған; саумал ауа, таза көріністің бәр-бәрін жұтына жұтып, ішіп тауысардай таусаған... «Табиғат жаратқан алқам-салқам болмайды, ол – әмісе әдемі, әмісе сүймейді, әрі шыншыл, әрі ақылды, сондықтан да адамдар секілді қателеспейді. Табиғат – мәңгілік тірі, өтірік айтпауды, алдап-арбамауды табиғаттан үйрену керек, өйткені ОНЫН, [табиғаттың] жүрегі таза. Табиғат бізді алдаған емес, тек өзімізді өзіміз ғана қан қақсатамыз, қан жоса қыламыз. Табиғат қате жібермейді, егер «ақымақты» дүниеге келтірсе, онда сол ақымақтың да бір нәрсеге қажет болғаны; Табиғатта АДАМНАН басқа артық нәсте жоқ, тек БІЗДЕР ғана жаратушының гармониялық берік байланыстағы тізбегіне кіре алмаймыз...» [3,449]. Міне Тағанның ойы, жан жүрегі табиғат жанына сәйкес түлеп, бірте-бірте қайта түлеуді бастан кешіреді. Дәл осылай кейіпкер болмысын табиғат құбылыстарымен астастыра суреттеу қаламгер шығармашылығының өзіндік ерекшелігі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бөкеев О. Қайдасың, қасқа құлыным. Алматы: Жазушы, 1973. 200 бет
2. Сыздықова Р. Сәйкестік. //Уақыт және қаламгер. 10 кітап. Алматы: Жазушы, 1984. – 160-177 бб.
3. Бөкей О. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Екінші том. Алматы: Жазушы, 1996. – 494 бет

Научный руководитель:

Кандидат филологических наук Джакыпбекова Мамиля Тургамбаевна.

Анна Пигорева
(Курск, Россия)

АСПЕКТЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ ВОЗДЕЙСТВИЯ: ЯЗЫКОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ВАРИАТИВНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Социальные функции языка – это «круг обязанностей» языка в человеческом обществе, в разных сферах деятельности. Выделяют общественные функции языка, вытекающие из его роли в человеческом обществе, например важнейшая функция языка – коммуникативная, в которой язык выступает как универсальное средство общения людей, и внутривидовые функции, представляющие собой проявление сущности и природы языка, такие, как мыслеформирующая, номинативная.

Вариативность представляет собой весьма распространенное явление в системе языка. Она проявляется на всех уровнях языковой системы – от фонетики и морфологии до варьирования макроструктуры текста. Описание варьирования языковых выражений часто оказывается затрудненным из-за неясности соотношения варьируемых форм с изменениями в их плане содержания и сложности определения базовой формы.

Воздействие на общественное сознание средств массовой информации, прагматическое использование и модифицирование языка как инструмента социального влияния является сегодня одной из самых актуальных научных проблем. Общение – самый «привычный» способ устанавливать отношения с другими людьми, оказывать влияние, принимать его и противостоять ему. Сам по себе процесс общения является довольно сложным явлением. Общение включает в себя и индивидуальное и общественное, объективное и субъективное. Уже сама основа общения – язык – сам по себе является мощным инструментом воздействия. Важную роль играет то, какие слова мы подбираем для выражения своих мыслей, насколько сложные фразы выстраиваем, как их произносим и насколько точно хотим донести смысл до собеседника [2, с.15].

Объектом теории воздействия являются когнитивные, психологические, социальные, языковые и другие механизмы, позволяющие влиять на сознание, на процесс принятия человеком тех или иных решений. Принято различать два аспекта социолингвистических исследований – влияние

социальной структуры общества на язык и язык как фактор влияния на общество. В первом случае в центре внимания стоят проблемы связи языковых форм с социальной стратификацией. Например, в классической работе В. Лабова «Социальная стратификация английского языка в Нью-Йорке» проводится исследование специфики речевого поведения жителей нью-йоркского Ист Сайда, проявляющегося в использовании некоторых типичных речевых форм [6, с.56]. Говоря о теории речевого воздействия, следует подчеркнуть, что она, вопреки широко распространенному мнению, отнюдь не исчерпывается речевыми произведениями, циркулирующими в сфере массовой коммуникации, публичной политики, рекламы и т. п. На это в явной форме указывает, в частности, Р. М. Блакар: «Идея о том, что наше – мое и твое – повседневное использование языка, наша непринужденная беседа предполагает осуществление господства, то есть влияние на восприятие мира и его структурирование собеседником – эта идея может показаться одновременно неожиданной и многообещающей» [3, с.78]. Из этого следует, что «нейтральное» выражение вряд ли возможно. Говорящий не только имеет возможность выбирать различные варианты выражения некоторого содержания, но и вынужден осуществлять этот выбор. Близкую аналогию можно увидеть в сфере грамматики: язык навязывает говорящему обязательный выбор той или иной граммы грамматической категории (единственное или множественное число, вид, время) – часто вне зависимости от того, нужно ли это реально с точки зрения коммуникативной интенции говорящего.

Типология механизмов речевого воздействия с процедурной точки зрения основывается не на уровне модели языка, а на когнитивных процедурах преобразования знания, приводящих к его передаче в речевом акте и введению в модель мира адресата. К процедурным механизмам воздействия на сознание относится варьирование степени детальности описания ситуации. Так, одну и ту же ситуацию можно назвать *событиями, гражданской войной и крупномасштабными столкновениями вооруженных группировок в борьбе за государственную власть*. Лишь второе из приведенных языковых описаний характеризует ситуацию прототипическим образом и активизирует обширный набор прагматически значимых ассоциаций» [4, с.25].

Основным лингвистическим механизмом языкового варьирования является принципиальное несоответствие между структурой языка как системы и недискретной реальностью. Преобразование недискретного в дискретное в любом случае приводит к искажениям, причем эти искажения нерегулярны – в зависимости от использования тех или иных языковых средств меняется и дискретная интерпретация одного и того же фрагмента реальности и, тем самым, взгляд на него. Такое варьирование может восприниматься и как коммуникативно значимое, и как коммуникативно незначимое. Например, в языке есть средства для различного описания одной и той же ситуации, которые в одних коммуникативных условиях рассматриваются как одинаковые, а в других – как принципиально различающиеся, при этом правила выбора интерпретации различия или отождествления четко не определены.

Процедурным стереотипом воздействия является использование метафоризации, то есть осмысление одних объектов действительности (область «цели») через перенесение на них качеств других его объектов (область «источника»). Варьирование различных семантических следствий из метафоры в разных контекстах определяет воздействующий эффект этого механизма ВИД. Интересный пример, демонстрирующий силу воздействия метафор на сознание, разбирается Дж. Лакоффом и М. Джонсоном. В английском выражении *tosolve the problem* «*решить проблему*» скрыта идея растворения проблемы как некоторой субстанции или химического вещества. При этом визуально проблема исчезает, переходя в другое состояние, но всегда может появиться вновь. Такое восприятие проблемы настраивает человека на совершенно иной способ поведения в проблемной ситуации, чем это обычно делается. Задача человека, решающего проблему, заключается не в том, чтобы окончательно избавиться от трудностей, а в том, чтобы подобрать такой катализатор, который позволит «растворить» данную проблему, но не приведет к кристаллизации других, еще более сложных проблем [5, с.11].

Являясь действенным орудием познания мира, метафора в то же время таит опасность подмены действительности ее моделью, не всегда удачной: такая модель может навязываться в ходе коммуникации с той или иной степенью сознательности – в зависимости от того, насколько глубоко укоренена метафора в языке [1, с.17].

К основным типам языковых механизмов воздействия на сознание относятся:

- варьирование супrasegmentных характеристик;
- варьирование внутри стилистически нейтральной и нетерминологической лексики;
- варьирование на синтаксическом уровне;
- варьирование макроструктурных моделей;
- варьирование степени детальности описания ситуации;
- использование метафоризации.

Таким образом, проблема изучения языка как средства воздействия на сознание и роль языковых механизмов как инструмента искажения истины выходит далеко за рамки собственно лингвистических задач. Однако любое исследование этой специфической функции языка в социуме невозможно без чисто лингвистических знаний. Расширение сферы публичной политики с неизбежностью повышает общественную значимость проблематики теории воздействия – отсюда

перспективність цього напрямлення в прикладній лінгвістиці, раніше бытованого где-то на периферії науки о мові.

Література:

1. Алпатов В. М. Языковая норма. Типология нормализационных процессов / Отв. ред. В. Я. Порхомовский, Н. Н. Семенюк. М., 1996, 205с.
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. М., 2003. – 236с.
3. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия. Б.: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 1998.-134с.
4. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая. – В кн.: Язык и моделирование социального взаимодействия. М., 1987.-457с.
5. Вайнрих 1987 – Вайнрих Х. Язык и моделирование социального взаимодействия / Под. общ. ред. В.В. Петрова. М., 1987. – 250с.
6. Олкер Х.Р. Язык и моделирование социального взаимодействия. М., 1987.-304с.

Научний керівник:

кандидат філологічних наук Попова Галина Володимирівна.

**Наталія Попова
(Харків, Україна)**

РОЛЬ НАВИЧОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ

Останнім часом самостійній роботі студентів надається велике значення, оскільки вища освіта є одним із визначальних факторів впливу на професійне становлення особистості. Різним аспектам вивчення самостійної роботи присвячені дослідження багатьох педагогів (Підкасистий П.І., Заскалета С.Г., Глотова О.В., М.А. Іванова, А.М. Алексюк та ін.).

Одним із показників ефективності освіти є самостійність студентів, необхідна для здійснення самостійних узагальнень, прийняття самостійних рішень і виконання самостійних дій у процесі подолання навчальних труднощів. Крім знань, професійних умінь і навичок професійної діяльності, майбутні фахівці повинні спиратися на власний досвід творчого оцінювання та розв'язання поставлених проблем.

Такі характеристики мають сформуватися у студентів упродовж їх самостійної роботи, якій відведена значна частка у вищій освіті. Важливим для викладача є розуміння того, що самостійна робота становить таку навчальну діяльність студентів, яка відбувається під керівництвом, але без допомоги викладача; це водночас форма організації пізнавальної діяльності студента без чиеїсь допомоги та дидактичний засіб вищої школи.

Поняття самостійної роботи студентів в літературі тлумачать у залежності від дидактичної задачі. Її розуміють як специфічний вид навчальної пізнавальної діяльності, відмінною рисою якої є, насамперед, відсутність безпосереднього керівництва з боку викладача [3, с. 50].

Студент самостійно, базуючись на своїх мотивах, оцінює предмет навчальної діяльності, визначає загальну мету і конкретні задачі, вибирає адекватні засоби їх вирішення для досягнення результату, здійснює необхідний самоконтроль.

Ефективність самостійної роботи досягається за рахунок максимальної активності самого студента, при цьому викладач виконує когнітивну, консультативну та координаційну функції. Для цього студенти забезпечуються відповідними інформаційними джерелами, які сприяють самостійному засвоєнню навчального матеріалу. Це можуть бути текстові, графічні, аудіовізуальні, електронні матеріали та ін. [1, с. 125].

Слід відзначити, що останніми роками вища школа виконує завдання з реалізації компетентної моделі підготовки спеціалістів, впроваджуючи сучасні вимоги професійної компетентності майбутнього фахівця. Втім, на думку дослідників [С.Г. Заскалета, М.А. Іванова та ін.], сьогодні самостійна робота студентів недостатньо ефективна. Її вади полягають, насамперед, у недостатній сформованості у студентів самих навичок самостійної роботи; побудова самостійної роботи багатьох студентів не сприяє ефективності їх навчання. Витрачаючи багато часу, вони не досягають у ній високих результатів.

Серед факторів, що негативно впливають на ефективність самостійної роботи методисти [М.А. Іванова, С.Г. Заскалета, А.М. Алексюк] називають несформованість загальних і спеціальних навчальних умінь, яка проявляється у невмінні студентів оптимально організувати свою самостійну роботу, а також виконати навчальні завдання раціональними способами. Насамперед, це стосується тих умінь, оволодіти якими нинішні студенти мали ще в середній школі. Крім цього, можна відзначити, що у процесі навчання названі проблеми можуть виникнути у студента також з приводу завдань, виконання яких вимагає нових, специфічних для ВНЗ, навчальних умінь.

Організація самостійної роботи, керівництво нею – це відповідальна й складна робота кожного викладача. Виховання активності й самостійності необхідно розглядати як складову частину виховання учнів. Це завдання виступає перед кожним учителем у числі завдань першорядної важливості. Говорячи про формування самостійності ще у школярів, необхідно мати на увазі два тісно зв'язаних між собою завдання. Перше полягає в тому, щоб розвитку тих, хто навчається, самостійність у пізнавальній діяльності, навчити їх самостійно опановувати знаннями, формувати свій світогляд; друге – в тому, щоб навчити їх самостійно застосовувати наявні знання в навчанні й практичній діяльності.

Школа, інакше кажучи, повинна навчити дітей вчитися. Недарма існує твердження, що найкращим є той учитель, від якого учень може швидше всього звільнитися, тобто далі вчитися самостійно.

На підставі аналітичних досліджень методистів відомо, що самостійна робота учнів на уроках у загальноосвітній школі займає приблизно 10 % загального навчального часу, а решта 90 % часу витрачається на опитування та пояснення нового матеріалу. Отже, домінує активність вчителя, а не учня, хоча насправді повинно бути навпаки. Вчитель нерідко виступає, головним чином, у ролі інформатора та контролера, а не керівника та організатора самостійної роботи школяра. Нерідко вчителі вважають своєю основною функцією лише передачу знань, а не організацію учнів та спрямування їх на самостійну діяльність. Це не повинно залишатися без уваги.

Досліджуючи роль самостійної роботи при навчанні, неодмінно слід підкреслити, що самостійна робота не є самоціллю. Вона є основним засобом боротьби за глибокі й міцні знання, засобом формування активності та самостійності як риси особистості, розвитку розумових здатностей.

Ще у школі діти не здатні абсолютно самостійно ставити мету своєї діяльності та планувати свої дії, коректувати їх здійснення, співвідносити отриманий результат із поставленою метою. Однак у процесі навчання школяри повинні досягти певного і досить високого рівня самостійності, що уможливує виконання ними різних завдань, добувати нове в процесі розв'язання навчальних завдань.

Кажучи, що не слід абсолютизувати значення самостійної роботи у навчанні, мають на увазі ще й те, що головною функцією самостійної роботи є формування висококультурної особистості, оскільки лише в самостійній інтелектуальній і духовній діяльності розвивається людина.

Ще одним аспектом розгляду самостійної роботи є опис її як засобу залучення тих, хто навчається, до самостійної пізнавальної діяльності, засобу її логічної та психологічної організації, а не лише форми організації навчальних занять і не методу навчання [5, с. 279].

Всебічно визначила самостійну роботу, на наш погляд, І. А. Зимняя. За її визначенням, самостійна робота є цілеспрямованою, внутрішньо мотивованою, структурованою самим об'єктом у сукупності виконуваних дій і коректованою ним на підставі процесу та результату діяльності. Її виконання вимагає досить високого рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, особистої відповідальності, надає учневі задоволення як процес самовдосконалення і самопізнання [4, с. 335].

Одним із найдоступніших шляхів підвищення ефективності заняття та активізації студентів на занятті є продумана самостійна навчальна робота. Саме в процесі особистої самостійної навчальної діяльності студент здобуває міцні знання. Самостійну навчальну роботу визначають як будь-яку організовану викладачем активну діяльність учнів, спрямовану на виконання поставленої мети в спеціально відведений для цього час: пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування та розвиток умінь і навичок, узагальнення і систематизацію знань. У самостійній роботі виділяють фронтальну, групову та індивідуальну навчальну діяльність студентів, які здійснюються під керівництвом викладача, що виступає консультантом, але не бере у ній безпосередньої участі.

Для самостійної роботи студентів характерна велика активність пізнавальних процесів, як на занятті, так і поза ними. Самостійна робота слугує засобом підвищення ефективності процесу навчання й підготовки студентів до самостійного поповнення своїх знань.

Важливим для викладача є постійне підвищення власного педагогічного рівня та професіоналізму, засвоєння та застосування нових методичних прийомів, що сприяють спрямуванню студентів на самостійну роботу. Тому викладачі повинні завжди враховувати, що виконання завдань самостійної роботи повинне вчити студентів мислити, аналізувати, визначати конкретні завдання, розв'язувати проблеми, що виникають, тобто процес самостійної роботи є шляхом навчання творчій діяльності.

Протягом самостійного розв'язання проблем студент глибше пізнає сутність предмета, вивчає джерела літератури, здійснює пошук оптимальних шляхів рішення. Особливо важливим є стимулювання успішних студентів (наприклад, додатковими балами) за проведену самостійну роботу, здійснений пошук, виконані завдання.

Отже, самостійна робота є засобом навчання, який формує у студентів рух від незнання до знання, від нижчого рівня розумової діяльності до вищого.

Не менш важливу роль в організації самостійної роботи відіграє добірка навчального матеріалу, тому що з його допомогою студент здобувають інформацію про зміст навчання. Однак власне інформація поза мотивацією не має жодного значення й жодним чином не впливає на успіхи. Якщо ж інформація співзвучна потребам студента та емоційно опрацьовується, то студент отримує імпульс до наступної діяльності.

З цього погляду, зміст навчального матеріалу має бути доступним студенту, повинен впливати з наявних у нього знань і спиратися на них, але разом з цим матеріал повинен бути досить складним і важким.

Найчастішими педагогічними вадами є несистемність самостійної роботи та її випадковість щодо змісту, кількісно та за формою. Також дослідники відзначають як недолік те, що рівень пропонованої самостійності не відповідає навчальним можливостям студента, може бути слабко виражений індивідуальний підхід.

Важливим для підвищення ефективності є урізноманітнення самостійних робіт, пошукооптимальності за часом для даної групи. Проводячи заняття, на якому повідомляється про самостійне завдання, викладач повинен надати чіткі інструкції перед цією самостійною роботою. Домашні завдання мають бути продуманими і пов'язаними з поясненням матеріалом, а також бути своєрідною підготовкою до наступної теми.

Отже, виконання освітнього завдання самостійної діяльності студентів організують викладачі, по-перше, навчаючи студентів алгоритмів самостійної діяльності і, по-друге, розвиваючи при цьому особистість кожного студента. Організація самостійної роботи, керівництво нею – це відповідальна та складна праця кожного педагога.

Виховання активності та самостійності необхідно розглядати як складову виховання студентів. Таке завдання постає перед кожним викладачем як одне з першочергових. Розвиток у студентів самостійності в пізнавальній діяльності важливий тим, що це навчає їх самостійному пошуку та оволодінню знаннями упродовж усієї самостійної професійної діяльності, застосуванню наявних у них самостійно набутих знань для навчання та практичної діяльності. Не слід забувати й основної функції самостійної роботи, якою є формування висококультурної особистості, оскільки лише в самостійній інтелектуальній та духовній діяльності розвивається людина.

Література:

1. Буланова-Топоркова М. В. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – С. 125.
2. Глотова О.В. Підвищення ефективності самостійної роботи студентів іноземної мови за рахунок використання сучасних технологій / О.В. Глотова // Актуальні питання викладання іноземних мов у ВНЗ та самостійна робота студентів в умовах кредитно-модульної системи навчання: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 квітня 2009 р.). – Х.: Вид-во НФаУ, 2009. – 100 с.
3. Заскалета С.Г. Самостійна робота студентів при вивченні іноземної мови як засіб активізації пізнавальної діяльності // Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін : Матеріали науково-практичної конференції МДПІ. – 2008. – С. 50.
4. Зимняя И.А. Основы педагогической психологии. – М., 1980.
5. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. – М., 1980.

Лариса Попова
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ГІПОНІМІЇ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Переорієнтація українського суспільства на демократичні і гуманістичні цінності сприяє реалізації в початковій школі нової парадигми розвивального навчання, спрямованої на забезпечення цілісного розвитку особистості молодшого школяра.

Важлива роль у формуванні особистісних якостей учнів початкової школи належить навчання рідної мови. В аспекті нашого дослідження з-поміж різних мовних рівнів, що мають важливе значення для розвитку мовлення і мислення молодших школярів, важлива роль належить слову.

Одним із видів міжслівних зв'язків є **гіпонімічні**. До недавнього часу гіпонімія вивчалася переважно в логіці, тому в лінгвістичній літературі немає однозначного визначення цього поняття. Для вивчення мови в початкових класах найближчими є трактування гіпонімії в працях М. В. Нікітіна, Е. В. Кузнецової, Л.О. Новикова та ін., які визначають її як співвіднесення родо-видових зв'язків. Як тип міжслівних зв'язків за значенням, родо-видові відношення обов'язкові для кожного слова. До прикладу, слово *рослина* є узагальнюючим, родовим до слова з менш узагальненим значенням *дерево*, а слово *опеньок* є видовим до слова *гриб*. Таким чином, кожне слово уточнюється у двох напрямках: за співвіднесеністю з більш загальним словом і за співвіднесеністю з менш загальним, конкретизуючим його словом.

Необхідність засвоєння гіпонімії на доступному для молодших школярів лексичному матеріалі зумовлена тим, що саме через гіпонімічні зв'язки визначається значення більшості слів. У системі способів тлумачення, які використовуються в початкових класах, прийом пояснення значень слів через з'ясування родо-видових ознак є найбільш поширеним. Крім того, процес встановлення таких зв'язків сприяє розвитку логічного мислення дітей, поповненню й систематизації їх словникового запасу.

У методиці навчання української мови формування умінь встановлювати родо-видові відношення традиційно відбувається через виконання дітьми словниково-логічних вправ, які найбільшою мірою практикуються в період навчання грамоти. Вперше у вітчизняній методиці вони запропоновані К. Д. Ушинським. У книзі для читання «Родное слово» ним розроблено струнку систему спеціальних вправ для уроків рідної мови.

Значне місце словниково-логічним вправам відводять у своїх працях видатні методисти минулого століття М. О. Корф, В. І. Водовозов, М. Ф. Бунаков, Д. І. Тихомиров. У сучасній практиці такі завдання розглядаються як засіб формування у дітей елементарних логічних умінь (О. Я. Савченко, В. А. Кирюшкін, К. П. Маланюк та ін.), розвитку мислення і мовлення (В. К. Ягодовська, М. Г. Сердюк), важлива ланка роботи над словом (М. Я. Морозова, М. В. Сокирко).

Дослідницька робота показала, що найчастіше практикуються такі види словниково-логічних завдань:

1. Підведення видових понять під родові та розчленування родового поняття на видові.
2. Вправи на визначення предмета за його ознаками (колір, форма, розмір, матеріал та ін.).
3. Визначення предмета за його діями.
4. Вправи з елементами порівняння.
5. Просте логічне визначення предмета [2, с.7].

Успішно застосовувати кожний вид цих вправ можна при дотриманні низки методико-дидактичних вимог:

1. Провідним принципом побудови словниково-логічних вправ є положення К. Д. Ушинського про те, що логіка є основою мови, тобто чітке усвідомлення зв'язку навчання мови з закономірностями логічного мислення учнів початкових класів.

2. Лексичний матеріал для вправ має базуватися на словниковому запасі дітей, лексиці букваря та інших підручників для 1 класу.

3. Виконуючи завдання у цей період, слід використовувати унаочнення (конкретні предмети, малюнки). Це зумовлено особливістю мислення учня, яке залишається конкретно-образним і спирається на дії з реальними предметами.

4. Тематика вправ визначається вчителем залежно від навчально-виховної мети уроку та виявлених у мовленні учнів типових лексичних та логічних помилок.

5. У структуру словниково-логічних вправ необхідно вводити конфліктні поняття («зайві» предмети, слова), що сприятиме активізації мислительної діяльності школярів, допоможе класоводу перевірити усвідомленість засвоєних дій.

6. Такі завдання слід пов'язувати з формуванням в учнів умінь складати невеличкі зв'язні висловлювання різних типів – розповідь, опис, міркування.

7. У період навчання грамоти словниково-логічні вправи доцільно використовувати переважно в ігровій формі.

Великі можливості для проведення вказаних завдань має дидактичний матеріал букваря, проте вчитель може урізноманітнювати їх, використовуючи твори дитячої літератури, загадки, ігри.

Для проведення словниково-логічних вправ, крім підручників, використовуються натуральні предмети і сюжетні малюнки, муляжі, таблиці, картки зі словами чи зв'язним текстом.

Наведемо приклад словниково-логічної вправи, спрямованої на розкриття сутності гіпонімічних зв'язків.

Класовод має змогу дати уявлення про такі родові назви: *іграшка, навчальне приладдя, меблі, посуд, одяг, овочі, фрукти, свійські та дикі тварини, перелітні та зимуючі птахи, квіти, гриби, ягоди* тощо. У ході опрацювання цих понять слід постійно ставити перед учнями запитання: «Як назвати ці предмети одним словом? Чому той чи інший предмет не належить до даної групи?». Ніяких визначень, звичайно, не дається, робота проводиться лише практично.

На демонстраційному столі – книга, зошит, пенал, лялька, лінійка, іграшковий автомобіль, портфель. Класовод пропонує назвати речі, а потім запитує: «Які з цих предметів не потрібні школяреві для навчання? Як їх назвати одним словом? А що учень візьме до школи?». За допомогою вчителя першокласники усвідомлюють, що речі, необхідні їм у школі, називаються *навчальним приладдям*. Нехай назвуть інші відомі предмети з виучуваного ряду. Для кращого засвоєння цього родового поняття можна розучити вірш «Портфель», знайти у ньому слова – назви навчального приладдя, провести бесіду про необхідність берегти його.

Портфель – мій друг і помічник,

Я до портфеля дуже звик.

І він без мене ні на крок:

Зі мною йде він на урок.

Портфель для мене залюбки

І ручку носить, і книжки.

Його я дуже бережу,

Хоч добре сніжної пори

На ньому з'їхати з гори! (В. Бойченко)

Ілюстративним матеріалом до цієї вправи може бути й інший текст, в якому є «зайві» предмети, а відповідно й слова, що їх називають.

Перший раз малий Микола

Став збиратися до школи.
 Олівця поклав у сумку,
 Книги, ручку, зошит, гумку
 М'яч, перо, граблі, подушку,
 На обід м'яку пампушку,
 Два ведмедика, лопату,
 Білочку руду хвостату,
 Лук і стріли, і рушницю,
 Ще й пухкеньку паляницю.
 Склав географічну карту,
 Ще стільця, стола і парту,
 Трактора, машинку, мило...
 Вже й надворі звечоріло.
 Сів Миколка, дума думку:
 Чи усе поклав у сумку? (Н. Кир'ян)

Виконання наведених завдань у період навчання грамоти сприяє не тільки збагаченню й систематизації словника дітей, а формуванню в них загальнонавчальних умінь, адаптації їх до умов шкільного життя.

Отже, словниково-логічні вправи, побудовані з урахуванням сутності гіпонімії, є одним з найефективніших видів словникової роботи. Їх результативність полягає не в тільки в кількісному нарощуванні словникового запасу дитини, а й у загальному розумовому розвитку, в умінні самостійно розв'язувати логічні задачі, які постійно постають перед дітьми у процесі пізнання ними навколишнього світу [1, с. 67].

Література:

1. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К. : Літера ДТД, 2011. – С.67-68.
2. Попова Л.Б. Робота над засвоєнням лексичного значення слова в період навчання грамоти : методичні рекомендації для студентів педагогічних інститутів спеціальності «Початкове навчання» та вчителів початкових класів / Л. Б. Попова. – Кам'янець-Подільський, 1997. – 18 с.

Ольга Попова
 (Кам'янець-Подільський, Україна)

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО В ПРАКТИЦІ ПОЧАТОВОЇ ШКОЛИ

Одним із шляхів удосконалення мовної та літературної освіти молодших школярів є реалізація вимог соціокультурної змістової дії. Соціокультурна змістова лінія передбачає розширення уявлень учнів про культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах України. Ця робота має органічно поєднуватися з іншими аспектами навчання і реалізовуватися за допомогою дібраних текстів, використання тематичних груп слів стійких виразів, у яких відображуються особливості матеріальної і духовної культури народу, національного характеру. [4, с. 16-17].

Соціокультурна змістова лінія навчання в підручниках з мови та літературного читання мови реалізується передусім системою інтелектуально та емоційно зорієнтованих текстів, що передбачають опрацювання спеціально дібраного дидактичного матеріалу, зокрема, через тексти, які дають змогу школярам оволодіти національними й загальнолюдськими культурними і духовними цінностями, а також нормами, що регулюють стосунки між поколіннями, націями, сприяють естетичному й морально-етичному розвитку, котрий забезпечує соціокультурну компетенцію.

Серед різноманітних технологій впровадження в навчальний процес початкової школи соціокультурного компонента нами обрано літературне краєзнавство, яке визначається як «...особлива галузь літературознавства, що займається вивченням літературного процесу в певному регіоні, місцевості (краї, області, районі, місті, селі). Предметом дослідження є діяльність місцевих письменників, літературних об'єднань, гуртків, а також: перебування в регіоні вітчизняних і зарубіжних письменників, відображення краю в художній літературі. При цьому зв'язки письменників з місцевістю досліджуються комплексно: за біографічними даними, тематикою творчості, прототипами образів-персонажів, описом подій, що там відбувалися, картинами побуту й природи, передачею місцевого колориту тощо» [5, с.44].

Як свідчать результати нашого дослідження, у дидактичному арсеналі вчителів є значна кількість краєзнавчого матеріалу, який певною мірою забезпечує реалізацію вимог соціокультурної лінії. Однак у практиці початкових класів шкіл Кам'янця-Подільського, не зважаючи на багату історію міста, унікальні історичні пам'ятники, добре відому літературну спадщину недостатньо методичних розробок, ілюстративним матеріалом до яких є літературнокраєзнавчий матеріал, зокрема твори подільських письменників, що мають важливе значення як у формуванні літературознавчої компетентності молодших школярів, так і у вихованні в них національної самосвідомості, патріотичних

почуттів. Значною мірою недостатня краєзнавча робота з молодшими школярами зумовлюється відсутністю ґрунтовних знань історії, культури, мистецької спадщини краю вчителем. Тому нами зроблено спробу окреслити коло основних літературних джерел, важливих для краєзнавчої роботи в початковій школі.

Упродовж останніх років інтенсивно публікуються результати краєзнавчих досліджень О.М. Завальнюка та О.Б. Комарницького. Історії та культурі Хмельниччини присвячений Всеукраїнський науково-краєзнавчий збірник „Хмельниччина. Дивокрай”, який видається Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка. Багато уваги приділялося також створенню путівників та фотоальбомів для популяризації історико-архітектурного середовища міста. Сучасними поділлезнавцями проводиться постійна робота з вивчення архітектурної спадщини Кам'янця. Газета «Подільянин» систематично висвітлює різні аспекти даного питання, вивченням яких займаються краєзнавці О. Будзей, А. Задорожнюк та Г. Осетрова та ін.

Активну пропаганду мистецької спадщини Старого міста здійснює відомий подільський мистецтвознавець Н. Урсу. В буклеті «Кам'янецька ведута» вона знайомить читачів з творчістю художників, які в різні часи зображували місто: В. Бедункевича, Д. Брика, Л. Васильєва, В. Вечерського, В. Гагенмейстера, О. Горбаня, О. Грена, В. Давидова, Л. Заярної, Л. Лучка, А. Мурадова, Б. Негоди, В. Павловича, В. Яворського та інших [9]. Чимало живописних творів згаданих митців можуть вдало ілюструвати літературні твори та розповіді класовода про минуле і сучасне рідного міста, використовуватися для розвитку зв'язного мовлення дітей. Краєвиди древнього Кам'янця, вежі фортеці, вузькі вулички Старого міста учні можуть упізнати в кадрах всесвітньо відомих кінострічок: «Роксолана», «Богдан Хмельницький» та інших.

Для проведення даного дослідження проаналізовано низку літературних творів, у яких події відбуваються в Кам'янці-Подільському. Серед доступних усвідомленню молодшими школярами твір Анатолія Свидницького „Люборацькі”, оповідання Миколи Магери, роман Броніслава Грищука „Поділля – колиско і доле”, легенди, зібрані й упорядковані Тамарою Сис, вірші Клавдії Грубляк і Володимира Пінчука та ін. Однак зазначимо, що місцеві митці не присвячують своїх творів дітям молодшого шкільного віку.

Отже, проблема дослідження історико-мистецького середовища міста не є вичерпаною і потребує продовження вивчення.

Вагомим внеском у створення і впровадження регіонального компонента в умовах Кам'янця-Подільського є навчальний посібник для учнів 6-7 класів С.О. Ганаби «Моє місто» [3].

Однак, дослідження показує, що в процесі роботи учителів Кам'янця – Подільського місцевий матеріал використовується епізодично, а то й зовсім не використовуються. Зазначимо, що основними методами ознайомлення з історією рідного краю в їх практиці є екскурсії до краєзнавчого музею міста, експозиційних зал, які діють при школах, участь у різноманітних заходах. Художні тексти краєзнавчої інформації на уроках рідної мови й читання використовуються дуже рідко через відсутність спеціально складених або адаптованих для сприйняття молодшими школярами творів, а також спеціальних методичних розробок щодо їх використання. Більшість з них – спрощені коментарі з путівників, статті з місцевих газет.

Наводимо приклад розробленого для дослідження завдання, яке пропонує учителю два тексти: перший – складений нами на основі кількох джерел краєзнавчого характеру, другий – уривок з літературного твору.

П'ятнадцять – двадцять мільйонів років тому замість землі, де ми живемо, було море. У його водах жила безліч морських організмів, коралів, водоростей, молюсків. Бурями, вітрами їх відносило до берега, і поступово з їхніх решток утворились гори. Планета Земля тоді ще була дуже молодою, в її надрах і на поверхні відбувалися різні зміни, тому море, яке займало чималу територію, зникло. Його дно поступово заселилося людьми. І назвали вони свою землю Пониззям, тобто місцевістю, яка знаходилась внизу, а потім Поділлям (від слова “діл”), яке також означає “низовина”.

З давніх-давен на Поділлі живуть люди. Їх приваблювали плодоносні землі, теплий клімат, природні укріплення, які захищали від ворожих набігів.

Одним з найдавніших поселень є місто, в якому ми живемо. Спочатку воно називалось просто Кам'янцем, бо розташовувалось на Кам'янистій горі. Друга частина назви – Подільський – вказує на те, що місто знаходиться на Поділлі.

Нашому місту біля тисячі років. Воно має надзвичайно цікаву історію, яку ми повинні вивчати.

2. “Кам'янець, як глянути на нього здалека, стоїть в долині, а прийдеться їхати, то на горі, та ще на якій горі!

Думасш, дивлячись: тут була колись кругла яма, та чиясь невідома сила провела пальцем краями і в тім місці земля репнула: середину ж зігнуло до купи, а кругом стояв рів широченний та глибоченний. На дні річка потекла Смотрич, от як Хорол завбільшки, і де-де реве по камінні. Попід річкою, де місця стало, люди, що мурашня купки собі понагортали. Глянеш згори – голова закрутиться, глянеш – низу шапка злетить.

Що тісно, то інша хата прилипла до скелі, як ластівоче гніздо під стріхою, що потребує лиш пів даху: інша під каменюкою стоїть, як під полою у батька. Каменюка нависла, вкуріла, а хатина тулиться під нею як сирота під тинню.

Смотрич обтікає город кругом, що з якого боку їхати в Кам'янець, конче треба через воду. Як придивишся ближче до міста, то здається, наче в проваллі на дні вигнало гриб. Люди знайшли Його,

та не мігши нічого подіяти, як порпалися йому на тілі, так і осіли, лиш край де-де обкопували. А гриб тим часом і закам'янів. Як не стало для всіх місця там, то хто слабіший був, скотився і осів внизу, де тільки вода ревла. Отож, як на грибі Кам'янець". (А.Свидницький, Люборацькі).

Таким чином, спостерігаючи за науково-пізнавальним і художнім однотипними творами, молодші школярі дістають практичне уявлення про те, що науковий опис характеризується більшою впорядкованістю перелічення ознак. У ньому ці ознаки не тільки перелічуються, а й додається характеристика його інших властивостей. Науковий опис прагне до граничної точності, тому в ньому нерідко вживаються слова-терміни.

На відміну від науково-пізнавального, художній опис характеризує предмет, явище за допомогою художніх засобів – епітетів, метафор, порівнянь.

Одночасно учні одержують знання про виникнення краю, міста, його вигляд, розташування. Тексти такого характеру викликають глибокий інтерес у молодших школярів, бажання дізнатись ще більше про походження та історію рідного краю.

Література:

1. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського : серія «Історичні місця України» / О. Будзей. – Львів : Світ, 2005. – 272 с.
2. Ганаба С. О. Моє місто – Кам'янець-Подільський / С. О. Ганаба – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2004. – 192 с.
3. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський : історико-популярний нарис / О.М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський. Абетка – НОВА, 2001. – 120 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 329 с.
5. Українська Літературна Енциклопедія : В 5 т. / Ред.кол. : І. О. Дзевєрін (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажова, 1995. – Т. 3. – 496 с.

Наталія Попова, Светлана Мясоєдова
(Харків, Україна)

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ВИХОВАННІ ТВОРЧОГО СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ (ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У НЕМОВНОМУ ВНЗ)

Глобалізація сучасного світу особливо увиразнює роль інтелектуально розвиненої, освіченої особистості, яка завдяки своїм творчим здатностям рухає суспільство по шляху поступу знань. Людство обирає загальний цивілізаційний напрямок розвитку, однією з важливих складових якого є особистісно зорієнтована стратегія навчання і виховання. Наша країна все більше стверджує прихильність ідеї особистісного розвитку людини як віддзеркалення вірогідно високого розвитку всього суспільства. Виховання творчих якостей особистості стає пріоритетним напрямом української педагогічної теорії і практики.

Сучасні педагоги все частіше звертаються до напрацювань наших попередників, науковців, твори яких уже ввійшли в історію: *Vestigia semper adora* («Завжди шануй сліди минулого» – Публії Стацій). Внесок українських мислителів у розвиток педагогіки як науки є надзвичайно вагомим. Так, якщо ми звернемося до минулого двадцятого століття, побачимо видатну постать українського педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського, який мудро визначивши саме особистість у центрі навчання, бачив «розвиток творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, який спрямований, зрештою, на творчу працю» [1, с.19]. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського глибоко вивчається нині, осмислюється, узагальнюється, оскільки ідеї, висловлені талановитим педагогом, особливо злободенні і відповідають багатьом напрямкам теоретичних досліджень сучасної педагогіки та втілення їх результатів на практиці. Різноманітні аспекти психолого-педагогічної науки, висвітлені у працях В.О. Сухомлинського, осмислювали та аналізували багато українських дослідників (М.Я. Антонєць, І.Д. Бєх, А.М. Богуш, Л.С. Бондар, В.А. Василенко, М.М. Дубінка, І.А. Зязюн, М.Ю. Красовицький, В.Г. Кузь, А.М. Луцюк, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська, Г.В. Сухорукова, М.Д. Ярмаченко та інші). Метою даної роботи є висвітлення ідей В.О. Сухомлинського про розвиток творчої особистості на матеріалі вивчення особливостей виховання творчого ставлення студентів до навчання іноземної мови в немовному вищому навчальному закладі.

Творчість В.О. Сухомлинського багатогранна, однак усі його роздуми торкаються проблем освіти, виховання, розвитку особистості дитини і молоді. Ґрунтом для В.О. Сухомлинського як мислителя була власна практика в Павлівській середній школі, де на підставі щоденного досвіду складалася його психолого-педагогічна система. В.О. Сухомлинський вважав, що праця педагога – це, насамперед, праця серця, і лише тому, що це праця серця, це й творчість розуму: «Творчістю є діяльність, в яку людина вкладає немовби частинку своєї душі, і чим більше вона вкладає, тим багатшою стає її душа» [2, с. 565]. Ідеї педагога віддзеркалюються зокрема, й у практиці навчання у ВНЗ, психолого-педагогічних аспектах вищої освіти, наприклад, у вихованні творчого ставлення студентів до навчання в університеті.

Для молоді вступ до вищого навчального закладу визначає зміну соціального статусу та початок нової діяльності на рівні навчального процесу вищого навчального закладу. Цей період ставить перед студентством багато нових вимог, потребує від молоді надзвичайно інтенсивної адаптації до нових умов, відмінних від навчання в загальноосвітній школі. Студенти-першокурсники лише вступають у нове життя і пристосовуються до структури, змісту, умов та організації навчального процесу у вищому навчальному закладі, переходять до самостійності в навчанні згідно із новими для них університетськими вимогами до підготовки. Кожний з них стикається з необхідністю виявити креативність у створенні для себе власної методики опрацювання навчального матеріалу. Також студент на початку своєї вищої освіти намагається сформувати власний стиль поведінки, при звичаїтися до нової групи тощо. Незважаючи на таке різноманіття новизни, найважливішим складником формування особистості кожного студента в цей час видається саме визначений В. О. Сухомлинським у праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» напрямок: «повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває розумові сили і здібності, було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість, скерованість навчання – розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил, розуму від обсягу знань» [3, с. 97].

Спостерігаючи глобалізаційні зміни в світі, можна визначити ту особливу роль у загальній освіченості та успішному подальшому професійному і науковому розвитку нинішнього студента, яку відіграє володіння іноземною мовою. Іноземну мову вивчають упродовж перших курсів немовних університетів, тому одним із найважливіших завдань для викладацького колективу кафедри іноземних мов є підвищення мотивації новачків-першокурсників, виховання у них творчого ставлення до навчання. Викладання, яке побудоване не на перевірці механічно відтвореного матеріалу, а передбачає застосування творчих завдань, проектних методик, що дозволяють кожній особистості ширше проявитися на заняттях, містить головний стимул, головний чинник, «що забезпечує єдність навчання й виховання, живої пристрасті, яскравої емоційної оцінки того, що вивчається, глибоко особистісного ставлення до фактів, явищ, подій, ідей, висновків, узагальнень» [4, с. 47]. Студенти немовних університетів, для яких іноземна мова не є профільною, нерідко не зважають на значення володіння іноземною мовою, їх початкова мотивація не висока і містить компоненти, жодним чином не пов'язані з особистісним ростом, розумовим розвитком тощо. З огляду на це, для досягнення успіху педагогічного впливу викладач наполегливо працює над тим, щоб створити сприятливі умови оволодіння іноземною мовою, переконуючи своїх студентів у необхідності опанувати іноземну мову для успішної майбутньої роботи, підвищуючи значущість цільових установок і регулюючи труднощі процесу засвоєння. Завданням викладача є формування у студентів потреби у вивченні іноземної мови. У цьому студентам допоможе розуміння змін, які відбуваються у сучасному світі, «коли в значній мірі громадянин будь-якої країни стає громадянином світу і повинен спілкуватися практично з усім світом, в цих умовах тільки людина, яка максимально пізнає себе, саморозвинена, буде мати можливість успішно реалізуватися в житті» [5, с.8]. Студент «прогнозує реальні наслідки оволодіння іноземною мовою для подальшої життєдіяльності в плані перспектив свого розвитку» [6, с.504].

З огляду на якісно відмінну від шкільної систему співвідношення відповідальності і самостійності у поведінці, наявну у ВНЗ, характерними є труднощі під час подолання шкільного дидактичного стереотипу, оскільки нові умови, в яких опиняються першокурсники, вимагають від них швидкого вироблення нового стилю діяльності, пристосованого до вузівського навчання, набуття нових звичок пізнавальної активності, створення кожним студентом свого власного режиму праці і відпочинку для успішного навчання. Специфіка навчального матеріалу з іноземної мови полягає у його переважно професійній спрямованості, а отже, засвоєння іншомовного матеріалу неможливе без знань у професійній сфері, і це визначає актуальність міжпредметних зв'язків для успішного навчання іноземній мові. Виховання свідомого ставлення до навчання, до оволодіння знаннями як найважливішою життєвою потребою, що В.О. Сухомлинський вважав дуже значущим для школярів, є надзвичайно актуальним і для студентської молоді. Адже дійсно, будь-які педагогічні знахідки не мають сенсу у разі небажання студента вчитися, відсутності в нього впевненості у своїх силах та досягненні успіху. Як відзначав В.О. Сухомлинський, бажання навчатися з'являється при переживанні успіху від результатів навчання, коли педагогічний процес підтримується на рівні розумно розрахованої напруги. Студентові необхідно відмовлятися від звичок пізнавальної діяльності, які склалися за роки вивчення іноземної мови в школі, і формувати новий стиль навчальної роботи. Недостатня психологічна та практична підготовка багатьох випускників середньої школи щодо вузівських форм і методів навчання призводить не тільки до неуспішності, а й до зниження розумової працездатності студентів, ослабленні уваги, пам'яті, мислення, що унеможлиблює успішну навчальну діяльність. Видається, що доцільно було б передбачити складнощі такого характеру і ознайомлювати у випускних класах шкіл з особливостями навчання у ВНЗ за кредитно-модульної системи організації навчального матеріалу, проводити тренінги з метою вироблення установки сприймати нові умови життя без стресу.

Новий стереотип навчальної діяльності з вивчення іноземної мови передбачає інші, ніж у школі, пріоритети сприйняття та осмислення матеріалу, який вивчається. Основна шкільна робота з осмислення нових знань відбувається на уроці під керівництвом учителя, а домашня робота учнів переважно полягає у повторюванні і запам'ятовуванні матеріалу. Студентів же належить навчати технології навчальної діяльності з розкриття закономірностей, а також методичним прийомам

сприйняття та осмислення матеріалу, який вивчається, із самоконтролем. Від того, наскільки правильно організується ця робота, залежить глибина і міцність знань студентів, їх саморозвиток, а також рівень сформованості у них здатності самостійно і творчо діяти в інших умовах. Самостійна робота в курсі вивчення іноземної мови слугує засобом формування здібностей до саморозвитку студентів, а виконання самостійних завдань креативного характеру дозволяє навчити студентів нестандартного мислення, що є одним із проявів творчого ставлення студентів до навчання іноземної мови. У студентів активізується самостійне і творче мислення, потреба вираження у креативній, дослідницькій роботі. Виробляється позитивне ставлення до заходів із творчою участю – олімпіад, наукових студентських конференцій, тощо. Провідною ідеєю є переконання В.О. Сухомлинського про те, що залучення дітей та молоді до самостійної навчальної творчої діяльності сприяє їх самовираженню і самореалізації. У студентському віці проблема реалізації творчих здібностей особистості стоїть дуже гостро. Педагог у навчанні англійської мови має зробити центральною творчу розумову активність студентів, що спонукає їх оволодіти певним мовним матеріалом і застосовувати його для комунікації. Специфіка дисципліни «Іноземна мова» в немовному ВНЗ актуалізує для викладачів іноземної мови пошуки та дослідження адекватних засобів забезпечення ефективності викладання для досягнення студентами і в перспективі – майбутніми фахівцями високої комунікативної готовності щодо обраної іноземної мови.

Розвиток творчого потенціалу педагога виявляється і в постійному підтриманні ним «форми» – поінформованості про сучасні методи і засоби створення пізнавальної зацікавленості студентів, якої можна досягти лише за допомогою безперервної освіти, підвищенням власного рівня педагогічної компетентності викладача, його педагогічної культури. Як відзначав В. О. Сухомлинський у праці «Розмова з молодим директором школи», постійне збагачення творчої лабораторії кожного вчителя становить дуже важливий бік педагогічної культури, оскільки йдеться про технологію педагогічної праці. Щоденна робота сучасного викладача іноземної мови вимагає застосування активних форм навчання, використання знання методологічних основ забезпечення ефективності викладання, що в підсумку підвищує його педагогічну майстерність і розвиває його власну особистість, виявляє творчі здатності, створює педагогічні умови формування пізнавальних інтересів студентів. В.О. Сухомлинський мав ґрунтовні підстави вважати плідні результати праці і творчості людини головними джерелами її самоствердження, що дозволяє їй повірити в свої сили: «Без творчості немислиме пізнання людиною своїх сил, здібностей, нахилів; неможливе утвердження поваги до себе, чутливе ставлення особистості до морального впливу колективу» [7, с. 480]. Гуманне виховання, якому сприяє педагог, допомагає «кожному подивитися на себе, відчутти в собі людську неповторність, стати духовно сильним, непереможним борцем за самого себе. Викривлення в поведінці бувають у тієї людини, яка не знає самої себе, не гордиться нічим, бо нічого не утвердила в собі» [7, с. 550]. Творчість видатний український педагог визначає як могутній стимул духовного життя, а відсутність творчості в духовному житті вважає вбивчою для інтересу до навчання.

Отже, вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського допомагає відкривати особливості виховання творчого ставлення студентів до вивчення іноземної мови в немовному вищому навчальному закладі, застосовувати ідеї педагога в освітньому процесі, у вихованні творчого підходу студентів до свого навчання в університеті, що є однією з важливих складових творчого, розумового, пізнавального розвитку особистості тих, хто навчається.

Література:

1. Сухомлинська О.В. Василь Олександрович Сухомлинський – наукова біографія / В.О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С.14-25.
2. Сухомлинський В. Вибрані твори: в 5 т. / Василь Сухомлинський – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1 : Методика виховання колективу. – 1976. – С. 401-637.
3. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О.Г. Дзевєрін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976. –Т. 1. – 1976. – С. 53-206.
4. Сухомлинский В.А. Этюды о коммунистическом воспитании / В.А. Сухомлинский // Нар. образование. – 1967. – № 4. – С. 44-50.
5. Кремень В.Г. Василь Олександрович Сухомлинський і сучасна педагогічна наука // В.О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів : монографія / упоряд. : О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко ; авт. кол. : О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко, В.С. Курило, І.Д. Бех та ін. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 504 с.
6. Знанецький В.Ю. Розвиток мотивації студентів до вивчення іноземних мов під час професійної підготовки // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2012. – Вип. 22. – С.503-509.
7. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзевєрін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976. –Т. 1. – 1976. – С. 403-637.

ТРУДНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ОРФОГРАФИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Актуальность исследования. В последние годы роль письма в обучении иностранному языку постепенно повышается, и, в некотором смысле, письмо начинают рассматривать как резерв в повышении эффективности обучения иностранному языку.

Орфографическая грамотность выступает составной частью общей языковой культуры человека, она обеспечивает точность выражения мысли и взаимопонимания при письменном общении, а также потому, что письменная форма литературного языка отличается от устной большей сложностью в своей структуре. Многие методисты давно пришли к выводу, что орфографическая грамотность учащихся не достигает достаточно высокого уровня. Поэтому учителя ищут причины низкой орфографической грамотности, чтобы принять действенные меры по улучшению положения в этой составной части обучения.

Цель статьи – выделить основные трудности, которые возникают при обучении орфографии английского языка, и рассмотреть упражнения для их преодоления.

Орфография – правописание или система правил использования письменных знаков при написании конкретных слов. Трудности орфографии современного английского языка заключаются в том, что, как правило, бывает нелегко, а иногда и невозможно записать слово на слух, пользуясь теми средствами, которыми располагает графическая система современного английского языка для отображения на письме его фонемного состава.

Анализ школьного лексического минимума по принципам написания слов позволяет устанавливать трудности в овладении орфографией изучаемого языка и дифференцированно подходить к обучению школьников письму (орфографии).

По орфографическим особенностям слова английского языка можно поделить на 5 групп.

К группе I следует отнести слова, подчиняющиеся фонетическому принципу написания. Например, англ.: *bed, not, sit*. В этих словах число звуков и букв совпадает, что и обеспечивает быстрое установление устойчивых графемно-фонемных соответствий. Кроме того, эти слова в значительной степени приближаются к написанию слов в русском языке, где одному звуку, как правило, соответствует одна буква. Представляется целесообразным к этой группе отнести односложные и двусложные слова, в которых один согласный звук передается устойчивым буквосочетанием согласных. Например, англ.: *bench, thus, shut, sock*. Хотя в этих словах нет полного графемно-фонемного соответствия, их можно отнести к легким. Основным объектом тренировки является устойчивое сочетание согласных.

Группа II включает слова, в которых буква пишется, но не имеет звукового эквивалента. Например, англ.: слова с открытым, условно открытым слогом: *nine, lake, rose*.

В группу III входят слова, содержащие буквосочетания, которые передают один звук, но сами состоят из разных букв. Например, в англ.: [ə:] передается сочетаниями *ir, er, ur*.

К группе IV можно отнести слова, содержащие типичные буквосочетания гласных, согласных, гласных и согласных. Сложность написания слов этой группы состоит в том, что в них нет однозначных звуко-буквенных соответствий. В англ.: *ee, ea, oo, ou, oy, ay, ei, oi, ai, wh, wr, aw, ow, ew, al, ild*. Так, например, в английском языке буквосочетание *ea* может читаться как [i:] – *clean*, [e] – *head*, [ei] – *break*. В то же время буквосочетания *ai, ay, ei, ey* читаются одинаково [ei], и все же эти буквосочетания поддаются упорядочению: *ei, ai* пишутся в начале или середине слова: *main, eight; ay, ey* – в конце слова: *May, grey*. Можно выделить целый ряд слов, в которых прослеживается определенная закономерность в написании, например: *out, house, mouse, blouse, trousers; eat, meat, team; green, three*.

Группа V анализируемого школьного лексического минимума составляет так называемую трудную группу слов, орфография которых подчинена историческому принципу написания. Например: *one, two, daughter, busy*.

Овладение орфографией подобных слов возможно только на основе зрительных представлений при многократном повторении действий в установлении звукобуквенных соответствий.

Следует заметить, что анализ школьного лексического минимума с точки зрения выделенных групп показывает, что в английском языке самую многочисленную группу составляют слова IV, V групп.

Усвоение написания даже несложных слов вызывает у школьников на первых порах большие трудности. Для преодоления трудностей учащимся нужна длительная тренировка в чтении и письме чтобы прочно усвоить графемно-фонемные соответствия. В целях облегчения овладения чтением и письмом в самом начале учащиеся пишут печатными буквами, а затем переходят на пропись. При обучении английскому языку, который отличается сложностью графемно-фонемных соотношений, в школе используется *print script*, в котором печатные и прописные шрифты практически совпадают. Школьники пишут полупечатным шрифтом. [4, 165 – 167]

Трудность, с которой сталкиваются учащиеся при овладении английским правописанием, заключается в том, что помимо сложившихся навыков фонетического письма следует сформировать еще и иные навыки письма. Навыки усвоения целостного зрительного образа слов, правильное

написание которых не соответствует их слуховому образу, а также тех слов, написание которых не регулируется существующими в английском языке правилами. Чтобы преодолеть интерференцию уже сложившихся навыков, преподавателю при обучении написанию указанных слов следует использовать такие приемы обучения правописанию на английском языке, которые были бы направлены на формирование навыков запоминания целостного образа конкретного слова.

Н.И. Теннова, Н.С. Рождественский и другие [6, 53; 5, 147] считают, что в основе изучения правописания слов, не регулируемых правилами, лежит создание прочных и правильных зрительно-двигательных образов этих слов с помощью зрительной и моторной памяти, и рекомендуют применять многократное списывание. Эффективность многократного списывания, по их мнению, заключается в том, что обучаемый точно воспроизводит видимые образцы и его внимание сконцентрировано на трудностях усваиваемого написания слов. При выполнении данного упражнения вероятность появления ошибок в правописании минимальна, т.к. обучаемый имеет образец. Однако Д.Н. Богоявленский, А.В. Текучев и другие не склонны рекомендовать такого рода списывание для широкого использования, т.к. «это упражнение механического характера, почти не требующее от ученика активной работы и напряжения мысли» [1, 253], и «учащиеся, написав слово несколько раз правильно, под конец начинают делать в нем ошибки» из-за механического характера рассматриваемого вида списывания, «притупляющего внимание и свежесть восприятия, не представляющего для учащихся никакого интереса».

Вышеупомянутые авторы, отвергая чисто механическое многократное списывание, не отказываются полностью от применения списывания как методического приема, имеющего определенное положительное значение для обработки для непроверяемых написаний. С тем чтобы нейтрализовать действие неблагоприятных факторов при выполнении упражнения на многократное списывание, целесообразно, как подчеркивается в методической литературе, использовать дополнительные задания, повышающие мыслительную активность обучаемых.

Д.Н. Богоявленский указывает, что при запоминании правописания слов важны зрительные, двигательные и слухо-артикуляционные ощущения. Поэтому в процессе обработки орфографии слов, не подчиняющихся правилам правописания, можно использовать «не только повторные их списывания с отчетливым проговариванием [1, 249], т.е. списывания с орфографическим проговариванием. Орфографическое проговаривание, по определению Л.К. Назаровой, есть «произнесение слов по слогам в соответствии с написанием его звуков» [2, 56]. Л.К. Назарова и другие придают орфографическому проговариванию как средству обучения орфографии большое значение. В литературе по обучению иностранным языкам также рекомендуется использовать рассматриваемый прием запоминания правописания слов. В.М. Плахотник [3, 90-92], основываясь на принципе орфографического проговаривания, используемого в русском языке, предлагает применять списывание с орфографическим послоговым проговариванием и при обучении английской орфографии: каждому буквосочетанию дать кодовое название и выработать правила орфографического проговаривания или орфографического чтения, например, “above” проговаривать как [above], “right” как [right]. Проведенные на базе средней школы эксперименты показали, что использование орфографического чтения повышает орфографическую грамотность учащихся. Многие рекомендуют использовать такую разновидность списывания с орфографическим проговариванием, как списывание с последовательным чтением всех букв каждого слов на основе алфавита, т.е. латинизацию слов.

В практике преподавания иностранных языков используется списывание с побуквенным названием слов (английское “oral spelling”). Оно отличается от рассмотренного выше списывания с орфографическим проговариванием тем, что слово не читается, а называется по буквам. Называние слов по буквам особенно важно тогда, когда «резкое расхождение между звуковым и графическим образом слов». Называя слово по буквам, ученик мысленно воспроизводит зрительный образ слова, ассоциирует его со звуковым, и тем самым сознательно закрепляет в памяти орфографию слова.

Однако при выполнении списывания с побуквенным названием слова имеет место интерференция названия буквы и ее графического изображения, что затрудняет усвоение правописания. Например, английское слово “one” произносится как ‘wan’, а называется по буквам следующим образом: ou, en, i.

Следующим типом упражнений, прилагаемых нами, является упражнения на списывание со вставкой пропущенных букв. По мнению М.В. Ушакова, это «полезнейший прием» для обучения словам, не подчиняющимся правилам правописания [7, 18]. Пропуск мобилизует активность и зрительную память учащихся, привлекает внимание пишущего к определенной орфографической трудности. Как и в рассмотренных выше многократном списывании и списывании с орфографическим проговариванием, в данном упражнении можно обеспечить достаточное число повторений обрабатываемого слова и кроме того, при выполнении списывания с заполнением пропущенной орфограммы в словах общего корня происходит скрытая контрастация интерферирующих графем. Но здесь можно учитывать и то, что в языке имеются слова, написание которых различается одной-двумя графемами, например: “father-farther”, “weather-whether” и т.д. Чтобы правильно заполнить пропуск в подобных словах, студент должен знать значение каждого конкретного слова. Следовательно, в рассматриваемых упражнениях слова с пропуском необходимо сопровождать переводом или давать их в предложении, чтобы из контекста было ясно значение слов.

Выводы. Важным компонентом, составляющим содержание обучения письму, является орфография, которая определяется как правописание или система правил использования письменных знаков при написании конкретных слов.

Орфография является одним из наиболее проблемных моментов в обучении письму и ей вряд ли можно обучить на все 100% сразу. Орфографические ошибки неизбежны, однако их количество можно и нужно сократить до минимума, если учесть определенные типологические группы сложностей и сформировать навыки самоконтроля и коррекции у самих учащихся.

В статье были рассмотрены трудности, с которыми сталкиваются учащиеся, а также способы их преодоления. Были выделены 5 групп слов, орфографией которых учащимся нужно овладеть. Мы рассмотрели точки зрения различных методистов, занимающихся проблемой обучения орфографии в школе.

Знание, а главное использование этих теоретических основ в процессе обучения орфографии крайне важно для учителей и школьников. Но нужно учитывать, что обучать орфографии необходимо в тесном взаимодействии с другими видами речевой деятельности, в рамках единой системы обучения иностранному языку.

Литература:

1. Богоявленский Д.Н. Психология усвоения орфографии. – М.: Просвещение, 1966. – 307 с.
2. Назарова Л.К. Проговаривание и комментирование, их место в обучении правописанию // Начальная школа. – 1964. – № 8. – С.55-63.
3. Плахотников В.М. Обучение орфографии трудных слов в английском языке//Иностр. языки в школе. – 1978. – № 1. – С. 90-92.
4. Рогова Г.В. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Е. Сахарова, – М.: Просвещение, 1991.– 287 сл.
5. Рождественский Н.С. Обучение орфографии в начальной школе. Пособие для учителей. – М.: Учпедгиз, 1960. – 259 с.
6. Теннова Н.И. Принципы обучения письму и основные виды орфографических упражнений: (На материале французского языка)//Иностр. языки в школе. – 1949. – № 3. – С. 16-30.
7. Ушаков М.В. Изучение слов, не проверяемых правилами, в V-VIII классах. – М.: Учпедгиз, 1960. – 66 с.

Научный руководитель:

преподаватель Чумак Виктория Валериевна.

**Лаура Ракишева, Нүргүл Жаппарова,
Ләззат Жандарбекова
(Қазақстан, Қарағанды)**

МЕДИЦИНА УНИВЕРСИТЕТІНДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫН ОҚЫТУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үрдіс қарқыны білім беру жүйесінің алдына оқыту технологиясын жетілдіру міндеттерін қойып отыр. Тәуелсіз еліміздің болашағы білім беру жүйесіне байланысты. Осыған байланысты педагог мамандар оқытудың ең тиімді әдіс-тәсілдерін зерттеп, тәжірибе жүзінде сынап келеді. Бірнеше оқыту әдістерін салыстыра қарастыру арқылы әр оқытушы оқытудың жаңа технологияларын таңдап, ой елегінен өткізіп, өздерінің сабақтарында қолданады.

Қазіргі кезде оқытудың озық технологияларын меңгермейінше қазақ тілін студенттерге жете түсіндіру мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру оқытушының білімін жетілдіруіне зор көмегін тигізеді. Бұндай оқытушылардан білім алатын студенттердің де шығармашылық қабілеттері арта түседі. Сабақ барысында осындай кеңінен қолданылуы қажет әдістердің біріне ұжымдық оқыту әдісін жатқызуға болады. Бұлар студенттердің жеке қасиетін аша отырып, азамат етіп тәрбиелеумен қатар студенттердің танымдық күшін қалыптастыру және білімін кеңейтуге, тереңдетуге жағдай жасайды.

Ұстаз үшін ең басты мәселе – оқыту әдісін дұрыс тану. Жаңа педагогикалық технологиялар оқытушының жеке тұлғалық күшін арттырып, шығармашылық ойының дамуына басты рөл атқарады.

Топтық оқыту – медицина университетінде оқытудың кең тараған әдістерінің бірі. Бұл әдістің дамуына АҚШ Оклахома университеті бизнес мектебінің оқытушысы Ларри Михельсон үлкен үлес қосты. 1970 жылдардан бастап TBL әдісіне қызығушылық медицина мектептері оқытушыларының арасында едәуір өсті. Нью-Мексика университетінің медициналық мектебі алғаш рет 2008-2009 оқу жылы адам ағзасының құрылымын, қызметі мен дамуын зерттейтін пәндер үшін (анатомия, гистология, эмбриология курсымен) осы әдісті енгізді. Студенттер жаңа әдістің енгізілуін дұрыс қабылдады, оқытудың қорытындысы бойынша студенттерді тестілеуден алынған нәтижелер сабақ берудің дәстүрлі әдісімен салыстырғанда оқыту сапасының жақсарғанын дәлелдеді.

Топтық бағытқа бағытталған оқыту технологиясы топқа бағытталған оқыту білімді жеке тұлғаға қарай бағыттап білу технологиясы «TBL» орысша кейде /КОО/ немесе «Ұжымды бағыттап оқыту» деп

атайды, бұл Канадада «Обучения без границ» Центр Современной Педагогике ұйымында зерттеліп ізденіске енгізілген.

Қазіргі таңда Қазақстанда білім беру жүйесін әлемдік білім беру жүйесі оның әлемдік білім беру кеңістігінде лайықты технология деп TBL саналады. Бұл топтық бағыттап оқыту әдістерінің басты ерекшелігі: әр студенттің қабілетін, дарынын дамыту ұжымдағы әрбір мүшені оқыту және әркімге ортақ жұмыстағы бір-бірінің көмегі ізгілік пен ынтымақтастық болып табылады. Топта бағыттап оқыту әдістерінде оқытушы мен студенттің іс-әрекеті алмасып отырады. Оқытушының іс-әрекетін, қызметін ұжым атқарады. Яғни жаңа білімді меңгерту тапсырмаларды орындауда, бір-бірінің жұмыстарын саралап, бағалауда, талдауда өздері жетекшілік етеді. Оқытушы ұйымдастырушы ақыл кеңесші. Ұжымға бағыттап оқытудың негізі 30 жылдары еңбек еткен практик мұғалім А.Г.Ревиннің іздесінен туған. Оны ары қарай жаңартушылар мен ізденушілердің бірі болған ғалым В.К.Дьяченко болған. Сондай-ақ ұжымға бағыттап оқыту ғалым В.К.Дьяченко Коллективная форма учебных занятий имеет особенностей как парной, так и групповой формы и в то же время это качественно принципиально новая форма. Коллективное учебное занятие – это работа учащихся в парах, но эти пары не замкнутые, а открытые каждый по очереди работает то в роли обучающего, то роли обучаемого при систематического коллективной работе все ученики по очереди работают со всеми все обучают и воспитывают каждого а каждый всех – деп анықтама береді. [5,15]

Бұл оқытудың ұзақ жылдар бойы тәжірибеден қалмай өзінің тиімділігін әр кезде дәлелдеп келе жатыр: жүйелі түрде қайталанып отырылатын жаттығулар жұмыс түрлері арқылы студенттердің логикалық ойлауы жетіледі, тілі дамиды; әркім өзін еркін ұстайды, дербес жұмыс істеуге, өзбетімен қорытынды жасауға дағдыланады; өзін-өзі оқыту, бірін-бірі оқыту үдірісі жүреді; өздеріне берілген тапсырманы топ болып орындайды. Ұжымдық оқытуда тұрақты топ болмайды олар үнемі ауысып отырады. Топтағы студенттер әрқайсысы басқа топқа барып, жұмыстарын ортаға сала алады. Үнемі қозғалыс ауысып отыру бұл оқытудағы топ жұмыстарының өзіндік ерекшелігін даралайды. Оқушылар өз іскерлігін көрсетіп, пікір алмастырып, ойларын ортаға салады. Олар ойларын ортаға салуға ынтымақтастықпен бірігіп, жұмыс істеуге қорытынды жасауға қатыса алады. Зерттеу-іздену іс-әрекетіне икемделіп, топтық жұмыста оқытушы тарапынан нақты нұсқау беріледі.

Кредиттік технология бойынша әр сабақ 50 минутқа созылып 2 немесе 3 кредит қатар өтуі мүмкін. Сондықтан берілген әр тапсырманың мақсаты, мазмұны, құрылымы, оның қандай формада берілетіні жан-жақты ойластырылуы керек. TBL – бұл шағын топтарда оқыту әдісі. танымдық іс-әрекетін толық іске қосқан белсенді тұлға. Студенттердің сабаққа белсенділігін арту үшін топты үш шағын (4-6 адамнан құрылады) топқа бөледі. Топтың жұмысын қажетті бағытқа бағыттап, тапсырмаға берілген уақытқа үлгеретіндей арнайы тапсырмалар мен сұрақтар құрастырылды. Тапсырма маңызды, қызықты, тәжірибеден алынған мәселе түрінде болу керек. Шағын топта жұмыс істеудің ерекшелігі – студенттердің ойлау қабілеті, мәселені шешу қабілеті, шешім қабылдау, өзгелердің пікірін тыңдау қабілеті және топта жұмыс істеуге дағдыланады. Сабақтың барысында «Жеке дайындығын бағалау тестісі», 15-20 тестілік тапсырмадан тұратын пәндік танымын тексеретін тестілік бақылау өткізілді. Одан кейін «Топтың дайындығын бағалау тестісі», осы тестің тапсырмасы бойынша әр топта тестілеу жүргізіледі. Екі тестің нәтижесінен кейін жалпы топтың және оның әрбір мүшесінің жеке бағасы анықталады. Сабақ барысында оқытушы бір топтан екінші топқа өту арқылы олардың жұмысын бақылап отырады. Ол кейбір жағдайларда ғана олардың жұмысына араласады.

Топта оқыту кезінде топтың әрбір мүшесіне мынадай талаптар қойылады:

- жеке өз бетінше оқуы тиіс;
- тақырып бойынша жеке тест орындауы тиіс;
- топ үшін жауапты болу қажет, әрқашан дайындықпен келу керек, себебі топтың ұпайы әрбір студенттің дайындық деңгейіне байланысты болады;

Олардың білімін талқылау кезінде әрбір топ мүшесінің қатысуын саралап, барлық топ мүшелері бірдей бағаланады. Осы сабақтарды өткізу барысында студенттер сын тұрғысынан ойлану, өз әріптестерінен үйрену, топтық тестілерді өткізуде топ үшін жауапты болу, өзі оқу арқылы дайын болу мүмкіндіктеріне ие болды.

Бұл әдіс медик студенттердің зерттеу жүргізілуін, топта жұмыс істеуін, өздерінің білімдері мен дағдыларын тәжірибеде қолдануын дамытуға мүмкіндік береді.

Топқа бағыттап оқытудың тиімділігі:

- уақыт үнемделеді, қайталау арқылы есте сақталады;
- тыңғылықты білім алу үдірісі жүзеге асады;
- өз беттерімен бір нәтижеге қол жеткізеді, барлығы ізденеді;
- үнемі пікірталасу пікірталас қатынастары болады;

Топқа бағыттап оқытуда тапсырманы орындау барысы:

Әр студент тапсырманы жеке орындайды. Топтық тестілеуден соң әрбір топ мүшелері түсініксіз сұрақтар бойынша оқытушыдан мәлімет алды. Әрі қарай әрбір топтағы студенттер алған білімдерін қолдану үшін тапсырмалар орындайды. Тәжірибелік сабақтың аяқталу кезеңінде топтар есеп берді, бұл студенттердің тапсырманы орындау барысында жаңадан не үйренгендігін көрсетеді. Әрбір топ жұмысына талдау жасалады. Осы әдістің арқасында топтық оқыту үрдісіндегі жеке студенттің және топтың үлесін, рөлін талдауға, бағалауға мүмкіндік туды. Топ болып талқылайды,

қорытынды жасайды. Осы ТВЛ яғни ұжымға бағыттап оқуда студенттердің тілі дамиды. Студенттер жүйелі жұмысқа жұмылдырылады.

Жаңа технологияларды меңгеру оқытушының кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізді, өзін-өзі дамытып, оқу тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруна көмектеседі.

«Өз еңбегін талдай білген адам ғана тәжірибелі ұстаз бола алады», - деген В.Сухомлинскийдің сөзін оқытушының талмай ізденген еңбегінің нәтижесінде ғана көрінетіні белгілі. Қазіргі кезде ғылым мен техниканың даму деңгейі әрбір студентке сапалы және терең білім беруіне жағдай жасап отыр. Оқытушы баяндайды, әңгімелейді, түсіндіреді, ал студент тыңдайды, қабылдайды, ойлайды т.б. таным әрекеттерін жасайды.

Қорытыта келе, тілді үйретудің жаңа технологияларын тәжірибеде кеңінен қолдану студенттің белсенділігін арттырып, оқытушының шығармашылық қабілетін жетілдіреді. Осындай тиімді әдістерді сабақта пайдалану үшін оқытушы көп еңбектеніп, ізденуі керек. Қазіргі қоғамдық өмірімізде көрініс тапқан сан – салалы сапалық өзгерістер, жаңарулар, жаңалыққа бетбұрыстар педагогтерді өз істеріне сын көзбен қарауға итермелеуде. Өйткені, студенттерге берілетін білім де, тәрбие де, дүниеге көзқарас та оқытушының іс – әрекеті, беретін білімі мен үлгі – өнегесі арқылы қалыптасады. Осындай жүгі ауыр, жауапкершілігі мол мәселелерді шешу педагог мамандардың алдына зор міндеттер жүктейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Алдашева А. Әдістеме әлемінде. Ғылыми – әдістемелік жинақ. – Алматы, 2008. –125 б.
2. Қадашева Қ. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы, 2005. – 240 б.
3. Мироллюбов А. Разработка теоретических вопросов системы упражнения в советской методике обучения иностранным языкам в средней школе. Под ред. Климентенко А., Мироллюбова А.-М.: Педагогика, 1973. – 270 б.
4. Оразбаева Ф. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. Типтік оқу бағдарламасы: Әдістеме әлемінде // ғылыми-әдістемелік жинақ. – Алматы, 2008. – 145 б.
5. Телеуов М.К., Досмагамбетова Р.С., Молотов-Лучанский В.Б., Муратова А.З., Риклефс И.М., Калиева Ш.С., Риклефс В.П. // Инновационные технологии в обучении и оценки учебных достижений студентов Карагандинского государственного медицинского университета: Монография, – Караганда, 2010. – 160 б.

Іванна Рудишин
(Луцьк, Україна)

ЗАПОЗИЧЕНІ ТЕРМІНИ ЯК СКЛADOVA ЧАСТИНА ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ ГАЗЕТИ «ДЕНЬ»

Сучасний газетний текст – дуже складна і багатогранна лексична система, до складу якої входить чимала кількість підсистем. Чільне місце серед цих підсистем займає термінологія. Словниковий запас мови преси залежить від суспільних процесів, змінюється разом зі зміною суспільних подій та настроїв. Саме такий факт – причина того, що термінологія стала невід’ємною частиною лексики ЗМІ. Сьогодні друківані медіа репрезентують на своїх сторінках широкий спектр подій та явищ, що відбуваються на суспільній арені, стосуються сучасної політики, проблем державного будівництва та інших суспільних та громадських інституцій. Така багатогранність висвітлених аспектів життя загалом потребує багатогранності використаних лексичних засобів, зокрема й термінів.

Підвищення активності вживання запозичених термінів друківаними ЗМІ визначає **актуальність дослідження** цієї теми в аспекті визначення частотності використання таких лексем та аналізу доцільності функціонування їх у журналістських текстах. З огляду на це науковий інтерес викликає термінологічна лексика авторських матеріалів всеукраїнської щоденної газети «День» (проаналізовано 25 номерів видання за лютий – квітень 2013 р.).

Аналіз фактичного матеріалу українськомовної газети «День» показав, що журналісти досліджуваного видання використовують терміни для створення мовної канви більшості своїх матеріалів. Серед запозичень за кількісним показником переважає суспільно-політична термінологія, що обумовлено тематичним спрямуванням статей.

Ми зробили спробу систематизувати терміни-запозичення, фіксовані на сторінках газети, та класифікувати їх з огляду на мову-джерело. Найбільша група запозичень – терміни латинського походження. Найчастіше такі слова пов’язані з медициною, біологією, філософією, соціально-економічними науками, технікою: Не було в ній жодних *аффектацій* (№ 47–48, с. 13) ‘неприродність, штучність поведінки людини, піднесеність у мові’ [2, с. 39]; Зараз триває робота над його *імплементацією* (№ 56, с. 2) ‘дотримання державою міжнародно-правових норм; введення результатів референдуму в конституцію держави’ [2, с. 247]; Останнім часом *інтеграція* всередині Європейського Союзу теж здається все більш проблематичною (№ 59, с. 8) ‘об’єднання чого-небудь у єдине ціле’ [2, с. 255]; Суспільна *легітимність* Верховної Ради України формується не тільки через інститут виборів (№ 66, с. 4) ‘законність, правомірність’ [2, с. 320]; Особливою ж заслугою пана

Бокотея є організація міжнародних *симпозіумів* гутного скла (№ 51, с. 2) 'нарада з певних наукових питань за участю фахівців різних країн' [2, с. 494]; Зрозуміло, що ключові *компетенції* тут належать Міністерству екології і природних ресурсів (№ 52–53, с. 10) 'коло повноважень певної організації, установи або особи' [2, с. 296].

Друга, менш чисельна група запозичень – терміни англійського походження. З цієї мови в нашу прийшло чимало понять мореплавства, спорту, техніки, але у газеті «День» терміни англійського походження презентовані здебільшого поняттями, що позначають порівняно нові політичні та економічні явища й процеси: *Дефолт* української журналістики (№ 77–78, с. 1) 'невиконання яких-небудь вимог, установлених законом' [2, с. 152]; У першу чергу аграрні *лобісти* хочуть відстояти фіксований податок для сільгоспвиробників (№ 56, с. 7) 'люди, які належать до системи громадських організацій, монополій і т. ін., які чинять тиск на законодавців і чиновників на користь того чи іншого рішення' [2, с. 327]; В одному з інтерв'ю ви сказали, що є оптимістом і вірите, що Угоду про асоціацію буде підписано на *саміті* Східноєвропейського партнерства у Вільнюсі (№ 75, с. 3) 'конференція, нарада, збори глав держав та урядів' [2, с. 488].

Чимало термінів, уживаних журналістами газети «День», походять з грецької мови: Що спільного й відмінного в депозитній *еполей* Кіпру та енергетичному питанні України? (№ 51, с. 1) 'складна і велика історія чого-небудь, низка визначних подій' [2, с. 197]; Можна витворити *парадигму* суспільного розвитку (№ 56, с. 5) 'сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки' [2, с. 413]; У людях «сидять» багато затверділих *догм* (№ 45, с. 8) 'поняття, ідея, вчення, які вважаються істинними за будь-яких умов' [2, с. 167].

Газета репрезентує на своїх сторінках й інші запозичення, зокрема слова, що походять із французької мови: Після революції там розміщувалися партійні та радянські органи влади, за німецької окупації – *жандармерія* (№ 23–24, с. 6) 'особливі поліцейські війська в деяких країнах для політичної охорони і розшуку, для боротьби з інакомислячими' [2, с. 205]; Потім домоглися і незалежності – але без воєн, без різкої політичної *конфронтації* (№ 23–24, с. 8) 'протиборство, протиставлення соціальних систем, класових інтересів, ідейно-політичних принципів' [2, с. 303].

Журналістські тексти газети «День» містять невелику кількість термінів, які українська мова запозичила з італійської: Друга фортепіанна *соната* вперше виконана самим автором у Дармштадті 1952 року (№ 28–29, с. 22) 'інструментальний музичний твір, що складається з трьох або чотирьох частин, різних за характером та темпом, з яких одна має форму алегро' [2, с. 502]; Це образ скорботи, а не заупокійна *меса*, і твір покликаний примирити людину з її горем (№ 75, с. 11) 'церковна відправа у католиків; багатоголосий циклічний хоровий твір на текст такої відправи, зазвичай у супроводі органа чи оркестру' [2, с. 342].

Більша частина термінів іншомовного походження у газетних текстах, як правило, зрозуміла читачеві. Проте існують випадки, коли такі слова ускладнюють зміст написаного і, як наслідок, розмивають розуміння прочитаного. Один із дискусійних моментів у використанні термінології для текстів ЗМІ – надуживання запозичених термінологічних одиниць. Матеріали аналізованої газети теж зрідка позначені впливом такого надуживання. Підтвердженням може слугувати таке речення: *Це незвична для України пасіонарна полеміка, інвективи чи мартирологія* (№ 28–29, с. 11).

Більшість учених вбачає у залученні інтернаціональної термінології як позитивний, так і негативний аспект. Український мовознавець С. Караванський вважає, що іноземні мови були й будуть джерелом збагачення нашої мови, але не коштом заміни віками усталених форм, а коштом винайдення нових засобів відтворення дійсності. Впровадження іноземної лексики потребує певного досвіду, і не всім таке впровадження вдається. Учений також наголошує, що «іноземці» мають бути використані лише у безвиході та зі знаком якості [1, с. 43–44]. З огляду на такий аспект терміновживання знаходимо у текстах всеукраїнської щоденної газети «День» речення, запозичені терміни в яких пропонуємо замінити власне українськими: Це, в кінцевому, результаті і призводить до їх ре інтегрування у *соціум* (№ 57–58, с. 2); лат. *соціум* – укр. *загал*. Таким українським відповідником пропонує замінювати іноземне слово С. Караванський [1, с. 44]; Суспільна *легітимність* Верховної Ради України формується не тільки через інститут виборів (№ 66, с. 4); лат. *легітимність* – укр. *законність, правомірність*; Бути причетним до змін у чіємусь житті – великий *привілей* (№ 28–29, с. 7); лат. *привілей* – укр. *перевага*.

Отже, використовуючи терміни в межах газетних текстів, журналіст повинен перш за все пам'ятати, що надмірне вживання слів іншомовного походження ускладнює сприйняття змісту написаного, спотворює його. Тож, якщо в українській мові є відповідник складного, незрозумілого іншомовного терміна, в журналістському матеріалі краще надати перевагу саме йому, позаяк такі матеріали розраховані на широку читацьку аудиторію. Безумовно, терміни допомагають авторові донести до читача необхідну інформацію. Утім важливим критерієм вибору термінологічної лексики є орієнтація на інтелектуальний рівень читацької аудиторії.

Література:

1. Караванський С. До зір крізь терня, або хочу бути редактором / С. Караванський. – Львів : БаК, 2008. – 120 с.

2. Тлумачний словник української мови. Близько 20 000 слів та словосполучень / укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 608 с.

Науковий керівник:

старший викладач, кандидат філологічних наук Зінчук Руслана Степанівна.

Роза Садықова
(Алматы, Казахстан)

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ПАРСЫ ТІЛДЕРІНДЕГІ МАҒЫНАСЫ ЖАҒЫНАН ҰҚСАС МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тіл білімінде фразеология, паремиология салаларының жеке пән ретінде қалыптасуында, соның ішінде мақал-мәтелдерді фразеология мен паремологияның жеке объектісі ретінде қарастырып, олардың іші мен табиғаты, зерттеу әдістерін анықтауда көптеген шетелдік және отандық ғалым-лингвистердің маңызды теориялық тұжырымдар мен еңбектері үлкен орын алады. Солардың ішінде В.В. Виноградов, М.М. Копыленко,

С.Г. Гаврин, Д. Добровольский, Г.Л. Пермяков, А.Т. Қайдар, Н.Н. Амосова, В.П. Жуков, С.Е. Исабеков, М.Т. Сабитова сынды ғалымдардың еңбектері жоғары бағаланады [1, б. 125].

Парсы тілінің фразеологиясы өте бай және өзіндік сипатқа ие уникалды болып табылады. Оларды халықтың ұлттық мәдениеті айқын көрініс табады. Кейбір афоризмдер мен тұрақты тіркестерді және қанатты сөздерді орыс тілінде беру мүмкін болмайды. Сонықтан орыс тіл біліміндегі лексикографиялық еңбектерде көбіне парсы тіліндегі контекст тұтас алынады. Парсы фразеологизмдері сонымен қатар көпқырлы функционалды рөл атқарады, халықтың этнопсихологиялық және әлеуметтік-этикалық нормаларын көрсететіндіктен контрастивті-мәдениеттанулық талдау жасау үшін барынша маңызды болып саналады [2].

Ертеректегі ауыз әдебиетінің ең көне түрі мақалдар мен мәтелдер. Ол ғасырлар бойы халықтың ұқыптап сақтап келген еңбек тәжірибесінің жиыны, ой-пікірінің түйіні, аңсаған асыл арманының арнасы, өмір тіршілігінің айнасы, көнеден жаңаға, атадан балаға қалдырып келе жатқан тозбайтын, тот баспайтын өмірлік өшпес мұрасы [3, б. 3].

Мақал мен мәтелдерді сара сөз бен нақылдарды халық ежелден жақсы көреді, мақал-мәтел әрбір халықтың көне де байырғы рухани қазынасы, мақал-мәтелдердің табиғаты барлық тілдерде бір-біріне ұқсас.

«Өмір – ұлы ұстаз» деген нақыл сөз бар. Өмір адам баласын алдымен еңбекке үйретті, еңбек өнерді туғызды. Еңбек пен өмір адамды бірлікке бастады, ынтымаққа шақырды. Осыдан халық қорытып: «Көппен көрген ұлы той» десе, ал парсы халықтары

«مرگ به انبوه جشن است», «Әрекетте берекет» «همت از تو قوت از خدا» – дейді.

Көріп отырғанымыздай, бұл тәрізді ұқсас мақал-мәтелдерді тек парсы тілінен ғана емес, кез келген түркі тілінен де кездестіруге болады.

Ө.Т. Қайдар қазақ мақал-мәтелдері мен зерттеуін «Халық даналығы» деп атады. Осылайша аталуын түсіндіре кетіп, кітап атындағы «даналық» түркі тілдеріне парсы тілінен енген – дана (dana) دانا (ақылды, ғалым, білгір адам) сөзімен төркіндес. Даналықтың кені – шығыста, адамзат қауымындағы даналардың көбінде шығыс елдерінен шыққан. Шығу тегі бір, бір ұяда өсіп, жан-жаққа тарап кеткен ірілі-ұсақты түркі халықтарының тілі ғана емес, рухани-мәдени болмысы да, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптары да, танымдық-тағылымдық қасиеттері де ортақ десек, мақал-мәтелдердің көбісі де түркі әлеміне ортақ мұра [4, б.59].

Түркі халықтарына ортақ мақал-мәтелдердің де екі түрлі арна бойынша қалыптасады. Бірінші арнасы түркі халықтарының генеологиялық шығу тегі мен тарихына, екіншісі ғасырлар бойы жіті араласу, өзара етене сіңісу нәтижесінде жүзеге асқан рухани ауыс-түйістер жатады. Негізінде, түркі әлемінде ортақ мақал-мәтелдерді өз тілінің ерекшелігіне сәйкес қалыптастырып, аударып, өз тілінде сөйлетіп келеді. Сондықтан да, иран халқы айтқан мақал-мәтелдерді – түрік халқы түсініп, түріктер айтқаннан – қазақтар түсініп, жалғасып, ортақ мұра болып келеді. Егер мақал-мәтелдерді біз басқа тілдерден оларға қойылатын «қысқа да нұсқа, бейнелі, ауыспалы мағынасы мен астарлы мәнін сақтап», осы шарттарды орындап, аударып алатын болсақ, «аударма» деген ұғымнан гөрі, «өз тіліңе сәйкестендіру» – деген бұл процеске дәлірек келеді. Көбінесе мағыналас (синонимдес), не тақырыптас мақал-мәтелдермен, сөздермен алмастырумен, сәйкестендірумен шектеледі. Төмендегі мысалдарға назар аударайық:

Өтіріктің құйрығы бір-ақ тұтам.

چراغ دروغ فروغ ندارد.

Қызым, саған айтамын, келінім, сен тыңда.

دخنتر به تو می گویم عروس تو بشنو.

Көп түкірсе – көл.

قطره قطره دریا شود.

Аңғармай сөйлеген ауырмай өледі.

زبان سرخ سر سبز می دهد بر باد.

Басаман болса, бөрік табылар.

سر باشد کلاه بسیار است.

Тас түскен жеріне ауыр.

سنگ بجای خودش سنگین

Тесік моншақ жерде қалмас.

گوش باشد. گوشواره بسیار است.

Екі қошқардың басы бір қазанға сыймайды.

دو شمشیر در نیامی ننگجند. Жау жоқ деме жар астында,

Бөрі жоқ деме, бөрік астында.

دیوار موش دارد و موش گوش دارد.

Көре-көре көсем боларсың,

Сөйлей-сөйлей шешен боларсың.

شاگرد رفته رفته به استاد می رسد.

Арзанның сорпасы татымас.

ارزان خری انبان خری.

Көппен көрген ұлы той.

مرگ به انبوه جشن است.

Тоқтық не дегізбейді, жоқтық не жегізбейді.

آدم گرسنه سنگ را هم می خورد.

Осы мақал-мәтелдерде көріп отырғанымыздай, екі тілдің мақал-мәтелдерін мағынасы жағынан сәйкестендіргенде, парсы тіліндегі мақалды тікелей аударса:

قطره قطره دریا شود Тамшы, тамшы көл болар, біз осы мақалды қазақтың «Көп түкірсе – көл»

мақалымен сәйкестендіріп алдық. Келесі бір қазақтың мақалын алып қарайық, «Көре-көре көсем боларсың, сөйлей-сөйлей шешен боларсың», енді осы мақалға мағынасы жағынан сәйкестендіріп алған парсы тілі мақал-мәтелін аударып көрейік: «شاگرد رفته رفته به استاد می رسد» Шәкірт бара-бара ұстаз болар.

Міне, осы жерде екі тілде алынған мақал-мәтелдерді біз аударып сәйкестендіргенде мағына-мәні өзгеріп, бейнелілігі кеміп тұрған жоқ [5, б.165]. «Біреуге көр қазба – өзің түсерсің» – деген мақалды иран халықтарының рухани дүниесінен кездестіруге болады екен. Дәлірек айтса, бұл мақал парсы тіліндегі Авеста мен Зендіде: «Провалился в яму тот, кто другим капал яму» (32 б., орысша аудармасы) мағынасында қолданылған екен. Иран ғалымдары да бұл мақалдың шығу тегін иран тілдері және ол өз кезінде өте кең тараған мақал деп санайтын көрінеді. Мәселен, әдебиетші

Х. Көроғлы: «Источником этой широко известной в народе пословицы названа священная книга иранцев «Авеста»» деп көрсетеді.

Бұл мақал «Авестада» тым еретеде (б.д.д. VII ғ.) қолданылса да, қазақ тілінде өзін бөтен тіл элементтеріндей емес, сол тілдің етене өзінен туындаған мақалдай сезінуінде. Даналық сөздер кейде басқа шет тілдерінен тікелей емес, көне түркі жазба ескерткіштері мен көркем шығармалары арқылы аударылып жетуі де мүмкін [4, б. 26]. Мысалы, Иран ақыны Саадидің «Гүлістан» атты шығармадан да біз көптеген мағыналас, рухы ұқсас мақал-мәтелдерді кездестіреміз.

Парсы мақал-мәтелдерін зерттеуші ғалым Халық Көроғлы: «Мақал-мәтелдер қоры әрбір халықтың әлеуметтік хал-күйінің айнасы екендігін көрсетеді» [6, б. 38]. Алғаш шығыс ақындарына еліктеп өлең жазған ақын Абай. Ұлы ақын нәр алған үш арнаның бірі – Шығыс поэзиясы екені хақ. Парсы ақындары қашаннан-ақ әңгімені тартымды, қызықты етіп жазуға шебер келетін. Тіпті аса көне проза ескерткіштерінің бірі – Бабак руынан шыққан Ардашер туралы біздің эрамыздың бас кезінде жазылған әңгіме. Парсы әдебиетінде поэзия едәуір дамыды, соның ішінде, әсіресе лирика жетекші орынға ие болды [7, б. 3].

Мақал-мәтелдердің табиғаты барлық тілдерде бір-біріне ұқсас. Сондықтан да олардың алғаш пайда болуына байланысты айтылып жүрген пікірлермен санасу да қажет. Мәселен, көптеген зерттеушілер мақал-мәтелдер алдымен міндетті түрде жеке-дара адамдардың, көбіне көп ділмәр-шешен, айтқыш-ақылмандардың дуалы аузынан шығып, халық арасына сіңіп, ел жадында сақталу арқылы қалыптасады деп топшыласа, кейбір зерттеушілер мұны керісінше қарастырады. Мысалы, белгілі әдебиетші ғалым Халық Көроғлы: «Издавна пословицы и поговорки проникли в персидскую литературу – в прозу и поэзию. Не было ни одного более или менее известного персидского поэта, который не приводил бы в своих произведениях пословиц и поговорок. В персидской и персоязычной литературе классического периода они встречаются в огромном количестве и большей частью в стихотворной форме. С XVI в. Пословицы и поговорки стали собирать в отдельные антологии» – деп көрсетеді [6, б.5].

Бұл пікірден парсы мақал-мәтелдері алдымен халық тілінде пайда болып, қалыптасып алғаннан кейін ғана әдебиетшілердің шығармаларында қолданыла бастады деген ұғым туатын сияқты. Шын мәнісінде, олай емес, парсы мақал-мәтелдері де, барша халықтарға тән дәстүр бойынша, алдымен жеке-дара дарынды да шешен адамдардың шығармасында пайда болып, одан кейін ғана ой елегінен екшеліп өтіп, әбден сұрыпталып, ширатылып барып шырадай жанатын, ел аузынан тастамай айтып жүретін аталы сөзге айналады.

Сонымен, қорыта келгенде парсы тілінің мақал-мәтелдер жинағын шығарған Иран ғалымы Амине: «Читатель видит, что высказываниях простого человека с базара содержатся жемчужины ума и клады истины. Выражая их в своих содержательных рассказах, он определяет и указывает нам

светлый путь жизни – той жизни, которая, с одной стороны, обязана уму, нравам и старанию его, а с другой – определяется волей бога, судьбой, смирением и терпением перед тем, что нам посылается – деп баяндайды [6, б. 2].

Бұл пікірдің қазақ мақал-мәтелдеріне де қатысы бар. Расында, қазақ мақал-мәтелдерінің барлығы бірдей бірден бас-аяғы анықталып, біртұтас болып қалыптасқан, қолдануға дайын күйінде пайда бола қойған жоқ. Олардың көпшілігі ұзақ әңгіменің, ой-толғаныстың қорытындысы, тобықтай түйіні, тоқ етері ретінде қысқа айтылатын пікір үлгісі болып келеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жумадилова Ф. Парсы мақалдарының топтастырылуы // Шығыстану білімі мен ғылымының іргелі және инновациялық мәселелері. Халық. ғылыми-теориялық конференция жинағы. – Алматы, 2009.
2. Садықова Р.К. Тұр-түс атауларының аудармада берілуі «Абай жолы» роман-эпопеясының парсы тіліне аудармасы негізінде: филол. ғылымд. канд. диссерт. – Алматы, 2010. – 150 б.
3. Тұрманжанов М. Ө. «Қазақтың мақалдары мен мәтелдері» – Алматы, 2004. – 272 б.
4. Қайдар Ә. Т. Қазақ мақал-мәтелдерінің түсіндірме сөздігі және зерттеу «Халық даналығы» – Алматы, 2004. – 560 б.
5. Рүстемов Л. З., И. Сәмәре. Парсы тілінің жолашары. – Тегран, 1995.
6. Х. Короглы «Персидские пословицы и поговорки» – М., 1973.
7. Парсы жазушыларының әңгімелері. – Алматы, 1958. – 260 б.

Жанат Султанғалиева, Жубаназар Асанов
(Актобе, Қазақстан)

«ЕДІГЕ» ЭПОСЫН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

«Едіге» эпосы – Алтын Орда дәуіріндегі біздің ата-бабаларымыздың кейінгіге қалдырған үлгі-өсиеті, асыл аманаты. Күні кеше ғана күркіреп тұрған мемлекетін, тұтастығын, рухани бірлігін, басынан ұшқан бағын жоқтауы, жан дауысы, имандай сыры. «Едіге» эпосын тек қазақ қана емес, татар, ноғай, қарақалпақ, башқұрт, өзбек, түрікмен халықтары ХІҮ-ХҮ ғасырлардан бастап 1944 жылға дейін айтып келді. Жырды зерттеуге Ш.Уәлиханов, В.М.Жирмунский, П.М.Мелиоранский, А.Н. Самойлович, М. Тынышбаев, М.Әуезов, Қ.Сәтбаев сияқты белгілі ғалымдар азды-көпті өз үлестерін қосты. Бәрі де эпосқа жоғары баға берді.

1944 жылы 9 тамызда ВКП (б) Орталық Коммитеті қабылдаған Татарстан партия органдарының жұмысы туралы қаулы шықты [1]. Ол қаулыда кейбір тарихшылар Татарстан тарихын ұлтшылдық тұрғыдан жазып жүр. Олардың еңбектерінде Алтын Орда тарихын мақтау, Едіге туралы хандық-феодалдық эпосты насихаттау орын алған деген сияқты кінәлар тағылған. 1953 жылы Қазақ ССР Ғылым Академиясының Президиумының ұйымдастыруымен өткізілген қазақ эпосы туралы пікірталасы негізінде бұл жырға одан әрі қара күйе жағылды. Аталған қаулылардың екпінінің қаттылығы соншалық, тәуелсіздік алғалы 22 жыл өтсе де Қазақстанда «Едіге» әлі күнге дейін еңсесін тіктеп кете алмай тұр.

1980 жылдардан бастап бірсыпыра еңбектерде Едігетану мәселесі қайта көтеріле бастады. Атап айтқанда, Р.Бердібаевтың «Советтік тюркология» журналында жарияланған «Эпостың тарихылығы» деген зерттеуі, ғылыми конференцияларда (мыс., Ашхабад т.б. жерлерде) жасаған баяндамалары қазақ әдебиетіндегі Едігетану мәселесіне бірсыпыра қозғау салды [2]. Кейін оны қолдаушылар көбейе түсті. 1996 жылы ҰҒА-ның М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында «Едіге батыр» деген кітаптың тексі (мәтіні) О.Нұрмағанбетованың дайындауымен «Ғылым» баспасынан жарық көрді. Жинаққа Едіге жайлы жырдың жеті нұсқасы енді. Кейін қайта басылды. Сөйтіп, Едіге туралы ұзақ жылдар тоқталып қалған әңгіме қайта қозғалып, қазір жоғары оқу орындарында эпос пәні, қазақ фольклоры бойынша әр жерде аты аталады. Едіге батыр [3], оның ұрпақтары жөніндегі эпостар, «Орақ-Мамай» [4], «Қарасай-Қази» [5] хақында кандидаттық диссертациялар қорғалды. Бұның бәрі – игілікті жұмыс. Осыны тегіс қолдай отырып, құптай отырып жоғары оқу орындары мен орта мектептерде оқыту керектігіне анық көзіміз жетеді. Тақырыпқа байланысты ол кезде қолға түспеген қаншама құнды деректер тәуелсіздік нәтижесінде, мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында жарияға шықты. Көптеген кітаптар басылды. Олардың арасында М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты шығарып жатқан жүз томдық «Бабалар сөзі» топтамасының түгелдей «Едіге» жырына арналған 39-томы, «Орыс деректеріндегі Қазақстан тарихы» көп томдығының бірінші томы сияқты аса құнды һәм көлемді дүниелер бар.

Қазақстанда «Едіге» эпосын мектепте оқытудың бұрыннан қалыптасқан, сыннан өткен үлгісі бар. Қ.Жұмалиев пен Ә.Марғұлан шығарған 8 класқа арналған «Қазақ әдебиеті» оқулығында «Едіге» жыры туралы татымды пікірлер айтылған [6]. Оқулықтың «Тарихи жырлар» деп аталатын бөлімін жазған Қ.Жұмалиев «Едіге» эпосының тарихи негіздеріне тоқталып, тарихи шындық пен көркем шындықтың ара жігін ашады. Ғалым: «Әрі кемеңгер, ақылды, әрі батыр, соғыс әдісін жақсы білетін қолбасы – Едігенің істері ел көкейіне қона кетеді. Ішкі, тысқы жауларға қарсы ұйымдастырған Едігенің ерлік күресі ел мүддесімен ұштасады, халық оның істерін тамаша бағалап, өздерінің мақтаны етті. Халықтың ішкі-сыртқы жауларға шығарған үкімі «Едіге» жыры болды. Жыр осы айтылған тарихи

жағдайлармен байланысты туды», – дейді. Қ.Жұмалиев мұнымен шектеліп қалмай, көркемдік кестесі туралы ғылыми пікірлер білдіреді. Сөйтіп жыр табиғатын тануға елеулі үлес қосады.

«Едіге» эпосын жоғары оқу орындарында оқытудың да жеткілікті дәрежеде үлгісі бар. Қарақалпақ оқымыстысы профессор Исмаил Сағитов өзінің 1963 жылы Нөкіс қаласынан баспа жүзін көрген «Қарақалпақ халқының қаһармандық эпосы» деген университеттер мен педагогикалық институттардың филология факультеттеріне арналған оқулығында ноғайлы дәуіріндегі дастандар қатарына «Едігені» де қосады. Шығармадағы оқиғалардың тарихта өткен жағдайларды дәлме-дәл бейнелемейтінін, өзіндік өлшеулі көркем сөз ережесіне бағынатынын тілге тиек ете отырып, «Едігеге» біраз талдаулар жасайды. Оның қарақалпақша варианттарының жазып алыну тарихнамасына шолу береді [7, с.54-57].

Профессор К.Мақсетов, доцент А.Тәжімұратов 1979 жылы Нөкіс мемлекеттік университетінің филология факультетіне арналған «Қарақалпақ фольклоры» деп аталатын оқулық жазады. Осы оқулықтың 296-бетіндегі «Тарихи дастандар» деп аталатын тараушада «Тарихи дастандар тобына «Едіге», «Шора», «Дәулетиярбек», тағы басқа эпостарды кіргізуге болады» дейді. Жырдың қарақалпақ нұсқаларының жиналу, жариялану тарихын айта келіп: «Соңғы жылдары «Едіге» дастанының Өтенияз жырау, Қияс жырау, Жанназар жырау, Есемұрат жырау, Жұмабай жырау варианттары жазып алынды», – деп көрсетеді [8, с.297]. Бұған қарағанда, қарақалпақ ғалымдары «Едіге» жырының нұсқаларын кеңестік билік тұсында тегіс жеке кітап қылып шығара алмағанымен, жинау жұмысын тоқтатпаған, академияның қолжазба қорына біртіндеп қоса бергені байқалады. Қ. Мақсетов пен А. Тәжімұратов оқулықтарынан жырға қатысты тағы да басқа құнды деректерді аңдай аламыз. Ұстаз-ғалымдар қолдарында бар жырдың бір-бірінен өзгеше мәтіндерін өзара салыстыра отырып, эпостың қарақалпақ версиясының түпкі тамырын, негізгі түрін анықтап шыққан.

Қарақалпақ ғалымдары 1980 жылдардың басында «Едіге» эпосын жоғары оқу орындарының бағдарламасына енгізіп, тарихи дастан ретінде оқыта бастады. Мысалы, профессор Қ. Мақсетов 1982 жылы «Қарақалпақ фольклоры» атты бағдарлама жасап, оған «Едігені» енгізді. Сол жылы профессор К.Мәмбетов «Қарақалпақ әдебиеті тарихы» атты бағдарлама түзіп, бұған да жырды қосты. Бірақ араларында мынандай айырмашылық бар: Қ. Мақсетов жырды халық фольклорына жатқызса, К.Мәмбетов Сыпыра жыраудың жеке шығармасы деп есептейді.

Әйтсе де, «Едіге» туралы әр түрлі уақытта жазылған пікірлер біркелкі емес, әр қилы. Жырдың тарихилығы ғана емес, типологиясы, поэтикасы жеріне жете сарапталған деп айту қиын. Тіпті жанрлық сипаты туралы да анық тұжырым жоқ, бірде тарихи жыр ретінде, келесіде дастан, үшіншісінде тарихи дастан есебінде қарастырылады. «Едіге» – 1944-1947 жылға дейін түркі халықтары ішінде татар, ноғай, қазақ, қарақалпақ, башқұрт, өзбек, түрікмендерге аса кеңінен танылған туынды. Қазіргі күні қырықтан астам нұсқасы бар, олардың кейбіреулерінің көлемі он бес-он алты мың жолға жетеді. Эпостың архаикалық нұсқалары мен кейінгі классикалық нұсқаларының болуы, ұлттық нұсқаларының молдығы түркілердің эпикалық дәстүрінің даму динамикасын білуге, ерекшеліктерін ашуға зор үлес қосады. Себебі ғылымда әр түрлі халықтардағы ортақ құбылысты салыстыра зерттеу жалпы заңдылықты анықтайтыны бұрыннан мәлім. Сондықтан осы уақытқа дейін жүзеге аспай келе жатқан эпостың ұлттық версияларын тәуелсіз көзқарас тұрғысынан салыстыра оқыту да, біздіңше, мейлінше көкейкесті болып көрінеді.

Әйгілі эпосты жоғары оқу орындары мен орта мектептерде оқытудың алдында тұрған мәселелер де жоқ емес. Мысалы, қазақ ғалымдары тарапынан әр заманда бұл жыр хақында әр түрлі жекелеген пікірлер айтылғанымен, жырдың барлық ұлттық версиялары, нұсқалары арасындағы сюжеттік ара жігін, поэтикасын салыстыра зерттеп, жеке қарастырған көлемді еңбек болған жоқ. Ең алдымен, осы жырдың жанрлық сипаты жайында анық тұжырым, жырдың ішкі ерекшеліктеріне негізделген дәйекті дәлел жоқ. Эпостың тууына себеп болған тарихи оқиғалар, тарихи қайраткерлер туралы да басы ашылмаған мәселелер де баршылық. Мәселен, жырдың басты кейіпкерлерінің бірі Тоқтамыс хан бірыңғай қараланып, ал Ақсақ Темір дәріптеліп келеді. Алтын Ордада 18 жыл билік құрған, Көк Орда мен Ақ Орданың басын қайта қосып, мемлекетімізді нығайтқан Тоқтамыс хан жамандалып, Ордамызды үш қайтара шауып, әбден титықтатып, бір арнаға салынып қойылған алдағы мың жылдық бағыт-бағдарымызды теріске бұрып кеткен Ақсақ Темір мақталып, ондаған тарихи кітаптың ең жағымды кейіпкеріне айналды.

Қазіргі күні «Едіге» жырының оңтүстіктегі Түрікмен, Өзбек Республикаларынан бастап, Сібір татарларына дейінгі түркілер арасында барлығы, алыс шет ел Түркия мен Румыния жерлеріндегі түркілерде сақталғаны айқын болып отыр. Сондықтан бұл эпикалық шығарманың табиғатын терең танып, зерделеп шығу үшін оны тек қазақ халқы мұрасы аясында, тар ауқымда оқыту жеткіліксіз. Жартыкештік етпек. Орта және жоғары оқу орындарында оқытудың негізгі мақсаты – тек қазақ жұрты ғана емес, ТМД шегінде өмір сүріп жатқан түркі халықтары әдебиетінде үлкен орны бар, дүниежүзі әдебиетінің алтын қорына қосылатын «Едіге» жырының ұлттық версияларын жан-жақты талдап, салыстыра қарап, тәуелсіз жағдайдағы жаңаша көзқарас тұрғысынан баға беру, осының нәтижесінде оның тарихи-қаһармандық эпос екендігін көрсетіп, тарихи негіздерін тиянақтап, сюжеттік-композициялық болмысын, көркемдік құралдар мен образдар жүйесін ұғындыру, түркілердің эпикалық дәстүрінің ерекшеліктерін көрсету болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Ислам в татарском мире: История и современность» материалы международного симпозиума. // «Панорама-форум», – Казань. № 12, – 1997. – С.1-36.
2. Бердібаев Р. К проблеме историзма эпоса. // Журн. Советская тюркология, № 5, – 1983.
3. Мағауин Е. «Едіге» жырының тарихилығы және көркемдік ерекшеліктері. Филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияның авторефераты. Алматы, 1994.
4. Тұрғанбаев А.Ә. Қазақтың қаһармандық жыры – «Орақ-Мамай». Филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияның авторефераты. Алматы, 1997.
5. Есенжанова Д.А. Қазақтың батырлық жыры – «Қарасай-Қази». Филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияның авторефераты. Алматы, 1994.
6. Жұмалиев Қ., Марғұлан Ә. Қазақ әдебиеті. 8–класс. – Алматы: ҚМБ, 1943. – 159 б.
7. Сағитов И. Қарақалпақ халқының қаһарманлық эпосы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1963. – 348 б.
8. Мақсетов Қ., Тәжимұратов А. Қарақалпақ фольклоры. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1979. – 362 б.

Сабира Тажигалиева
(Ақтобе, Қазақстан)

АЛЫМДЫ ҒАЛЫМ

Ә.Ж. Дербісалин 1929 жылы 18 ақпанда Ақтөбе облысы, Ойыл ауданы, «Саралжын» совхозында мұғалімнің отбасында дүниеге келген [1, с.157]. Әкесі Жақсығали ұзақ жыл мектепте ұстаздық қызмет атқарып, ауыл елдің құрметіне бөленген. Әнуар да жеті жылдық мектепті үздік бітіргеннен соң әке жолын қуып, 1943 жылы Ақтөбе қаласындағы Нұрпейіс Байғанин атындағы мұғалімдер институтына оқуға түседі. Институтты тәмәмдаған соң өз ауылындағы мектепке қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ береді. Көп ұзамай Алматыға барып Абай атындағы қазақ педагогикалық институтына түсіп, оны 1950 жылы қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша бітіріп шығады. Институтта М. Әуезов, Қ. Жұмалиев, М. Ғабдуллин, Т. Нұртазин сияқты көрнекті ғалымдардан дәріс тындап, өнеге алады. Студент кезінде – ақ әдебиет тарихының мәселелеріне бойлап енген жас жігіт 1951 жылы Қазақ ССР Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институтының аспирантурасына түседі. Аспирантураны 1954 жылы тәмәмдап, 1955 – 1958 жылдары Ыбырай Алтынсарин атындағы педагогика ғылыми – зерттеу институтындағы аға ғылыми қызметкер болып жұмыс істейді. Осында жүріп 1955 жылы «Ыбырай Алтынсариннің жазушылық қызметі» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғайды. 1958 жылы Мұхтар Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтына аға ғылыми қызметкерлікке ауысып, өмірінің ақырына дейін сонда жемісті қызмет атқарады. Алғыр ғалым 1969 жылы қырық жасында «Қазақтың Октябрь алдындағы демократияшыл әдебиетінің даму жолдары» деген тақырыпта докторлық диссертация қорғап шығады.

Бала кезінен әдебиет тарихына ден қойған жас жігіт студент кезінде-ақ өзінің ғылыми зерттеулерімен ғалымдардың назарына іліккен еді. Соның бірі 1949 жылы «Социалистік Қазақстан» газетінде жарияланған Жамбыл Жабаевтың ақындық өнері туралы мақаласы болды. Ғалымның демократ – ағартушы С.Көбеевтің «Орындалған арман» повесіне жазған сын мақаласы да сол тұстағы әдебиетші қауымның назарына ілікті. Жас ғалым повестің көркемдік ерекшеліктерін талдай отырып, кемшіліктерін де батыл сынады. С.Көбеев 1952 жылы «Лениншіл жас» газетінің 27 маусымындағы санында жауап мақала жазып, Ә.Ж.Дербісалиннің айтқан сын ескертпелерін мойындап туындының кейінгі басылымдарында аталған кемшіліктерді ескеретінін білдірді.

Білімді де қарымды ғалым ондаған зерттеу мақалаларымен бірге «Ыбырай Алтынсариннің жазушылық қызметі», «Ыбырай Алтынсарин», «Қазақтың Октябрь алдындағы демократияшыл әдебиеті», « Мезгіл және қаламгер», «Дәстүр және жалғастық» деп аталатын монографияларды бірінен соң бірін жарыққа шығарады. «Ыбырай Алтынсариннің жазушылық қызметі» [2.] « Ыбырай Алтынсарин» [3] деп аталатын монографиялары арқылы ұлы ағартушы педагог, жазушы, ақын Ыбырай Алтынсариннің әдеби ағартушылық қызметін зерттеу ісіне зор үлес қосты. Бұған дейінгі ғылыми мақалалар мен зерттеу жинақтарында ұлы ағартушының тек қана педагогикалық идеялары мен мұғалімдік қызметі, философиялық, этикалық көзқарасы қарастырылып келсе, Ә.Дербісалин еңбектерінде Ы.Алтынсариннің ақындық, жазушылық, аудармашылық қызметі арнайы түрде зерттеліп, оның қазақ әдебиеті мен мәдениетін дамытудағы рөлі айқын ашылып, прозалық және поэзиялық шығармалары жан – жақты талданды. Ғалым өзінің одан кейінгі жазған еңбектерінде, ғылыми – көпшілік мақалалары мен әдебиет оқулықтарына арналған тарауларда Ыбырайға жиі оралып, ұлы ағартушының қазақ мәдениетіне сіңірген еңбегін үздіксіз насихаттап отырады.

Ә.Дербісалин өзінің «Қазақтың Октябрь алдындағы демократияшыл әдебиеті» [4] деген терең мағыналы монографиясында қазақ әдебиетінің революцияға шейінгі демократтық бағыттағы өзіне тән ерекшеліктерін, жаңашылдық сипатын негізгі даму принциптері мен қайшылықтарны терең ашып көрсетіп, авторлық ойлары мен тұжырымдарын ХХ ғасыр басындағы қалыптасқан басты мәселелер төңірегінде өрбітті. ХХ ғасыр басындағы әдебиеттің күрделілік себептерін көптеген тарихи – әлеуметтік, саяси – әлеуметтік көркемдік жағдайлармен түсіндіруге болады. ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиеті өзіне дейінгі әдебиеттің озық, халықтық, адамгершілік, көркемдік дәстүрін жаңа дәуірін

одан әрі жалғастырып, оларды алдағы мүлдем жаңа заман әдебиетіне ұластыруға тиіс болды. Міне, осындай қиын да күрделі кезеңнің әдебиет туралы жазылған «Қазақтың Октябрь алдындағы демократияшыл әдебиеті» монографиясы демократтық бағыттағы қазақ әдебиетінің жаңашыл сипатын жан – жақты баян еткен бірден – бір көлемді еңбек болды.

Ә.Дербісалин « Мезгіл және қаламгер» атты монографиясында қазақтың көрнекті ақын – жазушыларының шығармалары негізінде әдеби жанрлардың қалыптасу, даму ерекшеліктеріне жазушы лабораториясының сырларына үңіледі. Ғалымның «Дәстүр және жалғастық» [5] монографиялық зерттеуінде қазақ әдебиетінің теориясы мен тарихындағы басты мәселелерінің бірі саналатын дәстүр мен оның жалғастығы сөз болып, ғылыми қауымға ой саларлық ой тұжырымдар жасалған. Қазақ фольклорындағы ақындық дәстүр мен ХХ ғасыр басындағы демократтық – ағартушылық бағыттағы поэзияның ара қатынасын саралай келіп, озық дәстүрдің өміршеңдік сипатын зерделейді. Ғалым дәуір мен оның идеялық – эстетикалық тың талаптары мен мүдделеріне сай жаңғырып дәстүрлік проблемасының қоғамдық, әлеуметтік және көркемдік ерекшеліктеріне, салиқалы себеп – салдарына тоқталады.

Тынымсыз еңбек еткен қарымды ғалым жеке монографиялық еңбектерімен шектеліп қалмай, М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының өзі басқарып отырған «Қазақ әдебиеті тарихы» бөлімін өрге сүйреп, айналасындағы ғалымдар мен ұтымды қарым – қатынас жасап, көптеген ауқымды ұжымдық еңбектердің жарыққа шығуына мұрындық болды. Бұған қарап біз Ә.Дербісалиннің тек қана талантты ғалым емес, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары адам екендігін де көреміз. Ол «ХV – ХVІІІ ғасырдағы қазақ поэзиясы» (1981), « Ерте дәуірдегі қазақ әдебиеті» (1982), «ХІХ ғасырдағы қазақ поэзиясы» (1985) деп аталатын академиялық ауқымды басылымдарға ғылыми жетекшілік жасады, алғы сөздерін жазды. Ғалымның соңғы еңбегі «ХІХ ғасырдағы қазақ ақындары» деп аталады. Бұл кітапқа мазмұнды алғы сөз бен жеке ақындық шығармашылығы туралы портреттік зерттеу мақалалар жазған. Кітап 1988 жылы Ғылым баспасынан жарық көрді.

Ә.Дербісалин ғылым үшін талмай еңбек қажымас қайрат иесі еді. Оның мағыналы ғұмыры үздіксіз ізденіс үстінде өтті. Сол игі ізденістерінің бірі – 1986 жылы оның басшылығымен дайындырып жарық көрген «Оғызнаме – Мұхаббат – наме» кітабы болды. Қазақ тілінде алғаш рет ғылыми аударма арқылы жарияланған түркі халықтарына ортақ көне жазба ескерткіштердің бұл басылымы ол таныстыру, пайымдау іспетті мақала жазған еді.

Ғалымның Республикалық, одақтық, халықаралық конференцияларда жазған баяндамалары өлі күнге шейін өзінің зәрулігін жойған жоқ. Ал дер кезінде жазылған проблемалық мақалалары қаншама. Соның бір айғаға «Байсалды зерттеуді қажет ететін мәселе» деп аталатын «Қазақ әдебиеті» газетінде Шортанбай шығармашылығы туралы жарияланған мақаласы болып табылады. Жазықсыз қуғынға түскен, тиым салынған Шортанбай туындылары туралы алғашқы болып қалам тартуы Ә.Дербісалиннің азаматтық позициясының беріктігін, ғылым жолындағы батылдығы мен табандылығын айқын айғақтап тұрғанын аңғару да қиын емес.

Ғалымның біз жоғарыда қысқаша шолу жасап өткен ауқымды, жан – жақты мағыналы еңбегі әділ бағаланып, ол 1983 жылы Қазақ ССР Ғылым Академиясының корреспондент мүшесі болып сайланады. Ә.Дербісалин сан қатпарлы ғылымның биік шыңын меңгеріп, нағыз дер шағына келген уақытта 1986 жылы өмірден озды. Алайда соңында өшпес із қалдырған ғұламаны қазақ әдебиетінің тарихын зерттеуші әріптестерінің, туған халқының ұмытпайтындығына еш күмән жоқ.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруана», 2005.
2. Ыбырай Алтынсариннің жазушылық қызметі. – Алматы: ҚМБ, 1957.
3. Ыбырай Алтынсарин. – Алматы: Ғалым, 1965.
4. Қазақтың Октябрь алдындағы демократшыл әдебиеті. – Алматы: Ғылым, 1966.
5. Мезгіл және қаламгер. – Алматы: Ғылым, 1968.

Євгенія Тарасенко
(Нікополь, Україна)

КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освітньої системи в Україні характеризується широким використанням нових технологій навчання, що базуються на використанні нетрадиційних методів та засобів навчання. Ефективність впровадження нових розробок, інтенсифікація навчального процесу, активізація діяльності учнів в значній мірі залежить від оволодіння учителями навичками роботи з технічними засобами навчання, умінні визначити місце цих засобів на уроці, уміння досягати з їх допомогою дидактичної, розвиваючої та пізнавальної мети процесу навчання.

Сучасному вчителю іноземної мови вже недостатньо просто мати глибокі предметні знання, володіти практичними уміннями та навичками. Йому необхідно творчо використовувати набуті знання в нестандартній змінній ситуації, виявляти конструктивність в організації і плануванні педагогічного процесу.

Актуальність статті зумовлена інтенсивністю впровадження в навчальний процес нових інформаційних технологій в процес навчання англійської мови. Існує багато публікацій і досліджень стосовно використання сучасних методик навчання для підвищення ефективності оволодіння іноземними мовами. Розробкою і впровадженням у навчальний процес нових інформаційних технологій активно займаються такі дослідники як С. В. Фадєєв та Є. Л. Носенко [3; 4]. Також не мало уваги приділяється вивченню граматики англійської мови. Таким питанням займалися такі методисти як В.А. Болотов, О.В. Глузман, Е.Р. Поршнева [1; 2; 5].

Однак далеко не всі викладачі іноземних мов усвідомлюють необхідність використання інформаційних технологій у зв'язку з тим, що вони, поки що, не отримали переконливого науково-методичного обґрунтування.

Отже, **метою статті** є показати важливість комплексного впровадження нових технічних засобів навчання з метою підвищення ефективності та якості процесу навчання при формуванні англійської граматичної компетенції.

З розвитком сучасних методів навчання одними з провідних у навчанні іноземної мови стають технічні засоби навчання, які здатні наочно представляти будь-яку інформацію. Вони також впливають на всі компоненти системи навчання: цілі, зміст, методи і організаційні форми навчання, що дозволяють вирішувати складні і актуальні завдання педагогіки, а саме: розвиток інтелектуального, творчого потенціалу, аналітичного мислення та самостійності людини. Великі можливості містяться у використанні комп'ютерів під час навчання англійської граматичної компетенції.

Слід зазначити, що в науковій літературі існує дві близьких за змістом категорії „компетенція” та „компетентність”. За О. Глузманом, «компетентність являє собою ключове поняття, що поєднує інтелектуальний і навичковий складники освіти» [2, с.52].

На думку В. Болотова, «компетентність, виступаючи результатом навчання, непрямо витікає з нього, а є наслідком саморозвитку індивіда, узагальненням особистісного досвіду та досвіду діяльності. Натомість, компетенція зазвичай розуміється як:

- динамічне суміщення знання, розуміння, навичок та здібностей;
- здатність і готовність фахівця якісно виконувати функціональні завдання професійної діяльності» [1, с.17].

На думку Р. Поршневої та О. Спиридонової «граматична компетенція передбачає внутрішнє невербалізоване знання граматичної системи мови, знання морфологічної та синтаксичної системи мови (типології форм), а також набору правил» [5, с.73].

Таким чином, під англомовною граматичною компетенцією учнів ми розуміємо здатність дітей до розпізнавання, правильної побудови та використання у процесі комунікації граматичних конструкцій англійської мови. Основою для формування компетенції, є розуміння граматичних конструкцій і досвід їх використання, що набувається на уроках англійської мови.

З огляду на викладене, процес формування граматичної компетенції може бути представлений трьома етапами:

- 1) мотиваційний етап, сутність якого полягає в стимулюванні в учнів потреби до пізнання граматичної структури;
- 2) когнітивний етап, на якому відбувається ознайомлення та автоматизація дій учнів із новою граматичною структурою;
- 3) етап реалізації, що передбачає надання учням можливостей використовувати набуті знання в процесі спілкування.

Як зазначає Р. Поршнева «кінцевою метою формування граматичної компетенції виступає практичне засвоєння учнями граматичної будови мови (системи мовних одиниць) і правил її використання у процесі комунікації. Важливого значення в контексті формування граматичної компетенції набуває завдання збагачення мовного багажу учнів якомога більшою кількістю граматичних конструкцій. Для виконання цього завдання доцільним є комплексне використання технічних засобів навчання на уроках англійської мови» [5, с. 76].

На всіх етапах вивчення граматичної компетенції доцільно використовувати новітні технології, які підвищують інтерес дітей і в той же час сприяють співпраці вчителя і учня на уроці, допомагають давати учням міцні знання і розвивати комунікативну компетенцію та йти в ногу з часом і не відставати від прогресу. Але очевидним є те, що жоден із технічних засобів, якими б значущими не були його дидактико-методичні можливості, не може розглядатись як універсальний.

Комп'ютерні навчальні програми в навчанні англійської мови, вважає Є.Л. Носенко, стали використовуватися з 80-х рр. ХХ в. Він говорить про те, що «автоматизовані навчальні системи відносяться до так названих комбінованих технічних засобів навчання» [4, с.10].

«Про те, що комп'ютери стрімко ввійшли в наше життя й у процес навчання англійської мови, трохи потіснивши традиційні методики і змусивши викладачів іноземних мов вирішувати проблеми, про існування яких кілька десятиліть тому жоден лінгвіст навіть не підозрював» пише С.В. Фадєєв [3, с.15]. Немає нічого дивного в тім, що не усі викладачі виявилися готовими до широкого впровадження комп'ютерів у таку нетрадиційну сферу, як навчання іноземним мовам.

Найбільший успіх у навчанні іноземних мов забезпечує комплексне використання технічних засобів, при якому в сприйнятті навчального матеріалу беруть участь одночасно кілька аналізаторів. Бажані інтенсивність та ефективність процесу навчання досягаються лише в результаті раціонального використання всіх наявних технічних засобів, враховуючи дидактичні „плюси” та „мінуси” кожного з них.

Важливість впровадження нових технічних засобів навчання з метою підвищення ефективності та якості процесу навчання іноземних мов, виключна вагомість формування іншомовної комунікативної компетенції, зокрема граматичної компетенції, при комплексному застосуванні сучасних технічних засобів, є актуальною завжди.

Для ефективного використання ТЗН у комплексі необхідно:

- 1) знати систему сучасних технічних засобів та можливості їх використання у навчальному процесі;
- 2) відібрати технічні засоби, які необхідно використовувати у комплексі для виконання певних навчальних завдань;
- 3) визначити техніко-дидактичні можливості кожного ТЗН і переваги певного технічного засобу на конкретному етапі навчання граматики;
- 4) врахувати методичні та психолого-педагогічні аспекти комплексного застосування ТЗН.

Досвід використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі свідчить, що комп'ютер здатний виявляти резерви навчального процесу, особистості учня; комп'ютер збільшує дидактичні можливості викладача, полегшує його працю, бере на себе найважчу частину навчальної роботи. У порівнянні з іншими технічними засобами комп'ютер має цілий ряд переваг, суттєвих для ефективної організації навчального процесу.

Для організації навчального процесу можна запропонувати приблизну модель формування в учнів граматичної компетенції. Модель передбачає комплексне застосування технічних засобів та включає такі основні етапи навчання: введення, тренування, практику і контроль. Згідно з цією моделлю формування в учнів граматичної компетенції здійснюється в два цикли. Перший цикл передбачає формування навичок уживання граматичної структури; другий цикл – використання набутих умінь в усному та писемному мовленні під час занять.

На етапі введення використовується відеофонограма. Демонструється фрагмент відеофільму. Показується функціонування нової граматичної структури в “живому” мовленні, робиться установка на активне сприйняття фрагмента відеофільму. Учні отримують завдання визначити нову дієслівну граматичну структуру, а також елементи її утворення. Другим кроком є подання загальної схеми утворення граматичної структури, правил її вживання, вживання допоміжних дієслів, правил утворення з використанням комп'ютерної програми.

На етапі тренування здійснюється формування навичок утворення та вживання граматичної структури шляхом виконання комп'ютерних граматичних вправ.

На етапі практики продовжується формування навичок утворення та вживання граматичної структури шляхом виконання тренувальних вправ на комп'ютері, а також формування граматичної компетенції в цілому шляхом моделювання ситуацій та впровадження елементів рольової гри на основі фрагмента відеофільму через усномовленнєву парну і групову діяльність учнів. Для самостійної роботи учнів можна розробити додаткові комп'ютерні вправи, орієнтовані на запобігання тим помилкам, яких найчастіше допускаються учнями з даної граматичної теми.

На етапі контролю учні виконують тест під керівництвом викладача на комп'ютерах. Перевіряються набуті навички утворення і вживання структури, яка вивчається. Об'єктом контролю є рівень сформованості умінь використовувати граматичну навичку для висловлювання своїх думок в усному та писемному мовленні у відповідній часовій формі. Відповіді учнів фіксуються вчителем.

Висновки. На основі узагальнення теоретичних положень комплексного використання технічних засобів у процесі навчання іноземної мови можна зробити такі висновки: з розвитком та вдосконаленням ТЗН, розширенням їх дидактико-педагогічних можливостей з'являються нові варіанти раціонального поєднання їх у комплекси для досягнення вищої ефективності процесу навчання іноземних мов. За останні роки це питання стало особливо актуальним у зв'язку з появою таких найновіших на сьогоднішній день технічних засобів як комп'ютер, відео, а також електронно-акустичного лінгафонного обладнання. Комплексне використання відео, комп'ютера та лінгафонного обладнання в процесі навчання іноземних мов створює особливе комунікативне середовище, в якому забезпечуються набуття міцних знань та формування іншомовної граматичної компетенції шляхом підвищення можливостей сприйняття та опрацювання інформації учнями.

Література:

1. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи общеобразовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика.–2003.–№10.–С.7–18.
2. Глузман О.В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості / О.В. Глузман// Педагогіка і психологія. – 2009. – №2. – С.51-61.
3. Фадєєв С. В. « Про питання застосування комп'ютера в навчанні ІМ» //Іноземні мови в школі. – 2003. – №5. – С 15-17.
4. Носенко Є.Л. «Застосування ІТ в освіті» // Іноземні мови в школі. – 2004. – №6. – С 9-11.
5. Поршнева Е. Р. Грамматические концепты и способы их построения при изучении иностранного языка / Е.Р. Поршнева, О.В. Спиридонова // Иностран.яз.вшк.–2008.– №6. – С.73-77.

Науковий керівник:
викладач Чумак Вікторія Валеріївна.

Олена Теленик
(Миколаїв, Україна)

СТИЛІСТИЧНА ФУНКЦІЯ КОРЕНЕВОГО ПОВТОРУ В СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (На матеріалі аналізу сонетів Уільяма Шекспіра)

Сонети Шекспіра не раз були предметом опису літературознавчих творів. Автори цих робіт зазначали виняткове багатство поетичних, образів, зв'язок особистих почуттів поета з життям природи і суспільства, з миром історії, політики, мистецтва, з філософською і моральною сторонами життя.

Дослідження сонетів з точки зору лінгвістичної реалізації ідей і образів представляється необхідним і неймовірно цікавим. Ідеї, теми, образи літературних творів втілені в мові і тільки в ній і через неї можуть бути досягнуті.

Художній текст має здатність концентрувати дуже велику інформацію на невеликому відрізку. Концентрації інформації в художньому тексті збагачують численні парадигматичні та синтагматичні зв'язки, створення контекстуальних мотивувань, додаткових конотацій [4, с. 188].

Кількість мовних одиниць у сонеті досить невелика. Передача теми та емоційного фону залежить від відповідної організації цих одиниць, від характеру зв'язків між ними. За визначенням Ю.М. Лотмана думка письменника реалізується в певній художній структурі і є невіддільною від неї. Поетична мова являє собою структуру великої складності. Ідея художнього тексту реалізується в адекватній структурі і не існує поза цією структурою. У ході описаного в даній статті аналізу зчеплених мовних елементів у структурі сонета використовується тематична лексична сітка і аналіз «зчеплень» [4, с. 135].

Думка про певний зв'язок елементів поетичної мови спостерігається в методі зчеплення (couplings), запропонованим американським дослідником С.Р. Левінін. На його думку цілісність і гармонія поетичного твору досягається за

допомогою специфічних структур, зчеплень. Завдяки зчепленню вірші залишаються на довго в пам'яті людей. Для Левіна поетичне зчеплення – це відношення між його елементами на синтагматичній та парадигматичній осі. Ми скористаємося терміном зчеплення для того, щоб зрозуміти взаємозв'язок між елементами структури сонета Шекспіра. Які ж специфічні структури (зчеплення) є домінуючими, найбільш суттєвими для передачі сенсу цілого сонета? Навіть при побіжному читанні сонетів Шекспіра можна помітити деякі впорядкованості у вигляді всілякого роду повторів на всіх рівнях, несучих стилістично-семантичне навантаження [2, с. 45].

Проблемам повтору присвячено багато досліджень, оскільки цей стилістичний прийом чітко проявляється у всьому своєму різноманітті в творах англійської та американської літератури. Нас цікавить використання Шекспіром повторів на морфологічному рівні, а саме кореневі повтори.

При аналізі ми вдаємося до лексичної тематичної сітки, про яку говорить І. В. Арнольд, коли виділяються опорні ключові слова в сонетах Шекспіра, які беруть участь у створенні єдиного образу, основної теми.

За визначенням І.В. Арнольд, зчіплюючим засобом може бути і будь-яке слово, що повторюється, яке, з'являючись на значній відстані, утворює з ним дистантний зв'язок.

Покажемо це на конкретному прикладі. У сонеті № 136 зчіплюючим засобом є кореневий повтор слова «will», який і визначає основну тему сонета. Поет говорить про любов і як би намагається переконати свою кохану, що все

залежить від її волі, бажання.

1. If thy soul check thee that I come so near,
2. Swear to thy blind soul that I was thy Will
3. And will thy soul knows, is admitted there ;
4. Thus far for love – my love – suit, sweet, fulfill.
5. Will will fulfill the treasure of thy love,
6. Ay, fill it full with wills, my will one.

Шекспір використовує свій улюблений стилістичний прийом – гру слів, де «will» виконує різну семантико-стилістичну функцію. Так в рядку № 5 дистрибуція слів у поєднанні Will will fulfill (N – f – V – f – infinitive) показує, що ці 2 слова знаходяться в опозиції і є омонімами. «Will» у функції іменника протиставляє «will» у функції допоміжного дієслова. Протягом усього сонета слово «will» повторюється 7 разів. У всіх випадках воно виділено в тексті графічно (курсивом). Більше того, двічі в 2 і 14 рядках слово «will» написано з прописної літери, змушуючи читача припускати, що автор має на увазі чиєсь власне ім'я.

«Swear to thy blind soul that I was thy Will
And then thou lovest me for my name is Will

Але в той же час слово «will» вживається і в своєму основному значенні – воля, бажання.

Таким чином, ми знову бачимо протиставлення слів «will» тільки вже в плані полісемії [1, с. 201].

Ритмічна функція морфологічного повтору підкріплюється поруч зчеплень, утворених шляхом фонетично-еквівалентних форм. Алітерація явно виражена в багатьох рядках. Наприклад, в 4 рядку спостерігається алітерація звуків f – 1 – s :

Thus far for love my love – suit. sweet fulfill.

Помітно виділяється алітерація звуків w – 1 – f в 5 і 6 рядках:

Will will fulfill the treasure of thy / ove
Ay, lill it full with wills, and my will one.

Вчитуючись у сонети Шекспіра, не можна не помітити визначену закономірність у своєрідному використанні лексико-семантичних варіантів таких слів як *love, fair, beauty, sweet* в якості кореневих повторів.

Кореневий повтор багатозначного слова *fair* створює фон, на якому різко виділяються інші неповторювані одиниці сонета, що створюють цілісну картину швидкоплинного часу. Пояснимо це на декількох прикладах.

Shall I compare thee to a summer's day?
Thou art more lovely and more temperate.
Rough winds do shake the darling buds of May.
And summer's lease hath all too short a date.
Sometime too hot the eye of heaven shines,
And often is his gold complexion dimmed;
And every *fair* from *fair* sometime declines,
By chance, or nature's changing course, untrimmed.
But thy eternal summer shall not fade,
Nor lose possession of that *fair* thou ow'st,
Nor shall Death brag thou wand'rest in his shade,
When in eternal lines to time thou grow'st.
So long as men can breathe or eyes can see,
So long lives this, and this gives life to thee.

Основним стилістичним прийомом сонета є антитеза – протиставлення мистецтва (поезії) – природі. У 8-рядках Шекспір підкреслює недовговічність краси в природі: літо походить, квіти опадають, а сонце часто буває приховано негодою. Так і з людською красою. З часом все йде, все вмирає. 7 рядок – *And every fair from fair sometime declines*. У 6 рядку поет вдається до метафоризації перифразу, «*thy eternal summer*», контекстуальне значення якого зводиться до *thy eternal lines*», «*thou art*». (Під словом «контекст» ми розуміємо не тільки безпосереднє словесне оточення, а й слова, віддалені на деякій відстані розглянутого слова та не перебуваючи від нього в прямій синтаксичній залежності) [3, с. 177].

Шекспір намагається переконати свого друга-поета (а, можливо, і самого себе) в тому, що його мистецтво буде вічно молодим і прекрасним. 9 рядок

But thy eternal summer shall not fade
Nor lose possession of that *fair* thou ow'st

Як бачимо, поет знову повертається до слова «*fair*» в 10 рядку, і цей кореневий повтор становить своєрідну підтему. Яка ж його семантична структура? Shorter Oxford Dictionary дає наступні основні значення «*fair*» у функції іменників:

fair 1. beauty ;
fair 2. one of the fair sex ; a beloved woman.

Якщо ще врахувати, що *decline* – *declining* має в словнику Хорнбі значення «*gradual and continued loss of strength*», то (*And every fair from fair sometime declines*) представляється можливим піддати «трансформації і субституції» [2, с. 302].

У сучасній термінології ця структура буде звучати як *smb. loses smth (strength, power, beauty, thing etc)*. Звідси *man loses beauty*.

Отже, полісемія слова «*fair*» підтверджується нашим транс-формаційним аналізом. «*Fair*» у значенні «*beauty*» протиставляється «*fair*» у значенні «*one of the fair sex*».

Отже всі лексико-семантичні варіанти слів *love, fair, sweet, beauty, true, bad* і т. д. входять до складу сполучень (в основному атрибутивних), є з'єднуючим засобом і способом створення основної теми сонета, узагальненого поетичного способу дружби, любові, краси, істини, добра.

Література:

1. И.В. Арнольд. Тематические слова художественного текста. ИЯШ, 1971, №2
2. И.Р. Гальперин. Очерки по стилистике английского языка. М., 1958.
3. Ю.М. Лотман. Структура художественного текста. «Искусство», М., 1970.
4. Samuel R., Levin. Linguistic Structures in Poetry. Mouton.

Людмила Тригуб
(Николаев, Украина)

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕКА, В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Положительные психоэмоциональные состояния – это эмоции, чувства и состояния, которые получают позитивную оценку от самого человека или окружающих [3, с. 144].

Как правило, это эмоции, рожденные позитивным настроением человека, исходящие от людей любящих, настроенных доброжелательно. Данные фразеологизмы отражают эмоциональное состояние человека, испытывающего чувства восхищения, восторга, радости, а также состояния счастливого человека.

В данной статье мы выделили несколько фразео-семантических подгрупп, характеризующих положительные психоэмоциональные состояния человека: радость, восторг, удовольствие, чувство облегчения, счастье, любовь. В русском языке из общего количества 364 фразеологических единиц, характеризующих психоэмоциональные состояния человека, 63 (17,3%) выражают положительные психоэмоциональные состояния человека; в украинском из общего количества 372 – 62 (17%).

Среди многообразия положительных состояний базовой является эмоция «радость». Радость – одна из фундаментальных человеческих эмоций – характеризуется, согласно многочисленным исследованиям психологов и физиологов, широким спектром внешних проявлений. Наиболее яркими и типичными её симптомами являются улыбка и смех. Патологической радости не бывает. Естественная радость, в отличие от маниакального состояния, продолжается недолго. К примеру, даже так называемая триумфальная радость, несмотря на её интенсивность, все-таки быстро заканчивается и сменяется успокоением [5, с. 176].

Функция данной эмоции состоит в том, что она является эмотивным основанием для установления социальных контактов и помогает устранить накопившиеся отрицательные эмоции. Приведем примеры фразеологических единиц данной фразео-семантической подгруппы в русском и украинском языках: *слава Богу! слава тебе Господи! Боже! Бог мой! Боже мой! душа радуется, выиграла душа, выиграло сердце, земли под собой не чувствовать, ног под собой не слышать, вне себя от радости, на радостях;*

дякувати Богу! слава Богу! аж душа (серце) радіє, тішити (веселити, розвеселити) серце, любо (весело) на душі, заграло серце, залоскотало коло серця, душа співає, кожна жилка дрижить (грає, говорить, бринить, тремтить), очі грають (загнали).

Можно сделать вывод, что «радость» как психоэмоциональное состояние человека выражается фразеологизмами, стержневыми словами которых являются лексемы сердце, душа, Бог.

Восторг – это необычайно радостное состояние, чувство восхищения, бурная положительная эмоция. Внешнее выражение восторга напоминает очень сильную радость [5, с. 56].

Восторг – эмоция более сильная, поэтому длительность его короче. Психоэмоциональное состояние восторга выражается следующими фразеологизмами в русском и украинском языках: *без памяти от кого-то, земли под собой не чувствовать (не чуют), ног под собой не слышать (не чуют), брать (хватать, взять) за душу, Боже! Бог мой! Боже мой!*

аж (прямо)дух захоплює, перевернути всю душу, бий тебе лиха година, матері його ковінка, замрети серцем (душею), чорт забирай!

Удовольствие – чувство радости от приятных ощущений, переживаний, мыслей [4, с. 576]. Также в группу фразеологизмов, которые выражают удовольствие, вошли фразеологизмы с общим значением «удовлетворение».

Удовлетворение – чувство удовольствия, которое испытывает тот, чьи стремления, желания, потребности исполнены и удовлетворены. Это исключительно психическое удовольствие, главное в котором – достижение цели [5, с. 372].

Примеры фразеологизмов фразео-семантической подгруппы «удовольствие» в русском и украинском языках следующие: *на верху блаженства, за уши не оттянешь, с распростертыми объятиями, с руками и ногами, милое дело, слава Богу, слава тебе Господи;*

мати честь (щастя), у доброду гуморі, хвалити Бога!

Чувство облегчения можно охарактеризовать как уменьшение страданий, тревоги и прочих неприятных чувств. Чаще всего оно сопровождается характерным вздохом (вздох облегчения), расслаблением напряжения лицевых мышц, улыбкой [7]. Во фразеологии русского и украинского языков следующие фразеологизмы выражают психоэмоциональное состояние «чувство облегчения»: *воспрянуть духом, как гора с плеч свалилась, отлегло на душе, отлегло от сердца, с легким сердцем, с чистым сердцем, слава Богу, слава тебе Господи;*

легко на душі, гріти серце (душу), з легким серцем, з легкою душею, зняти важкий камінь (тягар) з душі (серця), повітлішало на душі, потеплішало на серці.

Счастье – такое эмоциональное состояние человека, которое соответствует наибольшей внутренней удовлетворенности условиями своего бытия, полноте и осмысленности жизни [6, с. 138].

Группа фразеологических единиц, характеризующих «счастье» как психоэмоциональное состояние человека, является самой многочисленной как в русском, так и в украинских языках: *на седьмом небе, тишь да гладь и Божья благодать, в свое удовольствие;*

на сьомому небі, народитися в сорочці, розквітати душею.

Любовь – интимная привязанность, обладающая большой силой, настолько большой, что утрата объекта этой привязанности кажется человеку невозможной, а его существование после этой утраты – бессмысленным

[1, с. 13].

Влюбленность – это относительно устойчивое эмоциональное отношение, отражающее страстное влечение к кому-нибудь [2, с. 74].

Примеры фразеологических единиц, характеризующие «любовь, влюбленность», в русском и украинском языках: *отдавать сердце, без памяти влюбиться, не слышать души, всей душой, души не чаять, кружить (вскружить) голову, попасть в сети, всеми фибрами души;*

прилипнути всім серцем (всією душею), прикіпiти всім серцем (душею), душа пристала (серце пристало), вхопити за серце (за душу), заворушилося серце, запасти в саму душу (в серце), запалилося серце, запалити душу (серце), навертати (навернути) серце, прокладати дорогу до серця, серце привертається (горнеться, хилиться, схиляється), тане серце, уколупати б свого серця, усіма фібрами душі (серця, ества).

Проанализировав фразеологические единицы, выражающие чувства любви или влюбленности, можно сделать вывод, что в большинстве этих эмотивных единиц в обоих языках стержневым компонентом являются слова сердце и душа.

Фразеологические единицы, характеризующие положительные эмоции и чувства человека в русском и украинском языках, можно представить в количественном соотношении.

Таким образом, во фразеологии и русского, и украинского языков положительные эмоции и чувства человека характеризуются практически одинаковым количеством эмотивных фразеологизмов: 63 фразеологизма, выражающих положительные эмоции и чувства человека, – в русском языке, 62 фразеологизма – в украинском.

Наиболее многочисленную подгруппу как в русском, так и в украинском языках составляют фразеологические единицы, характеризующие «радость» как психоэмоциональное состояние человека. В украинском языке их 20 (32%), в русском языке – 21 (33%).

В ходе анализа эмотивных фразеологизмов выяснилось, что фразео-семантическая подгруппа «счастье» является самой немногочисленной в обоих языках: 3 (5%), характеризующих эмоциональное состояние счастливого человека, в русском языке и 3 (5%) – в украинском.

«Удовольствие» и «чувство облегчения» как психоэмоциональное состояние человека и в русском, и в украинском языках выражаются приблизительно одинаковым количеством эмотивных фразеологизмов: фразео-семантическая подгруппа «удовольствие» насчитывает 9 фразеологизмов (14%) в русском языке и 8 фразеологизмов (13%) – в украинском. К фразео-семантической подгруппе «чувство облегчения» отнесены 8 фразеологизмов (13%) в русском языке и 7 (11%) – в украинском.

При сравнении количества фразеологизмов, относящихся к фразео-семантическим подгруппам «восторг» и «любовь», выявлены некоторые различия: психоэмоциональное состояние восторга более ярко представлено во фразеологии русского языка – 14 фразеологизмов (22%), в украинском языке обнаружено 10 (16%).

Исследование показало, что фразео-семантическая подгруппа «любовь» полнее представлена во фразеологии украинского языка – 14 фразеологизмов (22%), а в русском языке – 8 (13%).

Результаты изучения фразеологических единиц в проекции на межъязыковое сопоставление свидетельствуют о том, что каждый из двух восточнославянских языков является национально-уникальным, что этнолингвистическому сознанию народов-носителей языков свойственна своя специфика.

Все вышеуказанное свидетельствует о том, что русские и украинские фразеологические единицы, выражающие положительные психоэмоциональные состояния человека, во многом близки. Эта фразеологическая общность является отражением культурологической общности русского и украинского народа.

Литература:

1. Багаутдинова Г.А. Механизм создания экспрессивности фразеологических единиц, отражающих единицы психическую деятельность человека / Г. А. Багаутдинова // Экспрессивность текста и перевод: сб. науч. труд. – Казань, 1991. – С. 12-18.
2. Вакуров В.Н. Развитие эмоциональных значений и полиэмоциональность фразеологических единиц / В.Н. Вакуров // Филологические науки. – 1991. – №6. – С. 74-82.
3. Морозова И.А. Лексико-фразеологические средства выражения эмоций в поэтическом тексте / И.А. Морозова // Культура общения и ее формирование. – Вып. 6. – Воронеж, 1999. – С. 144-145.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. Около 53 тыс. слов. Изд. 24-е, исправл. – М.: ОНИКС, 2007. – 639 с.
5. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.
6. Рогов Е. И. Эмоции и воля / Е. И. Рогов – М.: ВЛАДОС, 2007. – 240с.
7. <http://emocio.ru/chelist.html>

ЕЛЕГІЙНА ТОНАЛЬНІСТЬ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Характеризуючи інтимну лірику М. Вінграновського зі змістового боку, можна відзначити, що вона містить досить широкий емоційний спектр почуттів – від найвищої піднесеності до більш спокійних, навіть пригасаючих станів. Різняться інтимні вірші поета і своєю мистецькою технікою, емоційною тональністю, психологічними типами ліричних героїв. Якщо у ранній ліриці (60-ті роки) виразно домінують мотиви вірності, цноти, пристрасті, чуттєвого розчарування, то у більшості сучасних поезій переважають інтимні роздуми, що переплітаються із філософськими рефлексіями, прагненням збагнути сенс людського існування і навіть намаганням заглянути в трансцендентну дійсність.

Досліджуючи інтимну лірику М. Вінграновського як явище в історії українського письменства, ми намагаємось усвідомити її як літературознавчу проблему, яка й сьогодні залишається дискусійною. Сам термін «інтимна лірика», що вживається досить часто, є надміру розпливчастим. Спираючись на низку спеціальних досліджень (Н. Буало, О. Білецький, Л. Гінзбург, Е. Соловей, Г. Клочек та ін.), а також беручи до уваги теоретичні аспекти висновків та узагальнень окремих праць сучасних українських літературознавців (Н. Костенко, В. Моренець, Л. Таран), підходимо до інтимної лірики М. Вінграновського у її загальнозживаному значенні. Розглядаємо як інтимні ті поезії, в яких виявлено внутрішній світ особистості, її настрої, переживання, світовідчуття й природопочування через ставлення до коханої жінки. Мова йтиме, таким чином, не лише про «чисті» інтимні жанри, тобто вірші, які передають виключно безпосереднє почуття кохання. Літературна практика переконує, що «чистих» ліричних жанрів фактично не буває. Тож і інтимні поезії є найчастіше виявом жанрової «дифузії». Поети нерідко збагачують особистісними мотивами громадянські рефлексії та філософські медитації про загальнобуттєві істини.

Поет вміло передає вищу мить взаємного саморозкриття в любові, щастя взаємопізнання, довіри і повного злиття душею і тілом двох закоханих («...Твої уста цвітуть в устах моїх»). Це мить щасливого спокою: «проміння сну», «тиша лимонна», «голоси у гніздах ластівочі стихають тихо». І кожен рух у цьому щасливому спокої сповнений плавності, його «рука, то тиха, то лукава», пливе по шії коханої небавом, її рука «солодка, ніби слава». Бажаним для поета є тільки «слава» – любов людська, визнання; тільки з цим і може порівнюватись рука – найвищий рівень одухотвореності:

У білій лодії тоді ми пливемо
По водах любовців між берегами ночі
І голоси у гніздах ластівочі
Стихають тихо... [1, с. 194]

Контрасти у цьому вірші передають повноту життя. Старовинне слово лодія (човен) передає вічність почуття (вживання архаїчних слів зближує М. Вінграновського з Драй-Хмарою, зокрема, вірш «Я світ увесь...»), яке надає поезії обох поетів свіжості і оригінальності.

Отже, для М. Вінграновського любов виступає вічною субстанцією життя – його смыслом. Весь його таємничий світ глибокої інтимності, зітканий із золотої гри світла, постійно завершується образами світіння і ранку – переходом із ночі любовців у день, у будень життя. Саме тут, за словами В. Моренця, ми бачимо Вінграновського-режисера, який «вносить у поезію найтонше, сценічно значуще відчуття світла, кольору, простору, повне істинно драматургічного смислу поєднання барв, звуку і відстані» [4, с. 167]. Його любовна поезія говорить про високе поцінування внутрішнього світу людини, про його духовне начало (згадана вище поезія). Це не просто стиль мовлення, – це відображення духовної сутності поета, отже – стиль його душі.

Таким чином, основна домінанта поезії Миколи Вінграновського – особлива увага до духовного життя людини. Звідси – любов-духовність – важливий художньо-образний материк інтимних віршів поета:

Ти – вся любов. Ти – чистота,
Довірливість благословенна.
Твоя краса мені свята,
Твоя любов мені священна... [1, с. 75]

Збагачена реалістичним поглядом на світ, безмежною любов'ю до всього земного, лірика М. Вінграновського, разом з тим, продовжує майже втрачені у сучасній українській (та й європейській) літературі класичні традиції поетичного романтизму. Йдеться про своєрідний лицарський кодекс активного благородства (звідси – й постійне звернення до коханої на «Ви», як і в Ліни Костенко).

Дослідники творчості М. Вінграновського вирізняють світлі тони його інтимної лірики, її патетичні струмені. Митець у своїй творчості близько стоїть до тенденції романсово-елегійної мелодійності. Однак важливою нотою любовних поезій автора є туга за ідеалом. Нерідко доля ліричного героя драматизується. Такі вірші набувають елегійного характеру. Доказом цього є більшість його віршів-елегій про що свідчать чимало творів із збірки «Цю жінку я люблю» («Елегія» («Літа жадань, літа сум'ять і знади!»), «Елегія» («Одійде, і вишневі сади одійдуть...»), «Елегія» («Відпахла липа, білим цвітом злита...», тощо), які є кращими творами поета, який іде за відомими традиціями як вітчизняної так і європейської літератури.

Відомо, що елегія була одним з провідних жанрів як ранньої, античної поезії, так і пізніших її часів (Кослімаха, Овідій). Упродовж багатьох століть цей жанр супроводжували такі основні стійкі риси, як інтимність і сумні тональності, нерідко – розчарування й самотність. Ці ознаки елегійного жанру виділяв ще свого часу теоретик європейського класицизму Н. Буало у відомій праці «Поетичне мистецтво».

У віршах елегійного характеру М. Вінграновський враховує історичний досвід жанру (Л. Глібов – «Журба»; О. Олесь – «Ой не дивуйсь...», «Я не зазнав тих ніжних ласк і слів...»; Б. Лепкий – «Розвіялися сні мої рожеві...», «Помежи нами море синє...»). Реалізує він його саме через любовну лірику, елегії, які окреслюють реальний внутрішній світ особистості, виявляють чутливу поетову увагу до того, що відбувається в дійсності. «Рефлекторно-медитативний» принцип охоплення часу інтерпретує відповідні конфлікти, драматичні колізії, сумніви. Ліричний герой намагається «прив'язати» свою сповідь до конкретних подій, предмета чи ситуації. І все це (через особисто-інтимні переживання поета) медитативно замикається на його особі:

Відпахла липа, білим цвітом злита,
Із літа покотилася гроза.
Ти виглядаєш іншого вже літа,
Тобі ж цього я ще не доказав...
...Ти виглядаєш іншого вже літа,
А я печальний, в цьому ще мовчу... [1, с. 238]

Форма розмови-сповіді з найближчою особою (можливо, з коханою, дружиною) побудована на почутті, яке не вичерпується, а поглиблюється і розгортається у внутрішніх аспектах людського життя.

Елегії М. Вінграновського мають типологічну форму композиційної будови, при якій експресивність чуттів поета «вкладається в чітку схему із своєрідною ліричною експозицією, кульмінацією та розв'язкою» [5, с. 90].

У М. Вінграновського, навіть якщо говорити не тільки про елегію, а й про будь-який інший жанр (скажімо, сонет чи етюд), утворюється доволі стійкий погляд на віршовану форму («Зоря над містом...», «Ранковий сонет»), «він воліє радше щось варіювати» [5, с. 90].

М. Вінграновський – чутливий лірик. Елегійні інтонації не просто його ваблять. Напружені ритми різного спрямування (чи то інтимного, чи то філософського) та космічні швидкості нашого віку позначаються на людській психіці і на загальному стані мислення. Тому саме елегія дає можливість «впливатись» ніжністю, щему, тривозі, і, в першу чергу, – любові:

Де не повернешся – у кругом у світі ти...
Душі світіння, сутінку печалі,
Нема в тобі ні зрад, ні марноти,
Ти вся, як є. Ти вся, як будеш далі! [2, с. 98]

Традиційно елегію як ліричний жанр асоціюють з «емоційністю та журливим змістом» [3, с. 231]. М. Вінграновський увібрав у своїх поезіях прикметні особливості усіх традиційних елегійних жанрів: елегія-сповідь (С. Руданський), елегія-дума (Т. Шевченко), елегія-пісня (Л. Глібов). Його ж елегія збагачена новими мотивами, поглиблена психологічним змістом.

Попри очевидну елегійну тональність, не можна заперечити світлих тонів поетової творчості (частково про його оптимістичну концепцію уже йшлося). Ці поняття не є полярними. В українській літературі сильним виявився вплив «філософії серця» кордоцентричної духовної традиції, що само по собі налаштовує на мінорний лад. Тож філософські струмені спричинили не тільки елегійні тональності, а й намагання авторів шукати гармонію у Всесвіті, злагодженість між людиною і світом, людиною і природою. Увесь широкий діапазон лірики М. Вінграновського вповнений «жагою ідеального» (В. Моренець). В інтимних віршах найвідвертіше звучать мотиви високого духу, «живуть» одухотворені образи. Свідчення тому – не тільки поетична книжка «Цю жінку я люблю», а й переважна більшість творів поета. Тут усе підпорядковано одній філософсько-естетичній настанові – «з хаосу душі створити світ» (О. Бургардт). Художній світ М. Вінграновського виражає красу людських взаємин, відкриває перед читачем будення радісної природи, злагоджену гармонію світу. З-поміж когорти шістдесятників поета вирізняє глибоке відчуття ідеалу і краси.

Література:

1. Вінграновський М. С. Вибрані твори / Микола Степанович Вінграновський. – Тернопіль: Богдан, 2004. – Т.1 : Поезії. – 2004. – 400 с.
2. Вінграновський М. С. Цю жінку я люблю : Лірика / Микола Степанович Вінграновський. – К. : Дніпро, 1990. – 205 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / [ред. колег. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
4. Моренець В. П. Відтворити цілісність світу / В. П. Моренець // Вітчизна. – 1981. – № 5. – С. 167–178.
5. Салига Т. Ю. Микола Вінграновський: Літературно-критичний нарис / Тарас Юрійович Салига. – К. : Радянський письменник, 1989. – 167 с.

Елена Форманюк
(Костанай, Казахстан)

ЗООМОРФНЫЕ ОБРАЗЫ В КАЗАХСКОЙ И РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Язык и культура любого народа представляют огромный интерес как с исторической, этнической, так и с лексикологической точки зрения. Изучением проблемы взаимодействия языка и культуры занимались такие ученые как В. Гумбольдт, А.А. Потебня, Я. Гримм и др. Однако данные исследователи занимались разработкой изучения вопроса взаимодействия языка и культуры в целом, для нас же большой интерес представляет изучение языковой картины мира казахского и русского народов, как результат взаимодействия языка и культуры данных народов.

Для полного понимания дадим определение понятию «языковая картина мира» – это совокупность зафиксированных в единицах языка представлений народа о действительности на определенном этапе развития народа, представление о действительности, отраженное в значениях языковых знаков – языковое членение мира, языковое упорядочение предметов и явлений, заложенная в системных значениях слов информация о мире.» [1, с. 249] Другими словами, это представления народа об окружающей его среде, которые нашли свое отражение в языке и культуре.

Язык казахского народа, несомненно, влиял на его мышление, благодаря чему неосознанно создавалась и концептуальная картина мира, т.е. то, как человек понимал природу, и как он вносил это понимание в свою культуру.

Языковая картина мира состоит из множества фрагментов, и её можно воссоздать путем изучения этих фрагментов. Одним из таких фрагментов является зооморфная лексика. В сказках как казахского, так и русского народа нередко используются зооморфные образы. Зооморфные образы представляет собой чрезвычайно интересный и самобытный языковой пласт, выявляет специфику мировосприятия носителей языка и культуры. Однако зооморфные образы, стремясь к сохранению универсальных черт, отличаются национальным своеобразием.

Персонажи русских народных сказок представлены образами диких и домашних животных, в казахских сказках чаще используют зооморфные образы домашних животных.

В русских сказках образы диких животных явно преобладают над образами домашних: это лиса, волк, медведь, заяц, из птиц – журавль, цапля, дрозд, дятел, воробей, ворон и др. Домашние животные встречаются значительно реже: это собака, кот, козёл, баран, лошадь, свинья, бык, из домашних птиц – гусь, утка и петух. В казахских сказках наоборот, чаще используют зооморфные образы домашних животных: лошадей, верблюдов, овец, коров и т.д.

Употребление тех или иных зооморфов имеет глубинные исторические корни. Примером выражения национально-культурной специфики, как русского, так и казахского языка может служить зооморфный образ кошки (каз. *мысық*). Русскому зоообразу *кошка* свойственны противоречивые коннотативные признаки; так по-русски называют:

- ласковую или влюбчивую женщину (девушку, девочку);
- ловкого, гибкого человека, способного легко и проворно прыгать, взбираться;
- легкую и неслышную походку называют *кошачьей* поступью.

В таких устойчивых выражениях, как *дохлая кошка*, *грызутся как кошка с собакой* представлены отрицательные коннотативные значения. Но несмотря на это зооморфный образ русского языка *кошка* не несет на себе такой отрицательный признак в отличие от казахского *мысық*. В русской языковой картине мира кошка является любимым животным (в русской культуре в новый дом сначала запускают кошку *на счастье*, чтоб хорошо жилось). В казахской языковой культуре данное животное несет отпечаток недоброежелательности. В казахской культуре кошку не допускали к беременным женщинам и маленьким детям. В связи с этим известны образные языковые единицы *мысық тілеу*, *мысық дәме* (*кошачье желание* – желание, не столь значительное, скорее всего не осуществляемое), в которых проявляется негативное значение. [2, с.100]

Одним из примеров зооморфных образов в казахской сказке можно выделить и образ *змеи*. В казахских традициях змея олицетворяет:

- символ тайного знания и мудрости;
- символ созидательного творения;
- символ вечной жизни и обновления.

В сказке «*Ақ жылан*» змея представляется хранительницей очага, и мудрой защитницей своей семьи. По поверьям казахов *змеи* самые преданные своей семье, всегда живут всей семьей, и потому никого не боятся. Считалось, что ангелы ходят в образе змеи. Проникшую в юрту змею казахи рассматривали как хороший знак. Даже если она была ядовитая, ее не убивали, а почтительно выпроваживали, обливая молоком и айраном. *Ақ жылан* у казахов была неприкосновенной, она почиталась как хранительница домашнего очага.

В русской же сказке змея искусительница, гадкая и подлая. Во всех русских волшебных сказках всегда идет борьба богатырей со Змеем-Горынычем, говорится о вреде и зле, который Змей постоянно наносит всему русскому народу. Так и в сказке «Лиса и змея» змея обманывает лису и пытается ее задушить. Лисе все же удается выжить, и, понимая, что она зря принимала змею за друга, лиса произносит: «Не доверяй друзьям, которые извиваются!».

Наряду с зооморфными образами для более точного описания «характера» животного используют глаголы, имеющие непосредственное отношение к самому животному. Так, например, при описании образа собаки автор сказки использует глагол *собачиться*; лиса – *лукавит*, бык – *бычится*, обезьяна – *обезьянничает*. То же самое в казахских сказках: *ит* – *иттену* (*заслужить недоверие, неуважение своим поведением*), *иттесу* (*жить во вражде, ссориться*), *итырықтау* (*устать до изнеможения*), *итшілеу* (*испытывать невзгоды и лишения*), *тұлкі* – *тұлкілену* (*льстить*), *арыстан* – *арыстаншылу* (*пытаться добиться несбыточного и т.д.*) [3, с.102]

Нами был проведен анализ казахских и русских сказок, в которых используются идентичные зооморфные образы. Особое внимание мы уделили отношению представителей данных народностей (казахской и русской) к образам (т.е. животным) в сказке.

Результат проведенного нами анализа мы отразили в таблице:

Образ	Название сказки	Отношение к данному образу в:	
		языковой картине мира казахского народа	языковой картине мира русского народа
Орел	«Царь и беркут» (казахская) «Беркут и ворон» (русская)	символ «свободного полета», олицетворение мудрости, во многом соотносится с образом представителя старейшин рода	символ ловкости и силы, помощник в охоте
Осел(ишак)	«Храбрый осел»(к) «Два осла» (р)	трудолюбивое, но упрямое животное	символ глупости
Волк	«Бараны волков пугают» (к) «Иван-царевич и серый волк» (р)	ненасытность, глупость и жадность	мудрость, смелость, верность.
Медведь	Лиса, медведь и пастух (к) «Медведь и лиса» (р)	необычайная сила и свирепый характер	увалень, неповоротливый и веселый
Лиса	«Перепелка и лиса» (к) «Колобок» (р)	образ хитрости, граничащий с предательством	олицетворяет собой хитрость, коварство, лживость, лукавство и эгоизм.
Слон	«Слон и обезьяна» (к) «Слоненок» (р)	Трудолюбие, выражает верность своей родине и заботу о семье	символ силы и власти, олицетворяет элемент Земли.
Корова	«Кому корову кормить» (к) «Сказка про корову Буренку» (р)	прежде всего кормилица, заслуживающая бережного отношения	символ терпения, доброты и смирения.
Собака	«Мышь, собака и кошка» (к) «Барин и собака»	олицетворяет подлость, а также, образ недотепы, бестолкового человека.	изображается как умное животное, преданное человеку

Наше исследование показало этнокультурную специфику концептуализации интеллектуальной сферы человека, которая осуществляется на основе включения зооморфных образов. Нами были выявлены наиболее типичные зооморфные образы, используемые в сказках и участвующие в моделировании казахской и русской языковой картины мира.

Литература:

1. Батурова Г.О. Реконструкция языковой картины мира в современной лингвистической семантике // Вестник КазНУ. – 2013. – №1-2 – С. 245-249.
2. Сансызбаева С.К. Зооморфные метафоры как культурные концепты // Вестник КазНУ. – 2005. – №3(85) – С.100-102
3. Сансызбаева С.К. Зооморфные метафоры как культурные концепты // Вестник КазНУ. – 2005. – №3(85) – С.100-102

Научный руководитель:

кандидат филологических наук Сегизбаева К.К.

А.М. Хамзина
(Костанай, Казахстан)

ЭКЗОТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭЗИИ О.СУЛЕЙМЕНОВА, РОМАНА М.АУЭЗОВА «ПУТЬ АБАЯ»)

Межъязыковые лексические взаимодействия представляют собой естественное явление, представляющее собой характерную черту всех языков мира. К заимствованным словам относятся экзотизмы, которые в точной филологической классификации составляют отдельный пласт варваризмов. [1, стр.18]

Характеристика экзотической лексики представлена в работах Беляевой О.А., Ефремова Л.П., Зачевского Е.А., Крысина Л.П., Листровой-Правды Ю.Т., Павлова Б.Н., Сапарова К., Супруна А.Е., однако ранее не были детально рассмотрены примеры использования экзотической лексики тюркского происхождения в аспекте художественных произведений, не были определены приемы введения экзотизмов. Также следует отметить, что в данной работе на основе произведений казахских авторов рассматриваются большей частью казахизмы.

Экзотизмы рассмотрены в научной литературе в аспекте ее принадлежности заимствованной лексике, их особенностью является обозначение явления культуры другого народа и нахождение на периферии словарного состава. Экзотическую лексику различают по степени употребительности и сфере использования.

Вследствие того, что у экзотизмов присутствует некий локальный компонент, их можно спутать с локализмами. Следует отметить, что многие экзотизмы могут отличаться усложненной семантикой, определить их значение составляет трудность. [2, стр.26]

Среди признаков экзотизмов выделяются следующие:

1. Экзотизмы обычно не переводятся, так как обозначаемые ими реалии специфичны и присущи только тому народу, о котором рассказывается.
2. Сохраняют в своем большинстве национальные языковые черты (кроме графического и отчасти фонетического облика).
3. Слова, с четко закрепленной принадлежностью к определенной стране, республике, области и национальности.
4. Малоизвестны носителям того языка, в котором употребляется.
5. Не имеют синонимов в русском языке, поэтому их еще называют безэквивалентной лексикой. [1, стр.22]

Несомненно, исследователи расходятся во мнении, определяя признаки экзотизмов.

Имеет место разделение экзотической лексики на узкие и широкие. Узкие экзотические слова отражают быт, культуру, организации и т. п. одной страны: *кара-жорга* (каз. танец). Широкими называют явления, свойственные жизни нескольких стран, союзных республик и т. п. К ним относятся слова: *юрта* (переносное каркасное жилище с войлочным покрытием у кочевых народов).

Приемлемым будет разделить экзотизмы на заменимые и незаменимые. К заменимым относятся такие слова, которые можно перевести на русский язык без особого ущерба для смысла: *Аллах* – Бог. Незаменимые экзотизмы, т. е. непереводаемые. Нельзя слово *тенге* перевести как рубль, *тубетейка* заменить в тексте шапкой и шляпой, *салма* назвать просто супом. [1, стр.29]

Экзотическая лексика употребляется в текстах художественной литературы и публицистике. В произведениях, рассказывающих о жизни других стран, других народов, экзотизмы выполняют номинативную функцию – называют понятия, которым нет эквивалентов в русском языке, также они, выполняя эстетическую функцию, являются средством создания юмора, описания внешнего портрета героя, средством эмоционально-оценочной, а также образной характеристики явлений, отражающих национальную языковую специфику. [1, стр.33]

Использование казахскими писателями в своих произведениях экзотизмов тюркского происхождения обусловлено, прежде всего, потребностью и желанием автора преподнести читателю национальные особенности в первоизданном виде, окунуть его в атмосферу жителей степи.

Пестрая и многообразная поэзия Олжаса Сулейменова, народного поэта Казахстана, может послужить прекрасным примером активного использования тюркских экзотизмов в целях колоритного описания национальной жизни своего народа.

Самым распространенным и обыденным способом ведения экзотизмов в художественный текст является слово, словосочетание, нацеленное на название предмета быта, национальной реалии жизни и т.д. Например, в произведении «Путь Абая» М. Ауэзов наиболее часто употребляет экзотизмы *юрта*, *аул* для обозначения жилища степных жителей, места их проживания, административной единицы. Также часто употребляемы географические названия, имена собственные, клички животных, обозначаемые экзотической лексикой. Так, О.Сулейменов в своих стихотворениях обозначает географические названия мест, присущих историческому проживанию степного народа, имена собственные. Примером могут послужить его стихотворения «*Бетпақдала*», «*На озерах Кургаальджино*», «*Иссык*», «*Ришад, сын степняка*», «*Про Асана невезучего*», «*Смерть Назыма Хикмета*», «*Последнее слово акына Смета*», «*Ешь мед, Асан!*», «*Поэтесса из кишлака Кашмир*», «*Сентиментальный мулла Рахметулла*», «*В духане у Хайяма*» и т.д. В романе-эпосе М.Ауэзова мы часто сталкиваемся с именами персонажей, представляющих собой экзотизмы: «*Улжан*

тщательно припоминала, что еще нужно купить перед отъездом, и ежедневно посылала на базар Абая, Такежана, Габитхана и Ербола».[4, стр.323]

Также можно выделить использование экзотизмов в качестве сравнительных оборотов. Например, в стихотворении «Аллах запрещал нам...»:

Довольно – джейранов

И темных миндальных зрачков!

И косы-арканы, и луны, и сладостный лал. [3, стр.242]

Автор сравнивает косы молодой девушки с арканом, видом каната. Аркан используется степными жителями в работе с лошадьми, на некоторых спортивных мероприятиях, следовательно, представляет собой довольно крепкую веревку. Степные красавицы испокон веков славились длиной и силой своих крепких, черных волос, поэтому сравнение девичьих кос здесь с арканом вполне уместно. Гордость за обладание длинной, крепкой, как аркан, косой этнически свойственно казахскому народу, из поколения в поколение передавалась святость именно волос девушек. Этим обусловлено и то, что степные жительницы ходили всегда с аккуратно собранными волосами.

Верным было бы выделить еще и введение экзотизмов-междометий и экзотизмов-обращений, которые, пожалуй, составляют один из наиболее интересных пластов экзотической лексики. Именно междометия и обращения сохраняют всю сущность национальной самобытности народа, никогда не претерпевая каких бы то ни было изменений. В произведениях О.Сулейменова можно встретить междометия и обращения, свойственные казахскому языку. Например стихотворение «Помнишь первые сказки мои...»:

В море книг я барахтался,

Мама кричала: «Ой-бай,

Разве можно так много!»[3, стр.33]

Междометие «Ой-бай» в адаптированном переводе можно выразить как «Боже мой». Данное слово выражает удивление с сохранением оттенка неожиданности, порой огорчение или разочарование, вследствие чего нельзя его полностью отождествлять с адаптированным переводом.

В стихотворении «Айналайын» Сулейменов ласково обращается к Земле:

Кружись, айналайын, Земля моя! [3, стр.174]

«Айналайн» – обращение к дорогому человеку. Это слово может употребляться как в отношении родственников всех возрастов, так и в отношении друзей, знакомых, в целях утешения, ласкательного обращения и т.д.

В стихотворении «Я таю над ночными городами...»:

...И ожидают кони

Пронзительного выкрика «Атой!»[3, стр.97]

«Атой» обозначает здесь тревогу.

В произведении Мухтара Ауэзова «Путь Абая» в основном все экзотизмы-обращения адаптированы. За редким исключением можно встретить экзотические обращения, близкие к варваризмам: «*Они столпились вокруг него с пожеланиями: «Хош!.. Хош, мирза!..Счастливого пути!.. Дай бог благополучно доехать!».* [4, стр.125]. Использованный экзотизм обозначает пожелание счастливого пути, что уже ясно из контекста.

Таким образом, можно выделить три основных способа вкрапления экзотизмов в художественный текст: введение непосредственного слова или словосочетания, как обозначения предмета или реалии, использование экзотизма как сравнительный оборот, экзотизмы-междометия и обращения.

Список использованной литературы

1. Е.М. Галкина-Федорук, современный русский язык (лексикология, фонетика, словообразование) Е.М. Галкина-Федорук, К.В.Горшкова, Н.М.Шанский – М., МГУ, 1962г. – 344с.
2. Е.А. Зачевский – Общее и национальное в лексике языков народов СССР / Е.А. Зачевский, Е.Г. Ковалевская – М. Просвещение, 1983 – 111 с.
3. Сулейменов О. Избранное: Стихотворения и поэма/ сост. и автор предисловия С. Абдулло. – Алматы: Раритет, 2006. – 416 с.
4. Ауэзов М. Путь Абая. Роман, т.I, т.II, редактор Е. Сатыбалдиев, Алматы «Жазушы», 1982 г. – 608 с. (т.I), 592 с. (т.II)

Научный руководитель:

кандидат филологических наук Сегизбаева К.К.

Инна Цвырова
(Россия, Курск)

СТРУКТУРА И ЛЕКСИЧЕСКАЯ НАПОЛНЕННОСТЬ «ОЧИСТИТЕЛЬНЫХ» ОБРЯДОВ, СОПРОВОЖДАЮЩИХ ПРИХОД ЧЕЛОВЕКА В ЭТОТ МИР

В древние времена на Руси считалось, что все, происходящее с человеком – будь то рождение, смерть или болезнь – подчинено темному, нечистому, загробному, злому миру. Рождение и смерть человека особенно страшили суеверных людей [2].

Наши предки искренне верили, что не только ребенок является носителем нечистой силы, но и его мать представляет опасность для живущих, так как она служит проводником между мирами: явленным миром и другим, нечистым миром. Через тело женщины ребенок приходит в земной мир. Но вместе с ребенком в земной мир может проникнуть и нечисть, поэтому очищающие от темной силы обряды совершались не только над младенцем, но и над его матерью. Эти обряды носили название «очистительных».

Рождение человека – огромное событие для семьи, ожидаемое с радостью, надеждой и страхом. Еще задолго до разрешения родительницы от бремени молились за благополучный исход родов и желали заранее узнать пол и хотя бы отчасти будущую судьбу младенца. В древние времена на Руси покровительницами рожениц считались святая Анастасия Узоразрешительница и святая Анна, в день памяти которой (22 декабря) беременным полагалось поститься и запрещалось заниматься какой-либо работой [7].

Люди верили, что облегчение родильнице могла принести такая молитва: *"Господь со мною, Господь оберегает меня, рабу твою (имярек), во дни и в ночи и на всякий час! Прошу и молю тя, Господи, через муку Твою святую, которую претерпел нас ради грешных, и кровь святую праведную юже излил! Святой Пророке Предтече Господень Иоанн и все святые! Молите о мне, грешной, милостивого Бога дати ми дитя породить"* [10].

По наступлении родов женщина прощалась с домочадцами и оставалась только с бабкой-повитухой (женщиной, которая принимала роды и выполняла обязанности акушера-гинеколога и медсестры). В день родов к роженице приходили близкие подруги и родственницы. Как ни странно, но даже эти люди считались опасными для всех остальных, так как они присутствовали при «греховном событии» – рождении младенца. То есть в них мог вселиться злой дух, пришедший на землю во время родов.

Для облегчения страданий развязывали все узлы на одежде роженицы и расплетали косу, отпирали в доме все замки и ящики. Если женщина сильно и долго мучилась, зажигали венчальные свечи перед образами, трижды водили вокруг стола, а мужа заставляли песок боронить. Иногда, чтобы ускорить разрешение от бремени, домашние неожиданно пугали роженицу, крича под окном *"Горим! Пожар!"*. Если женщина мучилась родами двое-трое суток, просили священника отслужить молебен. После благополучного окончания родов повивальная бабка обрезала и завязывала пуповину у ребенка и обмывала его. Когда новорожденного купали в первый раз, в воду клали серебряные деньги для обеспечения богатства в будущем [10].

При рождении девочки воду после первого купанья часто выливали в малинник, так как малина у славян символизировала красоту. До сих пор сохранилось в языке выражение: *"Не девка – малина!"*. После купания мальчика вода выливалась на перекресток дорог – на счастье. Существовал обычай принимать новорожденного в отцовскую рубаху, чтобы отец любил, и класть на косматый тулуп, чтобы был богат. Ребенка первому передавали отцу, который сам клал его в люльку и как бы прилюдно признавал своим детищем [6].

Как только выполнены были все процедуры после выхода младенца из утробы матери, хозяин дома приглашал священника, который окроплял святой водой дом, комнату ребенка, читал молитвы очищения для матери, ребенка и отдельно для женщин, которые присутствовали при родах.

После прочтения молитв, мать и отец ребенка должны были дать своему чаду имя (обязательно в этот же день). Затем назначался день, когда младенца будут крестить. На этом роль священника на время заканчивалась. Так завершался первый этап очищения. Только после этого все жители дома могли вздохнуть спокойно и не волноваться за свое будущее.

Деток родить – не веток ломить. Горьки родины, да забывчивы [10].

Следом наступал второй этап очищения младенца и матери. Заключался он в мытье матери и ребенка в бане. Нужно заметить, что в некоторых поселениях Руси было принято рожать прямо в бане, где мать с ребенком держали несколько дней. В других местах женщина рожала в доме, а затем ее и ребенка переводили в баню, где проходили первые дни жизни младенца. Как в православии, так и в язычестве, женщина считалась «нечистой», а где, как не в бане, можно смыть нечистоту? В любом случае, мать с ребенком оказывалась в бане, спустя несколько часов после родов, где женщина-повитуха совершала обряд очищения.

Начинали всегда с ребенка. Прежде чем вымыть тело младенца, повитуха обильно поливала камни водой, чтобы пар заполнил всю парилку. Это нужно было для того, чтобы тело стало мягким. Еще одно поверье наших предков: плод всегда твердый как кость или камень, даже когда младенец вышел из утробы, он остается твердым. Чтобы размягчить его, нужен был пар. Затем новорожденного клали на банный веник и приступали к «массажу» (в народе это называли

растягиванием). Повитуха разминала руки и ноги, голову, уши и нос ребенка, считая, что таким образом она придаст телу нужные формы и исправит любые родовые дефекты. Такой «массаж» улучшал кровообращение, помогал суставам приобрести гибкость, а коже эластичность [2].

При растягивании повитуха брала правую ручку ребенка и тянула ее к левой ножке и наоборот – левую ручку к правой ножке. Дело в том, что наши предки считали, что в темном мире все перевернуто: там, где право, находится лево, а там, где верх, находится низ. Следовательно, новорожденный, пришедший из того мира, тоже перевернут. Повитуха же «выворачивала» ребенка как положено в земной жизни.

Матери младенца уделялось не меньше внимания. Придя в баню, повитуха наливала женщине водки (браги, настойки или другого алкогольного напитка) и давала ей полежать, пока не совершит обряд с ребенком. Затем начиналось восстановление материнского организма.

Родившая женщина, по поверью, считалась заново рожденной. Объяснялось это тем, что ее тело претерпевало сильные изменения, то есть разрушалось, следовательно, женщина умирала. Через некоторое время тело приходило в норму, этот процесс считался рождением матери. Роль повитухи – ускорить процесс «рождения» женщины и очистить новорожденного. Банный обряд повторялся ежедневно в течение недели (иногда дольше). На этом «очистительные» обряды завершались [2].

Таким образом, рассмотрев структуру и лексическую наполненность «очистительных» обрядов, сопровождавших в древние времена рождение ребенка на Руси, мы обнаружили следующие характерные особенности:

1. рождение ребенка издревле считалось очень важным событием не только для отца и матери, но и для всех жителей поселения;
2. «очистительные» обряды совершались как над младенцем, так и над его матерью. У наших предков существовало поверье, что ребенок является носителем нечистой силы, а его мать представляет опасность для живущих, так как она служит проводником между явленным и нечистым мирами;
3. исследуемые обряды являются абсолютным отражением исторически сложившихся представлений русского народа о приходе человека в этот мир и имеют огромную культурную и этническую ценность.

Литература:

1. Афанасьев А.Н. Мифология Древней Руси. – М.: Эксмо, 2007. – 608 с.: ил.
2. Блог о всемирной истории 2006-2013 / Электронный ресурс/ <http://history.ya1.ru/?p=200>
3. Грушко Е.А., Медведев Ю.М. Энциклопедия русских преданий. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 672 с.: илл.
4. Жизнь современной женщины. Россия 2011 – 2013 / Электронный ресурс/ <http://www.alegri.ru/fyen-shui/primety-i-sovety/rozhdenie-rebenka-primety-i-obryady-svjazanye-s-rozhdeniem-rebenka.html>
5. Забелин И.Е. История русской жизни с древнейших времен / И.Е. Забелин. – М.: Эксмо, 2008. – 608 с.: ил.
6. Истоки Руси – Традиции, обряды народов России – Русские обряды и обычаи / Электронный ресурс/ <http://istokirusi.ru/russkie-obryady-i-obyichai>
7. История древней Руси. Россия – 2009/ Электронный ресурс/ <http://kulturarusi.ru/rozhdenie-rebenka-na-rusi-obyichai-i-pred/>
8. Костомаров Н.И. Домашняя жизнь русского народа / Н.И. Костомаров. – М.: Эксмо, 2008. – 672 с.: ил.
9. Русские обряды на рождение ребенка/ Практическая магия «Млечный Путь». Россия – 2013 / Электронный ресурс/ <http://mlput.com/otvorot-zagovor-obryad/258-russkie-obryady-na-rozhdenie-rebenka.html>
10. Энциклопедия обрядов и обычаев. Глава 3. В круге жизни: обряды и обычаи. Рождение ребенка / Электронный ресурс/ http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Obryads/Obryad_14.php

Научный руководитель:

кандидат филологических наук Степанова Надежда Сергеевна.

**Кароліна Яблунівська
(Миколаїв, Україна)**

ДО ПИТАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЖАНРУ В ПОЕТИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Жанр – це тип літературного твору, один з елементів класифікації літературного матеріалу, що позначає літературні твори, які умовно об'єднуються за певною структурою та спільними ознаками зображення дійсності.

Поезія – це жанр художньої літератури, що характеризується особливою організацією мови, яка відрізняється ритмом і римою – віршованою формою; лірична форма відображення дійсності.

Поезія є мовним мистецтвом, яке передбачає максимальне використання мовних засобів, а також створення нових поетичних образів, тобто нових семантичних зв'язків між мовними одиницями.

Поетичний переклад – це переклад поетичного тексту, створений однією мовою, за допомогою поетичного тексту мови перекладу. Це означає, що перекладач повинен створити новий поетичний текст, еквівалентний оригіналу з його концептуальною та естетичною інформацією, але використовуючи в разі потреби зовсім інші мовні, а часом і віршовані форми.

Якщо переклад прози і можна довірити комп'ютеру, то при перекладі поезії про машинний переклад не може бути й мови. Сама природа поетичного твору має чимало відмінностей від природи твору прозового – значно більша вага окремого слова, широке використання фонетичних засобів організації тексту, ритміко-інтонаційна своєрідність. При перекладі варто брати до уваги оригінальний розмір, риму вірша, щоб у перекладі, як і в оригіналі, також розкривався змістовий аспект поетичної форми.

Проблемою перекладу поетичних текстів займалися такі відомі вітчизняні вчені як В.М. Жирмунський, Л.С. Бархударов, В.Н. Комісаров, А.А. Потебня, М.В. Перцов, Ю.М. Лотман, Я.І. Рецкер.

В даній статті, присвяченій питанню збереження жанру поезії при перекладі, було систематизовано накопичений у вітчизняній та зарубіжній теорії і практиці перекладознавства досвід поетичного перекладу.

Переклад поезії має свою специфіку, пов'язану з унікальністю поетичного жанру, тому актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю цілісного і об'єктивного аналізу особливостей перекладу поетичних текстів, коли йдеться про передачу не лише змісту оригіналу, а й про оптимальне відтворення стилістичних характеристик тексту.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб дослідити специфіку перекладу поетичного жанру, характерні зовнішні та внутрішні особливості поетичного тексту та їх відтворення у перекладі.

Поетичні художні твори, бувають, як відомо, різних структурних форм і конфігурацій. Їхні строфи характеризуються певними, тільки цим текстам притаманними мовними рисами. Найчастіше вони розрізняються за типом римування (послідовного, перехресного, вибіркового). Розрізняють ще вірш класичний (олександрійський), байковий вірш (коли строфи взагалі не виділяються), ямбічний вірш, сонет тощо [5, с. 166].

Після першої світової війни широке розповсюдження отримав на Заході так званий вільний вірш, або верлібр (від фр. *verse libre*). Цей тип вірша мав поширення і у тогочасній Україні (М. Семенко, Г. Шкурупій, П. Тичина й ін.). Проте найширше верлібр увійшов у практику західних поетів і перекладачів [3, с. 154].

Було б зайвим наголосувати, що англійські (американські) перекладачі мали труднощі при відтворенні значення цих по суті прозових рядків англійською мовою. Наведемо в перекладі, відтвореного англійською мовою перекладачем М. Найданом, український його послівний варіант, виділивши при цьому неточності, що з першого погляду впадають в очі читачеві:

The Conductor	Кондуктор
1. Along the edge of the world at night	1. На краю світу вночі
2. I long to be	2. Мені випало бути
3. The conductor of the foreign train	3. Кондуктором чужого поїзда
4. During a gloomy night	4. І в похмуру ніч
5. During a rainy autumn	5. У дощову осінню ніч
6. To sit on the breaks	6. Сидіти на тормозі
7. In a leather jacket	7. У шкіряній куртці
8. Bent over and huddled up	8. Скоцюрбленим, як у <i>шкаралупі</i>
9. To gaze at the moving abyss	9. Вирячившись у пролітаючу безодню

Перекладач М. Найдан не шукав відповідників, наточуючи, а де й скорочуючи рядки, а часом замінюючи реалії (*кожух*) на нереалії (*leather jacket* шкіряна куртка), у якій ліричний герой сидить, мов у *шкаралупі*. При цьому і зміст, і стиль авторського викладу в кожному рядку збережено, як збережено й еквілінеарність та його прагматичний підтекст [7, с. 139].

Виконання повноцінного перекладу римованого вірша зі своєю вишуканою римою і художніми образами, є набагато складнішим завданням, ніж переклад вільного, неримованого віршового твору. Треба враховувати, що далеко не всі поетичні твори мають ідентичну зовнішню конфігурацію та розмір, внаслідок чого і складових поетичної матриці в одному поетичному творі буде більше, а в інших часто й значно менше. Все залежить від авторського задуму, мети написання твору, рівня поетичної майстерності автора чи, зрештою, і від національної традиції віршування.

Римовані перекладені відповідники оригінальних творів, метою яких завжди було віддати всі найголовніші особливості першотворів навіть генеалогічно далекими мовами, завжди зберігали найголовніші компоненти матриці якщо не сповна, що взагалі неможливо, то принаймні в найголовніших її складниках. Такого рівня відповідників можна знайти в деяких канадських перекладачів, зокрема у К. Андрусина, В. Кірконелла. Наприклад, із А. Кримського:

Забрався я на шпиль... Внизу носились хмари...

Дивись у далечінь: на море, на Бейрут

Тут глетчери, зима, а там буяють чари...

Палючий, дивний край!.. Чудовий райський кут!

Цій ритмічній структурі відповідає майже ідентична конфігурація складів у тій самій строфі у перекладі К. Андрусишина та В. Кіркконелла:

I climbed the crest. Below, the clouds were moving. (12)

I looked far off: at Beirut, at the sea. (10)

Here, glacial ice; there magic all-approving... (12)

A paradisaal nook of sorcery. (10)

У перекладі зберігається чітка, рівномірна повторюваність складів у рядках, яка не збігається повністю (кількісно) з оригіналом, де кількість складів у непарних рядках інша – 13-12-13-12. До того ж майже повністю передано й консонантну та вокалічну рими першотвору: *moving – approving, sea – sorcery*. Щоправда, вокалічна рима неповна (ґрунтується на довгій і короткій голосних), але попри все це римування оригіналу все ж збережено.

Отже, головними елементами так званої зовнішньої матриці віршового твору, видимими ззовні, очима, є такі: наявність (чи відсутність) еквілінеарності, консонантна чи вокалічна рими, чоловіча чи жіноча рима, послідовне або перехресне римування, збереження або незбереження кількості строф, характер рими, наявність повторів тощо [2, с. 162].

Внутрішню матрицю поетичного твору складають компоненти, не видимі ззовні, які виявляються тільки через глибший аналіз тексту:

По-перше, зміст окремого рядка (строфи). Для визначення змісту навіть рядка чи строфи необхідно щонайменше прочитати і проаналізувати їх, встановити змістові зв'язки між словами на рівні словосполучень і цілого речення.

По-друге, авторський набір різних стилістичних засобів – тропів, що їх використовує в своєму художньому творі кожен поет і які треба встановити (метафора, метонімія, евфемізм, синекдоха, іронія тощо).

Третім з-поміж чітко окреслених внутрішніх компонентів матриці можуть бути синтаксичні особливості строфи.

Четвертим компонентом внутрішньої матриці є евфонічна (звукова) структура твору. Вірш може бути із музикальним (мелодійним) звучанням, він може бути з асонансами (співзвучністю приголосних звуків) чи з дисонансами (неточним) римуванням, неповною римою [2, с. 240].

П'ятим компонентом є прагматичний підтекст, іншими словами – намір автора викликати у читача ті самі почуття – реакцію на зображену в творі подію, соціальну чи іншу проблему, що й в оригіналі.

Шостим обов'язковим компонентом є авторські образи твору, на основі яких будується головна сюжетна колізія і розвиток теми у творі. Темою може бути навколишнє оточення, різні дії авторських персонажів тощо.

Звичайно, в перекладах поетичних художніх творів велика роль належить відтворенню ще й інших, окрім названих, зовнішніх та внутрішніх елементів поетичної матриці. До цих елементів, зокрема, належать паралелізми, тобто повтори тієї самої структури в рядку. До того ж, синтаксичний паралелізм використовується як у поезії, так і в прозі. Наприклад, у Шекспіра:

I told him you were sick,

I told him you were asleep.

Не менш часто використовуються у художній літературі й такі стилістичні засоби, як анафора (повтор початкового слова чи словосполучення складового компонента речення) та епіфора – повтор кінцевого компонента у рядку.

У результаті проведеного дослідження робимо висновок, що в перекладах поетичних художніх творів велика роль належить відтворенню зовнішніх та внутрішніх елементів поетичної матриці таких, як ритм, розмір, рима, евфонічна структура вірша, стилістика, образний та емоційний зміст слів та словосполучень. Але практично неможливо досягти повністю еквівалентного і рівнозначного в усіх складових зовнішніх і внутрішніх компонентів поетичного твору в перекладі навіть у генеалогічно близьких мовах.

Специфіка поетичного перекладу полягає у тому, що перекладач має ніби перетворитися на автора, приймаючи його манеру і мову, інтонацію та ритм, встановити функціональну еквівалентність між структурою оригіналу та перекладу, відтворити в перекладі єдність форми та змісту, під якою розуміється художнє ціле, тобто донести до читача тонкі нюанси творчого задуму автора.

Відповідно до поставленої мети у даній статті було проведено аналіз особливостей жанру поезії, досліджено характерні зовнішні та внутрішні риси поетичного твору, основні труднощі та специфіку поетичного перекладу.

Література:

1. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) – М.: Издательство института общего и среднего образования РАО, 2001. – 224с.
2. Виноградов В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы. – М.: КДУ, 2004. – 162-240 с.
3. Галеева Н.Л. Параметры художественного текста и перевод// Галеева Н.Л.; М-во общ. и проф. образования Рос. Федерации. Твер. гос. ун-т. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 1999. – 154 с.
4. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. – М.: «ЧеРо», 2002. – 207 с.

5. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. – Київ: Вища школа, Вид-во при Київському університеті, 2001. – 166 с.
6. Коптілов В. В. Першотвір і переклад. – К.: Дніпро, 1992. – 259 с.
7. Лазаренко Л.М. Вступ до перекладознавства. Курс лекцій. – Маріуполь 2004. – 139 с.
8. Чередниченко А.И., Бех П.А. Лингвистические проблемы воссоздания образа в поэтическом переводе: Тексты лекций. – К., 1980. – 85 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент, Бужикова Раїса Іванівна.

**Марианна Яшина, Алина Шарафиева
(Казань, Россия)**

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении современных методов и моделей преподавания иностранных языков в общеобразовательной школе и их эффективном использовании для повышения качества обучения иностранным языкам учащихся, формирования и развития их коммуникативной культуры. Реальная практика показывает, что иногда учителем ставятся педагогические задачи в соответствии с раскрытием определенного учебного материала, а не исходя из возможностей и перспектив развития учащихся. Использование пословиц и поговорок как прием организации обучения является одним из наиболее лучших способов сделать урок ярким, насыщенным и неординарным, а главное интересным для учащихся, что безусловно способствует лучшему запоминанию.

Пословицы и поговорки могут применяться на разных этапах урока и на всех ступенях обучения (начальная, средняя, старшая) с различным уровнем языковой подготовки учащихся в зависимости от того, какие цели преследует учитель и какие навыки преподаватель хочет сформировать у своих учеников на данном этапе обучения.

Пословицы и поговорки – это меткие выражения, созданные народом и заимствованные из литературных произведений, в короткой форме выражающие мудрые мысли. Обычно пословицы и поговорки состоят из двух рифмующихся частей. Они имеют прямой и переносный смысл, являющейся моралью. На уроках иностранного языка пословицы и поговорки могут использоваться не только с целью их запоминания и правильного толкования или употребления в речи, но и как средство развития и контроля целого комплекса коммуникативных навыков и умений: лексических и грамматических, говорения и письма, чтения и аудирования. [3, с. 153]

Данный прием на уроках английского языка позволяет решать ряд дидактических задач, а именно:

✓ **Обучающие:** отработка произношения и совершенствование произносительных навыков, активизация грамматических навыков, формирование навыков перевода, обогащение словарного запаса учащихся.

✓ **Развивающие:** расширение кругозора, развитие умений выражать свои мысли на иностранном языке, активизация мыслительных способностей.

✓ **Воспитательные:** формирование моральных-нравственных принципов, воспитание толерантного отношения к культуре и традициям других народов.

✓ **Мотивирующие:** развитие интереса к изучению иностранного языка посредством чтения на языке – оригинала, формирование и повышение устойчивой мотивации, развитие познавательных способностей учащихся.

Поскольку уже с первых уроков иностранного языка в первую очередь уделяется внимание произношению, необходимо отметить, существенную роль использования пословиц для развития произносительных навыков. Использование пословиц на уроке поможет учителю в непринужденной игровой форме отработать произношение отдельных звуков на начальном этапе обучения.

К тому же, пословицы и поговорки могут содействовать при отработке самых трудных английских звуков, которые отсутствуют в родном языке, яркими примерами которых могут служить:

межзубные звуки [θ, ð]: Wealth is nothing without health.

носовой звук [ŋ]: Saying and doing are two different things.

Что касается среднего и старшего этапов обучения, в данном случае пословицы, поговорки можно использовать в качестве фонетической зарядки. Такой подход обеспечивает логический переход к основному этапу урока с переносом на тему, а иногда и на личность ученика.

Более того, пословицы и поговорки способствуют активизации и автоматизации отдельных грамматических форм и конструкций. Поэтому их целесообразно использовать для иллюстрации новых грамматических явлений, а также и в ходе тренировочных упражнений.

Так, повелительное наклонение, выполняющее в общении побудительную функцию, а именно: просьбу, совет, предложение, пожелание, разрешение, запрещение, предостережение, – широко представлено в пословицах:

Never put off till tomorrow what you can do today. Never say die.

Для закрепления грамматического материала по теме степени сравнения прилагательных можно использовать следующие пословицы и поговорки:

Promise little, but do much. The hardest work is to do nothing.

Активизация различных тем, таких как модальные глаголы (отсутствие частицы *to* после *can*, *must*):

A man can do no more than he can. You make your bed and you must lie on it.

А изучение числительных безусловно будет интереснее и эффективнее, если использовать пословицы и поговорки, так как в контексте цифры запоминаются быстрее:

Rain before seven, fine before eleven. A bird in the hand is worth two in the bush.

Одним из заданий на лексику является подобрать пропущенный антоним в пословице: Easy come, easy (go)

При изучении отдельных лексических тем пословицы и поговорки служат иллюстративным материалом для формирования лексических навыков на многие темы, например, по теме «Knowledge»:

It is never too late to learn. Live and learn.

Как подтверждает практика, благодаря оригинальной форме пословиц –рифмованной и краткой, новые слова легко запоминаются и надолго сохраняются в памяти. Учащиеся часто включают их в собственные высказывания по определенным темам.

На средней и старшей ступенях обучения пословица может стать экспозицией к уроку и опорой для дальнейшей дискуссии. Цель учителя – заинтересовать учеников, создать мотивацию к дальнейшему обсуждению проблемы, способствуя развитию монологической и диалогической речи. Так, по теме: «Friends» можно начать урок одной из следующих пословиц:

They are rich, who have true friends.

A friend to all is a friend to none.

Далее идет обсуждение, можно предложить серию вопросов по данной теме: Вы согласны? Есть ли у вас настоящие друзья? Каким должен быть настоящий друг? Какими качествами он должен обладать?

На продвинутом этапе, в группе с достаточно хорошим уровнем коммуникативной компетенции, пословица может быть темой для сочинения.

Необходимость поиска средств эквивалентного перевода пословиц и поговорок на русский язык развивает способность адекватно отбирать лексические единицы, стимулирует интерес учащихся к работе со словарем, совершенствует переводческие навыки и умения.

Такие исследователи как З.К. Тарланов, Л.Б. Савенкова, Г.Д. Сидорова,

A. Taylor, A. Fox, N. Varley отмечают, что изучая пословицы и поговорки на иностранном языке, мы можем лучше понять носителей этого языка, так как в пословицах и поговорках отражаются особенности истории, культуры и быта данного народа. Таким образом, можно сказать, что поиск русских эквивалентов английских пословиц делает процесс овладения английским языком более занимательным и интересным.

Работа с пословицами и поговорками помогает развивать языковую и контекстуальную догадку, так как зачастую слова, используемые в английских пословицах, в русском переводе звучат совсем иначе. (Например, *to kill two birds with one stone* – одним выстрелом убить двух зайцев).

Поскольку назначение иностранного языка как предмета школьного обучения состоит в формировании коммуникативной компетентности, то огромное внимание следует уделять говорению – развитию монологической и диалогической речи. Можно выделить следующие виды заданий с использованием пословиц и поговорок:

Начиная с легких заданий, таких как:

❖ Подбор рифмы: East or West, home is (best)

❖ Дополнение пропущенных слов: Like father, like (son)

❖ Иллюстрация и объяснение пословицы: More haste, less speed.

❖ Аукцион пословиц. (Auction of Proverbs): можно проводить на различные темы: о временах года, о животных, о дружбе, о любви, ученики по очереди называют по одной пословице, чья команда будет последней, та и выигрывает.

И более сложных, но в то же время посильных заданий:

❖ Прослушивание ситуаций и подбор соответствующих им пословиц:

1. I'm not investing my money in that company again. Last time I did I lost everything. Thus, I prefer to keep my savings at home. At least, I can spend my money whenever I wish.

2. Filling the stomach is not the purpose of life. To keep fit is more important. That's why having twice a day is a quite enough for me.

3. I'm not impressed by our prime – minister's grand speeches. Why doesn't the government do something for ordinary people in our country? They face so many problems nowadays.

a) Once bitten, twice shy. b) Live not to eat, but eat to live. c) Actions speak louder than words.

❖ Перемешанные пословицы и поговорки – найти спрятанные здесь три пословицы.

You measure can nothing tell twice a book hurts and by more its cut than cover once truth. (You can't tell a book by its cover; Measure twice and cut once; Nothing hurts more than truth.)

❖ Восстановление пословиц из фрагментов:

Little strokes like pupil.

Like teacher fell great oaks.

❖ «Перевертыши» – заменить слова на противоположные по значению и прочитайте известные пословицы:

Worse early than always. – Better late than never.

Die but rest. – Live and learn.

Вышеперечисленные виды упражнений позволяют каждому ученику проявить свою активность, свой творческий потенциал, активизировать познавательную деятельность учащегося в процессе обучения английскому языку.

Таким образом, рассмотрев прием использования пословиц и поговорок можно прийти к выводу, что он способствует повышению мотивации учащегося на изучение и освоение нового материала, а также дает возможность применить свои знания в различных ситуациях общения. Одним из значительных результатов применения данной модели в преподавании иностранных языков является интерес учащихся.

Пословицы и поговорки позволяют в игровой форме тренировать грамматический материал и лексику, дают возможность проникнуть в другую языковую модель и тем самым расширить рамки нашего собственного образа мышления и подготовиться к общению с представителями не только своей, но и другой культуры.

Литература:

1. Палей О.И. Работа с пословицами и поговорками на уроке английского языка в IX классе. // Иностранные языки в школе. – 2000. – №1. С. 40–42.
2. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: продвинутый курс. – М.: АСТ: Астрель, 2010. – 272 с.
3. Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Афористика. – М.: Наука, 1990. – 415 с.

Научный руководитель:

кандидат педагогических наук, доцент Яшина Марианна Евгеньевна.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ СВЕДЕНИЯ ОБ УЧАСТНИКАХ КОНФЕРЕНЦИИ

- Араева Diana** – Student of the Pavlodar State Pedagogical Institute.
- Muchkin Dmitry Pavlovich** – Ph.D. Pavlodar State Pedagogical Institute, Associate Professor of the Department of Pedagogy at the Pavlodar State Pedagogical Institute.
- Victoria Iliina** – Student of the Pavlodar State Pedagogical Institute.
- Zarina Zaripova** – Student of the Pavlodar State Pedagogical Institute.
- Zharova Samal Tulegenovna** – Master. Pavlodar State Pedagogical Institute, lecturer.
- Абраш Арайлым** – студент 2 курса Таразского государственного университета им. М.Х. Дулати.
- Абыканова Бакытгуль Толыбековна** – кандидат педагогических наук, и.о. доцента. Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.
- Азарх Каріна Сергіївна** – старший викладач кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.
- Азизкулов Акрам Абдурахмонович** – кандидат философских наук. Самаркандской Государственной университет.
- Алтаева Бибигуль Кенжебековна** – студентка АО «Финансовая академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Альмухамбетова Бибигуль Жексембаевна** – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті.
- Андрушко Кирило Валентинович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Ахатова Айгерим Арыслановна** – Қарағанды «Болашақ» маңызды білім беру колледжінің оқытушысы.
- Ахатова Айгуль Арыслановна** – Қарағанды Мемлекеттік Медицина Университетінің оқытушысы.
- Ахметова Слукеш Маукеновна** – студентка АО «Финансовая Академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Баїкін Євгеній** – студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.
- Балгожина Салтанат Кабдрахмановна** – старший преподаватель Представительства Алматинской академии экономики и статистики в г. Кокшетау.
- Бекова Гульдана Танбаевна** – старший преподаватель. Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.
- Белякова Ольга Володимирівна** – здобувач кафедри банківських інвестицій ДВНЗ «КНЕУ ім. Вадима Гетьмана».
- Білоус Ірина Юріївна** – Інститут соціальної роботи та управління, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
- Бобко Олександр Олександрович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Бобровнік Юрій Вікторович** – кандидат исторических наук. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держаний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Бойко Галина Олегівна** – викладач французької та англійської мов Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Бондаренко Юрий Яковлевич** – кандидат философских наук, доцент. Костанайский государственный университет им. А. Байтурсынова.
- Борис Марія Михайлівна** – Національний університет «Львівська політехніка».
- Борон Лаура Каплановна** – филиал ОАО «Кубаньэнерго» Краснодарские электросети, экономист. Соискатель в Кубанском Государственном Технологическом Университете.
- Бочарова-Лескина Анна Леонидовна** – старший преподаватель кафедры прикладной математики Кубанского государственного технологического университета.
- Бродецкий Геннадий Леонидович** – доктор технических наук, профессор кафедры логистики Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики».
- Бубякіна Ірина Леонідівна** – викладач МАУП (Білоцерківська філія).
- Валсамакі Наталя Олександрівна** – студентка Запорізького Національного Університету.
- Веселка Юлія Богданівна** – молодший науковий співробітник відділу проектування розвитку обдарованості НАПН України.
- Вільганюк Тарас Євгенійович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Власов Володимир Іванович** – доктор економічних наук, головний науковий співробітник, доктор сільськогосподарських наук, ННЦ «Інститут аграрної економіки».
- Вознюк Надія Вадимівна** – Інститут соціальної роботи та управління, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- Волошин Артем Валерійович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Востріков Віктор Валерійович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Гладій Ганна Іванівна** – президент ГО «Центру розвитку людини «Інтелект», аспірант лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології.
- Гнатюк Наталія Євгеніївна** – в.о. ректора, кандидат педагогічних наук. Луцький біотехнічний інститут ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая».
- Гончаренко Ігор Володимирович** – національний університет біоресурсів і природокористування України.

- Гончаренко Людмила Олексіївна** – кандидат філологічних наук. Чорноморський державний університет імені Петра Могили.
- Гречка Валерія Николаевна** – Нікопольський факультет Запорізького національного університету.
- Гридина Наталья Алексеевна** – старший преподаватель кафедри фізического воспитания Донецкого государственного университета управления.
- Гуменна Ірина** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.
- Гулько Петро Миколайович** – кандидат педагогічних наук, викладач циклової комісії фізичного виховання Черкаського державного бізнес-коледжу.
- Гурієвська Валентина Миколаївна** – кандидат державного управління, доцент, докторант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту НАДУ при Президентові України.
- Гусев Денис Александрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри логістики, заступник декана факультета логістики Національного дослідницького університету «Высшая школа экономики».
- Гуцалюк Юлія Сергіївна** – викладач соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету.
- Давидова Марина Олександрівна** – молодший науковий співробітник відділу підтримки розвитку обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України.
- Демиденко Раиса Николаевна** – кандидат біологічних наук, професор кафедри психології, доцент ВАК. Павлодарський державний педагогічний інститут.
- Демина Татьяна Владимировна** – Кандидат технічних наук, старший преподаватель кафедри РАиОТ Карагандинского Государственного Технического Университета.
- Джаксыбекова Амина Мараточвна** – студент Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова.
- Джакыпбекова Мамиля Тургамбаевна** – кандидат філологічних наук, старший преподаватель кафедри казахской филологии и журналистики Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.
- Джаниева Раушан Муратовна** – к.и.н. директор Представительства Алматинской академии экономики и статистики в г. Кокшетау.
- Джунусбекова Гульсара Аширбаевна** – заступник керівника Центра академічних програм Академії державного управління при Президенті Республіки Казахстан. Керівник сектора по мониторингу и оценке, кандидат економічних наук, доцент, і.о. професора кафедри «Государственное управление и государственная служба».
- Дзундза Алла Іванівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії ймовірностей та математичної статистики Донецького національного університету.
- Дзундза Алла Іванівна** – професор кафедри теорії ймовірностей та математичної статистики, доктор педагогічних наук Донецького національного університету.
- Долотова Мария Евгеньевна** – студентка Курского Государственного Университета.
- Дубинець Зореслава Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завдувача кафедри гуманітарних наук Інституту педагогічної освіти та менеджменту РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта).
- Дудаков Владимир Игоревич** – студент Николаевского межрегионального института развития человека «Открытый международный университет развития человека «Украина».
- Дудников Константин Эдуардович** – студент Юго-Западный государственный университет . Курск. Россия.
- Дуйсекова Батес Сагитовна** – АО «Финансовая Академия». Республика Казахстан, г. Астана.
- Елепбергенова Айгуль Узбековна** – старший преподаватель, магистр інформатики. Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова.
- Ельничков Павел Сергеевич** – Павлодарський педагогічний державний інститут.
- Еспенбетова Айнагул Мейрамбекқызы** – кандидат історических наук, старший преподаватель. Актюбинской региональной государственной университет имени К.Жубанова.
- Әбдікова Мәлдір Базарбайқызы** – Қ.Жұбанов ат. Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті.
- Әребаев Ғаламат Темірханұлы** – студенті Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті.
- Жмайлов Валерій Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, завдувач кафедрою статистики Сумського національного аграрного університету.
- Жмайлова Ольга Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту, ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ».
- Жук Мария Генриховна** – кандидат юридических наук, доцент кафедри уголовного процесса и криминалистики Учреждения образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы».
- ЖумасваТетьяна Іванівна** – викладач Петрівськівського державного аграрного технікуму.
- Жұмабекова Аяулым Еркынқызы** – Е.А. Букетов атындағы ҚарМУ-дың экономика факультетінің 2 курс студенті.
- Забавнова Олеся Викторовна** – аспирант Казанский (Приволжский) федеральный университет. Казань. Россия.
- Забалуева Алла Игоревна** – кандидат педагогіческих наук, доцент кафедри химии и экологии Южный Федеральный Университет. Таганрог. Россия.
- Завуцак Ірина Іванівна** – Національний університет «Львівська політехніка».
- Задунайська Юлія Володимирівна** – викладач англійської мови Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка.

- Затонська Юлія Владиславівна** – Інститут соціальної роботи та управління, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- Зюзіна Ольга Николаевна** – асистент кафедри прикладної математики Кубанського державного технологічного університету.
- Ібатолліна Айгерім Сакеновна** – студентка Атырауского державного університету імені Х. Досмухамедова.
- Ілемесова Зарина Абзаловна** – студент Карагандинського державного університету ім. Е.А. Букетова.
- Ільєсова Сандугаш Саясатовна** – магістрант Атырауского державного університету імені Х. Досмухамедова.
- Імранов Эльдар Тарланович** – магістрант кафедри РМПИ Карагандинського Державного Технічного Університету.
- Іскакова Самал Канатовна** – Казахський Гуманитарно-Юридичський університет.
- Іванченко Анастасія Вікторівна** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Ісакова Поліна Володимирівна** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Кабринская Кристина Викторовна** – студентка Жетысуского державного університету імені І. Жансугурова.
- Кайрбекова Нурайлым Нургалымовна** – студентка АО «Финансовая Академия». Республіка Казахстан, г. Астана.
- Каирканова Зульфия Раисовна** – старший преподаватель, магістр «Оценки» АО «Финансовая Академия». Республіка Казахстан, г. Астана.
- Каирканова Зульфия Раисовна** – старший преподаватель. АО «Финансовая Академия». Республіка Казахстан, г. Астана.
- Кананьянова Зауре Ниазбековна** – старший преподаватель, магістр Жетысуский державний університет ім. І. Жансугурова.
- Капышева Асем Ораловна** – магістрант Євразійського Національного Університету.
- Карташова Любов Андріївна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри інформаційних технологій Київський національний лінгвістичний університет.
- Кашуба Елена Васильевна** – доцент кафедри фізичного виховання Донецького державного університету управління.
- Кенжебаева Светлана Кузаировна** – учитель начальных классов СОШ 12, г. Павлодара. Казахстан.
- Киселёва Евгения Александровна** – Юго-Западный державний університет. Росія, г. Курск.
- Клепеч Катерина Вікторівна** – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
- Книш Олена Андріївна** – викладач Петрівськiвського державного аграрного технікуму.
- Кодинець Марія Анатоліївна** – викладач інформаційних дисциплін ВП НУБІПУКРАЇНИ «Боярський коледж екології і природних ресурсів».
- Койшыбекова А.Қ** – магістр, старший преподаватель Жетысуский державний університет ім. І. Жансугурова.
- Комарова Ирина Александровна** – Федеральное державное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Юго-Западный державний університет» Росія, г. Курск.
- Коснічева Тетяна Вікторівна** – аспірант ДННУ «Академія фінансового управління».
- Костикова Н.В.** – студент Юго-Западный державний університет
- Котельніков Юрій Олександрович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Куженова Дана Мурзабековна** – студентка АО «Финансовая академия». Республіка Казахстан, г. Астана.
- Кузнецов Д.В.** – Юго-Западный державний університет Курск. Росія.
- Кулак Ігор Олегович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Кулєшина Марина Валеріївна** – викладач кафедри «Фізичного виховання» Донецького державного університету управління.
- Кунтуганова Сарбинас** – магістрант кафедри музикального образования Жетысуского державного університету імені І. Жансугурова.
- Курбатов Владислав Андреевич** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Курманова Асель Дауреновна** – студентка АО «Финансовая Академия». Республіка Казахстан, г. Астана.
- Куц Олена Ремівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, політології та українознавства Київського національного університету технологій та дизайну.
- Кыяхметова Шара Асетовна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри казахської філології і журналістики Жетысуский державний університет імені І. Жансугурова.
- Қабанбаева Ляззат Ертаевна** – І. Жансугіров атындағы Жетісу мемлекеттік університеті.
- Қаниятов Нұрсұлтан Әбутәліпұлы** – студенті Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік університеті.
- Лавренчук Александр Александрович** – преподаватель кафедры специальной физической подготовки Донецького юридического інститута МВД України.

- Лазарєва Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри державної політики та менеджменту Інституту державного управління Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Лало Анна Олександрівна** – асистент кафедри статистики та математичних методів в економіці Національний університет ДПС України.
- Ламбекова Айгерим Нурлановна** – кафедрасының оқушысы, магистр КарМУ Е.А. Букетов атындағы.
- Лук'янченко Мар'яна Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Лютак Оксана Зіновіївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- Лютий Дмитро Олександрович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Марія Жук** – кандидат юридических наук, доцент кафедри уголовного процесса и криминалистики Гродненского государственного университета имени Янки Купалы.
- Матыцин Арсений Олегович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Машика Юрій Вікторович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства та економічної теорії факультету міжнародного бізнесу та менеджменту Ужгородського національного університету.
- Мезенцева Анна Олександрівна** – магистр Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Мизгіна Тетяна Іванівна** – викладач вищої категорії, викладач-методист Харківського автомобільно-дорожнього технікуму.
- Митина Наталья Александровна** – кандидат педагогических наук. Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.
- Михайлов Олександр Ілліч** – аспірант кафедри всесвітньої історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
- Місяченко Ірина Леонідівна** – викладач інформаційних дисциплін ВП НУБІПУКРАЇНИ «Боярський коледж екології і природних ресурсів».
- Моїсеєнко Ігор Олексійович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теорії пружностей і обчислювальної математики Донецького національного університету.
- Москалик Галина Георгіївна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та біомоніторингу Інституту біології, хімії та біоресурсів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Муравік Ганна Миколаївна** – аспірантка кафедри історіографії, джерелознавства, археології та методики викладання історії історичного факультету Донецького національного університету.
- Мусирбай Тимур Ногайұлы** – преподаватель по вольной борьбе кафедры «Борьбы» Академии туризма и спорта. Республика Казахстан, г. Алматы.
- Мухаммеджанова Айгерим Ильясовна** – магістрантка 2 курсу Казахского национального педагогического университета имени Абая.
- Мухіна Марія Анатоліївна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету.
- Мұратбек Багила Құрманбекқызы** – филол.ғ.к, доцент Қ. Жұбанов ат. Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Филология факультеті, Қазақ тілі теориясы және оқыту технологиясы кафедрасы.
- Мясоедова Світлана Вадимівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 3 НУ «Юридична академія України ім. Я. Мудрого».
- Нагаєв Данііл Михайлович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Найманбаєва Гулден** – магістрант Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Накарякова В.И.** – старший преподаватель кафедры предпринимательства и маркетинга Российского государственного профессионально-педагогического университета, г. Екатеринбург Россия.
- Немова Наталья Анатольевна** – кандидат технических наук, старший преподаватель кафедры РМПИ Карагандинского Государственного Технического Университета.
- Омарова Вера Константиновна** – кандидат педагогических наук, доцент ВАК, профессор кафедры Павлодарский государственный педагогический институт.
- Оразбаєв Шалқар** – магістрант кафедри музыкального образования Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Павлова Анна Леонтьевна** – студентка Академии управления при Президенте Республики Беларусь.
- Панасенко Віктор Олегович** – Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Перхайло Неля Антонівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та освіти дорослих ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Пигорева А.А.** – студент Юго-Западный государственный университет. Курск. Россия.
- Пліш Ірина Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, директор СШДС «Лісова казка», педагогічний консультант приватної гімназії «Апогей».
- Попко Наталья Михайловна** – старший преподаватель УО «Гродненский государственный университет им. Я. Купалы». Республика Беларусь.
- Попова Лариса Броніславівна** – доцент кафедри педагогіки та методик дошкільної і початкової освіти Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.
- Попова Наталія Олександрівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 3 НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

- Приймак Алексей Викторович** – аспирант Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.
- Прийменко Сергій Олександрович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри теорії пружностей Донецького національного університету.
- Прус Анна Алексеевна** – Нікопольський факультет Запорізького Національного Університету.
- Резников Александр Александрович** – преподаватель кафедры физического воспитания Донецкого государственного университета управления.
- Ремзі Ірина Владленівна** – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».
- Роздорожний Павло Андрійович** – вчитель історії та правознавства Смілянська загальноосвітня школа I-III ступенів №2.
- Романчук Анжеліка Андріївна** – Вінницький національний аграрний університет.
- Романюк Юрий Владимирович** – студент Николаевського міжрегіонального інституту Розвиття Чоловека ВУЗ «Открытый международный университет развития человека «Україна».
- Рудишин Іванна Михайлівна** – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки.
- Рўзимуродов Сирож Мадатович** – Самаркандской Государственной университет.
- Румянцева Марина Васильевна** – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой иностранных языков Костанайского государственного университета имени А. Байтурсынова.
- Сабитова Айгуль Бекжановна** – старший преподаватель Представительства Алматинской академии экономики и статистики в г. Кокшетау.
- Сабов Анна-Марія Іванівна** – Національний університет харчових технологій.
- Садыкова Роза Каримовна** – кандидат філологічних наук, доцент КазНПУ имени Абая.
- Самадов Ақтам Рафикович** – кандидат философских наук. Самаркандской Государственной университет.
- Свеньска Юлія Андріївна** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Свістугла Ольга Володимирівна** – Інститут тваринництва степових районів імені М.Ф. Іванова.
- Селяков Кирилл Борисович** – старший викладач кафедри теорії ймовірностей та математичної статистики Донецького національного університету.
- Селякова Людмила Іванівна** – старший викладач кафедри вищої математики і методики викладання математики Донецького національного університету.
- Серік Айжан Еркінқызы** – Е.А. Бекетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті экономика факультетінің 2 курс студенті.
- Серній Наталія Сергіївна** – магістр Чернівецького національного університет імені Ю. Федьковича.
- Сизоненко Ірина Євгеніївна** – Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».
- Ситенко Диана Анатольевна** – доктор PhD, старший преподаватель. Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова.
- Ситнікова Ірина Олександрівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та біомоніторингу Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.
- Сікорська Світлана Леонідівна** – викладач Петрівськiвського державного аграрного технікуму.
- Сливка Катерина Викторовна** – студентка Николаевського міжрегіонального інституту розвитку людини університету «Україна».
- Солодка Тетяна Вікторівна** – магістрант кафедри фінансів Вінницького фінансово-економічного університету.
- Сорочан Станіслав Валентинович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Степаненко Анастасія Ігорівна** – викладач Миколаївського політехнічного коледжу.
- Столярчук Олеся Анатоліївна** – старший викладач, кандидат психологічних наук кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут людини.
- Султангалиева Жанат** – кандидат филологических наук, доцент. Актыбинский государственный университет им Жубанова.
- Сыздыкова Динара Ибадоллаевна** – КарМУ Е.А. Букетов атындағы.
- Сырбаева Шара Жеткербаевна** – кандидат педагогических наук, и.о. доцента Атырауский государственный университет им.Х.Досмухамедова.
- Тажигалиева Сабіра** – Актыбинский государственный университет им Жубанова.
- Танибергенова Айымжан Карипжанқызы** – магістрант кафедри музикального образования Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.
- Тарасенко Євгенія Юріївна** – Нікопольський факультет Запорізького національного університету.
- Тарасова Наталія Сергеевна** – старший преподаватель кафедры физического воспитания Донецкого государственного университета управления.
- Татаринів Іван Євгенович** – аспірант I курсу денної форми навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету.
- Таубалдиева Айжан Курмангалиевна** – магістр, преподаватель кафедры методики английского языка Казахского Университета Международных отношений и Мировых языков имени Абылайхана.
- Таубалдиева Жуматай** – кандидат педагогических наук, доцент кафедри музикального образования Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Ташкеева Гульмира Канатбековна** – кандидат педагогических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби.
- Твердохлеб Владислав Александрович** – студент Николаевського міжрегіонального інституту розвитку людини університету «Україна».

- Теленик Олена Сергіївна** – викладач кафедри англійської філології Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.
- Телібаева Ақбөпеш Қасымқызы** – Е.А. Букетов атындағы ҚарМУ-дың экономика факультетінің 2 курс студенті.
- Тітлянов Олександр Олександрович** – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.
- Ткач Галина Михайловна** – магістр інформатики, старший преподаватель кафедри «Математика и информационные технологии» Інноваційного Євразійського університета.
- Толмачёва Лариса Владимировна** – кандидат технических наук, доцент кафедри Психологии и безопасности жизнедеятельности Южный Федеральный Университет. Таганрог. Россия.
- Тригуб Людмила Георгиевна** – кандидат филологических наук, доцент кафедри славянської філології, Николаевський національний університет імені В.А. Сухомлинського.
- Тусупбекова Сулушаш Елеусизовна** – студенті КарМУ Е.А. Букетов атындағы.
- Федоришин Ганна** – студентка Національного медичного університету імені О.О. Богомольця.
- Фіюрський Денис Олександрович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Фоміна Лілія Георгіївна** – кандидат філологічних наук, в.о доцента, кафедра української мови і літератури Ізмаїльський державний гуманітарний університет.
- Форманюк Елена Владимировна** – Костанайский государственный педагогический институт.
- Фурса Світлана Вікторівна** – студентка Національного технічного університету України «КПІ».
- Хамзина Анар Маратовна** – Костанайский государственный педагогический институт.
- Химбикианова Анжелика Сергеевна** – магістрант Северо-Кавказского филиала Российской академии правосудия.
- Хрущ Євген Володимирович** – студент Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».
- Худик Александр Владимирович** – студент Николаевского межрегионального института развития человека ВУЗОВ «Открытый международный университет развития человека «Украина».
- Цапов Вадим Олександрович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики Донецького національного університету.
- Цвырова И.С.** – студент Юго-Западный государственный университет Курск. Россия.
- Шадрина Елена Сергеевна** – студентка Волого-Вятского института (филиала) ФГБОУ ВПО «Московского государственного юридического университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА)».
- Шаждекеева Нургуль Кыдырбаевна** – кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой математики и методики преподавания математики Атырауского государственного университета имени Х. Досмухамедова.
- Шамкалович Олена Едуардівна** – студентка Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.
- Шаповалова Алла Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент. Київський національний торговельно-економічний університет.
- Шарафиева Алина Даниловна** – студентка Института филологии и межкультурной коммуникации КФУ. Казань. Россия.
- Шекшекбай Данагул Мауленкызы** – студент Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова
- Шерстюк Людмила Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Шетиева Карлыгаш Жантемировна** – старший преподаватель, магістр математического и компьютерного моделирования Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.
- Шмагун Оксана Сергіївна** – студентка Національного університету державної податкової служби України.
- Шыныбаев Серикбол Тулеутаевич** – магістрант кафедри музикального образования Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Юсупов Мурод Суннатович** – Самаркандской Государственной университет.
- Яблуновська Кароліна Андріївна** – Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини ВНЗ відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».
- Якуба Алена Александровна** – преподаватель кафедри філософії і соціології Національного фармацевтичного університета.
- Янборисов Наиль Ильдарович** – магістрант Астраханского Государственного Университету.
- Ярошевич Александр Александрович** – преподаватель УО «Гродненский государственный университет им. Я. Купалы».
- Яшина Марианна Евгеньевна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедри контрастивной лингвистики и лингводидактики Института филологии и межкультурной коммуникации КФУ. Казань. Россия.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты СНГ!

Государственное высшее учебное заведение

"Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет

имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета

«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 29 по 30 декабря 2013 г. проводится XVIII Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.

3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

Оргкомитет конференции планирует размещать доклады на Web-странице по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференции будет сформирован электронный сборник материалов, который можно будет скачать в PDF-формате на главной странице конференции по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Рабочие языки конференции – украинский, русский, английский французский, белорусский, грузинский, армянский, азербайджанский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский, молдавский, туркменский.

Последний срок подачи статей – 28 декабря 2013 г. (включительно).

Стоимость участия в конференции и размещение статьи в электронном сборнике составляет:
Оргвзнос - **10 USD США (перевод в рублях – 370 рублей)**; (в оргвзнос входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Скачать сборник можно будет через одну неделю после проведения конференции на главной странице конференции.

Для участников стран СНГ (за исключением Украины) средства перечисляются следующим образом:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Переводы по системе «Юнистрим» для Бобровника Юрия Викторовича в пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницкий (в квитанции должен быть указан код перевода и Ф.И.О. того, кто переводил деньги, страна).
(комисия 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для учасников из Росийской Федерации (370 руб.) оплаты оргвзноса в рублях РФ (RUB) в отделениях ОАО «Сбербанк России» (для того, что бы оргвзнос дошел, в разделе НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА, нужно указывать «ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ»).

56A: Банк-Посредник:	ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефициара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Киев, Украина
59D: Бенефициар:	/ 26207017148867/ Бобровнік Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА: Western Union на Бобровник Юрий Викторович (укажите код переводу Ф.И.О того, кто переводит оргвзнос).

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

Название статьи (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский // Евремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Начный руководитель: кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: **neasmo@gmail.com** (тема сообщения: **29-30 декабря 2013 г.**) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.**

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: **+38 (097) 923 16 58, +38 (093) 335 78 86.**

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ! Работы с рисунками и таблицами принимаются только в том случае, если они представлены в формате **JPEG** отдельным файлом.

ВНИМАНИЕ! После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **http://conferences.neasmo.org.ua/**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
студентське наукове товариство історичного факультету
«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 29-30 грудня 2013 р. проводиться XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на Web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua>. За результатами конференції буде сформовано електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції за адресою - <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська, французький, білоруська, грузинська, армянська, азербайджанська, казахська, узбекська, таджикська, киргизська, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – **28 грудня 2013 р. (включно)**.

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 80 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів).

Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після проведення конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово **ТУТ**.

Кошти перераховуються на рахунок:

Р/р: 26002273854001

ПІАТ КБ «Надра» ЦЕНТР

МФО 320564

Одержувач: МГО «Незалежна асоціація молоді».

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – 26426765.

Призначення платежу: благодійний внесок на проведення конференції, П.І.П. автора статті.

Або на картку **Приват банку 5457 0829 1319 9290** (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS**-підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
за зразком: **Іван Петренко**
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком: **(ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (**у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)**) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com**, **тема повідомлення: 29-30 грудня 2013 р.** (у разі виникнення помилки при відправленні, повторно відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS-підтвердження**).

У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається достатньо відправити SMS з прізвищем автора публікації.

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Урклоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

E-mail: neasmo@gmail.com

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

УВАГА! Роботи з малюнками та таблицями приймаються лише у тому разі, якщо вони подані у форматі JPEG окремим файлом.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення подібних конференцій можна ознайомитися за адресою:

<http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА**

Кирило Андрушко (Миколаїв, Україна) ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ В УКРАЇН	6
Ольга Белякова (Київ, Україна) WHAT IS THE EUROPEAN INVESTMENT BANK	8
Олександр Бобко (Миколаїв, Україна) СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ	10
Лаура Борон (Краснодар, Россия) ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИКИ	12
Геннадий Бродецкий, Денис Гусев (Москва, Россия) ВОЗМОЖНОСТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОПТИМИЗАЦИИ ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ПРИ МНОГИХ КРИТЕРИЯХ	14
Ірина Бубякіна (Біла Церква, Україна) СПОЖИВЧИЙ КОШИК В ЖИТТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	16
Тарас Вільганюк (Миколаїв, Україна) ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РАЙОН	19
Артем Волошин (Одеса, Україна) ФІЛОСОФІЯ «КАЙДЗЕН» НА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	22
Віктор Востріков (Миколаїв, Україна) МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА	24
Валентина Гнедич (Біла Церква, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВІ	27
Юлія Гуцалюк (Хмельницький, Україна) ЗНАЧЕННЯ РЕКЛАМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ	30
Владимир Дудаков (Николаев, Украина) СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕПРИЯТИЯ	31
Батес Дуйсекова, Зулфия Каирканова (Астана, Казахстан) ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ОБЗОР ШКОЛЬНОГО ПИТАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	33
Валерій Жмайлов, Ольга Жмайлова (Суми, Україна) КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ФАКТОР ЙОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ	35
Аяулым Жұмабекова, Ақбөпеш Телібаева (Қарағанды, Қазақстан) ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫН ТАЛДАУ	37
Надія Зайцева (Біла Церква, Україна) ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ	39
Зарина Илемесова, Амина Джаксыбекова, Данагуль Шекшекбай (Караганда, Казахстан) ВХОЖДЕНИЯ УКРАИНЫ В ТАМОЖЕННЫЙ СОЮЗ	41
Анастасія Іванченко (Миколаїв, Україна) СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В ЕВОЛЮЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ	43
Поліна Ісакова (Миколаїв, Україна) РОЛЬ БРЕНД – МАРКЕТИНГУ В ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ	45
Зулфия Каирканова, Камила Рахимжанова (Астана, Казахстан) ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВВЕДЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ	47
Зулфия Каирканова, Бибигуль Алтаева, Дана Куженова (Астана, Казахстан) АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	49
Зулфия Каирканова, Асель Курманова (Астана, Казахстан) ОСОБЕННОСТИ РЕФОРМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ КАЗАХСТАНА	51
Зулфия Каирканова, Дана Куженова, Бибигуль Алтаева (Астана, Казахстан) МЕТОДИКА ОЦЕНКИ АУДИТОРСКОГО РИСКА И СУЩЕСТВЕННОСТИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ АУДИТОРСКОЙ ПРОВЕРКИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	53
Зулфия Каирканова, Слукеш Ахметова, Нурайлым Кайрбекова (Астана, Казахстан) ПРОБЛЕМЫ НЕРАВНОМЕРНОСТИ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ КАЗАХСТАНЦЕВ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	54
Тетяна Коснічева (Київ, Україна) НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	55
Юрій Котельніков (Миколаїв, Україна) МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗИ	58
Игорь Кулак (Одесса, Украина) ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ	60
Курбатов Владислав (Миколаїв, Україна) СИСТЕМА МАРКЕТИНГУ	62

Олена Куц (Київ, Україна) ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАБУДОВУ КИЄВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	64
Олена Лазарєва (Миколаїв, Україна) ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ	65
Анна Лало (Ірпінь, Україна) ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	68
Дмитрий Лютий (Миколаїв, Україна) ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МАЛИХ СІМЕЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ	70
Арсений Матыцин (Николаев, Украина) ЧТО НА САМОМ ДЕЛЕ ПРЕДСТАВЛЯЕТ ИЗ СЕБЯ МАРКЕТИНГ ИГР?	72
Юрій Машика (Ужгород, Україна) СТАН ТА ДИНАМІКА БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС	74
Даниил Нагаев (Николаев, Україна) ИНФОРМАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ МАРКЕТИНГА И МЕНЕДЖМЕНТА	76
Вера Накарякова (Екатеринбург, Россия) ГЕНДЕР В МАРКЕТИНГЕ	78
Павлова Анна (Минск, Беларусь) ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ	80
Віктор Панасенко (Миколаїв, Україна) СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНИХ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ БІЗНЕСУ	82
Анжеліка Романчук (Вінниця, Україна) КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ	83
Юрий Романюк (Одесса, Украина) ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ	86
Анна-Марія Сабов (Київ, Україна) НОВІТНІ ШЛЯХИ ТРАКТУВАННЯ КАТЕГОРІЙ «ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ» ТА «ОСНОВНІ ЗАСОБИ» І ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ	89
Юлія Свенська (Миколаїв, Україна) КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ БЕНЧМАРКІНГОВОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВ	91
Айжан Серік (Қарағанда, Қазақстан) ЕҢБЕКАҚЫНЫҢ БУХГАЛТЕРЛІК ТӨЛЕМ ЕСЕБІ	93
Диана Ситенко (Қарағанда, Қазақстан) ВЕНЧУРНОЕ ФИНАНСИРОВАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ	96
Екатерина Сливка (Николаев, Украина) СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ	98
Тетяна Солодка (Вінниця, Україна) СУТНІСТЬ ТА ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ ТА ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА	100
Стас Сорочан (Миколаїв, Україна) ПРОБЛЕМИ І РІШЕННЯ СУЧАСНОЇ ТРАНСПОРТНОЇ ЛОГІСТИКИ В УКРАЇНІ	101
Шавкат Сунакбаев (Туркестан, Қазақстан) REAL BUDGET OF THE STATE	104
Борис Супіханов (Київ, Україна) ЕКОНОМІЧНА ПОТУЖНІСТЬ ГЕОРЕГІОНІВ ПЛАНЕТИ	106
Владислав Твердохлеб (Одесса, Украина) О ОТДЕЛЬНОМ ПОЛОЖЕНИИ НАЛАДКИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ СОСТАВЛЯЮЩИХ ОРГАНИЗАЦИИ	109
Сулушаш Тусупбекова, Айгерим Ламбекова, Динара Сыздыкова (Қарағанды, Қазақстан) ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕВАЛЬВАЦИЯ МӘСЕЛЕСІ	111
Денис Фіюрський (Миколаїв, Україна) СПОСІБ ЗАСТОСУВАННЯ МАРКЕТИНГУ У ГОТЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ КРИМУ	114
Євген Хрущ (Миколаїв, Україна) МАЙБУТНЄ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ	116
Александр Худик (Николаев, Украина) АНАЛИЗ ФАКТОРОВ РОСТА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА НА УГОЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ	118
Лідія Худякова (Біла Церква, Україна) АКТУАЛЬНІСТЬ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ БАНКРУТСТВА У СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ	120
Олена Шамкалович (Донецьк, Україна) ОСНОВНІ ЗАСОБИ: СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ	122
Алла Шаповалова, Марія Мухіна (Київ, Україна) СУТНІСТЬ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ ТА ЇХ ОБЛІКОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ	124

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Dmitriy Muchkin, Victoria Ilina, Zaripova Zarina (Pavlodar, Kazakhstan) CRITICAL THINKING IN MODERN EDUCATION	128
---	-----

Dmitriy Muchkin, Zharova Samal, Aраeva Diana (Pavlodar, Kazakhstan) CRITICAL THINKING – AS A MAJOR FACTOR IN THE FIGHT AGAINST DESTRUCTIVE CULTS	130
Бакытгуль Абыканова, Шара Сырбаева Жеткербаевна, Гульдана Бекова, Сандугаш Ильясова (Атырау, Казахстан) ELECTRONICS WORKBENCH ПРОГРАММАСЫМЕН ТРИГГЕРЛЕРДІ ЗЕРТТЕУ (ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖҰМЫС)	132
Бакытгуль Абыканова, Гульмира Ташкеева (Алматы, Казахстан), Гульдана Бекова, Айгерим Ибатоллина (Атырау, Казахстан) ДЕМУЛЬТИПЛЕКСОРДЫ ЗЕРТТЕУ	135
Юлія Веселка (Київ, Україна) ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	137
Наталія Гнатюк (Луцьк, Україна) РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ БІОТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ ЗА ДОПОМОГОЮ ІКТ	140
Раиса Демиденко, Вера Омарова (Павлодар, Казахстан) СОДЕРЖАНИЕ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ	142
Раушан Джаниева, Айгуль Сабитова, Салтанат Балгожина (Кокшетау, Казахстан) ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ	145
Алла Дзундза, Ігор Моїсеєнко, Кирилл Селяков, Людмила Селякова (Донецьк, Україна) КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ПРОЯВ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА	146
Lazzat Dyusembaev (Astana, Kazakhstan) ABOUT THE SELF-MANAGEMENT OF SOLVING MATHEMATICAL PROBLEMS AND POSSIBLE ITS FORMATION	148
Айгүл Елепбергенова (Талдықорған, Казахстан) АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНЫП ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚТАРДЫ ӨТКІЗУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	149
Тетяна Жумаєва (Петрівка, Україна) СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ	151
Гаухар Қамза (Алматы, Қазақстан) МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ЕРЕСЕК ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ МУЗЫКАҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	153
С.К. Кариєв, А.Т. Жумагулова (Тараз қаласы, Қазақстан) БАҒДАРЛЫ ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ	155
Светлана Кенжебаева (Павлодар, Қазақстан) МЕКТЕП ӨМІРІНДЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІ ҰЙЫМДАСТЫРУ	158
Ернұр Кервенев (Қарағанды қаласы, Қазақстан) «ТЕҢСІЗДІКТЕР» ТАҚЫРЫБЫН АЛГОРИТМДІК ӘДІСТІ ҚОЛДАНЫП ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	160
Олена Книш (Петрівка, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ВНЗ І-ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ	161
Ірина Місяченко, Марія Кодинець (Боярка, Україна) АВТОМАТИЗОВАНЕ РОБОЧЕ МІСЦЕ МЕНЕДЖЕРА (ОРГАНІЗАТОРА ВИРОБНИЦТВА) В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	164
Жулдыз Курамысова (Талдықорған қ., Қазақстан) БАЛАБАҚШАДА ТӨРТ ТҮЛІК МАЛ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТӨЛДЕРІН МЕНГЕРТУ ЖОЛДАРЫ	167
Сарбинас Күнтуғанова (Талдықорған қаласы, Қазақстан) М. ТӨЛЕБАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ХАЛЫҚ-ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ АЛАТЫН ОРНЫ	169
Т.С. Қазанғапова, Ж.С. Таджибаева (Тараз қаласы, Қазақстан) ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУ ДӘСТҮРЛЕРІ	171
Светлана Липперт (Усть-Каменогорск, Қазақстан) “METHOD OF PROJECT IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES”	174
Наталья Митина, Кристина Кабринская (Талдықорған, Қазақстан) ПРОБЛЕМА СЦЕНИЧЕСКОГО ВОЛНЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ	176
Тимур Мүсірбай (Алматы қаласы, Қазақстан) ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ СПОРТТА АЛАТЫН ОРНЫ	179
Вера Омарова, Раиса Демиденко, (Павлодар, Қазақстан) РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОПЕРЕЖАЮЩЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ	181
Неля Перхайло (Переяслав-Хмельницький, Україна) ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ЕФЕКТИВНОЇ СПІВПРАЦІ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	183
Қ-Д.Н. Сарыбекова, С.Б. Шокалакова (Тараз Қазақстан) ЖАС ҰРПАҚТЫҢ БОЙЫНА РУХАНИ – АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	185

Ірина Сизоненко, Ірина Ремзі (Харків, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДУ «СПІЛЬНИЙ ПРОЕКТ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	187
Світлана Сікорська (Петрівка, Україна) ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КЕЙС – СТАДІЇ ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ІНОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	190
Анастасія Степаненко (Миколаїв, Україна) ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖІВ	192
Қуралай Сыдықова (Тараз қаласы, Қазақстан) ЖОҒАРЫ МЕКТЕП СТУДЕНТТЕРІНІҢ АҚЫЛ-ОЙ БІЛІКТІЛІГІ МЕН ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	194
Сауле Тағаева (Тараз қаласы, Қазақстан) ТӨРБИЕНІҢ АЛТЫН ДІҢГЕГІ – ҰЛТТЫҚ ТӨРБИЕ	196
Айымжан Танибергенова (Талдықорған қаласы, Қазақстан) ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫ МУЗЫКА САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ӨДІС-ТӘСІЛДЕРІ	199
Айжан Таубалдиева (Алматы, Қазақстан) СРЕДСТВА, МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ РЕЧЕВОМУ ЭТИКЕТУ	201
Жұматай Таубалдиева (Талдықорған қаласы, Қазақстан) БІЛІМгерлерді гумандық қасиетке тәрбиелеу	203
Галина Ткач (Павлодар, Қазақстан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	206
Лариса Толмачёва, Алла Забалуева (Таганрог, Россия) ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ	207
Ш.Ж. Умеева (Тараз, Қазақстан) АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ	210
Камшат Ушакбаева (Тараз қаласы, Қазақстан) БЕЙІНДІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІПТІК ҚАБІЛЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ-БІЛІМ БЕРУ РЫНОҒЫНДА БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК ФАКТОР	213
Шалқар Оразбаев (Талдықорған қаласы, Қазақстан) ІЛИЯС ЖАНСҮГІРОВТЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ	216
Людмила Шерстюк (Миколаїв, Україна) ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-НЕФІЛОЛОГІВ	218
Серікбол Шыныбаев (Талдықорған қаласы, Қазақстан) ҚАЗАҚ ӨНДЕРІНІҢ ФИЛОСОФИЯСЫ	220
Александр Ярошевич, Наталья Попко (Гродно, Беларусь) ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ИНЖЕНЕРНОГО ПРОФИЛЯ	223

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Iryna Afanasieska, Anastasiia Syniuk (Kherson, Ukraine) ENGLISHFORSPECIFICPURPOSES: CONVERSATIONAL FEEDBACK – EFFECTIVE ERROR CORRECTION	226
Арайлым Абраш (Тараз, Қазақстан) ОСОБЕННОСТИ КАЗАХСКОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА ДЕЛОВЫХ ВСТРЕЧ	228
Каріна Азарх (Київ, Україна) МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	230
Ж. Алтаева (Тараз, Қазақстан) НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОРАТОРСКОГО ИСКУССТВА КАЗАХОВ	233
Євгеній Баїкін (Київ, Україна) СЛОВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ	235
Галина Бойко (Львів, Україна) ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	237
Юрий Бондаренко, Марина Румянцева (Костанай, Қазақстан) «ДЕТИ ПРИРОДЫ» В ДЫМКЕ ИСТОРИИ И В ЗЕРКАЛЕ ЯЗЫКА	239
Наталья Валсамакі (Нікополь, Україна) ОГЛЯД НАЙБІЛЬШУЖИВАНІХ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	242
Людмила Гончаренко (Миколаїв, Україна) ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	244
Валерия Гречка (Никополь, Украина) ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДИК ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛЕ	246
Ірина Гуменна (Київ, Україна) ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ З ОНКОЛОГІЇ	248

Мамиля Джакыпбекова (Талдыкорган, Казахстан) ПАНФИЛОВШЫЛАР ЕРЛІГІН СУРЕТТЕГЕН ПОЭМАЛАРДАҒЫ БАТАЛЬДЫҚ ЭПИЗОДТАР	250
Зореслава Дубинець (Армянськ, Україна) ПОНЯТТЯ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	252
Константин Дудников (Курск, Россия) ПРОБЛЕМА СВЯЗИ ИСКУССТВЕННЫХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖ. Р.Р. ТОЛКИЕНА	254
Мөлдір Әбдікова (Ақтөбе, ҚР) МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗДІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ РАКУРСЫ	256
Ғаламат Өребаев (Ақтөбе, Қазақстан) АРАБ ТІЛ БІЛІМІ ДАМУЫНДАҒЫ ТҮРКІЛІК ҒАЛЫМДАРДЫҢ ҮЛЕСІ	258
Олеся Забавнова (Казань, Россия) ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ КАК ОБЛАСТЬ ЗНАНИЯ «КОГНИТИВНОЙ ФЕДЕРАЦИИ НАУК»	260
Юлія Задунайська (Львів, Україна) ПЕДАГОГІКА БУТТЯ ТА ЛІНГВІСТИЧНА ПСИХОДРАМАТУРГІЯ	263
Самал Искакова (Астана, Казахстан) АҒЫЛШЫН ЖАРНАМАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	264
Евгения Киселёва (Курск, Россия) КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСЕМЫ «ВЕЖЛИВОСТЬ» В РУССКОМ И ИТАЛЬЯНСКОМ ЯЗЫКАХ	267
Катерина Клепец (Луцьк, Україна) БАЛАДА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА “УТОПЛЕНА”: ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРНІ ПЕРЕГУКИ	269
Ирина Комарова (Курск, Россия) СТРУКТУРНАЯ И СЕМАНТИЧЕСКАЯ СООТНЕСЕННОСТЬ ПОСЛОВИЦ С ЗООМОРФИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ НА МАТЕРИАЛЕ ИТАЛЬЯНСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ	272
Наталья Костикова (Курск, Россия) ОПТИМИЗАЦИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ФУНКЦИИ ЯЗЫКА В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО	274
Дмитрий Кузнецов (Курск, Россия) ШИФРОВАНИЕ И ДЕШИФРОВКА КАК АСПЕКТ КВАНТИТАТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ	276
Шара Кыяхметова (Талдыкорган, Казахстан) ІЛІЯС ЖАНСҮГІРОВТІҢ БЕЙМӘЛІМ ҚЫРЛАРЫ	278
Нұрсұлтан Қаниятов (Ақтөбе, Қазақстан) ШУМЕР ЖАЗБАСЫ ТҮРКІЛІК СЫНА ЖАЗУЫНЫҢ НЕГІЗІ МЕ?	281
Мар'яна Лук'янченко (Дрогобич, Україна) СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ОРИГІНАЛУ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ “ПЕРША ЛЮДИНА” АЛЬБЕРА КАМЮ)	283
Анна Мезенцева (Миколаїв, Україна) ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПОЛІТОЛОГІВ	285
Мухтарова Сандугаш (Ақтөбе, ҚР) ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ТОПТАРЫ, ЛИНГВИСТИКАСЫ	287
Багила Мұратбек (Ақтөбе, ҚР) ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ БАҒА, БАҒАЛАУ, БАҒАЛАУЫШТЫҚ ЛЕКСИКАНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІНЕ ШОЛУ	290
Гулден Найманбаева (Талдыкорган, Казахстан) О. БӨКЕЕВТІҢ «АТАУ КЕРЕ» РОМАНЫНДАҒЫ ТАБИҒАТ СУРЕТІНІҢ КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ	292
Анна Пигорева (Курск, Россия) АСПЕКТЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ ВОЗДЕЙСТВИЯ: ЯЗЫКОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ВАРИАТИВНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ	294
Наталія Попова (Харків, Україна) РОЛЬ НАВИЧОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ	296
Лариса Попова (Кам'янець-Подільський, Україна) ДИДАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ГІПОНІМІЇ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ	298
Ольга Попова (Кам'янець-Подільський, Україна) ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО В ПРАКТИЦІ ПОЧАТОВОЇ ШКОЛИ	300
Наталія Попова, Светлана Мясоедова (Харків, Україна) ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛІНСЬКОГО У ВИХОВАННІ ТВОРЧОГО СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ (ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У НЕМОВНОМУ ВНЗ)	302
Анна Прус (Никополь, Украина) ТРУДНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ОРФОГРАФИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	305
Лаура Ракишева, Нұргүл Жаппарова, Ләззат Жандарбекова (Қазақстан, Қарағанды) МЕДИЦИНА УНИВЕРСИТЕТІНДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫН ОҚЫТУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ	307
Іванна Рудишин (Луцьк, Україна) ЗАПОЗИЧЕНІ ТЕРМІНИ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ ГАЗЕТИ «ДЕНЬ»	309

Роза Садықова (Алматы, Казахстан)	
ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ПАРСЫ ТІЛДЕРІНДЕГІ МАҒЫНАСЫ	
ЖАҒЫНАН ҰҚСАС МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	311
Жанат Султанғалиева, Жубаназар Асанов (Актобе, Казахстан)	
«ЕДІГЕ» ЭПОСЫН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	313
Сабира Тажигалиева (Актобе, Казахстан)	
АЛЫМДЫ ҒАЛЫМ	315
Євгенія Тарасенко (Нікополь, Україна)	
КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ	
ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ	316
Олена Теленик (Миколаїв, Україна)	
СТИЛІСТИЧНА ФУНКЦІЯ КОРЕНЕВОГО ПОВТОРУ	
В СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ АНАЛІЗУ СОНЕТІВ УЇЛЬЯМА ШЕКСПІРА)	319
Людмила Тригуб (Николаев, Украина)	
СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ,	
ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ	
ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ ЧЕЛОВЕКА, В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ	320
Лілія Фоміна (Ізмаїл, Україна)	
ЕЛЕГІЙНА ТОНАЛЬНІСТЬ ІНТИМНОЇ ЛІРИКИ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО	323
Елена Форманюк (Костанай, Казахстан)	
ЗООМОРФНЫЕ ОБРАЗЫ В КАЗАХСКОЙ И РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА	325
А.М. Хамзина (Костанай, Казахстан)	
ЭКЗОТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ	
Ф(НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭЗИИ О.СУЛЕЙМЕНОВА, РОМАНА М.АУЭЗОВА «ПУТЬ АБАЯ»)	327
Инна Цвырова (Россия, Курск)	
СТРУКТУРА И ЛЕКСИЧЕСКАЯ НАПОЛНЕННОСТЬ	
«ОЧИСТИТЕЛЬНЫХ» ОБРЯДОВ, СОПРОВОЖДАЮЩИХ ПРИХОД ЧЕЛОВЕКА В ЭТОТ МИР	329
Кароліна Яблуновська (Миколаїв, Україна)	
ДО ПИТАННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЖАНРУ В ПОЕТИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ	330
Марианна Яшина, Алина Шарафиева (Казань, Россия)	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	333
ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ / ВЕДОМОСТИ ОБ УЧАСНИКАХ	336
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из стран СНГ	342
Інформація для учасників з України	345

Збірник наукових праць / Сборник научных работ
частина 2 / часть 2

Українською, російською, казахською, вірменською та англійською мовами

Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 354 с.

Материалы XVII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. - 354 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

